DE ALGEMEENE GENADE.

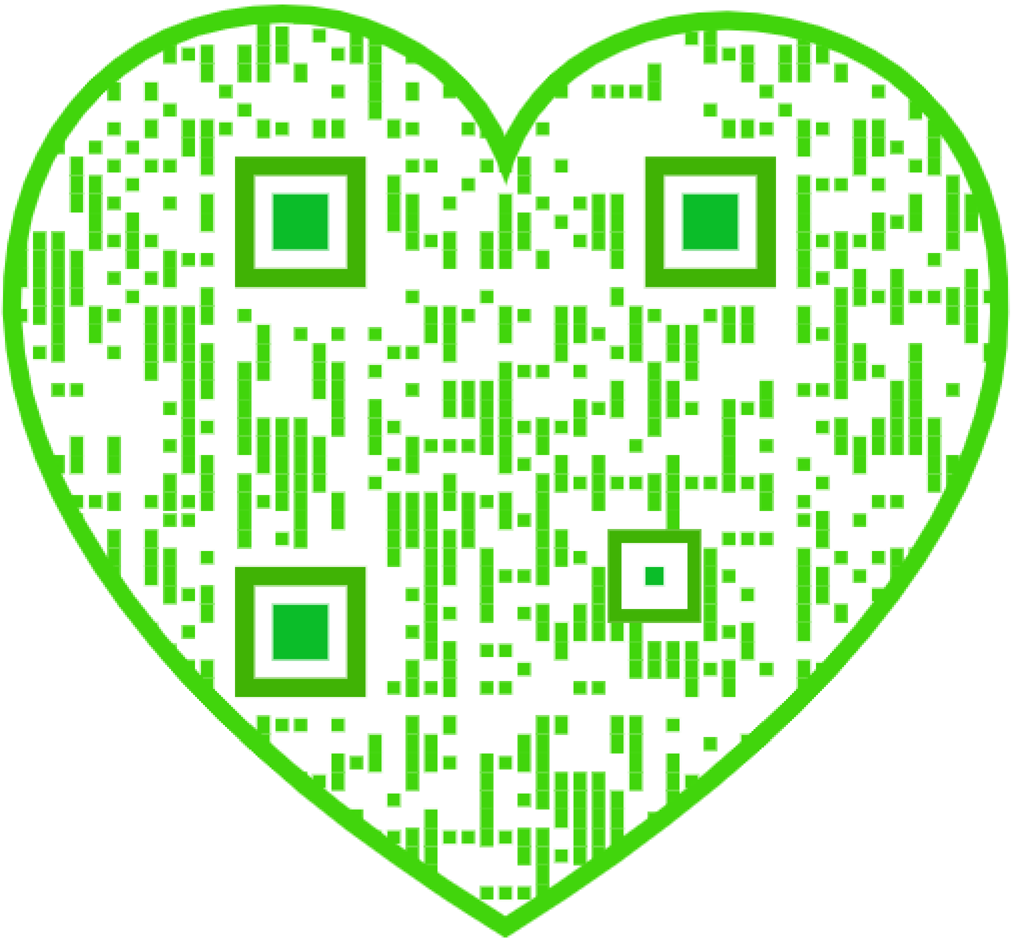

DE ALGEMEENE GENADE.

REDE

BIJ DE OVERDRACHT VAN HET RECTORAAT AAN DE THEOLOGISCHE SCHOOL TE KAMPEN

OP 6 DECEMBER 1894.

DOOR

Dr. H. Bavinck.

KAMPEN. — G. PH. ZALSMAN. — 1894.

KAMPER BOEK- EN STEENDRUKKERIJ VAN ZALSMAN.

De Hervormer van Genève, dien de Gereformeerde kerken eeren als hun geestelijken vader, staat nog altijd bekend als eene ernstige sombere figuur, vijandig of althans onverschillig omtrent al wat liefelijk is en wel luidt. Door zijne volkomene toewijding aan God, die hem riep, door de majesteit van zijn karakter, door zijn heiligen ernst, door zijne onverzettelijke wilskracht, door zijne strenge tucht moge hij eerbied en bewondering wekken; liefde en toegenegenheid boezemt hij niet in. Zijn scherpgeteekend gelaat met den spitsen neus en den langen, dunnen baard; zijn bewegelijk, doordringend, gebiedend oog; zijne magere gestalte, waaraan alles been is en zenuw, trekt niet aan, maar houdt op een eerbiedigen afstand terug. Men beschuldigt hem, dat hij voor alwat buiten zijne eigenlijke roeping lag, geen oog had en geen hart. De gezelligheid des levens bestond voor hem niet. Van zijn huiselijk lief en leed maakte hij in zijne brieven nimmer gewag. De schoonheid der natuur liet hem koud. Voor de kunst, voor poezie en muziek, toonde hij geen belangstelling. De onschuldigste genietingen waren bedenkelijk in zijn oog. Hij was in één woord un esprit chagrin, un génie triste. Deze zelfde aanklacht wordt tegen de belijders der Gereformeerde religie herhaald. Calvijn heeft den stempel van zijn geest op alle Gereformeerde kerken

gedrukt. De Hugenoten in Frankrijk, de Calvinisten in Nederland, de Puriteinen in Engeland, de Presbyterianen in Schotland zijn kloeke, krachtige mannen, als ze optreden in de historie; maar hun omgang wordt door weinigen begeerd. Het strakke van hun gelaat, het onbuigzame van hun karakter behaagt niet; er is niets lenigs, niets meegaands in hun houding en verkeer. Stoer en steil zijn de staande epitheta van het Calvinisme geworden. En nog heden ten dage wordt over de onhandelbaarheid der issus de Calvin meer dan eenmaal eene bittere klacht geslaakt. Daartegenover is het des te opmerkelijker, dat Calvijn in zijn systeem aan heel het natuurlijke leven eene plaats inruimt en eene waarde toekent, die in andere opvattingen der Christelijke religie tevergeefs wordt gezocht. Persoonlijk werd bij Calvijn het gewoon-menschelijke zeer zeker teruggedrongen door het diep besef zijner reformatorische roeping. Luthers individualiteit doet naast die van Calvijn eene zijde der christelijke persoonlijkheid uitkomen, welke weldadig aandoet en dankbaar kan worden gewaardeerd. Het Calvinisme beweert niet, dat het zelf de eenige en dat het al de waarheid is. Maar desniettemin is in de theologie van Calvijn de verhouding van natuur en genade veel juister en dieper opgevat, dan in die van Luther en Zwingli. In zijne leer van de algemeene genade heeft Calvijn een beginsel uitgesproken, dat ongemeen vruchtbaar is en later al te dikwerf is miskend en verwaarloosd. Vergunt mij daarom, deze Gereformeerde leer van *de algemeene genade* voor u in het licht te stellen, en u aan te wijzen, hoe zij

in de H. Schrift is gegrond;

in Rome's stelsel geene plaats vindt;
door de Reformatie, bepaald door Calvijn is ontdekt;
en voor ons nog heden ten dage van de grootste beteekenis is [1]).

I.

Schweizer maakt in zijne Dogmatik der ev. ref. Kirche de juiste opmerking, dat het kenmerkend onderscheid tusschen het foedus operum (het werkverbond) en het foedus gratiae (het genadeverbond) niet ligt in het begrip der openbaring, maar in dat der genade. Wel maakt hij straks hiervan een verkeerd gebruik, als hij het foedus operum toch weer met de natuurlijke en het foedus gratiae met de bovennatuurlijke religie vereenzelvigt en daarop dan de drie ontwikkelingstrappen van natuurlijke, wets- en zedelijke religie bouwt [2]). Maar de juistheid der opmerking wordt daarmede niet te niet gedaan. Ook vóór den val was er openbaring. De schepping zelve is de eerste, rijke openbaring Gods, grondslag en aanvang van alle volgende. De verhouding van God en mensch in den status integritatis (staat der rechtheid) wordt als een persoonlijke omgang geteekend. God spreekt tot den mensch, Gen. 1 : 28—30, geeft hem een gebod, dat hij van nature niet

---

[1]) Het onderwerp dezer rede werd gekozen in aansluiting aan en ter principieele rechtvaardiging van de gedachte, die de vorige maal bij de overdracht van het Rectoraat ontwikkeld werd in mijne oratie over De Katholiciteit van Christendom en Kerk, Kampen, Zalsman, 1888.

[2]) a. w. I 103 f. Cf. Scholten, Leer der Herv. Kerk, 4e dr. I 304 v, Dr. I. van Dijk, Studiën, 1880 VI. 1e stuk bl. 11 v.

weten kon, Gen. 2 : 16, en voegt als met eigen hand de vrouw ter hulpe hem toe, Gen. 2 : 22. Ook het foedus operum rust in openbaring. Het is toch niets anders, dan de vorm der religie bij den naar Gods beeld geschapen mensch, die het hoogste nog niet heeft verkregen. En religie heeft openbaring altijd tot haar grondslag en correlaat; er is geen religie zonder openbaring. Door den val komt er nu wel verandering. Maar deze bestaat niet daarin, dat God ophoudt of ook begint met zich te openbaren. De openbaring gaat voort. God trekt zich niet terug. Hij zoekt den mensch weder op. Maar deze vreest nu voor zijne stem en vlucht voor zijn aangezicht, Gen. 3: 8v. Het bewustzijn van schuld drijft hem weg uit de tegenwoordigheid Gods. Hij weet, dat hij den dood heeft verdiend ten dage der overtreding, Gen. 2 : 17. De openbaring blijft dus wel, maar zij verandert van karakter. Zij krijgt een anderen inhoud. Tegenover den schuldigen mensch, die den dood heeft verdiend, wordt zij eene openbaring van *genade*. Als God den mensch, in weerwil van zijne overtreding, toch weder roept en opzoekt en vijandschap zet in plaats van de geslotene vriendschap, dan treedt een geheel nieuw element in de openbaring op, n.l. dat der ontferming en der barmhartigheid Gods. Alles vloeit den mensch van nu voortaan uit de genade toe. Leven, arbeid, voedsel, kleeding komt hem nu niet meer toe krachtens eene overeenkomst of een in 't foedus operum geschonken recht, maar alleen uit genade. Deze is de bron en de sprinkader geworden van alle leven en zegen voor den mensch. Zij is de overvloedige fontein van alle goed, Gen. 3 : 8—24.

Maar deze genade blijft niet eene en ongedeeld. Zij splitst zich in eene algemeene en bijzondere. Kain wordt vanwege zijn broedermoord verdreven van voor Gods aangezicht, Gen. 4 : 14, 16. Toch blijft hij leven; genade wordt hem geschonken voor recht; zelfs wordt hij de vader van een geslacht, dat de beheersching der aarde zich ten doel stelt en met de cultuur een aanvang maakt, Gen. 4 : 15—24. Daarentegen blijft in Seth en zijne nakomelingen de kennis en dienst van God bewaard Gen. 4 : 25—5 : 32. Als beide geslachten zich vermengen en de aarde vervullen met wrevel, wordt in den zondvloed een schrikkelijk oordeel noodzakelijk. Eene andere menschheid wordt uit Noach geboren, zachter van aard, kleiner van kracht, korter van duur. Ook deze nieuwe menschheid bestaat en leeft alleen bij de genade Gods, die nu den vorm aanneemt van een verbond. Tegenover de ongerechtigheid, die zijn toorn gaande maakt, legt God als het ware het bestaan en het leven der schepselen vast in een verbond met heel de natuur en met alle levende ziel. Dat bestaan en dat leven spreken nu niet meer van zelf en zijn in dien zin niet natuurlijk meer, maar zijn vrucht van een verbond, dat rust op ongehoudene, „bovennatuurlijke” genade Gen. 8 : 21, 22, 9 : 1—17. Zelfs de geslachten, uit Cham en Japhet gesproten, blijven uit die genade leven. De eenheid der menschheid keert ook na Noach niet meer terug; ze wordt door de spraakverwarring geheel verbroken; de algemeene en de bijzondere genade vloeien elk in eene eigene bedding voort. De ordening der verdraagzaamheid en der lankmoedigheid Gods neemt een aanvang, Rom. 8 : 25. De tijden der onwetendheid gaan in, Hd.

17 : 30. God laat de Heidenen wandelen in hunne eigene wegen, Hd. 14 : 16. Maar toch laat God zich niet aan hen onbetuigd, Hd. 14 : 17. In Hem leven zij, bewegen zij zich en zijn zij; Hij is niet verre van een iegelijk van hen, Hd. 17 : 27, 28. Hij openbaart zich aan hen in de werken der natuur, Rom. 1 : 19. Alle goede gave en volmaakte gift, ook onder de Heidenen, daalt neder van den Vader der lichten, Jak. 1 : 17. De Logos, die alle dingen heeft gemaakt en alle dingen draagt, verlicht een iegelijk mensch, komende in de wereld, Joh. 1 : 9. De H. Geest is auteur van alle leven, van alle kracht, van alle deugd, Gen. 6 : 17, 7 : 15, Ps. 33 : 6, 104 : 30, 139 : 2, Job 32 : 8, Pred. 3 : 19. Er is dus eene rijke, heerlijke openbaring Gods ook in de wereld der Heidenen; niet alleen in de natuur, maar ook in hun hart en geweten, in hun leven en geschiedenis, in hun staatslieden en kunstenaars, in hun wijsgeeren en hervormers. Er bestaat geene enkele reden, om deze openbaring Gods te verkleinen of te minachten. Zelfs is zij niet tot de zoogenaamde natuurlijke openbaring beperkt. De traditie uit het paradijs, het leven van Kain en zijn geslacht, het verbond met Noach hebben alle een bijzonderen, een bovennatuurlijken oorsprong. De werking van bovennatuurlijke krachten in de wereld der Heidenen is apriori noch onmogelijk noch zelfs onwaarschijnlijk. En ook de openbaring in natuur en geschiedenis is nimmer eene passieve uitstraling van Gods deugden, maar altijd eene positieve daad van Gods zijde. De Vader van Jezus werkt altijd, Joh. 5 : 17. Zijne Voorzienigheid is eene goddelijke, eeuwige, alomtegenwoordige *kracht*.

Het specifieke onderscheid tusschen Israels godsdienst en de godsdiensten der volken kan daarom niet gelegen zijn in het begrip der openbaring. Het kan niet weergegeven worden door de tegenstelling van religio revelata (geopenbaarde godsdienst) en religio naturalis (natuurlijke godsdienst). De religio naturalis is geen godsdienst maar wijsbegeerte. Alle religies zijn positief; zij berusten op werkelijke of vermeende openbaring. Maar het eigenlijke, materieele verschil ligt in de gratia. De gratia specialis is aan de Heidenen onkekend. Al hun godsdiensten zijn eigenwillig en wettelijk. Zelfs het Buddhisme gaat daarboven niet uit. Ze zijn alle nawerkingen en verbasteringen van het verbroken foedus operum. De mensch heeft hier altijd zelf zijne verlossing tot stand te brengen. Reiniging, askese, boete, offerande, wetsonderhouding, contemplatie enz. zijn de weg tot de zaligheid. Maar het nieuwe, het wondere in de religie van Israel is de gratia specialis, het foedus gratiae, dat Hij met Abraham en zijn zaad heeft opgericht.

Elohim, de God der schepping en der natuur, maakt zich aan Israel kenbaar als Jahveh, den God des verbonds. Deze openbaring sluit echter bij de vroegere historie en bij de reeds bestaande openbaring zich aan. Het is niet toevallig, dat Abraham een nakomeling was van Sem. Terwijl bij Chamieten en Japhetieten het besef van de heiligheid Gods hoe langer hoe meer uitsleet en zij zich steeds dieper in de wereld verloren, hebben de zonen van Sem de kennis en den dienst van God het langst en het zuiverst bewaard. Daar zijn in Sems geslachten altijd profeten des Allerhoogsten geweest. Israels religie is opge-

trokken op den breeden grondslag van de oorspronkelijke religie der menschheid in het huisgezin van Adam en Noach, in de geslachten van Seth en van Sem. Daarom treden die eigenschappen Gods, welke uit de schepping kenbaar zijn, zijne almacht en alwetenheid, zijne eeuwigheid en alomtegenwoordigheid veel meer in het Oude dan in het Nieuwe Testament op den voorgrond. Gods werken in de natuur, zijne schepping en voorzienigheid, zijne onderhouding en regeering worden door profeten en psalmisten veel breeder geschilderd dan door evangelisten en apostelen. Het gevoel voor de natuur, de vreugde in het geschapene, spreekt luider en krachtiger op de bladzijden des Ouden, dan op die des Nieuwen Verbonds. Toch is dat alles wel onmisbare onderstelling en noodzakelijk bestanddeel, maar niet het hart en het wezen van Israels religie. Dat ontsluit zich eerst, als nu die God, die zoo machtig verheven is, in bondsrelatie tot zijn volk treedt, Elohim openbaart zich als Jahveh. De schepping en de bondssluiting zijn de twee zuilen, waarop Israels religie rust. Tot deze twee feiten keert psalmodie en profetie telkens terug. Dit toch is het eigenaardige, het wondere in het O. Test., dat die God, die telkens beschreven wordt als de Schepper des hemels en der aarde, tegelijk de God is van Israel, van een bepaald volk, hetwelk Hij uit vrije gunst zich ten erve verkoor. Het is alsof de menschwording Gods reeds onder Israel een aanvang neemt. De Heere is hoog verheven. Alle volken zijn als niets voor Hem. Hij doet met het heir des hemels en de inwoners der aarde naar zijn welgevallen. Hegel sprak niet ten onrechte van Israels godsdienst als die Religion der Er-

habenheit. Maar deze zelfde hooge en verhevene God daalt neder tot een arm en veracht volk, en wordt schier in alles den menschen gelijk. Menschelijke taal, menschelijke handelingen, menschelijke aandoeningen worden Hem op bijna naieve wijze toegeschreven. In zijn dienst neemt Hij de reeds elders bestaande religievormen van besnijdenis en offerande, van tempel en priesterschap op. Zoo diep daalt het goddelijke in het menschelijke neer, dat de grenzen tusschen de religie van Israel en die van de naburige volken schijnen te worden uitgewischt En toch is het een ander hart, dat in Israels religie klopt. Terwijl het in andere godsdiensten de mensch is, die God zoekt, of hij Hem immers tasten en vinden mocht; is het hier God, die den mensch zoekt en altijd weer in ontfermingen tot Hem komt. Ik ben de Heere, uw God! Het wezen van Israels godsdienst ligt in het foedus gratiae. Daaraan wordt alles dienstbaar gemaakt. De eigenschappen van Gods almacht en alwetendheid, van zijne eeuwigheid en alomtegenwoordigheid worden nooit in het afgetrokkene beschreven, maar altijd onder het religieus-ethische gezichtspunt gesteld en tot beschaming of vertroosting voor zijn volk aangewend. Elohim is Israels God, en Heere is zijn Naam. Bij dien God is alleen voor Israel heil. Hij is het een en het al, het hoogste goed voor Israels vromen, hun schild en loon, hun bron en fontein, hun rotssteen en toevlucht, hun licht en hun heil; nevens Hem lust hun ook niets op de aarde. Naar Hem gaat hun harte uit, meer dan een hert dorst naar de waterstroomen. Zijne wet is hunne vermaking den ganschen dag, het licht op hun pad, de lamp voor hun voet. Het is hunne vreugde, om met een

rein hart en een nieuwen geest te wandelen in zijne geboden. Jahveh is hun God, en zij zijn zijn volk. Israels religie is wezenlijk reeds trinitarisch. God is Elohim, hoog verheven, wonende in de eeuwigheid, heilig, afgezonderd van alle schepsel en van alle onreinheid. Maar Hij is ook Jahveh, de God des verbonds, in den Malak Jahveh verschijnende en zich gevende aan Israel, het verkiezend uit genade, het reddend uit Egypte, het reinigend door zijne offerande. Hij is ook als Geest auteur van alle heil en zegen, Israel op den grondslag des verbonds doende wandelen in zijne wegen, en het heiligend tot een priesterlijk koninkrijk.

In de ontwikkeling treedt dit wezen van Israëls religie nog duidelijker aan het licht. Ze vindt beide haar einde en haar doel in den Christus. Deze is de eigenlijke inhoud van het foedus gratiæ. In Hem zijn alle beloften Gods ja en amen. Hij is vol van genade en waarheid, louter gratia; geen nieuwe wetgever en geen nieuwe wet, maar Immanuel, God met ons, Jahveh ten volle geopenbaard en ten volle geschonken. Zoo volkomen is de genade de inhoud der Nieuw-Testamentische religie, dat de eigenschappen Gods, uit de schepping en uit de natuur kenbaar, terugwijken. Ze worden niet ontkend, veeleer overal ondersteld. Maar op den voorgrond treden in het N. Test. de eigenschappen van Gods liefde en genade en vrede. In de liefde des Vaders, in de genade des Zoons en in de gemeenschap des H. Geestes ligt alle heil voor den zondaar besloten. Gods relatie tot de natuur treedt terug voor die tot zijne gemeente. De samenhang van het religieuse met het nationale leven wordt verbroken. De gratia treedt als

het ware zelfstandig op, onafhankelijk van alle vormen, waarin ze in de bedeeling onder Israël nog gebonden lag. Christus is de wijsheid, de gerechtigheid, de heiligmaking, de verlossing, welke door God aan den mensch wordt geschonken. De zaligheid is geen werk van menschen, zij is eene gave des Vaders in den Zoon zijner liefde. Het Evangelie is louter genade. Dat is de kern en de inhoud van de Christelijke religie. Zelfs de gewone gebeurtenissen in de geschiedenis van Israël en in het leven van Christus zijn eene openbaring, eene bijzondere openbaring zelfs van deze bijzondere genade. Het lijden en sterven van Christus schijnt volkomen natuurlijk, en vertoont geen afwijkingen van de wetten der natuur; en toch is het kruis het middelpunt van het Christelijk geloof. Niet in den supranatureelen vorm als zoodanig, maar in den inhoud der goddelijke genade ligt het wezen en het onderscheidend kenmerk van onze Christelijke religie. Dat is het, wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en in eens menschen hart niet is opgeklommen. In Christus heeft God ons bezocht met de innerlijke bewegingen zijner barmhartigheid.

Deze gratia specialis kan echter alleen ten volle worden gewaardeerd, wanneer ze in samenhang beschouwd wordt met hare voorbereiding van de eerste tijden der menschheid af aan. Christus is uit Israël. Het N. Test. is de voldragen vrucht van het Oude Verbond. Het beeld van Christus komt eerst duidelijk uit tegen het doek van het O. Testament. Dan treedt zijne gestalte vol genade en waarheid eerst helder te voorschijn. Het is God zelf, de Schepper van hemel en aarde, die in Christus zich ten

volle openbaart en schenkt aan zijn volk. Maar deze genade, in Christus ten volle verschenen, is nu toch ook voor alle menschen bestemd. Israël is verkoren ten bate der menschheid. De gratia specialis heeft wel een tijd lang in Israël zich een eigen bedding gegraven, maar loopt toch uit in de ruime, wijde zee der menschheid, die daarvoor door de gratia communis in stand gehouden is en bewaard. Israël is alleen verkoren, om den Christus voort te brengen, zooveel het vleesch aangaat, om de gratia specialis volkomen openbaar, algemeen en overvloedig te maken. De stroom der gratia specialis zwelt en wast en treedt buiten de oevers van Israëls nationaliteit. Zij spreidt zich over heel de aarde heen. Dit was het mysterie, door Paulus telkens met bewondering en aanbidding vermeld, dat de Heidenen zijn medeërfgenamen en huisgenooten Gods. Beide, gratia communis en gratia specialis, eeuwen lang gescheiden, ontmoeten elkander weer. Ze vereenigen zich en zetten nu in de Christenvolken gezamenlijk haren loop voort. De wilde olijfboom wordt ingeënt op den goeden olijfboom. In Abrahams zaad worden alle geslachten der aarde gezegend.

II.

Toen dit Evangelie der genade door de prediking der Apostelen aan de Heidenen bekend werd, opende zich daarin eene geheel nieuwe wereld van gedachten. Het was eene nieuwe philosophie, naast die uit Griekenland afkomstig. Spoedig ontwaakte het verlangen, om het Christendom, zoo nieuw en wonderlijk van inhoud, denkend

te veroveren en op te nemen in het wetenschappelijk gevormd bewustzijn. Het Gnosticisme der tweede eeuw was de stoute poging, om de Christelijke religie in te voegen in het groote wereldproces en met alle godsdiensten en philosophieen saam te smelten tot één systeem. Maar ontnuchtering volgde. In de stoutheid der speculatie ging het Evangelie der genade te loor. Toch spande men telkens nog zijne krachten in om het geloof tot weten te verheffen en de dogmàta van triniteit, vleeschwording en voldoening uit de rede te bewijzen of op te helderen. Tot diep in de Middeleeuwen toe werden deze pogingen beproefd. Maar het denken kwam hoe langer hoe meer tot de overtuiging, dat deze dogmata onbegrepen en onbegrijpelijke mysterien waren. De rede kon het wel een eind ver brengen in de kennis van het bovenzinlijke en het bovennatuurlijke; zij kon het bestaan van God, van de ziel en hare onsterfelijkheid bewijzen. Maar daarmede was ook de grens harer kennis bereikt. Er was onderscheid tusschen articuli mixti en puri, theologia naturalis en revelata. Zakelijk komt deze onderscheiding reeds bij de Kerkvaders voor, bij Irenaeus en Tertullianus, Augustinus en Johannes Damascenus. Ze kon goed worden verstaan, in dien zin, dat de geloovige ook in natuur en geschiedenis de hand bespeurt van dien God, dien hij in Christus als zijn Vader heeft leeren kennen. Maar in de Roomsche Scholastiek, zoowel voor als na de Hervorming, werd deze onderscheiding ontwikkeld en uitgewerkt in eene geheel andere beteekenis. Rome heeft de tegenstelling van zonde en genade door die van natuurlijke en bovennatuurlijke religie vervangen, en daarop een

stelsel gebouwd, dat principieel in strijd is geraakt met het oorspronkelijk Christendom.

Naar de voorstelling van Rome is er in het Goddelijk bewustzijn tweeërlei conceptie van den mensch en dus ook tweeërlei zedewet, tweeërlei liefde, tweeërlei bestemming of doel. God schiep den mensch eerst als een aardsch, zinnelijk, redelijk en zedelijk wezen, in puris naturalibus. Wel voegde Hij feitelijk bij Adam terstond daaraan zijne gelijkenis, het donum superadditum, toe; maar dit is ook spoedig door de zonde verloren. De erfzonde bestaat geheel of grootendeels in het verlies van het donum superadditum, in een terugkeer tot den toestand in puris naturalibus. Afgedacht van den schadelijken invloed, dien de omgeving kan uitoefenen, wordt de mensch in eene conditie geboren, gelijk aan die van Adam voor den val en zonder het donum superadditum. De concupiscentia toch is op zichzelf geen zonde, maar wordt dit eerst, als zij zich aan de heerschappij der rede onttrekt. Deze mensch nu, alzoo gedacht, is een waar, goed, volkomen mensch. Hij kan eene goede, zuivere religie hebben, n.l. de religio naturalis; hij kan eene goede, volkomene zedelijkheid bezitten en echte, ware deugden beoefenen; hij kan een in alle opzichten zondeloos aardsch leven leiden; aan kunst en wetenschap, handel en nijverheid zich wijden, en zijne huiselijke, maatschappelijke, staatkundige plichten getrouw waarnemen. In één woord, er is een mensch denkbaar, die geheel en al binnen den kring der natuur is besloten en toch volkomen aan zijne idee beantwoordt. Het is waar, Rome gaat niet zoover, van te beweren, dat zulk een mensch ook zou kunnen bestaan zon-

der eenige religie. De idee Gods van den mensch is niet louter willekeur. Zij sluit noodzakelijk in, dat de mensch eenige religie hebbe. Maar die religie is alleen de natuurlijke, welke uit de openbaring Gods in de natuur wordt afgeleid en door de eigene, natuurlijke krachten van den mensch geoefend wordt. De mensch staat dan in eene dienstknechtsverhouding tot God, en heeft geen aanspraak op eene hemelsche zaligheid in de onmiddellijke tegenwoordigheid Gods. Feitelijk brengen het nu verreweg de meeste menschen niet tot zulk een zondeloos, aardsch, natuurlijk leven; de invloed van het zondig voorbeeld is daartoe te machtig. Maar in het afgetrokkene gedacht, schijnt dit toch niet onmogelijk. En indien iemand het zoover brengen mocht, dat hij op aarde een deugdzaam leven leidt en zijne natuurlijke godsdienstige plichten waarneemt, dan wacht hem aan de andere zijde des grafs, evenals de ongedoopt stervende kinderen, geen eigenlijke straf, maar alleen eene poena damni, een gemis van de hoogste, d. i. van de bovennatuurlijke zaligheid.

Maar God heeft nog een ander en hooger idee van den mensch en van zijne bestemming. Volgens de Roomsche exegese van 1 Cor. 2 : 6—16 is er eene orde der dingen, die in strikten, absoluten zin bovennatuurlijk is, die niet alleen de kennis van den gevallen mensch, maar ook die van den zondeloozen natuurlijken mensch, ja zelfs van de engelen te boven gaat, en daarom enkel en alleen door bovennatuurlijke openbaring bekend kan zijn. In deze bovennatuurlijke orde wilde God nu naar zijn vrije bepaling den mensch opnemen. Hij wilde hem opleiden niet maar tot zijne kennis uit de natuur, maar tot zijne

kennis uit openbaring. Hij bestemde hem niet tot eene aardsche, maar tot eene hemelsche, bovennatuurlijke zaligheid. Het was zijn welbehagen, om den mensch te maken niet tot zijn knecht slechts, maar tot zijn kind. Daartoe was nu eene andere, hoogere gave van noode: om die bestemming te bereiken, had de mensch aan zijne natuurlijke krachten niet genoeg; hij behoefde daartoe de inwoning des Geestes, de bovennatuurlijke genade. Vóór den val werd deze hem geschonken in het donum superadditum. Na den val is zij dus om tweeërlei reden noodzakelijk; ten eerste toevallig noodzakelijk, om de door de zonde min of meer verzwakte kracht van den natuurlijken mensch te ondersteunen, maar ten tweede absoluut noodzakelijk, om den mensch te bekwamen tot het bereiken van zijne bovennatuurlijke bestemming. De bewaring en uitdeeling dezer gratia supernaturalis is op aarde toebetrouwd aan de kerk, welke door den priester in het ex opere operato werkende sacrament aan den mensch de bovennatuurlijke genade instort en alzoo hem bekwaamt, om uit het bovennatuurlijke beginsel der liefde goede werken te doen, welke naar een meritum ex condigno de hemelsche zaligheid waardig zijn [1].

Deze juxtapositie van de natuurlijke en de bovennatuur-

---

[1]) Lomb. Sent II dist 26 en 29.
Thomas, de veritate qu 27. II. S. Theol. II. 1. qu. 109 art. 1—5.
Kleutgen, Theol. der Vorzeit, 2e Aufl. II. 6—152.
Scheeben, Natur und Gnade, Mainz 1861. Handb. d. Kath. Dogm. II. 1878. S. 240 f.
Scheeben, Die Mysterien des Christ. Freiburg 1865.
Denzinger, Vier Bücher von der relig. Erkenntniss. 1857. II. 75. f.
Oswald, Relig. Urgeschichte der Menschheit, 2e Aufl. Paderborn 1887.

lijke orde verklaart het opmerkelijk verschijnsel, dat Rome ten allen tijde tweeërlei soort van kinderen heeft opgevoed, en de Christelijke religie min of meer pasklaar maakt voor alle menschen zonder onderscheid [1]). Denk voor een oogenblik de bovennatuurlijke orde weg, welke Rome over de natuurlijke orde heeft heengebouwd; en ge houdt niets dan het zuivere rationalisme, het echte pelagianisme, het onvervalschte deïsme over. De wortel van heel het stelsel ligt in het Pelagianisme. God kon de wereld scheppen en ook niet scheppen. Hij kon ze zòò en ook anders formeeren. Hij kon menschen voortbrengen zonder en ook met eene bovennatuurlijke kennis van zijn wezen, al naar het Hem behaagde. Hij werd in zijn willen door geen ideeën bepaald. Er zijn zoovele graden en trappen in het goede, in de deugd, als God behaagt. Rangordening, hierarchie is de intieme gedachte van het Roomsche systeem. Hierarchie onder de engelen, hierarchie in de kennisse Gods, hierarchie in het zedelijk leven, hierarchie in de kerk, hierarchie in de receptacula aan gene zijde des grafs. Voor allen is het hoogste niet. De natuurlijke mensch van 1 Cor. 2 : 14 is volgens Rome niet de zondige mensch, maar de mensch zonder het donum superadditum. En deze kan met inspanning van zijne krachten de natuurlijke bestemming volkomen bereiken. Daaruit verklaart zich het zachtere oordeel, dat Rome over de Heidenen vellen kan. Maar daaruit vloeit ook voort voor de Christenen de leer van de fides implicita, de concessies in de moraal, de berekening der ca-

---

[1]) Pierson, Geschiedenis van het Roomsch-Katholicisme, Haarlem, Kruseman 1868. I. 25.

suistiek. Niet allen staan even hoog; het zedelijk en godsdienstig ideaal wijzigt zich naar den aanleg en de vatbaarheid der menschen. Daaruit is ook de sympathie te verklaren, welke de Roomsche Godgeleerden koesteren voor de deïstische en rationalistische theologie der vorige eeuw. Op zichzelve is deze volkomen waar en goed. Zij is alleen incompleet en heeft aanvulling van noode. Op dien rationalistischen grondslag moet door de apologetiek het gebouw der bovennatuurlijke orde worden opgetrokken. De Roomsche dogmatiek is daarnaar ingericht. De theologia naturalis is de praeambula fidei. Dan volgen de motiva credibilitatis. En daarop rijst de theologia supernaturalis omhoog.

Maar Rome voedt ook nog andere kinderen op. Daar zijn ideale, mystieke naturen, die met het natuurlijke niet tevreden zijn, die dorsten naar iets beters en hoogers, en die zich uitstrekken naar die bovennatuurlijke levensbestemming, welke God door de kerk mogelijk heeft gemaakt. Om haar te bereiken, is het natuurlijke leven schadelijk en hinderlijk. Het is niet zondig in zichzelf, maar toch een impediment. De volmaaktheid wordt het best en het zekerst verkregen langs den weg der drie consilia, van armoede, gehoorzaamheid, kuischheid. De oorsprong van het monnikschap is nog veelszins in het duister gehuld [1]). Maar Rome heeft den geest ervan in heel zijn stelsel opgenomen. Het bovennatuurlijke is een eigen orde, hoog opgetrokken boven en rondom afgesloten van het natuurlijke leven. Wie in de eerste dient, sterve zoo-

---

[1]) Harnack, Das Mönchtum, Seine Ideale und seine Geschichte, 3e Aufl. Giessen 1886.

veel mogelijk het laatste af. De monniken zijn de Christenen, les religieux bij uitnemendheid. Zij vertegenwoordigen niet het eenige, maar het hoogste Christelijk ideaal. Wat daarom uit het gebied der natuur in dat der bovennatuurlijke orde overgaat, moet gewijd worden. Het kruisteeken, het wijwater, de zalving, het exorcisme, de ordening zijn zoovele middelen, die vermenging van beide terreinen voorkomen en het bovennatuurlijke in zijne afzondering en reinheid bewaren. Personen niet alleen, ook onbezielde voorwerpen, zooals kerken, altaren, klokken, kaarsen, kelken, kleederen enz. worden daardoor van het profane afgezonderd en op het heilig terrein overgebracht. Wat daarbinnen zich bevindt, behoort tot eene hoogere orde, en bereidt voor den finis supernaturalis voor. Met behulp van de middelen, die de kerk biedt, bovenal door de gratia infusa, kan de mensch zich voor deze hoogste bestemming voorbereiden. Hij kan dit doel nastreven, hetzij langs meer intellectueelen, hetzij langs meer mystieken weg. Scholastiek en mystiek zijn loten van één stam. Zij staan niet tegenover elkaar. Zij ondersteunen elkaar, zij worden gedragen door één beginsel, zij gaan dikwerf saam, zij zijn beide Roomsch in uitgangspunt, karakter en doel. De Roomsche vroomheid draagt het karakter van devotie, d. i. van algeheele, het natuurlijke leven verzakende, toewijding van den geheelen mensch met al zijne krachten aan de meditatie en contemplatie van het heilige, het religieuse in engeren zin.

Beide karaktertrekken springen in Rome's kerk een ieder terstond in het oog. Er is eenerzijds eene verloochening van het aardsche en eene volkomene toewijding aan het

hemelsche, die ons met eerbied en bewondering vervult. Rome kan op heiligen bogen van den eersten rang. Maar anderzijds is er eene toegevendheid voor de zwakheid van de menschelijke natuur, die een slag in het aangezicht is van de Christelijke moraal. Nooit was Rome's heerschappij meer onbetwist en volstrekt dan in de Middeleeuwen. De kerk had over alles haar vleugelen gespreid. Maar het was niet alles goud wat er blonk. Onder den Christelijken vorm verbergde zich een krachtig, natuurlijk leven, dat allerminst aan de wereld en hare begeerlijkheid was gespeend [1]). Het natuurlijke was wel onderdrukt, maar niet vernieuwd en geheiligd. Het was eene kwestie van tijd, of het in al zijne kracht zich tegenover de Roomsche hierarchie zou laten gelden. Langzamerhand brak die tijd aan. Tegen het einde der Middeleeuwen is er overal eene beroering der geesten; eene beweging naar vrijheid. Zij uit zich in allerlei vormen, in ongeloof en spotternij, in wereldschgezindheid en losbandigheid, in renaissance en humanisme. Rome had het probleem niet opgelost. Gelooven en weten, kerk en staat, natuur en genade stonden onverzoend naast elkaar. De natuurlijke mensch wierp het juk van Rome van zich af.

III.

Maar ook de religieuse mensch, de Christen kon het op den duur in Rome niet vinden. In de Reformatie werd het supranaturalisme van Rome niet gevoeld als een last

---

[1]) Paulsen, System der Ethik, 1889. S. 93 f. Geschichte des gelehrten Unterrichts, Leipzig 1885. S. 5 f.

voor het denken, maar als een last voor de conscientie, als eene hindernis op den weg tot de zaligheid. De Hervorming was geen politieke, geen sociale, geen wetenschappelijke, maar eene religieus-ethische beweging, eene aktie van het Christelijk geloof. Het was Luther ook niet te doen om zeker te zijn van de zaligheid en toch de zonde aan te houden [1]. Maar wel werd de Reformatie uit de overtuiging geboren, dat de goede werken nooit kunnen geven den troost der vergeving, het genot en de vreugde van het kindschap Gods, de zekerheid der zaligheid. Het doen van goede werken tot verwerving der zaligheid paste geheel op het standpunt van den naar Gods beeld geschapen mensch, in het foedus operum, maar is nu vanwege de zonde geheel onmogelijk. Nu kan de vergeving, het kindschap, de gerechtigheid en de zaligheid slechts ons deel worden, indien God ze uit genade ons schenkt. Zelfs goede werken zijn er dan alleen mogelijk, wanneer we vooraf door de gave van Gods genade in Christus verzekerd zijn van ons kindschap. Een knecht dient om loon, een kind leeft uit dankbaarheid. Goede werken onderstellen het geloof en zijn er de vrucht van. Verander de natuur van den boom en de goede vruchten volgen vanzelf.

Zoo nam de Reformatie niet in de religio supernaturalis, maar in het foedus gratiae haar standpunt. Maar daarmede was het probleem nog moeilijker, hoe de verhouding te denken ware tusschen natuur en genade. Van goede werken kon er voor en buiten het geloof geen sprake zijn. Het beeld Gods behoorde wel tot het wezen

---

[1] Schaepman, Roomsch recht tegen Protestantsch verweer, 1892, bl. 32, 33.

van den mensch, maar was door de zonde verloren. Nu was er niets goeds meer in den gevallen mensch; al zijne gedachten, woorden en daden zijn met zonde besmet. Het oordeel van de Hervormers over den natuurlijken mensch is veel strenger dan dat van Rome. De psychische mensch van 1 Cor. 2 : 14 is hier niet de mensch in puris naturalibus, die krachtens zijn natuur de mysterien niet kan begrijpen, maar de zondaar, die vanwege de verduistering des verstands de geestelijke dingen niet vatten kan. Luther had het heel zijn leven door te kwaad met de rede, die allezeit wider Gottes Gesetze strebet, en eine finstere Laterne is [1]). Hij verachtte Aristoteles, den todten Heiden, da keine kunst, sondern eitel Finsterniss innen ist [2]). En de Formula Concordiae stemt daarmede in, als zij 's menschen verstand, hart en wil in geestelijke zaken prorsus corruptus atque mortuus noemt, niets meer vermogend quam lapis, truncus aut limus [3]). Maar de Reformatie kon toch het oog niet sluiten voor het vele goede, dat ook de natuurlijke mensch nog tot stand bracht. De Lutherschen weten dit bezwaar niet anders op te lossen, dan door streng te scheiden tusschen het hemelsche en het aardsche, het geestelijke en het zinnelijke, tusschen duo hemisphaeria, quorum unum inferius, alterum superius. In de dingen van het natuurlijk leven is 's menschen rede en wil nog vrij en tot iets goeds in staat; maar in geestelijke dingen is ze stekeblind en totaal machteloos [4]). Het Roomsche

---

1) Köstlin, Luthers Theologie I 387.
2) Luthardt, Luthers Ethik 15.
3) II Pars. Sol. Decl. II de lib. arb., ed Müller 589, 594.
4) Köstlin, Luthers Theologie II 244 f. Schmid, Dogm. der ev. luth. K. 192 f.

dualisme is hier nog niet volkomen overwonnen, al is de tegenstelling van natuurlijk en bovennatuurlijk ook in ethischen zin gewijzigd.

Calvijns logische en systematische geest kon in zulk een dualisme niet rusten. Hij vatte eenerzijds de zonde te diep en te ernstig op, om nog iets goeds, op wat terrein dan ook, uit de natuur des menschen te kunnen afleiden. Indien de zonde aan zichzelve ware overgelaten, zoo zegt hij, zij zou alles hebben bedorven en vernield [1]. Anderzijds kon hij ook niet met Zwingli medegaan, die de gratia specialis uitbreidde tot ver over de grenzen van het historisch Christendom en ze werken liet ook in de wereld der Heidenen. Want welke gaven en deugden er in den mensch van nature ook aanwezig mogen zijn, één ding mist hij toch, n. l. de kennisse Gods in Christus, zijnen Zoon, de kennis van zijne vaderlijke liefde en barmhartigheid [2]. Toch gaat het niet aan, al het ware en goede en schoone te loochenen, dat ook in de menschheid buiten Christus op te merken valt. Dat ware niet alleen met de ervaring in strijd, maar zou ook wezen miskenning van gaven Gods en dus ondankbaarheid jegens Hem [3]) En zoo maakt nu Calvijn in aansluiting aan en met beroep op de Schrift onderscheid tusschen eene algemeene en eene bijzondere genade, tusschen de werking des Geestes in alle schepselen en den Geest der heiligmaking die het deel is alleen van de geloovigen [4]. God heeft de zonde niet aan haar eigen vernielende werking overgelaten. Hij had en hield

---

1) Instit. II. 2, 17. 2) ib. II. 2, 18. 3) ib. II. 2, 12. 15.
4) Instit. II 2, 6. 16. 17. 20.

ook na den val eene bedoeling met zijne schepping; Hij is tusschenbeide getreden met zijne gemeene genade, die wel niet inwendig vernieuwt, maar toch uitwendig tegenhoudt en bedwingt [1]). Uit deze algemeene genade is al dat goede en ware herkomstig, dat we ook in den gevallen mensch nog waarnemen. Het licht schijnt nog in de duisternis. De Geest van God woont en werkt in al het geschapene [2]). Daardoor zijn er in den mensch nog eenige trekken over van het beeld Gods [3]). Er is nog verstand en rede, er zijn allerlei natuurlijke gaven in hem aanwezig [4]). Er woont in hem een gevoel, een indruk der Godheid, een zaad der religie [5]). De rede is een kostelijk geschenk [6]). De philosophie is praclarum Dei donum [7]). De muziek is eene gave Gods. Kunsten en wetenschappen zijn goed en nuttig en van eene hooge waardij. De staat is eene instelling Gods [8]). De goederen des levens dienen niet alleen in strikten zin, om in 's menschen behoeften te voorzien, maar ze strekken ook tot veraangenaming van zijn leven; ze zijn niet louter ad necessitaten, maar ook ad oblectamentum [9]). Er is nog zin voor waarheid en deugd, en eene natuurlijke liefde tusschen ouders en kinderen [10]). In de dingen, die dit aardsche leven aangaan, vermag de

---

1) ib. II. 3, 3. 4.
2) ib. II. 2. 12. Comm. op Joh. 1 : 9.
3) ib. II. 2, 17.
4) ib. II. 2, 12.
5) ib. 3. I, 3, I. 4, I. II. 2, 18.
6) ib. II. 2, 25. Comm. op 1 Cor. 1 : 20. Ct. Kuyper, Encycl. I. 130.
7) Opera, ed. Amst. IX. B. 50.
8) Zie de plaatsen, aangehaald door Lobstein, Die Ethik Calvius, 1877. S. 107—115.
9) Instit. III. 10, 2.
10) ib. II. 2, 12.

mensch nog veel goeds tot stand te brengen [1]. In weerwil van de uiterst gestrenge tucht, door Calvijn in Genève ingevoerd, is er toch niet de minste aarzeling bij hem, om dit alles dankbaar te erkennen. Hij doet het niet schoorvoetend, noodgedrongen, omdat hij niet anders kan. Neen, hij is u in zijne erkenning vóór; hij geeft het niet toe, hij zegt het zelf vooruit; hij erkent het gaarne, dankbaar, volmondig. Hij zou in strijd handelen met de Schrift, hij zou zich schuldig maken aan grove ondankbaarheid jegens God, indien hij deze goede gaven en volmaakte giften van den Vader der lichten niet ten volle waardeerde. En dat is het gezonde standpunt van alle goede Gereformeerden geweest. Zij hebben de gedachte van Calvijn wel niet verder ontwikkeld. Zanchius doet niets anders, dan het hoofdstuk uit de Institutie copieeren [2]. Zij hebben er in de dogmatiek ook geen bijzonderen locus aan gewijd. Maar in hun leer over het verlies van het beeld Gods, over de verbreking van het werkverbond, over de deugden der Heidenen, over de wereldlijke overheid enz. keeren de denkbeelden van Calvijn toch alle terug. Door deze leer van de gratia communis hebben de Gereformeerden eenerzijds het specifiek en absoluut karakter van de Christelijke religie gehandhaafd, en toch aan den anderen kant voor niemand ondergedaan in waardeering van alwat er goeds en schoons door God ook nog aan zondige menschen geschonken werd. Ze hebben daardoor tegelijk den ernst der zonde en het recht van het natuur-

---

[1] ib. II. 2, 13, 14.
[2] Opera VIII col. 646 sq.

lijke erkend. Daardoor zijn ze zoowel voor het pelagianisme als voor het pietisme behoed.

Toch hebben zij het niet kunnen verhinderen, dat beide deze eenzijdige richtingen terstond in het Socinianisme en het Anabaptisme naast de Reformatie zijn opgetreden. Het is eene belangrijke vraag, of deze beide bewegingen aanspraak mogen maken op den protestantschen, op den reformatorischen naam. Formeel, negatief, als oppositie behooren ze zeker tot degenen, die protesteerden tegen Rome. Maar materieel, principieel en positief, naar hun dualisme zijn ze veel nauwer aan Rome dan aan de Reformatie verwant [1]. Zij zijn kinderen der Middeleeuwen veel meer, dan van den nieuwen tijd, die met de Reformatie aanbrak. Zij zijn voortzettingen van neigingen, strevingen, die reeds vroeger in Rome aanwezig waren. Zij hebben hun geestelijke vaders in Rome's eigen zonen. De beide Socini, Laelius en Faustus, waren uit Italie afkomstig. Het ongeloof, het indifferentisme, het atheisme had hier vóór de Reformatie reeds een breed terrein veroverd. De renaissance bood welkome wapenen aan tegen Kerk en Christendom; en de mysterien des geloofs, triniteit, menschwording en voldoening werden reeds lang aan eene scherpe kritiek onderworpen. Laelius, uit eene voorname familie, die vooral op het gebied der rechtsgeleerdheid zich had onderscheiden, werd met deze kritiek te Venetie bekend; en Faustus kwam later geheel onder den invloed van zijn oom. Het Socinianisme was veelmeer eene aristocratische, verstandelijke, dan eene religieuse volksbeweging;

---

[1]) Fock, der Socinianismus, Kiel 1847 S. 97 f.

het vond daarom vooral ingang bij den poolschen adel, die humanistisch gevormd was. En evenzoo toont het Anabaptisme duidelijk verwantschap met religieuse bewegingen en verschijnselen, die in de Middeleeuwen voorkwamen. Ritschl gaat misschien te ver, als hij het Anabaptisme geheel uit de Middeleeuwen wil verklaren en er eene herleving in ziet van de orde van Franciscus [1]. Maar toch is het opmerkelijk, dat tal van karaktertrekken, die aan het Anabaptisme eigen zijn, ook vroeger reeds bij verschillende orden worden gevonden. De letterlijke opvatting van de bergrede, het verbod van den eed, het chiliasme, het beroep op openbaringen, de wereldvlucht enz. zijn niet reformatorisch, maar uit de Middeleeuwen afkomstig.

Beiden, de Socinianen en de Anabaptisten, komen tegen een stuk van het Roomsche stelsel in verzet. Gelijk in vroegere eeuwen de Nestorianen en de Monophysieten uit eenzelfde beginsel eene verschillende conclusie trokken, zoo is het ook bij Socinianen en Anabaptisten eenzelfde grondgedachte, die hen in eene tegenovergestelde richting drijft. Beiden loochenen de verzoenbaarheid van het natuurlijke en het bovennatuurlijke. Beiden gaan uit van de tegenstelling van het goddelijke en het menschelijke. De Socinianen stellen de ordo supernaturalis, de Anabaptisten de ordo naturalis ter zijde. Genen leveren kritiek op de eigenlijke mysterien des geloofs, de triniteit, de vleeschwording en de voldoening; dezen stellen zich in oppositie tegen de door Rome erkende natuurlijke orde van zaken

---

[1]) Geschichte des Pietismus, 1880 I 22 f.

in huisgezin, staat en maatschappij. De eersten miskenden de gratia specialis en hielden niets over dan natuur; de tweeden verachten de gratia communis en weten van niets dan genade. Daar is Christus geen waarachtig God, hier geen waarachtig mensch. De Socinianen verloren het specifiek karakter der Christelijke religie; zij houden niets dan de religio rationalis over; de mensch heeft het beeld Gods, bestaande in heerschappij, na den val niet verloren; erfzonde is er niet; Christus heeft niets wezenlijk nieuws aangebracht; wie zijne geboden onderhoudt, ontvangt als loon de onsterfelijkheid; de religio naturalis drijft langzamerhand heel de religio supernaturalis uit. De Anabaptisten zien daarentegen minachtend op de schepping neer: Adam was aardsch uit de aarde; de natuurlijke orde is als zoodanig onrein; maar Christus, die zijne menschelijke natuur meebracht uit den hemel, stort in de wedergeboorte eene nieuwe, geestelijke, goddelijke substantie in; de wedergeborenen mogen als geheel andere, nieuwe menschen geen gemeenschap hebben met de ongeloovigen; daarom verwerpen ze den eed, den oorlog, het overheidsambt, de doodstraf, de wereldsche kleeding en leefwijze, het huwelijk met ongeloovigen, den kinderdoop; de bovennatuurlijke orde zet hier geheel de natuurlijke op zij. Daar was wereldgelijkvormigheid, hier wereldvlucht. Beiden verweten der Reformatie niet ver genoeg te gaan; het Socinianisme werd door haar niet bevredigd, wijl ze niet ver genoeg ging in de kritiek op de Roomsche leer; het Anabaptisme voelde zich door haar teleurgesteld, wijl zij niet ver genoeg ging in hare kritiek op de Roomsche practijk. En beide uitersten raakten elkander

telkens weer in eene wonderlijke vermenging van rationalistische en supranaturalistische elementen.

Niet alleen naast de Reformatie hebben deze beide richtingen zich eene plaats veroverd, maar ook binnen de kerken der Hervorming hebben ze een machtigen invloed geoefend. Het Socinianisme won hier te lande veld door het Remonstrantisme, en heeft door Spinoza heen ingewerkt op het Deïsme in Engeland, en door Cartesius op het Rationalisme in Nederland en Duitschland. Het Socinianisme is de wieg zoowel van het Rationalisme als van het Supranaturalisme geweest [1]. En evenzoo is de nawerking van het Anabaptisme aanwijsbaar, niet alleen in het Mennonitisme, maar ook in het Labadisme, Piëtisme en Herrnhuttisme op het vasteland van Europa, en in het Independentisme en Baptisme, het Quakerisme en Methodisme in Engeland en Amerika. De leer van de gratia communis wordt door alle deze richtingen miskend of verworpen. Zelfs is in de Gereformeerde kerken het oorspronkelijk, reformatorisch beginsel menigmaal naar de eene of andere zijde verzwakt of vervalscht. Het Rationalisme heet wel in naam, maar is lang niet inderdaad overwonnen. En in geloovige kringen komen telkens trekken voor, die aan het oude Anabaptisme herinneren. De verachting van de letter der Schrift en de verheffing van de inwendige verlichting des H. Geestes; de voorkeur voor onvoorbereide stichtelijke toespraak met miskenning van de ambtelijke bediening des Woords; de minachting van de objectieve instellingen Gods in kerk en verbond, ambt en sacrament,

[1] Strauss, Glaubenslehre I 56.

en de voorliefde voor afgesloten gezelschappen; de afkeer van kunst, wetenschap, beschaving en alle goederen des aardschen levens en het verwaarloozen van de roeping, die in gezin, maatschappij en staat op ons rust; het zijn altemaal vruchten niet van den gezonden, reformatorischen maar van den kranken, dooperschen stam.

Ook in de kringen dergenen, die met alle geloof hebben gebroken, treffen we in het wezen der zaak dezelfde stemmingen, dezelfde richtingen aan. Een mensch miskent nooit straffeloos de bestemming, die hij heeft voor dit en voor het toekomende leven. Nog maar enkele jaren terug werd het heil voor den mensch uitsluitend van de beheersching der aarde verwacht. Secularisatie was de leuze der eeuw. De band die den mensch aan de eeuwigheid bond, moest verbroken; en hier op aarde moest het paradijs voor hem worden gesticht. God en godsdienst waren, althans in supranatureelen zin, de vijanden van het menschelijk geslacht. Le surnaturel serait le surdivin. Natuur was God. Kunst, wetenschap, industrie waren de goden, die vereerd moesten worden. Cultuur maakte den cultus overbodig. Humaniteit verving het Christendom. Hygiëne kwam in de plaats der moraal. Het tooneel was eene vergoeding van de kerk. Lessings Nathan eene schadeloosstelling voor den Bijbel. De leer van de menschwording Gods werd omgezet in het dogma van de deificatie des menschen. Nog is het einde der eeuw niet bereikt. En allerwege is er reeds tegenstelling. Er is kommer en ellende aan de eene; er is zatheid, oververzadigdheid der cultuur aan de andere zijde. Aan de grootsche verwachtingen, die men op de cultuur heeft gebouwd, is

de bodem ingeslagen. De hoop is veranderd in wanhoop en vertwijfeling. Het optimisme is omgeslagen in pessimisme. Vroeger dweepte men met den adel der menschelijke natuur en bewonderde dien zelfs in Vuurlander en Hottentot; thans spreekt men met zeker welgevallen van la bête humaine, welke aanwezig is in den beschaafdsten cultuurmensch. De natuur, vroeger om haar schoonheid geroemd en als een tempel verheerlijkt, is nu een somber tooneel van verwarring en strijd; met haar woedende elementen en dreigende krachten heeft zij het toegelegd op het leven van den mensch. De wereld is zoo slecht mogelijk; zij is niet het werk van een goed en wijs Opperwezen, maar het product van een blinden wil, van het domme onbewuste. Kunst en wetenschap, waar vroeger alles van werd verwacht, blijken nameloos arm te zijn, en verlegen te laten staan daar, waar het meest en het eerst heur steun en troost van noode was. Leven en lot, het is alles mysterie. Het denken brengt er ons niet; de wetenschap heeft overal hare grenzen; onze kennis is eindig en tot de verschijnselen beperkt. Wat waarde heeft, is daarom niet het verstand maar de phantasie. Hartstocht vervange het denken. Stemming is alles, gedachte is niets. Wilskracht is ijdel, het handelen ga over in rust en berusting. De contemplatie staat hooger dan het actieve leven. Zoo alleen gaat misschien de wereld van het onbekende voor ons open. Enkele jaren geleden lachte men met wonderen en engelen en met al het bovennatuurlijke; thans tracht men op allerlei wijze, door spiritisme, hypnotisme, theosophie, Buddhisme zich een weg te banen tot dat onbekende land, waar ieder mensch henengaat en van-

waar niemand wederkeert. Het mysterieuse, het duistere, het onkenbare oefent een ongelooflijken invloed. Bij den dag neemt in de ongodsdienstige kringen de heidensche superstitie toe. Het geloof is nauwelijks gebannen, of het bijgeloof houdt reeds zijn intocht. De zegepraal van het rationalisme is nog niet voltooid, en het mysticisme dingt reeds naar de kroon. Zoo mengt zich tegen het einde der eeuw menschenvergoding en menschenverguizing, natuuraanbidding en natuurverachting op eene wonderlijke wijze dooreen. Het evenwicht is verbroken, en de harmonie van het menschelijk leven is weg.

IV.

Daarmede springt de beteekenis van de leer der gratia communis ook voor onze dagen reeds duidelijk in het oog. Het is altijd hetzelfde probleem, dat op den bodem van alle ernstige vraagstukken ligt. De verhouding van gelooven en weten, van theologie en philosophie, van gezag en rede, van hoofd en hart, van Christendom en humaniteit, van religie en cultuur, van het hemelsche en het aardsche beroep, van godsdienst en zedelijkheid, van het contemplatieve en het actieve leven, van sabbat en werkdagen, van kerk en staat; ze wordt bij al deze en nog vele andere problemen bepaald door die, welke er bestaat tusschen het goddelijke en het menschelijke, tusschen schepping en herschepping, tusschen het werk des Vaders en het werk des Zoons. Zelfs de eenvoudigste wordt betrokken in dezen strijd, als hij telkens in zijn leven de disharmonie gevoelt tusschen zijn aardsch en zijn hemelsch

beroep. Geen wonder, dat bij zoo teedere en ingewikkelde vraag de volkomen oplossing toeft en de volle harmonie hier in deze bedeeling bij niemand wordt gevonden. Alle menschen en richtingen maken zich aan eene grootere of kleinere eenzijdigheid schuldig. Het leven slingert dikwerf tusschen wereldschgezindheid en wereldvlucht heen en weer. Er blijft eene pijnlijke worsteling tusschen hoofd en hart. In iedere menschenziel, is er gezegd, woont iets van een Jood en van een Helleen. Het zou wel schoon zijn, reeds hier op aarde te wandelen als kinderen Gods, vrij en blij. Er ligt in het antinomianisme zulk eene aantrekkelijke gedachte. Vanzelf, als bij instinct, het goede te doen, zonder den kategorischen imperatief van den plicht; het ware heerlijker, dan altijd weer door het verbod aan de grenzen te worden herinnerd, binnen welke wij hebben te wandelen. Waarom moet de vrije vleugelslag van het genie, van de intuïtie, van de spontaneiteit telkens verlamd worden door het koord van de wet? Wat samenstemming heeft de genade met de wet; wat heeft de vrijheid met het gezag te doen: wat gemeenschap is er tusschen romantiek en klassicisme? En toch blijkt telkens, dat wie den schoonen droom van het antinomianisme in kunst en wetenschap, in religie en zedelijkheid heeft medegedroomd, door een schrikkelijken val tot ontwaking en tot ontnuchtering komt. Natuur en genade zijn beide van noode; ze kunnen geen van beide worden miskend of veracht.

Maar toch maakt het een groot verschil, of dit dualisme absoluut of relatief wordt genomen. Bij Rome is het absoluut. Het wezen van de openbaring, van het Christen-

dom ligt in het mysterie. Niet alleen kan het niet, het mag niet begrepen worden. Rome waakt er zorgvuldig voor, dat het mysterie blijve; het staat en valt daarmee. Het Vaticaansch concilie verklaarde de openbaring absoluut noodzakelijk, wijl God naar zijne oneindige goedheid den mensch bestemd heeft tot een bovennatuurlijk doel, om n.l. die hemelsche goederen deelachtig te worden, welke het begrip van het menschelijk verstand volkomen te boven gaan, daar ze geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en ze in 's menschen hart niet opgeklommen zijn [1]. Eene ware, volle verzoening van natuur en genade is op dit standpunt niet mogelijk. Maar de Reformatie zag de verhouding anders in, en zoekt het wezen der bijzondere openbaring niet in het mysterie, maar in de genade. Het evangelie des kruises, de boodschap van Gods genade in Christus, dat is het mysterie, hetwelk het verstand van den psychischen mensch te boven gaat, en alleen door den geestelijken mensch wordt gekend. Datgene, wat supra naturam is, is volgens de Reformatie niet de metaphysische leer van triniteit, vleeschwording en voldoening op zichzelf, maar de inhoud van dat alles, n.l. de gratia. Niet als hadde zij de metaphysica willen bannen uit de theologie; de door Ritschl voorgestelde scheiding is zelfs practisch onuitvoerbaar. Maar een metaphysisch leerstuk is toch niet op zichzelf en om zichzelf reeds inhoud en voorwerp van ons Christelijk geloof. Niet alleen Luther en Melanchton [2], maar ook Calvijn noemt het

---

[1]) Sess. III. Constit. dogm. de fide cathol. cap. 2.

[2]) Bij Ritschl, Theologie und Metaphysik. S. 52 f.

eene ijdele speculatie, te onderzoeken, quid sit Deus; voor ons is het alleen van belang te weten, qualis sit et quid eius naturae conveniat[1]). De persoon van Christus, de volheid zijner genade en waarheid, is het nieuwe, het eigenaardige in het Christendom. De zaligheid der kerk is enkel en alleen gegrond in den persoon van Christus [2]). Deze zijn in eigenlijken zin supra naturam et supra rationem van den natuurlijken, van den psychischen mensch. Wat de Heidenen niet wisten en niet weten konden, het was de divinae erga nos benevolentiae certitudo; geen menschelijk verstand kon begrijpen, quis sit verus Deus qualisve erga nos esse velit[3]). Dat Jezus de tollenaren en de zondaren aannam, dat ergerde de Joden. Dat God de zondaren vergaf, om niet, uit genade, dat was eene dwaasheid in het oog van Griek en Romein, die juist in de deugd hun eigen werk zagen[4]). Rome stelt het wezen des Christendoms daarin, dat het waarheden openbaart, die anders nooit door den mensch hadden kunnen gevonden worden. Het zijn vooral de dogmata van triniteit, vleeschwording en voldoening, die daarom ook voor het minst, fide implicita, als waar moeten aangenomen worden, om deel te krijgen aan de hemelsche zaligheid. Maar de Gereformeerde theologen trachtten juist aan te toonen, dat al die bovennatuurlijke waarheden zakelijk ook reeds bekend waren aan Adam voor den val, dat zij inhoud uitmaakten van het beeld Gods, en dus in zooverre „natuurlijk" waren, behoor-

---

[1]) Instit. I. 2, 2. I. 5, 9. Comm. op Rom. 1 : 19. Cf. Ritschl, t. a. p. s. 60 f
[2]) Instit. II. 6, 2: hoc tantum dico, beatum et felicem ecclesiae statum semper in Christi persona esse fundatum. [3]) Instit. II. 2, 10. [4]) Zie b. v. Celsus, Orig. C. cels. III § 58 sq.

den tot het wezen van den mensch. De triniteit was, zeiden zij, ook aan den eersten mensch reeds bekend ; de Zoon was Middelaar ook voor den val, wel niet Middelaar van verzoening, maar toch van vereeniging; en ook Adam, ja Christus zelf, hebben gewandeld in geloof en niet in aanschouwen. Omgekeerd is er geen stel van religieuse en ethische waarheden, die door den mensch na den val nog zuiver en onvervalscht uit de natuur kunnen worden afgeleid. Er is geen theologia naturalis. De zondige mensch kent uit de natuur niet alleen de triniteit en de menschwording niet, maar hij kent daaruit ook God in zijne eenheid, in zijn wezen, in zijn eigenschappen niet. Hij verstaat ook de openbaring Gods in de natuur niet en houdt de waarheid in ongerechtigheid onder, Rom. 1 : 18. De openbaring na den val had dus niet ten doel, om eenige bovennatuurlijke waarheden mede te deelen, die anders den mensch onbekend waren gebleven. Zij was geen aanvulling, geen completeering van de openbaring voor den val. Maar zij was er eene wijziging van. Wat hadde den mensch in zijn schuldigen toestand de kennis van allerlei bovennatuurlijke waarheden gebaat? Dit had hij noodig te weten, dat die God, tegen wien hij gezondigd had, een God was van genade. Daarin bestond de wijziging, door God in zijne openbaring aangebracht. De openbaring na den val neemt eene andere gedaante aan met het oog op den zondigen toestand van den mensch. Zij vloeit nu geheel en al uit Gods genade voort. Deze is haar beginsel, haar principium. En dit beginsel neemt nu als het ware alle kennisse over, welke de mensch anders hetzij uit de natuur hetzij door

bijzondere openbaring zou verkregen hebben. Deze genade openbaart ons nu niet alleen de triniteit en de menschwording en de voldoening, maar ook de eenheid en het wezen en de eigenschappen Gods. Zij doet ons God weer recht kennen in zijne almacht en alwetendheid, in zijne alomtegenwoordigheid en eeuwigheid. Zij verspreidt eerst het rechte licht over den mensch, over zijn herkomst en bestemming. Zij wordt het eenig principium van al onze religieuse en ethische kennis. En al die kennis, hetzij de mensch haar buiten de zonde uit de natuur of uit de openbaring zoude verkregen hebben, wordt dienstbaar aan de redding der menschheid. Zij wordt soteriologisch gewijzigd. Zij wordt in Christus geconcentreerd. Zij treedt in den dienst der genade. Hij, die Elohim was, openbaart zich en doet zich kennen als Jahveh. De Zoon, die Middelaar van vereeniging was, wordt nu een Middelaar van verzoening. De H. Geest was een Geest der inwoning; Hij wordt nu een Geest der overtuiging en der vertroosting. Het geloof, als fides generalis, was ook reeds in Adam aanwezig, maar wordt nu als fides specialis, als vertrouwen op Gods genade in Christus, het middel ter rechtvaardiging en de weg des behouds. De vijandschap tegen het evangelie richt zich ter laatste instantie niet tegen den supranatureelen vorm, maar tegen den materieelen inhoud. Indien het verstand niet verduisterd ware door de zonde, zou het in het wonder als zoodanig geen bezwaar hebben. Want het wonder op zichzelf strijdt niet met onze natuur noch met de natuur der schepselen; het behoort, om zoo te spreken, tot het wezen van den mensch. Alle menschen zijn van nature supranaturalist. Het na-

turalisme is evenals het atheïsme eene vondst der wijsbegeerte, maar het heeft geen steun in de menschelijke natuur. Zoolang de religie zal behooren tot het wezen van den mensch, zal ook de mensch zijn en blijven supranaturalist. Er is geen religie zonder supranaturalisme. Elk geloovige, van welke richting ook, hij moge naturalist zijn met zijn hoofd, hij is toch supranaturalist met zijn hart. Wie uit het gebed, uit de gemeenschapsoefening met God, uit heel het religieuse leven het supranaturalisme volkomen verwijderen wil, pleegt zelfmoord aan het edelste en beste dat in hem is. De vijandschap tegen de openbaring Gods in Christus is daarom ten slotte altijd zedelijk van aard, en in zoover ook alleen vijandschap, d. i. zonde en ongeloof. Het onverstand komt voort uit het hart, Mk. 7 : 22. Er is niets moeilijker voor den mensch, dan om uit genade zalig te worden en van gegeven te leven. Dat gaat de rede, de kracht, de natuur van den mensch zeer verre te boven.

Indien nu de openbaring in Christus slechts eene wijziging is van de oorspronkelijke openbaring, dan draagt zij vanzelf ook slechts een tijdelijk en voorbijgaand karakter. Zij is niet volstrekt, maar alleen toevallig noodzakelijk. Zij is enkel noodig geworden vanwege de zonde, die accidenteel is en niet tot het wezen der dingen behoort. Het foedus gratiæ, in al zijne bedeelingen, is bestemd om te verdwijnen. Verschillende oeconomieën behooren reeds tot de geschiedenis; die vóór de wet en onder de wet zijn alreede voorbijgegaan. Maar ook die bedeeling, in welke wij leven en die we als de Nieuw-Testamentische of Christelijke aanduiden, zal eens haar einde hebben bereikt. De

Christelijke religie is tijdelijk; als Erlösungsreligion zal zij eens hare taak hebben volbracht; de gratia gaat aan het einde in gloria over. Schrift, kerk, ambt, sacrament, ze zijn alle uitsluitend voor deze aardsche bedeeling van het verbond der genade bestemd. Christus geeft eens het Koninkrijk, als het voltooid is, Gode den Vader over. De oorspronkelijke ordening wordt dan hersteld. Niet natuurlijk, alsof er niets ware gebeurd; alsof de zonde niet hadde bestaan en de openbaring van Gods genade in Christus nimmer hadde plaats gehad. Christus geeft meer, dan de zonde ontnam; de genade is veel meer overvloedig geweest. Hij herstelt ons maar niet in den status integritatis van Adam, maar maakt ons terstond door het geloof het non posse peccare, 1 Joh. 3 : 9, en het non posse mori, Joh. 11 : 25, deelachtig. Adam krijgt nimmer de plaats terug, die hij door zijne ongehoorzaamheid verloor. De eerste mensch was uit de aarde aardsch; de tweede mensch is de Heer uit den hemel. Gelijkerwijs wij eenmaal het beeld des aardschen gedragen hebben, zoo zullen wij ook na de opstanding het beeld des hemelschen dragen, 1 Cor. 15 : 45–49. Het is een nieuw lied, dat er gezongen wordt in den hemel, Op. 5 : 9, 10. Maar in zoover keert toch de oorspronkelijke ordening der schepping terug, als alle onderscheid van natuur en genade ten eenenmale vervallen zal. Het dualisme houdt op. De genade blijft niet buiten en boven en naast de natuur staan; maar zij gaat in haar in en vernieuwt haar geheel. En de natuur, door de genade herboren, wordt tot haar hoogste openbaring gebracht. Die toestand keert weer, waarin we God dienen zullen, vrij en blij, zonder dwang en zonder

vreeze, uit liefde alleen, naar de inspraak onzer eigen natuur. Dat is de echte religio naturalis. En om deze te herstellen, is de religio tijdelijk geworden eene religio Christiana, Erlösungsreligion [1]).

Door deze organische verhouding van natuur en genade heeft de Reformatie de mechanische juxtapositie en de dualistische wereldbeschouwing der Roomsche kerk principieel overwonnen. Maar daardoor rijst de kosmos dan ook aanstonds belangrijk in beteekenis. Deze vertegenwoordigt dan nog altijd den primairen, den oorspronkelijken, den natuurlijken staat, waartoe de Christelijke religie, het fœdus gratiæ, terugleiden wil. Wel is die wereld door de zonde bedorven, maar zij blijft toch het werk van den Vader, den Schepper des hemels en der aarde. Hij houdt ze door een verbond opzettelijk in stand en gaat door de gratia communis de vernielende kracht van de zonde te keer. Hij vervult de harten der menschen met spijze en vroolijkheid, en laat zich aan geen hunner onbetuigd. Gaven stort Hij in hen uit, zonder mate en zonder getal. Door natuurlijke liefde en genegenheid bindt Hij de gezinnen, de geslachten, de volken aaneen. Hij laat maatschappijen en staten onder hen opkomen, opdat de burgers in vrede en veiligheid wonen zouden. Welvaart en weelde voegt Hij hun toe, opdat kunsten en wetenschappen kunnen beoefend worden. En door zijne openbaring in natuur en geschiedenis, in hart en geweten bindt Hij hen aan de onzienlijke, bovenzinnelijke wereld, en kweekt in hunne harten den zin voor godsdienst en deugd. Heel dat rijke

---

1) Verg. Kuyper, Encycl. der H. Godg. II. 318—330.

leven der natuur en der menschenwereld is dus aan Gods gemeene genade te danken. Maar waarom houdt Hij zulk eene zondige wereld toch nog door een bijzonder werk van zijne genade in stand? Verkwist Hij zijne gaven? Handelt Hij zonder doel? Is het niet alzoo, dat dat natuurlijk leven in al zijne vormen, in weerwil van het zondig bederf, waarde heeft in zijn oog? De liefde van gezin en familie, het maatschappelijk en het staatkundig leven, kunst en wetenschap, zij zijn op zichzelve een voorwerp van zijn goddelijk welbehagen. Hij verlustigt zich ook in deze werken zijner handen. Zij alle vormen te zamen, niet in hun wijze van zijn, maar in hun wezen, die oorspronkelijke ordening, welke God bij de schepping in het aanzijn geroepen heeft en nog, niettegenstaande de zonde, in stand houdt en bewaart. Verachting van deze ordening Gods komt dus niet te pas; zij is met Schrift en ervaring beide in strijd. Alle separatisme en ascetisme is hier bij den wortel afgesneden. Alle wereldvlucht is eene verloochening van het eerste artikel onzer apostolische geloofsbelijdenis. Christus kwam, om de werken des duivels te verbreken, maar om die des Vaders te herstellen en alzoo den mensch te vernieuwen naar het evenbeeld Desgenen, die hem geschapen heeft.

Daarmede wordt de zonde niet van haar ernstig karakter beroofd. Zij is zeer zeker geen substantie maar eene qualiteit; geen materia maar forma; zij is niet het wezen der dingen, maar kleeft aan het wezen; zij is eene privatio, schoon actuosa, en in zoover toevallig, van buiten ingedrongen evenals de dood. Zij kan er dus van losgemaakt en eruit weggenomen worden. De wereld is en

blijft voor reiniging en verlossing vatbaar. Haar wezen kan gered worden en haar oorspronkelijke toestand terugkeeren. Maar toch is die zonde eene macht, een beginsel, dat diep ingedrongen is in alle vormen van het geschapene leven. Zij heeft het organisme der wereld zelve aangetast. Zij zou, aan zichzelve overgelaten, alles hebben verwoest en vernield. Maar God is met zijn genade, met zijn verbond tusschen beide getreden. Door zijne algemeene genade houdt Hij haar tegen in haar ontbindende en verwoestende werking. Maar deze is toch niet genoegzaam. Zij bedwingt wel, maar verandert niet zij; beteugelt, maar overwint niet. De ongerechtigheid breekt altijd weer door hare omheiningen heen. Om de wereld te redden, was er niets minder noodig dan de uitnemende grootheid der goddelijke kracht, de werking der sterkte zijner macht, die Hij gewrocht heeft in Christus, als Hij hem uit de dooden heeft opgewekt en hem gezet heeft tot zijne rechterhand in den hemel, Ef. 1 : 19, 20. Daartoe was niets minder noodig dan de volheid zijner genade en de almacht zijner liefde.

De Christelijke religie heeft daarom niet tot taak, om eene nieuwe, bovennatuurlijke orde van zaken te scheppen. Zij bedoelt niet een gansch nieuw, hemelsch rijk te stichten, gelijk Rome dat bedoelt in de kerk, en de Wederdoopers dat ondernamen te Munster. Zij brengt geen enkel substantieel vreemd element in de schepping in. Zij maakt geen nieuwen kosmos, maar maakt den kosmos nieuw. Ze herstelt, wat door de zonde bedorven wierd. Zij verzoent, wat er schuldig; zij geneest, wat er krank; zij heelt, wat er gewond is. Jezus is door den Vader ge-

zalfd met den Heiligen Geest, om eene blijde boodschap te brengen den zachtmoedigen, om te verbinden de gebrokenen van hart, om den gevangenen vrijheid uit te roepen en den gebondenen opening der gevangenis, om uit te roepen het jaar van het welbehagen des Heeren, om alle treurigen te troosten, Jes. 61 : 1, 2. De blinden worden door Hem ziende, de kreupelen wandelen, de melaatschen worden gereinigd en de dooven hooren, de dooden worden opgewekt, en den armen wordt het evangelie verkondigd, Mt. 11 : 5. Jezus was geen nieuwe wetgever; hij was geen staatsman, geen wijsgeer, geen dichter, geen kunstenaar. Hij was Jezus, d. i. Zaligmaker. Maar dat was Hij dan ook volkomen en geheel, niet in den engen zin van Roomschen en Dooperschen en Lutherschen, maar in den vollen, diepen, breeden Gereformeerden zin. Christus kwam niet alleen, om het ethisch-religieuse leven van den mensch te herstellen en al het andere ongemoeid te laten; alsof dit niet door de zonde bedorven ware en geen herstelling van noode had. Neen, zoover als de zonde, strekt ook de liefde des Vaders, de genade des Zoons en de gemeenschap des H. Geestes zich uit. Al wat zondig, schuldig, onrein en ellendig is, is als zoodanig en juist daarom object van het evangelie der genade, dat aan alle creaturen gepredikt moet worden. Christus heeft daarom ook iets te zeggen voor het huisgezin en de maatschappij, voor de kunst en de wetenschap. Het liberalisme heeft zijne macht en zijn woord willen beperken tot het hart en de binnenkamer; het beriep er zich op, dat zijn koninkrijk niet was van deze wereld. Maar al is het niet *van*, het is toch *in* deze wereld en voor haar bestemd. Het woord Gods, dat in

Christus tot ons komt, is een woord der bevrijding en der herstelling voor den ganschen mensch, voor zijn verstand en zijn wil, voor zijn ziel en zijn lichaam. De zonde is in de *wereld* gekomen: daarom heeft God ook de *wereld* liefgehad. Wel wordt dat woord nu dikwerf beschouwd als een last, te zwaar om te dragen. Rome heeft er een juk van gemaakt, dat het natuurlijke drukt en knelt. En ook de Protestantsche kerken gaan niet vrij uit, en hebben het evangelie menigmaal weer veranderd in eene nieuwe wet. Maar dat is het toch niet. Het is geen wet maar evangelie. Het is niet gekomen, om te veroordeelen maar om te behouden. Het is supra naturam, omdat het uit Gods vrije, ongehoudene, rijke liefde is geweld. Het beveelt niet maar geeft. Het eischt niet maar schenkt. Het doodt niet maar maakt levend. Het slaat niet maar heelt. Het is louter genade. En de genade doet de natuur niet te niet, maar bevestigt haar en herstelt ze.

Indien wij nu staan in deze genade, in deze vrijheid, waarmede Christus ons vrijgemaakt heeft, hebben wij ons Christelijk geloof allereerst te betoonen in eene getrouwe waarneming van ons aardsche beroep. Rome ziet het Christelijk levensideaal ten volle eerst verwezenlijkt in den monnik, in dengene, die zijne natuurlijke roeping verlaat en uitsluitend aan geestelijke dingen zich wijdt. En deze opvatting dringt diep ook in onze Protestantsche kringen door. Een gewoon mensch, die zijn dagelijksch beroep met God en met eere behartigt, telt haast niet meer mee; hij doet niets, gelijk het heet, voor het koninkrijk Gods. Een student, die ijverig studeert en zijn tijd Christelijk besteedt, moge goed zijn; maar wie een groot

gedeelte van zijn tijd aan evangeliseerenden arbeid wijdt, is beter en staat hooger. Om in de schatting van velen tegenwoordig een echt Christen te zijn, moet men iets extra's, iets buitengewoons, iets supranatureels doen. Dat buitengewone bestaat nu wel voor de meesten slechts daarin, dat zij lid zijn, gewoon lid, bestuurslid, eerelid, rustend lid, werkend lid, contribueerend lid, maar lid in elk geval van vele en velerlei vereenigingen. Maar toch wordt de waarde en kracht van het Christelijk geloof gemeten niet naar dat, wat men in zijne gewone roeping doet, maar naar wat men daarbuiten en daarboven verricht. Men schijnt Christen te zijn, in dezelfde mate als men ophoudt mensch te zijn, en in spraak, kleeding, gewoonten en gebruiken van gewone menschen zich onderscheidt. De Apostel Paulus was van een ander gevoelen, als hij vermaande, dat een iegelijk blijven zou in de roeping, waarin hij geroepen was, 1 Cor. 7 : 17—23. Het is volstrekt niet noodig, dat iemand, die Christen wordt, zijne natuurlijke roeping prijsgeeft en in engeren zin aan den arbeid in het koninkrijk Gods zich wijdt. Dat kan voorkomen. Maar het is uitzondering, geen regel. Het vloeit volstrekt niet, gelijk het Methodisme wil, uit de bekeering als zoodanig voort. Wat wij in deze ernstige tijden van noode hebben, is dan ook in de eerste plaats niet iets buitengewoons, maar trouwe behartiging van die roeping, waartoe elk van 's Heeren wege in dit zijn aardsche leven geroepen is. Geen eigenwillige godsdienst, geen verandering van het evangelie in eene nieuwe wet, geen raak niet en smaak niet en roer niet aan, die geboden van menschen zijn, maar beoefening is noodig van die Christelijke deugden, die het cement van

het volksleven zijn. Huiselijke zin, matigheid, spaarzaamheid, vlijt, trouw, eerlijkheid, orde, welwillendheid enz., dat zijn de deugden, die hoe langer hoe meer verdwijnen en door geen buitengewone maatregelen van staat, kerk of vereenigingen kunnen worden vergoed. Deze vooral heeft het Calvinisme gekweekt. Daardoor is het groot geworden. Daardoor heeft het volken herboren en staten gesticht. Het Calvinisme is, trots en ten deele door zijn rigorisme, de reformatie van het natuurlijke geweest [1]).

Daarmede is dan vanzelf ook de verhouding bepaald, waarin het Christendom zich stelt tot huisgezin en maatschappij en de kerk zich plaatst tot den staat. Al deze organische levenskringen der menschen komen op uit de schepping; zij bestaan door de gratia communis; zij ontleenen hun gezag en hun macht niet aan de genade van Christus, maar aan de gratie Gods. Christus is wel gezalfd tot Koning over Sion, en Hij is het Hoofd der gemeente; zelfs is alle macht Hem gegeven in hemel en aarde en zijn alle dingen zijnen voeten onderworpen. Maar de souvereiniteit in huisgezin, staat en maatschappij daalt van God rechtstreeks op het schepsel neer. Bij Rome is naar de strengste theorie alle souvereiniteit door God op Christus en alzoo weder op den Paus gelegd; de potestas politica is aan de potestas ecclesiae onderworpen. Volgens de Remonstranten heeft God alle macht aan de overheid gegeven, en deze staat boven de kerk. Maar naar Gereformeerde beginselen heeft de staat, evenals huisgezin en

---

[1]) Verg. Bezwaren tegen het hedendaagsch Christendom. Uit het Duitsch door Dr. J. H. Gunning JHz. Leiden. G. Los.

maatschappij, een eigen macht en een eigen gezag, door God hem verleend; en de kerk staat daarnaast met eene eigen regeering, door Christus haar geschonken. Overheersching van de kerk door den staat, of van den staat door de kerk is dus beide ongeoorloofd. Zij hebben elkander te eerbiedigen, maar ook te steunen en te bevorderen. Dwang is wederkeerig uitgesloten. De kerk mag verlangen, dat ook de overheid des lands door Christelijke beginselen zich leiden late en winste doe met de openbaring der genade Gods. Staat en maatschappij zijn immers ook door de zonde bedorven en hebben het woord Gods van noode tot regel en richtsnoer. Maar ook hier doet de genade de natuur niet te niet. Huisgezin en maatschappij en staat worden wel door den Geest van Christus herboren, maar zij bestaan en leven krachtens de ordening Gods in de natuur en behouden naast de kerk hare volle zelfstandigheid. Christus kwam niet om de wereld en de verschillende levenskringen in haar te verderven, maar om ze te herstellen en te behouden.

En evenzoo eindelijk staat het ook met de verhouding van de Christelijke religie tot kunst en wetenschap. Deze zijn het eerst beoefend in het geslacht van Kaïn. Zij zijn, als de mensch zelf, in zonden ontvangen en geboren; maar zij zijn niet in zichzelve zondig en onrein. Zij kunnen geheiligd worden door het woord en den Geest van Christus. Ook voor deze machtige factoren der beschaving is het evangelie een woord van heil en van zegen. De kunst en wetenschap, die dat evangelie versmaadt, berokkent daarmede zichzelve de grootste schade en berooft zichzelve van den kostelijksten zegen. De kunst, die aan

Christus en aan zijn kruis den rug toekeert, verliest het ideaal en gaat in realisme onder. En de wetenschap, die het woord Gods niet erkent, eindigt in agnosticisme en blijft voor den aanvang, het wezen en de bestemming der dingen als voor onoplosbare raadselen staan. Maar ook hier is herscheppen iets anders dan scheppen. Kunst en wetenschap hebben hun principium niet in de bijzondere genade van wedergeboorte en bekeering, maar in die natuurlijke gaven en talenten, welke God naar zijne algemeene genade ook aan niet-geloovigen schenkt. Daarom hebben de Christelijke theologen ten allen tijde ook met de Heidensche kunst en wetenschap hun winste gedaan en voor eene klassieke opleiding van alle man van wetenschap, ook van den theoloog, geijverd. Ze waren voor de gevaren dezer studie niet blind, en verlangden, dat ze onder Christelijke leiding zoude staan. Maar zij hebben toch het recht en de zelfstandigheid der kunst en wetenschap gehandhaafd, en slechts de heiliging van beide door den Geest van Christus geeischt. De Schrift, meenden ze, gaf hun zelve daartoe de vrijheid. Mozes immers was opgevoed in alle wijsheid der Egyptenaren; de kinderen Israëls versierden met het goud en zilver van Egypte het huis des Heeren; Salomo bediende zich voor den tempelbouw van de hulp van Hiram; Daniël werd onderwezen in de wetenschap der Chaldeeen; en de wijzen uit het Oosten legden hun geschenken neer aan de voeten van het kindeke in Bethlehem. Zelfs de Theologie is als wetenschap niet buiten die gaven der gratia communis om ontstaan. Zij neemt onder de wetenschappen wel eene eigene plaats in. Zij heeft een eigen beginsel, voorwerp

en doel, en ontleent deze uitsluitend aan de gratia specialis. Maar toch zou het met deze alleen nog niet tot Theologie in wetenschappelijken zin zijn gekomen, indien niet het denkend bewustzijn van den mensch, door het geloof geheiligd, getracht had in de openbaring in te dringen en haar inhoud te verstaan. Theologie is eerst opgekomen in de gemeente van Christus, toen gratia communis en gratia specialis waren samengevloeid. Daarom erkent ze ook de andere wetenschappen in haar volle recht. Hare eere bestaat daarin, niet dat zij als eene Regina scientiarum hoog zetelt op haar troon en oppermachtig over alle wetenschappen den schepter zwaait, maar dat zij alle dienen mag van hare goederen. Ook de Theologie kan heerschen alleen door te dienen. Zij is sterk, als ze zwak is; zij is de meeste, als zij de minste wil wezen. Zij zal heerlijk zijn, als ze van niets wil weten dan van Jezus Christus en dien gekruist. Zij is toch niets anders dan op het terrein der wetenschap de vertolking van de gratia Dei. Deze bepeinst ze; deze zoekt ze te verstaan in haar lengte en breedte, in haar diepte en hoogte. Te midden van de ellende, welke het leven ons alom, ook in de wetenschap, te aanschouwen geeft, heft zij den lofzang aan van de liefde Gods, die daar is in Jezus Christus onzen Heer. En zij profefeert van eene heerlijke toekomst, waarin alle tegenstellingen, ook die tusschen natuur en genade verzoend zullen zijn en alles wederom tot één vergaderd zal wezen in Christus, beide dat in den hemel en dat op de aarde is.

De lotgevallen der School in het laatste jaar zijn spoedig verhaald. De oudste Leeraar der School nam wel reeds geruimen tijd aan den arbeid geen deel, maar bleef ons toch nog gepaard. Hij is thans alleen nog over van het viertal Leeraren, waarmede de School in 1854 begon. Want den tweeden Januari dezes jaars werd onze hooggeachte ambtgenoot, Helenius de Cock, in negen en zestig jarigen ouderdom door den dood ons ontrukt. Onder de Leeraren der School nam de Cock eene eigenaardige, belangrijke plaats in. Wat hem onderscheidde en welke gave hem in het bijzonder geschonken was, is een ieder bekend. De Cock was een man, die zich gaf, gelijk hij was. Hij zei, gelijk hij het meende. Van schijn, vertoon, veinzerij was hij een volkomen vijand. Oprecht en eerlijk was hij; soms zelfs, om maar niet voor iets anders gehouden te worden dan hij werkelijk was, tot een vergeten van de les der voorzichtigheid toe. Voor wie hem nader leerde kennen, viel hij altijd mee, ook in warmte en diepte van gevoel. Zijne belangstelling, bovenal in dagen van smart en rouw, zijne hulpvaardigheid, zijn dienstbetoon, zijne toewijding zijn velen bekend; hij heeft er zich in wijden kring eene dankbare vriendschap en hartelijke toegenegenheid door verworven. Als Leeraar muntte hij uit door klaarheid van denken, scherpzinnigheid van betoog, helderheid van voorstelling. En deze stonden bij hem in dienst van eene practische, zakelijke, van alle idealisme afkeerige, soms bijna aan nuchterheid

grenzende opvatting der waarheid. Door deze gaven heeft hij jaren lang op zijne leerlingen en daardoor op de Gereformeerde kerken een machtigen invloed geoefend. Zonder ook maar eenigszins te kort te doen aan de verdiensten der andere Leeraren, met wie hij in 1854 aan de School verbonden werd, mag vrij worden gezegd, dat zijn invloed op de vorming der studenten de krachtigste is geweest. Op velen hunner heeft hij den stempel van zijn geest gedrukt. Nog is het aantal groot van hen, die uit zijn gedachtenkring denken en leven. Met smart zagen wij hem daarom henengaan. Maar hij ontsliep, gelijk hij geleefd had, in kalmen vrede, in de stille hope des eeuwigen levens.

De Commissie, door de Synode te Dordrecht ter eventueele benoeming van een Leeraar aan de Theol. School aangewezen, zag zich daarom spoedig tot eene vergadering geroepen. Zij kwam den eersten Mei dezes jaars te Kampen samen en benoemde den Heer Biesterveld, predikant der Geref. kerk te Rotterdam, tot Leeraar in Homiletiek en aanverwante vakken. Tot onze blijdschap nam hij de benoeming met vrijmoedigheid aan en aanvaardde den 27en September zijn ambt in ons midden met eene rede over het Hooge Belang der Ambtelijke Vakken. De ledige plaats werd dus spoedig vervuld. Daarentegen bleef de vacature in het litterarisch onderwijs nog altijd bestaan.

Het aantal studenten was in den vorigen cursus tot 137 geklommen, van wie er echter drie om redenen van gezondheid de lessen der School niet konden volgen. Eén moest ons om dezelfde reden voorgoed verlaten en begaf

zich naar de Z. Afrik. Republiek. Drie keeren moest helaas censure worden toegepast, welke eenmaal zelfs bestond in verwijdering van de School. Aan het propædeutisch examen namen 25 adspiranten deel; maar 7 werden afgewezen. Het eerste theologisch examen werd afgelegd door 16 studenten, die allen slaagden. Bij het laatste theologisch examen werden er van de 33, die zich hadden aangeboden, 25 beroepbaar gesteld voor de Gereformeerde kerken in Nederland. Van dezen begaf zich echter één naar de Universiteit te Groningen, en een ander naar de theol. School van de Presbyt. kerk te Princeton in New Jersey, Amerika. Deze laatste werd nog vergezeld door een ander student, die pas met goed gevolg het eerste theol. examen had afgelegd. De overige candidaten tot den H. Dienst zijn allen reeds in de Gereformeerde kerken beroepen en gedeeltelijk ook reeds in de gemeente werkzaam. Bij het admissie-examen in September boden zich 18 adspiranten aan; 5 werden er afgewezen, 13 werden toegelaten, en hun getal is later nog met 2 vermeerderd. In het geheel zijn er 121 studenten aan onze School ingeschreven, van wie er een nog om redenen van gezondheid afwezig is.

In een bloeienden staat gaat de Theol. School haar 41e levensjaar in. Zoo draag ik ze thans aan U over, waarde ambtgenoot Biesterveld, naar de orde Rector dezes jaars. Dat ze onder Uw bestuur toeneme in geestelijke kracht, in wetenschappelijk gehalte. Zij ze daartoe met uw persoon en arbeid bevolen aan de hoede des Almachtigen!

DE VERHOUDING

VAN DE

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK

TOT DEN

STAAT.

DE VERHOUDING

VAN DE

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK

TOT DEN

STAAT.

REDE, UITGESPROKEN BIJ DE OVERDRACHT VAN
HET RECTORAAT DER THEOLOGISCHE SCHOOL

DEN 18DEN DECEMBER 1890

DOOR

H. DE COCK.

KAMPEN. — J. H. BOS. — 1890.

SNELPERSDRUK VAN G. PH. ZALSMAN TE KAMPEN.

Zeer Geëerde Hoorders!

»Wij gelooven en belijden ééne Catholieke of algemeene Kerk." Zóó spreekt onze Belijdenis in Art. 27. De algemeene Christelijke Apostolische Belijdenis spreekt echter eenigszins anders. Zij zegt niet: ik geloof ééne heilige algemeene Kerk, maar: ik geloof eene of de heilige algemeene Kerk. Het telwoord, dat in onze Belijdenis gevonden wordt, komt niet voor in de Algemeene Geloofsbelijdenis, doch wel in die van Nicæa. Hier luidt het 9de artikel: Ik geloof in ééne heilige catholieke en apostolische Kerk.

Wat wij waarnemen is echter juist het tegendeel van hetgeen de Nederlandsche Gereformeerde Belijdenis zegt. En toch blijven wij spreken alsof het buiten en boven allen twijfel is, dat er slechts ééne Kerk bestaat.

Is dit dan niet opzettelijke zelfmisleiding en zelfbedrog?

Dit zou het zijn indien gelooven en waarnemen woorden

waren van dezelfde beteekenis; indien er geene andere dan alleen zinnelijk waarneembare zaken bestonden. Maar nu gelooven iets anders is dan waarnemen, en er zoowel eene geestelijke wereld bestaat als eene stoffelijke, behoeft er nog aan geene zelfmisleiding gedacht te worden. Alleen dan zouden wij onszelven bedriegen, indien de Kerk niet van verschillende zijden kan worden beschouwd en van haar niet gesproken kan worden én als voorwerp van het geloof, én als voorwerp van de waarneming. Wat wij waarnemen met onze zinnen houdt op voorwerp van ons geloof te zijn.

En waar onze Geloofsbelijdenis zegt: »Ik geloof ééne Kerk," spreekt zij van de Kerk als het mystieke, het verborgen lichaam van Christus, die de Koning is der Kerk, maar evenals zijn lichaam verborgen voor ons oog en evenmin zinnelijk waarneembaar. Daarom is het: ik geloof het bestaan van éene Kerk, en niet: ik zie éene Kerk.

Wat te zien is zijn menschen, die het Christelijk geloof belijden en zich vereenigen, maar of die belijdenis vrucht is van het waarachtig geloof in den Christus, dan of zij bloot eene belijdenis is der lippen, kan geen mensch met zekerheid weten. Het geloof des harten is alleen voor den geloovende zelven waarneembaar. Met het levend lichaam van den levenden Christus is het als met het leven van onze lichamen. Het leven, het levengevend principe is en blijft buiten onze waarneming, maar de werking van dat leven openbaart zich én in het geheele lichaam én in al zijne afzonderlijke deelen. De Kerk heeft eene haar eigene levensrichting en levenswandel, omdat in haar het leven van den Christus zich openbaart.

Maar omdat levensrichting en levenswandel het waarneembare zijn en beiden door een inwendig beginsel worden beheerscht, dat niet onder onze waarneming valt, zoo is van geen mensch met volstrekte zekerheid te zeggen, dat in hem het leven van Christus is. Wat wij kunnen waarnemen is eene menigte menschen, die gedoopt zijn, belijdenis doen van den Christus, zich vereenigen en betuigen hun wandel naar den woorde Gods te willen richten. En van dezen zeggen wij, dat zij Christenen zijn in onderscheiding van Joden, Heidenen en Mahomedanen.

En onder dezen nemen wij weer waar velerlei vereenigingen en namen, die zich allen den naam van Kerk of *de* Kerk toeeigenen.

Van deze Vereenigingen zijn er tweehonderd. Deze allen zijn waarneembaar. En niettegenstaande dit, blijven wij bij de aloude belijdenis: Wij gelooven ééne Kerk.

Welk een verschil is dit tusschen ons geloof en onze waarneming! Doch hoe groot dit verschil ook zij, strijdigheid is het niet.

Of noemt gij het eene strijdigheid als ik zeg: ik neem waar eene levende natuur, maar het leven zie ik niet? Is het voor uw Christelijk denken ongerijmd als ik zeg, dat het leven van geheel die natuur in den Logos, het Woord Gods, is, en dat in dit vleeschgewordene Woord het leven is der gemeente, die wij den naam van *Kerk* geven?

Eéne Kerk gelooven wij; vele Kerken nemen wij waar. En dewijl ons geloof en onze waarneming in betrekking tot de Kerk zoo geheel verschillen, is het, als wij spreken over de Kerk, ter vermijding van alle verwarring en mis-

verstand noodig, dat voor alles duidelijk blijke of wij van de Kerk als voorwerp des geloofs, dan wel van onze waarneming spreken.

Dat in onze dagen, bij den strijd over de Kerk, dit te dikwijls wordt verwaarloosd, is één der oorzaken, waardoor zooveel vruchtelooze strijd plaats vindt. En bij de velerlei onderscheidingen, die men maakt door te spreken van *eene* Kerk en *de* Kerk; de zichtbare en de onzichtbare Kerk; de Kerk als organisme en als instituut; het wezen der Kerk en haar vorm; eene wordende Kerk en eene geinstitueerde; eene gedeformeerde en eene gereformeerde; eene ware en valsche Kerk, zelfs ook al van eene schijnkerk, is er niet zelden een meer dan gewoon opmerkings- en onderscheidingsvermogen noodig, om te kunnen weten, waarover gesproken wordt.

Het leerbegrip aangaande de Kerk thans in het breede te bespreken zou van mij meer tijd vorderen dan waarover ik te beschikken heb, maar ik achtte het noodig het onderscheid tusschen ons geloof en onze waarneming met een enkel woord aan te wijzen, omdat ik mij voornam te spreken over *de verhouding van de Christelijke Gereformeerde Kerk of Gemeente tot den Staat*, en ik dus in geen ander opzicht spreek van de Kerk dan zooals zij waarneembaar is. De Kerk, die geloofd wordt één te zijn, staat met den Staat in geene publieke of private verhouding. Ook de Staat kan alleen met het waarneembare rekening houden.

En om deze verhouding recht te beoordeelen wil ik uit de geschiedenis toelichten, welke de verhouding was tusschen de Christelijke Kerk en den Staat in den loop der eeuwen; uit het Woord Gods trachten aan te toonen, welke die verhouding moet

wezen; om daarna de verhouding onzer Kerk tot den Staat u te doen kennen.

De naam Kerk wordt gegeven aan elke vergadering van gedoopten, die den Christus der Schrift belijdt. Deze benaming is echter niet eene bijbelsche. In de Schrift vinden wij geen andere benaming dan die van εκκλησια, d. i. vergadering, gemeente. Doch dit behoeft geen bezwaar te wezen om dien naam te gebruiken. Alleen zou ik willen vragen of het goed is aan eene niet Schriftuurlijke benaming zóó de voorkeur te geven, dat men gevaar loopt de Schriftuurlijke benaming geheel te vergeten, of, evenals in Amerika, de twee benamingen in eene verschillende beteekenis te gebruiken en door de eene te verstaan den kring der gedoopten en door de andere den kring dergenen, die belijdenis deden.

En nu de naam Kerk in de Gemeente des Heeren eenmaal burgerrecht heeft bekomen, zie ik waarlijk geen reden om den banvloek uit te spreken over den naam Kerkgenootschap. Laat het al waar zijn, dat de naam Kerk etymologisch beter zich op de Gemeente des Heeren laat toepassen dan die van Genootschap, beide hebben ze toch dit gemeen, dat ze niet aan de Schrift ontleend zijn en een bepaalden kring van menschen aanwijzen, terwijl de benaming genootschap in het gezang der gemeente evengoed als die van Kerk gebruikt wordt.

Daarom veroorloof ik mij dan ook de vrijheid om de woorden Gemeente, Kerk en Kerkgenootschap bij afwisseling te gebruiken en er steeds hetzelfde door te verstaan. In geen anderen zin worden ze door mij gebezigd dan in

den bepaalden »van eene vergadering of verzameling van menschen, die gedoopt zijn en eene meer of min gemeenschappelijke belijdenis hebben."

De Christelijke Gemeente of Kerk is allereerst in Judea, te Jeruzalem ontstaan. Haar geboorte of wordingsgeschiedenis dagteekent van het eerste Pinksterfeest na den dood en de opstanding van onzen Heere Jezus Christus.

Er waren op dien dag ongeveer 3000 gedoopt en dezen vereenigden zich tot eene Gemeente of Kerk. Van toen af werden er ook op andere plaatsen Gemeenten gesticht. In den tijd van de wording der Kerk was de wereldheerschappij bij de Romeinen. Ook de Joden waren aan hen onderworpen. En dewijl bij de Romeinen de regel gold, dat ieder volk zijn eigen godsdienst moest behouden [1]) hadden ook de Israëlieten vrijheid om hunne eigene godsdienstige belangen te regelen.

Stond de gemeente evenwel reeds van het begin harer stichting aan vervolging bloot, hiervan lag de oorzaak niet bij de Romeinen. De vervolging was eene jodenvervolging, die van de geestelijke leidslieden des volks en van het Sanhedrin uitging.

Te Rome zelf was er vanwege den Staat geene vervolging. Zelfs aan het Keizerlijke hof bevonden zich leden der Kerk. (Fil. 4 : 22.)

Rome had in dien tijd zijn Pantheon, een tempel, gewijd aan den dienst van de voornaamste godheden der volkeren. Er was dus algemeene verdraagzaamheid. En dit was mo-

[1]) Sua cuique civitati religio est, nostra nobis. Cicero.

gelijk, omdat geen der heidensche godsdiensten er aanspraak op maakte de alleen ware te zijn. Maar dit moest anders worden, toen de Christelijke Kerk zich uitbreidde. Zij toch trad niet op nevens de bestaande godsdiensten, maar zij stond er tegenover. Zij beweerde niet ook een godsdienst te wezen maar *de* godsdienst te zijn. Haar Heer en Koning, zoo beleed zij, is de Koning der waarheid en daarom is zij in 't bezit van de waarheid. Tegenover de bestaande godsdiensten was zij dus exclusief en het heidendom moest zich óf terzijde laten dringen en overwinnen, óf tot andere middelen dan die van overreding de toevlucht nemen.

De vervolging vanwege den Staat bleef dan ook niet lang uit. En de drie eerste eeuwen getuigen er van aan welke hevige vervolgingen de Kerk blootstond.

Met Constantijn den Grooten veranderde dit echter geheel. Eerst deed hij eene wet uitgaan, waarbij aan het Christelijk geloof vrijheid werd verleend; later (323) wordt de verdraagzaamheid bevoorrechting; en sedert dien tijd waren het de Keizers, die in kerkelijke zaken medezeggenschap hadden, medezitting in kerkelijke vergaderingen, en soms zelfs kerkelijke verschillen meenden te kunnen beslissen door een Keizerlijk besluit.

En in het Westen zien wij, dat Pausen en Koningen of Keizers elkander de hand reiken om, zoo het heette het welzijn der Kerk te bevorderen, doch inderdaad om hun eigen gezag te bevestigen of te vermeerderen.

In de elfde eeuw brak eindelijk de strijd los, die niet minder betrof dan de vraag aan wie de opperheerschappij toekwam, aan den Paus of aan den Keizer. De Kerk, of lie-

ver de Paus was, zoo werd gezegd, de zon, waarvan de wereld, de Keizer het licht ontleende.

De Stedehouder van Christus op aarde was begiftigd met de twee sleutelen, die de symbolen waren van de geestelijke en de wereldlijke macht beide.

Met de Hervorming in de 16de eeuw trad een nieuw tijdperk in. De poging van Luther en anderen om de Kerk in hoofd en leden te hervormen vond tegenstand in de machthebbers der Kerk niet alleen, maar ook in vele machthebbers der wereld.

De eenheid der Kerk ging verloren en de regeerende vorsten gebruikten hunne macht om óf de hervorming tegen te werken óf haar te bevorderen, al naar dat zij voor of tegen haar waren ingenomen, hetzij dan om godsdienstige of om politieke en staatkundige redenen.

Sedert dien tijd was in verschillende landen eene andere Kerk dan de Roomsche de voornaamste, en in niet weinige landen werd de Kerk waartoe de Vorst behoorde de Kerk van het land.

Van eene Vrije Kerk in een vrij land, had men toen in 't algemeen nog geen begrip. Het »Cujus regio ejus religio" wien het land behoort diens godsdienst geldt, gold in vele, vooral luthersche landen, zijne toepassing. Vele Kerken werden Staatskerken, d. i. bevoorrechte Kerken; bevoorrecht ja, maar met eene dikwijls niet geringe opoffering van de vrijheid, die de Kerk noodig heeft om zich zóó te ontwikkelen als haar aard dit vordert. Eene bevoorrechting, die tevens ten gevolge had, dat andere Kerken door den Staat in hunne vrije ontwikkeling en beweging werden belemmerd, en tegengestaan of zelfs ook vervolgd.

Het zoo schoone woord van Luther werd toen nog niet begrepen als hij zegt: Men moet de kerkelijke en de wereldlijke regeeringen met vlijt uit elkander houden en beide blijven laten; de eene, die vroom maakt, de andere, die uiterlijken vrede maakt en booze werken weert; geen van beide is zonder de andere genoeg in de wereld. Nu kan elke menschelijke verordening zich niet uitstrekken over den hemel en over de ziel, maar alleen op aarde over het uiterlijk verkeer der menschen onderling, daar menschen kennen, richten, oordeelen, straffen en bevrijden kunnen. Dat alles heeft ook Christus van elkander onderscheiden Matth. XXII: 21. [1])

Ons goede land, dat niet ten onrechte de bakermat der vrijheid genoemd werd, en dat geroemd werd als het land der godsdienstvrijheid en der vrijheid van 't geweten had ook eene Staats of bevoorrechte Kerk. 't Was de Gereformeerde Kerk. Die Kerk had het voorrecht, dat alle ambtenaren van den Staat, van den lantaarnopsteker af tot den regeerenden Vorst toe tot hare leden behoorden en dat de Staat haar met zijn invloed en geld hulpe bood, ja ook zorgde voor de opleiding van hare leeraren.

Maar diezelfde Kerk was juist hierdoor eene niet vrije Kerk. Of is het voor eene Kerk een gering gemis aan vrijheid, wanneer zij aan den Staat moet overlaten de benoeming van de mannen aan wie de opleiding der leeraren wordt toevertrouwd? Be-

---

[1]) Zie zijn geschrift „Von der weltlichen Obrigheit." Darum musz man diese beyde Regimente mit Fleisz scheiden und beides bleiben lassen", eins das fromm macht, das andere das äusserlich Friede schafft und bösen Werke wehret; keins ist ohne das ander genug in der Welt. Nun kan je menschlicher Ordnung sich nicht strecken in den Himmel und über die Seele, sonder nur auf erden auf den äuszerlichen Wandel der Menschen unter einander, de Menschen erkennen richten, urtheilen, strafen und erretten können. Das alles hat auch Christus selbst sehr unterscheiden. Matth. XXII: 21. Zoo ook art. 28 der Augsburger confessie.

teekent het voor eene Kerk slechts weinig, dat zij bij het ontstaan van geschillen over de leer nog geene Synode kan bijeenroepen om er over te oordeelen, tenzij de Staat of de regeering des lands, er de toestemming voor geeft?

Inderdaad, het gehuwd zijn met den Staat kwam zelfs in ons land der Gereformeerde Kerk op een te duren prijs te staan. Denkt er slechts aan, dat in de Synode heeren Commissarissen politiek zitting hadden, en zonder hunne goedkeuring geene bepalingen de regeering der gemeente betreffende gemaakt konden worden en dat de vastgestelde bepalingen nog eens aan de goedkeuring van de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal of de Provinciale Staten moesten onderworpen worden.

En dat ook in ons land onderdrukking en vervolging van andere gezindheden het gevolg was van het huwelijk tusschen Staat en Kerk getuigen de Plakkaten tegende Roomschen en de Remonstranten. Ik ga ze voorbij en noem alleen de Publicatie van de Staten van den Lande en Graeffelijkheyt van Zeelandt, gedaan den 23 Sept. 1684.

Bij deze Publicatie wordt aan Jacobus Koelman het land van Zeelandt ontzegd. Zij luidt in haar geheel aldus:

De Staten van den Lande en Graeffelijckheid van Zeelant, allen den geenen die desen sullen sien ofte hooren leesen, salut: Alsoo Jacobus Koelman, voor desen Praedikant binnen de stadt Sluys in Vlaenderen, niet tegenstaende onse Resolutie en poenael verbodt van den een en twintighsten September sestien hondert vier en seventigh gedaen, ter oorsaecke van sijn verkeerde sustenuen en ongehoorsaemheyt, bewezen aan sijne wettige hooge overigheyt, echter bestaen

en ondernomen heeft binnen dese provincie private oeffeningen te doen, en oock op Sondagh den derden deser loopende maendt September binnen de Stadt Vlissingen tweemael publiquelijk te praediken, ende alsoo sich schuldigh gemaeckt aan de straffe vervat in onse voorgemelde Resolutie ende poenael verbodt, mede brengende, dat hij dese Provincie soude werden ontseght, indien hij eenige publique of private oeffeningen aldaer quame te doen, soo als nu gegeschiedt is;

SOO IST: Dat Wij in executie van onze voorgemelde Resolutie en poenael verbodt, den voornoemden Jacobus Koelman dese Provincie ontseggen en vervolgens verbieden daer meer in te komen, op poene van hondert ponden Vlaems, en straffe van vijf en twintigh gelijcke ponden, daer in degeene vervallen sal, die den voornoemden Jacobus Koelman aldaer acces en huysinge sal geven, of sijne exercitiën frequenteren. En overmits Wij bespeuren, dat het houden van veel private bijeenkomsten en conventiculen (onder praetext van eenige Christelijcke oeffeningen) meer en meer doorbreeckt, daer door dan niet als verwerrenge en verachtinge van den publiquen Godtsdienst wordt veroorsaeckt, oock verkeerde en de dangereuse opinien teghens de gesonde Leere verweckt, en aen dertele verstanden daer toe occasie gegeven;

SOO IST: Dat Wij daer in willende voorsien, alsulcke dangereuse bijeenkomsten ende conventiculen, bij desen wel expresselijck verbieden, op poene dat alle de geene die de selve voortaen sullen fraequenteren, daer over t' elckens verbeuren sullen vijf ponden Vlaems, en twintigh gelijcke pon-

den die haer huisinge daer toe sullen hebben geleent; en die dese clandestine oeffeningh sullen hebben gedaen, dertigh ponden Vlaems, voor de tweedemael dubbelt, en voor de derdemael op arbitrale correctie; te appliceren twee derdeparten voor den Officier, en een derdepart voor den Armen van de Stadt of Plaets daer dit soude mogen voorvallen. En bij aldien yemandt boven de ordinaire praedikatiën en Catechisatiën, op een Sondagh of andere dagen eenige Godtsdienstige oeffeningen zouden willen desidereren, sal het selve haer geoorloft zijn sulcks te doen in de publique Kerken, en daer toe te versoecken en te disponeeren praedickanten die daer toe sijn gequalificeert. En op dat niemandt van dese onse goede intentie en begeerte eenige ignorantie sonde mogen practenderen, soo sal desen alomme werden gepubliceert en geassigeert, ter plaetse daer men gewoon is publicatie en affixie te doen. Aldus gedaen en gearresteert in het Hof van Zeelandt tot Middelburgh den 23 September 1684.

Onder stondt, Ter ordonnantie van de hooghgedachte Heeren Staten. Geteeckent, J. Verheyė.

Kerk en Staat bleven én in Roomsche én in Protestantsche landen vereenigd tot in het laatste van de 18de eeuw. De Staat Virginië in N. Amerika was de eerste, die in zijne wetgeving de Scheiding van Staat en Kerk opnam. 't Was in het jaar 1785, vooral ook door den invloed van den beroemden Staatsman Thomas Jefferson, een man die, wat het godsdienstige betrof een geestverwant was van Voltaire, dat Virginie en weldra ook andere Staten eene volkomene gelijkstelling van alle godsdiensten, christelijke en niet christelijke, in hunne wetgeving opnamen.

En in Europa kwam die Scheiding in zeer vele Staten tot stand, op het papier althans, door en na de revolutie in 1789.

In ons land bleef de Gereformeerde Kerk Staatskerk tot op 1795. Toen hield zij op, ook op het papier ten minste, de publieke, de bevoorrechte Kerk te zijn. Een band echter, die eeuwen oud is, kan worden losgerukt, maar door geen besluit kunnen in éen oogenblik de geesten worden omgezet of de gevolgen van eene eeuwenlange verbintenis uit den weg worden geruimd. Toch blijft het feit bestaan, dat in de 18de eeuw in zoovele landen de band, die sedert de 4de eeuw tusschen de Kerk en den Staat had bestaan, is verbroken. De landskerken werden met alle andere Kerken of Kerkgenootschappen bij de wet verklaard op gelijken voet te staan, en indien er bevoorrechting van de eene boven de andere plaats had, dan was dit in strijd met de wet.

Alle burgers zijn in een Staat, die geen Staatskerk of Staatsgodsdienst er op nahoudt, gelijk voor de wet, en de godsdienstige gezindheid of belijdenis, welke die dan ook zij, geeft geene meerdere of mindere rechten of voorrechten.

Burger- en burgerschapsrechten worden niet veranderd, vermeerderd of verminderd door eenige godsdienstige gezindheid of het lidmaatschap van de eene of andere Kerk.

De belijder van den Christus en de Jood, die Jezus als den Christus verwerpt, de Protestant en de Roomsche, de geloovige en de ongeloovige, zij hebben allen dezelfde rechten en vrijheden; zij zijn voor de wet geheel gelijk.

Veroorlooft mij na deze vluchtige schets van de verhou-

ding van de Kerk tot den Staat nog met een enkel woord er op te wijzen, welke verandering ons goede land in den loop der eeuwen al onderging.

Onze natie werd van eene heidensche eene christelijke; van eene roomsche werd zij eene protestantsche; en van eene protestantsche is zij weer voor $^{2}/_{5}$ eene roomsche geworden.

En wat den Staat betreft, hij was eerst verbonden met de Roomsche Kerk, daarna met de Gereformeerde, en sedert 1795 met geene Kerk; tenzij gij de bepaling in de Grondwet van 1815, dat de Koning moet zijn van de Hervormde Kerk, als eene verbintenis tusschen Staat en Kerk zoudt willen beschouwen. Maar ook dan nog is in 1848 die band verbroken en is er thans geen Nederlandsche Staat, dien gij recht hebt, volgens zijne eigene wetten, een Gereformeerden, een Roomschen, een Joodschen of een Christelijken Staat te noemen.

Kerk en Staat zijn geheel gescheiden. Gij kunt er u over bedroeven of ook er u over verblijden, al naar ge meent dit noodig te wezen, maar het feit blijft, dat Staat en Kerk twee zijn en niet één.

Dit M. H. brengt ons er toe om te trachten de vraag te beantwoorden, welke de verhouding tusschen de Kerk en den Staat behoort te zijn.

Bij de beantwoording dezer vraag bewegen wij ons niet op het gebied der geschiedenis. Zij zegt ons, wat in den loop der eeuwen geweest is. En al kon zij ons ook zeggen of vroeger bestaande toestanden voor- of nadeelig waren voor den Staat of voor de Kerk of voor beide, hiermee zou nog

niets beslist zijn ter beantwoording van de vraag zelve. 't Is niet de nuttigheid die beslist of iets goed is of kwaad. De Christen in 't algemeen, de Gereformeerde in 't bijzonder heeft een anderen maatstaf, waarnaar hij personen, zaken en toestanden beoordeelt, en wat recht of onrecht is beslist.

Van de geschiedenis wenden wij ons tot den eenigen rechter der geschillen en zoeken het antwoord niet bij Staatslieden of Theologen, maar uitsluitend bij het woord des Heeren, dat alleen een veilige gids is. Menschen, hoe geleerd en welbespraakt ook, kunnen dwalen en hebben gedwaald, maar het Woord onzes Gods is waarachtig en blijft tot in eeuwigheid. Het is ons bij de beoordeeling van wat recht is of onrecht toetssteen zoowel als kenbron. Daarom ook bij de beantwoording dezer vraag.

En waar wij dit antwoord in de H. S. zoeken, is allereerst de vraag, of de verhouding waarin Israëls Kerk en burgerstaat tot elkaar stonden, dienen moet tot een voorbeeld voor de dagen des N. V. en geacht moet worden voor ons van normatief gezag te zijn, waarnaar Staat en Kerk zich moeten regelen.

Israël, M. H., was een volk van alle andere volken geheel onderscheiden. In zijne wording, wetgeving en staatsregeling zoowel als in zijn godsdienst, was het een eenig volk op aarde. Geen ander volk kan met dit volk worden vergeleken. Het was in geheel eenigen zin een volk Gods.

Israël had als volk slechts éen stamhoofd. Met geen ander volk was dit het geval.

Eén der vele zonen van dit stamhoofd werd de vader van geheel de Israëlietische natie, en ook van dezen zoon werd

slechts een der twee zonen de stamvader; wat nog veel minder bij eenige natie gevonden wordt.

En toen de nakomelingen van den kleinzoon des Stamvaders tot eene zelfstandige natie werden, stonden zij als volk onder de onmiddellijke leiding en heerschappij van Jehova, die aan Abraham de belofte had gegeven, dat zijn zaad het land Kanaän zou beërven. Ook dit is op geen ander volk van toepassing. Israël ontving al zijne wetten, de zedelijke, de godsdienstige en de politieke van God zelf; iets wat ook tevergeefs bij eenige andere natie wordt gezocht.

En verder gold van Israël in geheel eenigen zin, dat de Heere zelf zijn Koning was, die zelf de mannen aanwees, die als zijne plaatsbekleeders het volk moesten regeeren en beschermen. Al is het dat er volken zijn, zooals b. v. het Nederlandsche volk, die zeggen kunnen, dat het regeerend stamhuis door God is gegeven, geen Koning is er die zeggen kan, dat zijn geslacht door God zelf onmiddellijk is aangewezen om te regeeren en het koningschap in erfelijke bezitting te hebben en te zullen houden.

En boven dit alles was het in zoo geheel eenigen zin een eigen volk, dat elke vergelijking met andere natiën ten eenenmale onmogelijk is. Allen toch, die niet van het Stamhoofd waren voortgesproten, konden, ja, den godsdienst der Israëlieten omhelzen, maar zij bleven desniettemin bijwoners en waren van het bezit van het land uitgesloten.

Hierom mocht David met recht zeggen: (2 Sam. 7 : 23) En wie is gelijk uw volk, gelijk Israël, een eenig volk op aarde, hetwelk God is heengegaan zich tot een volk te verlossen, en om zich een naam te zetten, en om voor ulie-

den deze groote en verschrikkelijke dingen te doen aan uw land, voor het aangezicht uws volks, dat Gij U uit Egypte verlost hebt, de heidenen en hunne goden verdrijvende.

Een eenig volk, maar dan ook een volk, welks staatkundige en kerkelijke toestand niet voor andere volken ten regel gesteld worden kan en bij hetwelk de verhouding van Kerk en Staat geheel anders was dan die bij eenig ander volk zou kunnen zijn.

Daarom moeten wij het antwoord zoeken in de boeken des N. T., bij onzen Heer en Koning en zijne dienaren, de apostelen. Allereerst vragen we dan, wat de Koning der Kerk in dezen gezegd, geboden of beloofd heeft.

De geboorte van onzen Heere Jezus Christus werd door een Engel aangekondigd als de geboorte van Israëls Koning, die op den troon van zijn Vader David zou zitten tot in eeuwigheid. Hij kwam dus tot zijn Koninkrijk, maar zijn volk, het Israël van dien tijd, nam Hem niet aan. Toch was Hij zich zijn Koningschap bewust en beleed zelfs voor Pilatus, dat Hij de Koning was, maar een Koning, wiens rijk niet is van deze wereld. Uit de wereld niet voortgekomen en door geen aardsche macht beheerscht, is het wel in de wereld maar wordt door die wereld niet waargenomen. Het Koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk gelaat, noch zal men zeggen, ziet hier of ziet daar, want ziet het Koninkrijk Gods is binnen u (Luk. 17 : 20, 21). En van de onderdanen van dit rijk heeft Hij gezegd, dat zij niet zijn van de wereld en daarom door de wereld gehaat worden, Joh. 15 : 19, en door die wereld op allerlei wijze zullen worden gesmaad en vervolgd Joh. 16 : 1—3.

Geen enkel woord heeft Hij gesproken, dat ons kan doen verwachten of ook vermoeden, dat het in deze bedeeling anders zal worden. Wat wij echter weten is, dat Hij gezegd heeft: Mij is gegeven alle macht in den hemel en op aarde! Matth. 28 : 19, en dat het den poorten der hel niet gelukken zal zijne gemeente te overweldigen, 16 : 18 en dat Hij bij die gemeente is tot de voleinding der wereld 28 : 20. Aan de voleinding der eeuwen, maar ook niet eerder, mogen we verwachten, naar de openbaring door den Koning zelven aan Johannes gegeven, dat de Koninkrijken der wereld zullen worden onzes Heeren en van zijn Christus en dat hij als Koning heerschen zal in alle eeuwigheid Openb. 11 : 15.

Tevergeefs zoekt ge dan ook onder de rijksgeboden door hem gegeven een eenig dat zegt, in welke verhouding de Kerk en de Staat tot elkaar moeten staan. Wat ge wel vinden kunt is eene vermaning van Hem, die dezen onzen Koning heeft gezalfd, tot de Koningen der wereld om zich te laten tuchtigen en dezen Koning te kussen Ps. 2.

En de apostelen des Heeren? In hunne prediking en in hun schrijven hebben zij aanvaard, wat de Koning zelf gezegd had. Smaad en vervolging hebben zij om zijnentwil geduldig verdragen, en behoudens de gehoorzaamheid aan hun Koning, zich aan alle menschelijke ordening onderworpen en de geloovigen er toe vermaand. 1 Pet. 2 : 13, 14. De machten der wereld hebben zij erkend van Goddelijken oorsprong te zijn Rom. 13 : 1 en daarom onderwerping aan die machten gepredikt, ja zelfs vermaand, dat er voor Koningen en Overheden en allen, die in hoogheid zijn, gebeden moest worden, opdat de belijders van den Christus

een stil en gerust leven mochten leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid 1 Tim. 2 : 1, 2.

Geen enkel woord echter is er, dat rechtstreeks of zijdelings eene aanwijzing behelst, dat of op welke wijze Kerk en Staat vereenigd moeten wezen. Wél hebben ze mondeling en schriftelijk geboden gegeven hoe de gemeente Gods moet geregeerd worden, maar niet eenmaal werd een dergelijk bevel of voorschrift gegeven aan de Overheid in betrekking tot de Kerk.

Zijn dan de Overheden niet verplicht, zoo zoudt ge kunnen vragen, in den Christus te gelooven, aan Hem zich te onderwerpen en evenals alle Christenen hunne gaven en krachten Hem en der gemeente te wijden? Doch M. H. het is iets anders, wanneer ge spreekt van het ambt der Overheid en dat ge spreekt van de Overheidspersonen.

Is het ambt als zoodanig alleen dan wettig wanneer de drager er van Christen is of belijdenis doet van het Christelijk geloof? Zoo ja, dan vraag ik, of misschien de ambtsdragers aan wie de geloovigen te Rome onderworpen moesten zijn, leden waren der Kerk? En indien ook een niet belijder van den Christus een door God gestelde ambtsdrager wezen kan, zelfs een Koning of Keizer, dan kan de plicht der Overheid niet worden verklaard door te wijzen op den plicht van ieder geloovige. Voorzeker, ook de machthebbers der wereld, alle lagere en hoogere overheidspersonen, zijn verplicht om Gode te gehoorzamen, en in Christus te gelooven, om voor Hem als hun Heer zich neder te buigen; maar de plichten, die op hen rusten als overheden,

worden niet veranderd, vermeerderd of verminderd door hun al of niet lid zijn van de gemeente.

Het ambt der Overheid is, evenals alle andere burgerlijke ambten en maatschappelijke betrekkingen, onafhankelijk van het lid zijn der Kerk.

De verschillende betrekkingen waarin iemand als mensch, als man en vader, als werkman en geleerde, als leeraar en opziener der gemeente en als wereldlijk Overheidspersoon geplaatst is, moeten uit elkaar worden gehouden, al is het ook, dat in al de verschillende betrekkingen een Christenmensch als Christen zich heeft te gedragen, d. i. de betrekking zóó waar te nemen, dat hij daarin welbehagelijk zij aan Hem, die er hem in geplaatst heeft.

Maar is er dan niet geschreven: Dwingt ze om in te komen, Luc. 14 : 23, en heeft niet alleen de Overheid eene dwingende macht?

Ik weet, dat zelfs de Kerkvader Augustinus, mede op grond van dit Woord, tot de plichten der Overheid meende te behooren, om allen, die niet tot de Kerk behoorden of er zich van afscheidden, te dwingen in haar schoot zich te laten opnemen. Voor hem gold van de zichtbare Kerk: Buiten de gemeente geene zaligheid. Daarom was hem de vrijheid van dwaling het ergste, dat er gedacht worden kan. Wat toch, zoo roept hij uit, is een ergere dood voor de ziel dan de vrijheid van dwaling? En deze meening is eeuwen lang die van de Kerk geweest en heeft veel bloed gekost. Wel zeide de Kerk, dat zij niet naar bloed dorstte, maar zij gaf de afvalligen, de scheurmakers en ketters, namen, die niet zelden den rechtgeloovenden gegeven werden, aan de

wereldlijke Overheid over om hen te straffen of ook te dooden. Wat Rome betreft, dat huldigt ook nu nog dit gevoelen van Augustinus, zooals gezien kan worden uit de encycliek van Pius IX in 1865. Vrijheid van geweten en godsdienst worden daarin eene uitzinnigheid, deliramentum, genoemd.

Doch al wordt deze meening ook gesteund door het gezag van een man als Augustinus, en al is er meer dan een gereformeerd theoloog, die tot de voornaamste mannen der Kerk gerekend mag worden te noemen, die dit gevoelen voorstonden, het moet geheel en onvoorwaardelijk worden verworpen.

De mannen door onzen Heiland en Koning gezonden om het Koninkrijk Gods te verkondigen, waren geene krijgsknechten, maar visschers; hij zelf noodde tot zich, die vrijwillig waren om te komen; en zijn Woord, waarmee de dwang door de Overheid geoefend of te oefenen wordt verdedigd, werd niet gesproken om den plicht der Overheid aan te wijzen, maar het werd gesproken ter onderrichting van den man, die gezegd had: Zalig is hij, die brood eet in het Koninkrijk Gods.

Dit Koninkrijk is het rijk der waarheid; de vestiging en uitbreiding er van is door geen ander middel tot stand gekomen dan door de prediking der waarheid; geen aardsche macht heeft dit kunnen verhinderen en alleen zij die uit de waarheid zijn, zijn onderdanen van dit Rijk.

En waar de Koning van dit Rijk de verdediging van zijn persoon door het zwaard afwees met het woord: »Keer uw zwaard weder in zijne plaats, want allen die het zwaard nemen zullen door het zwaard vergaan (Matth. 26 : 52)

is hierin meer dan eene zijdelingsche aanwijzing, dat het zwaard in geen geval gebezigd mag worden om zijn Koninkrijk te bevorderen. Of meent ge, zoo liet Hij op dit woord immers volgen, dat Ik niet machtig genoeg ben Mijzelven, dus ook mijne zaak te verdedigen (vs. 53)?

De vrijheid van geweten, door geen wereldsche macht te beperken en de vrijheid van godsdienstoefening, dus ook de vrijheid der Kerk in haar inwendig zelfbeheer, worden in de schriften des Nieuwen Verbonds overal gehandhaafd. En alleen hij, die twijfelt aan de macht der waarheid tegenover de leugen, of aan de macht van den Koning van dit Rijk tegenover den vader der leugen, kan meenen, dat de Kerk de hulp der wereldlijke Overheid noodig heeft om staande te blijven of in bloei te zijn. De gemeente des Heeren, de Kerk zegt en blijft zeggen: geen aardsche macht begeeren wij, de Heere is onze Koning, Hij is onze wetgever, Hij ook onze rechter, en Hij zal ons behouden.

Hiermede ga ik over om te bespreken in welke verhouding onze Kerk staat tot den Staat.

Van onze Kerk sprekende, versta ik er door de vereeniging der gemeenten in ons land, die ter onderscheiding van alle andere vereenigingen van gemeenten bekend is onder den naam van Christelijke Gereformeerde Kerk.

Deze Kerk bestaat nog geen 60 jaren en toch heeft zij reeds eene afwisselende geschiedenis, wat betreft hare verhouding tot den Staat.

Uit hare Belijdenis, Kerkorde en Liturgie blijkt het, dat zij geestelijk beschouwd, dezelfde Kerk is, die in de eeuw

der Hervorming in ons land is ontstaan. En dat die Kerk naar hare inwendige zijde de voortzetting was van de Apostolische en algemeene Christelijke Kerk, evenzoo als deze de geestelijke voortzetting is van de Kerk des O. V. is boven allen twijfel, dewijl zij in Art. 5 harer Belijdenis het uitspreekt dat zij, steunende op het fundament der Apostelen en Profeten van ganscher harte verwerpt, al wat met dezen onfeilbaren regel van Gods Woord niet overeenkomt.

Maar die spreekt van eene Kerk met eene haar eigene Belijdenis, Kerkorde en Liturgie, van eene waarneembare vereeniging van gemeenten, en haar ouderdom bepaalt naar de geestelijke verwantschap, waarin zij staat tot de Apostolische Kerk of tot die des O. V., is oorzaak, dat hij licht wordt misverstaan; een soortgelijk misverstand als wanneer iemand op de vraag: wie is uw Vader, ten antwoord gaf: Adam. En toch zou ook dit antwoord, in plaats van ongerijmd, noodzakelijk kunnen zijn, indien het gegeven werd aan een Darwinist, die onze afstamming van Adam loochent.

Terwijl dan de ouderdom der Kerk, naar hare geestelijke zijde beschouwd, gerekend moet worden van dat de heilsbelofte is gegeven, herhaal ik, dat zij als vereeniging van gemeenten, dus als de Chr. Geref. Kerk, nog geen 60 jaren heeft bestaan; zij ontstond in 1834 gelijk de vroegere Gereformeerde Kerk ontstond ongeveer in 1568, en de Nederlandsche Hervormde in 1816.

De Ned. Hervormde. Sedert 1795 had de vroegere Geref. Kerk opgehouden de heerschende Staatskerk te zijn. Van 1795 tot 1816 kunt ge haar toestand een toestand noemen van leed en ellende. Alles werkte hiertoe mede. De geest der eeuw,

de geest des ongeloofs, die ook in ons land heerschte, deed het zijne om de Kerk innerlijk te verzwakken en te bederven, en de maatschappelijke en politieke toestand wrocht mede om haar lijden te vermeerderen.

Nederland kreeg echter in 1813 een Koning, die lid was van de Geref. Kerk en die hare belangen meende te bevorderen door haar opnieuw te organiseeren. Hij meende de Kerk, welker beeld wel eens gezegd is, een hulk te zijn, die te midden van de afwisselende staatsschokken met gebrekkig tuig en roer prijs gegeven is aan wind en golven op een onstuimige zee, voor vergaan te behoeden en in eene veilige haven te brengen. Wat hij deed was echter niet anders dan de hulk in de golven te doen omslaan. Al was de Geref. Kerk van dien tijd ook eene gedesorganiseerde (in verwarring gebrachte) en gedeformeerde (misvormde), zij had toch nog de oude organisatie, de aloude inrichting in leer en regeering beide; door hetgeen de Koning deed kreeg de Kerk een geheel anderen regeeringsvorm dan de aloude presbyteriale, en de eenheid in de leer ging mede verloren.

In de vereeniging van gemeenten, die den naam draagt van Hervormde Kerk of Kerkgenootschap, kunt ge evenmin de Gereformeerde Kerk van vóór 1816 terug vinden, alsdat ge in de Roomsche Kerk de Apostolische kunt vinden. Zelfs is het niet mogelijk, dat eenige plaatselijke gemeente het karakter van eene Gereformeerde gemeente vertoont, indien ge n. l. de regeering der Kerk evenzeer als de leer oordeelt mede te behooren tot het kenmerkende eener Kerk. Uit deze Hervormde Kerk is de Chr. Ger. Kerk ontstaan. Dit ontstaan vond plaats, terwijl de in 1816 regeerende

Koning Willem I nog aan de regeering was en hij, trots de wettelijk bestaande Scheiding van Kerk en Staat, nog altoos de behartiging van de belangen der Hervormde Kerk rekende te behooren tot zijne regeering als Koning. Onder zijne regeering toch kon zelfs geen predikant een beroep naar eene andere gemeente aannemen dan behoudens de Koninklijke sanctie, en nog vóór de Afscheiding hadden er vervolgingen plaats van godsdienstige bijeenkomsten buiten de kerkgebouwen, dewijl hierdoor de rust en vrede der Kerk, zoo men meende, kon worden gestoord.

Rust en vrede moest en zou, ten koste zelfs van de grondwettig gewaarborgde vrijheid, worden gehandhaafd. Onruststoker was daarom elk, die met den bestaanden toestand geen vrede had en zijn stem er tegen verhief.

Dit ondervond Ds. D. Molenaar in 1827, evenals de Classis van Amsterdam dit vroeger ondervonden had.

De Hervormde Kerk, zooals die sedert 1816 daar stond, als een creatuur van Z. M. moest en zou naar den wil des Konings in al hare Reglementen worden gehandhaafd.

Tijdens de Godsdienstige en Kerkelijke beweging te Ulrum en de vervolging vanwege de Kerkbesturen, wendden leeraar en Kerkeraad zich dan ook tevergeefs tot den Koning om bescherming tegen onderdrukking en onrecht hun aangedaan.

't Was daarom dan ook met zekerheid te verwachten, dat als het tot afscheiding kwam, de ongunst des Konings in verdere vervolging zich zou openbaren. De regeering en de Kerkelijke Besturen waren in dezen van dezelfde gezindheid.

Merkwaardig blijft ter kenmerking hiervan het rapport van de Synodale Comm. in 1835 aan de Synode.

Het luidt aldus: Zij, de Commissie, meent wat betreft het houden van onwettige Godsdienstige bijeenkomsten, waardoor ook in nabij gelegene Provinciën aanleiding tot scheuring en wanorde werd gegeven, Zijne Excellentie den Minister, belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk, dringend te moeten verzoeken, »ter aan»wending van zijne tusschenkomst en veel vermogende po»gingen bij Zijne Excellentie den Minister van Justitie, ten »einde van wege laatstgemelden eene krachtige aanschrij»ving mogt worden uitgevaardigd aan de Officieren en »Ambtenaren onder deszelfs Ministeriëel Departement, met »name in de provincie Groningen en Drenthe behoorende, »ten einde, ook zonder afwachting van aangifte van eenige »contraventie tegen de bestaande wetten, met allen ijver »werkzaam te zijn ter handhaving der artikelen 291 tot »294 van het strafwetboek voor dit Koningrijk," van welk verzoek door Zijne Excellentie afschrift bij geleidende missive aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie is toegezonden.

De vervolging, reeds vóór de Afscheiding begonnen, werd met de vestiging van zelfstandige gemeenten buiten de Hervormde Kerk, heviger. En terwijl in October 1834 de Afscheiding reeds tot stand was gekomen, duurde het tot 11 Dec. 1835, alvorens de Koning iets hooren deed, waardoor het uitzicht werd geopend, dat er ter eenigen tijde een einde aan de vervolging zou kunnen komen, en niet vóór 5 Juli 1836 vernam de gemeente op welke voorwaar-

den vrijheid van godsdienstoefeningen zou worden verleend.

Wegens bezwaren, die men had tegen de gestelde voorwaarden, was het niet vóór 14 Febr. 1839 dat eene gemeente, de gemeente te Utrecht erkend werd als eene *Christelijke Afgescheidene* gemeente, die in datzelfde besluit, waarbij zij als gemeente in de burgerlijke maatschappij werd toegelaten en erkend, de gemeente van *Afgescheiden Christenen* genoemd werd!

Dat de gemeenten ondanks zichzelven en door den druk der vervolging aan de gestelde voorwaarden eindelijk voldeden, moge zich niet geheel laten rechtvaardigen, te verontschuldigen is het ongetwijfeld en dit te meer, omdat zij als bij verrassing voor een voldongen feit waren geplaatst, dewijl de gemeente Utrecht, zonder eenig overleg met andere gemeenten of leeraren, de erkenning had gevraagd en verkregen.

Vele gemeenten vraagden en bekwamen sedert dien tijd de erkenning, al was het dikwijls ook niet zonder groote moeite. Eerst bij besluit van Willem II, den 9den Januari 1841, werd dit gemakkelijker gemaakt. En aan Z. M. den Koning Willem III, den laatsten mannelijken telg uit het aloude Stamhuis van Oranje, wiens afsterven den 23sten Nov. j. l. met diepgevoelde smart werd vernomen en wiens uitvaart den 4den dezer door tien- ja honderdduizenden werd bijgewoond, zijn onze gemeenten den dank verschuldigd, dat deze bezwarende bepalingen bij besluit van 17 October 1852 geheel zijn opgeheven. Moest voor 1852 worden verklaard, dat de gemeente nimmer eenige aanspraak zou maken op

de bezittingen, inkomsten en rechten van het Hervormd Kerkgenootschap of van eenige andere Godsdienstige gezindheid, Willem III begreep zeer terecht »dat het niet afleggen van zoodanige verklaring geen de minste inbreuk kan maken op de rechten, welke het Hervormd of eenig ander Kerkgenootschap krachtens welken titel ook, bezit."

Met het jaar 1852 begint dus eene eenigszins nieuwe periode tot het jaar 1869. Van dit tijdperk is echter niets bijzonders te vermelden, dan alleen dat de pogingen in 1854 aangewend om de Kerk als Kerk, d. i. om de vereenigde gemeenten als Kerk erkend te krijgen, mislukt is, omdat de Regeering den toen aangenomen naam van *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk* weigerde te erkennen.

In 1869 verkreeg de Kerk echter wat zij in 1854 had gewenscht. Te Middelburg waren de Gemeenten der Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk en die der Gereformeerde Kerk in Nederland vereenigd. En de Synode, waarop die vereeniging tot stand was gekomen, besloot bij acclamatie hiervan de Regeering kennis te geven, met de verklaring, dat de naam dier vereenigde gemeenten voortaan zou zijn *de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland.*

Sedert dien tijd staat onze Kerk voor de wet geheel gelijk met alle andere Kerken of Kerkgenootschappen in ons land.

Uit dit overzicht van het historisch verloop van de verhouding onzer Kerk tot de regeering blijkt dus, dat wij eerst een tijdperk van vervolging doorleefden en tevens, dat die vervolging niet ontstond *om* de afscheiding, dewijl zij reeds *voor* de Afscheiding was begonnen en na de Afschei-

ding geheel op dezelfde wijze en naar dezelfde wetsartikelen werd voortgezet.

De meening dat het Doleerend Kerkbegrip, of wilt ge de idee, de gedachte, om door reformatie in de Hervormde Kerk de plaatselijke gemeenten tot de zuiverheid in leer en regeering terug te brengen, oorzaak zou zijn geweest, dat de vervolging is begonnen en zoovele jaren heeft geduurd, is zoo geheel onjuist dat ik mij haast niet kan voorstellen, dat mannen, die de geschiedenis kennen, dit ooit hebben durven beweren.

Te Ulrum toch werd niet reformatie door doleantie, maar reformatie door separatie in practijk gebracht.

Wat toch is er geschied? Op Maandag den 13den October roept de leeraar den kerkeraad bijeen, om hun mee te deelen, dat hij zich heeft afgescheiden, en de kerkeraad vereenigt zich er mee en verklaart, dat hij den onrechtmatig geschorsten Predikant als zijn wettig geroepen en geordenden leeraar blijft erkennen.

Ware dit eene doleerende daad geweest, dan had de kerkeraad moeten verklaren, dat hij het juk had afgeworpen of de stolp had weggenomen voor de geheele gemeente.

Maar dit deed hij niet. Integendeel zelfs. Hij roept den volgenden dag de geheele gemeente bijeen en zegt aan die gemeente niet: uw kerkeraad heeft u bevrijd van het Synodale juk, maar hij legt aan de leden de vraag voor: wilt ook gij doen, wat wij gedaan hebben?

En ware er ook maar het minste idee geweest van wat men thans doleantie noemt, dan zou het ongerijmd zijn ge-

weest, dat wel de kerkeraad en niet de leeraar de acte van Afscheiding of wederkeering teekende.

Doch er is meer, dat het bewijs levert, dat aan doleantie noch te Ulrum, noch te Genderen gedacht is.

En te Ulrum èn te Genderen werden dadelijk personen uit andere gemeenten als leden aangenomen. Dit nu is eene ongerijmdheid bij doleantie.

En den 27sten November werd door den leeraar van Ulrum in tegenwoordigheid van Ds. Scholte de gemeente te Groningen geordend, en door Scholte werden al de handelingen te Ulrum met instemming vernomen.

Van tweeën dus éen. Of de leeraren de Cock en Scholte wisten niet wat zij deden, òf zij zochten reformatie langs den weg van separatie en niet van doleantie.

En al stem ik toe, dat de leeraren de Cock en Scholte staatsrechterlijk en, in verband hiermee, ook kerkrechterlijk, niet een even helder inzicht hadden in de staats- en kerkrechterlijke verhoudingen als wij, die ruim een halve eeuw dien strijd gestreden hebben, toch geloof ik niet, dat ze onnoozel genoeg waren, het tegendeel te doen van wat ze bedoelden.

Al was de Afscheiding niet maanden en jaren te voren gerijpt in het hoofd en het hart, zooals dit met de doleantie het geval is, en voorbereid door verschillende kerkeraadsbesluiten en de oprichting van eene Vrije Universiteit, eene overijlde daad was zij evenmin. Men had de gevolgen berekend en stelde ze zich erger voor dan ze later bleken te zijn.

En toen hun vrijheid van godsdienstoefening werd aan-

geboden, onder voorwaarde dat zij als eene nieuwe Secte optraden, weigerden zij dit.

Zich bewust, dat zij zich hadden afgescheiden om Gereformeerd te kunnen zijn en blijven, konden zij niet toestemmen, dat zij Confessioneel en Kerkrechterlijk eene nieuwe Secte waren, die eerst met de Afscheiding was ontstaan. Hun geestelijke afkomst mochten en wilden zij niet verloochenen, en daarom hielden zij vast aan de bekentenis, dat zij waren van de aloude gereformeerde gezindheid, en kerkelijk de Continuatie er van.

De wettelijke onrechtvaardigheid van die vervolging, door een van Appeltere en menigvuldige vonnissen ontkend is toen reeds door de rechtbanken te Heerenveen en te Amsterdam openlijk erkend.

De tweede periode, die van 1839 tot 1869 ga ik zonder verdere aanwijzing voorbij, en beantwoord ten slotte de vraag, hoe wij te oordeelen hebben over onze tegenwoordige verhouding tot den Staat.

Als ik er aan herinner, dat in de 20 jaren dat deze verhouding bestaat, er nog geen enkel practisch bezwaar is voorgekomen, dan pleit dit zeker meer in haar voordeel dan in haar nadeel.

En als ik tevens in herinnering breng, dat die verhouding is geregeld overeenkomstig de wet op de Kerkgenootschappen, die mede door den steun van mannen als Groen van Prinsterer en Elout van Soeterwonde is aangenomen, dan meen ik te mogen aannemen, dat deze mannen in die wet geen bezwaar hebben gezien voor eene Gereformeerde Kerk, en dat die Kerk in hare Kerkregeering evenmin als

in hare Belijdenis, hierdoor eenige belemmering ondergaat. En eene geschiedenis van 20 jaren bevestigt, dat zij goed hebben gezien.

Onze Kerk, d. i. de vereeniging der gemeenten, en ik leg op dit woord allen nadruk, omdat velen dit, naar het schijnt, gaarne willen voorbijzien, heeft aan de Regeering zich bekend gesteld zooals zij zelve wenschte bekend te staan. Van *er*kenning is geene sprake. Om bekend te zijn wie zij was, zond zij aan de Regeering én hare Belijdenis én hare Kerkorde.

Eene geboorteacte, waarin het jaar of de dag harer geboorte was opgeteekend, is evenmin gevraagd als gegeven. En waar door 1852 alle vroegere verklaringen der afzonderlijke gemeenten, die haar den schijn konden geven alsof zij zelve erkenden van zeer jeugdigen leeftijd te zijn, zijn te niete gedaan, kwam de Kerk, d. i. de vereenigde gemeenten, in eene verhouding tot de Regeering te staan, die het haar volkomen vrijlaat, zoodra zij meent dit te kunnen, hare aanspraak te laten gelden op al de goederen, die aan de Gereformeerde *gezindheid* toekomen. Komt er nog eens eenmaal een tijd, al schrijft men dan ook 18 Dec. 1990, dat de goederen van de plaatselijke gemeenten aan de *gezindheid* en niet aan de corporatie, die Kerk of Kerkgenootschap wordt genaamd, toegekend worden, dan zullen, bij die veranderde gezindheid van de rechterlijke macht, onze gemeenten nog blijken, zoo ik hoop, gemeenten te zijn, die onveranderd dezelfde *gezindheid* hebben behouden.

Afgescheiden om Gereformeerd te kunnen zijn en blijven zal er wel geen rechter gevonden worden onrechtvaardig

genoeg om aan eene Afgescheidene gemeente, die bewijst van de Gereformeerde gezindheid te zijn, de goederen te onthouden, die hij aan die *gezindheid* en niet aan eene Kerk of een Kerkgenootschap toekent. Hoe we overigens ook over de Kerk en hare verhouding tot de kerkelijke goederen oordeelen, dit staat meen ik wel boven allen twijfel, dat wanneer er ooit sprake van komt, dat de bezittingen, die thans aan het Hervormd Kerkgenootschap behooren, toegekend worden aan de Gereformeerde Belijdenis, ook onze gemeenten mede in het bezit treden, omdat die Belijdenis of gezindheid de hunne is. Zoolang dit niet geschiedt, troosten wij ons, dat de goederen, die eenmaal de Gereformeerde gezindheid behoorden, thans in andere handen zijn en wij doleeren, *niet* bij de Overheid, aan wie de bevoegdheid moet worden ontzegd hierover te beslissen, maar wij doleeren over de rechterlijke macht, die naar onze overtuiging aan de Gereformeerde gezindheid onthoudt wat haar, naar het recht der Gereformeerde Kerk, toekomt.

Onze tegenwoordige verhouding in betrekking tot den Staat acht ik dan ook gunstiger, dan die van de Gereformeerde Kerk zelfs in haar bloeitijd is geweest. En in hare Belijdenis èn in de handhaving er van èn in de regeering der Kerk, èn in de opleiding harer toekomstige leeraren is zij vrijer dan ooit. Wat zij mist is de finantiëele steun, maar het gemis van de geheel vrije ontwikkeling en de belemmering, die de Gereformeerde Kerk vroeger van den Staat ondervond, was voor de Kerk grooter nadeel, dan dat dit door goud of zilver kon worden vergoed.

Maar vergeet ge niet, zoo hoor ik vragen, dat juist door

de verhouding tot den Staat de geheele Kerkregeering van eene Gereformeerde in eene Collegialistische is veranderd. M. H. vergeten doe ik niet, dat dit gezegd wordt, maar ik ben van meening, dat dit zonder eenigen grond gezegd wordt.

Wat toch is het Collegialistisch kerkrecht? Vergunt mij M. H. het u te zeggen met de woorden van den man, die zoover ik weet de eerste was die deze beschuldiging heeft uitgesproken. »Het Collegialistische Kerkrecht", zegt Dr. A. Kuyper, is niets anders dan de toepassing op de Kerk van Christus van de denkbeelden der Fransche revolutie; de leer der volkssouvereiniteit als bron van alle gezag ook in de Kerk van Christus." [1])

Dit ongereformeerd, onbijbelsch, ja goddeloos Kerkrecht zou door onze Kerk zijn aanvaard met het inzenden van het Reglement of, zooals anderen zeggen, in dit Reglement is een Collegialistisch zuurdeesem, omdat in art. 1 gesproken wordt van de Christ. Geref. Kerk en niet van Kerk*en*, en omdat er gezegd wordt, dat deze Kerk een bestuur heeft; verder omdat in art. 2 gezegd wordt, dat de kinderen door den doop in de gemeenschap der Kerk zijn ingelijfd en dat alle mans-lidmaten, die belijdenis des geloofs hebben afgelegd en niet onder censure staan, stemgerechtigd zijn. Voegt er nog bij, dat volgens art. 5 de Kerk eene Synodale Commissie heeft en gij kent de bezwaren tegen het Reglement, die de bewijzen moeten zijn, dat ons Kerkrecht Collegialistisch is, of met het zuurdeesem er van is doortrokken.

En dan vraag ik vrijmoedig, wat is er in al deze bepalingen, dat recht geeft tot deze beschuldiging? Wel weet

[1]) Tractaat van de Reformatie der Kerken § 19 blz. 51.

ik dat schrandere rechtsgeleerden, in strijd met de letter en den geest der grondwet, de vroegere vervolging verdedigden en niemand er borg voor spreken kan, dat aan eene reglementaire bepaling eene geheel andere beteekenis gegeven worde dan die met den geest van het geheele Reglement in overeenstemming is. Zoolang echter de verklaring in Art. 1 dat de Chr. Geref. Kerk volledig en zonder eenige zinsbehouding als uitdrukking van haar geloof beschouwt: de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, vervat in de 37 Artikelen, den Heidelbergschen Catechismus, en de Leerregels, vastgesteld in de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619; en dat in het bestuur der Kerk, zooveel de omstandigheden het niet verhinderen, de Kerkorde wordt gevolgd van 1618 en 1619, niet het tegendeel gaat beteekenen van hetgeen zij naar letter en geest in 1869 beteekende, blijft èn de Gereformeerde leer èn de Gereformeerde Kerkregeering die der C. G. Kerk.

Maar het fatale zit juist in dat artikel twee zegt men, de beslissing n. l. door de meerderheid der stemmen plus 1; doch men vergeet, dat altoos in het gereformeerde Kerkrecht deze bepaling heeft gegolden. Zie Art. 30 der D. K. Het fatale in deze bepaling is echter in de gereformeerde dus ook in onze Kerk onschadelijk gemaakt niet slechts, maar geheel voorkomen door de bijgevoegde verklaring, dat de beslissing der meerderheid geene geldigheid heeft, indien het bewezen wordt, dat zij strijdt tegen het Woord Gods. Ziet datzelfde artikel. En wie zal nu ooit Art 2 van het Reglement kunnen losmaken van Art. 30 der Kerkorde of van Art. 7 der Belijdenis?

Voor een reglement trek ik geen harnas aan, maar indien men eene gereformeerde Kerk beschuldigen durft, dat zij voor een schotel linzenmoes haar eerstgeboorterecht heeft verkocht zooals hier geschiedt, dan acht ik het mijne roeping te zijn, tegen die beschuldiging te getuigen omdat zij *ongegrond is en onwaar.*

En is het misschien ongereformeerd, dat de kinderen, die door den doop der gemeente zijn ingelijfd, gezegd worden te worden erkend en beschouwd als leden der Kerk, tot de gemeenschap der Kerk te behooren?

Indien hiermede gezegd werd, dat de kinderen membra completa waren, leden, die in alles de rechten der gemeente deelden, dan voorzeker ja. Maar het artikel zelf weerspreekt deze opvatting, dewijl zij gezegd worden niet stemgerechtigd te zijn. En op de vraag of de kinderen dan toch leden zijn der gemeente, ook der geïnstitueerde d. i. plaatselijke gemeente, mag het antwoord niet anders dan bevestigend wezen, tenzij men ons doopsformulier ontkend met de Belijdenis overeen te stemmen. Membra incompleta, leden die nog niet in al de rechten der gemeente deelen, zijn toch ook leden, evenals ieder Israëlietisch kind door geboorte en besnijdenis lid was van Israëls Kerk en burgerstaat, en ieder kind, dat in het register van den burgerlijken stand is ingeschreven, burger is van de gemeente.

Wel stem ik Voetius toe [1]) dat het ongerijmd wezen zou de gedoopte kinderen als membra completa, d. i. als leden die in al de rechten der leden deelen, te beschouwen. Want het zou kunnen gebeuren, zegt hij, dat iemand wedergebo-

[1]) Voetius Pol Eccl. p. 1. pag. 30.

ren en gedoopt in de kindsheid, opgevoed in het Mahomedanisme en Manicheisme, of openlijk het vleesch en de wereld diende, terwijl dat zaad der wedergeboorte intusschen zoolang onder de aarde verborgen was tot op het uur zijner waarachtige bekeering, hetzij dit ter derder, ter zesder of ter elfder ure sloeg.

Maar wie zou, zoo vraagt hij, zulkeen een lid der gemeente noemen of als een lid tot hare gemeenschap en het heilig avondmaal toelaten en er toe dringen, zonder eene tusschenbeide komende vrijwillige en uitdrukkelijke belijdenis en belofte?

En ofschoon voorzeker niemand zal aarzelen dit eene ongerijmdheid te noemen, volgt hieruit toch niet in 't allerminst, dat een in de gemeente gedoopt kind eert dan tot de gemeente in betrekking komt te staan, wanneer het belijdenis doet van zijn geloof.

Integendeel zelfs noem ik dit evenzeer ongerijmd als dat een kind uit Nederlandsche ouders en in Nederland geboren niet erkend zou worden als burger van Nederland en van de plaats der geboorte, omdat het allereerst een wereldburger genoemd moet worden en nog niet dadelijk in al de rechten van den Nederlandschen burger treden kan.

Geheel onbegrijpelijk is het mij dan ook, dat er beweerd kan worden, dat de kinderen door den doop wel de zichtbare Kerk, de ecclesia visibilis, worden ingeënt en dat zij toch geene leden zouden zijn van de plaatselijke of geïnstitueerde Kerk.

Is dan, zoo vraag ik, het deel in het geheel begrepen, of omgekeerd het geheel in het deel en is dus de algemeene, zichtbare Kerk begrepen in de plaatselijke Kerk?

Maar ongereformeerd is het dan toch zeker, dat leden eener plaatselijke gemeente gezegd worden leden der Kerk te zijn? M. H., ik weet dat de Gereformeerde Kerk geen andere gemeenten kent dan die zelfstandig zijn en een haar eigen bestuur hebben, en dat er in de Gereformeerde Kerk geen hooger bestuur wordt erkend dan dat van den Kerkeraad. Doch ik weet ook, dat het avondmaal volgens art. 61 der Dordsche Kerkorde alleen toegankelijk is voor de leden der Kerk of gemeente, en dat elk lid eener plaatselijke Kerk recht heeft in elke andere gemeente avondmaal te houden, indien slechts blijkt volgens art. 82 der K. O. dat hij een vromen wandel heeft. Hij is dus als lid van eene plaatselijke gemeente gereehtigd mede avondmaal te houden met elke andere plaatselijke gemeente, geheel op dezelfde voorwaarden waarop ook de leden dier gemeente worden toegelaten. Is dit dan niet eene erkenning dat men lid is der Kerk?

Confoederatief en niet organisch zijn de gemeenten onderling verbonden tot éene Kerk. En evenals in een Statenbond elke staat een zelfstandige Staat blijft en de verbonden Staten gezamenlijk den Statenbond vormen, zoo ook de Kerk. Maar dan is ook elk burger van een zelfstandige Staat mede in het Statenverbond begrepen, dewijl een Staat zonder burgers niet gedacht worden kan, evenmin als eene zelfstandige gemeente of kerk gedacht kan worden zonder leden. Zijn er geene leden, dan is er geene gemeente, en waar gemeenten zich vereenigen door een zeker verbond, zijn de leden er mee in begrepen. Die geen lid wil zijn, van de confoederatief vereenigde gemeenten of kerken in Neder-

land, die den naam dragen van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, moet zich onttrekken aan de plaatselijke Kerk te A of B. Zoolang hij lid blijft van eene plaatselijke Kerk, blijft hij het van de Kerk in haar geheel.

En vraagt ge, of toch Art. 3 niet geheel ongereformeerd is, dewijl daarin gezegd wordt, dat het bestuur over de geheele Christelijke Gereformeerde Kerk wordt uitgeoefend door de Algemeene Synode, dan is mijn antwoord, dat ook dit zijne verklaring vindt in Art. 36 der kerkorde, waar gezegd wordt »dat de Classis hetzelfde zeggen heeft over den kerkeraad 't welk de particuliere synode heeft over de Classis en de generale Synode over de particuliere."

Tegen de beschuldiging van ongereformeerd te zijn meen ik daarom ook dit artikel te moeten verdedigen. Dat bij een mogelijk proces voor den Rechter een advocaat het Reglement en niet de Kerkorde te voorschijn brengen zal weet ik, en de mogelijkheid stem ik toe, dat een vonnis geveld worde in strijd zelfs met Belijdenis en Kerkorde, maar M. H. ik acht het een zegen, dat de gemeente te Noordwijk voor een burgerlijk proces is bewaard gebleven, juist door dit reglement.

Het kijkje op Noordwijks geschiedenis in de Heraut ons gegeven, heeft mij althans dit geleerd, dat het bij eene scheuring der gemeente als een zegen moet worden geacht, dat niet maar een deel der gemeente met of zonder den kerkeraad het zeggenschap heeft over de bezittingen der gemeente, maar dat ook de Classis in gemeentelijke kwestiën medezeggenschap heeft.

En ware het al eens, wat echter door den eenen rechts-

geleerde ontkend en door een ander bevestigd wordt, dat in eenig denkbaar geval door eenige rechtbank de Synode werd erkènd als hoofd van dit éène corpus of lichaam, dan zou dit alleen betrekking kunnen hebben op de bezittingen der gemeente. En dan zelfs zou de Rechter moeten beslissen, dat eene Synode, die in strijd handelde met de door haar bij de opening afgelegde verklaring, hare machtsbevoegdheid had overschreden.

Kan er iets gevonden worden waardoor staats- of burger- of kerkrechterlijk de aanspraak op titel en goed beter verzekerd kunnen worden dan dit door ons Reglement geschied is, dan voorzeker zou het goed zijn dat het werd ingetrokken. Maar het in te ruilen voor iets dergelijks als de kerkelijke kas is, dit zou ons slechts in erger doen vervallen.

Bij de kerkelijke kas toch houdt de gemeente zich schuil; zij is geheel achter haar verborgen; die kas legt een financieelen band om de lendenen van al de gemeenteleden; zij is het waarvoor de gemeente hare gelden bijeenbrengt, waarvan de diakenen de dienaren zijn en die zelfs de mogelijkheid daarstelt, dat de kerkeraad der gemeente de kerkelijke tucht toepast op bestuurders der kas, die geen ander misdrijf hebben, dan dat zij met den kerkeraad verschillen aangaande het beheer van de goederen.

Dit alles saamgenomen M. H. doet de kerkelijke kas iets zijn, waarom zij niet slechts genoemd worden moet, »een gebrekkig hulpmiddel dat aan rechtmatige critiek is onderworpen", maar zij is een hulpmiddel dat uit een kerkrechterlijk oogpunt zich in 't geheel niet laat verdedigen. Nooit toch mag verschil van gedachte over het bouwen of repa-

reeren van eene pastorie of het verven van eene kerk oorzaak kunnen zijn van de toepassing der kerkelijke tucht, zooals de kerkelijke, kas de aanleiding hiertoe openlaat.

Van het bezwaar tegen de Synodale Commissie, waarvan in Art. 5 van het Reglement wordt gesproken, behoeft slechts met een enkel woord gesproken. Die Commissie toch is niet tengevolge van 1869 in 't leven getreden; zij bestond reeds sedert de Synode van 1854. Door de Synode benoemd heeft, zoo ik meen, die Synode ook de bevoegdheid het mandaat haar gegeven te wijzigen, indien zij eene wijziging noodig acht. Maar van 1854 tot 1869 is die wijziging evenmin noodig geoordeeld als van 1869 tot 1890. En dat eene permanente commissie ongereformeerd zou zijn is wel gezegd, doch alleen dan bewijsbaar, indien alles wat in 1619 niet bekend of in gebruik was, alleen daarom reeds niet gereformeerd geacht moet worden.

Doch ik herhaal wat ik straks zeide. Een reglement kan mij niet licht een harnas doen aantrekken om ter zijner verdediging op te treden. Maar nu broeders, die met ons in taal, belijdenis en kerkregeering één zijn, het gescheiden leven durven bestendigen en zelfs afscheiding van onze Kerk durven goedkeuren of prediken, alleen ter wille van ons Reglement, acht ik het roeping te zijn, het naar mijne overtuiging ongegronde van de gemaakte bezwaren aan te toonen, temeer omdat ons zwijgen reeds oorzaak is geworden dat gezegd is, »dat wel niemand eene poging zal willen wagen om dit Reglement voor de vierschaar van de beginselen, de historie en het jus constitutum van 1619 te verdedigen."

Waarlijk, zoo hopeloos staat het met dit Reglement niet, al is het ook, dat wij terwille van hen, die er bezwaren tegen maken, het voor een even goed of zoo mogelijk nog beter zouden willen inruilen, indien de mogelijkheid hiervan wordt aangewezen.

Met dit Reglement geniet de Kerk thans eene grootere vrijheid dan de Gereformeerde Kerk in ons land ooit genoten heeft. Vrij van alle Staatsbanden, die haar in hare vrije ontwikkeling kunnen belemmeren, rust op haar de roeping den tijd van rust te gebruiken tot hare eigene volmaking en tot verbreiding van de kennis des Evangelies.

De tijden zijn te ernstig om in dogmatische twisten, of theologische haarklooverijen den tijd te verbeuzelen. Alles roept ons op om voor de hoofdzaak pal te staan en al wat bijzaak is te laten rusten.

Daarom M. H. is het zoo diep te betreuren, dat broeders, die van ééne gezindheid zeggen te zijn en die beiden buiten de Hervormde Kerk staan, kerkelijk niet vereenigd leven, en naast, ja ook tegenover elkander zich stellen.

Moet, mag dit zoo blijven? Helaas, het schijnt alsof eene zaak, waarvan de geloovigen in 't algemeen niets begrijpen, en die zelfs voor de meeste voorgangers niet tot duidelijkheid schijnt te brengen te zijn, oorzaak, of liever aanleiding blijven zal van een strijd, die nu al vier jaren voortduurt.

Verklaarbaar alleen wordt dit, wanneer men inziet, dat de broeders, die thans, nu zij buiten de Hervormde Kerk staan, zich tegen ons stellen en afscheiding van onze Kerk zelfs geoorloofd achten, vroeger denzelfden strijd tegen ons streden, toen zij nog in de Hervormde Kerk waren.

Het jongste strijdschrift, getiteld Separatie en Doleantie zegt het ons, »dat b.v. de Hervormde gemeente te Amsterdam voor de Reformatie van 1886 eene Gereformeerde gemeente was en eerst met de doleantie in dat jaar opgehouden heeft dit te wezen. Zij die zich vroeger van die gemeente hebben afgescheiden, zijn gaan loopen, zij hebben een ander land gezocht en gevonden en hebben zichzelven afgesneden van de historische lijn, die kerkrechterlijk de voortzetting is van de aloude Gereformeerde Kerk in Nederland." Wij kunnen ons dit getroosten. Langer dan eene halve eeuw is ons dit toegeroepen. Op onze nieuwe erve, zoo men wil, en in het andere land heeft de Heere onze God ons rijkelijk gezegend en ook ten zegen doen zijn voor anderen, die in het oude land zijn gebleven. Maar wij behouden dan toch ook nu nog ons recht open om te zeggen, dat wij echte zonen zijn onzer Gereformeerde Vaderen en dat wij zonder beneficie van inventaris hunne nalatenschap hebben aanvaard en die ook verder trouw hopen te bewaren.

Wat echter niet onopgemerkt mag gelaten is, dat het ook door dit strijdschrift weer duidelijker is geworden, dat het recht der afscheiding, of misschien juister gezegd, dat de weg om door afscheiding te komen tot reformatie, op kerkrechterlijke gronden wordt ontkend. Afscheiding roept een nieuw instituut te voorschijn, sticht eene nieuwe kerk; terwijl de doleantie het oude instituut, de oude kerk hervormt.

En nu moge het u evenals mij onbegrijpelijk blijven hoe men meenen kan, dat de Hervormde gemeente te Amsterdam kerk- en staats- en burgerrechterlijk na 1886 iets anders is geworden dan zij te voren was, het is gezegd, dat zij vóór

dien tijd eene ware kerk Christi was, al was zij dan ook eene gedeformeerde, en dat zij toen ook eerst opgehouden heeft dit te wezen.

Is dit niet, al is het in gewijzigden vorm, dezelfde beschuldiging tegen de afscheiding in de 19de eeuw, als die der Roomschen tegen die in de 16de eeuw. En volgt dan ook niet, dat er zelfs in ons land nog ware, al is het ook gedeformeerde, Kerken Christi zijn in de Roomsche Kerk op al die plaatsen waar de hervorming òf in 't geheel geen plaats vond, òf anders dan in den weg van Doleantie, door persoonlijke Afscheiding of door het gezag der Overheid tot stand kwam? Wil men, of meent men op dezen grond te moeten voortgaan met wat men noemt de Reformatie der Kerk, dan is er aan den strijd geen einde en onze roeping is het, onze oogen er voor open te houden, dat *niet* het Reglement ons gescheiden doet blijven, maar dat de oorzaak onzer Scheiding dieper ligt, en gelegen is in de opvatting van Art. 27—29 onzer Belijdenis. De letter van art. 28 zegt: Het ambt aller geloovigen is volgens het Woord Gods, zich af te scheiden van degenen, die niet van de Kerk zijn en zich te voegen tot deze vergadering, hetzij op wat plaats dat ze God gesteld heeft. Met de letter en ook naar den geest dezer woorden is de Afscheiding van de Ned. Hervormde Kerk van den beginne af verdedigd.

En wij M. H. mogen ons door wat men thans Reformatie of Doleantie noemt, van dien weg niet laten afbrengen.

Wij kunnen, wij mogen het nu en nooit erkennen »dat opzegging van het lidmaatschap in de Hervormde Kerk vernietiging is van eigen qualiteit en dat het stichten van

eene Kerk tegenover de Hervormde ongeoorloofd is", zooals dit door de Tweede Voorloopige Synode der Ned. Geref. Kerken, dit jaar te Leeuwarden gehouden, is uitgesproken en van onze leeraren gevorderd wordt, die in den dienst eener Ned. Ger. of Doleerende gemeente willen treden. Zie de Acta blz. 60 No. 3.

En toch mogen wij de hoop koesteren, dat wat innerlijk één is, op den duur niet gescheiden zal kunnen blijven. Zoolang rechtsgeleerden en diepzinnige theologen de splinterige kwestiën van Staats- en Kerkrecht op den voorgrond dringen, blijft de klove. Het leven der gemeente zoekt echter het dempen van die klove. Satan wil verwijdering, de Geest onzes Gods de eenheid. Daarom is het ook onze roeping de vereeniging te zoeken. Hebt de waarheid en den vrede lief, wordt door den apostel ons toegeroepen. Laat ons dit woord behartigen en vasthoudende aan de waarheid, de eenigheid des geloofs door den band des vredes zoeken te behouden.

Onze Kerk heeft ook in dit opzicht eene geschiedenis die ons veel leeren kan, omdat zij ons zegt dat waar vleesch en satan scheiding teweegbrengen, de Geest des Heeren kan vereenigen. Wie had kunnen denken in 1868 dat Kerken, die toen tegenover elkaar stonden en langer dan dertig jaren hadden gestaan, in 1869 zich zouden vereenigen? Wie, die de geschiedenis kent van de pogingen vroeger aangewend om te vereenigen doch steeds mislukt, kan het begrijpen dat ze vereenigd zijn? Maar, »dit is van den Heere geschied" was het in aller hart toen de vereeniging plaats vond. Op Hem zij dan nu ook onze hoop en van Hem alleen onze verwachting.

Kerkelijke Kas of Reglement, Doleantie of Afscheiding, Niet kerkelijke opleiding of Kerkelijke opleiding van de toekomende dienaren des Woords zijn de zaken waaraan het recht of zelfs de plicht wordt ontleend om tot in plaatsen waar de gemeenschappelijke kracht door verdeeling wordt gebroken, naast en tegenover onze gemeenten eene doleerende gemeente te stichten.

Uit het recht der historie, en uit het jus constitutum en het Gereformeerde Kerkrecht, zoekt men de bewijzen om dit doen te rechtvaardigen.

De strijd wordt langs dien weg een zuiver wetenschappelijke strijd, waarover de geloovigen in 't algemeen niet kunnen beslissen en waardoor de gemeenten verdeeld blijven.

Maar wordt straks de strijd overgebracht op het gebied der Belijdenis om de artikelen 27 tot 32 te doen beslissen en wordt dan ook art. 5 behartigd om het Woord Gods te doen gelden als de eenige Rechter der verschillen, dan mogen we op vereenigen hopen. Dat die dag spoedig aanbreke is voorzeker de wensch van allen, die bidden om den vrede van Jeruzalem. Doch ik mag hiervan niet verder spreken.

Onze verhouding tot den Staat, en niet de vereeniging der geloovigen, is het waarover ik spreek.

Onze Staat M. H. is niet een Protestantsche, ook niet een Roomsche en evenmin een Christelijke. De regeeringspersonen kunnen van daag allen Christenen zijn in den meer algemeenen, of meer bepaälden zin; de mogelijkheid bestaat, dat weinige dagen na dezen al de Overheidspersonen niet Christenen, maar Joden, Mahomedanen of volslagen ongeloovigen zijn.

Voor den Staat hebben de Kerken of Kerkgenootschap-

pen dan ook geene andere of hoogere beteekenis dan alle andere vereenigingen, die in de wet den naam dragen van zedelijke lichamen. En in die wet, evenals in de wet op de Kerkgenootschappen, is de vrijheid der Kerk gewaarborgd. Doch vergeten wij niet, dat de werkelijke waarborg voor de vrijheid der Kerk, evenals die der burgers veelmeer gelegen is in de personen die de wetten moeten handhaven dan in die wetten zelve.

De eerste levensjaren onzer Kerk hebben dit op nieuw ons geleerd en de tijd zou ook nu weer kunnen aanbreken, spoediger misschien dan velen wel vermoeden, dat geene wettelijke bepalingen de vrijheid der Kerk kunnen handhaven.

Terwijl de Gereformeerden in den lande in drie legerkorpsen verdeeld zijn, over den kerkvorm twisten en hunne krachten verdeelen, is er eene machtige strooming in den lande, die zich keert tegen elke Kerk, tegen allen godsdienst tegen God zelven. En waar, wat God genadiglijk verhoede, di estrooming straks eens de overhand mocht krijgen, zou het gedaan zijn met de vrijheid waarin wij ons thans verblijden mogen.

Maar wat de toekomst ook in haar schoot verborgen houdt, dit weten wij, dat wij een onbeweeglijk en eeuwig Koninkrijk hebben en dat wij staan en strijden voor eene zaak die eindelijk zal triumfeeren.

Laten we daarom door niets ons laten ontmoedigen, maar de vrijheid, die wij thans genieten gebruiken, om het welzijn der gemeente, de verbreiding van de kennis der waarheid en de bevordering onzer eigene zaligheid te zoeken.

Voor ik het Bestuur der School neerleg rest mij nog verslag te geven van de geschiedenis der School in dit jaar. Al de leeraren en ook al de Studenten, wier getal 105 bedraagt, bleven in het leven gespaard; al waren er ook onder de leeraren en de studenten meer dan éen, die in dit jaar door de toen algemeen heerschende ziekte korter of langer verhinderd werd het werk geregeld te verrichten. Bij de overgangsexamina mochten al de examinandi slagen. Van de 19 Studenten, die begeerden tot de Theologische studien te worden bevorderd, kon dit aan 15 worden toegestaan en van de 23, die van Theologisch A tot B wenschten over te gaan, werd dit aan 20 hunner vergund.

De 13 theologen die zich aanmeldden om aan de gemeente ter beroeping tot den dienst des Woords te worden voorgesteld, verkregen allen wat zij begeerden. 11 hunner zijn reeds in den dienst bevestigd, of zij hopen weldra bevestigd te worden.

Drie der ingeschrevenen studeeren tijdelijk in het Buitenland, éen in Duitschland en twee in Schotland. Eén der Studenten moest wegens eene ergerlijke gedraging tijdelijk van de School worden verwijderd, en een ander verwijderde om diezelfde reden zichzelven, door als Student zich te doen schrappen.

Over het geheel mogen we echter, Gode zij dank, getuigen dat de Studenten zich betoonen jongelingen te zijn wier begeerte het is naar de wet des Heeren te leven en hun pad zuiver te houden.

Ook mag ik niet verzwijgen, dat aan de School eene gift van f 3000 is geschonken door een broeder, die nog wel lid is van de Hervormde Kerk, maar die de waarheid lief heeft en langs dezen weg de verkondiging er van wenscht te bevorderen.

Het litterarisch onderwijs werd versterkt, door dat de heer Joh. Kapteijn, die Candidaat is in de letteren als adsistent ons werd toegevoegd en die bij den aanvang van dezen Cursus zijn werk heeft aanvaard.

De oudste der leeraren, de eenige van de zeven leeraren, die het eerst zich hebben afgescheiden, professor Simon van Velzen, heeft tot het einde van de vorige cursus nog de colleges kunnen geven. Ouderdom en zwakheid noodzaakten hem echter de Curatoren mee te deelen, dat hij de Colleges niet meer zou kunnen waarnemen.

En toen deze cursus begon werd de vrees gekoesterd, dat zijn rust van korten duur zou zijn. Toch heeft hij boven en tegen veler, zoo niet aller verwachting den 14den dezer zijn 81sten verjaardag mogen vieren, gezonder en ook krachtiger dan eenige weken te voren.

Op uw aller instemming reken ik als ik nu den wensch uitspreek, zooals ik op den dag der verjaring deed in uw aller naam, dat hij in de dagen des levens die hem nog gegund zullen worden, de gunst des Heeren ervare, meer en meer bereid worde voor het hemelsch Koninkrijk en met vreugde en blijdschap de toekomst des Heeren verbeide. Vivat Vader van Velzen.

De gemeente te Rotterdam bracht een beroep uit op mijn ambtgenoot Lindeboom. Zij scheen van oordeel dat hij nut-

tiger kon zijn als leeraar eener Gemeente, dan als leeraar van de Theologische School. Hij heeft echter geoordeeld de plaats hem door de Synode aangewezen, niet te mogen verlaten voor de roeping eener plaatselijke gemeente.

Moge zijn blijven, evenals de komst van den heer Kapteijn, blijken ten zegen voor de School en dus voor de Kerk te wezen.

Bij de vele zegeningen, waarvan ik met dankzegging aan den Heere spreken mag, kan ik echter niet vergeten dat een zwaar verlies de School heeft getroffen, door het afsterven van de heeren Curatoren D.D. J. F. Bulens en S. A. van den Hoorn. De eerste had sedert 1868 ook als Secretaris de vergadering steeds gediend, met een ijver en trouw boven mijn lof verheven.

En niet alleen de School, ook de gemeente en de kerk hebben in het heengaan dezer broederen een groot verlies geleden. Geve de Heere, dat hun plaats moge worden ingenomen door mannen, dfe in bekwaamheid, godzaligheid, ijver en trouw hen evenaren, ja overtreffen!

Aan het einde van dit verslag past ons ootmoedigen dank voor de vele en groote zegeningen ook dit jaar ons weer geschonken, voor de trouw onzes Gods die ons niettegenstaande onze zwakheden en tekortkomingen heeft staande gehouden en beweldadigd.

En waar ik allereerst mijn dank betuig aan den God mijns levens, die mij ook dit jaar heeft bekrachtigd, om reeds voor de tiende maal het bestuur der School te mogen waarnemen, breng ik tevens mijn dank aan allen, die mij tot het vervullen dezer taak hunne hulp bewezen.

Aanvaard dan nu, geliefde broeder Noordtzij, het bestuur der School en geve de Heere dat gij in alles zijne hulp moogt ervaren, en dat dit jaar het 37ste van het bestaan der School, het meest gezegende zij, van al de jaren dat zij bestond.

De School leve, groeie en bloeie!

Corrigendum.

blz. 12 reg. 9 van onder staat: *gold*, lees *vond*.

blz. 17 reg. 11 van boven staat: *zoovele* lees *zeer vele*.

DE VEREENIGING VAN WAARHEIDSLIEFDE EN VERDRAAGZAAMHEID.

DE VEREENIGING VAN WAARHEIDSLIEFDE EN VERDRAAGZAAMHEID.

REDE BIJ DE OVERDRACHT VAN HET RECTORAAT AAN DE THEOL. SCHOOL TE KAMPEN,

DEN 18 DECEMBER 1889,

DOOR

S. VAN VELZEN.

KAMPEN. — G. PH. ZALSMAN. — 1889.

SNELPERSDRUK VAN G. PH. ZALSMAN TE KAMPEN.

Zeer Geachte Hoorders!

Onlangs, het is U allen bekend, mocht ik den tachtigjarigen leeftijd bereiken. Mij dacht, ik had hierin eenige gelijkenis met den Apostel Johannes. Deze Apostel heeft niet alleen op aarde met de andere Apostelen de voorspoedige uitbreiding der Christelijke Kerk mogen beleven, maar hij heeft tot in hoogen ouderdom allen, die met hem in het Apostelambt gesteld waren, mogen overleven.

In de eerste helft van de tegenwoordige eeuw was in ons land de afval der Kerk openbaar gebleken, maar het behaagde den Heere zijne Gemeenten opnieuw te vergaderen. Deze Gemeenten vereenigden zich ten jare 1836 in de hoofdstad van ons land; en van de Bedienaren des Goddelijken Woords, die toen in de Algemeene Synode uit de onderscheidene Provinciën van Nederland zich bevonden, ben ik alleen nog overgebleven.

Maar het gaat mij, gelijk het Johannes ging, die door lichaamszwakte, in zijn hoogen ouderdom, verhinderd werd den vroegeren arbeid te verrichten. De kerkvader Hieronymus verhaalt, dat Johannes op het laatste van zijn leven te Efeze, waar hij zijn verblijf hield, zich eens in de bijeenkomst der gemeente liet brengen. Daar vroeg hem de Opziener, of hij de gemeente niet wilde toespreken. Johannes was hiertoe bereid, en sprak de gemeente aan met de woorden: »Kinderkens, hebt elkanderen lief." Hierop eenigen tijd gezwegen hebbende, zeide hij wederom: »Kinderkens,

hebt elkanderen lief." Dezelfde woorden sprak hij na eenig zwijgen ten derdemale. Als nu de Opziener hem vroeg, waarom hij steeds hetzelfde zeide, gaf Johannes ten antwoord: als zij dit doen, is er niets meer noodig. [1]) Hetgeen ons hier verhaald wordt, komt geheel overeen met de Apostolische schriften, die wij van Johannes in den Bijbel hebben. Ook is er niemand onder de Heilige Schrijvers, die zoozeer en bij herhaling op de onderlinge liefde der geloovigen heeft aangedrongen als Johannes.

Nog wordt door Irenæus verhaald, dat Johannes, eens te Efeze in het bad willende gaan, bemerkte, dat Cerinthus, een bekende bestrijder van het evangelie, zich daar bevond. »Laat ons van hier vlieden", riep de Apostel, »het gebouw mocht invallen, daar Cerinthus, een vijand der waarheid, er zich bevindt." Deze gebeurtenis wordt van velen als verdicht beschouwd, hoewel aan den getuige voor hare geloofwaardigheid niet minder gezag dan aan Hieronymus mag toegeschreven worden. Irenæus toch verklaart, dat hij haar meermalen heeft hooren verhalen van hen, die in nauwen omgang met Polycarpus, den leerling van Johannes, geleefd hebben. Ook, dunkt mij, is het verhaal geheel in overeenstemming met hetgeen wij lezen in den tweeden brief van Johannes. Daar zegt de Apostel: »Een iegelijk die overtreedt, en niet blijft in de leer van Christus, die heeft God niet: die in de leer van Christus blijft, deze heeft beiden den Vader en den Zoon. Indien iemand tot ulieden komt, en deze leer niet brengt, ontvangt hem niet in huis,

---

[1]) Hieronymus in Epist. ad. Gal. cap. 6.

en zegt tot hem niet: zijt gegroet. Want die tot hem zegt: zijt gegroet, die heeft gemeenschap aan zijne booze werken." [1]) Het is, denk ik, duidelijk hetgeen de Apostel hier zegt: wilt toch, roept hij ons toe, geen gemeenzamen omgang hebben met hen, die de waarheid van het evangelie bestrijden, en u zouden bewegen in overeenstemming met hen te willen leven.

Het blijkt derhalve zoowel uit de Heilige Schrift als uit de geschiedenis, dat Johannes, tot in zijn hoogen ouderdom, voor de waarheid en de onderlinge liefde bij des Heeren gemeente heeft geijverd. Gaarne stel ik mij den Apostel ten voorbeeld. Ook denk ik, dat de tegenwoordige tijd inzonderheid vordert, de christenen bij de dure verplichting te bepalen, om de waarheid te betrachten in liefde. Ik wensch daarom bij deze gelegenheid tot U te spreken over:

De Vereeniging van Waarheidsliefde en Verdraagzaamheid.

Om dit onderwerp U behoorlijk voor te stellen, wensch ik eerst het recht begrip, daarna het plichtmatige, en ten laatste het voordeelige van deze vereeniging te bespreken.

I. Het zal niet behoeven gezegd te worden, dat wij, sprekende van waarheidsliefde, niet op wetenschappelijk maar op zedelijk gebied ons begeven. Met de waarheid bedoelen wij »de rechte en ware kennis van al hetgeen wij moeten weten betreffende het geloof en den wandel, om Gode te behagen en de zaligheid te verkrijgen." Van onszelven bezitten wij deze kennis niet. Zij is niemand aangeboren, en kan niet

[1]) 2de brief vs. 9—11.

door eigen inspanning verkregen of ontwikkeld worden. Dit bewijzen de dwalingen en de vruchtelooze pogingen der wijsgeeren. Het eenige, wat te haren opzichte de gevallen mensch vermag, is, haar gemis te gevoelen en te pogen dit gemis te vergoeden. Steeds evenwel bleven zijne pogingen vruchteloos. De mensch wordt er mede teleurgesteld, en blijft al zijn leven van de waarheid vervreemd, indien hij niet intijds Jezus vindt, en met Hem vereenigd wordt.

Jezus is de eenige die op aarde zeggen kon: »Ik ben de waarheid". Door geheel zijne verschijning is de waarheid recht aanschouwlijk gemaakt. Door deze verschijning werd Hij de altijd vloeiende bron van eene nieuwe en volkomene waarheidskennis voor geheel de menschheid. Ook heeft Hij, als de volkomene verkondiger der waarheid, den raad Gods tot onze behoudenis zoo volledig geopenbaard, dat wij geen nadere openbaring behoeven, noch te verwachten hebben. Toen Hij op aarde was, getuigde eene stem uit de hoogwaardige heerlijkheid van Hem: »Deze is mijn geliefde Zoon, in welken Ik mijn welbehagen heb: hoort Hem!" [1]. Als wij nu naar Hem hooren, dan zegt Hij tot ons: »Onderzoekt de Schriften, want gij meent in dezelve het eeuwige leven te hebben, en die zijn het, die van Mij getuigen." [2]) Nu nemen wij op zijn gezag, dat boven alles geldt, zelfs letterlijk aan hetgeen Mozes en de Profeten hebben in schrift gesteld, en ook door de tijdgenooten van Jezus daarvoor gehouden werd; zonder ons door een schijnbaar wetenschappelijke, maar inderdaad ongeloovige en onverstandige critiek,

---

1) Matth. 17 : 5. 2) Joh. 5 : 39.

in het allerminst te laten bezwaren. Ook weten wij, dat Hij zijne Aposselen in al de waarheid geleid [1]) en hun bevolen heeft al de volken te onderwijzen, hen leerende onderhouden alles wat Hij hun geboden heeft. [2]) Wat wij daarom als waarheid noodig hebben te weten, en tot onze zaligheid moeten belijden, wordt ons volkomen in de Heilige Schrift medegedeeld. De Waarheid zelve heeft van de schrijvers gezegd: »Wie U hoort, die hoort Mij, en wie U verwerpt die verwerpt Mij, en wie Mij verwerpt, die verwerpt Dengene die Mij gezonden heeft. [3])

Hoe is het dan mogelijk, zou ligt iemand kunnen denken, dat zij, die met het Woord bedeeld zijn, niet allen in de waarheid overeenstemmen; hoe is het mogelijk dat er zelfs zoovele verschillen en twisten onder hen gevonden worden? Mag dit aan de Schrift geweten worden, waarin ons de waarheid geopenbaard is? Dat zij verre. Toen Jezus op aarde was, heeft Hij zoo duidelijk gepredikt, dat de minst ontwikkelden Hem konden begrijpen; zou Hij dan, toen Hij zijne dienaren in last gaf aan alle volken te prediken, hen niet hebben toegerust met de bekwaamheid om duidelijk de waarheid te verkondigen? Zonder twijfel; en nu kan de kennis, die wij noodig hebben, om behouden te worden, gemakkelijk verkregen worden; maar nog altijd moet van velen gezegd worden: »de menschen hebben de duisternis liever dan het licht." [4])

Het is daarom niet genoeg, dat wij met de waarheid bekend gemaakt worden, maar het is van het grootste belang, dat wij

---

[1]) Joh. 16 : 13. [2]) Matth. 28 : 19. [3]) Lucas 10 : 16. [4]) Johann. 1 : 19*b*.

de waarheid liefhebben. Zij, van wie dit gezegd kan worden, zien Gods wijsheid en majesteit in de geopenbaarde waarheid uitblinken. Hetgeen zij nu van de waarheid verstaan, voldoet aan de innigste behoefte van hun hart. Zij houden het er voor, dat alles wat in de Heilige Schriften is vervat, naar Gods wil door de schrijvers is medegedeeld. Kunnen zij veel niet begrijpen, zij schrijven het toe aan hun bekrompen verstand. Werden zij bij onderzoek in hun eigen oogen ten diepste vernederd, zij zijn overtuigd dat hun hoogmoed de grootste dwaasheid is. Moeten zij afstand doen van hetgeen tot hiertoe hun tot genoegen was, zij erkennen, dat die vroegere vreugde niet alleen vergankelijk, maar dwaas en onzinnig is. Nu gevoelen zij zich zoozeer door de waarheid aangetrokken, dat zij, van haar doordrongen en bezield, geheel zich haar toeëigenen, zoo zelfs dat de verkregene kennis het licht van hunne ziel en de kracht van hun leven is geworden. Van dezen, wat zij ook vroeger waren, mag thans gezegd worden: Zij zijn Gode behagelijk, want er staat geschreven: »Zie, Gij hebt lust tot waarheid in het binnenste." [1])

Maar ook voor de menschen kan hunne waarheidsliefde niet verborgen blijven. Wie van harte met de waarheid vereenigd is, zal haar aan anderen, die er belang bij hebben, niet onthouden. Niet alleen met onderwijzen en het mededeelen van belangrijke kundigheden openbaart zich deze liefde, maar in allerlei gesprekken, ook over min gewichtige zaken, alsmede in den wandel komt zij voor den dag. Wie

---

[1]) Psalm 51 : 8.

de waarheid lief heeft, haat de leugen, bestraft, wederlegt, ontmaskert en beschaamt de leugen; terwijl bij hem eerlijkheid, oprechtheid en goede trouw gevonden worden, die hem bij alle menschen aanbevelen.

Bij de waarheidsliefde noemden wij de verdraagzaamheid, die menigmaal in Gods Woord wordt aangeprezen Zij is die gemoedsgesteldheid, welke den geloovige betaamt, niet alleen jegens zijne medegeloovigen, maar zelfs jegens alle menschen. De ware verdraagzaamheid is zoowel van bandelooze toegeeflijkheid omtrent allerlei leer, als van onverschilligheid omtrent het kwade ten eenemale onderscheiden. Wie zoo waarlijk verdraagzaam zich betoont met betrekking tot zijne medemenschen, zal in de samenleving met de gebreken van zijn naaste geduld hebben, niemand om eenig bijzonder gebrek kleinachten of verachten; en niemand wegens zijne gebreken van de liefde, welke ons God in zijne wet voorschrijft, uitsluiten. Evenwel keurt hij die gebreken af, zoekt ze tegen te gaan, en zijn naaste er van te bevrijden. Altijd oefent hij daarbij toegevendheid met de personen, wacht er zich voor, ziende op zichzelven, om de gebreken van anderen te vergrooten, maar bedekt die veeleer door de liefde, zooveel slechts de waarheid dit toelaat.

Als deze gemoedsgesteldheid den geloovige jegens alle zijne medemenschen betaamt, hoezeer moest zij dan bij de geloovigen zelven onderling gevonden worden. Bij hen is geen verschil over hetgeen zij allen van het hoogste belang achten voor den tijd en de eeuwigheid. Zij stemmen toch met elkander overeen in hetzelfde geloof. Zij laten hunne kleine kinderen leeren: hoeveel stukken hun noodig zijn te

weten, opdat zij zalig leven en sterven mogen; en leggen allen hun hetzelfde antwoord in den mond. Nochtans hebben menigmaal diezelfde geloovigen zulke verschillen, dat zij verhinderd worden de gemeenschap der heiligen te oefenen; en laten zij zich niet bewegen om de eenheid van de Kerk des Heeren te onderhouden. Die verschillen hebben dus geen betrekking op de waarheid, gelijk zij in het Woord is geopenbaard; zij betreffen slechts min gewichtige misvattingen, bijzaken, bijzondere gevoelens; maar maken de harten der geloovigen van elkander afkeerig.

Wie echter verdraagzaam is, poogt de afkeerigen te winnen en elk spoor van verwijdering te doen verdwijnen. Zijn geduld, inschikkelijkheid, billijkheid, zachtmoedigheid, zelfverloochening maken het hem gemakkelijk om de eensgezindheid en samenstemming te bevorderen; en hij heeft geen grooter vreugde dan wanneer onzalige twisten onder de broederen gedoofd, aanleidende oorzaken van verschillen uit den weg geruimd, verwijderde gemoederen verzoend en met den band der liefde vereenigd worden.

Hoe natuurlijk zijn derhalve waarheidsliefde en verdraagzaamheid met elkander vereenigd, en toch hoe dikwijls is deze vereeniging verre te zoeken. Menigmaal zelfs, hoe is het mogelijk, zijn zij tegenover elkander gesteld.

Wij hebben hier het oog niet op hen, die meenden de waarheid voor te staan, en met het crucifix in de hand de getrouwe belijders van Jezus naar den brandstapel sleurden; maar helaas, ook onder de geloovigen valt hier veel te betreuren. De geschiedenis van de Kerk des Heeren, ook in ons vaderland, getuigt op menige bladzijde, dat, onder

den naam van waarheidsliefde en verdraagzaamheid, beide zelfs voor het oog der wereld, jammerlijk geschonden zijn. Menigmaal is voor de waarheid geijverd en het liep op onverdraagzaamheid uit; zoodat het woord van Jezus vergeten werd: »Gij weet niet van hoedanigen geest gij zijt." [1]) Menigmaal werd gezwegen, terwijl nochtans gevorderd werd voor de waarheid, of des Heeren zaak uit te komen. En wordt niet nog gedurig de waarheidsliefde met onverdraagzaamheid, en daarentegen de verdraagzaamheid met onverschilligheid verward?

Menigeen blijft koel, al worden de gewichtigste waarheden schaamteloos bestreden. Anderen gebruiken bedekte, dubbelzinnige, of onverstaanbare redenen, om niemand te kwetsen? De een komt te pas of te onpas met zijne gevoelens voor den dag, om den indruk van zijn ijver voor de waarheid aan anderen te geven. Een ander heeft nooit een eigen gevoelen, spreekt nooit de meerderheid tegen, en meent op die wijze zich recht verdraagzaam te betoonen. Maar geheel anders is het bestaan dat ons voegt. De waarheid lief te hebben, maar niet met veronachtzaming der verdraagzaamheid; de verdraagzaamheid te bevorderen, maar nooit ten koste der waarheid, dit is het wat den discipel des Heeren betaamt; waarop wij ons leven lang ons hebben te bevlijtigen. [2])

II. Moest het nu nog noodig zijn het plichtmatige der vereeniging van waarheidsliefde en verdraagzaamheid te gaan betoogen? Moest het ons niet genoeg zijn, dat in de Heilige Schriften deze deugden ons menigmaal worden aanbe-

---

[1]) Lukas 9 : 55*b*. [2]) Zie de aanteekeningen achter deze rede onder letter A

volen? Zeker; wie de Schrift niet laat gelden, handelt tot zijn eigen verderf. Ook zal niemand, zoolang hij niet van het verstand is beroofd, beweren dat hij niet waarheidslievend, noch verdraagzaam behoeft te zijn. Zeker zou hij het hoogst kwalijk nemen, als gij zeidet dat gij aan zijne waarheidsliefde twijfelt, of hem voor een leugenaar en onverdraagzaam mensch houdt.

Ook zal het door een ieder moeten toegestemd worden, dat er aan geen waarheidsliefde zonder verdraagzaamheid kan gedacht worden. Wij spreken toch, het zij nogmaals gezegd, van de waarheid op zedelijk gebied. Gelijk dan Jacobus zegt: Wie de geheele wet zal houden, en in één zal struikelen, die is schuldig geworden aan allen" [1]) zoo is de deugd der waarheidsliefde nauw met de verdraagzaamheid vereenigd. Wie dus de eene dezer deugden niet beoefent, maar meent voor de andere te ijveren, vleit zich tevergeefs; de ware godzaligheid wordt niet bij hem geworden!

Het is daarom noodig de aandacht te vestigen op de beletselen, die den toegang tot de waarheid en verdraagzaamheid in het hart verhinderen. Waaruit te meer zal kunnen blijken, hoe plichtmatig de vereeniging van waarheidsliefde en verdraagzaamheid is.

Wij noemen slechts het een en ander, dat ter zake dient, en wijzen in de eerste plaats op de algemeene kwaal onder de menschen, die doorgaans den mond van de waarheid vol hebben, maar nochtans de waarheid NIET OP DEN RECHTEN PRIJS STELLEN.

---

[1]) Jakobus 2 : 10.

Dit is inzonderheid gebleken, toen Jezus, de waarheid zelve, op aarde was gekomen. Het volk, aan hetwelk Hij van de vroegste tijden af was beloofd, dat van Hem gedurig in de Schriften hoorde getuigen, zijne graveerselen in die Schriften zag afgemaald, dat volk was wel soms geheel opgetogen als Hij predikte, wilde soms Hem tot koning uitroepen, en haalde Hem zelfs met het Hosanna-gejuich Jeruzalem binnen; maar toen Hij zich in geheel zijne volheid openbaarde, en de waarheid verkondigde, die bovenal ter zaligheid moet gekend worden, heeft ditzelfde volk Hem verworpen en aan het kruis laten nagelen. Het heeft bewezen de waarheid niet op den rechten prijs te stellen.

Hetzelfde is gebleken, toen Jezus stond voor den heidenschen rechter Pontius Pilatus. Deze heiden behoorde tot de aanzienlijkste onder de menschen van zijnen tijd. Ongetwijfeld was hij iemand, die, gelijk men thans zou zeggen, tot de meest ontwikkelden in de gouden eeuw der menschheid gerekend werd. Toen Jezus tot hem gebracht en aangeklaagd werd, heeft Pilatus de beschuldigingen nauwkeurig onderzocht; ook moet hij bekend zijn geweest met de teekenen, welke door Jezus verricht waren. Pilatus was overtuigd dat de Joden uit nijd Jezus hadden overgeleverd. Toch verklaarde hij meermalen openlijk, ten spijt van geheel den Joodschen Raad: »Ik vind geen schuld in Hem." Die Raad verzon steeds nieuwe beschuldigingen. En als de rechter daardoor aanleiding had gekregen om te vragen: »Zijt gij de Koning der Joden?" gaf Jezus ten antwoord: »Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld; indien mijn Koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden mijne dienaars

gestreden hebben, opdat Ik den Joden niet ware overgeleverd; maar nu is mijn Koninkrijk niet van hier." Door dit antwoord werd de Romeinsche Rechter genoopt te vragen: »Zijt Gij dan een Koning?" en nu deed Jezus eene belijdenis, die door geheel het menschdom niet genoeg kan overwogen worden: »Gij zegt," gaf Jezus ten antwoord »dat Ik een Koning ben! hiertoe ben Ik geboren en hiertoe ben Ik in de wereld gekomen, opdat Ik der waarheid getuigenis zoude geven. Een iegelijk, die uit de waarheid is, hoort mijne stem." Welk eene gelegenheid voor Pilatus om thans nader onderricht te vragen, maar met den uitroep: »wat is waarheid?" keerde hij zich van Jezus af; hoewel hij nogmaals tot de Joden zeide: »Ik vind geen schuld in Hem."

Het zou wellicht tot verwondering kunnen strekken, dat Jezus aan den machtigen Stadhouder, dien Hij voor zijn wettigen rechter erkende, op diens vraag »wat is waarheid", geen nader onderricht gaf. Bij andere gelegenheden, zelfs als iemand in den nacht tot Jezus kwam, toonde zich de Heere bereid om den onkundige te onderwijzen; waarom zweeg Hij dan hier? Omdat het Pilatus niet te doen was om van zijne onkunde verlost te worden. Pilatus zocht slechts van de zaak, die hem moeilijk viel, zich af te maken; hij stelde niet den rechten prijs op de waarheid.

Is dit niet nog bij duizenden het geval? Rustdag aan rustdag, om niet van andere gelegenheden te spreken, wordt de waarheid verkondigd. Zij, die onder deze verkondiging opkomen, zeggen als het ware met hunne komst: »wat is waarheid?" Soms hoort men de vergadering zingende betuigen: »hoe zalig is het volk dat naar uw klanken hoort";

soms maakt de prediking veel indruk. Het gaat, gelijk weleer bij de Israëlieten, na de hoog ernstige afscheidsrede van Jozua, toen het volk herhaalde malen zeide: »Wij zullen den Heere dienen." Velen evenwel, die, zooals die Israëlieten, onder de verkondiging bewogen werden, komen terug in hunne dagelijksche omgeving of bezigheden, en door de verstrooiïng worden al de vroegere indrukken uitgewischt.

Menigmaal ook gebeurt het, dat iemand door eene hevige ziekte wordt aangetast, de dood schijnt te naderen, maar de kranke is nog in staat aan de waarheden te denken, die hij reeds vroeger beleden heeft. »IJdelheid der ijdelheden," zegt hij van het aardsche, »het is al ijdelheid." De waarheid is hem thans alleen belangrijk. Maar hij wordt weer van het ziekbed opgericht, en het blijkt nu uit zijn gedrag, dat hij in strijd met de waarheid handelt. Is dan de waarheid slechts eene bloote benaming, eene voorstelling in des menschen gedachte, heeft zij geen wezen, geen werkelijk bestaan? Het tegendeel moet gezegd worden. »Wie uit de waarheid is," zeide Jezus, »hoort mijne stem." Maar velen geven aan de waarheid geen ingang in hun hart. Zij worden niet bewogen zich aan de waarheid over te geven, omdat zij haar op den rechten prijs niet stellen.

Als Salomo de waarheid aanprijst, zegt hij: »Koop de waarheid en verkoop ze niet." [1]) Hiermede wordt ons te kennen gegeven, dat zij vele opofferingen eischt. Indien wij haar niet slechts zullen kennen, maar liefhebben, en ons toeëigenen, moeten wij van de vooroordeelen, eigenzinnigheid, liefde tot de wereld en het zinnelijke afstand doen. Ook

[1]) Spreuk. 33 : 26*a*.

vordert zij, en dit is eene groote opoffering, dat wij aan onze wijsheid ten eenemale verloochend worden. Dit bleek zeer duidelijk uit het gedrag der Schriftgeleerden, toen Jezus op aarde was. De Zaligmaker had zijne discipelen uitgezonden, om de komst van het Koninkrijk Gods aan te kondigen. De discipelen kwamen terug en gaven verslag van hunne ontmoetingen. Nu zeide Jezus: »Ik dank U, Vader! Heere des hemels en der aarde, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt dezelve den kinderkens geopenbaard. Ja, Vader! want alzoo is geweest het welbehagen voor U!" [1]) Met deze wijzen en verstandigen bedoelde Jezus duidelijk de Schriftgeleerden van zijnen tijd. Niet evenwel dat allen zonder uitzondering Hem verwierpen. Nicodemus kwam zelfs des nachts tot Jezus, om door Hem onderricht te worden. Ook zal de Heere niet hebben willen zeggen, dat wijsheid en vernuft onoverkomelijke hinderpalen zijn tegen het ontvangen van hoogere verlichting: want Gods genade vermag alle dingen. Jezus sprak hier van Gods meest gewone handelwijze. De Schriftgeleerden waren wijzen en verstandigen, maar slechts voor dit leven. Jezus zelf getuigde van hen: »Zij zijn gezeten op den stoel van Mozes, daarom al wat zij u zeggen dat gij houden zult, houdt dat en doet het, maar", voegde de Heere er bij, »doet niet naar hunne werken, want zij zeggen het, en doen het niet." [2]) Die Schriftgeleerden waren zeer kundig in de Schrift, maar waren blind voor de grootheid van Jezus, die de Schrift kwam vervullen. Zij waren met hunne wijsheid en verstand geheel ingenomen. De kinderkens daar-

[1]) Matth. 11 : 25, 26. [2]) Matth. 23 : 2, 3.

entegen waren zeer onwetend, maar door de genade werden zij onderwezen, kwamen tot Jezus, en namen Hem tot hun Zaligmaker aan. Was er nu geen reden om den Vader te danken? Zeker, en als nu nog zoo velen zich voor de mannen der wetenschap houden, op hunne wijsheid en verstand zich verheffen, zou de hemel zelfs voor hen geen hemel zijn, want daar wordt alleen aan het Lam dat geslacht is de wijsheid toegekend; maar de hemel der heerlijkheid zal van gezaligden niet ledig zijn. Daar komen, tot roem der genade, alle de kinderkens, die geen eigene wijsheid hadden, en door hetgeen de Vader hun geopenbaard heeft, niets anders wilden weten, als den eenigen grond hunner zaligheid, dan Jezus Christus en dien gekruisigd. Hoe volstrekt noodig is het dan aan alle eigene wijsheid verloochend te worden, indien wij de waarheid in oprechtheid zullen liefhebben.

Een derde beletsel, waardoor aan de waarheidsliefde den ingang in het hart wordt verhinderd, bestaat hierin, dat velen er niet naar trachten, om van de waarheid verzekerd te zijn. In dit opzicht kan een heiden menigeen tot beschaming strekken. Van Cato van Utica getuigt de geschiedenis, dat hij, door zijne uitstekende rechtvaardigheid en groote vaderlandsliefde, onder het Romeinsche volk bijzonder uitmuntte. Toen Cæsar in zijnen tijd het gemeenebest had overweldigd, begreep Cato dat de vrijheid onherstelbaar verloren was. Vroeger had hij zich met het geschrift van Plato »over de onsterfelijkheid der ziel" bekend gemaakt. Nu ging hij in de eenzaamheid, nam het boek van Plato opnieuw ter hand, doorlas het tweemaal; waarna hij zich het zwaard op de borst zette en met de grootste gerustheid stierf. Was Cato niet

volkomen verzekerd geweest van de onsterfelijkheid der ziel, hij zou niet gerust hebben kunnen sterven. Nu zag hij een anderen staat, die na den dood bereikt wordt; waar geen Cæsar de overwinning kan behalen; waar geen dwingeland op de vrijheid inbreuk kan maken.

Wij moeten het veroordeelen dat Cato de hand aan zijn eigen leven sloeg; maar hij ging vele Christenen te boven, die niet trachten van de waarheid verzekerd te zijn, en daarom ook de waarheid niet liefhebben noch beleven. En zijn er niet velen, zelfs in den tegenwoordigen tijd, die om hunne kennis te vermeerderen, slechts de schriften over de wijsbegeerte vlijtig onderzoeken? Zij huldigen eene wijsbegeerte, welke de waarheid uit de diepte omhoog of uit den hemel omlaag tracht te halen. Diezelfde onderzoekers nochtans bewijzen de grootste minachting voor de waarheid, gelijk zij in de Heilige Schrift is geopenbaard. Zij maken zich schuldig aan de vreeselijkste ondankbaarheid jegens God, den God der waarheid en van alle genade. Wat hebben zij zoodoende te wachten? Wat anders, dan dat zij met alle hunne voorgangers steeds in de duisternis rondtasten, maar nimmer tot zekerheid zullen komen. In de Heilige Schrift worden al de waarheden, die wij voor den tijd en de eeuwigheid noodig hebben te weten, met de grootste zekerheid geopenbaard. Wie deze Schriften ernstig en biddend onderzoekt, verkrijgt zulk eene zekerheid, dat het zijne taal wordt: »Ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch Engelen, noch Overheden, noch Machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hoogte, noch diepte, noch eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van

de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heere.

Zij die met deze taal in oprechtheid instemmen, zullen met de waarheid van harte vereenigd zijn. De verzekering mag dus niet gemist worden. Zij doet het plichtmatige der waarheidsliefde recht gevoelen.

Hetgeen wij zeiden van de plichtmatigheid der waarheidsliefde, geldt ook van de verdraagzaamheid. Als Paulus over de verdraagzaamheid handelde, schreef hij daarover aan de gemeente te Efeze in hoogst aandoenlijke taal. [1]) De Apostel was toen een gevangen man, voor de zaak des Heeren in ketenen geklonken, en bad voor de Christenen uit de Heidenen, voor wie hij die ketenen droeg, met gebogene knieën tot den Vader van onzen Heere Jezus Christus. En wat vroeg hij? Dat zij een wandel mochten leiden hunner hemelsche roeping waardig. Met dezen wandel bedoelde hij, dat zij elkander in liefde zouden verdragen. Hoort slechts den Apostel zelf: »Ik bid u dan, ik de gevangene in den Heere, dat gij wandelt waardiglijk der roeping, met welke gij geroepen zijt, met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid, met lankmoedigheid, verdragende elkander in liefde, u benaarstigende te behouden de eenigheid des Geestes door den band des vredes. Eén lichaam is het, en één Geest, gelijkerwijs gij ook geroepen zijt tot ééne hoop uwer beroeping. Één Heere, één geloof, één doop. Één God en Vader van allen, die daar is boven allen, en door allen, en in U allen."

Is deze taal niet aangrijpend en tevens ten hoogste duidelijk? Het kan niet worden tegengesproken, dat Paulus het woord voert tot hen, die voor geloovigen moeten gehou-

[1]) Efeze 4 : 1—6.

den worden. Paulus noemt hen één lichaam. Zij zijn alle geestelijk met elkander vereenigd, als leden van één lichaam onder hetzelfde Hoofd. Zij zijn wedergeboren en worden verlicht door éénen Geest. Zij hebben ééne hoop op het toekomende eeuwige leven. Één Heer heeft hen met zijn bloed gekocht. Met één geloof, dat de gewichtige zaligmakende waarheden belijdt, zijn zij begiftigd. Door één doop zijn zij als erfgenamen van het Godsrijk verzekerd. En wie kan het uitspreken, zij zijn allen kinderen van één God en Vader, die daar is boven allen, en door allen, en in hen allen!

Met deze redenen dringt de Apostel de verdraagzaamheid onder de geloovigen aan. Maar wat is er noodig, indien zij aan al deze voorrechten waarlijk zullen beantwoorden? Paulus geeft het antwoord, en noemt verscheidene deugden, welke gevorderd worden, om waarlijk verdraagzaam zich te betoonen.

De eerste deugd die hij noemt, is OOTMOED. De ootmoed bestaat hierin, dat de Christen van zijne nietigheid overtuigd is; een gevoelig besef van zijne onwaardigheid heeft; al de kennis der waarheid, die hij verkregen heeft en zijne vernieuwing des harten alleen aan Gods genade dankt; hij is wars van aanmatiging; gedraagt zich niet meesterachtig; veroordeelt niet uit de hoogte, maar acht andere geloovigen uitnemender dan zichzelven. Trotschheid en hooggevoelendheid zijn de gewone bronnen van twist en tweedracht; maar niets is zoo geschikt als de ootmoed om de verdraagzaamheid te bevorderen.

Gelijk Paulus deze deugd het eerste noemt, zoo was ook Augustinus er ten hoogste mede ingenomen. Zooals Demos-

thenes zich over de welsprekendheid uitliet, sprak Augustinus over den ootmoed. In een brief aan Dioscorus schreef de beroemde kerkvader: »Toen aan Demosthenes gevraagd werd: welke is de eerste regel der welsprekendheid? gaf hij ten antwoord: de uitspraak. Nogmaals gevraagd zijnde: welke is de tweede regel? zeide hij wederom: de uitspraak. En toen men hem voor de derde maal vroeg en zeide: welke is de derde regel? zeide hij nogmaals: de uitspraak." »Zoo", sprak Augustinus, »indien gij mij vraagt naar de regelen van den Christelijken Godsdienst, heb ik geen antwoord, dan de OOTMOED."

Aan den ootmoed is de zachtmoedigheid, welke Paulus vervolgens noemt, ten nauwste verbonden. Wie zich met betrekking tot de geloovigen zachtmoedig gedraagt, zal niet aanstonds en ondoordacht het gevoelen van anderen afkeuren en veroordeelen. Het betreft toch niet de waarheden des geloofs, die duidelijk in de Schrift vermeld staan, en waarin zij, blijkens hunne belijdenis volkomen overeenstemmen. Het betreft slechts gevoelens, welke het tegenwoordige aangaan; misvattingen wellicht, waardoor niemand verhinderd wordt aan de zaligheid deel te krijgen; verschillen menigmaal, welke geen de minste inbreuk op het geloof maken. Zulke verschillen werden ook reeds ten tijde van Paulus onder de geloovigen gevonden. In den brief aan de gemeente te Rome is er door den hoog verlichten Apostel de aandacht op gevestigd. Paulus had, toen hij dien brief verzond, Rome nog niet bezocht. Evenwel liet hij aan de gemeente schrijven: »Dengenen, die zwak is in het geloof, neemt aan, maar niet tot twistige samensprekingen. De één ge-

looft wel, dat men alles eten mag, maar die zwak is eet moeskruiden. Die daar eet, verachte hem niet, die niet eet; en die niet eet, oordeele hem niet, die daar eet: want God heeft hem aangenomen. De één acht wel den éénen dag boven den anderen dag; maar de ander acht al de dagen gelijk. Een iegelijk zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd. Die den dag waarneemt, die neemt hem waar den Heere; en die den dag niet waarneemt, die neemt hem niet waar den Heere. Die daar eet, die eet zulks den Heere, want hij dankt God; en die niet eet, die eet zulks den Heere niet, en hij dankt God. Want niemand van ons leeft zichzelven, en niemand sterft zichzelven. Want hetzij dat wij leven, wij leven den Heere; hetzij dat wij sterven, wij sterven den Heere. Hetzij dan dat wij leven, hetzij dat wij sterven, wij zijn des Heeren!" [1]) Hierop komt het dus aan; dat moet bij alle verschil der geloovigen het voornaamste zijn. Een ieder van hen behoort voor alle dingen in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd te zijn, en den Heere te leven, opdat hij ook den Heere sterven mag!

Tot bevordering van zulk leven wijst nog de Apostel op de lankmoedigheid, die vereischt wordt, indien de geloovigen de verdraagzaamheid zullen bevorderen. Het kan toch gebeuren, dat hunne pogingen met smalende woorden verdacht worden gemaakt. Dan betaamt het hun niet, schelden met schelden te beantwoorden. Hun integendeel betaamt die liefde, waarvan de Apostel op eene andere plaats zegt: »Zij wordt niet verbitterd, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen." [2]) En waarop Johannes wijst, als hij zegt: »Die niet liefheeft, die heeft God niet gekend, want God is liefde." [3])

[1]) Rom. 14 : 1—8. [2]) 1 Kor. 13. [3]) 1 Joh. 4—8.

Hoe aandoenlijk worden wij dan in de Heilige Schrift tot de beoefening der verdraagzaamheid onder de geloovigen vermaand. Menigeen zou wellicht denken, als hij evenals Constantijn de Groote, mild de kerk met goederen en schatten begiftigde, dat hij zich hoogst verdienstelijk gedroeg. Maar veel meer geldt het bevorderen der ware verdraagzaamheid. Wie zóó doen, zegt de Apostel: »benaarstigen zich te behouden de eenigheid des Geestes door den band des vredes." Van deze eenigheid is de Heilige Geest zelf oorzaak en werkmeester!

Mij dunkt, ik behoef niet verder de genoemde deugden aan te prijzen. Ik zou u daarmede slechts beleedigen. Gij allen houdt u overtuigd, dat zij die van den ootmoed, de zachtmoedigheid, lankmoedigheid en liefde vervreemd blijven, den naam van Christenen niet waardig zijn. Zij zijn buiten God!

Het is zoo, zal wellicht menigeen denken, maar soms is het onmogelijk, dat wij de verdraagzaamheid beoefenen, of jegens de broeders ons verdraagzaam betoonen, zonder de waarheid te beleedigen. Soms toch worden wij door de waarheidsliefde verhinderd met de gevoelens of verhalen van anderen in te stemmen; hoe kunnen wij dan jegens die anderen, denkt menigeen, verdraagzaam ons bewijzen. Niet wij, maar zij verhinderen de verdraagzaamheid. Dit heeft eenigen schijn. Want niet door toestemmen en zonder tegenspraak aannemen hetgeen gezegd wordt, maar door wederspreken en onderzoeken komt meestal de waarheid aan het licht. Dit wederspreken mag evenwel de geloovigen niet van elkander verwijderen, maar de waarheid moet in liefde worden betracht. Ook schijnt de verdraagzaamheid moeielijk

met de waarheidsliefde vereenigd te kunnen worden, als van eene of andere, wellicht van beide zijden het gevoelen zoo sterk en aanhoudend wordt aangedrongen, dat er tot geene toegeeflijkheid is te bewegen. Hier is verwarring van waarheidsliefde met ijdele twistzucht, welke doorgaans uit hoogmoed en eigenliefde ontspruit; terwijl de waarheidsliefde gaarne hoort en wederhoort alvorens te beslissen. Wat; is het waarheidsliefde als de harten koud en de hoofden warm gemaakt worden door het twisten? Vordert zij niet integendeel, dat men, bedaard en kalm, den broeder aanhoort, gaarne van hem leeren wil, en met zijne kundigheden en doorzicht zijn voordeel doe? Dan kent men aan zijne redenen de kracht toe, die zij waarlijk verdienen. En mag het waarlijk verdraagzaamheid genoemd worden, als men de woorden van zijnen broeder zoo ongunstig mogelijk opvat? of wanneer anderen, zonder na te denken, zulke opvattingen volgen, of uit oogendienst en bevooroordeeld toestemmen?

Maar mag dan ooit, denkt menigeen, Gods werk miskend of verzwegen worden; mogen wij de waarheid verloochenen, om jegens anderen ons verdraagzaam te betoonen? Nooit! Waar het tijdig is, (ik spreek niet over de groote geloofswaarheden, maar over broedergeschillen) moeten wij vermelden, wat de Heere gedaan heeft. Hier zou het zwijgen veroordeeld moeten worden. Is het dan niet plichtmatig, dat zulk werk ook door allen worde erkend, met wie wij als broeders samenwonen. Dit is eene andere vraag, en ik beantwoord haar met de woorden van Paulus: »Die den dag waarneemt, die neemt hem waar den Heere; en die den dag niet waarneemt, die neemt hem niet waar den Heere.

Die daar eet, die eet zulks den Heere, want hij dankt God; en die niet eet, die eet zulks den Heere niet, en hij dankt God." Zoo werden door Paulus de geschillen beslecht, die de gemeente ontroerden. En inderdaad, wie anders doet, denkt niet aan de vermaning, om niets af noch toe te doen aan het Boek des Heeren; [1]) Hij zou over onze kerk met hare Geloofsbelijdenis niet voldaan zijn; hij zou om andere geloovigen daarbij te kunnen ontvangen, een nieuw artikel er bij begeeren, dat onze vaderen niet gekend hebben,

Wij spraken van ontroering der gemeente. Moet zij niet bovenal vermeden worden? Als het behoudens de waarheid kan geschieden, dan voorzeker; maar soms verlangt de gemeente het een of ander, dat haar volgens Gods Woord niet mag toegestaan worden. Om slechts iets te noemen. Aan de Israëlieten had de Heere uitdrukkelijk verboden elders te offeren dan alleen op de plaatsen, welke Hij hen ging aanwijzen. Hiertoe dienden de tabernakel, en later de tempel te Jeruzalem. Het volk niet slechts van Israël, maar ook van Juda, maakte nochtans veeltijds van de hoogten gebruik, zelfs wanneer overigens de dienst des Heeren onderhouden werd; het offerde tegen het duidelijke bevel, op die hoogten. Nochtans onttrok de Heere zijne gunst niet aan het volk; zooals bleek ten tijde van Asa, maar gaf het grooten voorspoed; [2]) daar toch overigens ten tijde van dezen Koning de vervallen Godsdienst hersteld werd. Soms werden er echter zulke Koningen verwekt, zooals Jehizkia en Josia [3]) onder wier regeering het gelukte, ook met betrekking tot de hoogten, Gods bevelen te doen nakomen. Dan

[1]) Deuter. 12 : 2—7. [2]) 2 Kronik. 15 : 17. [3]) 2 Kronik. 33 : 3 en 34 : 3.

werden die hoogten geheel uitgeroeid. Na hun dood week het volk weder af. Dit ging zoover, dat Gods toorn ontstoken, en het volk met Gods oordeelen vreeselijk bezocht werd.

Het blijkt hieruit, dat menigmaal des Heeren verdraagzaamheid is ondervonden; maar dat Hij nochtans zijn woord gestand doet. Nooit hebben wij derhalve reden om ons met de gebreken der heiligen te verontschuldigen, of te denken, als wij die gebreken navolgen, dat God ze niet bezoeken zal. Veeleer moeten wij verwachten, als wij zulke gebreken navolgen, dat zij ons, hoelang het ook aanhoude, tot verderf strekken zullen. Als dan in Gods Woord op waarheidsliefde en verdraagzaamheid beide zoo sterk wordt aangedrongen, mogen deze deugden niet van elkander gescheiden worden. Neen, neen, maar op de plichtmatige vereeniging van Waarheidsliefde en Verdraagzaamheid zijn alleen bestendig voordeel en des Heeren zegen te wachten!

III. Voordeel en zegen! Moet niet ieder mensch, die met verstand is begaafd, daarin het grootste belang stellen? Moet niet de geloovige inzonderheid naar voordeel en zegen met al zijn vermogen zich uitstrekken? en wat is zekerder dan, dat aan de vereeniging van waarheidsliefde en verdraagzaamheid het grootste heil is te danken!

Stelt u een huisgezin voor, waarvan de leden waarheidlievend en verdraagzaam zijn, en denkt daarentegen aan een gezin, waar de leden gedurig in twist leven; waar geen het minste belang in de waarheid wordt gesteld, tenzij wellicht de dood er aanklopt. Ik behoef niet te vragen: welke van van die beide gezinnen gij voor het gelukkigste houdt.

Stelt u ook voor wat er van een Staat moet worden, in-

dien daar waarheidsliefde en verdraagzaamheid doorgaans ontbreken. Het is Gods wil en instelling, dat de mensch niet op zichzelven, maar in verbintenis met anderen leve. Tot onderlingen welstand en tot ontwikkeling wordt de burgerlijke vereeniging vereischt. Billijke wetten en een rechtvaardig bestuur moeten hiertoe dienen. Rust, orde, veiligheid en geluk in de maatschappij hangen hiervan af. Niemand mag dus onverschillig zijn in het voorstaan van hetgeen hij voor den Staat of de maatschappij wettig en heilzaam acht. Maar als de waarheidsliefde en de verdraagzaamheid teloorgaan, dan komen dwalingen voor den dag, twisten en verdeeldheden ontstaan; of zooals Jezus zegt: een rijk tegen zichzelven verdeeld kan niet bestaan!

Zal de geloovige het voordeel der vereeniging van waarheidsliefde en verdraagzaamheid, voor huisgezin en maatschappij, ongetwijfeld toestemmen, veel grooter is dit voordeel op godsdienstig gebied. Hier hooren wij wederom Paulus in den vroeger aangehaalden brief aan de gemeente te Efeze. Als de Apostel daar de geloovigen vermaand heeft om elkander in liefde te verdragen, voegt hij er later bij: dat zij de waarheid in liefde betrachtende, alleszins zouden opwassen in Hem die het Hoofd is, namelijk Christus." [1])

Hier stelt Paulus de geloovigen voor als nieuwe schepselen, die verordineerd zijn den beelde van Gods Zoon gelijkvormig te zijn. [2]) Het is hunne bestemming eenmaal nauwkeurig alle de trekken van het beeld te vertoonen. Maar aanvankelijk is de geloovige gelijk aan een kind. Niet aanstonds bereikt hij de kracht van den rijperen leeftijd

[1]) Efeze 4 : 15 [2]) Romein. 8 : 29.

Niet aanstonds is hij volmaakt. Zoolang hij op aarde is, heeft hij noodig toe te nemen, op te wassen, dagelijks bij trappen nader tot de volmaaktheid te komen. Hier in dit leven wordt gedurig een nieuwe trek van het beeld openbaar. Het groote werk der vernieuwing, wordt slechts in den hemel voltooid. Op aarde wordt hunne kennis en godzaligheid steeds vermeerderd. Hierin bestaat hun Christendom; en dit zal op eene ontwijfelbaar zekere wijze toenemen, als zij de waarheid in liefde betrachten.

Menigmaal hoort men bij een grafkuil den overledene roemen wegens de vele goede werken, die hij in zijn leven heeft verricht, inzonderheid als hij aan menschlievende inrichtingen zijn geld heeft vermaakt, of in zijn leven het placht aan de armen te schenken. Zeldzaam evenwel wordt van een afgestorvene verklaard, dat hij de waarheid in liefde heeft betracht. Toch zegt een Apostel des Heeren: »Al ware het, dat ik al mijne goederen tot onderhoud der armen uitdeelde en had de liefde niet, zoo zou het mij geene nuttigheid geven." [1]) O, indien de Christenen in plaats van hunnen tijd in nuttelooze twisten te verspillen, of om gevoelens te bestrijden, die op geen enkel geloofspunt, dat ons in de Schrift wordt voorgehouden, inbreuk maken, de waarheid zochten in liefde te betrachten, hoe groot voordeel zouden zij zich doen! De Godsdienst zelf, gelijk hem de Heere duidelijk voorschrijft, zou bij hen bevorderd worden. Zij zouden in de waarheden der Schrift indringen, graven als in goudmijnen; en steeds meer derzelver schoonheid ontdekken, welke het meest verlichte verstand niet naar eisch weet te vermelden.

---

[1]) 1 Corinth. 13 : 3.

Wie hieraan beantwoordt, opent voor zichzelven een bron van de zuiverste blijdschap. Vele menschen gaan hoogst oppervlakkig te werk, en kennen noch de schoonheid, noch de uitnemendheid, noch den invloed van de waarheid der Schrift. Het lezen verveelt hen, het onderzoeken vermoeit hen, het hooren bezwaart hen. Zij beschouwen het als een soort van zwaarmoedigheid, als iemand zich steeds daarmede bezig houdt. Andere dingen kunnen hen in verrukking brengen. Met de grootste ingenomenheid spreken zij soms over hetgeen zij in de natuur, of van de menschelijke kunst mochten aanschouwen. Zulke tafereelen brengen hen in verrukking. Behooren zij tot de meer bemiddelden, en wordt het hun vergund te gaan reizen, dan beklimmen zij, wellicht met levensgevaar, de hooge bergen van Zwitserland, of bezoeken andere plaatsen, en zij kunnen uren lang, soms nog na vele dagen en jaren, den indruk u mededeelen, dien het aanschouwde op hen heeft gemaakt.

Ook de geloovige, die de waarheid in liefde betracht, beschouwt Gods werken in de natuur, en wordt er door tot bewondering en aanbidding bewogen. Maar hij ziet veel meer in de genade Gods majesteit uitblinken dan in de werken der natuur. Hij wordt ingeleid in de waarheid van Gods Woord. Naarmate van deze inleiding wordt zijne kennis vermeerderd. Naarmate hij kent, begeert hij te kennen. En nu ziet hij God, zijnen Schepper in de werken der natuur, maar ook in de werken der genade; en hier oneindig hooger, oneindig heerlijker; hier als »God die alzoo lief de wereld heeft gehad, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve,

maar het eeuwige leven hebbe." [1]) En nu geldt het woord van Jezus voor hem en alle geloovigen: »Indien gijlieden in mijn woord blijft, zoo zijt gij waarlijk mijne discipelen, en zult de waarheid verstaan, en de waarheid zal u vrijmaken." [2])

Het zal niet noodig zijn te betoogen, dat zij, die door Jezus als zijne ware discipelen erkend worden, ongetwijfeld de bekwaamheid verkrijgen tot alles, waartoe hen de Heere wil gebruiken. Dit is overtuigend in de Apostelen bewezen. Zij waren meestal visschers en tollenaars; maar toen de Heere hen tot zijne Apostelen verkoos, werden zij met kennis, wetenschap, vrijmoedigheid en al hetgeen zij behoefden zoozeer toegerust, dat de geleerdste menschen hen niet konden wederstaan. De wijzen van Griekenland werden beschaamd gemaakt. Geheel de wereld werd overwonnen. Zelfs de voornaamsten werden in verootmoediging aan den voet van het kruis gebracht; en Paulus roept zegevierend uit: »Waar is de wijze? Waar is de Schriftgeleerde? Waar is de onderzoeker dezer eeuw? Heeft God de wijsheid dezer wereld niet dwaas gemaakt?" [3])

Als dus de Apostelen zoo werden bekwaam gemaakt voor hunne bediening, dan hebben de ware geloovigen in elke betrekking, waarin God hen plaatst, te verwachten hetgeen zij behoeven. Hij die alle macht heeft in hemel en op aarde, zal hen steeds tot hun werk toerusten. Hiervoor gebruikt Hij wel de middelen, die Hem goeddunken; maar nooit zal of kan het aan zijne hulp ontbreken. Worden zij in den weg der voorzienigheid tot hooge posten geroepen in den Staat, in den oorlog, of in eenige bediening, zij mogen

[1]) Johann. 3 : 16. [2]) Johann. 8 : 31, 32. [3]) I Corinth. 1 : 20.

veilig op Hem steunen, en zullen nooit beschaamd uitkomen. Verbiedt Hij in zijn woord, hetgeen zij wellicht voor zich begeerlijk houden; of leidt Hij hen in eene betrekking, welke door de wereld gering wordt geacht; wat Hij doet is beter en dienstiger voor hen dan zijzelf weten. Zou Hij hun het mindere onthouden, als dat mindere voor hen nuttig kan zijn; daar Hij hun toch het meerdere schenkt? Onmogelijk. Aan al zijn geloovigen geeft Hij, tot prijs van Zijne genade, de verlossing, welke door het bloed des Lams is verkregen. Nu kan het niet anders of, zoowel in het hooge als in het lage, zoowel in het aanzienlijke als in het geringe en in alle betrekkingen des levens, moet en zal ieder, die de waarheid in liefde betracht, niet alleen voor zich de bekwaamheid ontvangen, maar hij zal de beste burger zijn.

Ook maakt het geen inbreuk, dat zijn geloof nog klein is. Dit weet de Heere. Hij zegt ons door den mond van Paulus: »Wij zien nu door eenen spiegel in eene duistere rede; maar alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten deele, maar alsdan zal ik kennen, gelijk ook ik gekend ben." [1]) Er zijn voor ons in de waarheid verborgenheden, die niet alleen boven de rede gaan; maar ook schijnbaar tegen de rede indruischen. Vele menschen stooten zich daaraan, komen in verwarring en lijden schipbreuk aan het geloof. Zij bedenken niet hoe kortzichtig zij zijn, hoe bekrompen en beperkt hun verstand is. Maar als wij de stem van Jezus gehoord hebben, [2]) hinderen ons die schijnstrijdigheden niet. Dan rust ons geloof op onomstootelijke gronden, die wel

[1]) 1 Corinthe 13 : 12. [2]) Johann. 10 : 37c.

bestreden, maar nimmer overweldigd kunnen worden; en wegens de duisternis waarin wij nog wandelen, verlangen wij te sterker naar het volle licht. Dat licht komt weldra. Menigeen, die tot de geringsten op aarde behoort, zal wellicht de aanzienlijksten onder de geloovigen verre overtreffen; gelijk de eene ster verschilt in heerlijkheid van de andere ster. Maar toch zullen allen tot Jezus hun Hoofd worden opgenomen, om eeuwig in zijne heerlijkheid te deelen.

Als in dit en in het toekomende leven het voordeel zoo groot is voor ieder geloovige zelf, bij wien waarheidsliefde met verdraagzaamheid vereenigd is, dan moesten toch allen, die eenigszins verstandig kunnen genoemd worden, op deze vereeniging den hoogsten prijs stellen. Maar in de bedoelde gezindheid zullen wij ook voor onze medemenschen waarlijk voordeelig zijn. Laat mij u herinneren aan de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan. Hetgeen ons toch de Heere in zijn Woord verkondigt, heeft niet ten oogmerk aan de nieuwsgierigheid van den geest te voldoen, maar om ons te leeren hoe wij Hem hebben te leven. Welnu, de Samaritaan, dien de Heere ons ten voorbeeld stelt, vond reizende langs den weg, een mensch ter neder liggen. Deze was in de handen van moordenaars gevallen. Zij hadden hem uitgeplunderd, met zware slagen geslagen, en half dood laten liggen. Daarop kwam bij geval een Priester langs dien weg, en den half doode ziende, ging hij tegenover hem voorbij. Nu kwam een Leviet bij die plaats, zag den half doode en ging tegenover hem voorbij. Maar nu trok een Samaritaan langs denzelfden weg. Toen deze den zwaargewonde

zag, werd hij met innerlijke ontferming bewogen, kwam naderbij, verbond de gevaarlijke wonden, goot daarin olie en wijn, hief den gewonde op zijn lastdier, bracht hem in de herberg, en bezorgde wat hij kon tot zijn herstelling. Is dat niet tot beschaming voor de geloovigen van onzen tijd ; inzonderheid voor de leeraars des volks ? Geheel het menschdom ligt half dood voor onze voeten. En wat doen wij ? Er wordt veel verschil onder de geloovigen vernomen. Zij kunnen niet als broeders samenwonen. Hun twisten is steeds voor de uitbreiding van het Christendom hoogst nadeelig geweest. Waarom blijven de onbeschaafde volken afkeerig van het Christendom ? Waarom wordt er nog grove afgoderij op aarde gevonden ; daar zelfs reeds eeuwen geleden de Romeinen met dien afgodsdienst den draak hebben gestoken ? Waarom kan de losbandigheid teugelloos voortgaan ? Waarom kan het ongeloof zich zoo schaamteloos en stout verheffen ? Het is uwe schuld, o Christelijke Kerk ! Waarheidsliefde en verdraagzaamheid ontbreken bij u. Werden zij meer gevonden, er zou goede verwachting, ook voor ons volk zijn. In den tijd der Apostelen werden duizenden toegebracht, en onder vele volken werden gemeenten gesticht. In den tijd der Reformatie hebben vele geloovigen den brandstapel beklommen, en werden nochtans volken voor Jezus gewonnen. De studenten van de school van Calvijn waren naijverig, om naar de moeilijkste en gevaarlijkste posten gezonden te worden. Heeft dan de waarheid hare kracht verloren, of is des Heeren hand verkort ? Verga zulk ongeloof ! Maar aan ons, alleen aan ons ligt de schuld !

Ontbreekt het dan tegenwoordig aan ijver ? Neen ! Wij

zouden hier zelfs op vele verschijnselen van den tegenwoordigen tijd kunnen wijzen. Maar ijver is niet genoeg. Met een ijver, zonder waarheidsliefde vereenigd met verdraagzaamheid, maken wij ons aan de farizeërs gelijk. Die menschen omreisden zee en land, om eenen jodengenoot te maken: en als hij het geworden was, zoo maakten zij hem een kind der helle, tweemaal meer dan zij waren. [1]) Ook is er wel begeerte om zich in burgerlijke en maatschappelijke dingen te vereenigen, indien slechts het vereenigen strekken kan, om den gemeenschappelijken vijand afbreuk te doen. De grootste, gemeenschappelijke vijand in onze dagen is het hemeltergend ongeloof, dat bij velen door hunne onkunde, bij anderen door hunne volgzaamheid zich laat gelden; maar bij eene groote menigte bestaat het in vijandschap tegen en spotternij met Gods waarheid. Dat ongeloof geeft de kinderen van ons volk aan het eeuwig verderf over, en zou ons vaderland ten val brengen. Het is daarom niet slechts verstandig maar plicht, met vereende krachten dien vijand te bestrijden. Wie zich aan dezen gemeenschappelijken strijd onttrekt; wie hier lauw, koel, onverschillig is, zoodat hij den vijand de macht in handen laat; wie hier de eensgezindheid, in de eerlijke en wettige pogingen tegen den vijand, ging verbreken, zou zich vergrijpen aan de kinderen van het volk, en tot nadeel van het vaderland zich gedragen.

De pogingen daarentegen, om dien algemeenen en verderfelijken vijand tegen te werken, moeten aangemoedigd, goedgekeurd, toegejuicht worden. Schijnbaar is het een vreemde

[1]) Matth. 23 : 15.

vertooning, als Rome en Dordt denzelfden vijand bestrijden. Schijnbaar is het een vreemd gezicht, als de kinderen van hen, die voor drie eeuwen en vroeger onze geloovige voorvaderen naar den brandstapel voerden, thans met de echte nazaten van Luther en Calvijn ter stembus gaan, om dezelfde mannen te kiezen, aan wie zij het behartigen van de belangen der burgerij begeeren op te dragen. Zijn dan die nakomelingen verbasterd van het vroegere geloof? Volstrekt niet. Maar er is een andere vijand opgestaan, een vijand die gaarne van Roomschen en Protestanten zou gebruik maken, indien hij slechts zijn doel kon bereiken, en die hen nu met dit oogmerk zoekt te verdeelen. Het betreft thans een vijand, wiens ongeloof zoo verschrikkelijk groot is, dat hij geheel de Heilige Schrift verdacht maakt, tegenspreekt, loochent. Sommigen onder de aanvoerders van dien vijand willen niets weten van een persoonlijken God. Zij belijden openlijk het Atheïsme, Naturalisme, Pantheïsme Hijlozoïsme. In gezelschap met de aanhangers der moderne theologie, bestrijden zij de Schrift, steken God naar de kroon, en hoonen Jezus in zijn Middelaarsambt. Kon het oogmerk van dien vijand gelukken, dan zouden de kinderen van het Nederlandsche volk niet meer het geloof hooren aanprijzen in God, die een éénig God is, de Schepper van hemel en aarde; en ofschoon zelfs de duivelen dit gelooven en sidderen, de onnoozele kinderen zouden opgroeien in verloochening van den levenden, waarachtigen, rechtvaardigen en barmhartigen God; die kinderen zouden voor dit en het volgende leven ongelukkig worden gemaakt. *)

*) Zie de aanteekeningen op letter B.

Zullen dan, als het gevaar zoo groot is, niet allen, die tegen dat afschuwelijk ongeloof gekant zijn, samenwerken om den algemeenen vijand af te keeren? Zullen Roomschen en Protestanten, als de stad door een verwoeden vijand wordt aangevallen, zich niet vereenigen en tegen dien vijand zich verdedigen? Zullen zij hunne have, hunne vrouwen, hunne kinderen niet beschermen tegen den bloedgierigen roover? Zeker! Maar het geldt hier meer dan tijdelijke goederen, betrekkingen en leven. Het geldt de erkenning van Jezus, als het Hoofd en de Behouder des lichaams; het geldt de huldiging van Gods Majesteit. Moet dan niet een ieder toesnellen, hetzij Roomsch of Protestantsch, opdat geen trawanten van dat verfoeilijk ongeloof tot Overheden van het Nederlandsche volk gekozen worden? Wij denken er niet aan om vleeschelijke wapenen te gebruiken; maar met volle overtuiging moeten wij het goedkeuren, dat tegenwoordig op burgerlijk en maatschappelijk gebied veel vereeniging tot heil des volks vernomen wordt. Laat de samenwerking tot fnuiking van den gemeenschappelijken vijand, vooral in ons vaderland, steeds sterk toenemen!

Maar als de ijverige samenwerking op burgerlijk en maatschappelijk gebied bevorderd moet worden, zullen wij er dan minder belang in stellen, als het den Godsdienst der oprecht geloovigen betreft? Mij dunkt bij deze gedachte kleurt een blos van schaamte alle geloovigen. Hoe! wij zouden meer op de bevordering van onze burgerlijke en maatschappelijke belangen, dan op de bevordering van den Godsdienst gesteld zijn. Welke godsdienst zou dat zijn?

Een godsdienst voor dit leven; maar niet de godsdienst der Heilige Schrift; niet de godsdienst die ons leert wel getroost zalig te leven en te sterven. Mocht dan alles, waardoor de vereeniging van waarheidsliefde en verdraagzaamheid onder de geloovigen verhinderd wordt, zoo spoedig mogelijk worden weggenomen! Ik heb thans het oog alleen op hen, die moeten geacht worden met elkander hetzelfde geloof te belijden, en hun godsdienst in overeenstemming met dit geloof in te richten. Onberekenbaar groot is het nadeel, dat zij veroorzaken, indien zij met elkander niet in vereeniging leven. Laat mij slechts op één geval wijzen. Alle geloovigen houden menigmaal het Avondmaal des Heeren, als eene heilige instelling, en zeggen daarbij met Paulus: »Eén brood is het, zoo zijn wij velen één lichaam, dewijl wij allen ééns brood deelachtig zijn." [1]) Denkt nu hierbij aan onze kinderen. Wat maken wij van hen? Als die kinderen op eenige plaats opgroeien, waar zich nog eene gemeente van geloovigen bevindt, maar die twee gemeenten niet kunnen besluiten vereenigd te leven, zullen die kinderen, zoodra zij belang in den godsdienst stellen, vragen naar het onderscheid, en van het Avondmaal zeggen: »Wat hebt gij daar voor eenen dienst? [2]) Ik huiver om te zeggen, wat gij van hen maakt, indien gij met de Schrift het antwoord geeft. Immers beide die gemeenten belijden, zelfs voor de wereld, hetzelfde geloof. Beide hebben dezelfde voorvaderlijke kerkinrichting en gebruiken. Beide dragen in den doop hunne kinderkens den Heere op, en doen het met dezelfde woorden. Beide zoowel

[1]) 1 Corinth. 10 : 17. [2]) Exodus 12 : 26.

de eene als de andere gemeente, erkennen elkander als eene geloovige gemeente; en beide gebruiken het Heilig Avondmaal des Heeren, nadat zij vooraf openlijk hetzelfde woordelijke voorschrift hebben voorgelezen, waarbij zij belijden: »Eén brood is het, zoo zijn wij velen één lichaam, dewijl wij allen ééns broods deelachtig zijn." Er is soms geschreven over misbruiken in de kerk, maar wat naam moeten wij hieraan geven? *)

Denken wij nu daarentegen aan het voordeel en den zegen, welke verwacht mogen worden, indien waarheidsliefde en verdraagzaamheid algemeen onder de geloovigen bevorderd werden. Welk een schoon vooruitzicht doet zich dan voor ons op!

Het zou strekken tot bevordering van de broederlijke liefde. Gods Woord, dat ons menigmaal doet beschaamd staan, als wij de geschiedenis der kerk, ook van ons vaderland lezen, zou dan meer in vervulling komen. Het wordt toch zoo duidelijk gezegd: »Hieraan zullen zij allen bekennen, dat gij mijne discipelen zijt, zoo gij liefde hebt onder elkander." [1]) Nuttige inrichtingen konden naar Gods Woord bezorgd worden. De arme, onwetende menschen van ons eigen volk zouden bezocht, de rijkeren niet vergeten, en aan onze buitenlandsche bezittingen, met vereeniging van krachten, het evangelie kunnen gebracht worden. Heilzaam zou de vereeniging der geloovigen op de opleiding tot de bediening des Woords kunnen werken. Het onderwijs, in overeenstemming met den godsdienst, wat andere faculteiten betreft, zou, het kan niet anders, voor geheel de maat-

*) Zie aanteekeningen C. [1]) Joh. 13 : 35.

schappij uiterst voordeelig zijn, indien alle geloovigen zich vereenigden. Hoe vele en groote voordeelen zouden, bij zulk eene vereeniging, mogen verwacht worden! Eens leidde de Heere Abram naar buiten toen deze kinderloos, hoog bejaard, en ook Sara oud geworden was. »Zie nu op naar den hemel," sprak God, »en tel de sterren, indien gij ze tellen kunt. En Hij zeide tot Hem: Zoo zal uw zaad zijn." [1]) Dit woord heeft God vervuld. Wel, geheel anders dan het verwacht werd; wel, tegen alle machten der wereld in; nog zien wij het met onze oogen; wel, niettegenstaande de groote overtredingen van Abrahams nakomelingen; zou God dan thans minder doen? Zijn arm is niet verkort. Hij heeft niet slechts tot Abraham gesproken. Hij heeft gesproken tot zijnen eigen, eeniggeboren Zoon, Dien Hij ter kruisdood uit liefde tot zondaren heeft overgegeven, maar dien Hij gezworen heeft en het zal Hem niet berouwen: »Gij zijt Priester in eeuwigheid naar de ordening van Melchizedek," [2]) en »eisch van Mij, Ik zal de Heidenen geven tot uw erfdeel en de einden der aarde tot uwe bezitting." [3]) Waar nu deze bezitting wordt uitgebreid, daar en daar alleen heerschen WAARHEIDSLIEFDE en VERDRAAGZAAMHEID. [4])

O, dat wij allen er toe verwaardigd worden, om het Rijk des Heeren te helpen uitbreiden. Zeker zal deze uitbreiding geschieden. Maar welk een voorrecht voor hen, die hiertoe medewerken. Welk een voorrecht als onze School hiertoe verder van den Heere gebruikt wordt. Gelukkig zij, die het zullen aanschouwen, dat het wordt ééne kudde en één herder. Mij zal het niet beschoren zijn, dit op aarde

[1]) Gen. 15 : 5. [2]) Psalm 110 : 4. [3]) Psalm 2 : 8. [4]) Psalm. 72 : 7.

te beleven. *) Maar ik hoop het, na het scheiden uit dit leven, in den hemel te vernemen; en allen, die de waarheid in liefde betrachten, zullen het hier of hier namaals vernemen. Hoe heerlijk zal dan de toestand der kerk zijn! De tijd komt toch, en wie weet hoe spoedig, dat allen, die hier kinderen des Heeren waren, zullen komen tot de eenigheid des geloofs en der kennis van den Zoon Gods, tot een volkomenen man, tot de mate van de grootte der volheid van Christus. [1]) O geloovigen! geeft de broederhand aan allen, die met ons hetzelfde geloof belijden; het geloof, dat wij weten overeenkomstig Gods Woord te zijn. Theologische School van Kampen, wees hierin ten voorbeeld! Laat bij u waarheidsliefde en verdraagzaamheid heerschen! Wèrk er toe mede, dat de Christelijke kerk haren vollen wasdom verkrijge, opdat zij in duidelijke beteekenis, voor geheel de wereld zichtbaar worde, als de ééne heilige, algemeene of katholieke Christelijke kerk. O, bedenken wij allen: »Die in de liefde blijft, blijft in God en God in hem. God is liefde! [2])

Ik heb gezegd.

---

*) Zie aanteekeningen D. [1]) Ephes. 4 : 13. [2]) 1 Johann. 4 : 16b.

Eer ik thans overga tot de overdracht van het rectoraat aan mijn opvolger, herinner ik u aan hetgeen onze School bejegend is gedurende den tijd dien ik in het afgeloopen jaar haar rector mocht zijn.

Voor den tienden keer werd ik met deze gewichtige betrekking bekleed. Gewichtig noem ik haar; hoewel vele menschen, zelfs vele geloovigen in ons vaderland, haar zoo niet beschouwen. Maar wie het belang van den Gereformeerden Godsdienst voor Land en Kerk beseft, zal aanstonds erkennen, dat het bestuur eener School, die vijf-en-dertig jaren dezen Godsdienst bevorderd en heeft gezocht te verspreiden, van onberekenbaar gewicht is.

Het was den 6den December 1854, toen onze School met 4 leeraren en 42 studenten tot stand is gekomen. Nog ziet gij twee dier eerste leeraren hier aanwezig. De beide anderen zijn reeds uit dit leven weggenomen. Ook bleef het eerste viertal niet lang volledig. De oudste is reeds in 1860 emeritus geworden, en de drie overigen hebben van toen af tot 1872, behalve dat zij van 1867 de hulp van den Heer C. Mulder verkregen, al de lessen, welke voor de toekomstige leeraren der kerk vereischt werden, alleen waargenomen. Toch is het aantal studenten steeds toegenomen; zoodat de gebouwen moesten vergroot worden. En ik herinner mij nog levendig, hoe in al die jaren, bij de onderlinge verdeeling van het groot aantal vakken, met het begin eener nieuwe schoolcursus, het drietal leeraren gewoonlijk onder elkander naijverig was, daar ieder nog eenig vak

wenschte waar te nemen, dat ook een ander voor zich verkoos.

In 1872 werden wij aanmerkelijk versterkt door den docent A. Steketee, die ons echter helaas, wegens ontoereikende fysieke krachten, in 1882 weder ontviel. Later is het aantal leeraren zoo aanmerkelijk vermeerderd, dat het oorspronkelijke viertal tot een achttal is gestegen; terwijl evenwel de kerk in staat is gesteld de bezoldiging zoo zeer van tijd tot tijd te verhoogen, dat het aanvankelijk bepaalde bedrag na ruim een dertigtal jaren is verdubbeld geworden.

Grooten voorspoed heeft onze school genoten in de jaren in welke zij bestaan heeft. Sinds hare oprichting mocht zij hare gehoorzalen openen voor ruim 540 jongelingen en broeders, die tot haar kwamen, om tot de Heilige Bediening opgeleid te worden. Geen mensch kan zeggen voor hoevelen zij tot zegen zijn geweest en velen nog ten zegen zijn. De eeuwigheid zal openbaren, tot welk voordeel God onze School reeds heeft willen gebruiken.

Waren de verloopene jaren voor ons tot bewijs van grooten voorspoed, ook van het afgeloopen jaar mag hetzelfde gezegd worden. Evenwel, gelijk het steeds hier beneden gaat, hebben wij ook hetgeen ons smartelijk viel, ondervonden. In het begin des jaars nam de Heere den geliefden broeder J. de Jong van ons weg. Wij hadden van de Jong zoo groote verwachting. Hij scheen ons in alle opzichten zoo geschikt voor de Heilige Bediening, was reeds in zijn laatste studiejaar. Weldra, dachten wij, zou hij in den dienst arbeiden. Maar anders was Gods gedachte. Na een kortstondige ziekte is hij van de aarde opgeroepen, en,

vertrouwen wij, in de eeuwige rust ingegaan. Hetzelfde mogen wij denken van een jonger broeder B. H. Huisman. Deze was slechts een jaar aan onze School geweest. Ook van hem hadden wij een gunstigen indruk. Maar door lichaamszwakte werd hij in zijne studiën verhinderd. Na een langdurig en geduldig krankbed, is hij in de hoop van het eeuwige leven van ons genomen.

Voorts werden al de leeraren in staat gesteld hun werk te verrichten, en de studenten namen over het algemeen de lessen zoo vlijtig en getrouw waar, dat bij het jaarlijksche onderzoek de uitslag zeer gunstig en verblijdend is geweest.

Toen de overgangs-examens werden afgenomen, konden allen, wien dit gold, tot hoogere klassen worden toegelaten.

Ook zij die het litterarisch examen voor de curatoren hebben afgelegd, twintig in getal, zijn allen tot de Theologische lessen bevorderd.

Van de veertien examinandi voor het Theologisch examen A slaagde een elftal. Van hen, die nog niet hun wensch verkregen, had men evenwel hoop, dat zij, bij ernstige inspanning en met des Heeren zegen, een volgend jaar konden verblijd worden.

Van de elf studenten, die het Theologische examen B, of het eind-examen aan onze school ondergaan hebben, is slechts een enkele genoodigd zich voor een later examen aan te melden. Al de overigen zijn tot blijdschap van geheel de School beroepbaar gesteld; zoodat dit examen geëindigd werd met de verwachting, dat eerlang weder tien bekwame en getrouwe arbeiders in den wijngaard des Heeren zouden uitgezonden worden. Zij zijn reeds allen in den dienst des Heeren werkzaam, of van eene Gemeente daartoe beroepen.

De nieuwe cursus 1889—1890 telde het vroeger nooit door de School bereikte getal van 23 aangekomene studenten ; zoodat de spes patriæ et ecclesiæ het honderdtal bij ons te boven gaat. En als wij nu gedenken aan de verzorging met stoffelijke middelen, aan de geestvermogens en zoovele andere voorrechten, welke de Heere ons verleent, aan het gedrag van onze jongelingen en broeders, dat over het algemeen beantwoordt aan de roeping die hun betaamt, dan hebben wij groote reden den Heere te danken voor zijne weldaden, voor hetgeen Hij ons geheel dit jaar geschonken heeft.

Maar ook met buitengewone weldaden heeft de Heere ons dit jaar begiftigd. De jongste der leeraren ontving een beroep van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Geruimen tijd bestond er vrees, dat wij hem verliezen zouden. Maar door onze School en geheel de Kerk werden pogingen aangewend, om hem voor ons te behouden. Aan deze pogingen heeft onze ambtgenoot geen weerstand kunnen bieden, en het is onze hartelijke wensch, dat de Heere hem nog vele jaren in het belang der wetenschap, en tot voordeel voor School en Kerk doe leven.

Een oudere ambtgenoot, met wien ik, sedert de oprichting van onze School, alleen tot hiertoe van de toenmalige leeraren ben overgebleven, is bij het jubilé van onzen Koning, door Zijne Majesteit benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Wie had zoo iets vroeger kunnen denken? Toen de eerste afgescheidene leeraar, de dienaar des Heeren, Hendrik de Cock, in alle eenvoudigheid, maar ook met de grootste getrouwheid en oprechtheid, den strijd tegen den afval dezer eeuw is begonnen,

hebben alle machten in ons land hem zoo hevig mogelijk vervolgd en verdrukt; thans draagt de zoon het virtus nobilitat op de borst. Onze geëerbiedigde Koning Willem de derde heeft hem het eeremetaal toegekend. Wel een bewijs, dat de vroegere mishandelingen door de hoogste macht in den staat veroordeeld worden. En als wij daarbij bedenken, dat een kerkbestuur, door hetwelk al die vroegere vervolgingen veroorzaakt zijn, steeds dieper en dieper is gezonken, dan moet toch ieder erkennen: Gods Woord is ook hier bevestigd: »Die Mij eeren, zal Ik eeren, maar die Mij versmaden, zullen ligt geacht worden."

Het ten einde snellende jaar heb ik om vele redenen zeer voorspoedig genoemd. Toch mag ik niet ontkennen, dat het ook eene groote teleurstelling bracht. Gij begrijpt mij allen. Nog is de vereeniging niet getroffen met broeders die hetzelfde geloof met ons belijden. Ik spreek er thans niet meer over, maar ik haast mij u te zeggen: dat ik deze teleurstelling niet wijt aan onze School. Neen, stond het aan ons, dan had alle twist en verschil reeds lang een einde genomen, en ik houd mij verzekerd, zoodra slechts deze School den geest der liefde, der waarheid en verdraagzaamheid in de gemeenten kan bevorderen, zal eenparig de dank tot God opklimmen wegens het broederlijk samenwonen.

Met den wensch, dat de Heere dezen geest alom doe toenemen, leg ik het rectoraat neder; maar zeg u dank, hooggeachte ambtgenooten en daaronder altijd hulpvaardige secretaris, inzonderheid nu ik, in mijnen hoogen ouderdom en bij het afnemen der lichaamskrachten, het u moeilijk maakte. Geliefde studenten,

door uwen ijver en gedrag hebt gij mij het rectoraat gemakkelijk gemaakt. Den tegenwoordigen en vroegeren Prætor zeg ik dank voor hunne hulp, waarop ik rekenen kon, en voor den vertrouwelijken omgang, dien ik met hen in mijne betrekking als Rector mocht hebben. In die betrekking gedenk ik ook met dankbetuiging den pedel onzer School.

Maar niet slechts mijn persoonlijken dank, maar den dank van geheel de Kerk gevoel ik U te moeten toebrengen, herder en leeraar der gemeente. Meer dan Gij weet, heeft uwe getrouwe, vrijmoedige, ernstige, aangrijpende prediking invloed ook bij de toekomende leeraars. God spare U nog lang, broeder Bavinck, ook als herder en leeraar in het belang der School. Hij geve U nog lang den bloei der School te aanschouwen!

Deze bloei, hooggeachte ambtgenoot de Cock, schenke de Heere U in de ruimste mate, in zijne gunst te aanschouwen, nu het jaar ophanden is, waarin door U het rectoraat zal waargenomen worden. Mij strekt het tot blijdschap een opvolger te hebben, die nog jonger van jaren is. Het strekt mij tot groote blijdschap, dat de naam van Hendrik de Cock in U nog voortleeft. Het zal mij de grootste blijdschap zijn, als de Heere meer nog dan vroeger zijnen zegen aan de School schenkt. Aanvaard dan uwe betrekking als rector. De Heere make haar dienstbaar, opdat Hij en Hij alleen den lof en den dank met aanbidding ontvange! Zoo zij het.

AANTEEKENINGEN.

A. pag. 12. Daar het mijn doel met vorenstaande rede niet was, om over de godsdienstige verdraagzaamheid in het algemeen te spreken, maar ik thans alleen de aandacht wenschte te vestigen op het verdragen der geloovigen van elkander, mocht ik niet, door af te wijken van mijn onderwerp, daaraan nadeelig zijn.

De verdraagzaamheid, zooals zij zich algemeen behoort uit te strekken, is een hoogst belangrijk onderwerp.

Achelis van Marburg zegt er van: Der begriff der »Toleranz ist in der evangelischen Ethik einer der am schwersten zu definirenden und gleichwol einer der unentbehrlichtsten Begriffe."

Wat maakt echter het begrip der verdraagzaamheid zoo moeielijk. Niet het vasthouden aan en het uitkomen voor de waarheid. Integendeel; als er bij iemand geen besliste overtuiging en vrijmoedige belijdenis is, kan er bij hem van geen verdraagzaamheid spraak zijn. Hij moet een flauw, onverschillig, ongodsdienstig mensch genoemd worden. Maar waaraan is het te wijten, dat voor velen het rechte begrip der verdraagzaamheid moeielijk is? Omdat zij ook in deze zaak niet genoeg naar Jezus hooren. Hij zegt: »God heeft Zijnen Zoon niet gezonden in de wereld, opdat Hij de wereld veroordeelen zou, maar opdat de wereld door Hem zou behouden worden." [1]) En elders: »De Zoon des menschen is niet gekomen om der menschen zielen te verderven, maar om te behouden." [2]) Kan het duidelijker? Als nochtans velen, terwijl zij voor hunnen godsdienst ijver-

[1]) Johann. 3 : 17. [2]) Lukas 9 : 56.

den, de belijders des Heeren op den brandstapel, op de pijnbank, op het schavot hebben gebracht, waren die menschen, terwijl zij ijverden, in lijnrechten strijd tegen Jezus. De volgeling van Jezus moet zijne medemenschen trachten te overtuigen, en alleen door overtuiging voor den Heere gewinnen. Vindt hij tegenstand, dan maakt zich de tegenstander aan ongehoorzaamheid jegens den Heere schuldig. Maar nooit heeft Jezus geleerd, dat men iemand, ter wille van den Godsdienst, schade, nadeel of moeite mag aandoen. Wie dus zijnen medemensch pijnigt naar het lichaam, of de ziel anders dan door overtuiging zoekt te behouden, toont dat hij van Jezus ten eenemale vreemd is.

De volgeling van Jezus is onverdraagzaam met betrekking tot alle dwalingen, welke door het Woord veroordeeld worden, en tracht de dwalenden door overtuiging te winnen. Maar wie Jezus n i e t volgt, is onverdraagzaam met betrekking tot de menschen, vordert slechts, dat anderen met zijne eigene gevoelens instemmen, en stelt er geen belang in als iemand met het Woord vereenigd is.

Nog zou men inbreuk maken op de aangehaalde woorden des Heeren, als men hen, die blijken door Jezus behouden te worden, niet als het eigendom des Heeren erkende en behandelde. Het is toch niet moeielijk voor ons menschen om te beslissen, wie wij naar des Heeren Woord moeten beschouwen, alsdat zij door Jezus behouden worden. Over de verborgene dingen hebben wij niet te oordeelen. Maakt zich dus iemand aan geveinsdheid schuldig, dan blijft dit aan hem, en niet voor ons, ter verantwoording; maar wij mogen slechts afgaan op hetgeen ons openbaar is geworden. Welnu, welke is de regel, die ons is voorgeschreven in het beoordeelen? Ook dit zegt Jezus duidelijk: »Die in Hem gelooft, wordt niet veroordeeld, maar die niet gelooft, is alreede veroordeeld, dewijl hij niet heeft geloofd in den naam des eeniggeboren Zoons van God." [1]) Nie-

[1]) Johan. 3 : 10. En geheel de Schrift.

mand zal durven beweren dat deze regel duister is. Zij die met hunne belijdenis en wandel bewijzen, dat zij in Jezus gelooven, moeten wij erkennen, als door Hem te worden behouden. Zullen wij dan hen veroordeelen, die door Jezus voor de zijnen erkend worden? Zullen wij eenen anderen regel in 't beoordeelen gebruiken? Zullen wij iets vorderen, dat Jezus niet vordert? Dan zouden wij ons boven Hem plaatsen; dan zouden wij de stem van God verwerpen, die eens uit den hemel gezegd heeft: »hoort Hem." [1])

B. pag. 37. Tot de pogingen van dezen vijand, om de Heilige Schrift te bestrijden, behoort ook de overeenkomst met de leeraars der nieuwere joden. De talmud, die tusschen de tweede en zesde eeuw onzer jaartelling is opgesteld, heeft bij de anderszins zoo scherpzinnige natie, steeds den grootsten invloed gehad. De ongerijmdste gevoelens worden onder de joden, zelfs met aanhaling der Schrift, op gezag van den talmud voorgestaan.

Bij Buxtorf worden daarvan vele aanhalingen gevonden. Deze schrijver zegt pag. 24. In cod juris Chagiga, fol. 10:1, docetur: non habere pacatam conscientiam illum, qui de studio Talmudico regreditur ad studium biblicum. Verba haec sunt: Propheta inquit: וְלַיּוֹצֵא וְלַבָּא אֵין שָׁלוֹם id est egredienti aut venienti non erit pax. Zach. 8:10. Raf dixit quando egreditur homo ex constitutionibus Talmudicis deinceps non est ipsi pax."

Uit dergelijke verklaringen bestaat de Talmud. Moet men niet denken, dat de tegenwoordige bestrijders der waarheid de geestverwanten zijn van zijne opstellers?

C. pag. 40. Sommige lezers van vorenstaande rede hebben wellicht verwacht, dat ik mij zou hebben uitgelaten

[1]) Markus 9:7.

over de zaken, die in verschil zijn tusschen de Christelijke Gereformeerde Gemeenten (gescheidene) en tusschen de Nederduitsche Gereformeerde Gemeenten (doleerende). Onder het schrijven dacht het mij niet voegzaam, over die geschillen in de Rede te spreken. Als Gods Woord niet duidelijk en beslissend genoeg overtuigt van het plichtmatige dat de geloovigen moeten samenwonen, zou het dwaasheid zijn te denken, dat iemand er behoorlijk op aandringen kan. Maar hoewel een ieder, die het Woord erkent, voor het plichtmatige van het samenwonen der geloovigen zal uitkomen, er kunnen misvattingen zijn, waardoor hij volgens zijne gedachten, door anderen wordt verhinderd aan het Woord te gehoorzamen. Zoo is het hier. Er zijn, gelijk ieder kan weten, drie zaken, die de vereeniging in den weg staan. In de Handelingen van de laatst gehoudene Synode te Assen en Kampen, in de Concept-Acte, in de Memorie van Toelichting, in de Bladen en in Brochures is ruimschoots gelegenheid gegeven, om zich met die zaken bekend te maken. Ofschoon ik, naar het mij noodig scheen, genoeg voor mijn gevoelen ben uitgekomen, nochtans zal, al is het wellicht later, gevraagd worden: hoe heeft de schrijver zich onder die verschillen gedragen? Te meer zal men wellicht zoo vragen, als men bedenkt: hij heeft zoo beslist voor de vereeniging gesproken, en was de eenige leeraar, die nog was overgebleven van de leeraren uit den eersten tijd der Scheiding, uit de dagen der vervolging. Heeft hij anders gehandeld dan gesproken; heeft hij . . . . ? maar ik ga aan het verlangen, dat ik mij bij sommigen voorstel, voldoen.

De voornaamste hinderpaal tegen de vereeniging is, denk ik, MISVATTING; misvatting bij het oordeelen over Gods werk. Wordt dan dit werk miskend? Neen! Beweert men aan de eene of andere zijde, dat Gods hand zich niet heeft geopenbaard in de Scheiding, of in de Doleantie; in de uitleiding der Christelijke Gereformeerden, of der Nederduitsche Gereformeerden? Van zulk eene miskenning en bewering

mag geen spraak zijn. Niemand, die tot de een of andere zijde behoort, zal zoo iets durven zeggen, en schuilt er nochtans bij sommigen verdenking in het hart, dit ligt tot hun eigene verantwoording, is voor anderen geheim : maar wij mogen alleen afgaan op hetgeen door God is openbaar gemaakt. Wat is openbaar gemaakt? De Nederduitsche Gereformeerden zijn tot de Christelijke Gereformeerden gekomen met de verklaring: »door Gods goede gunst is de »heerlijke Belijdenis één, die door bijna heel de wereld ver»worpen, U en ons uit één zelfde historisch verleden toe»kwam, en, bij zooveler afval, door Gods genade dierbaar »bleef", en elders verklaren de doleerende Broeders: »dat »zij de Christ. Geref. Gemeenten erkennen als Kerken »Christi, en God danken voor de genade, in de Scheiding »van 1834 aan de kerken onzer vaderen bewezen." Kan het duidelijker? En hoe hebben de Christelijke Gereformeerden op deze taal geantwoord? Zóó. »De reformatori»sche beweging zelve, die in 1886 uitbrak tot bevrijding »der Gereformeerde belijders uit een onchristelijk kerkver»band, werd door allen als een heuglijk verschijnsel, als »een tweede Scheiding, als een werk van Gods trouw en »barmhartigheid begroet. De bede heel de geschiedenis »onzer Scheiding door, uit duizenden harten ten hemel ge»zonden! »Breng, Heer, al uw gevangnen weder," scheen »hare verhooring nabij; en de hope werd bij velen verle»vendigd, dat broederen weer zouden samenwonen in eenig»heid des geestes." De Missive, waarin deze woorden vermeld staan, is door de Synode te Assen 23 Aug. 1888, met acclamatie aangenomen.

Denkt men nu dat de aangehaalde verklaringen op Synodale vergaderingen gedaan zijn; vergaderingen, die gedurig met ernstige smeekingen tot God gehouden werden; vergaderingen, waarop alle oogen der geloovigen, en tevens van vele anderen gevestigd waren; dan mag niemand er aan twijfelen, of Afgescheidenen en Doleerenden hebben in

hetgeen gebeurd is, toen in 1834 en 1886 de geloovigen begonnen zijn het misvormd of zoogenaamd Hervormd Kerkgenootschap te verlaten, Gods gunst en welgevallen erkend. Zij hebben den Heere gedankt voor zijn werk, dat in 1834 en in 1886 begonnen is, en nog steeds door Hem voortgezet wordt.

Maar is het nu ook Zijn werk, dat de vroeger Gescheidenen en de tegenwoordig Doleerenden van elkander verwijderd leven? Neen, neen! Het ligt aan de menschen; het ligt aan ons; het is misvatting.

Beschouwen wij slechts de beide groepen der geloovigen, en laat ons de zaken beoordeelen over welke het verschil loopt, dat hen van elkander houdt. De voornaamste zaak is, dunkt mij: de tegenwoordig verschillende beschouwing van de Scheiding en van de Doleantie.

De Doleerende Broeders hebben zich op zeer weinige plaatsen, juist als in 1834, met geheel de gemeente en kerkeraad onttrokken aan het afgevallen kerkgenootschap. Op de overige plaatsen kon dit, ofschoon zij het gaarne gewenscht hadden, niet geschieden, door het ongeloof van vele tegenstanders, even als in 1834. Toch deden zij wat zij konden, vergaderden velen, die met de doleantie instemden, en hadden hierin grooter voorspoed, dan de Christelijk Gereformeerden bij het ontstaan der afscheiding gehad hebben. Bij de Doleerenden waren er zeer spoedig ouderlingen, diakenen, leeraren, professoren, en zelfs eene universiteit, op welke zij invloed hadden. Die leeraren en andere ambtsdragers behoefden niet, gelijk bij de afscheiding na 1834, toen er slechts een zevental was, tot de bediening te worden opgeleid. Zij waren reeds diakenen, ouderlingen, leeraren, professoren, toen zij uitgingen. Weldra ook kwamen de Doleerende broeders met het aanzoek tot vereeniging. Wij hebben gehoord met hoe groote blijdschap dit vernomen werd. Maar toch werd het niet gaaf aangenomen. Waaraan lag dit? Sommigen van de Christelijke Gereformeerde

gemeenten hadden reeds vroeger eenig bezwaar gehad over de handelwijze van de Doleerende broeders. Dit bezwaar hield in, dat de Doleerenden, zoowel leeraren, professoren, ouderlingen als anderen, aanstonds op de plaatsen, waar eene Christelijke Gereformeerde gemeente was, zich bij die gemeente hadden moeten vervoegen. Dit nu was niet geschied. Het kon niet herdaan, moest gedragen, maar mocht niet bevorderd of voor het vervolg toegelaten worden. Zoo oordeelde de meerderheid op de Synode te Kampen. Met 26 tegen 14 stemmen werd dit gevoelen aangenomen. Hierop is inzonderheid de vereeniging afgesprongen, en zullen de Kerkeraden moeten oordeelen.

Nogmaals zullen dus de Kerkeraden over deze zaak handelen; eene zaak, die reeds van de Kerkeraden tot de Classis, Provinciale Vergadering en Synode gekomen is; eene zaak, die »tot de Kerken der meerder Vergadering in het gemeen behoort;" (1) eene zaak, die reeds met de meeste ernst behandeld is. Over dit terugzenden naar de Kerkeraden, zal ik mij thans niet uitlaten, hoewel het, naar mijne gedachten, niet voor het tegenwoordige en een volgend geslacht onopgemerkt moet blijven, als men onderzoekt, hoe de Gereformeerden van het laatst der negentiende eeuw de Kerkregeering verstaan hebben.

Het is thans van meer belang, dat algemeen de zaak, waarover het verschil loopt, naar waarheid worde beoordeeld. Velen vinden in de handelwijze der doleerenden eene verloochening van hetgeen zij beleden hebben. In ons weekblad wordt aan de Kerkeraden der Christ. Geref. Gemeenten geschreven: »Onomwonden spreken zij het recht »der scheiding uit en toch maken zij aanspraak op de »vrijheid, om ook na de vereeniging nog naast en tegen- »over ons op te treden. Is dat niet een in daden verloo- »chenen van wat men belijdt met den mond? En werke- »lijk zou het nuttig en goed wezen, als een der woord-

(1) Synode te Dordrecht, 1618 en 1619. Art. 30.

»voerders van de overzijde de overeenstemming eens trachtte »aan te toonen tusschen deze erkenning in de theorie en »deze miskenning in de praktijk.

»En toch zou ik voor mij, ofschoon ik de moeilijkheden »zeer goed inzie en gevoel, aan de Ned. Ger. Broederen de »voortzetting der doleantie ook na de vereeniging willen »toestaan. Jezus heeft gezegd: wie de meeste is zij gelijk »de minste, en wie voorganger is, zij als een die dient. »Dat woord geldt, denk ik, ook op kerkelijk gebied en is »ook bij de vereeniging met de Ned. Gereform. kerken van »toepassing. Zelfverloochening ware ook in dit geval zelf»behoud; wie zijn leven verliest, om 's Heeren wil, in het »belang van Zijn Koninkrijk, ter wille van Broederen die »met ons op den grondslag van ééne belijdenis staan, die »wint het. Natuurlijk, als de verloochening een prijsgeven »ware van de waarheid, dan zou ze ongeoorloofd en door »den Heere zelf verboden zijn. Want niet verloochening »der waarheid, maar zelfverloochening is zelfbehoud. Maar »dit heeft, voor zoover ik weet, nog niemand durven bewe»ren, dat de inwilliging van dezen eisch der Doleerenden »eene verloochening der waarheid, van eenig artikel der »belijdenis zou zijn." [1])

Duidelijk blijkt uit dit schrijven aan de Kerkeraden der Christ. Geref. Gemeenten, hoe hartelijk de schrijver de vereeniging begeert met de Doleerende broeders. In deze begeerte wensch ik voor niemand te wijken. Ook zou het mij niet verwonderen, als het aangehaalde ingang bij velen vond. Toch moet ik eene vereeniging afkeuren op de aangevoerde gronden; en om der doleerende broederen wil, en met het oog op den Heere. Hoe! de Doleerende broederen worden voorgesteld met hunne daden te verloochenen, hetgeen zij in deze zaak met hun mond belijden. Is dit waar, dan zou ik hun toevoegen: lieve broeders, herzie u zelven, komt dan in oprechtheid, maar niet in

[1]) De Bazuin No. 39, 2de bladzijde.

zoo gewichtige zaak met eene belijdenis met den mond, waar uwe daden mede strijden. Maar voeg ik er bij: verre, verre is zulk een verdenking van mij. Ik ken althans sommigen onder u, die ik weet, zoo mag ik hier spreken, dat zij niet in onkunde van hetgeen zij doen, veel minder in tegenspraak met zichzelven, maar in oprechtheid voor den Heere in deze zaak te werk gaan.

Voor den Heere. Mogen wij, waar het zijne zaak, zijn werk betreft, aan verloochening met de daad van wat men met den mond belijdt, toegeven, behulpzaam zijn? Nooit. Hier geldt geen zelfverloochening; hier betreft het niet: de minste te zijn. Op elk gebied moeten wij de minste zijn. Maar in Gods werk hebben wij niets te zeggen. Als anderen daarvan met den mond belijden, hetgeen zij met daden toonen te verloochenen, dan zegt ons het woord: Hebt acht op elkander, tot opscherping der liefde en der goede werken." [1]) Het zou verloochening van den Heere zijn, indien wij hier toegaven.

Hoe is het dan toch mogelijk, hoor ik mij, in gedachten toevoegen, dat ik voor de vereeniging ijver, als ik hoor, dat de doleerende broeders onomwonden het recht der scheiding uitspreken, en toch aanspraak maken op de vrijheid, om ook na de vereeniging nog NAAST EN TEGENOVER ONS OP TE TREDEN? Hoe dit mogelijk is? Omdat ik mij van het tegendeel overtuigd houd. Zij plaatsen zich NIET naast en tegenover ons; zij willen zich waarlijk met ons vereenigen; in oprechtheid voor God begeeren zij met ons vereenigd te leven. Raadplegen wij slechts de geschiedenis. Zij zal het bewijzen.

Na de Scheiding van 1834 hebben aanstonds allen, die toen aan dit werk des Heeren deelnamen, openlijk en duidelijk verklaard, dat zij, als oprechte Gereformeerden, volkomen instemden met de Kerk, die reeds vroeger, en inzonderheid in 1618 en 1619, door geheel de wereld is bekend

---

[1]) Hebr. 10 : 24.

geworden. Maar in ons land was de volksmenigte tegen de oprecht Gereformeerden verschrikkelijk vijandig geworden. De Synode der tegenwoordig Hervormde Kerk plaatste zich aan het hoofd van de vijandige menigte. [1]) Op het verzoek van die Synode heeft de toemalige Minister van Justitie zich met de zaak bemoeid. Toen hebben de oprechte Gereformeerden jaren van vervolging beleefd. Vele adressen zijn aan Koning Willem I ingediend; gedurig kwamen de klagende Gereformeerden bij wijlen Zijne Majesteit op audientie. Onophoudelijk werden door de klagenden pogingen aangewend, om van de vervolging en van de verhindering in den Godsdienst bevrijd te worden. Alles te v ergeefs De raadslieden des Konings voegden zich bij de vijandige volksmenigte; en bij Ministerieele aanschrijving werd aan hen, die verklaard hadden zich te hebben afgescheiden van de gevestigde Hervormde Kerk, de beschikking Zijner Majesteit den 11den December 1835 medegedeeld. Deze beschikking hield in, dat hunne ingediende verzoekschriften voor geene gunstige beschikking vatbaar waren, maar zoo als zij zijn liggende moesten worden gewezen van de hand.

Voorts werd, overeenkomstig gemelde koninklijke aanschrijving, aan de adressanten te kennen gegeven, dat indien zij onverhooptelijk mochten blijven bij hun voornemen, om afzonderlijke nieuwe Godsdienstige genootschappen te vormen, hun geene toelating en grondwettige bescherming kon verleend worden, dan nadat hunne reglementen en statuten, ten einde daarop finaal te beschikken, zouden zijn ingediend. Ook mochten zij niet op den titel Gereformeerde Kerk inbreuk maken, en zoolang de toelating hun niet was verleend, konden de feitelijk opgerichte gemeenten niet worden geduld.

De toenmalige Regeering heeft zich steeds op dezelfde wijze verklaard. Den 5den Juli 1836 kwam er een Besluit

[1]) Zie de Handelingen van de Synode in den jare 1835 pag. 38—43.

des Konings, van de gewone onderteekeningen voorzien, en werd in het Staatsblad geplaatst. In dit Besluit werd bepaald, »dat wanneer in eenige plaats een eenigzins aan»merkelijk aantal personen mocht zijn, welke eene gemeente »van de voornoemde afgescheidenen zouden wenschen te »vormen, en toelating verlangden tot vrije uitoefening van »hunnen eeredienst, zij zich daartoe aan den Koning zouden »kunnen vervoegen, bij een door hen individueel ge»teekend adres, waarvan de naamteekeningen zouden moe»ten gecertificeerd zijn door den burgemeester der gemeenten. »In het adres moesten zij verklaren nooit aanspraak te »zullen maken op eenige bezittingen, inkomsten of rechten »van de Hervormde (Gereformeerde) Kerk, en het adres »moest ter overweging, door middel van den gouverneur »der provincie aan den Koning worden aangeboden.

»Alle aanmatiging tegen deze bepalingen zouden het regard »slaan op nadere vertogen der adressanten ondoenlijk maken."

De oprecht Gereformeerden mochten zich dus niet anders dan als een nieuw kerkgenootschap bij de Regeering aanmelden. Deden zij dit niet, dan werden zij niet geduld.

Geruimen tijd deden zij het niet, en werden verdrukt en vervolgd. Eindelijk sloeg een der leeraren, zonder dat de anderen het wisten, den weg in welke door de Regeering was voorgeschreven. [1]) Nu kreeg hij spoedig, in zijne plaats, vrijheid van Godsdienst. De regeering verleende de verzochte toelating aan de requestranten, vergunde mitsdien het bestaan, binnen de stad Utrecht, van eene »Christe»lijke afgescheiden gemeente, bestuurd volgens »de bepalingen van het geannexeerde reglement" en verklaarde dat door hetgeen nu van de zijde der afgescheidenen te Utrecht gebeurd was, »de hinderpalen uit den weg »waren geruimd, welke, tot dien tijd toe, de Regeering be»let hadden toelating te verleenen."

---

[1]) Zie de vroegere beschikking van 11 Dec. 1835 en het besluit van 5 Juli 1836.

Krachtens dit besluit der Regeering van den 15 Februari 1839, verkreeg de gemeente van afgescheiden Christenen te Utrecht [1]) eene vrijheid, welke binnen Utrecht was beperkt. Zelfs haar leeraar mocht niet in andere afgescheidene gemeenten een openbare Godsdienstoefening houden. In alle gemeenten der oprecht Gereformeerden werd de verdrukking en vervolging voortgezet. Op vele plaatsen begon men echter het gedrag te volgen, dat te Utrecht begonnen was. De voornaamste gemeenten verkregen de vrijheid gelijk te Utrecht. Geringere plaatsen hebben haar nog langen tijd moeten ontberen. Maar nergens werd zij met blijdschap begroet. Er waren toen ouderlingen, die zich, waar die vrijheid aangenomen werd, van hun ambt ontslagen achtten; gemeenten die haar niet wilden vragen; andere die haar voor een reden hielden, om zich van de afgescheidene gemeenten af te zonderen; en op de eerstvolgende synode was het een hoog ernstige gedachte, dat in plaats van de gevraagde en erlangde vrijheid, de kerk een ander koninklijk Besluit zou trachten te verkrijgen, waardoor volkomene vrijheid zou verzekerd worden. Men begreep echter dat alle pogingen vergeefs zouden zijn.

Maar van dezen tijd af zijn de gemeenten zeer uitgebreid. De verdrukking nam eerlang overal een einde. De Regeering maakte het zoo gemakkelijk, dat ongestoord, zelfs op plaatsen waar weleer geen leden waren, aanzienlijke gemeenten ontstonden. Onder onzen tegenwoordigen Koning konden de gemeenten, die vroeger als Christelijk Afgescheidene gemeenten erkend en toegelaten waren, voortaan bij de Regeering zich aanmelden als plaatselijke gemeenten der »Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland." Zoo werd den 25 November 1869 de wensch van deze gemeenten vervuld. Op enkele plaatsen deed men in deze zaak niet

[1]) Zoo noemde haar de Regeering.

mede; maar in de Christelijke Gereformeerde Kerk kwam hierover geen de minste stoornis. [1])

De stoornis zou niet achter blijven. Toen in 1886 eene groote menigte zich van het Hervormde kerkgenootschap afscheidde, verklaarden deze doleerenden openlijk dat zij met de Gereformeerde Kerk, die sinds de Reformatie in ons land heeft bestaan, en door de synode van 1618 en 1619 duidelijk is bekend geworden, volkomen vereenigd waren. Daarom hadden zij zich afgescheiden; maar voegden zich evenwel niet bij de Christelijke Gereformeerde Gemeenten. Wat was hiervan de oorzaak? De Doleerende broeders stonden, van het oogenblik hunner scheiding af, op hetzelfde standpunt, dat door alle afgescheidenen van 1834 tot 1839 was ingenomen. Toen noemde en teekende zich steeds de eerste leeraar Hendrik de Cock: »Gereformeerd leeraar onder het kruis." Van deze onderteekening deed hij aanstonds afstand, toen hij met de gemeente in de stad Groningen erkend en toegelaten was. Hij was toen, in het oog der Regeering, als leeraar van een nieuw kerkgenootschap opgetreden. De Cock was inderdaad dezelfde als vroeger; maar, om niet langer in de prediking bemoeilijkt te worden, had hij, door zich te onderwerpen aan de eischen der Regeering, haar de gelegenheid gegeven, de gemeente in de stad Groningen, als een nieuw kerkgenootschap te erkennen, van hetwelk hij de leeraar was. Hetzelfde hebben de andere, eerst afgescheidene leeraren gedaan.

Wij behoeven thans het gebeurde niet te beoordeelen; maar merken alleen aan, dat bij die beoordeeling de toenmalige toestand in het oog moet gehouden worden; de prediking hing er toen van af; nu niet meer. Ook zal het gevoelen, over het recht der Overheid in het kerkelijke, veel invloed hebben in het beoordeelen der zaak. En dit

---

[1]) De lezer zal wellicht opmerken dat in het bovenstaande het praedicaat soms *Christelijk*, soms *Christelijke* is: zoo luidt het officieele.

is gebleken: alle synodalen en liberalen zijn er ten zeerste mede ingenomen, dat de Kerk in zulke zaak aan de Regeering des Lands onderworpen zij!

Maar dit is niet het gevoelen der Doleerende broeders. Evenmin als de afgescheidenen van 1834—1839 willen zij aan de Regeering des lands de gelegenheid geven hen, op hun eigen verzoek, een nieuw kerkgenootschap in Nederland te noemen. Zij beweren de rechtmatige opvolgers van de Gereformeerden van 1618 en 1619 te zijn, en dit niet te mogen loochenen; willen slechts als zoodanig erkend worden, en storen er zich niet aan, hoe de wereld hen beschouwt; maar zelfs willen zij geen reden geven, dat anderen hen betichten, alsof zij hunne afkomst ontveinzen.

De Doleerende broeders, ofschoon zij zoo gevoelen, willen nochtans gaarne, als ééne Kerk, met de Christelijke Gereformeerde gemeenten vereenigd leven. Waarom? Wie ernstig over deze vraag nadenkt, zal weldra de zaak in het rechte licht beschouwen. In alle geval is het zeker, dat de Doleerende broeders, in al hetgeen den Godsdienst en het bestuur der gemeente betreft, geen het minste onderscheid hebben of begeeren met de Christelijke Gereformeerde gemeenten. Onderscheid is er alleen in de betrekking tot de Regeering van Nederland. Was het voorstel der Doleerende broeders aangenomen, dan zouden zij reeds Plaatselijk, Classicaal, Provinciaal en Synodaal in kerkelijke vereeniging met de Christelijke Gereformeerde Gemeenten leven. Wat die vereeniging heeft verhinderd, is de wijze waarop de afgescheidene Gemeenten, zich meerendeels in 1839 plaatselijk en later in 1869 gemeenschappelijk door 's lands Regeering hebben laten erkennen. Niet hetgeen de Heere in zijn Woord zegt, niet het geloof, niet de kerkinrichting, niet het gevoelen over doleantie, scheiding, wijze van Reformatie of dergelijke zaken, houdt de geloovigen in Nederland van elkander verwijderd; maar de betrekking, waarin de Christelijke Gere-

formeerde Gemeenten door den nood der vroegere tijden gekomen zijn, is de oorzaak der verwijdering. [1])

Niemand denke: er zouden op vele plaatsen twee onderscheidene gemeenten, ieder onder een anderen kerkeraad gekomen zijn indien de vereeniging getroffen was; en dit mag immers niet; het strijdt tegen onze geloofsbelijdenis.

Maar dit gevoelen mag niet worden toegestemd.

Of noemt gij de geloovigen, die in dezelfde plaats, onder twee kerkeraden wonen, maar overigens tot een kerk behooren, twee onderscheidene gemeenten? Het zou zeer ligt kunnen gebeuren, dat de predikant, die niet in betrekking met 's lands Regeering was, tot praeses van de Classis, Provinciale Vergadering, of Synode benoemd werd. Dit zou toch geen de minste inbreuk op de éénheid der kerk maken. [1]) Het is, denk ik, helaas den vijand gelukt door misvatting de geloovigen in Nederland van elkander te verwijderen.

Nog is de plaats van opleiding der toekomende leeraren tot een twistapel gemaakt. Dit had zelfs, zoolang de vereeniging niet getroffen is, buiten de raadpleging moeten gesloten blijven. Immers als het de vereeniging en het samenwonen der geloovigen betreft, mag alleen het Woord des Heeren gelden. Deze vereeniging is Gods werk. Maar als het de bezorging van eene School betreft, moet wel, gelijk in alle onze zaken, den Heere vooraf gebeden worden; maar plaats en wijze van opleiding staan aan de bepaling der opzieners. Het Woord spreekt er niet van. Het is het werk der menschen. Onze kerkenordening zegt daarvan: »Hetgeen door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden; tenzij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods of tegen de artikelen, in deze generale synode besloten, zoolang als dezelve door

---

[1]) Wij bemoeien ons in zulke belangrijke zaken niet met een particulier gevoelen van een of ander schrijver.

geen andere generale synode veranderd zijn." [1])

Nu evenwel deze zaak ter spraak gekomen is en veel beweging gemaakt heeft, kan het dienstig zijn, zich daarover uit te laten. Welnu, de geschiedenis van ons land kan hier tot onderricht strekken. Toen in den tachtigjarigen strijd, tegen Spanje de inwoners van Leiden in een hopeloozen toestand schenen gekomen te zijn; zoodat het zwaard, of de hongersnood hen dreigden om te brengen, heeft God eene wonderbare verlossing geschonken. Tot gedachtenis aan deze uitredding, tot loon voor de volstandigheid in den Gereformeerden Godsdienst en de betoonde dapperheid, verkreeg Leiden eene universiteit. Prins Willem van Oranje gaf den 8sten Februari 1575 het bevel deze universiteit te stichten, de eerste welke Nederland verkregen heeft. Zij moest vooral een kweekschool zijn, om kundige en waardige leeraars aan de kerk te bezorgen. Maar hiermede was aan de behoeften des volks niet voldaan. Er waren Godvreezende en bekwame mannen in de rechtsgeleerdheid, geneeskunde, taalkunde en wijsbegeerte noodig. Daarom werden er leerstoelen voor al die vakken opgericht. Het was nu niet slechts eene Theologische School; het was eene Universiteit. God heeft in zijn gunstig bestuur het verdrukte en geringe Nederland groot en bloeiend gemaakt.

Dit is toch eene duidelijke aanwijzing. Het blijkt hieruit, dat wij het als eene bijzondere weldaad des Heeren zouden moeten rekenen indien de Christelijke Gereformeerde Kerk eene Universiteit had gekregen. Zulk eene Universiteit, gegrond op de waarheid, onder behoorlijk toezicht, en voorzien van Godzalige, getrouwe en bekwame leeraren, had verkregen kunnen worden, indien de vereeniging met de Doleerende broeders niet was verhinderd. Hier mogen wij wel met droefheid zeggen :

---

[1]) In de Apostolische brieven lezen wij menigmaal : „de Gemeente die in zijn huis is" Colos. 4 : 15; Philem. 2; 1 Cor. 16 : 19. Rom. 16 : 5. Zonder dat er van twee afzonderlijke gemeenten spraak is. [2]) Kerkenordening van Dordrecht in 1618 en 1619.

Och! had naar mijn raad
Zich mijn volk gedragen!
Och! had Isrels zaad
Op mijn effen paân,
IJvrig willen gaan,
Naar mijn welbehagen!

'k Had hun haters ras
En geheel verslonden;
Wie hun tegen was
Had aan alle kant
Mijn geduchte hand
Zeker ondervonden. Psalm 81 : 15, 16.

Nog is het Reglement een geschilpunt geworden tusschen de Christ. Geref. en de Nederd. Geref. Mijn gevoelen over dat verschilpunt zal den lezer reeds gebleken zijn bij het bespreken van het eerste en, denk ik, het voornaamste geschilpunt, de doleantie. In de Concept-akte wordt over dat verschil uitvoerig gesproken. De leden der Commissie waren op dit punt eenstemmig. Zij stellen voor: het Reglement te laten vervallen, en de taak, die het thans nog vervult, op de Dordsche Kerkenorde over te dragen. Ik ga niet uitwijden over dit voorstel; maar wijs alleenlijk op de onderstelling, welke er bijgevoegd wordt, en alles omverwerpt. De vereenigingsgezinde broeders voegen er namelijk bij: »De Christelijke Gereformeerde Kerk beweert immers tot op den huidigen dag de historische voortzetting »van de oude Geref. Kerken in deze landen te zijn."

Wat zegt toch de Regeering, wat de Staat, wat de Rechters: wat moeten zij zeggen? Goede menschen, (zoo luidt de taal van hen allen door hunne daden,) gij spreekt zoo onder elkander, gij troost u met zóó te spreken, gij zijt ook, wij gelooven het gaarne, eensgevoelend met Voetius, Brakel, en dergelijke ouden; maar gij vergist u. Gij zijt een nieuw kerkgenootschap in ons land. Niet de voortzetting van de

oude Geref. Kerken; wellicht hebt gij hare oude gevoelens; maar met gevoelens houden wij ons niet bezig. Uwe afgescheidenen, van wie gij afstamt, hebben individueel zich zóó (als een nieuw genootschap) laten erkennen.

Tegen deze bewering kan niets geantwoord worden. Zij komt met de geschiedenis overeen. Maar als de erkenning en toelating in 1839 en 1869 fouten moeten genoemd worden; hetgeen ik nog niet, ziende op de toenmalige omstandigheden, kan toestemmen; nooit mag het gebeurde reden geven, dat de Christelijke Gereformeerde Gemeenten hen, die over zulk eene toelating en erkenning gewetensbezwaar hebben, afwijzen, en de vereeniging met geloovige broeders, gelijk helaas geschiedt, verhinderen. Zij mogen hen niet dwingen iets te doen, hetgeen de eerste Afgescheidenen langen tijd als zonde hebben verklaard.

D. pag. 42. Op mijn leeftijd kan niet verwacht worden, dat deze vereeniging door mij beleefd worde; tenzij de Heere groote verandering geve in de harten, die nog zoo vol van veroordeelen zijn. Maar er is goede hoop, dat het jeugdige geslacht er zich over verblijden zal. De Heere toch werkt zichtbaar in ons land, niet alleen in de herlevendiging der geloovigen, zoodat het harte der vaderen tot de kinderen wordt wedergebracht; [1]) maar ook in het beschamen zijner vijanden, wier verblinding en dwaasheid steeds duidelijker openbaar worden. Laat ieder slechts de oogen openen en acht geven op hetgeen de Heere openbaar maakt. Voor ruim twee maanden was in de dagbladen het bericht te lezen, dat Dr. J. W. van Wijhe het hoogleeraarsambt met eene redevoering aan de hoogeschool te Groningen had aanvaard. Met zulk eene redevoering geeft een hoogleeraar openlijk bewijs van zijn bekwaamheid in de betrekking, voor welke hij benoemd is; wat men in die betrekking van hem heeft te wachten; en daar hij aan eene van 's lands academiën,

---

[1]) Maleachi 4:6.

door toedoen van 's lands regeering en op 's lands kosten geplaatst wordt, heeft de natie te wachten, dat de jongelingen, die door zulk een hoogleeraar worden onderwezen, in den geest van dat onderwijs hunne gewichtige ambten later zullen waarnemen. Welnu, wat heeft genoemde hoogleeraar in zijne redevoering gezegd? Dit: »dat wij menschen »niet alleen van apen, maar ook van visschen en kruipen»de dieren afstammen." Die hoogleeraar vond zooveel gelijkheid tusschen vele dieren en den mensch, dat hij uit kracht dier gelijkheid meende, bovengenoemde stelling als onweerlegbaar te beschouwen.

Het blijkt door deze redevoering zoo duidelijk mogelijk, dat aan de Hooge School te Groningen, de waarheid der Heilige Schrift niet slechts ondermijnd, maar openlijk en schaamteloos in het onderwijs geloochend wordt. Dit is voorzeker het beklagenswaardigste in het onderwijs aan een der Academiën van ons land. Het bewijst een volslagen afval van God, een opstand tegen God, een besliste vijandschap en verloochening van God. Indien de loochenaars op het Woord acht namen, zouden zij weten, dat menigmaal daarin vermeld wordt, hoe de Heere talrijke en zorgelooze vijanden plotseling vernietigd heeft; maar de loochenaars spotten hiermede. Hierin stemmen velen met den Hoogleeraar van Groningen overeen. Velen verkrijgen met zulke gevoelens te verbreiden eer, bezoldiging en een gemakkelijk leven; en wat nog het onverklaarbaarste is, indien men althans onze natie verstandig noemt, is, dat de groote of gezaghebbende menigte in ons land zulke menschen met verwondering aanstaart, en behulpzaam is tot bereiking van een doel, dat, volgens Gods Woord, het verderf of nadeel van geheel de natie ten gevolge moet hebben.

Maar wat doet God? Hij laat die menschen, nu zij Hem verloochenen, in hun onzin, blindheid en verblinding zich voor geheel de wereld ten toon stellen. Ziet slechts wat er gebeurt. De hoogleeraar van Wijhe sprak in allen ernst,

bij een gewichtige gelegenheid en gekleed in zijn toga: »Wij menschen stammen af niet alleen van apen, maar ook »van visschen en kruipende dieren." Maar wat zeide onlangs de beroemde Berlijnsche Hoogleeraar Vischow in een congres van anthropologen te Weenen? Professor Vischow zeide: »Toen wij voor twintig jaren te Insbruck vergader»den, was het de tijd, waarin het Darwinisme, de leer dat »de mensch van een aap afstamt, zijn eerste zegetocht door »de wereld gehouden had. Wij hebben sedert dien tijd te »vergeefs gezocht naar schakels, die den mensch met de »apen zouden verbinden. De voormensch is nog niet ge»vonden. De onderzoeker kan wellicht een voormensch in »een droom zien, maar terwijl hij waakt, zal hij niet zeggen, »dat hij hem ontdekt heeft. In Insbruck voor twintig ja»ren, scheen het alsof wij met den stormpas de afstam»ming van den mensch van den aap zouden kunnen vast»stellen. Tegenwoordig kunnen wij niet eens de afstam»ming van het eene ras van het andere nagaan. Wij kun»nen slechts zeggen, dat onder de menschen van alle tijden »er geen menschen gevonden zijn, die tot de apen iets na»ders stonden dan wij. Er is tegenwoordig geen geheel on»bekende volksstam meer op aarde. Elk ras dat nog leeft, »is nog menschelijk; er is geen enkele stam gevonden, die »aapachtig is, of tusschen mensch en aap in staat. In den »loop van 5000 jaren heeft er geen noemenswaardige ver»andering plaats gevonden. Vroeger meende men veel te »weten, wat men inderdaad niet wist. Heden weten wij, »wat wij weten."

Kan het duidelijker? Kan meer beschamend de onkunde, de onzin, de traagheid der groote menigte, die het staatsonderwijs voorstaat, dat in Nederland gegeven wordt, ten toon gesteld worden? Hoogleeraars, door den Staat benoemd en bezoldigd, worden door het algemeen als de mannen der wetenschap, de dii majores, beschouwd. De onderwijzers van middelbare en lagere scholen, die ook door den

Staat bezoldigd worden, stellen zich den Hoogleeraar doorgaans ten voorbeeld. Velen, zelfs in de Staten-Generaal, zouden gaarne leerplicht invoeren, de ouders dwingen bij zulke onderwijzers hunne kinderen te vertrouwen. Enorme kosten worden aan het onderwijs besteed. Maar nu verneemt de geheele wereld, uit de beroemdste geleerden van het buitenland, dat er gevoelens zijn, die verouderd zijn, voor eenige jaren nog veel opschudding maakten, maar na ernstig onderzoek door de geleerden, aan onkunde, onwetenschappelijkheid, inbeelding, of droomzucht moeten toegeschreven worden. Kan een meer beschamend, een meer verpletterend getuigenis gegeven worden?

Maar dit getuigenis geldt gevoelens, die nog voor twee maanden bij het aanvaarden van het Hoogleeraarsambt in Neêrland zijn uitgesproken: gevoelens die, de kinderen weten het zelfs, in openbaren strijd zijn met Gods Woord. Arm Nederland! Maar hoe kennelijk en heerlijk wreekt zich God!

Wat moeten toch studenten van hunne onderwijzers, die Gods Woord veroordeelen, denken, als de onkunde en dwaasheid van die onderwijzers door de voornaamste buitenlandsche geleerden zoo duidelijk en ontegensprekelijk wordt ten toon gesteld? Dat zij hun professoraat en bezoldiging alleen aan hunne verloochening van Gods Woord te danken hebben. Maar nu maakt hunne onkunde de natie onder de geleerden bespottelijk. Het blijkt, dat de verloochenaars van het Woord zoo onkundig zijn, dat zij bij de geleerden, die de zaken nauwkeurig onderzocht hebben, op het gebied der wetenschap droomers genoemd worden. Dit is uw loon, o Nederland, voor het verlaten van Gods Woord, daar gij weleer op elk wetenschappelijk gebied de kroon hebt gespannen!

Het zal wellicht weldra blijken, dat de studenten zulke onkundige en verdwaasde leeraren ontvlieden, en niet willen gerekend worden bij menschen, die van apen, visschen en

kruipende dieren afstammen. Maar reeds zien wij daden bij eene groote menigte, welke de woorden vervangen. De Socialisten, Communisten, Werkstakers, duizenden bij duizenden bekreunen zich in het minste niet over hetgeen de ware en de gewaande geleerden zeggen; ook niet helaas, over hetgeen Gods Woord ons zegt. Dit is ook bij hen het treurigste; maar die duizenden spreken met daden. En wat zeggen hunne daden? Dit: wij zijn leeuwen, beren, tijgers, hongerige wolven. Wij laten ons niet langer vertrappen. Wij maken eene ontelbare menigte uit, vreezen niets, vereenigen ons, om het kruipend gedierte te vertreden en te vernietigen. Dat gedierte heeft eeuwen lang zich vet gemest met ons zweet en ons bloed. Nu is het onze beurt. De schrik slaat u reeds om het hart; maar uw einde is gekomen.

Niemand vleie zich met de gedachte, dat nog niet zoo spoedig dit kwade ons bejegenen zal. Opent de oogen, en gij ziet het reeds komen. Ik zeg u op grond van Gods Woord: het komt reeds. In dit onfeilbare Woord lezen wij: »Wanneer zij zullen zeggen, het is vrede en zonder »gevaar; dan zal een haastig verderf hun overkomen." [1]) Bij deze bedreiging mogen wij niet denken, dat er vooraf nog veel moet geschieden, hetgeen voorspeld is; maar hetgeen hier gezegd wordt, is tijdens het leven van den Apostel en later menigmaal vervuld! Het gebeurt nog, en de teekenen der tijden bedreigen er ons mede. Er wordt daarom bijgevoegd: »Laat ons dan niet slapen, gelijk als de anderen, maar laat ons waken en nuchteren zijn. [2]) In een nacht van onkunde en zorgeloosheid, daar zij Gods Woord verworpen hebben, overvalt het haastig verderf die ongelukkigen. Mochten zij nog ontwaken die slapen, en opstaan uit de dooden, en Christus zou over hen lichten! Wie zal toch kunnen redden van dat haastig verderf? Wie?

[1]) 1 Thessalon. 5 : 3. [2]) 1 Thess. 5 : 6.

Alleen Hij, die zoo schaamteloos is verloochend; maar die Almachtig is, wiens naam Ontfermer is. Nederland, wend u nog tot Hem! Vereenigt u geloovigen, roept tot Hem; opdat Nederland nog gespaard, en algemeen de betuiging vernomen worde: De Heere is God; de Heere is God!

SOLI DEO GLORIA.

OPLEIDING

EN

THEOLOGIE

DOOR

M. NOORDTZIJ, D. K. WIELENGA,

H. BAVINCK EN P. BIESTERVELD.

KAMPEN,
J. H. KOK.
1896.

INHOUD.

Bladz.

1. Vroegere opleiding 7
2. Verandering noodzakelijk 13
3. Het voorstel van Curatoren 25
4. Eigene inrichting 40
5. Kerk en Theologie 44
6. Kerk en Opleiding 49
7. Tweeërlei Theologie 53
8. Theologie en Philosophie 62
9. Dogmatische verschillen 75

Bijlage 89

VOORBERICHT.

Wat ons in het openbaar optreden doet, is in de eerste plaats het belang der School, daarna ook dat der Kerken.

De Curatoren hebben na rijpe overweging een voorstel tot reorganisatie der School aangenomen, dat ons niet onverschillig is. Wij achten de aanneming daarvan van het hoogste belang voor de Theol. School. Er is geen verschil over, of wij de School willen behouden. Dat staat bij ons allen vast. En juist, omdat wij haar willen behouden, achten wij het dringend noodig, dat ze versterkt en verbeterd worde. De laatstgehoudene Synode heeft haar de taak opgedragen, om de aanstaande dienaren des Woords te vormen door de wetenschappelijke studie der Theologie en door de practische opleiding tot het ambt. Het is onze wensch en bede, dat zij onder den zegen des Heeren daaraan beantwoorden kunne en daartoe ook zoo deugdelijk en degelijk mogelijk ingericht zij.

Wij zouden zeker niet opgetreden zijn, wanneer het voorstel van Curatoren zonder meer aan de Kerkeraden ware voorgelegd en deze nu zonder invloed van den eenen of van den anderen kant tot oordeelen waren opgeroepen. Maar toen van de eene zijde in het openbaar de bezwaren werden opgesomd, die tegen het voorstel van Curatoren bestonden, meenden wij gerechtigd en verplicht te zijn om uit te spreken, waarom wij dit voorstel van ganscher harte steunen en op de aanneming er van ten zeerste aandringen. Te meer werden we daartoe bewogen, omdat dit voorstel al spoedig weer met wantrouwen werd begroet en in een geheel valsch licht werd geplaatst, en door valsche geruchten werd ondermijnd.

Voorts oordeelden wij het wenschelijk, om gezamenlijk op te treden, opdat het den schijn niet hebben zou, alsof dit voorstel een bijzonder lievelingsidee van een onzer wezen zou. Neen, alle leeraren der school zijn op twee na ten opzichte van het aanhangig voorstel volkomen eenstemmig. Wij achten allen eene nieuwe regeling der School overeenkomstig het voorstel van Curatoren dringend noodzakelijk. Ook de leeraren in de letteren, de Heeren van der Valk en Kapteijn, zijn met ons van dezelfde overtuiging en hebben aan al wat in deze

brochure over het litterarisch onderwijs gezegd wordt, hun volle adhaesie gehecht.

Maar voorts heeft ook het belang der Kerken ons tot spreken gedrongen. Liever hadden wij ook hier het zwijgen bewaard. Maar het ging, dunkt ons, niet aan, om eene reeks van ernstige beschuldigingen, die weken en maanden lang tegen een hooggeschatten ambtgenoot en broeder werden ingebracht, geheel onbesproken te laten. Het ware ons liever geweest, indien anderen het woord hadden genomen. Maar nu allen zwegen, scheen spreken ons plicht.

Toch zouden we ons ook dan nog niet in den strijd hebben gemengd, wanneer het bijzondere inzichten op theologisch gebied gegolden had. De beide partijen hadden dan den twist onder elkander kunnen uitstrijden. Maar nu het zulke leerstellingen betrof, welke in de Gereformeerde kerken ten allen tijde waren voorgestaan en verdedigd, en waarin wij, behoudens eigene wijze van voorstelling, van geen principieel verschil ons bewust zijn; nu deze leerstellingen als onschriftuurlijk en ongereformeerd werden voorgesteld en haar verdediger van zeer ernstige afwijking van de waarheid aangeklaagd werd; nu eindelijk al deze beschuldigingen niet in den kerkelijken weg werden ingebracht ter plaatse, waar ze behoorden, maar midden in de kerken werden geworpen en daar wantrouwen zaaiden, verdeeldheid aanrichtten en den vrede verstoorden; nu kwam het ons voor, dat langer zwijgen plichtverzuim zou geweest zijn en onverantwoordelijk voor God.

In het belang van Kerk en van School, van beider welstand en bloei, is deze brochure geschreven. Moge ze dienen, om het vertrouwen te herstellen, de waarheid en den vrede te bevorderen en alle broederen saam te binden op den grondslag van Gods Woord. En worde ze daartoe door den Koning der Kerk uit genade gezegend!

M. Noordtzij.
D. K. Wielenga.
H. Bavinck.
P. Biesterveld.

§ 1. VROEGERE OPLEIDING.

Met de Scheiding van 1834 gingen maar weinige predikanten mee. Toen het getal gemeenten zich uitbreidde, ontstond er dus spoedig eene dringende behoefte aan Herders en Leeraars. Mannen uit het volk, uitmuntende door godsvrucht en met gaven tot stichting der gemeente bedeeld, werden soms zonder eenige opleiding en na een hoogst eenvoudig onderzoek toegelaten tot de bediening des Woords. Maar de noodzakelijkheid van eene meer degelijke voorbereiding stond van den aanvang af bij allen vast. De doopersche meening, dat de verkondiging van Gods Woord en de zalving des H. Geestes studie overbodig maakt, is nooit door iemand in onze Kerken verdedigd.

Integendeel, hoe gebrekkig de hulpmiddelen in den eersten tijd ook waren, eenige opleiding werd er al spoedig geëischt. In den regel zocht men deze bij de predikanten, die in dienst waren en voor een deel nog aan de hoogescholen des lands waren gevormd; enkelen gingen naar het buitenland, en studeerden bijv. aan de Theol. School van de Vrije Kerk in Zwitserland, gevestigd te Genève. Ieder zocht waar hij het best te recht kon. De opleiding was geheel particulier en privaat, zonder orde, zonder regel; elk deed wat goed was in zijne oogen. Er waren schier zooveel plaatsen en methoden van opleiding, als er predikanten waren.

Dat kon op den duur niet zoo blijven. Er moest verandering komen. Er moest eenheid en gelijkheid worden aangebracht. De Synode te Amsterdam in 1836 maakte dan ook reeds een reglement op het examen en de toelating tot het Herders- en Leeraarsambt [1]). En de Synode, die in 1840 ter zelfder plaatse samenkwam, was er al ernstig op bedacht om de opleiding te vereenvoudigen en gelijk te maken [2]). Ze

---

[1]) Handelingen, art. 44.
[2]) Handelingen, art. 7.

stelde voor, dat elke »Provinciale Kerkeraad" een predikant zou verzoeken, om zich te belasten met de opleiding van aanstaande Dienaren des Woords. Dan kwam er ten minste in elke Provincie niet meer dan ééne Theol. School! Maar de Provincien hebben aan dit verzoek der algemeene Synode slechts voor een deel gehoor gegeven. De toestand bleef grootendeels, zooals hij geweest was. Ieder predikant, die wilde, was Professor en bereidde discipelen tot het Kerkelijk examen voor.

Maar natuurlijk traden de gebreken en de nadeelen van deze ongeregelde opleiding hoe langer hoe duidelijker aan het licht. Wie afgewezen werd in de eene Provincie, kon toegelaten worden in de andere. En dan rees er natuurlijk ginds weer bezwaar, om zulk een Leeraar en de gemeenten die hem toelieten, te erkennen. Vandaar, dat de al of niet erkenning van Leeraars een der voornaamste twistpunten was tusschen de kerken. Er ontstond door dit alles inderdaad eene hopelooze verwarring. Allerlei inzichten en meeningen kruisten dooreen. Verschil van richting, aan de gedeeldheid der opleiding bijna altijd verbonden, was oorzaak van allerlei onaangename botsing. De predikanten waren het niet met elkander eens en noemden zich de een naar Paulus, en een ander naar Apollos, en een derde naar Cephas; hoe kon er dan ware eenheid komen tusschen de Kerken?

De Kerkelijke vergaderingen geleken daardoor meer op een slagveld dan op eene samenkomst van opzieners in de gemeente des Heeren. Van buiten werd niet door ongeloovigen, maar door de vele kinderen Gods, die in de N. H. Kerk waren achtergebleven, de klachte geuit, dat er onder de gescheidenen zoo weinig te bespeuren viel van den geest der zachtmoedigheid en der lietde van Christus [1]). Is ze niet roerend, die klacht? Kan er haast wel eene ernstiger beschuldiging dan deze, tegen de gemeente van Christus worden ingebracht? Toch was ze niet ongegrond. De Synode te Amsterdam 1843 werd reeds den tweeden dag door velen verlaten en op den zesden dag door den praeses gesloten; vergaderen was onmo-

---

[1]) Verslag van de Synode te Amsterdam 1840, bl. 13.

gelijk, omdat de overeenstemming en samenwerking ten eenenmale ontbrak [1]). Er was letterlijk over alles verschil, over de Kerk, over de Sacramenten, over het verbond der genade, over de algemeene aanbieding van het evangelie, over de Kerkenorde, over het ambtsgewaad enz. Iedere Theologische School had haar eigene zienswijze; elk Professor zijn eigen lievelingsidee; en omdat men dan toch ten slotte in de belijdenis weer één was, verliep de strijd menigmaal in allerlei nietigheden en persoonlijke twisten. De een verketterde den ander. Predikanten en gemeenten stonden gewapend tegenover elkaar.

Daaraan moest een einde komen. Als heel de Scheiding niet in broedertwist zich zelve verteren zou, was verandering dringend noodzakelijk. Velen begonnen in te zien, dat de velerlei opleiding de eerste en voornaamste oorzaak van deze verdeeldheid was. Er werden stemmen gehoord, die op eenheid in de studie aandrongen. Ze werden allengs menigvuldiger en sterker. Ze drongen door tot de Synoden. En reeds in 1846 sprak de Synode te Groningen den wensch uit, dat er ééne »algemeene" Theol. School mocht komen. Ds. de Haan, die met de opleiding in Groningen en Friesland was belast, ontwierp er een plan voor, en bood met vriendelijke naïeviteit zichzelf, benevens nog een ander uit een door hem genomineerd drietal als »Hoofdonderwijzer" aan.

Dat was alles nu goed en wel, maar wenschen en hebben zijn twee. Eenheid van opleiding wenschelijk en noodzakelijk, zeer zeker! Maar waar zou die »algemeene" School gevestigd zijn? Verschillende plaatsen werden genoemd, vooral Franeker en Amsterdam. Aan Kampen dacht natuurlijk niemand. De Synode te Amsterdam in 1849 besloot eene School op te richten met drie Hoofdonderwijzers en wees Franeker als plaats der vestiging aan. De gemeente te Franeker was er zeer mede ingenomen en gedroeg zich roijaal. Maar dat

---

[1]) De notulen dezer Synode zijn nooit in het licht verschenen. Ze berusten nog altijd bij onzen ambtgenoot S. van Velzen, die als praeses ze van den scriba in bewaring nam.

was niet naar den zin van Amsterdam. En hier maakte men zooveel drukte, dat het besluit der Synode eenvoudig niet werd uitgevoerd. Op de Synode te Amsterdam in 1851 werd er weer gesproken over eene »algemeene" Theol. School en over de plaats harer vestiging. Er werd gestemd. Veertien waren voor Amsterdam, elf voor Franeker; de overigen stemden blanco. Er was geen volstrekte meerderheid te verkrijgen. En zoo was men in 1851 nog even ver, als toen men in 1846 begon. De opleiding werd nu maar weer overgelaten aan de verschillende Provinciën.

Zoo sukkelde men voort tot 1854. Maar toen werd het ernst. Weer werd het besluit genomen tot oprichting van éene algemeene Theol. School. En over de plaats der vestiging kwam er eensklaps eene beslissing, daar Franeker en Amsterdam bij stemming afvielen, en Kampen tegenover Zwolle met het lot werd aangewezen. Den 6en December 1854 werd de School met eene rede door Ds. de Moen geopend. Ze begon met vier Leeraren en zeven en dertig Studenten.

Na lange worsteling en nadat de schade en het gevaar van eene gedeelde opleiding op allerlei wijs aan een ieder was duidelijk geworden, werd dan toch eindelijk de eenheid verkregen. Er was nu eene »algemeene" School voor heel de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk. Natuurlijk was daarmede nu nog niet in eens de vrede in de gemeenten hersteld. Maar de twisten werden uit de Kerken in de School overgebracht. Aan deze School traden het eerst als Leeraren juist die mannen op, die elk eene eigen richting in de Kerken vertegenwoordigden en het hoofd waren van eene »bijzondere" opleidingsschool. Het is alsof de Synode dacht: we moeten die mannen bij elkaar voegen, dan kan de een van den ander het goede overnemen en hem voor eenzijdigheid bewaren; de Studenten hooren ze alle vier en worden niet uitsluitend in éene richting opgevoed; en de Kerken zijn van de partijmannen verlost! En zoo is het werkelijk gegaan ook.

Maar men kan begrijpen, hoe vriendschappelijk de Docen-

ten en Studenten in den eersten tijd jegens elkander gezind waren! Aan twisten geen gebrek, vooral van leerstelligen aard. Ds. de Haan meende in allen ernst, dat hij de ingeving ontvangen had, om Ds. Brummelkamp te bestrijden [1]). De Curatorenvergaderingen hadden het druk met het bijleggen van geschillen en het wegnemen van misverstand. De Synoden te Leiden 1857 en Hoogeveen 1860 hielden zich geruimen tijd met de twisten onder de Docenten bezig. Eerst op de Synode te Franeker 1863 kon met dankbaarheid en blijdschap worden geconstateerd, dat er meer eenstemmigheid verkregen was [2]). En inderdaad, door het samenwonen en samenwerken der Leeraren sleten de verschillen uit en werden de tegenstellingen verzacht. De »algemeene" School heeft de eenheid en den vrede in de Kerken der scheiding doen terugkeeren; ze heeft aan de onverkwikkelijke broedertwisten een einde gemaakt; ze heeft onder Gods zegen de scheiding zelve voor den ondergang behoed. De bedienaren des Woords, aan éénzelfde inrichting en door dezelfde Leeraren opgeleid, vertegenwoordigden geen verschillende Scholen en inrichtingen meer. Ze waren door gelijke studie, door vriendschappelijken omgang, door wederkeerige ontmoeting op les, in club en krans, door éénzelfde liefde voor de Kerken der scheiding aan elkander verbonden. In 1854 houdt de donkere tijd in de geschiedenis van de gescheidene Kerken op en neemt haar bloei een aanvang. Er werd allengs iets meer in haar aanschouwd van den geest der zachtmoedigheid en der liefde van Christus. En daardoor niet het minst is de Theologische School voor de Kerken der Scheiding ten rijken en onwaardeerbaren zegen geweest.

Natuurlijk bleef de opleiding aanvankelijk in vele opzichten gebrekkig. Studenten op leeftijd werden dikwerf van de studie der talen of althans van het Hebreeuwsch vrijgesteld. Het kwam niet zelden voor, dat litterarisch en theologisch

---

[1]) Handelingen der Curatoren 12 Oct. 1859 art. 39.
[2]) Handelingen, art. 48.

examen tegelijk werden afgelegd. De diploma's waren in soorten. Men had gewone attesten, gewijzigde attesten en attesten met lof. Men kon examen doen met voldoende, maar soms ook met »eenige" bekwaamheid [1]). Het was toen nog de heerlijke tijd, waarin de Studenten zich niet richtten naar de diploma's, maar de diploma's naar de Studenten.

Toch schenen Heeren Curatoren minder dan de Studenten met dien toestand tevreden. Zij wendden telkens pogingen tot verbetering aan. En de Synoden waren van dezelfde gezindheid. Ze handelden telkens over verplaatsing der School [2]), en over verandering van den naam der Docenten; maar deinsden dan toch weer voor wijziging terug, omdat de tijd er niet rijp voor was. In 1866 werd de eerste Leeraar benoemd, die alleen onderwijs te geven had in de Letteren. In 1872 werd deze door een tweeden gevolgd. Zelfs hadden de Curatoren in datzelfde jaar den stouten moed, om op de Synode te Groningen te komen met een voorstel tot oprichting van een . . . gymnasium, en zelfs niet alleen ten dienste van hen, die straks aan de School Theologie, maar *ook ten behoeve van zulken, die later elders in andere wetenschappen zouden gaan studeeren.* En de Synode schrikte zoo weinig voor dit voorstel terug, dat zij het met algemeene stemmen aannam. Alleen om financieele redenen werd later het plan helaas prijs gegeven. Het onderwijs in de Letteren is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Curatoren geweest, en van hun zorg in dubbelen zin. De wisseling in het onderwijzend personeel, het onvoldoend getal Leeraren en de invoeging van de Letteren in het kader der Theol. School hebben steeds veel zorg gebaard. De regeling van het onderwijs in de Theologie schijnt altijd minder moeite te hebben gekost. Hoog was het ideaal niet, dat men daarin zich stelde. Een ander doel, dan de opleiding tot den dienst des Woords heeft de Christ. Geref. Kerk nimmer gehad. Van eene wetenschappelijke roeping der Theologie is op

---

[1]) Syn. Leiden 1857. art. 81. Hoogeveen 1860 art. 70. Amsterdam 1866 art. 108. 's Bosch 1875 art. 79.

[2]) Syn. Amst. 1849 bl. 26. 's Bosch 1875 art. 73

de vergaderingen der Kerk, der Curatoren, der Docenten nooit met één woord sprake geweest. Men was dankbaar en tevreden, als de Kerken door de School van godvruchtige Leeraars werden voorzien. Toen er in den eersten tijd, tot vereffening der geschillen, soms ingrijpende maatregelen van noode waren, namen Curatoren het besluit, dat er bij behandeling der leerstellige Godgeleerdheid eenig compendium bepaald worde in het hoofd geprent! En de Synode te Leiden in 1857 wees zelfs de handboeken aan, die daarvoor dienst konden doen, en noemde niet Calvijn, Zanchius, Voetius of dergelijken, maar wel Marck, Le Roy en Francken.

Van eene hooge opvatting der Theologische studie geven deze bepalingen zeker geen blijk. De opleiding aan de Theol. School had in de vorming van Leeraars der gemeente haar eenige doel. Maar naar die roeping heeft ze dan ook gestreefd met alle kracht. Aan dat doel heeft ze, zij het ook met veel gebrek beantwoord; binnen dezen kring is haar arbeid niet ijdel geweest in den Heere. In een tijdperk van veertig jaren werden 666 studenten ingeschreven; van dezen werd in dat tijdsverloop een getal van 416 door de Curatoren op hunne jaarlijksche vergaderingen als Candidaten tot den Heiligen Dienst aan de Kerken voorgesteld. Door al dezen arbeid is de School ten overvloedigen zegen geweest. Zij heeft de kennis der Gereformeerde belijdenis in wijden kring verbreid, bij velen de liefde tot de waarheid opgewekt of versterkt, de Gereformeerde kerk tot bloei gebracht en het Koninkrijk Gods in deze landen bevorderd.

§ 2. VERANDERING NOODZAKELIJK.

Wat in de geschiedenis der Christ. Geref. Kerk en ook van de Theol. School wel het meeste treft, is dit, dat alle regeling bijna geheel door practische motieven wordt bepaald. Zeker, men had de Gereformeerde belijdenis van harte lief. Maar aan het onderzoek, hoe deze inwerken moet op alle toestanden van Kerk en School, werd weinig zorg besteed. Opmerkelijk

is, daarom, welk eene groote plaats in het Kerkelijk leven wordt ingenomen door het argument, dat de tijd er niet rijp voor is. Veranderingen, die overigens aan ieder wenschelijk voorkwamen, werden toch telkens weer uitgesteld omdat het volk of de tijd er niet rijp voor was. Verplaatsing der School, verandering van den titel der Docenten, wijziging van artikelen der Kerkenorde, herziening van het huwelijksformulier enz., werden wel telkenmale ter sprake gebracht, maar ook iederen keer weer verschoven met het oog op het volk en den tijd. Men wilde alles stil laten groeien, maar hield er niet van, om de beginselen in te denken en dienovereenkomstig de practische toestanden te regelen.

Er ligt hierin zeker eene *goede* gedachte. Het leven heeft ook zijn rechten en de practijk kan niet straffeloos worden veracht. Maar toch is aan de andere zijde de roeping onmiskenbaar, om eigen hoofd en hart en hand, en zoo ook alle terrein des levens om ons heen voortdurend te reformeeren naar het Woord Gods en naar den eisch der Gereformeerde beginselen. Wat vanzelf groeit, zonder toezicht en leiding, brengt gewoonlijk geen edele vrucht voor. Wat van den wijnstok terecht komt, over wien te zijner tijd het snoeimes niet gaat, leert de wingerd in het bosch. En nu is de studie der beginselen en van hare veelzijdige toepassing in de Christ. Geref. Kerk van vroeger tijd ongetwijfeld te kort geschoten. Dit verschijnsel laat zich zeer goed verklaren, maar het kan toch niet worden geloochend. Over al de vraagstukken, die thans aan de orde van den dag zijn, spreidt de vroegere geschiedenis der Christ. Geref. Kerk geen licht. De Theol. School is enkel en alleen uit de behoefte geboren; of een seminarie dan wel eene Theol. Faculteit gewenscht en door de Geref. beginselen geboden is, werd nimmer besproken. De verhouding van de School tot de Kerk is practisch geregeld en telkens naar omstandigheden gewijzigd; maar nooit is eene studie verschenen of eene principieele discussie gevoerd, waarin deze verhouding naar den eisch der Geref. belijdenis werd uiteengezet. De wetenschappelijke roeping der Theologie is nooit

ingedacht; haar bestaan schijnt nauwelijks vermoed te zijn. Reeds om deze redenen kan en mag het bestaande geen regel wezen voor onze leer en voor onze gedragingen. En als in de laatste jaren de beginselen op den voorgrond zijn getreden, is het eisch, om daarmede rekening te houden en des noodig daarnaar de bestaande toestanden te verbeteren.

Andere tijden hebben ook andere eischen. En we leven thans inderdaad in andere tijden. Neem alleen maar het feit, dat langzamerhand in onze Kerken het bewustzijn is ontwaakt van eene wetenschappelijke roeping der Theologie. Toen deze roeping in het licht werd gesteld, is ze door niemand weersproken. Dat de Theologie niet alleen een middel was tot practische opleiding maar ook als wetenschap eene taak te vervullen had, werd terstond door allen erkend. Het was een bewijs, dat de Scheiding van 1834 niet uit pietistische of methodistische, maar uit Gereformeerde beginselen is geboren. Met alle kracht is uitgesproken en gehandhaafd, dat de Theol. School niet alleen eene practische opleiding had te geven maar dat ze ook, even goed als eene Theol. Faculteit, de Theologie als wetenschap te beoefenen en daardoor juist de aanstaande Dienaren des Woords te vormen had. De laatstgehoudene Synode verklaarde onomwonden, dat de eigen inrichting te zorgen had voor de geheele Theologische vorming, dat is, de vorming *door de wetenschappelijke studie der Theologie* en de practische toebereiding voor de heilige bediening. Op dit punt heerscht er dus volkomen eenstemmigheid. De Theologie heeft tweeërlei·niet gescheiden, maar toch onderscheiden taak: beoefening van de godgeleerde wetenschap en opleiding tot den Dienst des Woords. En deze tweeërlei taak wordt behartigd niet alleen door de Theol. Faculteit te Amsterdam maar ook door de Theol. School te Kampen.

Reeds deze ééne belangrijke wijziging in de taak en de roeping der School maakt het noodzakelijk, dat er voor het Litterarisch en het Theologisch onderwijs eene andere regeling kome. Maar dit is lang de eenige reden niet waarom reorganisatie zoo dringend noodig is. De tijden en de gelegen-

heden zijn in zoovele opzichten veranderd. En alles roept en eischt, dat beide het Litterarisch en het Theologisch onderwijs terdege herzien en opnieuw geregeld worde. De voornaamste redenen, waarom verandering noodzakelijk is, zijn deze:

Ten eerste. Er is een nieuwe regeling noodig om de verandering der tijden.

In de eerste 25 jaren van het bestaan der Theol. School kwamen er gewoonlijk mannen op gevorderden leeftijd, die duidelijk wisten rekenschap te geven van de redenen, die hen noopten om zich te laten opleiden tot het treffelijk ambt van opziener in de gemeente van Christus. Een eigenlijk admissie-examen was er niet. Lezen en schrijven was voldoende. Het toelatingsexamen bestond alleen in een onderzoek naar naam, geboorteplaats, ouderdom, al of niet gehuwd zijn, studiemiddelen en de geestelijke motieven, die tot de keuze hadden geleid.

Maar dat is anders geworden. Men krijgt in den regel geen mannen meer, die eerst een ander beroep hebben uitgeoefend en daarna een vaste overtuiging kregen, dat zij zich moesten overgeven voor den dienst des Evangelies. Zij, die thans aankomen, zijn gewoonlijk jongens, die van der jeugd aan hebben geleerd, bij wie langzamerhand de keuze rijpte om predikant te worden, maar die in den regel op hun leeftijd van eene vaste overtuiging, besliste keuze, algeheele overgave nog niet kunnen spreken. Het admissie-examen in den ouden zin is op deze toestanden niet meer berekend. Het past er niet meer op, het sluit er niet meer bij aan. Ten deele is dit gevoeld en is er wijziging aangebracht zelfs op drieërlei manier. 1o. Er is een admissie-examen ingevoerd, dat loopt over de eerste beginselen van het lager onderwijs, maar dat inderdaad nog niet veel te beteekenen heeft. 2o. Er is bijgekomen een onderzoek naar de kennis van Bijb. geschiedenis en Kort Begrip, en de indiening van een Kerkeraadsattest aangaande karakter, godsvrucht en geschiktheid tot het Leeraarsambt; waardoor alle kerkeraden eene soort commissie van admissie-examen geworden zijn. 3o. Er is eene bepaling gekomen over den leeftijd. En hierin komt geheel het tweeslachtige van den

toestand uit. Vroeger kwam men op rijperen leeftijd. De vragen naar de geestelijke motieven waren geheel op haar plaats. Maar men voelde toch, dat het wenschelijk was, dat de jongelui wat vroeger kwamen; de ervaring leerde, dat vooral de studie der talen vroeg ter hand dient genomen. Het wetenschappelijk belang dreef dus, om den leeftijd te vervroegen. Maar dan kwam men in botsing met de eischen die in geestelijk opzicht te stellen waren. Aan jongens van twaalf, dertien jaar kon toch geen rekenschap van hunne keuze worden gevraagd, gelijk men die vroeger eischte van mannen van vijf en twintig en dertig jaren. Men heeft toen geschipperd en den leeftijd op zeventien gesteld. Ieder zal de bedoeling waardeeren, maar ook erkennen dat dit geen oplossing is. Handhaving van het onderzoek naar de keuze van het Leeraarsambt in zijn vroegeren vorm, bij jongens van dien leeftijd doet over het hart heen spreken en kweekt onwaarheid; doet antwoorden in vage, algemeene, niets zeggende termen; bevredigt niemand; en geeft geen vrijmoedigheid tot afwijzing. En ook het wetenschappelijk karakter wordt door de bepaling van zeventien jaar niet gebaat maar geschaad. Op zeventienjarigen leeftijd mag een jongen hier komen. Maar wat moet hij vóór dien tijd doen, als hij 12 jaar oud is, van de lagere school komt en den weg der studie wil inslaan. De eigen inrichting zegt: dwaal rond, en word zeventien. Eer is hier de deur niet open. Kostelijke jaren gaan daardoor verloren. De Kerken weten er geen raad mee. Mag men zich dan vóór den tijd niet voorbereiden voor het Leeraarsambt? En zoo ja, waar moet men dan heen? Wel, dergelijke jongens gaan natuurlijk naar een predikant en onderwijzer en nemen privaatles, of ze gaan naar een gymnasium en zoeken daar hun opleiding. De eigen inrichting met haar zeventien jaar bevordert de Staatsgymnasia.[1]) Maar meer nog: zeventien jaar moeten de leerlingen oud zijn,

---

[1]) Het is misschien hieruit te verklaren, dat sterke voorstanders van het onveranderd behoud der tegenwoordige litterarische opleiding aan de Theol. School zelf hunne zonen eerst naar Zetten, of zelfs naar Staatsgymnasia zenden.

als ze komen aan de Theol. School. Maar dat wil niet zeggen: zeventien jaar oud in de eerste klasse te komen. Neen, wie nog geen zeventien jaar is blijft eenvoudig een paar jaar thuis of gaat naar een gymnasium, komt dan hier en wordt ineens in de derde, vierde of vijfde klasse geplaatst. Elk admissie-examen wordt nl. gevolgd door een klasse-examen; en acht van de tien komen in eene hoogere klasse. De leerlingen zijn dus aan de Theol. School in den regel niet veel ouder dan aan een gymnasium; de bepaling van zeventien jaar is maar schijn. Ze komen op zeventienjarigen leeftijd eenvoudig in eene hoogere klasse. De eerste en tweede klasse zijn daarom sedert jaren slecht bevolkt, bestaan uit twee, drie, vier leerlingen; en de hoogere klassen zijn van vijftien tot twintig leerlingen. En eindelijk brengt dit systeem het groote nadeel mede, dat er geen gang komt in het onderwijs en elke methodische opleiding ontbreekt. Studenten, die geheel van de eerste klasse af hier worden opgeleid, zijn betrekkelijk weinig. De meesten genoten gedeeltelijk hun opleiding elders. En de ellende daarvan, ieder Docent kent ze. De een is aldus, de ander zoo onderwezen. De een heeft deze, de ander die gramatica gebruikt. De een heeft dit, de ander dat gelezen. De eene weet te veel hier, de ander te weinig daarvan, veel van Latijn bijv. maar niets van Nederlandsch enz. En deze gemengde schaar vormt dan eene derde, vierde, of vijfde klasse! Is om deze reden alleen reformatie niet dringend noodig?

Ten Tweede. Als de jongens dan zeventien jaar zijn, en hier aangenomen worden, worden ze terstond ingeschreven als »student." Dat is hun officieele naam. Er was altijd bezwaar om aan de Docenten een anderen titel te geven. Maar het is toch vreemd, dat men er nooit bezwaar in zag om aan leerlingen, die pas met de voorbereidende studie een aanvang maken, reeds terstond den naam van studenten te geven. De Leeraren hoofdonderwijzers, maar de leerlingen studenten, ieder gevoelt dat dit toch geen systeem is. Toch laat het zich in den eersten tijd begrijpen hoe men daartoe kwam. De mannen, die vroeger op gevorderden leeftijd aankwamen, konden moei-

lijk gymnasiasten heeten en als schooljongens behandeld worden. Maar de toestanden zijn gansch anders geworden. En nu gaat het toch waarlijk niet meer aan, dat jongens die pas aan het Latijn beginnen, reeds den naam van studenten dragen en natuurlijk dienovereenkomstig zich gedragen ook! Het is niet alleen belachelijk, het is ook door en door onpaedagogisch en werkt schadelijk op heel de vorming. Is het daarom niet dringend noodig, dat er een geheele verandering kome?

Ten derde. Het voorbereidend onderwijs is verdeeld, nu sedert 1895, over vijf jaren. Is deze tijd nu voldoende, om een degelijken grondslag te leggen voor de wetenschappelijke studie der Theologie? In die vijf jaren moeten geleerd worden *zeven* talen; Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Duitsch, Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch; vervolgens Vaderlandsche, Algemeene Geschiedenis, Aardrijkskunde; Logica, Psychologie en Geschiedenis der Philosophie. Er staan nog meer vakken op de lijst en op de diploma's als N. T. Grieksch, Hellenistisch Grieksch, Patristisch Grieksch, Cultuurgeschiedenis, enz. Rekenen we die echter maar niet mede! Is het nu mogelijk, van al deze vakken in vier, vijf jaar eenige degelijke kennis op te doen? De vraag alleen is belachelijk. Wat is dan het gevolg? Dat aan Wis- en Natuurkunde niets wordt gedaan. Dat de kennis van Fransch, Engelsch, Duitsch, indien ze alleen aan de School wordt opgedaan, zoo goed als niets te beteekenen heeft. Dat men de meeste kracht besteedt aan Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, en het daarin betrekkelijk ver brengt, maar toch nooit zóó ver, dat men er lust in krijgt; dat men zelden of nooit een klassiek stuk eens gaat lezen voor zijn plezier, alleen omdat men het zoo mooi vindt; dat men hartelijk dankbaar is als men die boeken na het examen terzij kan leggen of verkoopen; dat men op enkele uitzonderingen na voor het Hebreeuwsch schrikt, voor een Griekschen zin vol ontzag uit den weg gaat, en ook van 't Latijn liefst op een eerbiedigen afstand blijft. En wat zullen we nu zeggen van Logica, Psychologie, Philosophie? Deze vakken zijn eenvoudig in zulk een beperkt aantal jaren volstrekt niet op hare plaats.

Ten vierde. Tot voor enkele jaren was het onderwijs in al de gymnasiale vakken bijna uitsluitend in handen van gewezen predikanten. Dat paste in het kader. Heel de voorbereidende studie was middel voor de Theologie en was daarop gericht. De Lettteren waren niet zelfstandig, hadden niet ten doel om een tijd lang in de wereld van Griekenland en Rome te doen inleven en daardoor te laten vormen, maar ze dienden alleen, precies als voor de medicijnen thans, om de termen te kunnen verstaan, die in de Theologie gebruikelijk waren. Er lag daarin iets goeds of liever men bedoelde er iets goeds mee. Er kwam in dat litterarisch onderwijs een theologisch element. Alles was gericht op het groote doel. Er liep één lijn door heel de studie. De »eigene inrichting" was inderdaad van de eerste klas af eene Theologische School. Maar natuurlijk was dat op den duur niet houdbaar. Er werden, ofschoon aarzelend, litterarische Leeraren aangesteld. Uit den aard der zaak bezitten dezen dat theologisch element niet. Zij beschouwen de Letteren niet ondergeschikt aan de Theologie en niet uitsluitend als middel, maar ook als een voorwerp van studie, met eigen waarde en beteekenis. En hoe meer litterarische Docenten er bij komen, des te meer zal dit het geval worden. En daarvan is het onvermijdelijk gevolg dat de *eenheid*, welke in heel het voorbereidend onderwijs werd gebracht door de personen der Docenten, als gewezen predikanten en als theologen met hun hart, geheel en al gaat ontbreken. Het onderwijs in de Letteren verkeert in een staat van verwarring. Er is geen eenheid meer in, geen vaste gang, geen methode, geen systeem. Dit gebrek is niet te wijten aan de Docenten in de Letteren maar aan het kader, waarin het Litterarisch onderwijs is ingevoegd. Het kan zich niet inrichten naar zijn eigen aard. Het kan niet in toepassing brengen die methode, welke ook hier door den aard van het onderwijs geboden is. De Leeraren willen gaarne anders. Zij gaven er reeds treffende proeven van. Zij verlangen, dat de eenheid hersteld worde, dat er weer systeem en orde komen, dat heel dat onderwijs van uit de

Gereformeerde beginselen opgebouwd en dienovereenkomstig ingericht wordt. En dit kan niet anders dan doordat er kome een Christelijk, een Gereformeerd gymnasium. De eenheid, die vroeger gehandhaafd werd door de Theologische vorming van de personen der Docenten is voor goed verbroken. Zij is alleen daardoor te vergoeden, dat het Gereformeerd beginsel al het onderwijs beheersche en weer systeem, paedagogie, vormende kracht voor de aanstaande Bedienaren des Woords aanbrenge in wat uiteengevallen en gebroken is. Met het oog hierop is hervorming zoo gebiedend noodzakelijk. En het is noodig, dat ze spoedig kome, vóórdat de Litterarische Docenten, die er nu zijn en nog zullen komen, moedeloos bij den bestaanden toestand zich neerleggen om hem later misschien uit utiliteit en gemakzucht te verdedigen en dan verandering ten goede tegen te houden.

Ten vijfde. Na vier of vijf jaar worden de studenten dan Theologen. Hoe weinig er vroeger aan wetenschappelijke studie der Theologie werd gedacht, werd boven aangetoond. Thans is deze echter door de Synode officieel en formeel aan de Theol. School opgedragen. Maar op die nieuwe taak is zij niet ingericht. Ieder, die met de Theol. School en met het leven der studenten van nabij bekend is, weet hoe enorm veel tijd er in de drie jaren van Theologische studie besteed wordt aan het maken en aan het houden van preeken. Natuurlijk is er iets verblijdends in, als studenten der Theol. School in de gemeente gaarne worden gehoord. De bediening des Woords is ook het einddoel van heel de studie. Maar het preeken is toch niet het eerste, het naaste doel. En zoo wordt het toch veel te veel beschouwd. Met alle macht legt men zich daarop toe. Boeken, die daarvoor stof leveren, zijn gezocht en worden duur betaald. De concurrentie, die te dezen opzichte tusschen Kampen en Amsterdam bestaat, werkt deze richting in de hand. Te veel wordt vergeten, dat de studententijd geen tijd is voor uitgeven, maar voor verzamelen en vergaderen. De Synode heeft voorgeschreven, dat de vorming geschieden moet beide door de wetenschappelijke

studie der Theologie en door de practische opleiding. En dit is volkomen juist. Maar op het laatste valt feitelijk al te zeer de nadruk. De practijk staat aan de wetenschappelijke studie in den weg. En daarom is ook verandering te dezen opzichte wenschelijk. Er is eene afwijking van de goede richting, die op den duur schadelijk werken moet. Want wel is het waar, dat, wanneer de studenten gedurende hun studietijd minder preeken maken en minder uitgaan, en meer met alle kracht op de wetenschappelijke studie, maar dan ook van de ambtelijke vakken, zich toeleggen, zij minder spoedig en minder algemeen in de gemeenten zullen voldoen; maar er staat tegenover, dat de kerken er *op den duur* baat bij zullen vinden. Preeken is toch maar niet het houden van eene stichtelijke toespraak, maar het is verkondiging van den ganschen raad Gods, bediening van zijn gansche woord; het is leeren, onderwijzen, vermanen, troosten; opbouwen van de gemeente in de waarheid, die naar de godzaligheid is.

Ten zesde. De studie in de Theologie aan de School te Kampen is te veel examenstudie en te weinig vrij, zelfstandig onderzoek. Wetenschappelijke studie der Theologie is heel iets anders dan het in het hoofd prenten van een compendium of van een dictaat. Er is iets toe noodig van die brandende waarheidsliefde, waardoor een Augustinus werd verteerd: een zucht, een verlangen om te weten; een dorst om de dingen zelve te onderzoeken, om niet te rusten in wat anderen er over gedacht en gezegd hebben, maar om ze zelve als het ware met eigen oogen te zien en na te speuren in hun wezen. Dit nu wordt door eene studie, die haar doel stelt in het examen, niet bevorderd. Toch is volstrekt niet alleen aan de Theol. School te Kampen, maar schier aan alle hedendaagsche inrichtingen van onderwijs, de studie daaraan te veel ondergeschikt en dienstbaar. Het is zichzelf klaar maken voor de examens; eene andere, eigen, vrije studie is er schier niet. Ieder, die met de toestanden in Kampen bekend is, weet dat heel het jaar eigenlijk uitloopt op de examens in Juli. Werkelijke verbetering kan hierin alleen worden aangebracht, als

de School haar eigene examens krijgt, als deze heel het jaar door kunnen worden afgelegd, en de studie van den druk bevrijd, die nu haar vrijheid belemmert. Straks wordt dit punt nog nader in het licht gesteld. Thans zij er alleen nog de opmerking aan toegevoegd, dat het de bedoeling en het streven ganschelijk niet is, om allen even knap te maken. Dat is onmogelijk. Er is onderscheid van gaven ook onder de studeerenden. Ten allen tijde hebben aan alle inrichtingen van onderwijs de minder begaafden evengoed het doel van hun studie bereikt als de rijk bedeelden. Dit is alleen de vraag, of die enkelen, die rijker zijn bedeeld, gelegenheid hebben om ten volle tot ontwikkeling te brengen de gave, die in hen is.

Ten zevende. De wijze, waarop de examens worden afgenomen, lijdt aan groote onbillijkheid. Het zijn nl. vergelijkende examens. Nu wordt er aan alle inrichtingen ten opzichte van deze of genen bij de examens eenige gratie gebruikt. Dat gebeurt overal en altijd en heeft ook niets tegen. Maar bij de vergelijkende examens leidt de toepassing van dezen maatregel tot onbillijkheden en onrechtvaardigheden. Elken keer komt het haast voor, dat de een om den ander mede toegelaten of afgewezen wordt. Als iemand met weinig kennis maar van rijperen leeftijd bevorderd wordt, kan een ander, die wel jonger is, maar in kennis gelijk staat of hem nog iets overtreft, moeielijk worden teruggezet. Omgekeerd is het bezwaarlijk, om op een getal bijv. van vijftien of twintig examinandi aan één alleen den toegang tot hoogere studiën te ontzeggen. Gewoonlijk wordt hij dan toegelaten, of hij krijgt gezelschap in zijn leed. Al deze moeilijkheden en onbillijkheden keeren jaarlijks bij alle examens terug. Ieder, die de examens te Kampen bijwoonde, kent ze uit de practijk. En het publiek, dat de examens aanhoordt en natuurlijk ook de examinandi onderling vergelijkt, hecht schier nooit zijn zegel aan het oordeel der vergadering.

Ten achtste. Het tegenwoordig stelsel brengt mede, dat er maar eens in het jaar gelegenheid is om examen te doen. Zulk een maatregel behoort nu wel thuis in eene lagere school,

waar het onderwijs klassikaal is en telkens op een jaar is berekend. Maar het is in strijd met den aard van het hooger onderwijs. Hier werkt men niet jaarlijks een stuk af, om tot een volgend over te gaan. Maar hier wordt aan het einde der studie een inzicht in het geheel geëischt. Nu werkt de een natuurlijk veel vlugger dan de ander. Maar in den regel zetten zich toch beiden, indien er maar eens in het jaar gelegenheid is, tegelijk voor het examen. Een geheel jaar wachten is zoo lang. De zwakkere wedijvert met den sterkere. En de vergadering huivert, om iemand, die toch zoo trouw zijn plicht heeft betracht, voor een geheel jaar af te wijzen. Wanneer men echter een heel jaar door examen kon doen, zou de zwakkere of ook de minder ijverige student zijn examen twee of drie maanden of een half jaar kunnen uitstellen. En als er dan vóór het eigenlijk examen, evenals aan de Hooge Scholen, nog zoogenoemde tentamina door de Professoren werden ingevoerd, zou aan ieder student, die bij het tentamen te zwak bleek, de raad kunnen gegeven worden, om zijn examen nog een korter of langer tijd uit te stellen en zich nog een paar maanden op een speciaal vak met alle kracht toe te leggen. Bovendien zou dan openlijke afwijzing slechts zelden meer behoeven voor te komen. De schande van het »druipen" werd aan de Studenten bespaard. En de onaangename tooneelen, die er nu plaats hebben als de een wordt afgewezen en de ander toegelaten, behoorden voorgoed tot het verleden.

Ten negende. Het tegenwoordig examenstelsel heeft nog eene andere schaduwzijde. Juist omdat het examen maar eens in het jaar wordt afgenomen en alle Studenten zich gelijk aan het onderzoek aanbieden, gaat er een groot gedeelte van den cursus voor het onderwijs volkomen verloren. Na de Kerstvacantie komt het schrikbeeld van het examen al op. Het begint hoe langer hoe meer hoofd en hart te vervullen. Docenten en Studenten gaan er zich naar inrichten. Repetitie en responsie nemen steeds meer tijd in beslag. Heel de Theol. School wordt eene inrichting en eene africhting voor het

examen. In het laatste gedeelte van den cursus is er van eigenlijke wetenschappelijke studie geen sprake meer. Alles wordt beheerscht door en ondergeschikt aan het examen. Indien nu echter ieder afzonderlijk en op ongelijke tijden examen kon doen, zou de cursus van het begin tot het einde geregeld kunnen doorgaan. Het examen zou geen storenden invloed op het onderwijs kunnen uitoefenen. Wie zich praepareeren wilde voor het examen, zou dit op eigen gelegenheid kunnen doen; maar het onderwijs in de School, de eigenlijke studie zou van den examendruk worden bevrijd. En — om er dit nog bij te noemen — als de Studenten op ongelijke tijden examen deden, zouden ze ook op ongelijke tijden in de gemeenten komen. En dit ware een groot voordeel. Aan het tegelijkertijd beroepbaar verklaard worden van tien tot twintig Studenten zijn schaduwzijden verbonden, die ook zonder nadere aanwijzing voor ieder zichtbaar zijn. En de Studenten van Kampen zouden in dezelfde gunstige conditie komen, als waarin thans de Studenten van Amsterdam verkeeren.

Dit zijn niet alle, maar toch de voornaamste redenen, waarom verandering gewenscht en noodzakelijk is. Laat ons thans zien, hoe het voorstel van Curatoren daaraan tegemoet komt.

§ 3. HET VOORSTEL VAN CURATOREN.

Overtuigd van de noodzakelijkheid van verandering, hebben de Curatoren een voorstel aangenomen tot reorganisatie der School en wenschen dit in te dienen bij de Synode. Reeds voor een paar jaren droegen zij aan de Professoren Lindeboom en Bavinck op, om voor zulk eene nieuwe regeling van het onderwijs aan de Theol. School een concept te ontwerpen. Het ontwerp van Prof. Bavinck is na ampele discussie en na enkele wijzigingen aangenomen.

Maar nu is van de zijde van Prof. Lindeboom al terstond de bedenking ingebracht, dat Dr. Bavinck in dezen zijne bevoegdheid was te buiten gegaan. Curatoren hadden naar zijne meening wel opgedragen een concept tot nadere regeling van

den toestand aan de Theol. School, doch ze wilden geen scheiding, maar slechts onderscheiding van de Litterarische en de Theologische opleiding; zij hadden niet de bedoeling, dat ook de splitsing van School- en Kerkelijke examens zou worden voorgesteld. Maar deze redeneering klemt toch niet. Vooreerst had Dr. Bavinck evenals elk ander Leeraar aan de School, toch wel het recht om, zelfs zonder eenige opdracht van de Curatoren, aan hunne vergadering te verzoeken, om zekere veranderingen aan de School, welke hij voor het onderwijs en de opleiding noodzakelijk achtte, in overweging te nemen. Vervolgens weet niemand precies van te voren, als hij een opdracht tot nadere regeling krijgt, hoever deze zich zal uitstrekken. Eerst bij nadenken kwam Dr. Bavinck tot de overtuiging dat eene nadere regeling dan eerst goed en definitief kan getroffen worden, als ze geschiedde op de wijze door hem voorgesteld. Maar bovendien, al ware Dr. Bavinck ook met een te vèr reikend voorstel gekomen, de Curatoren hadden immers volkomen het recht, om het geheel of ook ten deele te verwerpen. Zij echter hebben geenszins geoordeeld, dat Dr. Bavinck zijne opdracht was te buiten gegaan. Zij hebben allen aan de bespreking deelgenomen en om de kwestie der al of niet bevoegdheid van geen samenwerking zich onthouden. Prof. Lindeboom staat in deze beschuldiging gansch alleen. En eindelijk, wat alles afdoet, de Curatoren, door de Kerken benoemd, hebben ten allen tijde het recht, zoodanige voorstellen aan de Synode te doen, als zij in het belang der Theol. School noodzakelijk achten. Daar zijn ze juist Curatoren voor. En zoo hebben ze hun roeping ook altijd opgevat. Het merkwaardigste bewijs daarvan is het voorstel, waarmede zij in 1872 ter Synode te Groningen kwamen, om nl. een Gymnasium op te richten. Dat voorstel ging uit van Curatoren en werd door al de Leeraren gesteund. Het was niet eerst besproken in de Kerken, maar de Curatoren namen het initiatief. Zij meenden, dat dit in het belang van de opleiding was. En meer nog, zij zonden dit voorstel niet eerst aan de Kerkeraden, opdat deze er over zouden oordeelen. Neen, zij zonden

het rechtstreeks aan de Synode. En de Synode, zonder de Kerkeraden te raadplegen, nam dit voorstel met dankbaarheid en blijdschap en onder algemeene instemming aan. Zoo zijn de tijden veranderd.

De kwestie der bevoegdheid had dus achterwege kunnen blijven. Maar nu het voorstel zelf! Wat is er de inhoud van en waarop komt het neer? Het voorstel is tweeledig en geeft eerst eene regeling van het Litterarisch en daarna van het Theologisch onderwijs.

Het voorstel betreffende de Letteren houdt nu eigenlijk alleen dit in, dat het onderwijs in deze vakken gegeven worde door eigene, bepaaldelijk daarvoor aangestelde Leeraren; dat deze Leeraren een eigen corps vormen en staan onder een eigen Rector; en dat het onderwijs zoowel in gehalte als in omvang worde uitgebreid. Deze veranderingen zijn alle dringend noodzakelijk om de redenen, die reeds boven genoemd en ontwikkeld zijn en daarom hier niet meer behoeven te worden opgesomd. Trouwens, niemand van de Curatoren is hiertegen opgekomen. Integendeel, zij hebben allen één voor één en hoofd voor hoofd deze wijzigingen goedgekeurd. Prof. Lindeboom had een ander voorstel ingediend, maar hij stond daarmede geheel alleen. Zijn voorstel is door niemand gesteund, door niemand overgenomen, door niemand verdedigd. Het is wel op zijn verzoek in het verslag van Curatoren afgedrukt, maar het is enkel en alleen *zijn* voorstel. Het is ook niet het voorstel van de minderheid van Curatoren, het is uitsluitend een gedachte van Prof. Lindeboom. Wel is de minderheid van Curatoren, gelijk straks blijken zal, op één enkel punt later toevallig met Prof. Lindeboom weer saamgekomen, maar het voorstel van Prof. Lindeboom alleen, heeft niemands steun verworven.

Toch schijnen sommigen in de Kerken te meenen, dat het voorstel van Prof. Lindeboom daarom aannemelijker is, wijl het financieel goedkooper is en het kerkelijke karakter van het Litterarisch onderwijs beter vasthoudt. Maar geen van beiden is waar. Trouwens, indien dit zoo ware, zouden deze bezwaren

wel tegen het voorstel van Curatoren zijn ingebracht. Maar noch Prof. Lindeboom, noch iemand der Curatoren heeft ook maar met één enkel woord zoodanige bedenking uitgesproken. Financieel is het volkomen hetzelfde, of men het voorstel van Curatoren of dat van Prof. Lindeboom aanneemt. Allen zijn overtuigd, dat het Litterarische onderwijs versterkt moet worden. Ja, welk voorstel men ook aanneme, Leeraren moeten er in de Letteren toch bij benoemd worden. Het zou zelfs reeds geschied zijn, als de personen gevonden hadden kunnen worden. En evenzoo is er geen verschil tusschen het voorstel van Curatoren en dat van Prof. Lindeboom in zake het kerkelijk karakter van het Litterarisch onderwijs. In beide gevallen blijft het geheel en al uitgaan van de Kerken. In beide gevallen blijft het staan onder de zorg der Curatoren. Alleen, omdat de Curatoren slechts eens in het jaar vergaderen, benoemen zij voor het Gymnasium eene Commissie van Toezicht, welke minstens eenmaal in de twee maanden samenkomt, het onderwijs en het gedrag der Leeraren van nabij gadeslaat en verslag uitbrengt aan de Curatoren; precies zooals de Curatoren nu ook al eene commissie van toezicht hebben op de gebouwen. Maar de Curatoren houden het heft in handen. Zij benoemen, schorsen en ontslaan de Leeraren en zijn daarvoor verantwoordelijk aan de Synode. Het kerkelijk karakter blijft dus geheel ongeschonden. En noch Prof. Lindeboom, noch één der Curatoren heeft in dit opzicht eenig bezwaar gemaakt. Het voorstel van Curatoren regelt wel de verhoudingen *in* de School, maar laat de verhoudingen *van* de School *tot* de Kerk, geheel gelijk zij is.

Het verschil tusschen het voorstel van Curatoren en dat van Prof. Lindeboom ligt in iets anders. Hij is n.l. van oordeel, dat de door Curatoren voorgestelde regeling groote schade zal doen aan de eenheid en samenwerking van het Litterarisch en het Theologisch onderwijs en alzoo de kracht der Theol. School tot vorming van bedienaren des Woords verzwakken zal, inzonderheid voor de leerlingen der gymnasiale afdeeling. Nu verdient het opmerking, dat Prof. Lindeboom ook met dit be-

zwaar geheel alleen staat; geen enkel Docent en geen enkel Curator staat aan zijne zijde; niemand ziet dit bezwaar in de voorgestelde regeling. Maar van nog meer belang is, dat Prof. Lindeboom zelf in zijn eigen voorstel onder den naam van onderscheiding toch feitelijk het Litterarisch en het Theologisch onderwijs scheidt, dat hij voor beide afzonderlijke Leeraren wil met een eigen naam, en dat hij deze twee groepen van Leeraren, drie van de vier malen in de maand ook afzonderlijk laat vergaderen. Maar om de eenheid vast te houden, geeft hij nu aan beide groepen van Leeraren ook nog een gemeenschappelijken naam, en aan de gemeenschappelijke vergaderingen eens in de maand nog een bijzonderen titel. Deze eenheid in naam en titel is eenvoudig nominaal en heeft inderdaad niets te beteekenen; terwijl de samenkomsten van alle Leeraren eens in de maand, ook in het voorstel van Curatoren werden opgenomen. Feitelijk is de eenheid en samenwerking van het Litterarisch en het Theologisch onderwijs in het voorstel van Prof. Lindeboom niet beter gewaarborgd dan in dat van Curatoren!

Maar er dient meer gezegd: die eenheid en samenwerking komt in het voorstel van Curatoren veel beter tot haar recht. En wel om deze redenen: gelijk reeds vroeger werd gezegd, lag de eenheid van alle onderwijs vroeger in de personen der Docenten, die, wijl ze theologen waren, op alle onderwijs, ook in de Letteren, een theologischen stempel drukten. Die eenheid is echter voorgoed verbroken. Elk geeft toe, dat voor het Litterarisch onderwijs afzonderlijke Leeraren noodig zijn. En als nu de eenheid en samenwerking van Litterarische en Theologische studie behouden zal blijven, moet zij gezocht worden niet in een gemeenschappelijken naam en in een uitwendig van buiten aangebracht mechanisme, maar moet zij innerlijk in het onderwijs zelf worden aangebracht. Geen formeele eenheid, maar eene innerlijke overeenstemming; geen band van buiten, maar een zoodanige organisatie van het Litterarisch onderwijs en van het Theologisch onderwijs in zijn geheel en in zijne deelen, dat het dienstig is aan de vorming van bekwame die-

naren des Woords. Daartoe moet het Litterarisch onderwijs, die vrijheid van beweging hebben, waardoor het uit kracht van de Christelijke, Gereformeerde beginselen en in het verband met het voorgestelde doel zich innerlijk inrichten en organiseeren kan. Dat nu wordt beoogd in het voorstel van Curatoren. En zoo weinig wordt er de eenheid en samenwerking door geschaad, dat zij er integendeel veel inniger en sterker door wordt en de kracht tot vorming van bekwame dienaren des Woords verhoogen zal.

Zoo geniet het voorstel van Curatoren dus den steun van alle Docenten en Curatoren, behalve van Prof. Lindeboom. Slechts één punt is er, waarin de minderheid van Curatoren met hem instemt. Dit was eerst niet het geval. In de vergadering van Juli 1895 werd het voorstel in zake de regeling van het Litterarisch onderwijs met algemeene stemmen aangenomen. Maar in de voortgezette vergadering, 19 en 20 Sept. 1895 kwamen een paar Broeders Curatoren met een bezwaar, dat bij hen later gerezen was tegen één artikel van het in de vorige vergadering reeds algemeen aangenomen voorstel. Toen werd het voorstel, dat reeds aangenomen was, weer in discussie gebracht, en nu stemden drie Curatoren ten slotte tegen. Het artikel nu, waartegen zij bezwaar hadden en waarom zij nu tegen het voorstel stemden is het veertiende en zegt, dat aan leerlingen, die niet tot den Dienst des Woords worden opgeleid, door de Commissie van Toezicht toegang tot het Gymnasium *kan* worden verleend. Dit bezwaar is ten deele vreemd en ten deele ongegrond. Vreemd, omdat de Broeders nu in eens zoo gaan ijveren voor de beperkte roeping der Kerk. Hun bezwaar is toch dit, dat dit artikel aan de Kerken eene roeping oplegt, buiten hare bevoegdheid en aan het Gymnasium een gemengd karakter geeft. Nu moet men weten, dat de Curatoren in 1872 niet alleen en niet in de eerste plaats, maar toch mede daarom een Gymnasium wenschten, omdat ouders daar hunne zonen ook ter voorbereiding voor andere wetenschappen dan de Theologie konden laten opleiden. En de Synode oordeelde evenzoo, en wilde wel in de eerste plaats

het Gymnasium voor de aanstaande studenten in de Theologie, maar sloot anderen geenszins uit. Ja meer nog. Van verschillende zijde, ook van die der bezwaarden tegen dit artikel, werd vroeger de stelling verdedigd, dat de Theol. School zich allengs moest uitbreiden tot een Universiteit. En toen Ds. Ploos van Amstel in 1893 voor eene Kerkelijke Universiteit pleitte, vond hij in hunne kringen bij velen sympathie. Nog voor een paar jaren werd door een hunner, die nu artikel 14 afkeuren, gezegd, dat alleen de Kerk de verschijnselen en het wezen der dingen kan leeren bestudeeren. In het licht van deze feiten is het bezwaar wel eenigszins vreemd.

Maar het is ook ongegrond. Want wat is de strekking van artikel 14? Dat het Gymnasium moet opengezet worden voor elk en iedereen, ook voor leerlingen, die beslist verklaren voor andere betrekkingen te gaan studeeren dan voor het ambt van Dienaar des Woords? In het minst niet. Er staat niet, dat het Gymnasium voor hen open staat. Er staat telkens, dat aan zulke leerlingen door de Commissie van Toezicht toegang tot het Gymnasium *kan* worden verleend. Het *moet* niet; het *kan* alleen. Er is alleen gerekend op eenige mogelijke gevallen, op enkele uitzonderingen. En onder deze uitzonderingen staat deze bovenaan. Nu reeds komen de studenten aan de Theol. School op jeugdigen leeftijd aan. Maar toch moeten ze 17 jaar oud zijn, althans in den regel. Die bepaling valt bij de nieuwe regeling weg. Zonder twijfel zullen er straks jongens komen op nog jeugdiger leeftijd. Die weten nu dikwerf nog niet zeker en beslist, wat zij worden zullen. Menigmaal wordt die keuze eerst later, niet vóór, maar op het Gymnasium, bepaald. Wordt er nu in *volstrekten* zin geëischt, dat ze predikant zullen worden, dan is òf de deur voor alle anderen, die er wel over denken om predikant te worden maar het nog niet zeker weten, gesloten; òf ze zeggen dat zij predikant willen worden en worden het later toch niet, dat is, men kweekt door een volstrekt verbod onwaarheid en huichelarij.

Maar nog meer. Het kan ook voorkomen en het komt

menigmaal voor, dat een jongen eerst wel van plan was om predikant te worden maar later in de derde, vierde klasse enz. van keuze verandert. Indien er nu een volstrekt verbod is en er geen plaats is voor uitzondering, zal zulk een leerling terstond van het Gymnasium worden verwijderd. En indien hij dat voorziet en toch gaarne het Gymnasium wil afloopen, zal hij eenvoudig zijne verandering van keuze verbergen, en hij zal, den schijn aannemende van straks over te gaan naar de Theol. School, in zijn hart een gansch ander plan koesteren. En wederom kweekt een volstrekt verbod onwaarheid en huichelarij. Om dat te voorkomen, is er in artikel 14 met uitzonderingen gerekend. En er is immers in deze wereld, waar alles zoo relatief is, geen regel zonder uitzonderingen. Eindelijk, het Litterarisch onderwijs blijft geheel en alleen ingericht naar de behoeften van hen, die later in de Theologie gaan studeeren. Het wordt volstrekt niet gewijzigd in het belang van dien enkele, die het Gymnasium bezoeken mocht zonder later predikant te worden. Schade doet het artikel dus aan het kerkelijk Gymnasium in het minst niet, noch paedagogisch, noch financieel.

Maar nu hebben de Curatoren nog een tweede voorstel nl. ter regeling van het Theologisch onderwijs. De verandering hierin voorgesteld is deze, dat er scheiding kome tusschen School- en Kerkelijke examens. Tot dusver worden de examens afgenomen door de Curatoren; maar thans wordt voorgesteld, dat Schoolexamens zullen worden afgenomen door de Hoogleeraren en dat het praeparatoir-examen zal worden afgelegd voor de Curatoren of ook, indien de Synode dat liever wenscht, voor de Classes, gelijk dat nu al het geval is met het peremptoir-examen. Daartegen zijn door Prof. Lindeboom en door een minderheid van Curatoren deze bezwaren ingebracht. Vooreerst zeggen zij, dat de School daardoor eene School wordt van studie en examinatie, waarin metterdaad de souvereiniteit der wetenschap wordt gehuldigd. Vervolgens merken zij op, dat op die wijze de schoolexamina komen te staan naast en boven de kerkelijke examina. En eindelijk voegen zij er aan

toe, dat deze regeling een groot deel van het praeparatoir-examen aan de Kerken ontneemt.

Het zijn bezwaren van belang. Desniettemin hebben Curatoren dit voorstel aangenomen. De redenen, waarom deze verandering in de examens zoo dringend noodig zijn, zijn boven breedvoerig uiteengezet. Zij worden door de genoemde bezwaren in geen enkel opzicht van haar kracht beroofd. Het is noodig, dat er verandering kome, met het oog op de studie, met het oog op den aard der School, met het oog op de Studenten, met het oog op de examens zelve, met het oog op de Kerken, met het oog op de overeenkomst bij de vereeniging van 1892. Er kan lang niet alles worden aangevoerd, wat in het belang der verandering pleit. Aan wat boven gezegd werd, moge echter nog het volgende worden toegevoegd. Tegelijk worden daarin dan de ingebrachte bezwaren weerlegd.

Vooreerst dan verdient het de aandacht, dat bij de vereeniging in 1892 van de zijde der Ned. Geref. Kerken het beginsel der eigen inrichting is aanvaard, maar dat evenzeer de Christ. Geref. Kerk harerzijds heeft verklaard, dat daarmede niet vernietigd werd het aloude Gereformeerde beginsel van vrije studie, noch ook verandering werd gebracht in de Gereformeerde wijze van kerkelijke examinatie van de aanstaande Dienaren des Woords. Ook dit laatste behoort tot de bedingen, evengoed als het eerste. En wel werd nu voorloopig nog het eindexamen aan de Theol School als praeparatoir examen erkend. Maar de Synode heeft uitgesproken, dat er meerdere gelijkheid komen moet in studie en examina. Nu is het zeer zeker waar, dat het praeparatoir examen oorspronkelijk in de Geref. Kerken hier te lande niet bestond en eerst tijdens de Remonstrantsche twisten is ingevoerd. Belijdenis noch Kerkenorde verplichten tot het invoeren en behouden van het praeparatoir examen. Maar daaruit volgt niet, dat het, indien het behouden blijft — en niemand dringt op afschaffing aan — kan ingericht worden naar willekeur. Indien het bestaan blijft en gehandhaafd wordt, moet het ook ingericht worden naar de Geref. beginselen. Nu was ten allen

tijde het praeparatoir examen, waar het bestond, een *kerkelijk* examen, afgenomen door de Classis. Trouwens er zijn naar Geref. Kerkrecht geen andere kerkelijke examens dan in de Classis. Het examen, dat te Kampen door de Curatoren wordt afgenomen, *schijnt* wel een kerkelijk examen, maar het *is* het niet. De Curatoren worden wel door de Kerken in hare Provinciale vergaderingen benoemd, maar zijn daarom geen kerkelijke vergadering. Ze zijn deputaten vanwege de Kerken, maar geen Kerkeraad, Classis of Synode, en dus geen kerkelijke vergadering. Kerkelijke examens zijn alleen zulke, die door de Kerken zelve in haar classicale samenkomsten worden afgenomen. Feitelijk is het examen te Kampen een *school*-examen, dat de Kerken tijdelijk als kerkelijk examen erkennen, maar dat daarom toch niet van natuur en karakter veranderd wordt. Bovendien, het recht om iemand Candidaat te verklaren, tot den Heiligen Dienst, is uitsluitend een recht der Kerken. Geen commissie van deputaten, zij het ook door de Kerken aangewezen, heeft daartoe de bevoegdheid. Gelijk naar Geref. beginselen de Classis alleen iemand tot den dienst des Woords kan aanstellen en uitzenden, zoo is ook het recht der Classis alleen, om iemand praeparatoir te examineeren en hem Candidaat te verklaren.

Goed beschouwd, zijn het dus de *Kerken*, die het recht tot het praeparatoir examen, tijdelijk aan Curatoren toegestaan, moesten terugeischen. Het is haar belang, dat hierin gemoeid is. En dit is geen fictie maar werkelijkheid, De kerkelijke examens moeten in hun eere worden hersteld. Op deze moet de nadruk worden gelegd. Terwijl vroeger wel eens de meening geuit werd, dat zelfs het peremptoir examen niet veel te beteekenen had, nadat de Curatoren iemand hadden toegelaten, moeten juist de Kerken zich meer en meer harer roeping bewust worden om te waken, dat er geen onbekwame en ongeschikte bedienaren des Woords in haar binnenkomen. Het is lang niet genoeg, dat er eene School zij en dat er Curatoren zijn, in wie men vertrouwen stelt en aan wie men daarom de zaken gaarne overlaat; maar de Kerken hebben zelve toe te

zien en zelve post te vatten aan de deur, die den toegang tot de Bediening des Woords ontsluit. En daarom juist is het wenschelijk en noodzakelijk, dat het praeparatoir examen naar Gereformeerde beginselen wordt hersteld. Daarom is het bezwaar ongegrond, dat deze verandering in het praeparatoir examen iets aan de Kerken ontnemen zou. Integendeel ze geeft aan de Kerken terug wat haar rechtens toekomt en wat maar tijdelijk door haar aan Curatoren is toegestaan.

Bovendien, indien men bovenstaande beschouwing over het karakter van het Curatoren-examen niet deelt, en meent, dat dit examen wel ter dege een kerkelijk examen is, dan laat het voorstel van Curatoren volkomen vrij, om dat examen, hetwelk den titel geeft van Candidaat tot den Heiligen Dienst, ook in de toekomst door de Curatoren te laten afnemen. Indien de Kerken dit goedvinden, kunnen zij den tijdelijken maatregel die thans bestaat, bestendigen. De Curatoren kunnen jaarlijks naar verkiezen samenkomen en aan de Studenten, die met goed gevolg den cursus aan de Theol. School hebben afgeloopen, gelegenheid geven tot het afleggen van het praeparatoir examen. En hetzij men het praeparatoir examen late bij de Curatoren of overbrenge naar de Classis, in beide gevallen kunnen de Kerken het zoo zwaar maken als zij willen. Er wordt haar niets, geen klein gedeelte, geen enkel stukske ontnomen. Het gansche, volledige praeparatoir examen komt aan de Kerken toe. De nieuwe regeling zet de Kerken niet ter zijde, maar handhaaft haar rechten en ijvert voor hare belangen.

Maar nu ten tweede. Wat in het voorstel van Curatoren wordt gevraagd, is eigenlijk al iets, dat de Docenten feitelijk bezitten. Nu reeds bezitten de Docenten het recht, om van te voren over de examinandi te oordeelen en hun het examen af of aan te raden. En het spreekt van zelf dat dit recht hun toekomt. Dat vloeit uit de betrekking van Docent vanzelf voort. Een Leeraar van een klasse discipelen heeft als zoodanig van zelf het recht om te verklaren, dat iemand met goed gevolg of zonder resultaat zijn onderwijs heeft bijge-

woond. Bij de overgangsexamens is dat recht nooit betwist. Wel is er eene Commissie van Curatoren bij, maar daar is niets tegen en dit zou bij alle examens kunnen ingevoerd worden. Maar de Docenten zijn het toch, die bij de overgangs-examens vragen, oordeelen, beslissen. Maar indien dat recht hun toekomt bij de overgangs-examens midden in den cursus der School, waarom zouden zij dan niet de bevoegdheid hebben om aan het einde van den cursus te verklaren dat de Studenten met vrucht de lessen hebben gevolgd, en om dat naar waarheid te kunnen getuigen, vooraf een examen afnemen. Wat is daartegen? Feitelijk doen de Docenten dat al. Persoonlijk of gemeenschappelijk geven ze al den raad, om al of niet examen te doen. Sommigen nemen al van te voren een tentamen af en bepalen dienovereenkomstig hun oordeel. Wat is er tegen, dat de Docenten, hetgeen ze nu al ten deele doen, voortaan gemeenschappelijk verrichten. En wat is er tegen, dat de Kerken zeggen: voortaan laten we alleen het praeparatoir examen (hetzij dan voor Curatoren of voor Classis) zulke Studenten toe, van wie de Docenten eene gemeenschappelijke, officieele en gegronde verklaring geven, dat zij den geheelen cursus aan de Theol. School met vrucht hebben bijgewoond. Niets anders toch wordt door de Curatoren voor de Docenten gevraagd, dan het recht en de bevoegdheid tot het afgeven van zulk een attest. Maar de School wordt dan, naar men zegt, eene School van studie en examinatie. Wat is daar echter verkeerds in. Dat is ze immers thans ook. Er wordt gestudeerd en geëxamineerd aan de School. Maar dient ze daar juist niet voor? Is dat niet hare eigenlijke roeping en werkzaamheid? Kan ze beter doen, dan aan het einde degelijke, godvruchtige en bekwame Studenten aan de Kerken aan te bieden, die met ijver hebben gearbeid en die daarvan bewijzen gaven op het examen. Maar, zoo kan nog gevraagd worden, als gij feitelijk naar uw eigen zeggen reeds hebt wat ge vraagt, waarom u daarmede dan niet tevreden gesteld? En daarop is het antwoord: enkel en alleen om die ernstige bezwaren uit den weg te ruimen, die aan het tegenwoordig

examenstelsel verbonden zijn en die boven in den breede zijn uiteengezet. Het is geen willekeur, die Curatoren bewogen heeft dit voorstel aan de Synode voor te leggen. Het is gegrond op ernstige overwegingen. Het is in het belang van degelijke studie. Het is ten voordeele van Kerk en School beide.

Want in de derde plaats, de verhouding van Kerk en School wordt door deze voorgestelde nieuwe regeling niet geschaad maar gebaat. Toch is het die schade juist, welke gevreesd wordt. Men is beducht, dat de School zal komen te staan boven de Kerk, de katheder boven den kansel, de schoolexamens naast en boven de kerkelijke examina; ja men heeft zelfs gezegd dat deze nieuwe regeling de »souvereiniteit der wetenschap" huldigt. Dat laatste is nu wel een groot woord, maar zegt toch inderdaad niets. Souvereiniteit der wetenschap! Welnu, deze is er inderdaad, en haar te belijden is een privilege van den Gereformeerden Christen. Er is een eigen leven der wetenschap, gebonden aan eigene wetten, door God den Heere er in gelegd. Er zijn voor elk bijzonder terrein des levens ook bijzondere ordinantiën, voor het huisgezin, voor de maatschappij, voor den staat, voor het hoofd, voor het hart, voor het denken, voor het willen, voor de kunst en voor de wetenschap. En het is juist de roeping van den Christen, om, het pantheïsme vermijdende, op ieder terrein die bijzondere wetten op te sporen welke God er in gelegd en er voor vastgesteld heeft en daaraan zich te onderwerpen. In zooverre belijden wij eene souvereiniteit der wetenschap van ganscher harte. Maar de bedoeling der beschuldiging is een gansch andere. Zij spreekt ingewikkeld uit, dat het voorstel van Curatoren eene wetenschap wil, die los is van de Kerk, die onafhankelijk van alle openbaring in 's Heeren woord en in de historie, eenvoudig oppermachtig dicteert wat zij wil en hare besluiten aan de Kerken oplegt. Indien ze zoo niet opgevat wordt, heeft de ingebrachte beschuldiging geen zin. Maar dan ook, zóó verklaard, weerleggen wij haar niet, maar wijzen wij ze met verontwaardiging van ons.

Want het ingediende voorstel laat de verhouding van Kerk en School onaangetast, ja bevestigt en versterkt ze veeleer. Maar elke verhouding onderstelt twee zijden. Het is de roeping der School, om zich aan de Kerken te binden. Maar het is de plicht der Kerken nauwkeurig toe te zien. Dat is haar taak. En die taak oefent ze rechtstreeks uit door Curatoren, vanwege haarzelve aangesteld. Deze Curatoren hebben het toezicht over geheel de School en over alle hare deelen, en behouden dat onverzwakt. Zij hebben en houden het recht van toegang tot alle lessen, van bijwoning van alle examens, van inspectie over alle Leeraren, van inzage in alle notulen. Er is geen grens aan hun macht. Er is niets in de gansche Theol. School aan hun toezicht onttrokken. Nu is het waar, dat feitelijk al de zorg van Curatoren voor de School tot dusver schier alleen heeft bestaan in het jaarlijksch examen. Anders werd nooit een Curator in Kampen gezien, dan alleen bij toeval, omdat hij er toch moest zijn. De nieuwe regeling verlegt inderdaad het zwaartepunt van de zorg der Curatoren en verlangt, dat die zorge voortaan niet alleen en uitsluitend besta in het afnemen van examen, maar in nauwkeurig toezicht over heel het *onderwijs* zelf. De veertien dagen, welke de Curatoren thans in Kampen doorbrengen, gaan heen met de examina; aan het einde blijven er nauwelijks een of twee dagen voor andere zaken over. Onder die zaken nemen de financiën, de Bazuin en tuchtzaken allen tijd in beslag. Maar over het onderwijs zelf, over beginselen, methode, gang, vrucht, enz. wordt nooit één enkel woord gesproken. Er is geen tijd voor. De zorg der Curatoren voor de School schijnt uitgebreid te wezen. Maar zij is inderdaad zeer beperkt. Ze wordt geconcentreerd op één enkel punt, n.l. het examen; en vandaar, dat dit dan streng aangebonden wordt en men hierop alle macht en invloed samenvat. Maar het onderwijs zelf in zijn geheel blijft tengevolge van deze toestanden te veel onverzorgd. Officieel weten de Curatoren weinig van gehalte en aard van het onderwijs af. En daarom wenschen de Curatoren zelf daarin verandering te brengen. Ze besloten onlangs voor het eerst, dat

beurtelings twee Curatoren de lessen zouden bijwonen. Ze zijn zelf op eene betere regeling van de verzorging der School gesteld. Tot dusver gaat het door in den ouden sleur. Maar verandering is dringend noodig. Curatoren moeten in het vervolg voor andere zaken samen komen dan alleen voor Bazuin, financiën en examens. Er zijn hoogere, geestelijke, wetenschappelijke belangen, die door hen behartigd moeten worden. Daarvoor zijn ze in de eerste plaats aangesteld. Ze zijn iets anders en veel meer dan een Commissie van examen. Ze zijn het toezicht der Kerken zelve op hare School. En de nieuwe regeling dringt er op aan, dat in deze richting de invloed der Kerken op de School meer dan tot dusver zich late gelden. Zij beperkt dus den invloed der Kerken niet, zij breidt dien uit. Zij wil niet, dat de Kerken zich terugtrekken, maar dat zij meer, beter, getrouwer dan tot dusverre het toezicht oefenen over heel de School; dat de Curatoren inderdaad en in der waarheid hare verzorgers zullen zijn, verzorgers niet alleen van haren financieelen toestand maar bovenal en allereerst van hare geestelijke belangen. Wel verre van de souvereiniteit der wetenschap te huldigen, naar de valsche beschuldiging tegen haar ingediend, is de nieuwe regeling er op uit, om den band van Kerk en School vaster te leggen dan ooit. Zij verlangt, dat de Kerken over hare School waken zullen, niet veertien dagen in het jaar, maar van dag tot dag en van uur tot uur. De School behoeft de Kerken niet te vreezen, wier liefde zij bezit; zij geeft zich ook in deze nieuwe regeling met vertrouwen aan haar voortdurend toezicht, aan hare dagelijksche verzorging over. En het is eenvoudig een *valsch* gerucht, als de nieuwe regeling voorgesteld word, als een poging, om de Kerken van haren invloed op de School te berooven, en de School zelve te ondermijnen en te verzwakken. Waarlijk, wantrouwen zaaien is gemakkelijk maar het moest toch onder broederen niet geschieden. Indien wij, naar de booze bedoeling ons toegedicht, de School wilden verzwakken of afbreken, dan konden wij niet beter doen dan ze zooveel mogelijk te laten blijven wat ze is. Juist

de poging, door Curatoren met onzen steun aangewend, om de School in paedagogisch karakter, in wetenschappelijken zin en in waarlijk Christelijk gehalte op te heffen, bewijst dat wij in liefde en waardeering van deze inrichting der Kerken bij niemand wenschen achter te staan.

§ 4. EIGENE INRICHTING.

De verschillende pogingen tot verbetering der Theol. School zouden zeker beter slagen, wanneer er ten aanzien van de beginselen meer eenstemmigheid bestond. Nu wordt ieder voorstel tot wijziging van den toestand met wantrouwen begroet, wijl men vermoedt, dat er iets achter schuilt of dat het tot gevaarlijke consequentiën leiden zal. Sedert de Synode te Assen is de strijd over het beginsel ontbrand ; en het laat zich aanzien, dat deze strijd niet eindigen zal, voordat hij ten volle is uitgestreden. Toch wenschen wij thans aan dien strijd niet mede te doen. De bepaling, welke de Synode te dezen opzichte genomen heeft, blijve gelden zoolang de Kerken in het algemeen hierin niet tot eene andere overtuiging komen. In het vervolg van deze brochure wordt van deze bepaling uitgegaan ; evenals er in de Kerken thans niemand aan denkt, om de eigene inrichting op te heffen, zoo wenschen wij ook alleen daaraan mede te werken, dat zij zoo deugdelijk mogelijk zij. Wel echter is het wenschelijk, dat de bepaling, welke de Synode in deze gewichtige zaak nam, beter dan tot dusver ingedacht en in hare beteekenis verstaan worde. En dat zal wel door niemand ongeoorloofd of ook onnoodig worden geacht.

Het heeft daaraan tot dusver al te zeer ontbroken. Er is nog geen heldere gedachte over, wat onder eene »eigene inrichting" te verstaan zij. De uitdrukking is voor tweeërlei uitlegging vatbaar. Op het gebied van het lager onderwijs hoort men meermalen spreken van kerkelijke scholen. Daaronder verstaat men dan niet dat zulke scholen, een stuk der Kerk, een element in het kerkelijk leven zijn ; dat de onder-

wijzers daar onderwijs geven in naam der Kerk en als kerkelijke ambtsdragers daar hun roeping vervullen. Maar kerkelijke scholen worden zulke genoemd, die door of vanwege een Kerkeraad worden opgericht, die onder kerkelijk toezicht staan, waar alleen de kinderen der gemeente worden onderwezen, in wier kosten geheel of gedeeltelijk uit kerkelijke fondsen wordt voorzien. Maar niemand denkt eraan, dat de school zelve daardoor Kerk wordt; beide blijven onderscheiden; hoe nauw de band ook zij, in hoever de school ook eene eigene inrichting der plaatselijke Kerk voor de opvoeding harer kinderen kan genoemd worden, zij is toch iets anders dan de Kerk. Niet als kerkelijk ambtsdrager, maar als onderwijzer geeft de leeraar les; hij stelt de regelen vast, die in de school zullen gelden, hij schikt de klassen, hij bepaalt de methode van onderwijs, hij is souverein in eigen kring, schoon ook in zoover het onderwijs met de confessie in aanraking komt, onder toezicht staande van den kerkeraad.

De Theol School is nu ook eene eigene inrichting der Gereformeerde Kerken. Maar in welken zin? Daar zijn er, die zeggen: de Theol. School is in dien zin kerkelijk, dat de Kerk zelve daarin de Theologie beoefent en doceert. De Professoren zijn kerkelijke ambtsdragers. Zij geven les in de qualiteit van doctoren, en dit is naar art. 2 der Kerkenorde een kerkelijk ambt. Het onderwijs in de Theologie aan de aanstaande Dienaren des Woords is niets anders dan eene uitbreiding van wat elk predikant op de catechisatie aan de jeugdige lidmaten der gemeente biedt. De School staat niet buiten de Kerk. Zij staat geheel en al in de Kerk. Zij is een stuk, een element van het kerkelijk leven zelf. De vergaderingen der Docenten zijn kerkelijke vergaderingen. De Docenten behooren dus in hun qualiteit ook zitting te hebben in den Kerkeraad, in elk geval ook op de Classis enz. vertegenwoordigd te zijn.

Er zijn er niet velen, die dit gevoelen voorstaan, maar ze zijn er toch. Maar deze voorstelling dunkt ons onhoudbaar. Want waarlijk, indien ze juist ware, dan moest de

Theol. School in eene gansch andere verhouding tot de Geref. Kerken staan dan waarin zij nu tot haar is geplaatst. Dan ware het zelfs onjuist, van een verband en verhouding tusschen Kerk en School te spreken, want dan was de School zelve Kerk; dan is alle onderscheiding en tegenstelling van kansel en katheder onjuist; dan is het ongerijmd te zeggen, dat niet aan de professorentafel op de Synode, maar aan de tafel der afgevaardigden het hart der Kerken klopt; ja dan moet de School ingelijfd worden in het kerkelijk leven, ingevoegd worden in het verband van de eene of andere plaatselijke Kerk. Als het werkelijk de geïnstitueerde Kerk zelve is, die in de eigene inrichting Theologie beoefent of doceert, en de Professoren als zoodanig kerkelijke ambtsdragers zijn, dan moet heel de School als eene functie en werkzaamheid van eene plaatselijke Kerk worden beschouwd en behandeld en moeten de Hoogleeraren zitting hebben in den Kerkeraad. Want er is geen ambt buiten of boven de plaatselijke Kerk. Er zijn geen kerkelijke vergaderingen, dan die van Kerkeraad, Classis en Synode. Ja, voor heel het college van Curatoren zou dan geen plaats meer zijn, omdat eene Kerk onder geen ander toerzicht mag staan dan van den Kerkeraad en de meerdere kerkelijke vergaderingen. Het beroep op het doctorenambt in Art. 2 der Kerkenorde is voor deze opvatting maar schijnbaar een argument. Vooreerst toch wordt dat ambt in de belijdenis heel niet genoemd, en naar de voorstanders van dit gevoelen is het juist deze alleen die uitmaakt wat Gereformeerd is. Vervolgens leert de historie duidelijk, dat in de eeuw der Reformatie over het Doctorenambt allerlei verschil van gevoelen bestond. En eindelijk is een bewijs uit de Schrift voor dit ambt niet te leveren, want in Ef. 4 : 11 zijn Herders en Leeraars waarschijnlijk dezelfde ambtsdragers, blijkens weglating van het woord sommigen; en al ware dit niet zoo, dan zijn met Leeraars toch geen anderen bedoeld dan die in 1 Tim. 5 : 17 beschreven worden als Ouderlingen die arbeiden in de leer.

Hoe dit alles ook zij, feitelijk wordt deze opvatting door

de Kerken ook niet gehuldigd. School en Kerk worden door bijna allen wel ter dege onderscheiden. Voor machtsoverschreiding der School is men daarom zeer bevreesd. De katheder wordt tegenover den kansel gesteld. De School, hoe nauw aan de Kerken verbonden, heeft toch haar eigen terrein. Daarom zijn de Professoren geen Dienaren des Woords meer in actieven zin, maar emeriti, en hebben ze geen zitting in den Kerkeraad der Kerk van Kampen; alleen hebben ze op de Synode eene adviseerende stem. Daarom hebben de Kerken voor de verzorging der School afzonderlijke Deputaten-Curatoren aangewezen, die wel door de Kerken worden benoemd, maar in dat college niet zitten als ambtsdragers en dus ook wanneer zij samenkomen geen kerkelijke vergadering vormen. En daarom eindelijk ook, hoezeer men meer en meer den weg opgaat om de Kerken over de geringste veranderingen en over allerlei zaken van onderwijs te laten oordeelen, het is toch nog niet zoover gekomen, dat men door de Synoden laat vaststellen en voorschrijven de methode van onderwijs, de inrichting der studie, het gebruik der handboeken enz. Ieder moet toestemmen en stemt ook feitelijk toe, dat de School een relatieve zelfstandigheid bezit, dat ze, hoe klein dan ook, eene souvereiniteit heeft in eigen kring. Wie dat niet erkennen wil, moet de School opheffen. School is nu eenmaal iets anders dan Kerk. Hoe nauw de band ook zij, ze zijn twee, niet één. Er woont tot op zekere hoogte in beide een eigen leven, niet door ons alzoo uitgevonden, maar door God den Heere er in gelegd; en daarom in beide een eigen wet, waaraan in overeenstemming met Gods Woord dat leven gebonden is. En Gereformeerd en Christelijk is het, dat leven en die wet op te sporen en daaraan zich te onderwerpen.

Als dus de Theol. School eene eigene inrichting der Gereformeerde Kerken wordt genoemd, dan kan dit alleen in dien zin worden verstaan, dat zij door de Kerken opgericht, onderhouden, verzorgd, geleid, bestuurd wordt enz. Eene andere opvatting is niet mogelijk. Het gaat hier niet over de meerdere of mindere zorg, welke de Kerken aan de School te be-

steden hebben. De kwestie is niet deze, wáár de grenzen vallen tusschen Kerk en School. Men trekke deze zoo nauw mogelijk; men make het terrein der School zoo eng als maar kan; men late Professoren benoemen en ontslaan door de Kerken; men late alle examens, die van overgang en admissie incluis, afnemen door Deputaten van wege de Kerken; het doet er thans niets toe. Maar wat men niet vernietigen kan dan met vernietiging der School zelve, is dit, dat ze binnen haar nog zoo kleinen kring haar eigen leven bezit, haar eigen methode heeft, door eigen door God aan het schoolleven ingeschapen wetten wordt beheerscht. En daaruit volgt, dat niemand het onderscheid tusschen beide geheel uitwisschen kan. Daarom is er over de verhouding van Kerk en School ook strijd mogelijk. Die strijd loopt niet over het principe, want er is een onderscheid volgens aller instemming, maar loopt over datgene wat uit die onderscheiding voortvloeit. De strijd loopt over beider machtsbevoegdheid, over de grensregeling welke tusschen beide getroffen moet worden. En deze is altijd eene moeilijke zaak. Daarom is het niet goed elkander in de hitte van den strijd toe te roepen: gij wilt de School losmaken van de Kerk en den katheder verheffen boven den kansel. Want alle verschil loopt over de vraag, waar de grenzen getrokken moeten worden. Dat er grenzen zijn kan niemand ontkennen, die eene school, die onderwijs, die wetenschap wil. Het gaat niet aan, te zeggen: principiis obsta, want het principe ligt daarin, dat eene School iets anders is dan eene Kerk, nog eens, niet naar onze willekeur, maar naar Goddelijke ordinantie. Het weerstaan van de principia ware gelijk aan eene vernietiging der School.

§ 5. KERK EN THEOLOGIE.

De Gereformeerde Kerken hebben eene eigene inrichting voor de opleiding tot den dienst des Woords. Er is niemand, die hieraan iets wil afdoen en de Theol. School wil vernietigen. Wel zijn de ontwerpers van de concept-regeling van 1893 van

dezen boozen toeleg beschuldigd. Ze zijn herhaaldelijk, tot in de laatste maanden toe, aan het volk voorgesteld als onbetrouwbare mannen, verbrekers van beloften, schenders van bedingen, die het eene oogenblik ja en het andere neen zeiden. Maar deze beschuldigingen blijven voor rekening van wie ze inbrachten en werden steeds pertinent tot den huidigen dag toe door de Deputaten zelven van zich geworpen. Er is geen verschil hierover, of de Gereformeerde Kerken eene eigene inrichting zullen hebben voor de opleiding tot den dienst des Woords.

Maar wel is er verschil over de vraag, *waarom* zulk eene eigene inrichting voor de Kerken van noode is. Zelfs de Synoden geven op die vraag geen eensluidend antwoord. Assen oordeelde dat in geen geval het beginsel mocht worden prijsgegeven, dat de Kerk hare eigene oprichting tot opleiding harer Leeraren had. Kampen zei eenvoudig: de gezamenlijke Kerken zullen hare eigene Theologische School hebben en sprak van geen beginsel. Leeuwarden ging een stap verder en handhaafde het beginsel, dat de Kerk geroepen is eene eigene inrichting te hebben tot opleiding harer Leeraren ; maar voegde zij er bij: tenminste wat de godgeleerde vorming betreft. Even verschillend waren de voorstellen der Provinciale Synoden, naar aanleiding waarvan de Generale Synode bovengenoemde besluiten nam. De meeste provinciën hielden zich buiten de eigenlijke beginselkwestie ; zij waren er alleen op bedacht, dat er een nauw verband moest gelegd worden tusschen Kerk en School, maar lieten in het midden of die School de bestaande Theol. School of de Theol. faculteit aan de Vrije Universiteit zou zijn. En evenzoo onderling verdeeld zijn degenen, die in het openbaar over deze zaak hebben geschreven.

Er moet echter worden opgemerkt, dat over heel deze belangrijke kwestie nog geene enkele principieele, wetenschappelijke studie het licht heeft gezien. De Synode te Assen heeft het eerst dit beginsel uitgesproken. Vóór dien tijd is er nooit anders dan even ter loops over gehandeld. Op conferentiën en vergaderingen was ze in de Christ. Geref. Kerk nooit ter

sprake geweest. De Kerkeraden, Classes of Provinciën hebben er nimmer over geoordeeld. Voor de Synode te Assen hadden slechts twee provinciën er een voorstel over op de agenda; en deze eischten niets meer dan een streng toezicht en een nauw verband van Kerk en School. Op de Synode kwam deze zaak eerst aan het einde van alle punten betreffende de vereeniging in behandeling, op een Zaterdagvoormiddag, toen niemand zulk eene principieele beslissing meer verwachtte. De discussie was zoo uiteenloopend, dat de notulen officieel meedeelen, dat eene nadere bestudeering van dit punt niet overbodig zal zijn. Desniettemin is het beginsel bij tweede stemming, met 23 tegen 14 stemmen aangenomen.

Er zijn er dan ook maar enkelen, die dit besluit in zijn vollen ernst durven opvatten. De Synoden spraken uit, dat het een beginsel is, d. w. z. dat het door Gods Woord en door de belijdenis geboden is, dat de Kerken een eigene inrichting hebben. De vraag is dus niet, of de Kerken zulk eene eigene inrichting zullen of kunnen of mogen hebben; neen, zij *moeten* haar hebben. Indien zij geen eigen School oprichten en in stand houden, verzaken zij hare roeping, handelen zij in strijd met Gods Woord, en doen zij te kort aan de Gereformeerde belijdenis.

Daar zijn er niet velen, die op dit standpunt staan. Er zijn er slechts weinigen, voor wie dit beginsel, door de Synoden geaccepteerd, een stuk der belijdenis, een artikel des geloofs, in vollen zin een dogma is. Maar zij zijn er dan toch en hebben gesproken in dezen geest. Zij eischen, dat de erkenning van vrije studie, mede naast het beginsel der eigene inrichting door de Synode aanvaard, worde ingetrokken. Zij beseffen, dat deze twee niet met elkander te vereenigen zijn, nl. dat eenerzijds de Kerken krachtens Gods Woord een eigene inrichting moeten hebben en toch daarnaast eene particuliere vereeniging en School erkennen, wier Candidaten toegang tot de Kerken hebben. Zij verklaren zelfs, dat de samenvoeging der Theologie in den cyclus der wetenschappen en in de Universiteit eene valsche eenheid is, aan de wereldsche Universiteiten ontleend en in den

grond uit pantheisme voortkomend. En een hunner heeft gezegd: wie de Theologie coordineert met de andere wetenschappen, moet haar object (God) coordineeren met de objecten der andere wetenschappen, verlaagt God en het goddelijke, maakt het aan het kosmische en menschelijke gelijk, en moet komen tot de stelling dat God op pantheistische wijze in den Kosmos begrepen is. Een ander sprak uit, dat wie de eenheid der wetenschappen zoekt in eene Universiteit, haar niet vindt, want zij ligt in Christus en in de H. Schrift. En een derde liet zich aldus hooren, dat de Synode voorloopig wel beide, de Theol. School en de Theol. faculteit handhaafde, maar dat dit op den duur zoo niet blijven kan; er zal tusschen beide gekozen moeten worden; en de schrijver ontveinst daarbij niet, aan welke zijde hij zich scharen zou. Zoo drijft de consequentie van het aanvaarde beginsel bij sommigen tot vernietiging van het Gereformeerde beginsel der vrije studie en bepaaldelijk ook van de Theol. faculteit aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Ja, een enkele maal gaat zelfs een stem op, dat heel de Universiteit eigenlijk van de Kerk moet uitgaan. De Kerk, is er gezegd, en zij alleen kan in den diepsten grond, op de rechte wijze, met het ware doel, de verschijnselen en het wezen der dingen leeren bestudeeren.

Het is waar, gelijk gezegd is, er zijn er maar weinigen, die alzoo spreken, maar ze zijn er toch. Er is gesproken van gevaar voor de Theol. School; er is minstens evenveel recht om te spreken van gevaar voor de vrije studie, welke evengoed als de eigene inrichting, door de Synode werd erkend. Maar hoe dit zij, de voorstanders van dit gevoelen beroepen er zich op, dat de Theologie door Christus aan de Kerk is gegeven en van de Kerk, bepaaldelijk van de institutaire Kerk, moet uitgaan. Buiten haar is er geene Theologie. Deze uitdrukking verdient echter nadere overweging. Ze is verre van duidelijk. Evenals de woorden: eigene inrichting, kan ook de stelling, dat de Theologie van de Kerk moet uitgaan, in verschillenden zin worden opgevat. Ze zou kunnen beteekenen, dat ieder geloovige, als lid der institutaire Kerk, of in elk geval ieder

kerkelijk ambtsdrager de Theologie in wetenschappelijken zin had te beoefenen. Maar dat zal zeker de bedoeling niet zijn. Want al zegt men ook dat de geloovigen in zekeren zin allen Theologen zijn, ze zijn het dan toch slechts in zekeren zin, en niet in denzelfden zin als zij, die de Theologie wetenschappelijk beoefenen. Later zal dit duidelijker worden in het licht gesteld. Maar thans mag toch zooveel gezegd, dat lang niet alle geloovigen en ook zelfs niet alle ambtsdragers, die Theologische vakken hebben te beoefenen, welke in de School worden gedoceerd. Het gevoelen der Hebreën, die alle geloovigen verplichtten tot het leeren der Schrifttalen, vindt, naar ons bekend is, geen voorstanders.

De bewering is dus onhoudbaar, dat de wetenschappelijke Theologie opkomt uit en uitgaat van de ambten als zoodanig. Het ambt der geloovigen, der diakenen, der ouderlingen en ook der leeraren is een ander, dan de beoefening der wetenschappelijke Theologie. Wij bespreken hier nog niet de vraag, of deze ook in verband staat met de ambten; maar ontkennen, dat de beoefening der Theologie in wetenschappelijken zin als zoodanig opkomt uit en een essentiel bestanddeel is van de ambten. In de formulieren ter bevestiging van deze ambten worden deze in den breede omschreven; maar van de taak der Theol. wetenschap in engeren zin is daarbij geen sprake. Evenmin wordt iets dergelijks van de ambten gezegd in de belijdenisschriften, in de Gereformeerde schrijvers, of in de H. Schrift. De beoefening der wetenschappelijke Theologie is geen ambtelijke werkzaamheid, evenmin als het Professoraat een kerkelijk ambt is. En omdat zij dus niet opkomt uit eenig ambt in de Kerk, kan ze evenmin opkomen uit de vergaderingen der kerkelijke ambtsdragers in Kerkeraad, Classis of Synode. Wat van geen der deelen geldt, geldt ook niet van het geheel. Het is onbewijsbaar, dat de Theologie in wetenschappelijken zin uitgaat van de Kerk als instituut.

Inderdaad kan die formule niets anders beteekenen, dan dat de geïnstitueerde Kerken *te zorgen* hebben dat de Theologie ook in wetenschappelijken zin wordt beoefend. Zij zijn het

niet zelve, die door en in hare ambtsdragers, en uit kracht van het ambt, de Theologie wetenschappelijk beoefenen. Maar zij hebben toch om allerlei redenen te zorgen, dat dit geschiede. Ongetwijfeld zal dit de bedoeling der uitdrukking wel zijn. Duidelijk is ze dan niet, maar zij heeft toch zin. Dan is de wetenschappelijke Theologie een voorwerp van de aanhoudende zorge der Kerken. De Theologie in dezen engeren zin is dan niet eene kerkelijke werkzaamheid, eene ambtelijke functie, zooals bijv. de armenzorg, de Dienst des Woords, de regeering der Kerk, de Zending; maar de Kerken hebben dan toch naar deze opvatting belang bij de Theologische wetenschap, en de roeping om te zorgen, dat deze beoefend worde. Zij zeggen dan niet: wij zijn de eigenlijke, wetenschappelijke Theologen, wij beoefenen de Theologie in engeren zin, maar: wij zorgen voor haar, wij waardeeren ze hoog, wij achten het onze roeping, om te waken dat ze beoefend worde.

Indien deze voorstelling van de uitdrukking juist is, zal niemand eenig bezwaar tegen haar koesteren. Integendeel gave God, dat de Kerken deze roeping wat beter verstonden! Dan zou er uit volgen, dat zij aan die mannen, die de noodige gaven van den Heere ontvingen, plaats, tijd, gelegenheid boden, om aan deze beoefening der Theologie zich te wijden met al hunne krachten. Dan zou eene plaatselijke Kerk, die een predikant met zulke talenten ontving, dezen van velerlei gemeentelijken arbeid ontslaan, naast hem een ander voor dit werk beroepen, en hem veel tijd en gelegenheid gunnen voor de wetenschappelijke studie. Het ware te wenschen, dat de Theologie in dezen zin wat meer van de Kerken uitging.

§ 6. KERK EN OPLEIDING.

Zoo blijkt de stelling onhoudbaar, dat de Theologie in wetenschappelijken zin uitgaat en uitgaan moet van de Kerken, en dat hare beoefening eene speciaal ambtelijke werkzaamheid is. Zij echter, die oordeelen, dat een Kerk een eigene inrichting hebben *moet*, brengen nog een ander argument

bij, ontleend aan de opleiding. Daargelaten of de Theologie van de institutaire Kerk uitgaat; het is een feit, dat de Kerken behoefte hebben aan Dienaren des Woords en dat zij dientengevolge eene inrichting hebben moeten, waaraan deze Dienaren worden opgeleid. Op dit standpunt hebben de Synoden zich geplaatst. Deze hebben niet in het afgetrokkene over de Theologie geredeneerd maar zij hebben het beginsel geponeerd, dat de Kerken eene eigene inrichting hebben moesten tot opleiding voor hare Leeraren, ten minste wat de Godgeleerde vorming betreft. Dit argument is sterker dan dat, hetwelk boven aan de Theologie werd ontleend. Het is ook meer in overeenstemming met den aard der Kerken, die geen afgetrokken bespiegelingen houden, maar redeneeren uit het leven en tot grondslag hebben de H. Schrift. Bovendien is het onder Gereformeerden buiten kwestie, dat de Dienaren des Woords een afzonderlijk ambt dragen, en dat zij daartoe zoo deugdelijk moeten worden opgeleid.

Des te meer verdient deze vraag overweging, of de Kerken onder gebondenheid aan Gods Woord verplicht zijn tot het oprichten eener eigene School, voor hare aanstaande Dienaren. Want dit en dit alleen is hier het punt in kwestie. Is eene Kerk daartoe van Gods wege verplicht? Verzaakt zij hare roeping, indien zij alzoo niet handelt? Is zij Gode ongehoorzaam, als zij hare dienaren laat opleiden aan eene andere School, dan die zij zelve heeft opgericht en in stand houdt?

Maar zóó de vraag gesteld, wie durft dan bevestigend antwoorden? Want zeer zeker eischt de Schrift, dat de ouderlingen bekwaam zullen zijn om te leeren, maar nergens schrijft ze met een enkel woord voor, waar en hoe die bekwaamheid verkregen moet worden. Er is nergens ook maar met een enkel woord sprake van, dat de Kerken als Kerken voor de opleiding zorgen *moeten*. Wel leert ons de Schrift, dat Jezus zijne discipelen onderwees, en dat de Apostelen weer anderen onderrichten. Maar dit alles bewijst niets voor eene opleiding, die van de Kerken moet uitgaan en voor eene School, tot welker oprichting de Kerken verplicht zijn. Veeleer

zouden deze voorbeelden van dienst kunnen zijn om te bewijzen, dat deze opleiding niet in de School, in eene afzonderlijke inrichting, maar geheel bijzonder door de ambtsdragers geschieden moet. En zoo was het inderdaad in de eerste eeuwen. Wie stond naar het ambt, zocht opleiding en onderwijs bij bekwame Leeraars, gelijk dat later telkens weer voorkwam en ook in den eersten tijd der Scheiding plaats had. De scholen, die er allengs opgericht werden, gingen volstrekt niet van de Kerken uit; ze hadden geenszins alleen de opleiding van aanstaande Dienaren ten doel; en ze zijn ganschelijk niet opgericht uit gehoorzaamheid aan een uitdrukkelijk bevel Gods, maar naar de behoefte der omstandigheden en om den nood der tijden. En zoo is het altijd geweest. Zoo was het met de Universiteiten in de Middeleeuwen. Zoo met de Hoogescholen, na en onder den invloed der Hervorming gesticht. Zoo met de Seminaria, door de Roomsche en door sommige Protestantsche Kerken opgericht. En zoo was het met de Theol. School, die door de Christ. Geref. Kerk in 1854 te Kampen werd gesticht. Ze is volstrekt niet in het leven geroepen, omdat men oordeelde, dat God dat uitdrukkelijk gebood, maar wijl de Kerk haar van noode had.

En nog hebben de Gereformeerde Kerken deze overtuiging niet. Want immers, ze hebben art. 8 der Dordsche Kerkenorde niet willen te niet doen en niet te niet gedaan, dat mannen met singuliere gaven zonder opleiding aan de School der Kerken konden worden toegelaten tot den dienst des Woords. Ze hebben uitdrukkelijk het beginsel van vrije Studie gehuldigd. Ze hebben toegestemd in een verband met de Vrije Universiteit en laten de Candidaten harer Theol. Faculteit tot het praeparatoir examen toe. Welnu, indien dat alles zoo is, gelijk het is, dan is daarmede de opvatting niet te rijmen, dat de Kerken een eigen inrichting *moeten* hebben *naar Gods Woord*, en dat ze zonder deze ongehoorzaam zijn aan het bevel van Christus. En is hier geen derde: òf het beginsel van vrije studie is uit den booze òf een eigene inrichting is voor de Kerken niet absoluut noodzakelijk, d. i.

krachtens een uitdrukkelijk bevel van Christus, gelijk bijv. de Dienst des Woords en der Sacramenten.

Maar dan is het eigenlijk ook onjuist te spreken van een beginsel. Dan moge een eigene inrichting ter opleiding om allerlei gewichtige omstandigheden gewenscht zijn; geboden door het Woord Gods is ze niet. Dan komt de kwestie in een heel ander licht te staan. Dan kan niet meer gezegd worden: de Kerken *moeten* een eigene inrichting hebben, daartoe zijn ze van Godswege verplicht. Maar dan luidt de vraag: zijn de toestanden in en buiten de Kerken van dien aard, dat eene eigene inrichting, wenschelijk, aanbevelenswaard, nuttig, voordeelig, ja in dezen zin noodzakelijk is? En dan is er kans elkander te ontmoeten in vrede. Zoolang men de absolute noodzakelijkheid op grond van Gods gebod bepleit, heeft men recht te zeggen: waar is dat gebod Gods? Eerder onderwerp ik mij niet! Maar als eene eigene inrichting bepleit wordt op gronden, aan de historie, aan de omstandigheden, aan de nuttigheid, aan de veiligheid, aan de wenschelijkheid ontleend, dan is toenadering en overeenstemming mogelijk. Want hierover is nooit verschil geweest, dat de Kerken eene eigene inrichting wel niet *moeten*, maar zeer zeker toch *mogen* hebben, ja, dat er verschillende redenen zijn, waarom zulk eene eigene inrichting noodig is. Zelfs kan en mag hierover geen strijd wezen, of zulk eene eigene inrichting der Kerken ook wetenschappelijk kan zijn en de Theologie in echt wetenschappelijken zin zou kunnen beoefenen. Waarom zou dat niet mogelijk zijn? Zeer zeker zijn de Theol. Scholen altijd en overal, ook die te Kampen, uit practische behoeften geboren, en hebben zich uitsluitend de opleiding der aanstaande dienaren ten doel gesteld. Maar het laat zich denken, dat eene Kerk allengs tot het inzicht komt, dat er toch nog iets meer noodig is, dat ook de wetenschappelijke studie der Theologie èn op zichzelve èn in haar eigen belang noodzakelijk is. De Geref. Kerken hebben uitdrukkelijk uitgesproken, dat ze zorgen willen voor de geheele Theologische vorming, dat is, de vorming door de *wetenschappelijke studie der Theologie* en de practische toebereiding

voor de heilige bediening. Op de formuleering moge aanmerking te maken zijn, maar de zaak zelve is verblijdend. De Geref. Kerken zijn op wetenschappelijke studie der Theologie ten zeerste gesteld.

Het komt er dan alleen op aan, om dit geloof uit de werken te toonen. Want indien men de zorgen daarvoor op zich neemt, brengen deze terstond eigenaardige verplichtingen mede. Dan is er meer geld, meer studietijd, dan zijn er meer krachten van noode dan waarover de Theol. School thans beschikt. Dan moeten de Kerken meer dan tot dusverre rekenen met de eischen welke God de Heere zelf in de wereld der gedachte, in het leven der wetenschap heeft ingeschapen. Dan behooren ze ook in dit opzicht hoe langer hoe meer Gereformeerd te worden en acht te geven op de ordinantien, welke God voor de wetenschap in onderscheiding van die voor de andere terreinen des levens heeft vastgesteld. En zoo komen we dan tot de conclusie, dat er inderdaad zeer groote overeenstemming heerscht onder de strijdende partijen. Met uitzondering van enkelen, die een eigene inrichting door God geboden achten en eene Theol. Faculteit in strijd achten met zijn bevel, zijn allen van oordeel, dat de Geref. Kerken eene eigene inrichting mogen hebben en in de gegeven omstandigheden ook moeten hebben; dat echter daarnaast eene Theol. Faculteit niet ongeoorloofd is en niet in strijd met Gods gebod.

§ 7. TWEEERLEI THEOLOGIE.

Achter al de vraagstukken in betrekking tot Kerk, School en opleiding schuilt nog het verschil over de tweeërlei Theologie. Zoodra deze onderscheiding tusschen eene tweeërlei Theologie werd gemaakt, is ze van verschillende zijde ernstig bestreden. De Schrift, zoo sprak men, wist niets van zulk eene tweeërlei Theologie en kende geen aparten stand van Theologen. Aan de Gereformeerden was die onderscheiding geheel onbekend; ze hadden geen naam voor de Theologie als wetenschap, wijl zij de zaak niet kenden. Wat is ook zoo'n

Theologie als wetenschap; ze wordt niets anders dan Philosophie, onafhankelijk van en staande boven de Kerk; ze wordt één van de vijf stengels dier wereldsche wetenschap, welke hare eenheid zoekt in de universiteit. En daarom: Geref. Kerken, laat u toch niet van de wijs brengen door groote woorden en schoonschijnende voorstellingen van idealiseerende broederen, die redeneeren uit een begrip van wetenschap, dat zij van de wereldsche universiteit hebben ingezogen en dat zij als een juk, niet minder erg dan dat der organisatie van 1816 moeten leeren afwerpen! De bestrijding van eene tweeërlei Theologie is dus zoo kras en ernstig mogelijk.

Wat nu in de eerste plaats wel het meeste bevreemdt, is dit, dat deze zelfde mannen, die tweeërlei Theologie zoo beslist verwerpende, ze toch terstond en op het zelfde oogenblik zelven aanvaarden en erkennen. Ze spreken zelfs niet van tweeërlei maar van „velerlei Theologie." Ze nemen aan eene Godgeleerdheid in engeren en in ruimeren zin. Zij spreken uit, dat zij wel degelijk begeeren eene wetenschappelijke Theologie, eene Theologische wetenschap, eene wetenschap der Godgeleerdheid, waartoe al die vakken behooren, welke gewoonlijk in eene Theol. School of Theologische Faculteit worden onderwezen. Zij erkennen, dat er onderscheid is tusschen de velerlei Theologie in mate, graad en trap; maar het eenige wat zij bestrijden, is dat die velerlei Theologie principieel verschillend zou zijn; principieel en essentieel is er maar ééne Theologie.

Welnu, datzelfde leeren ook wij en datzelfde wordt ook door Dr. Kuyper en door alle Gereformeerden geleerd. De Schrift leert duidelijk dat er verschillende gaven zijn van den H. Geest, en dat er onderscheid is ook van kennis en wijsheid. Dit vindt bij niemand weerspraak. Alle geloovigen verschillen onderling. In zoover zijn er zoovele onderscheidene maten en graden van kennisse Gods (Theologie), als er geloovigen zijn. Maar dit kunnen we thans ter zijde laten. Ons gaat thans alleen aan het onderscheid tusschen de Godskennis, welke het

deel is van de geloovigen in het algemeen, en die kennisse Gods, welke naar eene bepaalde methode van studie beoefend wordt in de Scholen door de zoogenaamde Theologen in engeren zin. Ook dit onderscheid kan niet ontkend en wordt door ieder aanvaard. De bestrijders van tweeërlei Theologie spreken zelven van wetenschappelijke Theologie, Theologie als wetenschap. De Synode sprak van vorming der aanstaande Dienaren door de wetenschappelijke studie der Theologie. En allen willen, dat de studenten onderwezen zullen worden in allerlei vakken, hermeneutiek, exegese, archaeologie, kanoniek, kerkhistorie enz. enz., waaraan de gewone gemeenteleden niet doen. Er is dus een onloochenbaar onderscheid tusschen de Theologie, die het deel is van alle geloovigen, die een stuk is van het zaligmakend geloof, en die Theologie, welke naar wetenschappelijke methode beoefend wordt in de Scholen.

Deze onderscheiding alleen is het, welke bedoeld wordt, als er gesproken is van tweeërlei Theologie. De bestrijders dezer tweeërlei Theologie, hoewel feitelijk ze zelven aanvaardende, beroepen zich tegen haar op de H. Schrift. Maar ze laten na, zelven uit de Schrift dat onderscheid aan te toonen, dat door hen wordt erkend. Het is volkomen waar dat de Schrift niet met zooveel woorden van de wetenschappelijke Theologie, d.i. van de Theologie welke in de Scholen beoefend wordt, gewaagt. Er is nog in de Schrift geen Theologie in den engeren zin des Woords. De Schrift is geen eigenlijk wetenschappelijk boek, maar het boek der openbaring Gods. Hij maakt daarin zichzelf bekend. Eerst toen die openbaring voltooid en de Schrift af was, kon ze object worden van het wetenschappelijk nadenken. Al die vakken, die nu tot den cyclus der Theologie behooren, zijn opgekomen na de voltooiing der openbaring, in de eeuwen, waarin de Christelijke Kerk optrad in de wereld. Maar daarom is die wetenschappelijke Theologie nog niet in strijd met de Schrift; integendeel, de bestrijders en de voorstanders der tweeërlei Theologie verkeeren in hetzelfde geval. Indien genen kunnen betoogen, dat het overeenkomstig de Schrift is, om de Theologie met

al hare vakken in de Scholen te onderwijzen, dan zijn dezen daarmede volkomen tevreden. Zij verlangen niets anders te bewijzen, want zij willen en leeren niets anders.

Maar nu de Gereformeerden, hoe hebben zij over die kwestie gedacht? Zij hebben altijd, evenals de Roomschen en Lutherschen, zeer vele soorten van Theologie onderscheiden. Zij spraken van eene Theologie in God, in Christus, in de Engelen, in Adam, de Aartsvaders, Mozes, de Profeten, de Apostelen, in de geloovigen hier op aarde en in den hemel enz. Maar zij kenden wel degelijk ook het onderscheid tusschen die Theologie, welke het deel was van alle geloovigen en die, welke in de Scholen beoefend werd. Vooreerst blijkt dat duidelijk uit het feit, dat zij niet tevreden waren met die kennisse, welke in het zaligmakend geloof ligt opgesloten, maar dat de kennisse Gods wetenschappelijk werd beoefend. Vervolgens hebben ze dit onderscheid ook zeer duidelijk geformuleerd. Ze spraken namelijk van eene Theologia infusa, d.i. van eene kennisse Gods, die aan alle geloovigen door den H. Geest in het geloof werd geschonken, en eene Theologia acquisita, d. i. van eene Godskennis, die door nadenken in studie uitgebreid en vermeerderd kon worden. Onder deze laatste spraken ze dan dikwerf weer van eene Theologia scholastica, d. i. van eene Theologie, die naar de methode der School, op wetenschappelijke manier beoefend en behandeld werd, zoodat er geen twijfel aan is, of de Gereformeerden kenden en erkenden wel terdege een »tweeërlei Theologie," eene Theologie, die alle geloovigen bezaten, en eene Theologie, die in de Scholen wetenschappelijk werd bestudeerd. Er is haast geen tegenspraak mogelijk. Allen, die werkelijk eene School, eene wetenschappelijke opleiding tot den Dienst des Woords wenschen, moeten zulk een onderscheid aanvaarden. Het springt al te duidelijk in het oog. Alleen zij, die gelijk de Dooperschen alle Theologie en alle opleiding verwerpen, kunnen deze onderscheiding afkeuren.

Maar de bestrijders eener tweeërlei Theologie zullen ongetwijfeld antwoorden: neen, deze onderscheiding verwerpen wij

niet, in dezen zin kunnen wij inderdaad van eene tweeërlei Theologie spreken. Maar wat wij op de voorstanders der tweeërlei Theologie tegen hebben, is dit: zij maken tusschen beide een principieel, een essentieel onderscheid; volgens ons is het maar een onderscheid in trap, mate, graad. Maar indien degenen, die bezwaar maken tegen eene tweeërlei Theologie, alzoo spreken, dan is er reeds veel gewonnen. Want dan loopt de vraag niet over het onderscheid, dat door allen wordt aangenomen, maar over den *aard* van dat onderscheid.

Om nu den aard van dat onderscheid te bepalen, verdient het allereerst opmerking, dat het woord Theologie een begrip was dat zeer verschillende zaken heeft gedekt. Het woord was van heidenschen oorsprong; naar zijne afleiding kon het beteekenen zoowel het spreken *van* als het spreken *over* God of de goden; en bij de Christenen bleef het in gebruik niet alleen voor de ware kennisse Gods, welke in de Schrift was geopenbaard, maar ook voor die andere kennisse Gods, welke uit de natuur werd verkregen maar in de heidensche Philosophie en Mythologie verbasterd en vervalscht werd. Toch werd dit alles met éénzelfden naam, met den naam Theologie aangeduid. De naam op zichzelf, zonder meer, bewijst dus volstrekt niet, dat de zaken die er door werden aangeduid, niet grootelijks verschilden, niet alleen in mate en graad maar ook in beginsel en inhoud. De Theologia Naturalis en de Theologia Revelata werden met denzelfden naam aangeduid, ofschoon ze toch zeer zeker in principe en wezen verschilden. En zelfs de geheel verbasterde Godskennis in Mythologie en Philosophie werd met dienzelfden naam genoemd

Maar meer nog. Ook bij God sprak men van Theologie wijl Hij absoluut zichzelven kent. Nu is het toch klaar als de dag, dat de kennis, die God van zichzelven heeft, beide in principe en wezen verschillen van de kennis, welke Hij van zichzelven meedeelt aan den mensch. Datgene wat wij wetenschappelijke studie der Theologie noemen, is in God zelfs niet denkbaar. Ook hier bewijst de eene naam nog geenszins, dat er niet een hemelsbreed onderscheid bestaat.

Eindelijk is het — om niet meer te noemen — bekend, dat de naam Theologie in wetenschappelijken zin eigenlijk alleen aanduidde de thans zoogenaamde Dogmatiek. Deze was de eigenlijke Theologie, zooals de titels van werken als van Marck, Francken enz. bewijzen. De andere vakken, die thans tot de Theologie gerekend worden, waren nog niet in het organisme der Theologie opgenomen; ze werden nog niet van uit één organisch Theologisch beginsel geconstrueerd. Dit is eerst geschied in deze eeuw, sedert het begrip van wetenschap helderder is ingedacht. Kant bekleedt in dit opzicht eene beteekenisvolle plaats. Materieel niet, maar formeel is aan hem en de latere Duitsche wijsbegeerte veel te danken. Dit en niets anders bedoelt voorzeker ook Dr. Kuyper, als hij zegt, dat de wetenschap der Theologie eerst in deze eeuw tot haar volle bewustheid is gekomen. En dat kan en zal door niemand worden ontkend, die met de nieuwere wijsbegeerte ook maar eenige kennis heeft gemaakt.

Omdat de Gereformeerden nu bij de Theologie alleen dachten aan de Dogmatiek, konden zij zeggen, dat tusschen deze en de Theologie van alle geloovigen slechts een verschil was in graad. Want dat zeiden ze inderdaad. En hier is niets tegen. Integendeel, het is volkomen juist. Het omgekeerde zou leiden niet tot eene tweeërlei, maar tot eene dubbele Theologie, tot eene lagere soort kennis, waarmede de geloovigen konden volstaan en eene hoogere, die alleen toegankelijk was voor de geleerden. Zoo zou er eene allerverderfelijkste scheiding komen tusschen eene populaire en een geleerde Theologie, tusschen de massa en de wijsgeeren, tusschen Theologie en Philosophie in den trant van Hegel. In zoover de bestrijding der tweeërlei Theologie tegen zulk eene scheiding gericht was, was ze geheel op hare plaats. Alleen ze streed tegen windmolens.

Want ook al wordt volmondig toegestemd, dat tusschen de Dogmatiek en de geloofskennis geen onderscheid is in beginsel maar alleen in mate en graad, daarmede zijn we er niet. Want thans behoort tot de Theologie die gansche kring van wetenschappen welke door de Gereformeerden gewoonlijk nog

niet onder dien naam worden begrepen. En de vraag is deze dus: wat onderscheid is er tusschen de kennisse Gods, die het deel is van alle geloovigen, en die, welke in de Theologie als wetenschap met al hare vakken aan de scholen wordt beoefend. En nu is er wederom niets tegen, om te zeggen dat dit onderscheid ook maar in graad en mate bestaat. Dit is immers volkomen juist, zoolang men let op de idee der Theologie, welke alle vakken organisch verbindt en het klaarst in de Dogmatiek als het centrale vak uitkomt. Maar desniettemin sluit deze bepaling van het onderscheid niet uit, dat om de Dogmatiek een gansche kring van wetenschappen zich groepeert, die in de gemeente ganschelijk niet beoefend en zelfs niet bij name gekend worden.

En eindelijk komt daarbij nog, dat het wezen en het karakter der wetenschap thans dieper ingedacht is dan in vroegere eeuwen. De aard van het kenvermogen, de wijze waarop we in het algemeen tot kennis komen, het onderscheid tusschen de empirische en de wetenschappelijke kennis en allerlei vragen, die daarmede in verband staan, zijn thans allerwege aan de orde gesteld en nemen aller denkend hoofd in beslag. En ook hier wederom is er geen bezwaar om het verschil tusschen de gewone kennis en die, welke in de School wordt nagestreefd, als gradueel aan te duiden. Maar daarmede is de kwestie toch niet ter helfte opgelost. Er zijn nog andere diepere vragen mee gemoeid. Er komen nog veel andere dingen bij in aanmerking. En daarom is men met één enkel woord van de kwestie niet af. Er is onderscheid; allen stemmen dit toe; maar het is niets dan oppervlakkigheid, dit onderscheid met één enkel woord te willen uitmaken.

Immers, als men zegt, dat de kennis Gods bij de gewone geloovigen en de Theologie in wetenschappelijken zin verschilt in trap, mate, graad, dan moet toch worden aangenomen, waardoor en op welke wijze dit onderscheid tusschen beide tot stand komt. Het is volstrekt niet alleen daarin gelegen, dat de gewone geloovige wat minder en de man van wetenschap wat meer weet; het is geen verschil alleen in quantiteit. Maar

het onderscheid ligt veel meer in de methode, waardoor de kennis verkregen wordt. De Gereformeerden gaven dit daardoor te kennen, dat ze spraken van eene Theologia Scholastica, d. i. van eene Theologie, zooals die in de Scholen en naar de methode der Scholen beoefend wordt. Ieder mensch weet en kan beseffen, dat dit onderscheid op elk terrein van kennis doorgaat. De gewone mensch ziet evengoed de zon en de maan en de sterren, als de astronoom, maar deze laatste ziet deze niet alleen en kent niet alleen de verschijnselen, maar hij zoekt ze ook in te denken, hij spoort de wetten na, die al die verschijnselen beheerschen, hij tracht ze te verklaren en de oorzaak er van op te sporen. En dat is eerst echte wetenschap, niet het *dat* maar het *hoe* en *waarom* der dingen te kennen. Zoo is het met de kennis der natuur, van het recht, van de taal, en van alle dingen. Het is inzonderheid de methode, die tusschen de kennis van den eenvoudige en die van den wetenschappelijken mensch onderscheid maakt. Het ligt veel meer in de methode dan in de quantiteit. Geleerdheid toch is nog geen wetenschap. Een student, die niets anders doet dan dictaten in het hoofd prenten, legt misschien een uitstekend examen af, maar hij heeft nog in niets bewezen van wetenschappelijken zin te zijn. Hiertoe is meer noodig dan een sterk geheugen; het komt op oordeel, denken, indenken van de voorhanden stof aan. In de wetenschap is het het streven, om de dingen organisch te kennen, gelijk ze door God gedacht zijn en in zijne werken bestaan. En nu werpe men niet tegen, dat dit ideaal der wetenschap onbereikbaar is, dat alleen het »dat" der dingen te kennen valt maar het hoe en het waarom verborgen blijft. Want dat moge het positivisme zoo leeren, het is de belijdenis niet van den Christen. Hoewel alle weten in alle wetenschap, en vooral ook in de Theologie, stukwerk blijft, het ideaal mag niet lager gesteld worden. Wetenschap is niets anders dan rerum dignoscere causas, de oorzaak der dingen te kennen.

Het komt ons voor, dat deze onderscheiding door niemand kan worden gewraakt. Is het dat niet, wat wij van Studen-

ten verlangen, dat zij niet zweren zullen bij het woord van den meester maar dat zij zelven tot de bronnen zullen gaan, en de dingen zelve zullen zien en ze zelve zullen onderzoeken en kennen en begrijpen? Kunnen, mogen we met iets minder tevreden zijn? Dienen daartoe niet al de hulpmiddelen, die hun worden geschonken? Leeren ze daarom, om maar bij één vak te blijven, niet de talen en de hermeneutiek en de exegese, om zelf de Schrift te onderzoeken en haar zin na te speuren? En is er tusschen den echten exegeet, die den Schriftzin denkende opspoort, en den eenvoudigen Bijbellezer, die de kantteekening raadpleegt of een zoogenaamd student, die een commentaar naschrijft, niet een belangrijk verschil, niet een verschil van methode? [1])

En dat is het onderscheid, hetwelk ook door Dr. Kuyper tusschen de tweeërlei Theologie wordt geleerd. Hij zegt, dat het twee zeer verschillende zaken zijn. Hij geeft er de voorkeur aan, om de ééne Godskennis en de andere overeenkomstig het gewone spraakgebruik Theologie te noemen. Hij legt tegenover de vereenzelviging van beide, thans door velen voorgestaan, den nadruk op het onderscheid. Maar nergens zegt hij, dat er tusschen beide een principieel verschil bestaat, gelijk hem toegedicht wordt. Hij verklaart uitdrukkelijk, dat ze niet geisoleerd mogen worden. Het zijn geen twee stroomen, die parallel naast elkaar loopen. Neen, ze staan in het nauwste verband, ze grijpen telkens in elkaar. Zij zijn de eene voor de andere onmisbaar. Helder wordt het Theologisch karakter der Theologie in heel de Encyclopaedie in het licht gesteld. De Theologie als wetenschap, ze heeft de H. Schrift tot eenig principium; ze heeft, schoon verschillend in methode, het wezen, dat is, de idee der Godskennis met de eenvoudigste geloovigen gemeen; ze heeft tot leids-

[1]) Aan Studenten wordt menigmaal den raad gegeven, om de Schrift niet alleen voor exegese, historie enz. te bestudeeren, maar om toch vooral den Bijbel te lezen, gelijk een geloovige dien leest, tot onderwijzing, vermaning, vertroosting. En dan werd er menigmaal bijgevoegd, dat het eene zoo iets geheel anders was dan het andere. Het waren „twee zeer verschillende zaken." Is dat niet juist? Maar is dat ook niet bewijs voor eene tweeërlei Theologie?

man den Doctor ecclesiae, den H. Geest; ze wil niet anders wezen dan ectype, afdruk van die kennis, welke God van zichzelven bezit en welke Hij aan schepselen medegedeeld heeft. Dit alles staat duidelijk in de Encyclopaedie te lezen en wordt er breedvoerig in ontwikkeld. Waarom dan deze onderscheiding van eene tweeërlei Theologie op zoo onbillijke wijze misbruikt en uitgelegd in een zin, die door den schrijver geheel wordt verworpen?

§ 8. THEOLOGIE EN PHILOSOPHIE.

Al de bezwaren, die van de andere zijde tegen de dezerzijds voorgestane regeling der School, opleiding en tweeërlei Theologie worden ingebracht, vatten zich ten slotte saam in de ééne groote aanklacht, dat de Theologie op deze wijze van haar eigen karakter beroofd, aan de wereldsche wetenschap gelijk gemaakt en aan de Philosophie onderworpen wordt. Het is deze beschuldiging vooral, welke telkens weer tegen de Encyclopaedie van Dr. Kuyper te berde wordt gebracht. Nu zouden wij deze aanklacht geheel met stilzwijgen kunnen voorbijgaan en aan Dr. Kuyper gerustelijk de verdediging zijner eigene zaak kunnen overlaten, indien niet tweeërlei reden ons tot spreken drong.

Vooreerst is het werk van Dr. Kuyper door velen terstond onder een bepaald gezichtspunt gesteld, nl. onder dat van de »eigene inrichting", en van daaruit beoordeeld. En ten andere werd het aanstonds in zijne beginselen voor de rechtbank van het volk gebracht. Gemeente- en Kerkeraadsleden moesten deze beginselen kennen en beoordeelen. De kritiek is dus niet beperkt gebleven tot eene wetenschappelijke discussie; zij is terstond overgegaan in eene ernstige beschuldiging van grove dwalingen en wijsgeerige ketterij. In wijden kring is daardoor wantrouwen gewekt, verdeeldheid gezaaid. En daarom komt het ons wenschelijk voor, om over de belangrijkste vraagstukken, die aan de orde van den dag zijn, onze meening te zeggen. Misschien kan dit er toe bijdragen, om het vertrouwen

te herstellen en den vrede onder de broederen te doen terugkeeren. Natuurlijk is de bedoeling niet, om alles te bespreken. Er zijn zoovele vragen opgeworpen en zoovele bedenkingen uitgesproken. En evenmin is het ons streven, alle vraagstukken principieel en volledig te behandelen. Daar zouden boekdeelen voor noodig zijn. Straks zij het ons vergund, bij de voornaamste verschillen datgene in het licht te stellen, waar het naar onze meening om gaat, en dan aan te wijzen, dat er in den grond der zaak in al deze kwesties onder Gereformeerden geen principieel verschil bestaat noch ook bestaan kan.

Vooreerst dan is er aanmerking op gemaakt, dat Dr. Kuyper onderscheidt tusschen idee en begrip der Theologie. Naar haar idee is zij kennisse Gods; naar haar begrip is zij wetenschap. En daaruit wordt geconcludeerd, dat Dr. Kuyper de idee der Theologie aan God ontleent, het begrip aan den mensch; en de Theologie als wetenschap dus opbouwt uit den mensch, zoodat zijn Theologisch stelsel niet Theologisch maar Anthropologisch en Philosophie is. En daartegenover zegt de beoordeelaar, dat hij van het object uitgaat en beide, idee en begrip der Theologie, aan God ontleent. Heel deze kritiek berust onzes inziens op misverstand. De bedoeling van deze onderscheiding is toch eenvoudig deze: de Theologie als wetenschap, d. i. zooals ze in de scholen bestudeerd wordt, heeft met de kennis Gods in de geloovigen, met de kennis Gods in God zelven, in Christus enz. dit gemeen, dat ze naar haar idee, naar haar wezen, kennisse Gods is. Er is dus — dat blijkt hier duidelijk uit — geen essentieel verschil tusschen de kennis Gods in de geloovigen en de eigenlijke Theologie, want ook deze is wezenlijke kennisse Gods. Maar nu is er tusschen beide wel een verschil in methode. Want in de Scholen wordt naar die kennisse Gods gestreefd overeenkomstig de eischen der wetenschap, op wetenschappelijke manier en methode. Dat is iets eigenaardigs, een karakteristiek onderscheid van de Theologie als wetenschap. Want er is in God wel kennis van zichzelven, maar — het zij met eerbied gezegd — Hij studeert daarvoor niet. Ook de geloovigen, al kunnen ze Theo-

logen heeten in ruimeren zin, wijl zij van God zijn geleerd, zijn toch geen Theologen in engeren zin; zij studeeren niet, leeren geen talen, beoefenen geen hermeneutiek, exegese enz. Dit studeeren in wetenschappelijken zin maakt dus uit het begrip der Theologie als wetenschap. Dit begrip is tijdelijk. Hier op aarde moeten wij in de scholen studeeren, maar dat houdt eens op, als we zien zullen van aangezicht tot aangezicht. Dan verandert heel de methode; maar wat blijft, is de kennisse Gods, d. i. de idee der Theologie. De Theologie als wetenschappelijk, methodisch onderzoek gaat voorbij, de Godskennis blijft. Wat is hier in strijd met het wezen der Theologie?

Een ander bezwaar geldt de definitie van wetenschap. Die definitie is verschillend. Nu eens wordt wetenschap door Dr. Kuyper genomen in den zin van het wetenschappelijk onderzoek en dan eens in dien van het wetenschappelijk resultaat. Er is geen enkele reden, om hierop eenige aanmerking te maken. Want deze tweeërlei omschrijving van het woord wetenschap is volstrekt niet eigen aan Dr. Kuyper alleen, maar is algemeen erkend en aangenomen. Ieder handboek over logika en elk werk, dat over het wezen der wetenschap handelt, spreekt er over in gelijken geest. Nu eens is wetenschap de aanduiding voor den weg tot, en dan voor de som van het weten. In laatstgenoemden zin wordt de wetenschap door Dr. Kuyper omschreven als geordende, organische, systematische kennis van het geheel der dingen, van den Kosmos. Ook hiertegen is bedenking gerezen. Wetenschap zou er reeds dan zijn, zoo werd gezegd, wanneer men een voorwerp, bijv. één boom, kende in zijn bestaan en in de organische verhouding van zijne bestanddeelen. Maar dat is met alle definitie van wetenschap in strijd. Wetenschap in eigenlijken zin, wel te onderscheiden van het gewone, empirische weten, wordt altijd en overal als systematische kennis omschreven. De scholastiek drukte het uit met één enkelen zin: scientia non est singularium. Wie één taal kent, kent er geen een. Wie één voorwerp kent, kent het niet in wetenschappelijken zin. En wijl

alle dingen nu organisch samenhangen en een systeem vormen, zoo is het werkelijk waar, dat wetenschap in volstrekten zin naar haar idee is: systematische kennis van den Kosmos. Eerst dan, wanneer we het geheel kenden, zouden we eerst klaar en volkomen elk deel begrijpen. Maar dàn is er geen wetenschap, zoo zegt men, en is ze niets dan een onbereikbaar ideaal. In volstrekten zin genomen, is dit ook zoo. *Al* ons weten is stukwerk. *Niets* kennen we in absoluten zin. Wij jagen er naar of wij het ook grijpen mochten.

Een derde bedenking geldt het subject der wetenschap. Dr. Kuyper zegt, dat het subject niet is de eene of andere individu, maar het algemeen menschelijk bewustzijn, de menschheid als één geheel gedacht, d. i. het generale ik der menschheid. Maar nu onderscheidt hij tusschen tweeërlei wetenschap, eene geloovige en eene ongeloovige. De eerste, de ware, echte, Christelijke wetenschap komt op uit de geloovige menschheid als één geheel gedacht, d. i. het generale ik der geloovige menschheid. Nu is het klaar als de dag, dat deze uitdrukking: „het generale ik", ofschoon op zichzelve voor misverstand vatbaar, niets anders beteekenen kan dan de geloovige menschheid als organisch geheel. Er wordt geen apart persoon mee aangeduid buiten en boven die geloovige menschheid. Maar er wordt alleen mede te kennen gegeven, dat niet enkele individuen zoo naar toeval of willekeur, maar dat de geloovige menschheid zelve het éene subject, het ik der wetenschap is. Ook hier houdt Dr. Kuyper vast aan de organische opvatting, waarvan hij altijd uitgaat. De wetenschap is een proces, dat langzamerhand zich ontwikkelt door de eeuwen heen. De enkele mannen, die in elken tijd de wetenschap in eigenlijken zin beoefenen, staan niet los op zich zelf; en zij zijn het niet, die zoo eens bij toeval of naar willekeur aan deze zaak zich wijden. Maar ze staan in organisch verband met hun volk, hun land, hun eeuw; zij zijn afhankelijk van den kring, waarin zij leven; zij staan op de schouders der voorgeslachten; zij arbeiden voort aan de taak, door anderen vroeger reeds ter hand genomen. Er is in de ontwikkeling

der wetenschap door de eeuwen heen een geschiedenis op te merken; er is gang, gedachte, plan, orde in. En dat wijst er op, dat er in die wetenschappelijke ontwikkeling van de menschheid eene Goddelijke actie schuilt. Het is een drang in de menschheid, door God in haar gelegd, onderhouden, geleid, geregeerd. In de wetenschap is een hoogere factor dan de menschelijke werkzaam. God zelf is het, die ook in dezen drang der menschheid naar wetenschap alle dingen werkt naar den raad van zijn wil. Is dit alles niet schoon en is het niet echt Gereformeerd? Toch zien sommigen hier pantheïsme in. Maar is het niet zuiver theïsme, dat God alle dingen werkt en dat Hij dus ook de Schepper, Onderhouder en Regeerder is van die logische actie, welke de wetenschap geboren doet worden?

Deze beschuldiging van pantheïsme wordt bij dit punt nog door eene andere redeneering aangedrongen. Op eene andere plaats en in een ander verband zegt Dr. Kuyper namelijk, dat Christus het centrale subject is, waar uit de wijsheid in de enkele geloovigen indringt. Deze plaats wordt met die over het generale ik in verband gebracht, en de redeneering is klaar: het subject der wetenschap is het generale ik der geloovige menschheid; Christus is dat centrale bewustzijn, dat generale ik; dus Christus is het subject der wetenschap; de menschheid wordt hier een almensch, waarvan Christus een deel is; dit is pantheïsme. Deze redeneering is hoogst onbillijk. Ze brengt twee geheel verschillende plaatsen op den klank af met elkaar in verband, maakt die tot twee praemissen en dwingt daaruit den schrijver eene conclusie op, welke hij met zijn gansche ziel, in al zijne werken, zijn gansche leven door verfoeit. Met zulk een exegese is het gemakkelijk om den rechtzinnigsten Theoloog tot een aartsketter te maken; en uit twee regels schrift iemand aan de galg te brengen. Wat zegt Dr. Kuyper dan op die plaats? Niets anders dan wat de Apostel getuigt, dat in Christus alle schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn. Christus is onze wijsheid. Maar die wijsheid moet evenals ook zijne heiligheid, uit hem als

het centrale bewustzijn in het bewustzijn der geloovigen worden ingedragen en overgeplant. Dat geschiedt nu niet alleen, maar toch óók in de Theologie als wetenschap. God gebruikt het denken en den drang tot kennis, dien Hij in de geloovige menschheid heeft gelegd, alzoo, dat de schatten der wijsheid uit Christus hoe langer hoe meer het eigendom worden van het bewustzijn der geloovigen. Maar ook al waren die schatten nu eens volkomen uit Christus in de geloovigen overgedragen, wat echter onbereikbaar is, dan nog zou er tusschen de wijsheid, die in Christus is, en de wetenschap, die in de geloovigen woonde, een groot verschil blijven; beiden zijn van een geheel anderen aard. Het verschil tusschen Christus en de geloovigen wordt dus niet uitgewischt; integendeel principieel en tot in eeuwigheid toe gehandhaafd en van pantheïsme is er geen spoor.

Een ander bezwaar, dat ook tegen Dr. Bavincks rede over de Algemeene Genade is ingebracht, wordt ontleend aan het voorbijgaand karakter, hetwelk de bijzondere, soteriologische openbaring zou dragen. Men heeft er op gewezen, dat de bijzondere openbaring in Christus toch volstrekt niet opgaat in de herstelling van den natuurlijken toestand van Adam vóór den val. Want vooreerst blijft de zonde nawerken tot in alle eeuwigheid toe; millioenen menschen gaan verloren, die buiten de zonde nooit in het verderf zouden zijn gekomen. En ten andere brengt de bijzondere openbaring geen herstelling alleen van den toestand van Adam vóór den val maar geeft ze ook een rijkere kennis van God, een hoogeren trap van volmaaktheid, een zaliger toestand dan Adam ooit bezat. Deze opmerkingen zijn volkomen juist, en worden door niemand weersproken. Alleen ze komen hier in het geheel niet te pas. Het is toch bekend, dat Rome in overeenstemming met zijne leer van het beeld Gods oordeelt, dat de bovennatuurlijke openbaring absoluut noodzakelijk is om den mensch te brengen tot de hoogste zaligheid in den hemel. Zelfs al ware er geen zonde tusschen beide getreden, dan zou deze toch voor dat doel noodzakelijk zijn geweest. Maar het Protestantisme stelde

daartegenover, dat het beeld Gods behoorde tot de natuur, het wezen van den mensch, en dat deze dus in den weg der werken, door gehoorzaamheid aan de lex naturae, aan de wet van het werkverbond, tot de hemelsche zaligheid gekomen zou zijn. De bovennatuurlijke openbaring was dus hier niet absoluut noodzakelijk, al wordt daarmede geenszins ontkend dat er ook buitengewone openbaring was in het Paradijs. Zij werd eerst toevallig van noode door de zonde. Niet toevallig met het oog op den raad Gods, in welken alles van eeuwigheid is bepaald; maar toevallig met het oog op de zonde, die er immers niet behoefde te zijn en niet mocht wezen, maar die door ongehoorzaamheid ontstond. De bijzondere openbaring na den val is dus ingetreden om der zonde wil en draagt daarom een soteriologisch karakter.

Daarmede hangt nu nog terstond iets anders samen. Volgens Rome schenkt de bovennatuurlijke openbaring iets, wat niet natuurlijk is, wat niet tot de natuur van den mensch behoort, wat aan zijne natuur van buiten en van boven toegevoegd wordt. Maar volgens het Protestantisme dient de bijzondere openbaring daartoe, om den mensch terug te geven, niet alleen wat hij in Adam had, maar wat hij in Adam, indien deze ware staande gebleven, verkregen zou hebben, nl. de hemelsche zaligheid, het eeuwige leven. De weg der genade is dus een zijweg, door God ingeslagen, om den mensch te doen komen tot datzelfde, wat hij anders langs den weg der werken bereikt zou hebben. De hemelsche zaligheid, het eeuwige leven, de aanschouwing Gods is dus niet iets bovennatuurlijks in dien zin, dat het bij het wezen van den mensch bijkomt. Neen, het is van den aanvang af door God opgenomen in de idee, de natuur van den mensch, dat is in het beeld Gods, waarmede hij geschapen werd, maar dat hij door de zonde verloor. Maar wat hij door zijne schuld verloor, ontvangt hij door Gods genade terug. Wanneer dan ook die toestand ingetreden zal zijn, dat de gemeente der uitverkorenen vergaderd en zonder vlek of rimpel aan den Vader voorgesteld zal zijn, dan heeft de bijzondere openbaring haar einde bereikt. Christus heeft

zijn werk volbracht. Het Koninkrijk wordt aan den Vader overgegeven. God zal zijn alles in allen. Natuurlijk is er geen sprake van, dat Christus geeffaceerd zal worden. Hij blijft het Hoofd der gemeente. Uit de bijzondere openbaring vloeit eene winste voort, die eeuwiglijk blijft, nl. de kennisse van Gods genade en van zijne grondelooze ontferming. Maar die toestand, waarin de gemeente dan door de verlossing van Christus is overgebracht, is toch niet een goed, dat oorspronkelijk vreemd was aan den mensch. Neen, hij was er van den beginne af op aangelegd en ervoor bestemd; de hemelsche zaligheid behoorde als het ware tot zijne natuur, tot het beeld Gods, waarmede hij geschapen werd. En heel die onderscheiding en tegenstelling tusschen natuur en genade, schepping en herschepping, gelooven en weten, welke ons hier op aarde dikwerf zoo bang en zoo smartelijk valt, zal dan verdwenen zijn. Kinderen Gods te wezen en Hem eeuwiglijk te dienen in zijnen tempel — het zal ons zoo natuurlijk eigen zijn, als dat beeld Gods, waarmede wij oorspronkelijk werden geschapen. Van hoe rijke beteekenis deze reformatorische leer is, kan thans niet worden aangewezen. Maar dáaruit vloeit o. a. voort, dat de wedergeboorte niet is uitstorting van eene nieuwe substantie, maar niets anders dan herschepping en vernieuwing van wat in den mensch aanwezig is. En dat was ook de gedachte van Dr. Kuyper, als hij, in een overigens minder schoon beeld zeide, dat door de wedergeboorte alleen het rad der geboorte in het centrum van ons wezen op eene andere spil werd gezet.

Eindelijk, het meest besproken bezwaar tegen Dr. Kuyper's werk bestaat daarin, dat hij de Theol. encyclopaedie tot de wijsgeerige wetenschap rekent en alzoo de Theologie van de Philosophie afhankelijk maakt, ja in deze doet overgaan. Dit bezwaar spreekt te sterker, omdat Dr. Kuyper vroeger in deze kwestie een ander standpunt innam. De vraag is van zeer ingewikkelden aard en door de Theologische encyclopaedisten van allerlei richting verschillend beantwoord. Onderstel nu al het ergste geval, dat Dr. Kuyper aan de Theol. encyclopaedie eene plaats had aangewezen in die wijsgeerige vakken, welke

aan de Universiteit worden ingedeeld bij de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, dan heeft hij daarmede toch uitdrukkelijk alleen eene Christelijke wijsbegeerte bedoeld, die gebonden is aan Gods Woord. Is nu zoodanige plaatsing reeds op zichzelve van dien aard, dat iemand van philosophische vervalsching der Theologie mag worden aangeklaagd en als een gevaarlijk mensch voor Kerk en Theologie aan de gemeente mag worden voorgesteld? Deze beschuldiging komt ons onbillijk voor. Immers, de kwestie raakt niet het karakter der Theologie en van hare encyclopaedie, maar alleen de plaats, welke aan de encyclopaedie ideëel toekomt in het organisme der wetenschappen.

Immers, Dr. Kuyper verklaart uitdrukkelijk, dat de Theol. encyclopaedie geen speculatieve, maar eene positieve wetenschap is; dat inhoud en structuur der Theologie niet uit de Wijsbegeerte gekend wordt, maar door de Theologie zelve wordt bepaald; dat het de Theoloog is, die aan het einde van zijn taak gekomen in het lichaam der Theologie den logos opspoort, het organisme van zijne wetenschap indenkt en haar beeld opvangt in zijn bewustzijn. En heel zijne encyclopaedie is van het begin tot het eind eene schoone poging, om de zelfstandigheid der Theologie te handhaven, en uit haar zelve haar eigen principium, inhoud, methode, doel en organisme vast te stellen. Feitelijk en ook naar zijne eigene verklaring is de Theol. encyclopaedie bij hem een Theologisch vak.

Maar hoe komt Dr. Kuyper er dan toe, om ze meer dan eenmaal eene wijsgeerige wetenschap te noemen? Er schijnt daarvoor eene dubbele reden te zijn. In de eerste plaats zegt hij, dat de mensch in de encyclopaedie zich rekenschap geeft van de wereld zijner gedachten en dus niet met den inhoud der vakken zelven, maar alleen met hun logisch verband zich bezig houdt; dat de Theologie eerst voleind moet zijn eer haar beeld kan worden geschetst; de logos, die in het lichaam der Theologie schuilt, kan eerst worden opgespoord als dat lichaam der Theologie klaar voor onzen geest staat; en het opsporen van dien logos is eene wijsgeerige werkzaamheid. Hierin ligt deze

waarheid, dat de encyclopaedie niet gecoordineerd kan worden met de andere Theol. vakken; zij verheft zich boven deze en is gelijk aan den toren, van waaruit het landschap der Theologie wordt overzien. Desniettemin blijft het ook volgens Dr. Kuyper de Theoloog, die het beeld dezer wetenschap in zijn bewustzijn opvangt, en ook alleen opvangen kan. Maar dan volgt daaruit alleen, dat de Theol. encyclopaedie meer dan eenig ander vak in de Theologie wijsgeerige vorming en aanleg vereischt, maar er vloeit niet uit voort, dat zij eene wijsgeerige wetenschap is.

Integendeel, alleen de Theoloog is in staat, om het wezen en het organisme der Theologie op te sporen en het Theologisch karakter van elk harer vakken in het licht te stellen; reeds de practische overweging, dat niemand daartoe bekwaam is dan wie diepe en lange studie van de Theologie heeft gemaakt, eischt dat de Theol. encyclopaedie eene plaats hebbe in de wetenschap der Theologie zelve. Werkelijk is Dr. Kuyper het hiermede blijkens zijne eigene verklaring volkomen eens.

Maar er is een tweede reden, die hem toch de Theol. encyclopaedie eene wijsgeerige wetenschap doet noemen.

De vraag kan namelijk gedaan worden of zulk eene bijzondere encyclopaedie het hoogste is wat in de wetenschap valt na te streven. En dan is natuurlijk het antwoord ontkennend. Het hoogste is niet, dat het organisme van eene bijzondere wetenschap, maar van alle wetenschappen saam, van heel *de* wetenschap wordt ingezien en de logos daarvan wordt opgespoord. Natuurlijk gaat deze taak, de opsporing van den logos der gansche wetenschap, boven alle bijzondere wetenschappen uit. Ze valt, om zoo te zeggen, buiten den kring der wetenschappen aan eene universiteit; zij staat er boven en overziet het gansche uitgestrekte terrein van alle wetenschap. Deze taak nu is inderdaad eene wijsgeerige; maar goed beschouwd is er voor haar geen plaats in den cyclus der wetenschappen; zij is zelfs geen vak, dat gedoceerd kan worden. Philosophie is zeker als geschiedenis der Philosophie en als onderwijs in een zeker stelsel, dat erkend en aangenomen wordt, eene we-

tenschap, die gedoceerd en bestudeerd kan worden. Maar de Philosophie in eigenlijken zin is evenmin als de kunst een studievak. Wijsgeeren en kunstenaars worden niet gemaakt, maar geboren. Ze zijn zeldzaam, ze treden op autoritate sua en trachten een stelsel te ontwerpen van al wat is. Zij sporen ook het organisme der wetenschap op. Maar natuurlijk, hoe hoog hun denkarbeid ook wordt gewaardeerd, het blijft een stelsel, dat alle gezag mist, dat alleen zooveel waarde heeft als het waarheid bevat. Voor Christenen, voor Theologen moge formeel veel uit hen te leeren zijn; materieel staan ze gewoonlijk vijandig tegenover ons geloof. Wij verbieden hen niet, om ook den logos aller wetenschap in te denken, maar ieder bijzonder encyclopaedist weigert terecht zijn vak aan deze weinige Philosofen af te staan, of ook uit hunne handen zijne wetenschap te ontvangen. En zoo komen wij tot het resultaat, dat de algemeene encyclopaedie, die het organisme der gansche wetenschap beschouwt wel het hoogste is en wel wijsgeerig is van aard, maar dat zij kan niet ingedeeld worden in den kring der wetenschappen; er is voor haar in den cyclus geen plaats.

Alle encyclopaedie blijft dus binnen den kring der wetenschappen bijzonder, encyclopaedie van eene speciale wetenschap. Natuurlijk staat het aan iederen encyclopaedist van eene bijzondere wetenschap vrij, om zijne wetenschap in te voegen in het verband aller wetenschappen en de onderlinge verhouding te bepalen. Maar ook dan blijft zijne encyclopaedie bijzonder; de Theol. encyclopaedie blijft Theologie; en hoeveel wijsgeerigen aanleg en zin iemand daarbij ook aan den dag legge, het is en kan alleen de Theoloog zijn, die deze wetenschap doceert. Gaat hij echter boven zijn vak uit, en tracht hij het organisme der gansche wetenschap op te sporen en het systeem daarvan weer te geven, dan houdt hij op speciale encyclopaedie te geven en houdt hij dus op in casu Theoloog in specialen zin te zijn. Dan is hij wijsgeer, maar mag zijn werk ook niet meer geven onder den naam eener bijzondere encyclopaedie. Wij komen dan tegenover zijn stelsel te staan als tegenover dat van alle wijsgee-

ren. En de Theologische encyclopaedie, dient, evenals elke andere, tegenover het organisme der wetenschap, dat de wijsgeer biedt, op hare hoede te zijn.

Waarschijnlijk zal deze voorstelling bij zeer weinigen bezwaar ontmoeten. En naar wij vertrouwen, vindt zij ook bij Dr. Kuyper instemming. Wie alleen op ééne enkele uitdrukking let of slechts ééne enkele bladzijde leest, moge eene andere gedachte hebben. Maar wie geheel de Encyclopaedie bestudeert, kan geen anderen indruk bekomen dan dat Dr. Kuyper de Theol. Encyclopaedie alleen in zooverre eene wijsgeerige wetenschap noemt, als zij de Theologie eene plaats aanwijst in en in verband zet met de andere wetenschappen. Nu kan er inderdaad verschil zijn over de vraag, of deze taak werkelijk tot de Theol. Encyclopaedie behoort, en in hoeverre zij deze dan inderdaad, in onderscheiding van de algemeene Encyclopaedie, te vervullen heeft. Maar hierover kan toch geen twijfel bestaan, dat de opsporing van het verband tusschen al de wetenschappen onderling eene wijsgeerige werkzaamheid is.

Het komt ons dan ook voor, dat de strijd eigenlijk niet hierover loopt, of zulk eene denkwerkzaamheid wijsgeerig van aard is, maar over de vraag, of zulk eene opsporing van het organisme *aller* wetenschap mogelijk en geoorloofd is. Er zijn er, die beweren, dat de Theologie niet mag ingevoegd worden in het organisme der wetenschap en daarom ook niet als eene eigene faculteit mag geincorporeerd worden in de Universiteit. Theologie is iets gansch bijzonders, onderscheiden en gescheiden van alle andere wetenschappen. Wie de Theologie in den kring der wetenschappen opneemt en met deze coordineert, verlaagt haar en maakt haar aan de andere wetenschappen gelijk. Hij moet er toe komen om God als het voorwerp der Theologie los te laten en de eenheid der wetenschappen in den Kosmos, de wereld, te zoeken.

Nu zegt Dr. Kuyper inderdaad, dat het voorwerp der wetenschappen de Kosmos is, en dat de Theologie, indien zij op-

genomen wordt in den kring der wetenschappen, niet God, maar iets in den Kosmos, n.l. de bijzondere openbaring tot voorwerp heeft. Als daaruit nu mocht worden afgeleid, dat de wetenschappen, en bepaaldelijk ook de Theologie, niets met God zelven te maken hadden, dan zou deze voorstelling van Dr. Kuyper niet alleen bedenkelijk maar beslist verwerpelijk zijn. Maar niemand gelooft toch waarlijk, dat dit zijn bedoelen kan zijn. Hoe dit echter ook zij, wanneer de zaak duidelijk voorgesteld wordt, is er, dunkt ons, haast geen verschil mogelijk. De Theologie speurt niet het verborgen wezen Gods na maar kent God alleen omdat en in zoover Hij zich geopenbaard heeft. Zij heeft dus die openbaring tot rechtstreeksch en naastbijliggend object en zoekt daardoor God zelven te kennen, gelijk Hij zich in die openbaring te kennen gegeven heeft. Maar ook de andere wetenschappen, opgevat in Christelijken zin, hebben het met openbaringen Gods te doen. Ook de natuur, de mensch, de geschiedenis, het recht, de logos, enz. die de voorwerpen der andere wetenschappen zijn, zijn openbaringen Gods, verwerkelijking van zijn raad, belichaming van zijne gedachte. En ook deze wetenschappen zoeken door en in deze speciale objecten Gods gedachte en wil te leeren verstaan en alzoo God zelven te kennen, gelijk Hij zich in heel de schepping geopenbaard heeft. Heel de tegenstelling is dus valsch, dat de Theologie God en de andere wetenschappen de wereld tot object zouden hebben. Evenmin als God en wereld dualistisch naast elkaar staan, is dit ook het geval met de Theologie en de andere wetenschappen. Alle wetenschap, met inbegrip der Theologie, heeft hare diepste eenheid in God, in zijn zelfbewustzijn, in zijne gedachte, in zijn raad, die immers niet uit tegenstrijdige en gescheiden besluiten bestaat, maar één geheel vormt. Ze heeft voorts hare eenheid ondergeschikt en afgeleid in de schepping, in alle de werken Gods, die, zij het ook in verschillende mate en op verschillende wijze, alleen God en zijne gedachten openbaren. En zij heeft eindelijk hare eenheid in den menschelijken geest, die niet rust en niet rusten kan, voordat hij orde en harmonie in heel de wereld zijner gedachten heeft

ontdekt. Alle wetenschap te zamen is, neen niet Theologie in den engeren zin des Woords als speciale wetenschap, maar wel ter dege kennisse Gods; kennis van God in al zijne werken en van alle werken in God. En dit is het grootsche doel eener Christelijke Universiteit.

§ 9. DOGMATISCHE VERSCHILLEN.

Bij al deze vraagstukken over opleiding en Theologie komen dan nog enkele dogmatische controversen. De voornaamste zijn die over wedergeboorte en doop, eeuwige rechtvaardigmaking en behoudenis van het menschelijk geslacht. Over deze ten slotte nog eenige korte opmerkingen.

De Gereformeerde leer van de Sacramenten kan het best verstaan worden in tegenstelling met die van Rome. Rome was allengs gekomen tot de opvatting, dat de Sacramenten werken ex opere operato, daardoor alleen, dat ze werden bediend. Zij onderstelden dus niets van de zijde des ontvangers dan alleen een niet beslisten, positieven wederstand. Met name is bij de kinderen van geen vooraf vereischt geloof sprake. Kinderen kunnen niet zelf gelooven, maar gelooven door het geloof der Kerk, die de eenheid der geloovigen handhaaft en het geloof des eenen aan den ander kan doen ten goede komen. En in den doop wordt nu aan de kinderen uit kracht van het volbrachte werk ingestort de genade van de wedergeboorte en van de habitueele deugden geloof, hoop, liefde.

Maar de Reformatie verwierp deze leer op verschillende gronden en stelde daartegenover, dat niet het Sacrament als zoodanig, maar de H. Geest het geloof werkt door het Woord, en het versterkt door de Sacramenten. Deze onderstellen dus het geloof en zijn dus alleen voor de geloovigen ingesteld. Op het persoonlijk zaligmakend geloof als noodig voor het ontvangen van het Sacrament werd door de Hervormers alle nadruk gelegd. Maar daardoor kwamen ze in conflict met de Anabaptisten, die datzelfde leerden maar daaruit nu afleidden,

dat de kinderdoop ongeoorloofd was, wijl de kinderen zelf niet gelooven en belijden konden.

Daardoor kwamen de Gereformeerden en de Lutherschen, indien zij den kinderdoop wilden handhaven, gelijk ze deden, voor dit dilemma te staan; dat zij òf vasthielden en aantoonden uit de Schrift, dat de kinderen even goed als de volwassenen geloovigen waren, òf dat zij den kinderdoop verzwakten, en in beteekenis en waarde achterstelden bij den bejaardendoop en bij het avondmaal. Het eerste is nu het standpunt geweest van alle Gereformeerden tot ongeveer het midden der zeventiende eeuw toe. Er zijn maar twee Sacramenten, geen drie. Doop en avondmaal staan op dezelfde lijn en mogen niet gescheiden worden. Tusschen kinder- en bejaardendoop is geen onderscheid; het is een en dezelfde doop, van gelijke waarde en kracht. En de kinderen, die recht hebben op dien doop, zijn even goed geloovigen als die na belijdenis dit Sacrament ontvangen. Op de bedenking der Anabaptisten, dat kleine kinderen toch niet gelooven konden, gaven zij in den eersten tijd gewoonlijk ten antwoord, dat er niet alleen eene daad, maar dat er ook was eene hebbelijkheid, een kiem, een zaad, een vermogen des geloofs. En dit werd door den H. Geest aan de kinderkens geschonken; zonder hun weten zijn ze in Adam der verdoemenis deelachtig, zonder hun weten worden ze in Christus tot genade aangenomen. Later, toen de wedergeboorte, die bij Calvijn e. a. nog aanduidt de gansche vernieuwing des menschen door het geloof, in engeren zin werd opgevat, als instorting van het eerste levensbeginsel, werd gewoonlijk gezegd, dat de kinderen der gemeente de wedergeboorte deelachtig waren en als zoodanig behoorden gedoopt te wezen. En de grond, waarom men de kinderen der geloovigen voor geloovigen, wedergeborenen, uitverkorenen houden mocht en dus mocht doopen, lag daarin, dat zij kinderen van geloovigen waren, in het verbond der genade waren begrepen en de beloften van dat verbond hun evengoed golden als hun ouders.

Maar later, ongeveer sedert het midden der zeventiende eeuw,

is heel deze beschouwing van den kinderdoop gewijzigd. De tucht werd in de Kerk schromelijk verwaarloosd. Alle waarborg ging ontbreken, dat men werkelijk met geloovigen te doen had. Er kwam eene schrikkelijke tegenstelling tusschen theorie en practijk, tusschen leer en leven. En in plaats van toen herstel te zoeken in terugkeer tot de tucht, ging men de leer van den kinderdoop verzwakken en van al haar kracht en troost berooven. De kinderdoop was maar eene uitwendige, zinnelijke handeling, een bewijs dat de kinderen waren in een uitwendig verbond, dat ze heilig waren in objectieven zin. In den kinderdoop werd alleen verzegeld de objectieve waarheid der belofte, dat er in Christus vergeving is voor een iegelijk die gelooft. Velen kregen bezwaar in sommige uitdrukkingen van het doopsformulier; anderen gingen het verklaren in geheel voorwerpelijken zin; nog anderen namen de toevlucht tot de Roomsche leer van het plaatsvervangend geloof. En schier niemand durfde meer uitspreken, dat de kinderen der gemeente geloovigen waren even goed als de volwassenen en derhalve moesten gedoopt worden. Deze beschouwing heeft doorgewerkt tot in onzen tijd toe. De doop was geen teeken en zegel meer van het met de kinderen opgerichte verbond en werd niet voorafgegaan door het geloof; neen, hij was eene voorbereiding, eene paedagogie tot het geloof. Het zwaartepunt werd geheel en al uit den doop in het zoogenaamd persoonlijk aanvaarden van het verbond, in de geloofsdaad, in het doen van belijdenis verlegd. De Gereformeerde doopsleer was geheel en al verbasterd.

Toen de oude Gereformeerde leer nu onder degenen, die medegingen met de Reformatie van 1886, weder opkwam, zijn er soms heel begrijpelijk onjuiste en overdreven uitdrukkingen gebezigd. Men hoorde soms, dat de doop eene verzegeling was van de wedergeboorte, dat ieder kind hoofd voor hoofd was wedergeboren, dat de uitverkorene Heidenen werden wedergeboren, lang voordat het Evangelie tot hen kwam enz. Zoo is door de Gereformeerden in vroeger dagen nooit gesproken. Hierover behoort geen verschil te bestaan, dat de Sacramen-

ten teekenen en zegelen zijn van het Verbond der genade met al zijne beloften, samengevat in de eene groote belofte: Ik zal uw God zijn. En hierover is ook feitelijk geen verschil.

Minder overeenstemming schijnt er te wezen ten aanzien van de onderstelling en den grond van den doop. En toch is ook hierbij geen wezenlijk verschil. Want als sommigen zeggen, dat de wedergeboorte de onderstelling is van den doop, is deze uitdrukking wellicht voor misverstand vatbaar, maar zij kan toch in zeer goeden zin worden opgevat. Er is volstrekt geen reden, om haar zoo te verklaren, dat de doop dus maar rusten zou op eene geheel onzekere, subjectieve onderstelling, om er dan bij wijze van tegenstelling aan toe te voegen, dat de doop niet rust op eene onderstelling, maar op de belofte Gods. Want evenals men van den bejaardendoop en het avondmaal zeggen kan, dat zij bij het ontvangen van het Sacrament het geloof onderstellen, zoo is het volkomen juist, te verklaren dat de kinderdoop de wedergeboorte onderstelt. En evenzoo, wanneer de wedergeboorte de grond van den doop wordt genoemd, dan is de bedoeling daarvan geenszins deze, dat de bedienaar van het Sacrament zijne vrijmoedigheid tot het doopen ontleent aan het vermoeden, dat het kind wedergeboren zal zijn, maar alleen dat hij juist op grond van Gods belofte het kind voor wedergeboren heeft te houden en dus als zoodanig heeft te doopen. De zaak staat derhalve aldus: wijl de Sacramenten alleen zijn ingesteld voor de geloovigen, moeten ook de kinderen geloovigen zijn, om recht te hebben op den doop. Maar om nu niet te vermoeden en te meenen doch vastelijk te gelooven, dat de kinderen wedergeboren zijn en alzoo behooren gedoopt te wezen, hebben wij een uitwendig kenteeken noodig, waaraan wij dat weten kunnen. En dat is nu bij de kinderen niet hun geloof en niet hun wedergeboorte, die immers bij gebreke van belijdenis voor ons niet zichtbaar zijn, maar enkel en alleen het verbond der genade en de belofte Gods, welke niet alleen de geloovigen, maar ook hun zaad omvat.

Maar hier komt nu eerst het eigenlijk verschil voor den dag,

dat er heerscht in de opvatting van wedergeboorte en doop. De vraag nl. is deze: moeten we inderdaad vastelijk gelooven, dat de kinderen des verbonds wedergeboren zijn, niet *kunnen* maar werkelijk *zijn*? Is de geboorte uit geloovige ouders en het zijn in het verbond der genade voldoende grond en genoegzaam bewijs, dat de kinderen ook inwendig de goederen en weldaden van dat verbond deelachtig zijn? Deze vraag heeft altijd aanleiding gegeven tot verschil van opvatting. Zij is nooit in absoluten zin beantwoord. Er is geen volstrekt ja en ook geen volstrekt neen op te geven. Dat onder de kinderen der gemeente ook het zaad der belofte schuilt, is zeker en vast te gelooven op grond van Gods belofte, die aan de geloovigen en aan hun zaad geschiedt. Maar dat alle kinderen hoofd voor hoofd, die in de gemeente gedoopt worden, zouden wedergeboren zijn, is in strijd zoowel met Gods Woord als met de ervaring, want er is altijd kaf onder het koren en niet allen zijn Israel, die uit Israel zijn. Wij gelooven dus vastelijk op grond van Gods Woord, dat onder de kinderen der gemeente ook uitverkorenen en wedergeborenen zijn, niet kunnen zijn, maar werkelijk zijn. Wij houden ook alle gedoopte kinderen voor wedergeboren, totdat uit hun leer en leven het tegendeel blijken mocht, evenals wij dat doen ten aanzien van alle leden der gemeente en alle Avondmaalgangers. Zekerheid ten aanzien van eenig kind of eenig persoon in het bijzonder verkrijgen wij nooit. En wijl nu dikwerf bij het opwassen blijkt, dat een gedoopt kind den weg des Verbonds verlaat en dan soms later tot bekeering komt, aarzelden vele Gereformeerden te zeggen, dat de wedergeboorte bij de uitverkorenen *altijd* plaats had voor den doop. Er was ten allen tijde verschil over, of de wedergeboorte bij de uitverkoren kinderen geschiedde vóór, onder of ook korter of langer tijd na den doop. En ook hier is op grond van Gods Woord geen absolute beslissing te geven. In dit alles behoort er vrijheid te zijn van gevoelen. De een zal ruimer, de ander enger oordeelen. In den eenen tijd zal men meer op het eene, in den anderen tijd meer op het andere moment den nadruk leggen.

Maar dit maakt geen verschil van beginsel en behoort over en weer in liefde gedragen te worden.

Een tweede punt van verschil is de eeuwige rechtvaardigmaking. Toch bestaat ook hierover, altijd binnen den kring der Gereformeerde belijdenis, meer een verschil in den naam dan in de zaak, meer in vorm dan in wezen. De zaak, waarop het aankomt en waarover alle Gereformeerden eenstemmig zijn en moeten wezen, is deze, dat de vergeving der zonden in geen enkel opzicht, noch voor het geheel, noch voor een gedeelte, tot stand komt door een werk van den mensch. Zij is niet en mag niet wezen een vrucht, een loon, een verdienste van het geloof. De vergeving der zonde komt niet door het geloof tot stand; het geloof bewerkt niet, dat God de zonden vergeeft; het geloof neemt alleen Christus met al zijne weldaden, dus ook met de vergeving der zonden aan. Deze vergeving gaat dus aan het geloof vooraf. Zij is juist de inhoud van het evangelie; want het evangelie luidt niet dat God de zonden verzoenen en vergeven zal indien de mensch gelooft, maar dat Hij verzoend is, dat Hij de zonden vergeven, dat Hij zijn toorn afgelegd heeft, en dus wordt de mensch nu ook van Godswege vermaand tot het geloof, tot het aannemen van deze gewisse getuigenis, tot het vertrouwen op deze zekere belofte. Leg gij, o mensch, ook uwerzijds de vijandschap af, laat u met God verzoenen, neem de hand der verzoening aan, welke God u biedt! De vergeving is eene weldaad, een goed, een schat, eene belofte, die er is vóór het geloof en die verworven is enkel en alleen door Christus. Dit leert de Schrift ook uitdrukkelijk in Rom. 4 : 25 waar Paulus zegt, dat Christus opgewekt is niet tot, maar om, vanwege (δια c. acc) onze rechtvaardigmaking, d. i. omdat wij in Hem door zijn dood gerechtvaardigd waren, gelijk Hij vooraf gestorven is om onzer zonden wil; en evenzoo in 2 Cor. 5 : 19, waar de verzoening der wereld in Christus daardoor omschreven wordt, dat God hun de zonden niet toerekende. De Schrift spreekt dus dui-

delijk van eene rechtvaardigmaking, van eene vergeving der zonden in de opstanding van Christus vóór het geloof. Maar de Schrift geeft ons recht om nog vroeger terug te gaan. Zij leert immers, dat God niet zijn toorn behouden heeft tot op den dood van Christus en dat Hij door dien dood tot genade en liefde bewogen werd. Neen, Christus, hoezeer ook verworven hebbende de liefde Gods, die vergeven *kon*, heeft niet verdiend of bewerkt die liefde, welke vergeven *wilde*. Veeleer is Christus bewijs, gave van die liefde. En van eeuwigheid heeft de Vader de zijnen aan Christus gegeven, en heeft Christus zich in volstrekten zin voor die gegevenen Borg gesteld. En dit is zakelijk en wezenlijk hetzelfde, wat door anderen geleerd wordt onder den naam van eeuwige rechtvaardigmaking. Deze is niets anders dan wat feitelijk alle Gereformeerden erkennen en belijden in den Raad des vredes. Op dat Woord, op die belofte namelijk van den Zoon kon de Vader aan. Hij behoefde met vergeven niet te wachten op de offerande des Zoons in den tijd. Hij kon die weldaad der vergeving ook reeds schenken vóórdat ze zakelijk verworven was door den dood des Zoons; en Hij schonk ze reeds in vollen zin in de dagen des O. Testaments. Ja, wijl de vergeving niet een physisch goed is, eene soort substantie uit den dood van Christus ons toekomende, maar eene aanduiding van de gunstige gezindheid Gods, welke de zonden niet gedenkt, zoo kan in zekeren zin gezegd worden, dat ze eeuwig in God bestond. In Hem toch is geen verandering of schaduw van omkeering; Hij is de Onveranderlijke. Verandering kan er alleen vallen in de relatie Gods tot ons, nooit in God zelven. Hij heeft de zijnen liefgehad met eene eeuwige liefde, en die liefde sluit eeuwiglijk de vergeving en de rechtvaardigmaking in. Ook de Schrift leert dit alles uitdrukkelijk; al gebruikt ze daarvoor ook niet het woord rechtvaardigmaking, de zaak spreekt zij duidelijk uit. Nu is de naam van ondergeschikte beteekenis. Indien iemand meent, dat hij voor deze zaak den naam rechtvaardigmaking niet gebruiken moet, wijl de Schrift daarin niet voorgaat, dan is er toch geen verschil aanwezig. Want

vast staat onder alle Gereformeerden, dat Gods liefde, Gods verkiezing, Gods vredegedachten van eeuwigheid zijn. Wanneer nu echter uit dit alles soms is afgeleid, dat ook de roeping, de heiligmaking, de verheerlijking eeuwig zijn dan is deze gevolgtrekking beslist af te wijzen. Het heeft zin te spreken van eene eeuwige rechtvaardigmaking, wijl daarmede aangeduid wordt die verandering in de gezindheid Gods, waardoor Hij de zijnen eeuwiglijk in liefde heeft gekend. Maar roeping, heiligmaking, verheerlijking zijn uitgaande daden Gods, zij onderstellen het schepsel en vallen dus uitteraard in den tijd.

Maar al is er geen verandering in het goddelijk Wezen zelf, omdat Hij de zijnen eeuwiglijk genegen is, er is wel verandering in de relatie Gods tot zijn schepsel. Die relatie is anders vóór en na de schepping, vóór en na Christus, vóór en na het geloof. Door het geloof treedt die verandering in, dat de mensch nu in dén staat der rechtvaardigheid voor God komt te staan. Zij bestaat objectief daarin, dat God den schat der vergeving, die in Christus volkomen aanwezig is, nu aan den zondaar aanbiedt en meedeelt door het geloof; en zij bestaat subjectief daarin, dat de zondaar die weldaad, welke in het Evangelie hem aangeboden wordt, door het geloof aanneemt. En deze verandering in de relatie is het, welke nu in de Schrift doorgaans met den naam van rechtvaardigmaking aangeduid wordt. Zij is uit en door het geloof en valt na de roeping. Deze rechtvaardigmaking bestaat niet hierin, dat God nu eerst de zonden verzoent en vergeeft, maar daarin dat Hij de verworven verzoening en vergeving individueel uitdeelt en toepast. Wat den uitverkorene om de verdiensten van Christus uit kracht van het verbond der genade *rechtens* toekomt, wordt nu door het geloof zijn *feitelijk* en *persoonlijk* bezit. De mensch gelooft deze vergeving der zonden. Hij verwerft en bewerkt ze niet, maar neemt ze dankbaar aan. En wel komen er dan nog telkens allerlei twijfelingen op in de ziel. Maar hij wordt door het geloof naarmate het opwast en ook uit de vruchten versterking ontvangt, meer en meer van deze weldaad verzekerd. Wij kunnen, wij durven het eerst haast

niet gelooven, dat al onze zonden vergeven zijn. Maar het geloof neemt meer en meer in vertrouwen toe; het verlaat zich op de belofte, het gelooft God op zijn woord. En eens in den dag der dagen worden wij gerechtvaardigd openlijk voor het oog van alle creaturen, als wij vrijgesproken worden in het gericht.

Eindelijk is in den laatsten tijd aan de boven besproken punten van verschil nog toegevoegd de vraag naar de behoudenis van het menschelijk geslacht. Het verschil loopt hierover, of in Christus het menschelijk geslacht als organisme, dan wel of er enkelen uit dat geslacht worden behouden. Allen zijn het hierover eens, dat er menschen *uit* ons geslacht behouden, en dat er menschen *uit* ons geslacht verdorven worden. Maar nu wordt eenerzijds beweerd, dat in die menschen, welke door Christus gered worden, het menschelijk geslacht zelf behouden wordt; natuurlijk niet in quantitatieven maar in qualitatieven, organischen zin, gelijk in Adam en Eva het menschelijk geslacht aanwezig was; gelijk in Noach met de zijnen het menschelijk geslacht werd gered, gelijk in den tronk van Isaï het geslacht van David bleef voortleven; gelijk een boom blijft bestaan, als de stam wordt bewaard, ook al kapt men al zijn takken af. Anderzijds stelt men daartegenover dat de H. Geest in Christus een *nieuw* menschengeslacht formeert door herscheppende genade, uit het midden der menschen. Al het geslacht uit Adam is verloren en gaat verloren; alleen het geslacht, dat in Jezus Christus zijn levenswortel heeft, het *nieuwe* geslacht wordt behouden. Een *nieuw* geslacht dus, een *eigen* volk uit het midden van Adams geslacht.

Nu zal met de uitdrukking: een *nieuw* geslacht, wel niet bedoeld zijn: een nieuw *geschapen* geslacht, maar alleen: een *vernieuwd* geslacht, een vernieuwd en herschapen menschelijk geslacht. Maar zoo zou de gansche tegenstelling verdwijnen en heel het verschil hield op te bestaan; want er werd ook van deze zijde erkend, dat in Christus het menschelijk ge-

slacht werd behouden, maar zoo dat het door zijnen Geest werd vernieuwd en dus in zoo verre een nieuw geslacht werd. En deze voorstelling vindt wederom bij de voorstanders van het eerste gevoelen in het geheel geen bezwaar. Integendeel, zij belijden van harte, dat het menschelijk geslacht in Christus vernieuwd, herschapen wordt en in zoover een nieuw geslacht mag heeten; want al wat in Christus is, is een nieuw schepsel.

Maar daardoor is het eigenlijk bezwaar toch nog niet weggenomen. Door een ander wordt het ongeveer aldus geformuleerd: de tegenstelling tusschen de „enkelingen", die verloren gaan, en „het menschelijk geslacht", dat behouden wordt, geeft aanleiding tot misverstand. Het geeft den indruk, dat zij, die verloren gaan, niet tot ons menschelijk geslacht behooren. Daarom is het beter te zeggen, dat het menschelijk geslacht ten deele behouden wordt. Want beiden, de verlorenen en de gezaligden, behooren tot hetzelfde menschelijk geslacht. Heel die tegenstelling tusschen enkelingen en menschelijk geslacht is daarom onjuist en verwerpelijk.

Hier is het verschil duidelijk en juist geformuleerd. De vraag is dus deze: wat is het object van de verkiezing des Vaders, van de verlossing des Zoons, van de vernieuwing des H. Geestes? Zijn het enkele, individueele personen uit de menschheid, uit de wereld, zoodat die menschheid en die wereld zelve verloren gaan, of is het die menschheid en die wereld zelve, ofschoon er velen uit haar verdorven worden?

Misschien zal het echter bezwaar ontmoeten, dat de vraag aldus wordt gesteld. Want men zal zeggen: juist dit aanvaarden we niet, dat uit het feit, dat enkele personen uit de menschheid verkoren en behouden worden, volgen moet, dat de menschheid zelve verloren gaat. De menschheid gaat juist deels verloren en deels wordt ze behouden. Zij valt in twee deelen uiteen. Men kan en mag die tegenstelling van enkelingen en geslacht heel niet maken. Daarop zij geantwoord, dat men toch aan de boven gemaakte tegenstelling niet ontkomen kan. Wel bij de engelen, omdat dezen in eens, tegelijk, naast elkaar zijn geschapen en niet uit elkander zijn voort-

gekomen. Maar de menschheid is één geheel, één organisme, één geslacht, uit éénen bloede voortgekomen. En daarom kan men niet ontkomen aan de vraag: wordt in Christus dat menschelijk geslacht behouden, zoodat zij, die verloren gaan, geen eenheid, geen organisme, geen geslacht, geen mensch*heid* meer zijn, maar slechts op zich zelf staande, individueele menschen; of worden juist in Christus slechts zulke eenlingen behouden en gaat de menschheid verloren? Op deze vraag nu is het antwoord der Schrift niet twijfelachtig. Want zeer zeker wordt de gemeente dikwerf voorgesteld als verkoren, geroepen, vergaderd, verlost, behouden *uit* de volken, *uit* een verkeerd geslacht, *uit* de wereld, Gen. 12 : 1, Deut. 7 : 6, 30 : 3, Jer. 29 : 14, 51 : 45, Ezech. 11 : 17, Hos. 11 : 1, Hd. 2 : 40, Phil. 2 : 15, 1 Petr. 2 : 9 enz., de N. Test. namen voor uitverkiezing, ἐκλογη, en kerk, ἐκκλησια, wijzen dit trouwens al duidelijk aan. Maar even duidelijk leert de Schrift dat het voorwerp van Gods verkiezende liefde, van zijne redding en vernieuwing *niet enkele* menschen *uit* de wereld, maar de *wereld zelve* is. God heeft immers de wereld liefgehad, Joh. 3 : 16. Haar heeft Hij in Christus met zichzelven verzoend, hun de zonden niet toerekenende, 2 Cor. 5 : 19. Jezus is op aarde gekomen niet om de wereld te veroordeelen maar om ze te behouden, Joh. 3 : 17, 12 : 47. Hij is het licht, het leven, de Zaligmaker der wereld, Joh. 1 : 12, 4 : 14, 6 : 33; eene verzoening niet alleen voor onze zonden maar voor de geheele wereld, 1 Joh. 2 : 2. In Hem zijn dan ook alle dingen in den hemel en op aarde met God verzoend, Col. 1 : 20, en onder Hem worden ze alle vergaderd tot één. Gelijk ze allen in Adam sterven, worden ze allen in Christus levend gemaakt, 1 Cor. 15 : 22. De wereld, door den Zoon geschapen, is ook voor den Zoon als haren erfgenaam bestemd, Col. 1 : 16, Hebr. 1 : 2. Eens worden de koninkrijken onzes Heeren en zijns Christi, Openb. 11 : 15. Er komt een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde, waarin gerechtigheid woont, 2 Petr. 3 : 13. Klaar treedt bij dit alles in het licht, hoe organisch de Schrift heel het werk der herschepping beschouwt en in

6

haar eene herstelling ziet van de oorspronkelijke schepping. De schepping in haar geheel, de wereld als organisme gaat niet verloren. Tijdelijk wordt de gemeente wel uit de wereld afgezonderd, en wandelt ze als een pelgrim en vreemdelinge op aarde. Maar zij is in Christus erfgename van alle dingen. Het is alles haar eigendom, 1 Cor. 3 : 21—23. Satan wordt eens buiten geworpen, de goddeloozen worden verdelgd van de aarde, zij vormen geen eenheid, geen rijk, geen menschheid meer; maar het organisme der schepping, de wereld als geheel, de menschheid als natuur en geslacht wordt in Christus behouden. En daarom is de gemeente de herschapen en vernieuwde menschheid, de nu zeer zeker nog onvolkomen maar eenmaal volmaakte organisatie van al dat rijke, volle leven, dat door God in de menschheid is gelegd.

Er zijn behalve de hierboven kortelijk besprokene onderwerpen ook nog andere punten van leerstelligen en practischen aard in debat gebracht. Maar deze zijn deels van minder beteekenis, deels hebben ze minder algemeen de aandacht getrokken, zoodat ze in deze brochure gevoegelijk met stilzwijgen kunnen worden voorbijgegaan.

Aan het einde mogen wij met eenige beslistheid uitspreken, dat er geen enkele kwestie is, die de broederen principieel verdeelt en van elkander scheidt. Voor het grootste gedeelte is de strijd, die gevoerd is, te verklaren uit de betrekkelijke nieuwheid der onderwerpen, uit de vreemdheid der terminologie, uit verschil van voorstelling en uitdrukking, uit wel te betreuren, maar toch verklaarbaar misverstand.

Toch is daarmede de mogelijkheid niet uitgesloten, dat hier en daar, bij dezen en genen de strijd uit een dieper liggend, principieel verschil voortkomt. Als bijv. beweerd is, dat een eigen School tot opleiding voor de Kerken in volstrekten zin noodzakelijk is op grond van Gods gebod, zoodat zij, zonder deze ongehoorzaam is aan 's Heeren Woord; als er geleerd is, dat eene Theologische faculteit als zoodanig reeds, enkel door

hare coordinatie met de andere wetenschappen, uit eene wereldsche, pantheïstische gedachte voortvloeit; als er uitgesproken is, dat sommige dogmatische stellingen, welke vroeger in de Gereformeerde Kerken steeds werden erkend en gedoogd, onschriftuurlijk en ongereformeerd zijn; dan kan de mogelijkheid van een diepgaand principieel verschil niet worden ontkend.

Maar de stemmen, die in dezen geest zich lieten hooren, zijn weinige geweest en vertolken niet de gedachte der Kerken. Veeleer mag aan het einde met blijdschap en met dank aan den Heere worden geconstateerd, dat er over het algemeen bij den strijd der partijen geen beginselen betrokken zijn. Alle broederen staan op denzelfden grondslag; zij scharen zich om éénzelfde banier; zij beoogen éénzelfde doel, den bloei der Gereformeerde Kerken, de deugdelijkheid van de opleiding der aanstaande dienaren des Woords, de eere van Godes heiligen naam en de uitbreiding van zijn Koninkrijk.

Nu is zulk een verschil en strijd onder broederen niet verkwikkelijk. Maar een Roomsch geleerde heeft eenmaal opgemerkt, dat er bij de Heidenen geen dogmatische twisten voorkomen, omdat ze geen waarheid, geen leer hebben, welke stof tot denken heeft. In Christus heeft God ons echter zijne waarheid geopenbaard, welke de diepste gedachten bevat en daarom ook altijd, vanwege onze zwakheid en beperktheid, de mogelijkheid opent voor verschil van inzicht en onderscheidene wijze van voorstelling. En indien dit verschil van inzicht en voorstelling maar niet opkomt uit of leidt tot een verschil van richting, is er geen oorzaak, om over deze schakeering van meeningen bedroefd of bezorgd te zijn. Wat gereformeerd denkt en leeft, wandelt toch in hetzelfde spoor.

Daarom hebben wij goeden moed, dat de dissentieerende broederen weldra nader tot elkaar zullen komen. De geschiedenis, die achter ons ligt, geeft er ons hope op. De vroegere Christ. Geref. Kerk is door de leiding des Heeren nog wel andere twisten te boven gekomen; de strijd, die thans wordt gevoerd, haalt in hevigheid van verre niet bij de twisten die

vroeger de broederen verdeelden. En de verschillende beschouwingen over het reglement, de doleantie enz., welke van 1886 tot 1892 tegen elkander indruischten, zijn zoo verzoend en in der minne opgelost, dat er thans schier geen enkel woord meer aan wordt gewijd.

Zoo hopen wij dan, dat allen ook in de zaken, welke thans in geschil zijn, weldra tot eenstemmigheid zullen komen. Bovenal wenschen wij, dat de Theol. School nu eens zóó ingericht wordt, dat de ernstige bezwaren worden weggenomen, welke reeds sedert geruimen tijd tegen hare regeling bestaan. Daarom dringen wij op aanneming van het voorstel van Curatoren ten sterkste aan. Dit voorstel immers neemt die bezwaren geheel uit den weg. Het doet in niets te kort aan het recht der Kerken, ja handhaaft en bevestigt dit. Het maakt ernst met de taak, welke de Synode aan de School opdroeg, nl. opleiding tot den dienst des Woords beide door wetenschappelijke studie der Theologie en door practische voorbereiding voor het ambt. En zoo mogen ook de Kerken toonen, dat zij deze beide op prijs stellen! Indien men waarlijk beide wil, is er naar onze overtuiging geen andere regeling mogelijk, dan die door Curatoren wordt voorgesteld. Moge deze dan aangenomen en eerlang aan de Theol. School worden ingevoerd. Dan is daarmede ook de zaak der School voor jaren beslist en houdt ze op eene oorzaak van twist en verdeeldheid te zijn. Dan kunnen tijd en kracht aan anderen arbeid worden besteed en kan de School onder den zegen des Heeren arbeiden aan de gewichtige taak, door de Gereformeerde Kerken haar opgedragen! [1])

---

[1]) Deze brochure was reeds geschreven en ook reeds gedeeltelijk afgedrukt, toen het Rapport inzake de opleiding verscheen. Dit Rapport heeft ons geen reden gegeven, om iets in de brochure te veranderen of op onze meening terug te komen Veeleer zijn wij door lezing ervan versterkt in de overtuiging, dat alleen het voorstel van Curatoren in de behoeften der Theol. School voorziet en aan de bezwaren, welke tegen hare tegenwoordige inrichting bestaan, voldoende tegemoet komt. Daarom blijven wij het voorstel van Curatoren van harte steunen en op de aanneming ervan ten sterkste aandringen. Desnoodig, zullen wij ook hiervan later rekenschap geven.

BIJLAGE.

Het voorstel der Curatoren luidt als volgt:

De Curatoren van de Theologische School,

overwegende, dat het Litterarisch onderwijs aan de Theologische School noodzakelijk in gehalte en omvang moet worden uitgebreid;

dat jongelieden, die het voorbereidend onderwijs voor de Theologische studiën ontvangen, op één lijn behooren te worden gesteld met leerlingen van gewone gymnasia;

dat er verandering in studietijd noodig is, alsmede dat de propaedeuse worde overgebracht bij de Theologische opleiding;

en eindelijk, dat het in het belang der Theologische studie wenschelijk is te achten, dat aan het einde dier studie door de Hoogleeraren een examen worde afgenomen, om te onderzoeken of zij de gewenschte resultaten opleverde; en dat dit examen behoort gescheiden te worden van het praeparatoir examen en de beroepbaarstelling;

besluiten de volgende *Algemeene Bepalingen* en *Reglementen* aan de eerstvolgende Generale Synode ter approbatie voor te stellen.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

A. Het Litterarisch onderwijs wordt voortaan alleen gegeven door eigene, bepaaldelijk daarvoor aangestelde Leeraren.

B. Deze Leeraren vormen een eigen Corps en staan onder een eigen Rector.

Voor in het Reglement aan te wijzen vakken kan het onderwijs worden opgedragen aan Hoogleeraren in de Theologie.

C. Het Litterarisch onderwijs wordt zoowel in gehalte als in omvang uitgebreid, en bevat o. a. ook de Moderne talen en de beginselen van Wis- en Natuurkunde.

D. De vereischten voor Admissie-, Overgangs- en Eindexamens, zijn in hoofdzaak gelijk aan die van gewone gymnasia, behoudens de wijzigingen door onze beginselen en het eigenaardig doel dezer inrichting geëischt.

E. Vóór de toelating tot de Theologische studiën zal een onder-

zoek worden ingesteld naar de beweegredenen, die geleid hebben tot de keuze van het ambt van Dienaar des Woords.

F. Dit Litterarisch onderwijs zal staan onder eene Commissie van Toezicht, bestaande uit vijf leden, te benoemen door de Deputaten-Curatoren van de Theologische School.

De vijf leden moeten zijn twee Hoogleeraren in de Theologie, twee leden van het Curatorium en één lid buiten deze twee Colleges.

De Hoogleeraren die les geven aan de gymnasiale opleiding, kunnen niet tegelijk zijn leden van de Commissie van Toezicht.

Bovendien vergaderen de Leeraren der gymnasiale opleiding en de Hoogleeraren in de Theologie gezamenlijk minstens éénmaal 's maands, om zaken van tucht en geestelijke belangen der leerlingen met elkander te bespreken.

Reglement voor de Gymnasiale Opleiding aan de Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

ART. 1. De Gereformeerde Kerken onderhouden een gymuasium ten dienste van hen, die tot den Dienst des Woords wenschen opgeleid te worden.

ART. 2. Dit gymnasium is gevestigd te Kampen en kan alleen verplaatst worden door besluit der Generale Synode.

ART. 3. De verzorging van dit gymnasium is opgedragen aan het College van Curatoren der Theologische School, dat daarvoor eene Commissie van Toezicht benoemt, bestaande uit vijf leden. (Zie Algem. Bep. Lett. F.)

ART. 4. De Commissie van Toezicht vergadert minstens eenmaal in de twee maanden, ter plaatse waar het gymnasium gevestigd is; woont de Admissie-, Overgangs- en Eindexamens bij; houdt opzicht op den geheelen gang van het onderwijs, op belijdenis en wandel der Leeraren, en brengt jaarlijks verslag uit aan de Curatoren der Theologische School.

ART. 5. De benoeming, schorsing en het ontslag der Leeraren geschiedt door de Curatoren der Theologische School, na voordracht van de Commissie van Toezicht.

ART. 6. De Leeraren van het gymnasium moeten bij hunne defini-

tieve aanstelling leden zijn van eene Gereformeerde Kerk, en onderteekenen het Formulier van Rectoren enz., vastgesteld door de Synode van Dordrecht, 1618/19; Postacta, Sessie 164.

Art. 7. Het inkomen en het pensioen der Leeraren, benevens de verzorging hunner weduwen en weezen, worden door de Curatoren in de instructiën der Leeraren geregeld.

Art. 8. Het aantal Leeraren, en de vakken door hen te onderwijzen, worden door de Curatoren vastgesteld, na advies der Commissie van Toezicht.

Art. 9. De Leeraren houden toezicht en tucht op de leerlingen. Zij vergaderen minstens eenmaal per maand met de Hoogleeraren in de Theologie, ter bespreking van de geestelijke belangen der leerlingen en tuchtzaken, onder presidium van den Rector van de Theologische School.

Deze vergadering heeft het recht, om in het uiterste geval een leerling van het gymnasium te verwijderen, na toestemming der Commissie van Toezicht.

Art. 10. Een der Leeraren wordt door de Curatoren, na voordracht der Commissie van Toezicht, tot Rector benoemd. Hij moet den graad bezitten van Doctor in de Klassieke Letteren. Als Rector heeft hij toezicht op het onderwijs, regelt de loopende zaken en belegt de vergadering der Leeraren.

Art. 11. De vereischten voor het Admissie-examen zijn: lezen, schrijven, rekenen, de beginselen der Ned. taal, Aardrijkskunde en Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis en de beginselen der Fransche taal.

Het examen wordt afgenomen door de Leeraren, in tegenwoordigheid der Commissie van Toezicht, welke bij verschil van meening beslist.

Art. 12. De vakken waarin onderwijs gegeven wordt, zijn: Nederl. taal en letterkunde; Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche taal; Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal; Algem. en Vaderlandsche geschiedenis; Aardrijkskunde; de beginselen der Wis- en Natuurkunde; benevens Bijbelsche Geschiedenis en de Christelijke Religie.

Art. 13. Dit onderwijs wordt gegeven in een vijfjarigen cursus. Geen leerling wordt tot eene hoogere klasse bevorderd, dan na met goed gevolg het voorafgaand Overgangs-examen te hebben afgelegd voor de Leeraren en de Commissie van Toezicht.

Aan het einde van den vijfjarigen cursus wordt een examen afgenomen door de Leeraren onder medewerking van de Commissie van Toezicht, die ook bij deze examina — bij verschil van meening — beslist. Bij goeden uitslag wordt een diploma uitgereikt.

Art. 14. Aan leerlingen, die niet tot den Dienst des Woords worden opgeleid, kan door de Commissie van Toezicht toegang tot het gymnasium (behoudens het bepaalde in Art. 11) en vrijstelling van één of meer vakken worden verleend.

Art. 15. De cursus vangt aan den eersten Dinsdag in September en eindigt den laatsten Zaterdag in Juni. Tusschentijds is er eene Kerst- en Paaschvacantie van hoogstens 14 dagen.

Art. 16. Het leergeld bedraagt tachtig gulden 's jaars.

Reglement voor de Theologische Opleiding aan de Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Art. 1. De Gereformeerde Kerken in Nederland onderhouden eene Theologische School ten dienste van hen, die tot de Bediening des Woords wenschen opgeleid te worden.

Art. 2. Deze School is gevestigd te Kampen. Verplaatsing kan alleen geschieden bij besluit der Generale Synode.

Art. 3. De gezamenlijke Kerken verzorgen deze School door Deputaten-Curatoren, die te dien einde door de Generale Synode worden gemachtigd en geïnstrueërd. De aanwijzing van deze Deputaten wordt opgedragen aan de Prov. Synoden. Elke Prov. Synode wijst één Curator aan.

Art. 4. Deze Deputaten-Curatoren vergaderen minstens eenmaal 's jaars ter plaatse, waar de School is gevestigd. De Hoogleeraren der School wonen deze vergadering bij met adviseerende stem.

Art. 5. De Deputaten-Curatoren oefenen toezicht op de belijdenis der Hoogleeraren en Lectoren, opdat alles uit hun onderwijs geweerd blijve, wat afbreuk zou doen aan de belijdenis der Kerken. Zij regelen met de Hoogleeraren de vakken, die door elk hunner onderwezen worden; stellen jaarlijks, op voordracht der Hoogleeraren de Series Lectionum vast; en hebben ten allen tijde recht van toegang tot de lessen en van bijwoning der examina.

Art. 6. De aanstelling, de schorsing en het ontslag van hen, die aan deze School onderwijs geven, geschiedt, na voordracht van de Curatoren door de Generale Synode. — De Curatoren hebben het recht van voorloopige schorsing. —

Zij voeren den titel van Hoogleeraar of Lector.

Art. 7. De Hoogleeraren en Lectoren moeten leden zijn van eene Geref. Kerk, onderteekenen bij hun optreden het verbindingsformulier voor de Professoren der H. Theologie, vastgesteld door de Synode van Dordrecht, 1618/19, (zie Postacta, Sessie 175) en verbinden zich tot onderwerping aan het toezicht der Curatoren.

Art. 8. Het inkomen en pensioen der Hoogleeraren en Lectoren, benevens de verzorging van hunne weduwen en weezen, wordt in hunne instructiën geregeld.

Art. 9. Het aantal Hoogleeraren en Lectoren en de vakken door elk hunner te onderwijzen, worden bepaald door de Curatoren, onder nadere goedkeuring van de Generale Synode.

Art. 10. Het College van Hoogleeraren oefent toezicht en tucht over de studenten en heeft het recht, om als uitersten maatregel een student van de School te verwijderen, onder nadere goedkeuring van de Curatoren.

In den regel komen zij eenmaal 's weeks samen, om de belangen der School gezamenlijk te bespreken.

Art. 11. Het College van Hoogleeraren heeft het recht van examineeren in de Theologie en tot verleenen van den graad van Candidaat tot het Praeparatoir examen.

Art. 12. Beurtelings wordt één der Hoogleeraren door de Curatoren voor een jaar tot Rector benoemd. Als zoodanig oefent hij toezicht

op den gang van dit onderwijs, regelt de loopende zaken en heeft het recht tot samenroeping van eene vergadering.

ART. 13. Tot de lessen der Theologische School worden toegelaten zij, die een goed getuigenis aangaande hun belijdenis en wandel kunnen overleggen en voorts òf het Eind-examen aan het gymnasium van de eigene Inrichting der Kerken, òf een daarmede gelijkstaand Admissie-examen met goed gevolg hebben afgelegd. (Zie voorts: Algemeene Bepalingen, E.)

ART. 14. De studie aan de Theologische School duurt vier jaren, één voor de Propaedeuse en drie voor de Theologie.

ART. 15. De Propaedeuse omvat inzonderheid de vakken: Hebreeuwsche taal, N. Testamentisch, Hellenistisch en Patristisch Grieksch, en Patristisch Latijn, Logica, Psychologie en Geschiedenis der Philosophie, en Nederl. taal en Letterkunde. Het examen wordt afgenomen door de Hoogleeraren en Lectoren.

ART. 16. Het Candidaats-examen is in twee gedeelten gesplitst, waarvan het eerste loopt over de vakken: *Isagogiek, Tekstcritiek, Hermeneutiek, Exegese O. en N. T., Bijbelsche Geschiedenis, Kerkgeschiedenis* en *Hebr. Antiquiteiten;*

en het tweede over de vakken: *Dogmatiek,* met inbegrip van *de Inleiding op de Godgeleerdheid, Theologia Naturalis, Geschiedenis der Idololatrie* en *Ethiek, Geschiedenis der Gereformeerde Kerken in Nederland, Homiletiek* en *Symboliek.*

ART. 17. De cursus vangt aan medio September en eindigt de laatste week van Juni. Tusschentijds is er eene Kerst- en eene Paaschvacantie, elk van hoogstens drie weken.

ART. 18. Voor het volgen der lessen wordt telken jare *honderd* gulden betaald, te voldoen in twee termijnen, n.l. bij den aanvang van den Cursus en primo Maart.

ART. 19. Voor elk examen wordt *vijfentwintig* gulden gestort. Wie niet slaagt, wordt bij herhaald examen van betaling vrijgesteld.

ERRATA.

Blz. 31	regel 17	van boven,	staat:	telkens;	moet zijn:	alleen.
Blz. 41	„ 9	„	„	in hoever;	„	en hoezeer.
Blz. 61	„ 6	„	„	straks;	„	slechts.

Dr. A. KUYPER.

„SION DOOR RECHT VERLOST."

„SION DOOR RECHT VERLOST."

TIJDREDE

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM, J. A. WORMSER.

1887.

Sion zal door recht verlost worden.

Jes. I : 27.

M. H.! »Sion zal *door recht* verlost worden!" dit aangrijpende getuigenis des Heeren nam ik op uit den proloog op Jesaias godspraken. Jesaia's profetische *roeping* teekent ons het zesde hoofdstuk, toen hij de Serafs om den Troon des Eeuwigen zag; en hem het „*Heilig, heilig, heilig is de Heere der Heirscharen!*" in de ooren klonk; en de Engel toevloog met de kool van het altaar; en zijn lippen gereinigd wierden; en hij het roepen hoorde: „Wien zal ik zenden en wie zal ons henengaan?"; en hij antwoordde: *Zie, hier ben ik, zend mij henen!* Maar anders is de strekking van dit eerste hoofdstuk. Dit biedt u niet de *roeping* van den profeet, maar het *kort summier van heel zijn profetie*, in hoofdsom het *program* van al wat de Heere hem te profeteeren schonk. Bij Mozes vindt ge zoo het summier program van *alle* profetie in Deut. 32, en gelijk het daar aanvangt: „Neig de ooren, gij hemel, en de aarde hoore de redenen mijns monds", zoo luidt het ook in den aanhef van dit Jesaiaansch program: »Hoort gij, hemelen, en neem ter oore, gij aarde, want de Heere spreekt." Hemel en aarde bestaan om Sion, gelijk Sion er om Immanuël is, en Immanuël om God Drieëenig. En zoo roept Jehova dan den hemel en de aarde tot getuigen op, om aan te hooren wat Hij tot zijn Sion zeggen gaat; oorspronkelijk tot zijn Sion in Uzzia's en in Jotham's dagen, maar in zijn Sion, dat destijds leefde, tot zijn Sion van alle eeuw. De hoofdsom nu van wat de Heere aldus van en tot zijn Sion spreekt, is het woord dat ik tot tekst koos: »Sion zal door recht verlost worden;" en daarom schetst vs. 2—9 ons hoe Sion het recht vertrad en hoe het vertreden recht

aan Sion wierd thuisgezocht; vs. 10—15 hoe Sion buiten recht om heil zocht; vs. 16—20 hoe er toch alleen door recht voor Sion heil komt; en eindelijk (vs. 20 v.v.) in het even prachtige als heerlijke slot van ons hoofdstuk, hoe de Heere alleen machtig is, om Sion uit te redden en hoe Hij dit niet anders kan noch zal doen *dan door recht*. Alzoo, dat wie ten einde toe dat recht zijns Gods weerstaat, naar luid vs. 30 en 31 »zal zijn als een eik, welks bladeren afvallen; als een hof die geen water heeft; een vonk en vlas te saam gevoegd, totdat ze branden zullen en er niemand is die het blussche."

Wat is dit recht Gods?

De bepaling van een lijn, die *recht* zal zijn, eischt *twee* vaste punten; en zoo ook eischt de kennis van alle *recht* voor het schepsel de bepaling én van het punt van zijn *oorsprong* én van het eindpunt zijner *bestemming*. Van waar ge komt en waar ge heen moet, met wat daar tusschen ligt, bepaalt voor u den weg van het recht. Er is dus geen recht of God moet Souverein wezen. Die souvereine Schepper en Beschikker, die, omdat alle creatuur uit zijn hand kwam, in zijn hand rust, en eeuwig in zijn hand blijven moet, er meê doet naar zijn vrijmachtig welbehagen, laat zijn creaturen niet uitvliegen gelijk een duivenmelker de duiven uit zijn til, maar geeft ze op hun weg en uitgang een *bepaling* mede. Een bepaling van hun aard en aanleg; een bepaling van hun levenswet en levensregel; een bepaling van hun doel en taak; en evenzoo van hun verplichting en bestemming. Deze bepaling nu is *Gods recht*; want al wat het Hem beliefd heeft, om over zijn schepsel te ordineeren, moet in en door dat schepsel om Zijns naams eer worden volbracht. In het gemeen genomen is er dus een recht Gods over *alle* creatuur: over zon en maan en starren; over den bliksem en de elementen; over de zee en den afgrond; over plant en dier. Maar overmits deze niet tegen *kunnen* worstelen en willoos door de wet en het recht van hun natuur geleid en gedreven worden, wordt door al déze schepselen Gode zijn recht nooit betwist en komt er

dies van een rechtsgeding tusschen hen en hun God nooit sprake. Maar anders wordt het met den *engel* en den *mensch*. Een engel kon, de mensch kan tegenstaan. Eerst hier ontstaat dus rechtsstrijd; hier opent zich een zedelijke wereldorde; en hier komt het er dus op aan, dat alsnu Gods wil doorga en zijn souvereine beschikking niet gedwarsboomd worde. Of ook, dat, waar zijn wet en wil weerstaan wierd, Gods recht tóch ongedeerd blijve, en door het scheef getrokkene, het kromme en verdraaide heen, in het eind *als recht* uitkome.

Dit nu verstaat de van God afgedwaalde *niet*, maar Sion kan het verstaan; want „De Heere heeft aan Jacob zijne woorden bekend gemaakt, aan Israël zijne inzettingen en zijne rechten; maar alzoo heeft Hij aan geen volk gedaan en zijne rechten die kennen ze niet. Halleluja!" (Ps. 147 : 19, 20). Buiten Sion baat dus zelfs geen pleidooi voor de rechten des Heeren, maar in en tegen Sion moet dit pleit gevoerd worden. En daarom nu staat er van Sion geschreven: *„Sion zal door recht verlost worden"*, en ga ik naar het heilig richtsnoer van Hem die was en is en komen zal, u ontvouwen, hoe

I. Sion door recht verlost *is*;
II. door recht verlost *wordt*;
III. en eens volkomenlijk door recht verlost *zal worden*.

I.

Zefanja, M. H., getuigt van 's Heeren volk: „De rechtvaardige Heere is in het midden van hen. Hij doet geen onrecht. Alle morgen geeft Hij zijn recht in het licht. Er ontbreekt niets. Doch de verkeerde weet van geen schaamte" (3 : 5). Zeg dus niet: „wij zijn Sion, en die van Bazan zijn buigen het recht, maar wij zijn de heiligen", want Sion moet *tweeledig* verstaan. Sion in zijn *eerste* opvatting zijn niet de personen, maar de top Sion, de Berg van Gods heiligheid, zijn heilige woonstede, de volzalige Tente des lichts; en eerst *daarna* komen de *personen* aan de orde, die verkoren zijn om in die Tente in te gaan en

Sions kinderen genaamd worden. Nu is Sion heilig en uit Sion wijkt het recht nooit, en in dien zin geldt het: „Alle morgen geeft Hij zijn recht in het licht, er ontbreekt niets". Maar de personen in Sion zijn in zichzelve zeer onheilig, en daarom staat er bij: „doch de verkeerde weet van geen schaamte!" — En daarom, wat ik u bidde, denk nu eens niet aan de ongeloovige wereld, en niet aan de afgedoolden, maar denk aan Sion en aan uzelven in deze ure, en laat ons de zake des rechts, niet met hen die buiten staan, maar tusschen onszelven en onzen God afdoen; en merkt dan allereerst op

1. hoe Sion alleen om het recht *geroepen* is;
2. hoe Sion desniettemin het recht heeft *vertreden;*
3. hoe Sion het toen *buiten* het recht om heeft gezocht;
4. en hoe Sion er toch alleen *door* het recht is gekomen.

1.

Sion alleen om het recht *geroepen.*

Het Kruis van Christus is voor Sion op aarde het eenig middelpunt, en van dit Kruis verklaart de heilige apostel ons, dat het er stond „tot een betooning van Gods rechtvaardigheid in dezen tegenwoordigen tijd, opdat Hij blijke rechtvaardig te zijn en rechtvaardigende dengene die uit het geloof in Jezus is." (Rom. 3 : 26). Dit ligt zóó: Het recht van God treedt pas uit en heeft eerst reden van bestaan, als er een Schepping komt. Recht ontstaat eerst *als er twee zijn,* en kwam dus niet aan de orde, zoolang God de Heere, nog zónder schepping, d. i. alleen was. Doch dit juist maakt, dat God de Heere dan nu ook *de lof* van zijn recht wil hebben. Hij wil niet maar in zijn heilig goddelijk bewustzijn weten, dát er in Hem niets dan recht is, maar Hij wil deze zijne gerechtigheid ook erkend en geloofd hebben. En daarom schiep Hij in den mensch een rechtsbesef om het meê te kunnen voelen; een rechtsoordeel om het te kunnen beoordeelen; en een rechtsbewustzijn om het te kunnen verheerlijken. De mensch in het paradijs was er

dus niet maar van af, zoo hij recht *deed*, maar ook hij moest een lied der eere als Ps. 119 zingen, dien jubelenden lofzang voor het recht onzes Gods. — Doch wat gebeurt? Wel verre van ook maar recht te *doen*, verkiest onze menschelijke wil in het paradijs het klare onrecht van Satan boven het klare recht van onzen God. Adam heeft God op het hart zijner souvereiniteit, op het Vaderhart getrapt, en niet maar *één* der rechten Gods gebogen, maar *heel* zijn rechtsbestel bij de spil gegrepen en verwrongen, en er het vlak tegenovergestelde voor in de plaats gezet. Adam *krenkte* God. Want gelijk gijzelve, nu nog, door niets zoo diep gekrenkt wordt, dan zoo men uw persoonlijk recht schenden en verkrachten durft, zoo ook kon Gods souvereine majesteit niet dieper in hare eere aangetast, dan toen de mensch in het paradijs het recht, dat Hem als God toekwam, stukbrak en wegwierp Ware het daarbij gebleven dan zou dus de eere voor Gods recht er nooit gekomen zijn en alle lof voor zijn heilig Recht zijn verstomd. De naam des Heeren zou nooit in zijn Recht zijn grootgemaakt. En om *die* leemte nu aan te vullen, daarom riep en bestelde Hij zijn Sion. Ge moogt niet zeggen dat Sion er is om zondaren te zaligen, want dat ware God en zijn Recht als bijkomstig bij zijn schepsel laten optreden. Neen, Hij doet alle ding *om Zijn zelfs wil*, en dat onze zaligheid daaruit tevens voortvloeit, toont slechts te heerlijker de innerlijke deugd van een recht, waarin zulk een barmhartigheid beschikt is. Zoo is Sion er dan om Gods recht te loven; doch let wel, om het te loven niet als een *van buiten* geleerde les, maar als een jubellied dat Sion *inwendig* leerde. Lof voor het recht doordien het recht u bewrocht en bevrucht heeft.

2.

Werkt nu Sion hierin meê, M. H.? Neen, zeî ik in de tweede plaats, *maar Sion heeft het recht vertreden;* en wat Elihu tot Job sprak moet ook tot Sion geroepen: *het recht en het gericht*

houden u vast (Job 36 : 17). Want let wel: in Sion roept God geen engel, maar personen uit Adam voortgekomen. Zijn souvereine eere eischt dat. O, dat gansch andere creaturen zijn recht op aarde zouden loven, daar was het niet om te doen. Neen, die eigenste zelvige mensch, die Hem eens zoo ontzettend op zijn Vaderhart had getrapt, *die* moest dat zelfde recht, dat hij eens zoo vermetel brak, weer als de schoonste aller evenredigheden loven. Gij gevoelt het, zóó alleen triomfeert er majesteit in. Maar zoo is dan ook het uitganspunt bij die personen in Sion geen Engelenzuiverheid, maar *verbreking*. Ook onder *die* personen is er van nature niemand die God zoekt. Ook *hun* keel een geopend graf. Hun voet snel om bloed te vergieten. Vernieling en ellendigheid op al hun weg (Rom. 3 : 11, v.v.). En nu komen ze aan, niet als verlegen en beschaamde kinderen, die uit innigen dank hun Vader weer aan het verzoende hart vliegen, neen, maar als verwonnelingen moeten ze getrokken, gesleept, en tegen wil en dank met koorden gebonden tot aan de hoornen van het altaar. Zij ook zijn van nature krenkers, verbuigers, brekers en vertreders van Gods recht, minnaars van ongerechtigheden. En nu wordt het straks wel ánders, maar dat andere moet God in hen *maken*. En dat zál Hij. Straks zullen ze dorsten en schreeuwen naar dat zelfde recht dat ze eens zoo schromelijk vertraden. Maar in zich zelven zijn de Sionieten rechtvertreders met al wie buiten Sion is. Ja bovendien is er in Sion een rechtsvertreding van nóg dieperen en geheel bijzonderen aard. Want als God dat dan nu doet, dat Hij u naar Sion tegen wil en dank trekt, en u in Sion zijn recht toont, en u door wedergeboorte inschept het rechtsoog om zijn recht te kunnen zien, dan zoudt ge zeggen (is het niet zoo?), dat van die ure af Gods heilig recht dan ook uw één en al moest wezen en u onweerstaanbaar moest boeien? En toch, wat leert de uitkomst? Maar immers dit, dat als God de Heere deze wedergeborenen nu weer aan zichzelven overliet, en hun zijn tucht onthield, en de Bediening zijns Woords, en zijn gerichten wegnam, ze hunkerend weer

één voor één naar de vleeschpotten van Egypte zouden terugsluipen. Och, neemt de Heere ook maar één oogenblik de werking van zijnen H. Geest weg, dan is het met alle liefde voor het recht weer uit en slaat Jeschûrun de verzenen weer tegen de prikkelen. En dit nu juist is de schriklijke gruwel in Sion. Sion heeft *meerder* gekend dan in het paradijs gezien was, en toch slaat het keer op keer weder tegen het recht Gods in, en kan alleen *overmeesterende* genade Sion bij Gods recht houden. Vandaar dat als Sion weer wakker wordt, het schuldbesef Sion zoo ontzettend aangrijpt. »O, mijn God, waar berg ik mijn aangezicht?"

3.

Het hevigst komt deze schuld van Sion uit in wat ik in de *derde* plaats noemde: *Sion heeft het toen buiten het recht om gezocht.*

o, M. H., al wat de Heidenen getobt hebben en nog tobben om de wrake hunner goden te verzoenen, daarop heeft ook Sion zich geworpen om zijn schuld aan Gods recht te voldoen. En als ge Luther te Rome op de *Scala sancta* ziet kruipen om den vrede zijner conscientie te herwinnen, wat zocht deze straks zoo kostelijke Sioniet dan anders, dan om van het recht Gods vrij te komen door een redmiddel *buiten dat recht om.* Sion krenkt dan Gods recht niet meer. Het ontkent Gods recht niet langer. Het stemt toe: *er moet aan voldaan worden.* Maar het zwicht er vòor als voor een ijzeren noodzakelijkheid, en is er nu maar op uit, om van den onverbiddelijken eisch van dat recht af te komen. Het wil er van af; er niet naar toe; omdat het Gods recht wel erkend heeft, maar nog niet lief kreeg en er nog niet in gelooft. Eigenlijk is er op dat standpunt zelfs nog eer *haat* tegen dat onverbiddelijk recht in zijn hart. Sion zoekt dan zijn *God*. Het wil met zijn *God* verzoend worden, maar dat *Recht* ligt nog tusschen Sion en zijn God in, en het verstaat nog niet, dat *God* en zijn *Recht* één zijn, gelijk God één is met zijn

Naam (Zach. 14 : 9). En, o, dan is Sion tot elk offer bereid. Het wil alle paden afloopen. Laat God het maar zeggen, wat Hij van Sion hebben wil, om zijn schuld af te koopen. Geen rantsoen zal voor Sion te zwaar zijn. Veil is al zijn goud, en veil het vette zijner runderen. Moet het, hij werpt in het vuur van den Moloch zijn kind. Hij wil kruipen in het stof. Zich krommen als de bieze, zich bleek vasten, en al den dag Heere HEERE ! roepen. Zie hoe hij zich opsluit in de cel. Het lijf te kort doet en afstraft. Of ook zich uitput in werken van weldadigheid. o, *Alles* wil hij voor God doen, als hij dat *Recht* maar van tusschen zich en zijn God kan wegkrijgen. — Of ook, is zijn natuur meer *beschouwend* dan practisch of ascetisch, dan trekt hij theorien op en bouwt systema's, om met de *Liefde* van zijn God tegen het *Recht* van zijn God in te gaan.O, dan kleeft hij aan den Heere HEERE, dien Ontfermenden, dien Albarmhartigen God, die immers niet wil dat iemand verloren ga; die ons niet wegzendt om ons onvolkomen offer; wien ons streven, wien ons bedoelen, wien onze wederliefde toch immers genoeg is. En zoo omkleedt hij het Recht Gods met een schitterend gewaad, geweven uit zijn teederste Liefde. En omdat hij het *Recht* nu niet meer *ziet*, waant hij zelf, en predikt hij 't anderen aan, dat Gods recht nu ook *weg* is, en niet meer met die rechtsschuld te rekenen uw weg is tot behoud. En zoo heeft God de Heere dan, door alle eeuwen, allerlei secte en allerlei ketterij uit zijn Sion zien voortkomen; en God heeft het moeten aanzien hoe Sion zich uitputte en afsloofde en doodwerkte, en er toch nooit komen kon, omdat Sion heil zocht *buiten het recht om.*

4.

Maar toen, M.H., is dan ook *'s Heeren* werk openbaar geworden. Toen Sion niet meer kon; toen Sion in zijn bloed op het vlakke veld lag; toen heeft de Heere *zijn* recht uitgebracht en juist *door* dat recht zijn Sion behouden. Reeds Mozes zong

het van ouds: „*Hij is een Rotssteen, wiens werk volkomen* is"; en hij voegt er bij: „Want al zijne wegen zijn *gericht*, God is *waarheid*, en er is geen *onrecht*; rechtvaardig en *recht* is Hij!" En dáár zat het in. Het Recht, omdat het Gods recht is, kon niet iets zijn, dat opzij moest gedrongen, wat omwoeld, wat bedekt moest worden. Door elk middel om er van af te komen, kon Sion nooit anders dan dat *Recht* en daarmede zijn *God* beleedigen. Zijn Liefde tegen dat Recht op te roepen, wat was het anders dan in God eèn *deeling* stellen? *Strijd* in God, gelijk er strijd in onze zondige natuur is. En dies in God, gelijk in ons, een loven en bieden, hoeveel er op afgedongen, hoeveel er van losgelaten kon worden. Half Recht en half Liefde; een mengsel van halfheden in uw Heere. Neen, het Recht moest niet onder bloemen der liefde bedolven, maar zelf een volkomen werk blijken. Als ooit de Liefde tegen dat Recht kon of mocht roepen, dan schortte er aan dat Recht iets, dan ware er een gebrek in, dan kon het niet goddelijk volmaakt en heilig wezen. Ja, meer nog, als ge tusschen dat Recht en tusschen uwen God een vergelijk door de macht der Liefde wilt treffen, dan wordt uw heil tegelijk conniventie en convenientie; en wilkeur, *niet* recht maakt dan uit, tot wat prijs de zoen zal worden getroffen. En daarom haat de Heere onze God uw eigengerechtigheden zoo met zijn gansche ziel, en daarom laat Hij er u uzelven in dood tobben, opdat gij er een walg van zoudt krijgen. En als gij dan verzinkt en neervalt en het opgeeft, ziet, dan »doet Hij opeens *zijn* recht voortkomen als het licht, en *zijn* gerechtigheid als den middag," (Ps. 37 : 7). Want dan *doet* Hij niet iets, maar *toont* u slechts wat Hij van eeuwigheid reeds *gedaan had;* en hoe, toen zijn Recht pas uitging en zijn recht pas den loop begon, *in* zijn Raad en *door* zijn Raad reeds voorzien was, om, door verderving en verafschuwing heen, zijn Recht toch *voor* u en *in* u en u *ten behoeve* te doen triomfeeren. En als zijn vinger u dan het slijk op het oog legt, en dat oog gaat open, en ge ziet, dàn ja ontwaart Sion op eenmaal wat wonderen van majesteit

er in dat Recht des Heeren besloten lagen. Dan beseft het, hoe de verzoening met dat recht niet van Sion maar van God zelf *moest* komen. Dan doorgrondt het, hoe recht omdat het *Rechtspraak* is, *over* ons gesproken en niet *uit* ons geput kon worden. En dan staat daar het kruis van Golgotha, niet om vóór het Recht geschoven te worden, maar als zelf uit dat Recht uws Gods voortgekomen. En al wat dat Recht sprak komt op dat Lam van God. Dat lijden en dat oordeel; dat sterven; dat neêrdalen in helsche bangheden; dat *door*sterven in één oogenblik van den *eeuwigen* dood! En dat vreeslijk-heerlijke Recht, dat kust de Zoon, terwijl hij er als een worm onder wegkrimpt. »Vader, niet *mijn* wil, maar *uw* wil geschiede!" Maar nu is dan ook het Recht er doorheen gewrongen; en als met gouden lichtstraal fonkelt de *rechtvaardigmaking* van goddelooze Sionieten. En het wonder *is* gekomen. Sion is *door* recht verlost!

II.

In het eerste deel mijner rede, M. H. heb ik Sion *als Sion* tegenover Gods recht gesteld; thans kom ik tot de ervaring van *Sions kinderen.* Sion *is,* maar ook Sion *wordt* door Recht verlost, en zoo ga ik u aantoonen, hoe een echte zoon, een echte dochter van Sion

1. onder het recht Gods *bezwijkt*;
2. voor het recht Gods *roept*;
3. met het recht Gods *worstelt*;
4. en door het recht onzes Gods *geheiligd* wordt.

1.

Verstaat gij het, M. H., dat er niet maar is een *Recht* Gods, maar ook een *Rechtsstrijd* van God met zijn schepsel? Ik bedoel hiermeê, dat er niet slechts *rechten* zijn, die God de Heere door en voor zijn schepsel verordineerd heeft, maar dat er

ook is een *Recht des Heeren*, om u dit recht zijner gerechtigheid op te leggen en u daarbij vast te houden. De zonde heeft dit ontzettende, dat ze God *aanklaagt*. Vat dit toch diep. Dit is geen willekeur in het schepsel, maar God zelf dwingt er u toe, dat ge van tweeën één *zult* en *moet* doen, óf uzelven, óf Hem rechtvaardigen. Het recht zelf, waarin de band en vastigheid aller dingen ligt, noodzaakt u daartoe, en het besef van dezen klem van het recht ligt zoo ontuitroeibaar diep in uw natuur ingeprent, dat ge het ook op uw zondepad *moet* mededragen. Ge kunt het niet afschudden. Het kleeft in uw innerlijkst bewustzijn. Het klemt zich als met vangeren en nagelen tot in de diepste wortelvezelen van uw hart. Ge *kunt* daarom niet zeggen : ik zal wel Gods *recht* vertreden, maar nochtans *God* voor rechtvaardig houden. Neen, zeg ik u, »de zonde *is* de ongerechtigheid," (1 Joh. 3 : 4) d. i. ze is de ombuiging, ze is de verdraaiing, ze is de verkeering van het recht. — Terstond in het paradijs klaagt daarom Satan God bij den mensch aan. Hij noodigt den mensch uit om als rechter *over* God te gaan zitten; om het Gode aangewreven misdrijf, alsof Hij den armen mensch bedrogen zou hebben, te gaan beoordeelen; en, bijaldien hij God werkelijk schuldig vindt, God te straffen door Hem af te stooten van zijn troon, Hem het souverein gezag te ontnemen, en zelf met zijn vrije wil, als God-pelagius, souverein te gaan zitten in zijn plaats. En nu ontstaat de rechtsstrijd. Eenerzijds die valsche Satan,die de *broederen* bij God verklaagt, maar tegelijk *God* aanklaagt in het menschenhart, en daardoor in ons opkomend die geest van gemor en murmureering, van ontevredenheid en opstand, en bovenal die goddeloos-vermetele inbeelding, dat *wij* de onschuldig vervolgden zijn. En daartegenover het Eeuwige Wezen, dat met onkreukbare Majesteit zijn gerechtigheid tegen ons handhaaft én uitbrengt, en niet aflaat eer in het binnenste zelf onzer eigene ziele de uitspraak volgt: »Neen, *God* is rechtvaardig, *God* gaat vrij uit, en de ontzettende schuld is bij *mij!*" — Zoo en niet anders staat dit, het in hemel en aarde beheer-

schend, rechtsgeding, dat voor de vierschaar uwer conscientie moet uitgestreden. Gij vrij, maar dan ook uw God veroordeeld; of uw God rechtvaardig, maar dan ook gij des doods schuldig! En het is uitsluitend in dien zin, dat de heilige apostel Paulus, in Romeinen 3, eerst alle schepsel als schuldig onder den doem neêrlegt, en dán de betooning uitbrengt, dat God rechtvaardig, d. w. z. vrij van schuld naar het Recht is. — En dit nu leert geen zondaar van nature. Dat *kan* hij niet erkennen. Dat *kan* hij niet inzien. En dan zet hij óf als de Ethischen feitelijk alle rechtsvraag op zij, óf hij blijft in zijn boos gemoed zich zelven, even als de wereldling, vleien en vrij pleiten. Maar wat de natuur niet vermocht, dát nu onderwijst God de Heere, door zijn Woord en zijn Geest, aan de kinderen Sions. Hierin is nu de kennisse der zonde. Niet die *eerste* kennisse der zonde, die door verschrikking tot bekeering uitdrijft. Maar die diepere, die in uw ziel ingravende kennisse der zonde, die elk kind van God ten laatste geheel en al *onder het recht zijns Gods* bezwijken doet. o, Dan kwijnt zijn ziel er onder weg, dat hij zóó arglistig en dies onbewust dien heiligen Heere in zijn gerechtigheid wraken en miskennen kon. En hij slaat op de borst en zou den hemel en de hel wel als getuigen willen aanroepen, om ze tot uit zijn ziel uit te scheuren, die vreeselijke gedachte, dat hij zijn God *van onrecht* heeft verdacht. Dan is het hem wellust, om zelf als de schuldige, de goddelooze, de ongerechtige steeds dieper voor dat recht zijns Gods weg te zinken. En er blijft maar één kreet in zijn ziel, een kreet die als uit het diepst zijner nieren opkomt: *God, mijn God is rechtvaardig!*

2.

Is nu de ziel er zoo aan toe, M. H., dan gaat ze ten tweede uit onweerstaanbaren drang *voor het recht Gods roepen*. Gods kind wordt *getuigende* gemaakt. Niet in dien oppervlakkigen zin, dat hij alsnu uit het bekeeren van anderen gaat. Och,

wat zou de doemschuldige, die zich niet aan zijn ziel, neen, maar aan het heiligste in zijn God vergreep, en zijn Goël, zijn Immanuël, zou *hij* de hel ontkomen, in zijn helschen angst moest zien sterven, wat zou zulk een aan de bekeering van anderen gaan staan? Neen, maar er is nu een teedere liefde voor zijn God in zijn ziel uitgestort, en onder die liefde verkwijnt hij. Nu gaat zijn ziel er gebukt onder, dat dat recht van zijn God niet op de straten wordt uitgeroepen; dat nog niet een ieder aan dat recht van zijn God hulde en eere biedt; en dat om hem heen nog alles, tot in de kerke des Heeren, tegen dat recht ingaat. Zijn conscientie is teeder, zijn ziel is bij tijden gevoelig geworden. En nu doet het hem pijn, als hij Gods recht hoort krenken. Hij walgt zelfs van al dat vrome roepen, dat, met een gestolen genade, bepleistering van dat Recht predikt, en hij zou het voor aller oor wel als uit willen schreeuwen: »Pleit toch niet *tegen* dat recht; zoek het toch niet *buiten* dat recht, alleen *door* dat recht wordt Sion behouden!" — In dat recht ziet hij nu de liefde als inzijnde. Uit dat recht ziet hij de genade ontspringen. Onder den bodem van dat recht ligt hem nu de goudmijn van al Godes ondoorgrondelijke barmhartigheid verscholen. En hierin is nu de ootmoedigheid, niet dat hij al zijn overtredingen opsomt; och, die ziet hij in de diepte der zee geworpen; maar hierin, dat hij bekent: »*Ik* heb naar Satan geluisterd; *ik* heb het geloofd, dat mijn God onrecht was; *ik* was die Adam die mijn God schuldig dorst houden; en *ik, ik* ben het, die in mijn eigen huis en eigen vleesch en eigen levenskring, door God te verdenken, het geloof aan dat recht van mijn God ondermijnd heb!" — En nu perst, nu dringt het hem alles in de ziel, om die schâ te beteren; om dat nu om te keeren; om nu *voor* de gerechtigheid te roepen, en alzoo te verkondigen de deugden van dien heiligen God, die ook hem uit de duisternis uitriep en inbracht in zijn wonderbaar licht. »*Jehova Tzidkenu*, de Heere onze gerechtigheid!" is zijn juichkreet geworden. En als hij dan hoort, dat weer een prediker opstond, die een bazuin

voor Gods gerechtigheid opsteekt, dan trilt het in zijn ziel van heilige blijdschap, dan klapt hij de handen van vreugde saâm. Och, zelf kon hij voor Gods recht niet roepen. Maar ook zóó gaat het geroep voor het recht zijns Gods dan toch weer uit!

3.

En nu dit roepen *met den mond* gaat nog M. H., maar ge weet het ook, het roepen voor de gerechtigheid moet ons een roepen *met heel onzen persoon*, met heel ons *leven* zijn; en zoo komt men er dan toe, dat Sions kind, in bange verslagenheid *met het recht van zijn God gaat worstelen*. Want, helaas, dat schreeuwen zijner ziel voor Gods recht treedt met zijn doen en bedrijf en bestaan nog telkens in zoo schril contrast. En als we dáárop zien, wie onzer verstaat dan Jesaia's klacht niet: »Het recht is verre van ons, en de gerechtigheid achterhaalt ons niet: wij wachten op het licht, maar ziet, er is duisternisse; op een grooten glans, maar wij wandelen in donkerheden; wij tasten naar den wand gelijk de blinden; en wij stooten ons op den middag; want nog zijn onze overtredingen vele voor U, en onze zonden getuigen tegen ons; onze overtredingen zijn bij ons, en onze ongerechtigheden die kennen wij. o, Dat overtreden, en dat liegen tegen den Heere, dat achterwaarts wijken van onzen God!" (Jes. 59 : 9— 13). Ook dit zegt geen natuurlijk mensch; hoe zou hij het kunnen? neen, zoo klaagt een Sionskind voor Sions van God gezalfden Koning. Hij staat er verbaasd voor, hoe hij, met Sion, door recht verlost kan zijn, en dat hij toch nog dat Recht overtreedt, schendt en neêrwerpt. Het drukt hem, nog niet de aanschouwing van zijn gerechtigheid *in zichzelven* te genieten, en nog enkel te moeten leven uit het geloof, en door dat geloof, zijn gerechtigheid niet in eigen hand, maar enkel *in den Middelaar* te moeten zien. — Hij kreeg dat recht zijns Gods toch lief. Soms wenscht hij afgesneden te zijn uit het land der levenden, opdat hij toch tegen dat recht zijns

Gods maar niet meer mocht ingaan. En wat bevindt hij? Zonde zooals vroeger; neen, maar de overtreding *veel meer*. Niet dat genade hem niet afsloot van veel vroegere ongerechtigheid. Maar nu drong de blik, die ongerechtigheid opspeurt, zoo veel dieper door. Nu ontdekt hij melaatschheid op plek bij plek, waar hij er vroeger niets van vermoed had. Bij meerder licht ziet hij zich zelven thans met zoo veel zwarter stof bestoven. o, Een liegen tegen den Heere tot in zijn stil gebed, en een achterwaarts wijken van den Heere tot in zijn mildste aalmoezen. — En dan worstelt ge, o kind des Heeren, om er meê door te komen! Het *mag* nu niet meer als vroeger met een burgerlijke gerechtigheid. Het *moet* waarheid voor God in het binnenste zijn. De Wet wierd u *geestelijk*. »Wandelt *voor mijn aangezicht* en weest oprecht", klinkt het ook u gedurig door de diepe gewelven uws hart, en *voor Zijn aangezicht* ligt immers óók naakt en geopend, al uw *verborgen* wandelen, als geen mensch u bespiedt, óók al uw *heimelijk* wandelen in den doolhof daar binnen. En wie, wie is er dan die Hosea's klachten van zijn lippen weert: »*Ik, ik* heb het recht in gal verkeerd, en de gerechtigheid mijns Gods in alsem!"

4.

Maar nu, hoor dan, gij door dien storm gejaagde, gij door dat onweder van het recht uws Gods voortgedrevene, hoor dan het Woord uws Heeren: »Ook in *die* worsteling zal Sion, niet *van* het recht, maar *door* het recht verlost worden!" Want als Satan u dan uw ziele benauwt en spottend vraagt: »Is dát nu een kind van Sion?" dan geeft de Heere u sieraad voor asch, en toont u *het verworven recht van Immanuel*, en legt u den jubelkreet op de lippen: »Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het die rechtvaardig maakt. En wie is het die verdoemt? Christus is het, die gestorven is, ja wat meer is, die ook opgewekt is, die

ook ter rechterhand Gods zit, die ook voor ons bidt!" (Rom. 8 : 33, 34). Dan breidt de Heere voor u uit *het recht van zijn belofte*: »*Ik* zal maken dat gij in mijne inzettingen wandelen zult", en Hij stelt zijn Recht voor u, niet als een recht dat eischt, niet als een recht dat afvergt, niet als een recht dat, leeg en hol, van u vraagt, dat ge het vervullen zult; maar als een Recht, dat recht *maakt* wat krom is, en, vól van gerechtigheden, zich als een druppelende, zwangere wolk boven u uitbreidt. En de Geest maakt u tot een pleiten op dat recht vrijmoedig. En, innerlijk in u biddend met onuitsprekelijke verzuchtingen, roept die Geest het recht van Gods beloften voor u in; en de wolken druipen van vettigheid; en uw dorre ziel gaat onder dien regen der genade staan; en ze drinkt het in en ze wordt o, zoo zaliglijk verkwikt. — Ja, meer nog, dan komt God de Heere en wondt u nog dieper met zijn Recht en toont u, hoe dat diepe insnijden met het Recht voor u *een onderwijzinge in zijn recht* is, een u werpen in de smeltkroes. En dan zit *Hij*, en zift en loutert. En geen korrelke goud kan in die loutering teloor gaan; want dat echte goud in u was *zijn* maaksel. En zoo wordt die worsteling om het recht in u een *afscheiding* van ongerechtigheden. God lof, dat ik ook in dit mijn doen de ongerechtigheid weer *zien* mocht! En zoo omtuint u het Recht, en het teekent u zijn gouden spoor, waarin ge gaan zult, »de goede werken, die God voorbereid heeft, opdat ge daarin wandelen zoudt" (Ef. 2 : 10). — En opdat zijn Recht u nog een meerderen zegen zou brengen, zendt Hij dan naar recht een worm uit, die uw afgod steekt, en zendt Hij de schimmel opdat ze uw gewenschte dingen vertere, en snijdt Hij de schalmen door van den zilveren keten, waarmeê ge nog aan uw *Teraphim* laagt gebonden. En dan komt het lijden, *het zoonsrecht op kastijding*, en het oog dat weent, en het hart dat bloeden moet onder de roede des Heeren; en bitterlijk, o, zoo bitterlijk kunt ge dan door dat Recht uws Gods in uw liefste liefde gewond worden. Maar al gaat er voor het aardsche dan ook alles meê onder, toch veegt ge

straks die tranen van smart en rouwe weg, en een hemelsche glimlach verraadt de vreugde uwer ziel, dat Gods recht u geslagen, ja, maar in die plage u gezegend heeft. En of dan al »de vijgeboom niet bloeit en het werk des olijfbooms liegt; en de kudde uit de kooi wordt afgescheurd; en er geen rund meer in de stalling zal wezen", toch blijft het met Habakuk den oók úw roepen in heilige verrukking: »Nochtans zal ik van vreugde in den Heere opspringen, en zal ik mij verheugen in den God mijns heils!" (Hab. 3 : 17, 18).

III.

Zoo vernieuwde ik dan voor uw heugenis, M. H., de wonderen van Gods heilig Recht; »uit Sion verscheen God weer blinkende in zijn schoonheid" (Ps. 50 : 2). En zoo zagen we hoe Sion eens door het recht verlost *is* naar zijn eeuwigen raad, en nu nog altoosdurend door recht verlost *wordt* van ongerechtigheden; maar thans rest ons nog *het derde* waarop ik u wees, t. w. dat Sion naar Gods onkreukbare belofte in het eind ook verlost *zal worden* door datzelfde Recht. Of om het korter te zeggen: Sion *is* verlost van schuld, Sion *wordt* verlost van zonde, Sion *zal* verlost worden van benauwing en druk. — En hiermeê verwissel ik niet ongemerkt van onderwerp, want de doodsbedruktheid van onze *schuld,* en de zielsworsteling met onze *zonden,* en de benepenheid onder onze *ellende,* zijn het niet drie kwade ranken, die opschoten uit den éénen wortel onzer ongerechtigheden, en waarin, telkens op andere wijze, het geschonden Recht van onzen God zich wreekt. — Niet, versta dit wel, alsof de verloste in het bloed des Lams zoo toch weer onder nieuwe strafschuld zou komen. Laat Rome belijden, dat het Lam Gods alleen de *eeuwige* straf droeg en dat Sion de *tijdelijke* straf nog zelf heeft te dragen; wij als

belijders der Gereformeerde religie zijn, met Gods hulpe, die verkleining van Jezus kruisverdienste teboven gekomen, en staan in den geloove, dat het kind van Sion niet meer door zijn Rechter gestraft, maar alleen door zijn Vader die in de hemelen is, gekastijd wordt. — Maar toch, ook zoo ligt dit kruis dat Sion is opgelegd, als in het Recht gedoopt, want, en hiermeê voleindig ik mijne rede:

1. het is *om* dat recht dat Sion *lijdt*;
2. het is *met* dat recht dat Sion *getroost* wordt.
3. het is *door* dat recht dat Sion eens volkomenlijk zal worden verlost.

1.

Vooreerst dan: Sion *lijdt* om Gods recht! o, Ik weet wel, M. H., soms, een korte wijle, vergunt de Heere het aan zijn volk, om op Elim's kostelijke öase bij de twaalf waterfonteinen en de zeventig palmboomen uit te rusten van den Drijver; dat Hij, naar Jesaia's Godspraak »de gerechtigheid in de woestijn doet wonen en de werking der gerechtigheid zijn doet in gerustheid en in zekerheid" (Jes. 32 : 17); en ook het Sion Gods op onze erve heeft, toen Alva, ónze Drijver, ophield, een nagel aan de heilige stad verkregen en voor een korte spanne tijds dat zoet der ruste gesmaakt. Maar toch, *regel* is dat niet. Hij, door wiens striemen ons genezing is geworden, heeft het zijn Sion wel ánders voorzegd, en het u aangezegd »dat ze hem vervolgd hadden en dies ook u zouden vervolgen." *Veel* ramp bij *matige* levensvreugd is, naar de Psalmist zong, des vromen lot. En wie achter Immanuël aan wil komen, die kent geen kruis met bloemen omhangen, of onder rozen verscholen, maar vindt elken morgen zijn naakt en hard en bitter kruis voor zijn voeten liggen, en weet dat hij het op moet nemen, en het, vroolijk volgend, te dragen heeft, zijn Heere achterna. En hoe zou dit ook anders kunnen? Of is dan Sion voor de wereld niet ondragelijk; haar een aanstoot; een hinder

voor haar ontruste conscientie; spelbrekend te midden van haar vaak Godtergenden jubel; en ingaande tegen wat de geest dier wereld valschelijk als *Recht* heeft geijkt? En zou het voor Sion dan geen lijden zijn, met de kennisse van Gods recht in het hart, deze wereld van ongerechtigheid te moeten aanzien en te midden van de overtreding dier Gerechtigheid te moeten leven. Geen lijden, om gelijk Petrus het van Loth klaagt, »wonende onder hen, dag aan dag, zich de ziel gekweld te voelen, door het zien en hooren van hun ongerechtigheden?" (2 Ptr. . 7, 8). Kan het, dat ge den Eeuwige zoudt liefhebben met onuitsprekelijke liefde en *niet* geschokt zoudt worden in uw ziel, als ge zijn naam lasteren, zijn majesteit aanranden, zijn goddelijke eere slag op slag schenden hoort? Met het recht Gods in uw hart moet ge voort en verder, maar voor dat recht uws Gods is in uw omgeving geen plaats. — Houdt ge het in, zoo is het wel. Maar wee u, zoo ge er voor getuigen, zoo ge er voor opkomen, zoo ge er den strijd voor durft opnemen. Want dán is aanstonds uw lot beslist, heeft uw vrede uit en is het gedaan met uw maatschappelijke ruste. Ze worden uw vijanden, die uw huisgenooten waren. De vriend die uw brood at, kant zich tegen u. Reeds bereidt men den smaad die op u gemunt is, en mengt men den beker vol bitterheden, die over uw hoofd zal worden uitgegoten. En niet lang meer, of ge voelt u uitgestooten, en ge ziet u den rug gekeerd, en er is geen groet der beleefdheid zelfs meer bij het ontmoeten. — o, Als ge dan nog „een *stille* in den lande" woudt zijn, men zou u nog ongedeerd laten. Maar als ge dat nu *niet* kunt, en Sion wordt indachtig dat ze er is *„om te verkondigen dat de Heere recht is,"* en uit te roepen en het niet in te houden; en ge gaat door, en drijft de scherpte van de wigge van het Recht uws Gods tot in uw huisgezin, in uw beroep, in uw levenskring, in uw maatschappij, in uw school, in uw wetenschap, in uw staat, in uw kerk, ja, tot in de diepste beginselen des levens al dieper in; o, hoe staat ge er dan nog verbaasd van, dat een ieder u aanfluit en zich tegen

u kant? Of keerden ze zich niet ook alzoo tegen *al* Gods profeten, tegen *al* zijn heilige martelaren? Hebben uwe vaderen het dan ánders gekend? Ja, is het anders gekend door hem, die, een worm en geen man meer, uit Gethsemané naar Golgotha kroop, om Barabbas, als den man des volks, te hooren toejubelen door de schare, en zelf door heel Jerusalem's bevolking met een »*Kruist hem! kruist hem!*" te worden toegesist?

Maar toch, al weten we dit, in die ure des lijdens kan het Sion zoo bang worden, M. H.! Zoo bang als die uitputtende strijd u elken morgen weer opwacht, en heel uw leven ontzet wordt. Zoo te voelen van uw medeburgers, dat ze het een verademing zouden achten, *zoo ge er niet waart.* Schade te lijden in uw beroep, omdat Gods recht maakt dat ge uw nering en uw handel niet zóó *moogt* drijven als anderen die drijven; of schade, wijl men uit wrevel uw winkel voorbijgaat of uw arbeid niet wil. Zoo bang, als schier alle grooten en machthebbenden der wereld zich tegen u keeren, of zelfs de mannen met stok en sabel tegen u optreden. Bang, als het wordt, alsof ze in u *dat gehate Kruis* hadden gezien, dat den Jood een ergernis en den Griek een dwaasheid is. En banger nog als tot in de banden uws eigen bloeds bewaarheid wordt, wat Jezus u zoo ontzettend ernstig had toegeroepen: dat hij kwam om scheiding te maken tusschen het kind en zijn vader, tusschen de dochter en de moeder. Ja, zóó bang, dat ge duizendmaal u afvraagt: zou ik niet *mogen,* schier niet *moeten* toegeven? en dat toch het Recht van uw God altoos weer onverbiddelijk in uwe ziele antwoordt: »*Neen,* en nogmaals *Neen,* en driewerf *Neen!*" Tot het dan eindelijk een strijd om Gods recht zelfs *in uw Kerk* gaat worden. Ja, in die Kerk die u troosten, in die Kerk Gods, die u Gods recht leeren, in die Kerke die u door tucht bij Gods Recht houden moest. En dan in die heilige Kerke Gods dat uitslaan van het vuur van broedertwist; die bittere gedeeldheid der harten; dat verwoede pogen van Satan, of hij zelfs Gods uitverkorenen verleiden mocht! o, Wie uwer heeft dan niet soms met Jeremia

gewenscht »dat zijn hoofd water ware, om met nooit uitgeschreide tranen te beweenen de breuke van Sion, de dochter zijns volks!" Want in Sion bovenal is het Recht onzes God zoo óverteeder en zoo uiterst gevoelig, dat, waarin ge ook toe mocht geven, in Sion zelf, d. i. in de Kerke des Heeren, mag, zelfs om der broederen wil, Gods recht nooit verzaakt!

2.

Maar uw God die recht is en al zijn werk getrouw, Hij ziet die tranen, M. H.! Uw lijden is voor Hem niet verborgen. Ja ook onder die krenkende benauwing gaat uw recht niet van uwen God voorbij. Eer integendeel is het juist *door zijn recht, dat Hij onder dat lijden u troosten komt.* Want het *is* zoo, in die zake Gods waarom ge lijdt, staat ge rechtvaardig; is uwer wat onze ouden zoo schoon een *zaaksgerechtigheid* noemden; en weet God het, gelijk uw ziele het weet, dat ge onnoozel en onschuldig gekrenkt wordt. Maar hoe fier ge, klevende aan het recht uws Gods, u daar ook onder opbuigt, toch buigt ge straks u even diep ootmoedig onder die slaande hand van uw God neder. Immers Simeï *kon* David niet vloeken, zoo God hem niet gezegd had: *Vloek David!* En ook de Drijver, hoe zou hij u ooit kunnen drijven, zoo God hem niet als instrument tegen u besteld had? En dan keert de wigge van Gods recht zich tegen uzelven, en ge wordt uwer zonde indachtig, en als God u slaat, al weet de wereld het niet, zoo zegt de verborgen aanklacht uwer ziele het u toch, *waarom* u dit lijden overkomen moest, en uw hooge hand, die eerst zoo fier zich ophief, valt u in zelfaanklacht op de borst terug; en neen, ge denkt niet meer aan dreigen, maar ook in uw bangste lijden belijdt ge: *o, God, Gij zijt rechtvaardig!* En dan ziet ge niet meer op den steen, dien men u toewierp, maar alleen op de hand uws God, waaruit die steen geworpen werd. En ge let niet meer op de zaag, die door de fijnste vezelen van uw hart schrijnde, maar staart alleen op de hand van uw

God, die die zaag trok. En ge *kunt* vergeven. Ge kunt *zegenen. Bidden* zelfs voor wie u *vloekt!* — En waar zoo zelfaanklacht en diepe verootmoediging den storm van binnen bezwoer, daar komt dan uw God u het sieraad van zijn huis uitstallen, en u vragen, of het dan zoo bitter is, iets van de litteekenen Christi in uw eigen vleesch te mogen dragen? Of ge dan ook maar één oogenblik in de schoenen van Barabbas zoudt willen staan, in steê van de voetstappen van den Man van Smarten te drukken? U vragen, of Hij het met zijn martelaren dan niet wél heeft gemaakt? En of gij dan Alva's lot, die eere had, boven het lot van een Prince van Oranje, die doorschoten wierd, zoudt verkiezen? — En dan laat Hij u zijn goddelijk Recht voor het zielsoog schitteren, en vraagt u of dat recht dan niet schoon en het niet waard is, dat ge er deze zeer korte verdrukking, die haast voorbijgaat, om dragen zoudt? En immers, dan weent ge niet meer en dan klaagt ge niet meer. »Wat klaagt een iegelijk mensch, een ieder klage van wege zijne zonden." En het komt op eens alles anders voor u te staan, zoo heel anders als het eerst was; en ook gij ervaart het, dat het niet *jammerlijk*, neen, maar dat het *zalig* is zóó om Godswil te mogen lijden. En dan, als ge, o, zijn kinderen, dan nóg niet getroost mocht zijn, o, dan komt die trouwe Vader u als ten overvloede nog met het loon zijner *vergelding* verrassen, u betuigend, „dat niemand hier om Jezus wil ooit verlaten zal hebben broeders en zusters en huizen en akkers, of eens ontvangt hij honderdvoud meer!" (Mat. 10:29).

3.

Want zie, M. H. en hiermede spoedt mijne rede ten einde, als Sion van Gods recht maar niet aflaat, daagt uit dat recht des Heeren ook eens *het recht van Sion zelf*. Immers in het bundelke van Gods recht ligt ook een recht voor Sion zelf besloten, en eens, eens komt de dag, dat Hij de Heere ook dit úw recht »zal doen voortkomen als het licht en uw gerechtigheid als de middag."

(Psalm 37 : 6). *Eens zal juist door het recht Sion volkomenlijk verlost worden.* Nu nóg roept uit het hart van Azië's hoogland de stemme van Abels bloed naar den hooge, en God hoort het aldoor, en Abels eens vergoten bloed *zal* gewroken worden. Graaf in Palestina's bodem en *gij* zult er het bloed der profeten niet meer vinden, maar God vond het er al deze eeuwen door, en het *zal* eens in *Zijn* recht worden uitgebracht. Soms in holen en kerkers zijn Gods lieve martelaren wreed vermoord, of heimelijk bij nachtelijk donker weggedompeld onder den zwijgenden stroom, dat het scheen of geen oog het zag en geen oor het beluisterd had, maar God *heeft* het gezien, en hun doodszuchten opgevangen, en Hij brengt eens ook hun recht uit. „o, Zoo kostelijk is in de oogen des Heeren de dood zijner gunstgenooten!" — En ook waar het niet tot zulk een uiterste kwam, toch is er geen druk of smaad, geen verdriet of geen ongelijk, geen kruis of geen krenking, die ooit aan zijn Sion, zijn oogappel, wierd aangedaan, of Hij wierp het in de weegschaal zijner gerechtigheid en eens zal Hij naar recht het afwegen. Juist omdat onze God een God van recht is, „en al zijn gerechtigheden in der eeuwigheid zijn," (Psalm 119 : 140), kán noch zál ook Sions recht duurzaam verbroken blijven. „Heilige en waarachtige Heerscher," zoo hoort Johannes op Pathmos de martelaren van onder den Troon roepen, „hoelang wreekt gij ons bloed niet van degenen die op de aarde wonen!" En hun wierd gezegd, *niet*, dat ze van zulk roepen zouden aflaten, en óók niet dat deze wrake zou uitblijven, alleen maar *„dat ze nog een weinig tijds wachten zouden!"* (Openb. 6 : 10, 11). Soms nu brengt de Heere, dit uw recht, o Sion, reeds op aarde uit, en toen Noach uit de arke trad en heel de aarde als zijn erfdeel ontving; en Mirjam met haar maagden aan de Schelfzee bij beurtrei zong; en David »na al zijn lijden" als Koning in Jeruzalem intoog; en Kores als de knecht des Heeren geroepen wierd, om het volk Gods uit de ballingschap te ontslaan; en na het schriktooneel van Golgotha, straks heel de bloedstad in rook en vlammen opging; en ook hier

op onze erve, na het woeden van den Bloedraad, Gods Kerke blonk met onverdonkerden goude, is, eeuw na eeuw, het recht van Sion door zijn God uitgebracht en het bloed van Gods heiligen gewroken. En nu nog, mits we maar aan *gerechtigheid* vasthouden, kan die zelfde God nóg wonderen doen, en het *»des avonds vernacht er geween, maar des morgens is er gejuich*" aan zijn gunstgenooten waar maken. De belofte ligt er immers, dat »de poorten der helle zijn gemeente niet overweldigen zullen", en ál zijn Woord is getrouw.

Maar ook, al wierd door onze *te* diepe schuld die uitkomst verbeurd en verhinderd; dat ónze oogen hier op aarde het heil van Sion niet meer aanschouwen mochten; en we met beklemdheid des harten bij ons sterven straks den nóg banger strijd aan onze zonen en dochteren overgaven, toch zal daarom *het einde*, B. en Z., eens heerlijk wezen. Want eens komt naar Gods recht alle ding *in hét Gericht.* Een gericht, een oordeel welks gedachtenisse, naar luid het roerend slot onzer Confessie, wel met recht schriklijk en vervaarlijk zijn moet voor wie Gods recht verzaken dorst; maar dat, o, zoo kostelijk en zoo troostelijk is voor de kinderen van Gods heilig Sion, dewijl alsdan hun volle verlossing zal volbracht worden, en ze zullen ontvangen de vruchten des arbeids en der moeite, die ze zullen gedragen hebben; als hun zake die nu tegenwoordig van de wereld en haar toongevers en machthebbers als een dweperij van duisterlingen verfoeid wordt, eens zal bekend worden de zake van den Zone Gods te zijn, en de Heere hun als een genadige vergelding zal doen beërven een heerlijkheid als in geen 's menschen hart ooit opklom! (Art. 37)

En nu, M. H., zoo is dan het heilig Recht uws Gods u weer voorgesteld; u getoond in zijn souvereine majesteit; u op de conscientie gebonden in zijn onverbiddelijkheid; maar ook u toegestraald in zijn troostrijk licht.

Hoe nu staat gij, gij persoonlijk, met dit recht van uw God? Hadt gij er u dusver nog niet om bekreund; er nog niet meê gerekend; het nog voor dood laten liggen; o, waak dan op rechtvaardiglijk en zie toe, dat ge het recht van uw God niet langer minacht. Ontkomen kunt ge toch niet!

Of hebt ge er u wel om bekreund, maar gewaand dat gij het *buigen* kondt, zoodat niet *gij* naar dat Recht wierdt gemeten, maar gij *dat Recht* meten dorst naar uw lust; laat dan af, wat ik u bidden mag, van uw vermetelheid, of eens zal dat Recht *u* buigen; *neer*buigen tot in het spuwsel van uw eigen zonde!

Of ook, was zoo euvele zin gansch verre van u, maar dorst ge dingen, afdingen op dat heilig Recht; denkend: »God zal niet álles afvergen, God is genadig en zeer ontfermende, en zijn barmhartigheên onendig!" zij het u dan in den Naam des Heeren aangezegd, dat er geen tittel of geen jota ooit of immer afgaat, en dat ge niet *kunt* ontkomen, aleer de laatste penning *door* u, tenzij *voor* u, door uw Goël, is betaald.

En gij, Verlatene dochter Sions, die als een nachthutje in den komkommerhof en als een vervallen hutje in den wijngaard zijt overgebleven, bewrochte door het Recht en daarom door het Recht verloste! wordt ook thans weer uw brandende jaloerschheid voor dit Recht uws Gods op harden proef gesteld, dat een ieder dit recht tegenstaat, dat recht op zij dringt, van dat recht kwaad spreekt, en het u pijn aan uw ziele doet, zooals tot in de Kerke Gods dat recht van uwen Koning vertreden wordt; o, blijft daarom niet van verre staan en ontzinke u daarom de moed niet. „*Onze* Rotssteen is niet als *hunlieder* Rotssteen, zelfs onze vijanden getuigen zijnde." En daarom verwakkert u, en spant de slappe knieën weder, en roep, roep het uit met de keel, en houd niet in: „Gerechtigheid, gerechtigheid, o, land, o, kerke Gods, zult ge ze najagen!" (Deut. 16: 20).

En, om zoo te *kunnen* roepen, laat dat recht uws Gods nauw in uw eigen ingewand liggen; zij het een schild over u, als de Verzoeker uw ziel wil verleiden; uw staf, die u voor

wankelen behoedt, als ge op den weg bezwijken zoudt. Dat Recht staat zoo vastgemuurd en zoo onwrikbaar, het is zoo welgefundeerd, en alle ziel, die kreupel wierd en inzonk, kan aan dat heilige Recht van onzen God zich oprichten.

Ge kunt er u aan oprichten in uw nering, want recht voor God moet uw weegschaal zijn en recht voor uw God uw epha. Ge kunt er u aan oprichten in uw wandel, want rechte paden voor uw voet beletten dat wat kreupel is verdraaid worde en maken van zelf dat het geneest. Ge kunt er u aan oprichten in uw zielsnood, want wie in het Kruis van Golgotha ooit Gods recht zag schitteren en er Gods recht uit indronk, voelde genade in zijn ziel instroomen, en alle wonde daarbinnen geneest. — Ja, ook voor uw Kerke is in dat Recht al uw heil juist. Want dat ge het opnaamt voor het Recht, deed uw Kerk uit haar doodslaap opwaken, en alleen zoo ge onverbiddelijk en niets sparend met dat Recht blijft doorgaan, houdt stand wat begonnen is en is er voor uw Kerke heil.

En bekroop u bij dat hooren van *Recht* en niets dan *recht*, dan soms de vreeze Gel., of dat Recht uw *teederheid* niet in gestrengheid, uw *liefelijkheid* niet in stugheden zou doen verdwijnen, o, hoort het dan van den Psalmist, hoe het juist „uw geboôn zijn, o God, die ons tot uwe liefde trekken"; hoort dan dit treffend woord uit Job, „zou hij, die het recht niet mint, ooit den gewonde verbinden" (Job 34 : 17); en laat Micha u dan het zilveren snoer, dat Recht en Liefde saamhoudt, voor het oog doen glinsteren, als hij roept: „Hij heeft u bekend gemaakt, o mensch, wat goed is, en wat eischt de Heere van u, dan *recht* te doen én *weldadigheid* lief te hebben". (Micha 6 : 18). Gij hoort het immers: weldadigheid, ja, maar met het *recht doen* voorop!

En daarom, aarzelt niet, Gel. maar *waagt* het met dat Recht uws Gods. De Vader en de Rechter zijn niet *twee* maar *één* in den Eenige! Niet enkel op Sinai en Horeb, maar ook in het Paradijs en in het Sion dat boven is, liep en loopt naar het gouden spoor van dat goddelijk recht alle pad ten leven.

En of dan al de wateren bruisen en de rivieren zich verheffen en de bergen in het hart der zee verzet worden, Jerusalems berg zal niet bewogen worden en Sion wankelt niet. Geen instrument dat tegen u bereid is *kan* gelukken. En daarom *kan* Gods kind ook niet anders. Hij *moet* er met Gods recht door heen. En of dan al de afgrond tot den afgrond roept; ja, al ware het dat al de baren en al de golven des Almachtigen over hem heen gingen; ook dan nog blijft hij als drenkeling, ook bij het zinken, zich aan dat Recht zijns Gods vastklemmen. „Kom ik om, dan kom ik om! God zij mijne ziel genadig!" Maar aan dat recht van mijn God zal de glorie en de overwinning blijven. Amen.

O, God! wees mij zondaar genadig!

LEERREDE

OP DEN LAATSTEN DAG VAN 1870 GEHOUDEN

DOOR

DR. A. KUYPER.

Zesde duizend.

AMSTERDAM,
H. DE HOOGH & Co.
1871.
Prijs 7½ Cts.; ter verspreiding 12 ex. 65 Cts.

„O, God! wees mij zondaar genadig."
LUKAS 18: 13.

Zoo staan we dan gereed, M. H., om eer dit jaar ten einde spoedt, ons laatste gebed en onze laatste dankzegging dien Koning der Koningen op te dragen, wiens stem dat jaar van *zeventig* zóó vol majesteit, zóó zieldoordringend, zóó hartverbrijzelend tot ons gesproken heeft. Zij eerbied, zij diep ontzag voor den Eeuwige dan de grondtoon van ons woord, en onderdrukken we elke valsche aandoening, opdat onze stemming eenigermate opklimme tot de hoogheid van Gods gerichten. Zij verre van ons alle week geklaag, om het span van onzen levensdraad, dat weêr wordt afgesneden; verre dat onmanlijk vieren van den weemoed, waardoor de geest onthutst en de zinnen verbijsterd worden; verre bovenal dat onheilig vergoden van een dag, die althans voor Jezus' gemeente verslonden moet zijn in den eeuwigheidszin, waaruit ze leeft. Neen, niet te streelen heb ik de diepe ontroering, door den keer des tijds in u gewekt, maar die aan te grijpen, die te versmelten en over te leiden, of zóó de ernst des levens voor de poorten van uw hart kon gewenteld, dat er winste in dit oogenblik gedaan wierd voor mijn Koning en mijn Heer. Zeer zeker, óók als burgers van uw vaderland, maar toch allereerst als pelgrims naar een beter erve, verschijnt gij aan de plaatse des gebeds. Oók als levende in het maatschappelijk leven, maar toch allereerst als gedaagden voor den vierschaar, hebt ge u hier te stellen voor uw God. Niet slechts vrome aandoeningen heb

ik dus in u op te wekken, maar met ziel en zinnen u ter verantwoording te roepen voor Hem, die u dit jaar eens gaf en thans weêr van u neemt, om ook dit jaar met al zijn zegen en zijn zonden in het gericht te doen komen op den dag, dien Hij daartoe verordend heeft. O! die God, in wiens hand alle inwoners der aarde een hand vol stofs zijn en niets meer, is zoo geducht, is zoo ontzachlijk. Legt voor Hem dan af alle bedeksel, alle zelfmisleiding, allen valschen schijn, en laat door zijn Woord verbrijzeld worden het hart dat tegen Hem nog opstaat, maar ook door zijn Woord vertroost, de ziel die naar ontferming schreit. Het is een bang jaar geweest, een jaar dat het bezinksel des verderfs weêr naar den spiegel heeft opgeschuimd, maar toch, we mogen zijn aanblik in dit uur niet mijden. Er ligt te veel in zijn trekken, dat in naam des Heeren tot ons spreekt. En daarom, verschijne het nogmaals voor ons dat jaar van 1870, dat jaar van bloed en tranen, van gruwel en van afgrijzen; klimme nog eens uit de versche herinnering zijn beeld voor ons op; trede het nogmaals ten voeten uit voor ons met zijn vermorzelde verzenen en zijn verwrongen gelaat; en doe ons dan, Jaar van oordeel en gerichten! nog eens in al zijn kracht en majesteit hooren: eerst wat de Rechter der gansche aarde: dan wat de Heer van leven en van dood: maar ook ten slotte wat de Vader in de Hemelen, ons door U als boetgezant heeft toegeroepen, en ontlokke die driedubbele stem M. H., aan onze ziel dan geen anderen weerklank, dan de bede die eens, slaande op zijn borst, de tollenaar bad: »O, God! wees mij zondaar genadig!"

I.

»Zoo is er dan toch een God, zóó leeft dan toch die Rechter der gansche aarde!" Zietdaar dan wel de eerste kreet der conscientiën, dien we ditmaal hebben op te vangen; want, als de Heilige, die toornt over zijn schepsel, is de Almachtige dit jaar zoo zichtbaar gekomen over Europa's Vorsten en Volkeren, over den Geest onzer eeuw en ons eigen Vaderland.

Van Europa's Vorsten sprak ik eerst. O, de val van een vorst is altijd een aangrijpend schouwspel, dat ons van zelf het woord van Jesaia op de lippen legt: Gij zijt ook krank geworden gelijk wij! De vorsten der aarde dragen het dubbel zinbeeld, eenerzijds van de hoogheid Gods, die door Zijn gezag ons in stand houdt, maar ook andererzijds van de hoogheid des menschen, die wat voor oogen is, zoekt. Zinken dus hun troonen weg, wordt hun de scepter uit de hand, de kroon van het hoofd genomen, dan is het de zegen van Gods gezag die ons geroofd wordt, maar ook de steun op eigen hoogheid, die ons ontvalt. Zij stonden daar in hun verhevenheid als de gezalfden des Heeren, maar ook als de cederen op den Libanon, en daarom, als zelfs die cederen geveld worden door den adem des Heeren, vraagt het lage kreupelhout met siddering: »wat gewordt mij?" En toch, zulk een val der vorsten gaf dit jaar van '70 ons tot tweemalen toe, ons beide keeren in geheel eenigen zin te aanschouwen. Ik weet het, reeds de geschiedenis der jaren, die achter ons liggen, had ons aan het inzinken van troonen gewend, maar toch, wat zoo bid ik u, was de val van Duitschland's en Italië's prinsen, vergeleken bij den dubbelen val, dien we dit jaar beleefd hebben, toen eerst Napoleon's troon instortte en straks het gestoelte van Rome's Stedehouder bezweek.

Machtig als Napoleon scheen geen vorst in Europa te zijn. Onverwinbre legioenen wachtten op zijn wenk, met een zevental millioenen had het stemrecht pas zijn troon bevestigd, schier al Europa's vorsten waren beurtelings hem ter eere als in bedevaart naar zijn hoofdstad getogen, en elk wist dat in Europa zijn wil het zwaarste woog. Wat hoogheid dan ook in zijn taal, wat grootschheid in zijn paleizen, wat schijn van majesteit in al zijn doen, geheel vorstelijk was zijn verschijning! En toch ziet, hoe hoog zich die reuzengestalte ook verhief, ... een strijd van luttel weken is genoeg, en door den adem des Heeren ligt hij ter neêr geworpen, gevangen hij die anderen ving, vervloekt door heel zijn volk hij die heel dat volk ten onzaligen vloek geworden bleek.

En was de troon van Rome's Stedehouder niet even gedenkwaardig? een troon minder machtig, het is zoo, dan die der Napoleon,

maar in grijzen ouderdom alle troonen van Europa overtreffend, een troon die uit alle natiën zijn strijders vergaderde, door den cijns aller volkeren werd geschraagd, en door den herderstaf die op haar rustte, in den glans van het heilige blonk. En toch, zie, noch die grijsheid, noch die cijns aller volkeren, noch die heilige stralenkrans heeft den vijand van verre gehouden. Overweldigd werd ook Rome's erve en de oudste vorstentroon zonk weg.

Maar nu, was er, zoo vragen we, geen oorzaak? Wie noemt Napoleon zonder aan meineed, zonder aan samenzwering en Decembermoord te denken? Wie slaat de geschiedrolle van Rome's Stedehouders op, dat niet het bloed der vaderen ons uit de schavotpleinen in het aangezicht springt, en de gruwel van den Bartholomeusnacht ons ijzingwekkend door de ziel trekt? En daarom, uw val, o Gekroonden! is ten oordeel geworden. Dat er een Rechter der vorsten leeft, hebt gij, o Napoleon, gij Vorst van Rome, ons in uw neêrstorten getoond.

Maar ook Europa's Volkeren trof dat oordeel, want hun zonden zijn het, die vrucht dragen in de zonden der vorsten. En nu, wat tegenstelling M. H., voor die volkeren tusschen den aanvang en het einde dezes jaars. Nog heugt het u, hoe dit jaar met een kus des vredes tot ons kwam en de nestor van Europa's staatslieden getuigde, hoe nooit de vrede der volkeren beter verzekerd was. Maar nu, hoe betrok niet eensklaps die onbewolkte hemel. Daar dreunde de donderslag. Daar schoot de bliksemflits, en heel het hart van ons werelddeel staat in brand. Zie, droef bedekt Europa haar gelaat, want haar volkeren drinken elkanders hartebloed, de natiën weenen en omgorden zich met een zak. Wat weêrgalooze slachting, wat ziedende haat, wat monsterachtige wreedheid, die we aanschouwen! Zie die vernielde vlekken, die platgetreden akkers, die geplunderde, rookende steden, dat roofgedierte om het aas van menschenlijken zich vergaderend, het witte sneeuwkleed zelfs roodgeverwd met der strijderen bloed. Bij God! die jammer is te afschuwelijk, zóó hebben

nooit twee machtige volkeren met het moordend staal in elkanders ingewand gewroet! Waar zal het einde zijn? Ziet, als ware het nog niet genoeg, steekt een nieuw onweder uit het Noorden op, naar het Oosten drijvend, en kondigt nu reeds een nieuwe worsteling zich uit Rusland aan, zoodra deze zal beslecht zijn. Neen, allerminst in deze ure, allerminst aan deze plaats, spreek ik van een oordeel over één der strijdende natiën of den kolossus uit het Noorden. Al Europa's volkeren gaat het aan, dat twee harer zusteren elkaâr moordend bij de keel grepen. In het leven aller natiën trilt de stoot na, door zoo ontzettende opeenbotsing gegeven. Verbroken is aller evenwicht, verstoord aller ruste, aller vastheid onzeker, aller voortbestaan een vraagstuk geworden. Macht gaat boven recht, geweld boven billijkheid. Men kent geen vriend noch vijand meer. De vroedsten zelfs zijn radeloos geworden en in een chäos samengeworpen liggen al Europa's volkeren neêr.

Maar ook hier vraag ik: was er geen oorzaak? Denk u naast Europa de andere werelddeelen, en immers als een koninginne, heerschend over haar zusteren treedt Europa voor u op. Azië en Afrika leggen den scepter neer, waar zij dien opneemt. Aan Europa's volkeren gaf God den schoonsten aanleg, de grootste veerkracht, den diepsten geest. Bovenal. Europa werd gedoopt, de Zone Gods sloeg in ons werelddeel zijn tente op, en met dien Christus scheen ons alle ding te zijn toegeworpen: vrijheid, macht en eer! En nu, de os kent zijn bezitter en de ezel de kribbe zijns Heeren, maar dat uitverkoren, dat van God gezegend Euroop' dorst zijn Maker vergeten, verwierp den Heiland en zocht sints Frankrijks omwenteling zonder den Christus tot hoeksteen, zonder Gods gezag tot cement, zonder zijn woord tot bestek, zijn statenbouw te vernieuwen, en »godsdienstloos de staat" tot wachtwoord zijner staatslieden te maken. O! bijna scheen die bouw voltooid, reeds welfden zich de bogen, reeds glansden de tinnen, de kroonlijst werd reeds aangedragen,.... en als het dan nu eensklaps waggelen ging en van de vier hoeken des winds ineenstort, — zegt mij, o! Natiën van Europa, spreekt ook uw jammer dan niet van een Rechter der volkeren die nog leeft?

Toch kunnen we ook daarbij niet staan blijven, en daarom sprak ik ook van een oordeel over den Geest onzer eeuw. De geest eener eeuw is een macht, een macht die nooit zoo hoog als juist in onze eeuw geklommen was. Wat heeft ons geslacht niet op zijn 19de eeuw geboogd, zich over het licht, dat nu ontstoken wierd, verhoovaardigd. Wie niet ijlings meêging in het nieuwe spoor, dien schold men een duisterling, een achterblijver, een bekrompenen mensch. Het was of de arbeid van alle vorige eeuwen saâm nauwlijks iets gold bij de Hercules' kracht, die onze eeuw ontwikkelde. Toen ruwheid, nu zachtheid van vormen; toen barbaarschheid, nu beschaving; toen onwetenheid, nu verlichting, — zoo zag onze hooggeroemde eeuw minachtend op al haar voorgangsters neer. Alles moest nieuw worden. Nieuw de wetenschap, nieuw de kunst, nieuw de zeden, nieuw zelfs de godsdienst dien men beleed. Wie zich niet haastte om haar opgaande zon te aanaanbidden, dien trof haar smaad, men deed niet meê, zoo men geen wierook voor haar nieuwen afgod had ontstoken. En nog ging het haar te traag! Immers, zóó luidde de profetie: was eenmaal die geest der eeuw maar machtig geworden, dan zou de mensch minder slecht, elk volk gelukkiger blijken, want niet geloof en wedergeboorte, maar licht en beschaving hadden de belofte der gouden, der gelukzalige eeuw!

En nu, is zoo vraag ik, ooit een belofte zoo smadelijk geloochenstraft, als die profetie onzer eeuw? Of droop niet reeds bij het vallen der eerste regendroppelen haar het veil blanketsel van de wangen? Werd de schande harer naaktheid niet openbaar, zoodra het zijden opperkleed gescheurd werd? Spleet niet bij den eersten stoot reeds het glad vernis, om weer de oude ruwe verw te toonen, die nog steeds het menschenhart bedekt? Is het niet een tegenstelling, die belachelijk zou zijn, deed ze ons niet weenen, tusschen die hoog opgevijzelde grootspraak en de diepte van schande en smaad, waarin die eeuw thans wegzonk. Want, zie, vertreden ligt alle recht, alle eer bezoedeld, alle wilde hartstocht is uitgebroken, alle gruwel mogelijk gebleken. Het is, of het zelfs opbruischt uit de diepten van den afgrond, het »Roode kruis,"

waarin een beter streven sprak, en dat een oogenblik ons troosten kon, ook dat werd ontsierd door ongeestelijkheid en is ten slotte in praalzucht ontaard!

En wederom zeg ik: is er geen oorzaak? Ook onze eeuw was van God uitverkoren, met wondere kracht van licht en leven door zijn genade begiftigd. Maar nu, zie! In Rome's kerkvergadering heeft onze eeuw het aanschouwd, dat een mensch zich als God heeft gezet in het gestoelte der eere, en de mannen onzer eeuw hebben dien grijsaard bespot, beklaagd, belachen. Maar wat, zoo vraag ik, hebt gij o, onze eeuw! dan anders gedaan, dan nog eens de oude zonde vernieuwd, om den mensch als God aan te bidden? Of was het geen vergoding, zooals ge uw eigen zelfgenoegzaamheid predikte, wierook voor uw geniën strooidet, uw kunstenaars aanbadt en uw zangeressen als godinnen eerdet? Wat anders dan zelf God te zijn, sprak in dat hoovaardig streven, om zoo er een God was, zelf te bepalen, wie Hij zijn zou, wat Hij vermocht, hoever Hij gelden zou? O! dat geduchte woord uit Ezechiël: »Gij zijt menschen en Ik ben uw God," dat woord hadt ge leugen geheeten, en daarom, Eeuw der wuftheid, Eeuw der hoovaardij! nu ge met geschonden gelaat in uw schande ter neder ligt, wordt ge uws ondanks boetgezant voor dien God, dien gij terug woudt dringen, en uw smaad getuigt het ons, dat ook de Rechter der eeuwen nog leeft.

Och, mochten we voor het minst zwijgen van ons eigen vaderland, maar helaas! ook daarover is het oordeel Gods te tastbaar, om zonder nieuwe schuld te worden miskend. Het is zoo. We hebben, ook na onze vernedering in het begin dezer eeuw, jaren van voorspoed gekend, toen de volkskracht zich ontwikkelde, mild de bronnen van volksbestaan vloeiden, en ons staatkundig leven, zoo het scheen, met vaste hand geleid werd. Maar wie is er, zoo vraag ik, die die trekken van blij geluk nog in het heden terugvindt? Onze groote mannen zijn weggenomen, of klein geworden, of staan aan

den rand des grafs, en geen nieuw gestarnte van eerste grootte komt ons aan den droeven hemel verblijden. Onze wingewesten baren zorg en schande, gelijk ze eertijds macht en glorie baarden. De wetenschap sluimert, de kunst bloost, de handel daalt, de nijverheid kwijnt, de scheepvaart kent nauwlijks zichzelve meer. Haast leenen moet een staat, die eertijds schulden delgde. Wat zal ik van het staatsleven zelf zeggen? Door factiezucht en vitzucht en persoonlijke vete is heel onze staatkundige dampkring vergiftigd. Er zijn geen mannen meer die Nederland regeeren, geen staten meer die Holland's volk vertegenwoordigen kunnen. Men zoekt raadslieden der kroon en vindt ze niet, en tot in de hoogste kringen breekt het volksbederf uit. Voeg daarbij de verwikkeling, die om het kroonland van Oranje dreigt; ook de grievende meelijdenheid waarmeé Europa op ons neerziet; bovenal de begeerige blikken, die naar alle kleinere staten uitgaan, en ge stemt mij toe niet waar, dat het »weer groeien en bloeien van ons Holland" althans dit jaar niet is gezien.

Maar ook hier dan de hand in eigen boezem, volk van Nederland! Of is er ook bij u geen oorzaak? Veel is in dit jaar van de wuftheid eener andere natie gesproken, maar spreek niet gij u zelve vrij. O! wie met den blik der liefde u gadesloeg, dien hebt ge bedroefd door het verlaten van der vaderen tucht en goede zeden, gesmart door uw drankgewoonten, en door uw kleingeestige geldzucht gesmart. Hoe het zijn moest, zoo Holland aan zijn eigen aard verbasterde, dat hebt ge getoond door het schoeien van uw leven naar een vreemden leest, door het alles anders te vormen dan het eertijds was, door den huishaard leeg en de gelachzaal vol te maken, door een opvoeren van den levenstrant tot uw kracht het niet meer droeg, door een verteren van uw levensmoed in zingenot en lauwe weelde. Bovenal. Uit een godsdienstige bezieling zijt ge als natie gesproten, in den glans der vroomheid hebt ge als natie eens geblonken, en door de vreeze des Heeren zijt ge als natie in stand gebleven,... en nu... als natie reeds zonder gebed, als natie godsdienstloos, uw kerken veeltijds leeg, uw school zonder Bijbel! Toch zijt ge gewaarschuwd, het graf van een Da Costa ligt daar bij het choor om u te weêr-

spreken [1]), zoo ge het loochenen dorst, en als ge dan nu in uw smaad uzelf niet meer acht, en uw heilig erf tot een aanfluiting voor Europa's volkeren is geworden, zegt het mij Gel., spreekt ook die jammer dan niet van een »Rechter onzes volks," die nog leeft.

En nu, op dien »Rechter der gansche aarde" wezen ons dan de hooge Vorst, het vele Volk, de verlichte Tijdgeest, het lieve Vaderland; we zagen ze allen geoordeeld, om zijn geweldzucht de vorst, de volkeren om hun godverwerping, om zijn menschenvergoding den geest der eeuw, om zijn verbastering het vaderland; maar wat, zoo vraag ik, werd in dat alles in den diepsten zin anders veroordeeld dan uw eigen menschelijk hart? Zie, de Farizeër gaat op, en spreekt, anderen veroordeelend, zich zelven vrij, maar zult gij dan, Gel., die hoovaardij ook nu nog vasthouden in het aangezicht van de ontzettende gerichten, die God Almachtig op deez' aarde brengt? Moet het u dan nog gezegd, dat de teruggang der volkeren in het bederf der gezinnen, en wederom het bederf der gezinnen in het verderf des harten wortelt? Zijn wij het dan niet, die door de uitademing van ons huislijk en persoonlijk leven den dampkring vormen, dien de natiën inademen? Is het niet twijg voor twijg, mede door onze hand, dat die berg van brandstof wierd saamgedragen, die nu zoo schrikkelijk in vlam schoot? Is dan niet het leven der volken een breede stroom, waarin door elken mensch, die leeft zijn deel van levensvocht gedruppeld wordt? En als dan nu die stroom zoo giftige gassen doet opborrelen en bloedrood is gekleurd, zoudt gij dan anderer daad verfoeiend, de eigen hand in onschuld wasschen durven? O, laat af van die zelfmisleiding, hoor de stemme des bloeds waarmee dit jaar over u komt, hoor dat machtig roepen: de Rechter der aarde, ook uw Rechter leeft! Uw Rechter... dus niet naar der menschen dunk, niet naar inbeelding, maar naar recht gaat het, naar het recht uws

---

1) Het graf van Da Costa ligt voor het Choor der Nieuwe Kerk, waarin deze leerrede werd uitgesproken.

Gods. Die Heer des hemels en der aarde, die het thans weer in den rouw en den doodsangst van duizenden bij duizenden toont, hoe vreeslijk het is, in zijn Almachtige hand te vallen, die God vol Majesteit, zal ook over u, o nietige mensch! eens ten gerichte komen, misschien nu reeds in dit leven, maar gewisselijk in dien dag, waarin de boeken des levens, d. i. de conscientiën zullen geopend worden. Dan zal het oordeel van dien ontzachlijken Rechter gaan, niet maar over natiën en eeuwen, niet maar over vorsten en volken maar ook over u, over u persoonlijk. Dan zult gij tegenover Hem staan, om in zijn gericht te zien komen alle zondige daad, alle ijdel woord, alle onreine gedachte. Zijn recht zal dan de maatstaf, zijn gerechtigheid de meetsnoer zijn. Niets zal er vallen, geen tittel of jota van zijn Woord of Wet. Ook dit jaar, ook al wat ge deze maanden, weken, dagen lang in uw zonde of in uw ijdelheid misdreven hebt, het zal dan naakt en geopend liggen voor God en zijne heilige Engelen, voor Hem, met wien gij te doen hebt. Ja ook gij, die, met den tijdgeest afgedreven, dien Rechter hebt bespot en om dat oordeel hebt gelachen, ook gij zult dan daarbij zijn, ook gij dien Rechter zien, als Hij zal opstaan in zijn Majesteit. En als het dan gaat naar recht, naar zijn volle recht, naar zijn goddelijk recht, waar, arme! bergt ge u dan, gij die, met allen, in zonde ontvangen, als zij dat recht geschonden, nooit dat recht volbracht hebt? O! ik weet het, er is een kruis van Golgotha, er is een recht voor ons volbracht, er is een evangelie van ontfermende genade, — ik breng het u ook dezen avond — maar zal het u redden, dan eerst het hart gescheurd en niet de kleederen, dan ook nu verbroken de hoogheid uws harten, dan ook gij op de kniën met de tollenaarsbede: »O Rechter der gansche aarde! wees mij, ook mij, arme zondaar genadig!"

II.

Thans schijnt het wel, M. H., of »macht boven recht" gaat, maar in dien dag, waarvan ik sprak, zal het hooge Recht onzes Gods juist door de Almacht geschraagd worden; want,

hier wees ik u ten andere op: die Rechter der gansche aarde is ook »de Heer van leven en van dood", en gij weet het, ook daarvan bracht dit jaar ons de droeve, de bloedige mare. Wij zagen het niet, wij hoorden het slechts, en toch, hoe bewoog het gerucht niet in ons ingewand reeds de deernis en ontferming? Zie toch, wat duizenden bij duizenden niet uit Duitschlands en uit Frankrijks erve, mannen alle in de kracht des levens, die, denkend aan geen dood dit jaar nog met ons ingegaan, eer Juli kwam, nog aan geen sneuvelen dachten, — en die toch, ai mij! nu reeds half verweerd, op vreemden bodem, in de ruwe aarde nederliggen zonder lijkkist, zonder doodgewaad. En dan nog gestorven met welken dood? O, wien spookte het niet telkens voor zijn verbeelding, daar op die wreede, breede, eindelooze slagvelden, als halmen weggemaaid, die straks nog frisch en krachtig zich bewogen. En dan wat aan dat sterven voorafging, die schrijnende wonde, die afgrijselijke verminking, die mergdoordringende pijn. Zóó nog bloeiend als de roos, en ziet... een musketschot knalt, een lemmer bliksemt, een vuurbol spat uiteen, en badend in hun bloed vallen de strijdende helden neder. Zij sneven ver van het lieve vaderland! Hij sterft, de jongeling verre van zijn moeder, de man verre van zijn vrouw en kinderen. Geen vriendelijke blik, die hem bij het uitblazen van den adem steunt. Geen zachte hand, die het gebroken oog hem toedrukt. Zie, te midden van dien doodendans is de doode zelfs niet heilig meer. Straks holt en draaft en rolt en dreunt het nog met rad en hoef en stormpas over den stervende henen. O! het is goed dát er een God is, voor wien al de gebeden der stervenden opklimmen, en die ook de met het eigen bloed bemorste tranen samenleekt in zijn flesch. Hij zal ze genadig zijn, die ziende op Hem het veege oog geloken hebben! Maar ons, Gel., moet ook uit hun dood het leven komen, ons ook hun sterven een roepstemme zijn ter opstanding. Want die neergeworpen mannenkracht, die afgesneden jeugd, die neergehouwen dorpsbevolking, ja, zelfs het edel ros, dat van de ruif ter slachtbank gaat, het roept ons alles van dien Heer van Leven en van Dood, die met de kinderen der menschen doet naar zijn welbehagen, en ook ons met het woord van den

ziener toeroept: »Laat dan af van den mensch, wiens adem in zijn neusgaten is, want waarin is hij te achten"? [1])

O! als de Heer opstaat en zijn arm uitstrekt, wordt zoo majestueus een schouwspel ons geboden. Niet slechts de velen, maar ook de hoogen treft zijn hand, als hun de levensdraad wordt afgesneden. Ook dat vernam dit jaar ons volk weer, toen nogmaals het heerlijk praalgraf van Oranje zich ontsloot, om nog een vorstelijk lijk in zijn doodenzaal op te nemen. Immers, niets zegt zoo luide aan Hollands hart, dat alle mensch broos en al zijn heerlijkheid als gras is, dan die geopende grafkelder, waaruit ons de schimmen toespreken — helaas! waarom zoo verwijtend ons aanstaren? — van een Willem den Zwijger, een Maurits den Geliefde, van een Frederik den Stededwinger, ja, van heel het roemruchtig Heldengeslacht, dat in die stille groeve rust. En ziet, ook nu werd in datzelfde graf wederom een groote der aarde bijgezet: een geliefde Vorstin: doorluchte Gemalin van een Vorst, dien heel Europa eert: doorluchte Zuster van een Vorst, dien heel Europa vreest: een vrouw van Vorsten, een zuster van Keizers, een moeder van Koningen, en toch — ziet, ook zij knakt aan den stengel, en ook zij wordt weggenomen door Hem, die over Dood en Leven gebiedt.

Neen acht niet, dat we daarom uw eigen dooden minder schatten Gel.! maar, dit gevoelt ge, stil als het leven uwer lieven, was hun verscheiden en heengaan. Minder gekend, kon hún sterven niet zoo machtig aangrijpen. Maar wat ze niet voor ons volk, wat ze niet voor de gemeente zijn konden, ze waren het voor u, voor u met luider stem, voor u met vollen nadruk sprekende boden van uw God. U heeft hun sterven aangegrepen, want u waren ze lief. In den rouw, die om hun dood uw hart vervult, treden ze nog gedurig voor u, wijzen ze nog naar den Eeuwige heen, uw dierbren, die ge missen moest, die ge zoo vurig hadt afgebeden, maar die ge toch ten grave moest dragen op den wenk van den Almachtigen God. O! ik begrijp het, wat snaren ik met die herinnering in uw hart doe trillen, maar toch, bid ik u, houd u daarbij niet op, niet enkel om uw dooden, maar meer nog om Gods eer en het leven uwer ziel moet die ontroering

1) Jesaia II: 22.

zijn. Niet de weemoed, alleen de ernst des levens draagt vrucht.

En nu, die ernst, waartoe die vele, die hooge, die lieve dooden vooral dit jaar ons opwekten, hij komt thans met gespannen spieren ook tot u, Man der wereld! die nog slechts deze wereld kent, in den avond dien ge doorleeft. Want, klopt in uw hart nog geen eeuwig leven, trilt in uw ziel nog niet het beginsel der eeuwige vreugde, immers dan is deze avond zelf een getuige tegen u, dat dit leven — zoo gij meent, uw wezenlijk leven — voorbijgaat als een schaduw, wordt afgeschud als het herfstblad, en sneller dan de bergstroom, díe neerdruischt, afvloeit in den Dood, afvloeit met klimmende snelheid, afvloeit zonder weer te keeren, afvloeit, meer nog, met al wat u schoon en beminlijk, met wat u grootsch en heerlijk is op aard. En zoudt ge dan nog niet ernstig zijn? Dan nog bannen het besef, dat er een God is, die ook u het aanzijn eens gaf en straks weer wegneemt? Dan nog niet met meer dan woorden het erkennen, dat ook gij, met al uw heerlijkheid, niet dan een ijl en broos en nietig schepsel zijt, met al uw macht en goederen en talenten, slechts als een stofje geacht voor Hem, wiens almachtige hand u eens leven deed, en nu nog leven laat, maar om eens u in den Dood te werpen. Mijne vrienden! vergeten we toch de eerste beginselen niet, die we onze kinderen leeren, dat elke cel in uw hersenweefzel, elke vezel in uw spieren, elke druppel in uw bloed, op ditzelfde oogenblik verstijven zou, zoo God Almachtig hun niet van polsslag tot polsslag de werking in stand hield. Bedenkt het met dubbelen nadruk, grijsaards aan den rand des grafs! bedenkt het met ernst, mannen in de vaag des levens, en gij ook bedenkt het, jongelingen van kracht! bedenkt het, eer naar het woord van den Prediker, »de zilveren koorde ontketend en de gouden schaal aan stukken gestooten, en de waterkruik vergruiseld en het rad aan den bornput verbroken wordt.'' Of — wilt ge het zonder beeldspraak — zij het u dan naar het woord onzer kantteekening vertolkt: Bedenkt het, eer het zilveren ruggemerg losgemaakt, en de goudgeele hersenpan verbroken, en de voedende slagader ontbonden en het wentelend rad in uw longen aan stuk wordt gestooten!

Ziet toch, in Gods hand rust het leven, ook dat andere leven, dat alleen blijft, wijl het eeuwig is, als hier op aarde uw plaatse niet meer gekend wordt. O! wat hope, zegt het mij, wat hope is er dan in u, dat in de hand-van Hem, die u ten Rechter zal zijn, eens die eenig begeerlijke, die uitnemendste aller gaven, dat eeuwig leven ook voor u zal rusten? Naar recht zal het gaan ook met u, naar een recht, óf door uw Heiland voor u voldongen, óf eeuwig te boeten door uzelf. En zijt ge dan gerust, gerust ook bij het woelen in uw conscientie, ook bij het spreken van het verleden, bij de herinnering van verborgen zonden? O! misschien naar der menschen recht zijt gij vrij, zijt ge lofwaardig zelfs, onberispelijk, maar ook naar Gods recht? Naar dat recht dat alles eischt, naar dat recht dat onkreukbaar, naar dat recht dat driemaal heilig is? — neen smoor die conscientiekreet niet, die in u opkomt, geef die lucht, volg die stem, ook u brengt ze naar Golgotha's kruis. O! dat kruis van Golgotha is zoo ontzachlijk! Met nog machtiger stem dan dit jaar spreekt dat kruis u van den Rechter, spreekt in dat kruis tot u, Hij die doodt en levend maakt, Heer is zijn naam! En daarom, neen, ziet niet op elkander, laat der Farizeën vloek niet bij u inzweren, weest waar, weest oprecht, weest eerlijk met uw God en eerlijk met uzelven, en wie is er dan, zoo vraag ik, die naderend voor dien Rechter, in wiens hand zijn leven is en uit wiens hand ook eens zijn dood zal komen, iets anders stamelen kan dan de bede der benauwde geesten: »O, God! wees mij zondaar genadig!"

III.

Maar nu, God zij lof, M. H., dat we dien Rechter der gansche aarde, dien Heer van leven en dood, ook aanbidden mogen als onzen »V a d e r i n d e h e m e l e n." Neen niet door zijn Rechterschap te loochenen, niet door zijn Almacht perken te stellen, maar juist door die beiden in heur ontzachlijke majesteit te erkennen, wordt ons die Vader in de hemelen dierbaar. Hij uw Rechter, tegen wien ge overtreden, Hij de Almachtige, dien ge getergd hebt, en nogtans die Almachtige Rechter over u komende als een Vader, die u mint, — zoo leert de Schrift

het ons, zoo spreekt de conscientie van Gods kinderen, en zoo eerst wordt ons de volle rijkdom van dien Vadernaam ontplooid. Wel nu ook van dien Vader spreekt het jaar ons dat verliep, juist naar dien Vader dringt ons de onzekere toekomst, maar ook meest door dien Vadernaam wordt ons het schuldbesef verdiept.

Ja, ook dit jaar, met al zijn afgrijzing, sprak ons toch van dien Vader, die uit de hemelen waakt. »Ik, de Heer, word niet veranderd, daarom zijt gij, o Israël! niet verteerd", is de stemme Gods, die ook dit jaar tot ons volk, tot ons huisgezin en tot ons hart is uitgegaan. Of zouden we niet met ons volk te danken hebben, dat de gruwel, de barbaarschheid van den krijg bij onze grenzen stand hield? Waren ook niet onze zonen reeds te wapen geroepen? Wie wist, toen hij het zwaard weer aangespte, wat lot hem beidde? Is het geen sparing, is het geen bewaring, is het geen genade geweest, dat we, trots dien wereldbrand, en meer nog, trots onze volkszonden, nog als volk bestaan en geen vernieling aanschouwd bebben? Of is het dan om meerder deugd, dat Hollands zonen niet geslacht, Hollands vlekken niet verwoest, Hollands steden niet gebrandschat zijn? O! ik weet wel, nog is het einde niet, en niets belet, dat we eer een jaar om is, in Amsterdam belegerd worden, gelijk men thans benauwd is te Parijs, — maar toch, dat het nog niet kwam, reeds dit is een ontfermend sparen, waarvoor dank uit Hollands hart moet opklimmen naar der Vaderen God. O! dankt dien dank onzes volks mede, Gel., en voegt een elk bij dat dankoffer des Vaderlands, lofzegging en aanbidding voor wat in uw eigen kring en in uw eigen leven goeds nederdaalde van den Vader der Lichten. Immers ook dit jaar is de reeks niet afgebroken van verhoorde gebeden, van verrassende uitreddingen, van ervaringen van Gods trouw. Bovenal ook dit jaar zijn er weder opgetreden, in wier ziel de morgenster is opgegaan, ook dit jaar is de strooming des H. Geestes weer bekeerend en wederbarend uitgevloeid naar menig hart. Ook te midden der gruwelen die ons verbaasden, is Hij de Ontfermer niet moede noch mat geworden, om den bedroefde te troosten, den arme rijk in Christus te maken, en de ziel, die Hem kent, te verkwikken met zijn eeuwige Liefde. O! dat is het majestueuse! te midden dier wereldgerichten God een

Verzoener gebleven voor mij, nietige mensch! Gevoelt ge dan niet, dat ge nog meerder genade behoeft, om bij zooveel trouwe niet te dieper weg te zinken. Neen, beweldadigde in ons midden, het »O, God wees mij genadig" mag ook bij u niet gesmoord.

Donkerder dan ooit staat de toekomst daar voor ons Gel., en alleen hem licht ze op, die weet, dat de Heer ook in die toekomst zijn God en Vader zijn zal. Nog brandt het in Europa's hart, nog woeden de volkeren, die Europa's leven leiden. Heer, maak een einde! roept ons hart, maar nog is het einde niet. O, jaar van '71! wat bergt ge ons dan in uw schoot? Wie weet, slechts een enkele vonk behoeft over te spatten en ook bij ons vat alles vuur. Waar staan we? aan het einde van het begin, of misschien eerst aan het begin van het einde? Zal de onderstbovenkeering doorgaan en ook ons volk doen waggelen op zijn grondvesten, misschien eer een zestal maanden verloopen is, ook wij zijn meegesleurd in den jammer die Europa teistert? Wat zal het zijn? Zal de Tijdgeest, in stede van te zwichten voor den Koning der Koningen, tegen Hem het op een uiterste zetten, en dus weg worden genomen, wat de ongerechtigheid tegenhoudt, en de mensch der zonde zitten gaan in Gods tempel, zeggende dat hij God is? Is wellicht, wat we nu doorworstelden, nog slechts de eerste trilling geweest van die bange weeën, die aan Jezus komst zullen voorafgaan, en staan ze misschien voor de deur die dagen, waarin alle geslachten der aarde weenen zullen en een verdrukking zal uitgaan, gelijk nimmer is geweest? Wee onzer, Gel.! want zoo vermenigvuldigen zich de vragen; en, niet waar, een iegelijk voegt er uit zijn eigen nood en uit zijn eigen zorgen nog een reeks van vragen bij, en Gods woord voegt er nog dit aan toe: Hoe zal het met uw ziele zijn, als dit jaar misschien de honger u verteert, of het zwaard u achterhaalt, of de dood u najaagt? En daar ligt dan het arme menschenhart, bestormd door wat het niet bezweren kan, beangst, beklemd, benauwd,... tot het naar den Hooge opziet en de Vader uit de hemelen ons toeroept: »werp al die bekommering op Mij." Hij alleen kan brood voor

den eter en zaad voor den zaaier geven, Hij alleen den stok en staf des levens u laten, Hij alleen voor krijg en pestilentie u vrijwaren,. Hij alleen waken voor uwer vaderen erve, Hij alleen als het teeken van des menschen Zoon verschijnt, u bergen in het verborgene van zijn tente, u versteken in zijn hut. O! Kent ge dien Vader nog niet, zijt ge nog niet uit de lenden zijner ontferming tot zijn kindeke wedergeboren, roept Hem dan aan — die klopt dien wordt opengedaan — en wordt behouden van het verderf, behouden van dit verkeerd geslacht. Of kent ge Hem reeds als uw Vader, vorme Hij u dan steeds meer, vorme Hij u dan door lief en leed, tot een kind dat in zijn trouwe rusten kan. Maar hetzij die trouwe u nog vreemd, of die trouw u reeds vertrouwd is, de toekomst is bange M. H., en hem alleen zal ze vrede brengen, die ze tegengaat met de stille bede: O God! wees ook in die toekomst mij zondaar genadig!

»Mij zondaar," meent ge dat, is het u daar ernst meê, Gel., maar immers dan gevoelt ge ook, hoe door dien Vadernaam uw schuld oneindig wordt verzwaard. Tegen den Rechter te strijden, dat is onrecht — dat Hij u straffe! Tegen den Machtige te worstelen is verwatenheid; dat zijn almacht u verwerpe! maar het vaderhart van uwen God te bedroeven, dat is kwetsing der Eeuwige Liefde. En nu, gemeente des Heeren! bekeerd of niet bekeerd, reeds door uwen Doop belijdt gij dat God een Vader is, ook al zijt gij nog zijn kind niet geworden. Daarom komt over u, meer nog dan over de wereld die Hem verwerpt, de grimmigheid onzes Heeren, om elken gruwel in uw midden gepleegd. Want gij, als gemeente van Christus, hoont niet slechts den Rechter, tergt niet slechts den Machtige, maar gij — o, hoeveel dieper snijdt dit niet door de conscientiën! — gij beleedigt het Vaderhart van onzen God. En toch, zie, als een stad op den berg moest ge zijn, en ge schuilt; schijnen moest ge als een licht en men tast naar u in het duister. O! dat is uw smaad om uwer zonden wil, Gemeente des levenden Gods! dat uw banier voor uw oogen door het slijk gesleurd en de loochening van uw Heiland in uw tempel

moet geduld worden. Neen, werp de kastijding niet van u af, om den ongeloovige schuldig te spreken. Gij hebt de Opstanding van Christus, waar is zijn verrijzeniskracht? Gij hebt den Heiligen Geest, waar is zijn gemeenschap? Gij hebt den Zoon, waar is zijn genade? Gij hebt den Vader, en waar is zijn eere? En daarom, gij die den God Jacobs liefhebt, doorzoek en onderzoek uw wegen, en zeg niet »ik ben heiliger dan gij, ga van mij uit!" maar val zelf in de schuld, roep zelf uit de diepte, en laat dat u het diepst verbrijzelen, dat ge den Vader hebt bedroefd. Ja, of de tweesnijdende scherpte van dien Vadernaam ook u door de ziel mocht vlijmen, die tegen Hem de hand nog opheft en nog steeds in u-zelven roemt. O! dat zal u eens het vreeslijkste zijn, niet om voor dien Rechter, niet om voor Gods almacht, maar om voor dien Vader in de hemelen te verschijnen, en dan voor eeuwig van dien Vader verre te zijn. O! kom dan, of ook deze dag u nog mocht aangrijpen, gij, Farizeeër, gij geveinsde! opdat niet eeuwig eens het »wee u!" u beklemme. O, of ge nog in dezen dag bekennen mocht, wat tot uw vrede dient, brave, lieve man, maar in uw braafheid de ellendigste. O! kom tot het kruis waar de Rechter uw Verzoener wordt, waar de Heer van dood en leven begenadigt. Sta op uit uw schande, slaaf der zinnen! en laat die Christus over u lichten, die alleen de zondeboeien slaakt. Man van het geld! verkoop al wat gij hebt en koop den parel van geheel eenige waarde. Gij, bezige Martha! laat niet te vele dingen u bekommeren en strek de hand naar het éène noodige uit. Hoogmoedige, eerzuchtige! verberg u in de zoomen van het kleed der genade, eer ge eens u in de spleten der rotsen versteken zult. O, ijdele van hart! werp weg uwen afgod, laat varen den mensch, en houd op te hunkeren naar dien schijn der wereld, die eens met die wereld vergaat. Och, of ik u allen den blinddoek van de oogen kon rukken, dat ge de heerlijkheid onzes Gods en zijn eeuwige schoonheid in het kruis van Christus zaagt.

Maar nu, ge weet het: dát is het eigen werk des Geestes, en daarom wees dien Geest, eeuwig God met Vader en met Zoon, ook in het jaar dat nu ons beidt, bevolen. »Vader sla ons steeds in liefde gade, Zoon des Vaders schenk

ons uw genade", maar ook »uw gemeenschap Geest van God!" zij dat de bede waarmeê we de toekomst tegengaan. Klimme u, klimme mij die bede uit een hongerend hart, uit de diepte der verbrijzeling, uit de wegsmelting der ziele op! Ja, komt Gemeente van Christus! laat ons niet meer zeggen, hoe we bidden zouden, maar laat ons-zelf in den gebede gaan. Immers, uw ziele is bereid, of wilt ge nog eerst dieper wegzinken, welaan, roept dan zelf eer we onzen dank en onze smeekingen opzenden nog eerst het »Gena, o God! gena" naar den Hooge, zingende van den 51sten Psalm het 1ste vers.

„Gena, o God! gena, hoor mijn gebed:
Verschoon mij toch naar Uw barmhartigheden;
Delg uit mijn schuld, vergeef mijn overtreden;
Uw goedheid wordt noch paal noch perk gezet.
Ei! wasch mij wel van ongerechtigheid:
Mijn schuld is zwaar, ik heb Uw wet geschonden;
Zie mijn berouw; hoor, hoe een boetling pleit,
En reinig mij van al mijn vuile zonden."

AMEN.

IS ER AAN DE

PUBLIEKE UNIVERSITEIT TEN ONZENT

PLAATS VOOR EENE

FACULTEIT DER THEOLOGIE?

IS ER AAN DE

PUBLIEKE UNIVERSITEIT TEN ONZENT PLAATS VOOR EEN FACULTEIT DER THEOLOGIE?

REFERAAT

VOOR DE MEETING, GEHOUDEN TER GELEGENHEID VAN DE TIENDE JAARVERGADERING DER VEREENIGING VOOR HOOGER ONDERWIJS OP GEREFORMEERDEN GRONDSLAG,

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM. J. A. WORMSER.

1890.

VOORREDE.

In den regel zagen de referaten van de meetings onzer Universiteits dagen het licht. Aanvankelijk was dit zelfs noodig, naardien onze tegenstanders toen nog in grooter getale plachten op te komen, om over de hoogst gewichtige onderwerpen, die tusschen hen en ons in geschil zijn, te redetwisten. Het was toch billijk dat voor- en tegenstanders, die, door middel van de verslagen der pers, deze debatten volgden, in onverkorten en onverminkten vorm het referaat voor zich konden hebben, dat als grondslag voor het debat dienst deed; en óók dat zij, die verhinderd waren bij het mondeling debat tegenwoordig te zijn, schriftelijk of door de pers van hunne critiek konden doen blijken.

Na 1886 daarentegen zijn onze tegenstanders aan deze goede gewoonte ontwend. De wolken stof, die het kerkelijk Conflict opjoeg, brachten hen blijkbaar in den waan, dat de principiëele quaestie thans af had gedaan. Reeds nu echter begint men in te zien, dat dit *niet* zoo was. In de „Vrije Universiteit" op Gereformeerden grondslag wierd een beginsel belichaamd, welks invloed zich verre over de kerkelijke grenzen uitbreidt, en dat in den diepsten grond met het

beginsel, dat Geloof en Revolutie op elk gebied des levens tegenover elkander plaatst, saamvalt.

Het was daarom juist gezien van heeren Directeuren, dat zij met het houden van eene publieke meeting bij onze jaarvergaderingen voortgingen; maar in verband met het voorshands wegblijven van vele onzer tegenstanders, is het publiek maken van het referaat op zulk een meeting gehouden, dan ook volstrekt onmisbaar.

Vandaar deze uitgave.

KUYPER.

Amsterdam, 19 Juni 1890.

M. H.!

De keuze van het onderwerp voor onze publieke meeting, liet mij ditmaal niet lang in verlegenheid. Mijn onderwerp toch was mij door hetgeen in het afgeloopen jaar, *buiten* onzen kring, in zake het Hooger Onderwijs voorviel, vanzelf aangewezen. Er is in de pers dit jaar, er is op de vergadering van moderne theologen, er is in den gemeenteraad van Amsterdam, er is op politieke vergaderingen, rakende deze materie, schier uitsluitend over het bestaansrecht van de Theologische faculteit aan onze Staats-hoogescholen gesproken. En hoe zou het dan geen laakbaar verzuim, geen blijk, dat we ophielden meê te leven, geen tactische fout zijn, zoo wij nalieten ook onzerzijds een antwoord op de vraag te geven: *Is er aan de publieke Universiteit ten onzent plaats voor eene faculteit der Godgeleerdheid?*

De feiten, die aanleiding gaven om dit teedere vraagstuk bij vernieuwing aan de orde te stellen, liggen nog versch in ieders geheugen. Toen in 1876 de toenmalige minister Heemskerk zijn wetsontwerp op het Hooger Onderwijs indiende, stelde de Regeering voor, de Theologische faculteit te doen vervallen, en zulks niet uit onderschatting van het belang der Theologie, maar uit overweging dat elk Theologisch onderwijs kleur en tint vertoont, en alzoo de Overheid, door Theologisch onderwijs te organiseeren, gedwongen wordt, in strijd met haar karakter, partij te kiezen op een terrein, waarop haar geen recht van keuze toekomt. Hiertegen echter is de liberale partij in de Tweede Kamer, gesteund ook door adressen van ethische zijde, in verzet gekomen; en heeft, deels door kerkelijke voorkeur, deels door staatkundige bedoeling geleid (*), aan het Kabinet ten slotte geen

(*) Zie dit aangewezen in mijne repliek aan Mr. De Beaufort, getiteld „*Onnauwkeurig*"? op bl. 10 en v.v.

andere keuze gelaten, dan om óf zijn ontwerp te zien vallen, óf de vervallen verklaarde Theologische faculteit toch weer in zijn ontwerp op te nemen. Bij dezen stand van zaken sprak het vanzelf, dat een man als de minister Heemskerk het hoofd boog; en onder deze parlementaire pressie is toen een regeling tot stand gekomen, die voor de Overheidshoogescholen de oprichting eener faculteit van zeer partijdige godsdienstwetenschap, onder den vermomden naam van Theologische faculteit, verplicht heeft gesteld; en waarbij van Rijkswege geld aan de Haagsche Synode is geboden, om aan de drie Rijksuniversiteiten twee hoogleeraren van kerkelijk kaliber te benoemen, die wel niet tot de Universiteit zouden behooren, maar toch als appendices en bijwoners in haar glorie zouden deelen. Bij plechtige gelegenheden mochten zij zelfs aankomen achter den Senaat. — Reeds op zichzelve maakte deze regeling vele ontevredenen. Ze hinderde de twee vijfden onzer Roomsche bevolking. Ze was een steen des aanstoots voor de Christelijke Gereformeerden. Ze kwetste de niet-ethische orthodoxie. En ze stuitte niet minder die dege echte liberalen tegen de borst, die van zulk staatsrechtelijk geknutsel, waarbij alle vroeger beleden beginsel schandelijk verzaakt wierd, een onverwinlijken afkeer hadden. Men overdrijft dus niet door te constateeren, dat ook deze wrange vrucht van politiek geknutsel door de kleinere helft der natie, tegen den zin van de meerderheid onder het volk, wierd doorgedreven.

Toch zou allicht niet zoo spoedig weer aan deze regeling getornd zijn, indien ze Amsterdam niet in moeite had gebracht. Dezelfde wet toch, die deze hybridische Theologische faculteiten in het leven riep, schiep ook voor Amsterdam de mogelijkheid om zijn vroeger Athenaeum om te zetten in eene *Universiteit*; mits, en dit was de lastige conditie, mits ook Amsterdam zulk een vleesch-noch-visch faculteit voor de Theologie organiseerde. Nu, dit kon, zoo dacht men, op een goedkoopje. In Amsterdam toch bestonden reeds de Luthersche en Doopsgezinde Seminariën, elk met twee hoogleeraren. Voor even duizend gulden 's jaars per hoofd zouden deze vier heeren wel te bewegen zijn in deze faculteit zitting te nemen. Dat was reeds vier voor vier duizend gulden, en met nog twee hoogleeraren, elk ad *f* 5000, er bij, was men er dus. En tegelijk had men ook studenten, want natuurlijk, al het verschil met vroeger zou dan slechts hierin bestaan,

dat de Luthersche en Doopsgezinde studenten thans aan de Academie college liepen, in plaats van gelijk tot dusver, bij hun hoogleeraren aan huis.

Had men het hierbij dan ook gelaten, zoo ware Amsterdam niet in last gekomen. Maar, gelijk het meer gaat, wiens weg voorspoedig loopt, waagt zich licht te ver, en zoo ook deden de vrienden van Amsterdams stedelijke Universiteit. In niets wilden ze dat hun stichting bij Leiden of Utrecht zou achterstaan, en dus moest ook Amsterdam *kerkelijke* hoogleeraren van de Haagsche Synode hebben. Niet die Synode drong er op aan. Het was louter een spel van Amsterdamsche ijdelheid. Noch kerkelijk belang, noch wetenschappelijk motief, alleen *rivaliteit* was drijfveer. De vraag was slechts, hoe dit doel te bereiken. Immers twee kerkelijke hoogleeraren kosten *f* 10.000, en het Rijk gaf dat geld niet. Eerst hebben de minnaars van dit denkbeeld toen beproefd, uit particuliere bijdragen *f* 250.000 bij elkaar te brengen, die men op het Grootboek zou zetten; want de Haagsche Synode, die in financieële aangelegenheden voor geen Rekenkamer in bedrevenheid onderdoet, nam met belofte van *jaarlijksche bijdragen van particulieren* geen genoegen. Maar juist om de hooge som vlotte dit niet. En toen eerst kwam in den kring der Universiteitsvrienden te kwader ure het ongezonde denkbeeld op, om deze *f* 10.000 's jaars eenvoudig uit de Gemeentekas te lichten; want de gemeentekas had bij de Synode nog crediet. In den Gemeenteraad zaten, dank zij het toen nog onverzwakte monopolie van *Burgerplicht*, bijna enkel „vriendjes". Men had dus slechts toe te tasten, om van de geldverstrekking zeker te zijn. En zoo is toen het noodlottig besluit gevallen, waarbij de Gemeenteraad van Amsterdam zich voor een reeks van jaren verbond, om telken jare *f* 10.000 aan de Haagsche Synode uit te betalen. Een besluit waarbij die Raad, om aan de Vrije Universiteit den voet dwars te zetten, tevens als clausule bedong, dat de Haagsche Synode geen andere studenten dan van Overheidshoogescholen tot haar examina zou toelaten. Een historische herinnering, die ik u niet sparen mocht, om den geest te kenteekenen, waardoor dit besluit wierd ingegeven. En zoo is dan Professor Knappert, zoo is Professor Gunning naar Amsterdam getogen. De altoos energieke Van Dijk uit Doetinchem heeft hier een succursaal gesticht Het getal Theologische studenten is toegenomen. En de heeren meenden nu te zijn waar ze wezen wilden. Het was wel een vreemde toestel.

Een Theologische faculteit waarin, met haar dépendance, vijf moderne, en daaronder twee Luthersche, twee Doopsgezinde en één Synodaal theoloog, met nog twee ethische godgeleerden aanstaande dienaren des Woords voor drie kerkgenootschappen tegelijk moesten opleiden. Maar dit deerde niet. Noch naar eenheid van beginsel, noch naar eenheid van doel wierd gevraagd. Het oogmerk was maar, om ook te Amsterdam een Theologische faculteit met een draaglijk aantal Theologische studenten te hebben; en *dit* oogmerk was bereikt.

Jammer slechts dat de Grondwetsrevisie een streep door deze schoone rekening kwam halen. De Grondwetsrevisie toch breidde de kiesbevoegdheid uit, verzwakte daardoor het monopolie van *Burgerplicht*, en schonk aan de ontevredenen gelegenheid, aan het woord te komen. Geld uit de Gemeentekas voor kerkelijke doeleinden te nemen was een staatkundige misgreep, die stand kon houden zoolang men der critiek het zwijgen opleî, maar die onverwijld geoordeeld lag, zoodra de critiek vrij wierd. En zoo is het geschied, dat reeds kort na de verkiezing in 1888 de beweging tegen de Amsterdamsche Theologische faculteit in gang kwam. De verplaatsing van Professor Gunning naar Leiden werkte deze beweging uiteraard zeer in de hand. En door de cordaatheid en beginselvastheid van een kleine echt liberale groep in de hoofdstad, is er toen een voorstel ter tafel gebracht, eerst om geen geld meer voor een nieuwen kerkelijken hoogleeraar te geven, en, toen dit geen bijval vond, om zich tot de Hooge Regeering met het verzoek te wenden, dat de instandhouding van een Theologische faculteit aan de Overheidsuniversiteiten facultatief mocht worden gesteld; en zulks wel met den beleden toeleg, om, won men dit pleit, de Theologische faculteit althans aan onze stedelijke Universiteit te doen vervallen.

Deze actie lokte, gelijk vanzelf spreekt, heftige reactie uit. Mr. Levy stond een oogenblik de tranen in de oogen, bij het hooren van een zoo boozen toeleg, om „de glorie der vaderen" te sloopen. De *Kerkelijke Courant* gordde een zak om haar lendenen en bedreef misbaar. Onder de Theologische professoren van alle gading en alle richting ging slechts één kreet op over de vermetelheid van het Amsterdamsche radicalisme. En zelfs de moderne Theologen wisten niet beter te doen, dan op hun jaarvergadering Prof. Tiele uit Leiden naar Amsterdam te roepen, om in de hoofdstad zelve aan deze euvele

lieden de welverdiende kastijding toe te dienen. Die strijd woedt nog voort; en nog is op verre na niet te zeggen, tot welk besluit de Hooge Regeering in deze materie komen zal. Dat vroeg of laat de Theologische faculteit van onze publieke Universiteiten wegvalt, is een even zekere als goedgeefsche profetie, maar *hoelang* ze haar leven nog rekken zal, is zelfs van verre niet te gissen. Kwijnende zieken zijn soms taai.

Juist daarom is het echter goed en billijk, dat de quaestie zelve, die door dezen strijd aan de orde is gesteld, van verschillend standpunt op onderscheidene wijze worde toegelicht. Niet door kansberekening, maar alleen door principieel debat kan de publieke opinie tot helderheid komen. En het is in dien zin, dat ook op de mannen der Vrije Universiteit de plicht rust, om aan dat debat deel te nemen. Ook zij toch nemen tegenover deze quaestie een eigen standpunt in, en gaan noch met de „groote Protestantsche partij", ditmaal door Mr. Levy aangevoerd, noch met de radicalen mede.

En nu ter zake.

In zijn publiek gemaakt referaat over deze aangelegenheid zegt Prof. Tiele op bl. 35: „Dat *ik* den naam godsdienstwetenschap zou verkiezen is geen geheim. *Maar aan namen hecht ik niet veel."*.

Reeds dit dunkt mij in dezen hoogleeraar een bekentenis van zwakheid. Maurice heeft in een zijner opstellen*) over *Social morality* een welsprekend pleit gevoerd voor de *waarheid in de taal*, en er op aangedrongen dat aan dat „alles onder alles verstaan" toch een einde mocht komen, omdat niets zoozeer als dit *niet* hechten aan namen, de macht der leugen in de hand werkt. Onze vaderen hadden daarom de vaste gewoonte, altoos eerst de beteekenis der gebezigde woorden te onderzoeken, en het begrip der gebezigde termen te bepalen; overtuigd als ze waren dat bijna geen naam willekeurig was opgekomen, dat elke naam een historie in zich droeg, en dat bij ontstentenis van deze onmisbare bepaling der termen geen ordelijk debat kan bestaan. Dit niet hechten aan namen ontmoet men dan ook gemeenlijk bij hen, die bij het verbergen van de oorspronkelijke beteekenis der woorden en het verduisteren van de geboorteakte belang hebben. En reeds op zichzelf pleit het omgekeerd in uw voordeel, zoo ge

*) MAURICE, *Social morality*. London 1872 Pag. 133—152.

de historische beteekenis der namen aandurft, ze nauwkeurig onderzoekt en in hun oorspronkelijken zin gelden laat.

Een principeel debat over de positie der Theologische faculteit aan onze publieke Universiteiten eischt dan ook mijns inziens dat vooraf de zin en de beteekenis van wat een *faculteit*, van wat een *Theologische* faculteit, en van wat *onze* publieke Universiteit zij, vaststa.

Op de vraag wat historisch onder het woord *faculteit* te verstaan zij, is na de uiterst nauwkeurige onderzoekingen van Heinrich Denifle*) het antwoord niet langer twijfelachtig. *Faculteit* is hier te nemen in den zin van *bevoegdheid*, de *facultas ubique docendi*, d. i. de bevoegdheid om zeker vak van studie publiek te doceeren. Vandaar ging het een tijdlang over in den zin, dat *facultas* dit *vak van studie* zelf aanduidde. Een elliptische spreekwijze, waarin *facultas* de verkorte zegswijze was voor de *disciplina, quam docendi habeo facultatem*. En gelijk eertijds *studium*, dat eveneens oorspronkelijk het *vak van studie* zelf aanduidde, later de naam wierd voor de *school*, waarin dit vak gedoceerd wierd, zoodat men van *studium generale* voor een athenaeum sprak, evenzoo is toen ook het woord *facultas* allengs op de *scola* overgedragen, welker leden saam deze *facultas* of *disciplina* doceerden. In deze beteekenis komt het reeds omstreeks 1250 voor in een schrijven van de Artisten van Parijs. Naar eisch van het staatsrecht der Middeleeuwen vormde nu zulk een scola een soort *gilde*, *corporatie* of *bond*, die niet slechts zelf doceerde, maar ook door het gradueeren van jonge mannen zich voortzette in het opkomend geslacht. Wie door zulk een scola of faculteit gedoctoreerd wierd, trad *eo ipso* als magister in die faculteit op, en bleef daartoe behooren, ook nadat hij zich elders gevestigd had. Men heeft dus de faculteit, ingevolge haar historischen oorsprong, te omschrijven als een gilde van geleerde mannen, die het recht bezaten om collegialiter, d. i. saâm eenzelfde vak van wetenschap te doceeren en daarin graden te verleenen.

Oorspronkelijk was de faculteit dan ook volstrekt niet een onderdeel

---

*) HEINRICH DENIFLE. *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Tom I. p. 67 v.v Berlijn 1885.

der Universiteit, en de Universiteit was volstrekt niet wat men er thans van maakt een *Universitas scientiarum*. Toen de Universiteiten in het leven traden, beteekende *Universitas*, evenals *facultas*, niets anders dan een gilde of corporatie; maar hierin was de Universiteit van de faculteit onderscheiden, dat tot de corporatie der Universiteit zoowel de leeraren als de leerlingen behoorden en tot de faculteit alleen de docenten. Het was de *Universitas magistrorum et scolarium*, of gelijk men later zei, de *Universitas docentium et discentium*. Voor zoover nu deze leeraren en studenten als corporatie zekere burgerlijke rechten bezaten, in onderscheiding van de overige burgerij, vormden ze saam een Universiteit. De *faculteit* daarentegen was een gilde of corporatie enkel van de *leeraren*, en doelde niet zoozeer op zekere eigenaardige burgerlijke rechten, als wel op de *bevoegdheid om te doceeren en te gradueeren*. Vandaar dat in de „Universitas" de leeraren en studenten voor alle vakken saam waren opgenomen, terwijl in de „facultas" alleen de leeraren van één bepaald vak van studie zich vereenigden. Iets waarin lag opgesloten dat de leden der faculteit *in solidaire gemeenschap* doceerden, *saam* eenzelfde wetenschap onderwezen, en alzoo onderling voor elkanders onderwijs aansprakelijk waren. Eénheid van beginsel was van het wezen der facultas dus onafscheidelijk. Niet de enkele magistri, *maar de faculteit als zoodanig doceerde, examineerde en gradueerde.*

Hieruit blijkt, dat men de idée der faculteit evenals die der universiteit vervalscht, door beide voor te stellen, als instellingen voor de beoefening *der wetenschap*. Wetenschap wordt beoefend door de enkele geleerden, geheel onafhankelijk van de vraag, of deze geleerden in of buiten een Universiteit leven; en al spreekt het vanzelf, dat een Universiteit en een faculteit studie *onderstellen*, toch behoort deze studie niet tot haar wezen als zoodanig. Een faculteit studeert niet; het eenige wat een faculteit als college én eertijds deed én nog doet, is dat de faculteit *doceert, examineert en gradueert*. Nog nooit is in eenige faculteit een besluit genomen over hetgeen een hoogleeraar *als man van studie* voor de wetenschap moet arbeiden; maar steeds bepaalden de besluiten der faculteit zich tot de regeling van het doceeren, examineeren en gradueeren. Ik kan mij daarom zeer wel een inrichting denken, die uitsluitend ten doel had, aan jonge geleerden van aanleg de gelegenheid te bieden, hun leven onbezorgd

aan de wetenschap te wijden, maar zulk een inrichting zou niets hoegenaamd met de oorspronkelijke Universiteit gemeen hebben; en ook al gunde men haar den *naam* van Universiteit, in geen geval zou ze *faculteiten* kunnen bezitten. Zeller, die de Universiteit meer in dezen onhistorischen, abstracten zin opvat, is dan ook tot de zeer juiste conclusie gekomen, dat op zijn standpunt de faculteiten moeten wegvallen; en minister Fock, die ten onzent de Universiteiten zooveel doenlijk in dat uitsluitend wetenschappelijk kleed wilde steken, had evenzoo, zeer terecht, uit zijn ontwerp van wet op het Hooger onderwijs de indeeling in faculteiten weggelaten.

Faculteiten ontleenen haar recht van bestaan in het minst niet aan de eischen der wetenschap, maar aan de eischen van het practische leven; reden waarom dan ook elke poging mislukt is, om de indeeling der faculteiten strikt wetenschappelijk te rechtvaardigen. Immers, hoe ook ingedeeld, steeds grijpt de studie, die de ééne faculteit doceert, in de studie der andere faculteiten in. De faculteit is er om het *doceeren*, en het *doceeren* doet de wetenschap niet om zichzelve, maar ter wille van de behoefte der maatschappij. Dit ziet men dan ook aan de indeeling. Omdat er in de practijk der burgermaatschappij behoefte is aan theologen voor de kerk, aan iuristen voor den staat, aan medici voor onze krankheden en aan docenten voor onze scholen, zijn er oorspronkelijk *vier* faculteiten opgetreden, die der *Theologen*, der *Decretisten* (onze iuristen), der *Medici* en der *Artisten*, onder welken laatsten naam men dan saamvatte alle docenten in de propædeutische studiën en voor het vormen van leeraren, die straks aan Latijnsche scholen in onderscheidene vakken zouden optreden; bij ons op doelmatiger wijze gesplitst in de *letterkundige* en *natuurkundige* faculteit.

Vitæ non scolæ was alzoo het gronddenkbeeld, waarvan de indeeling der faculteiten uitging; en wel verre dus van een clubje te zijn van hoogleeraren, die elk hun eigen weg liepen, of ook een disputeercollege voor allerhande tegenstrijdige meeningen, of eindelijk een instelling die gelegenheid bood om voor de wetenschap te leven, moet de faculteit, krachtens haar oorsprong en wezen, gedefinieerd, als een college van geleerden, die saam optreden, om gemeenschappelijk een zelfde vak van studie zóó te doceeren, daarin te examineeren en te gradueeren, dat die beroepsstand in de maatschappij, voor wie de kennis van dit vak onmisbaar is, in stand gehouden en steeds rijker

ontwikkeld worde. Eene bepaling, die in het minst niet bedoelt, de waarde van de beoefening der wetenschap als zoodanig te onderschatten, maar die protesteert tegen het denkbeeld, alsof voor studie een benoeming als hoogleeraar noodzakelijk was; en die evenzoo in verzet komt tegen de onwetenschappelijke methode om, door het niet hechten aan namen, aan het wezen der faculteit onder te schuiven, wat *niet* tot haar behoort. De formule: „De faculteit als zoodanig *studeert* niet, maar *doceert* en *gradueert* alleen," die én eertijds gold èn nog geldt, veroordeelt al zulke onzuivere voorstellingen onvoorwaardelijk, zonder recht zelfs van appèl.

Gaan we thans over tot ons tweede onderzoek, en stellen we de vraag, wat te verstaan zij onder de *Theologische* faculteit. Dat hieronder nooit kan verstaan worden eene faculteit van godsdienstwetenschap, volgt reeds uit het begrip van faculteit. Om drieërlei reden. *Vooreerst* toch is de naam „godsdienstwetenschap" een term ontleend aan de abstracte beschouwing der wetenschap. Stel dus, men stichtte een instelling met het uitsluitend doel, om aan talentvolle lieden een onbezorgd leven in den dienst der wetenschap mogelijk te maken, dan zou zeer zeker ook de godsdienstwetenschap aan zulk een instelling haar plaats moeten vinden; edoch aan zulk een instelling zou elke indeeling in faculteiten vanzelf wegvallen, en alzoo van een *faculteit* van godsdienstwetenschap nooit sprake kunnen zijn. In de *tweede* plaats, heeft men te doen met een Universiteit, die wezenlijke faculteiten bezit, en dus op de practische behoefte der maatschappij doelt, dan kan er evenmin een faculteit van godsdienstwetenschap ontstaan, om de eenvoudige reden, dat geen enkele beroepsstand in de maatschappij door de godsdienstwetenschap, mits men haar wetenschappelijk opvatte, in stand wordt gehouden. Prof. Tiele poogt dezen dans wel te ontspringen door een inrichting van zulk een faculteit te bepleiten, die met behulp van een paar kerkelijke hoogleeraren, practisch toch bruikbaar zou zijn; maar reeds Dr. Rovers heeft hem op de vergadering van moderne Theologen het onwetenschappelijke van zulk een saamkoppeling duidelijk aangetoond [1]). En wat mijn *derde* bedenking aangaat, zelfs op het stand-

---

[1]) Dr. Rovers zei er van (Zie *Bijbl. v. d. Hervorming* p. 41): Bestaat er werkelijk aan onze Universiteiten een „Faculteit van algemeene Godgeleerdheid of Gods-

punt van Prof. Tiele is en blijft een faculteit der godsdienstwetenschap een onding, omdat ze met de overige faculteiten niet kan worden gecoördineerd. Want het klinkt wel fraai, om te zeggen, dat de godsdienst (of liever de godsdienstige mensch) een zoo gewichtig verschijnsel in het leven is, dat ze waard is voorwerp van onderzoek voor een eigen faculteit te zijn; maar dit zeggen rust op begripsverwarring. Immers, zoo ge voor het onderzoek naar het *godsdienstig* leven een faculteit eischt, dan zou daarnaast moeten staan eene faculteit voor het *zedelijk* leven, een faculteit voor het *aesthetische* leven, een faculteit voor het *intellectueele* leven enz. Niet *godsdienst* en *recht* zijn gecoördineerd, maar *God* is gecoördineerd met het *recht* en met gods*dienst* het rechts*besef* of de *beoefening* van het recht. Uit welk oogpunt ook bezien, steeds blijkt dus een faculteit van godsdienstwetenschap een *contradictio in terminis* te zijn. Ze is onhoud-

---

dienstwetenschap"? Wanneer wij letten op de vakken, waarin volgens Art. 42 der Wet van 1876 onderwijs gegeven wordt, verdient zij dien naam niet.

Een nieuw vak, de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen, is daarin opgenomen — maar wordt aan den godsdienst van Israel en het Christendom niet het leeuwendeel toegekend? Hun letterkunde, de exegese hunner Heilige Schriften moet gedoceerd worden, terwijl bovendien van den laatstgenoemden godsdienst de historia dogmatum, een deel der kerkgeschiedenis, gegeven moet worden. Zou men niet verwachten, dat in een faculteit van godsdienstwetenschap ook bij afwisseling de heilige Schriften van Indiërs, Perzen, Mohammedanen enz. behandeld werden en niet uitsluitend die van Israel en het Christendom?

Op de lijst der vakken, die in de theologische faculteit onderwezen worden, komt de dogmatiek niet meer voor. De theologia naturalis heeft plaats gemaakt voor de wijsbegeerte van den godsdienst. Zou een moderne, die het subjectief karakter der dogmatiek erkent, volgens wien zij de wetenschappelijke beschrijving is van eigen geloof en dat van geestverwanten, haar niet aan de Hoogeschool kunnen doceeren? Maar indien het onderwijs in de wijsbegeerte van den godsdienst door een orthodoxe gegeven wordt, dan zal het in ons oog geen wetenschappelijk karakter dragen, omdat, gelijk wij nog onlangs vernamen, het geloof der gemeente de „theologische maatstaf des oordeels" is in de philosophie van den godsdienst.

De Referent vindt er geen bezwaar in, wanneer de kerk van Rome dit mocht verlangen, dat naast de faculteit der algemeene godgeleerdheid een catholieke gesteld werd, mits tot dezelfde vakken beperkt. Ligt daarin niet opgesloten, dat onze theologische faculteiten p r o t e s t a n t s c h e faculteiten zijn? Maar dit zal toch wel niet hetzelfde zijn als faculteiten van godsdienstwetenschap?

baar, zoo men de faculteit in haar historischen, op het leven gerichte beteekenis neemt; en onwetenschappelijk, zoo men de faculteiten indeelt naar een wetenschappelijk beginsel.

Hier baat dus geen tegenstribbelen. Ge moet deze faculteit laten bestaan als *theologische* faculteit, of ze valt als faculteit geheel. Vat ge ze nu als *theologische* faculteit op, dan moogt ge echter niet zeggen, dat deze faculteit ten doel heeft, om *God* zelf te onderzoeken; want wie zegt, *God* te willen onderzoeken, of een onderzoek *naar God* te willen instellen, plaatst zichzelven reeds daardoor *boven* God en onderwerpt God als *object* aan zijn denkenden geest; iets wat met elk denkbeeld van religie onbestaanbaar is. Wie zich aldus als theoloog aanstelt, begint met God als God te loochenen en dus het voorwerp van zijn onderzoek te vernietigen. Er is alzoo òf geen theologie, òf alle theologie onderstelt, dat God zich *geopenbaard* heeft, en neemt alsnu tot voorwerp van onderzoek, niet God, wat ongerijmd is, maar die geopenbaarde en dus onder ons bereik gebrachte *kennisse van God.* Hierbij nu is slechts tweeërlei keuze mogelijk. Of wel ge bepaalt uw onderzoek tot die kennisse van God, die geopenbaard is *in het natuurlijke leven*, óf wel ge onderzoekt die andere kennis van God, die de inhoud is van zijn *bijzondere* openbaring. Beide is denkbaar. Alleen is het niet denkbaar, dat ge voor dit eerstbedoelde onderzoek een theologische faculteit in het leven roept. Dit kan niet, in de *eerste* plaats niet omdat zulk een faculteit dan slechts hetzelfde zou doen wat *de Philosophie* doet; en in de *tweede* plaats niet, overmits er geen beroepsstand in de maatschappij is, die door zulk een studie in stand wordt gehouden. De beroepsstand, waarvoor de Theologische faculteit doceert en gradueert zijn de doctores en pastores der kerk; en de kerk, die van Theologia naturalis zou willen leven, moet nog geboren worden. Het begrip van kerk zelf onderstelt een *bijzondere* openbaring. Hieruit volgt dus, geheel afgescheiden van de vraag, of er een bijzondere openbaring bestaat, die vertrouwen verdient, dat in elk geval een theologische faculteit alleen denkbaar is, voor zooverre deze bijzondere openbaring beleden wordt, én zich leent voor het *gemeenschappelijk* doceeren. Want wel kunnen eenige geleerde mannen in verband met de religie allerlei wetenswaardige zaken bestudeeren en daarover voorlezingen houden, ook al is het dat de één den ander lijnrecht weerspreekt; maar dit levert nog in het minst geen Theologische *faculteit.* Zal er een

faculteit zijn, dan moet de faculteit als eenheid, en dus uit eenzelfde beginsel, doceeren; en dan moet hetgeen deze faculteit doceert, niet een vrijbuiten zijn op philosophisch, historisch en litterarisch gebied, maar een doceeren van de Theologie als de wetenschap, die de op *bovennatuurlijke wijze geopenbaarde kennisse Gods* tot voorwerp heeft; en zulks wel met het doel, om den beroepsstand van de doctores et pastores ecclesiae in stand te houden, voor te lichten en te ontwikkelen. In Leiden, Utrecht en Groningen en bij de stedelijke universiteit te Amsterdam moge men dan ook van eene „Theologische faculteit" *spreken*, maar ze *is er niet*. Er is iets anders, wat noch technisch noch uit wetenschappelijk oogpunt dien naam verdient.

Is nu deze opvatting juist, dat een Theologische faculteit niet een wetenschap, die *God zelf* tot voorwerp van onderzoek heeft, kan doceeren, wijl dit met het beginsel der religie strijdt; en ook niet de *natuurlijke* Godskennisse tot inhoud van wat ze doceert mag kiezen, wijl ze dan op het erf der philosophie treedt; en dat ze derhalve dan alleen haar naam naar waarheid draagt, zoo hetgeen ze *als faculteit doceert* tot inhoud heeft de op *bovennatuurlijke* wijze geopenbaarde kennisse Gods; alsmede dat ze deze te doceeren heeft met het doel om den beroepsstand van de doctores et pastores ecclesiæ voor te lichten, dan volgen hieruit voor de Theologische faculteit drie nadere bepalingen van gewicht. *Ten eerste*, dat ze, als faculteit doceerende en gradueerende, *als faculteit* ook haar belijdenis moet hebben. Ze kan toch de waarheid der bovennatuurlijke openbaring nooit of nimmer fundeeren op eenig natuurlijk gegeven, en moet dus haar uitgangspunt vinden in een overtuiging, die zelve gewekt is door werkingen, die *boven de natuur* uitgaan. Deze bovennatuurlijke werkingen nu zijn, krachtens haar aard voor bewijs uit de gegevens der natuur absoluut onvatbaar, en kunnen dus slechts *beleden* worden. *Ten andere* volgt hieruit dat een Theologische faculteit, om als faculteit te kunnen doceeren, met het oog op de practijk, niet volstaan kan met eene in de lucht zwevende belijdenis, maar als uitgangspunt zulk een belijdenis moet hebben, die feitelijk met de belijdenis van ééne of meer kerken correspondeert; overmits ze alleen op die voorwaarde in deze kerken den beroepsstand der doctores et pastores kan helpen vormen. Een beding waaruit dan nader voortvloeit, dat ze in haar formatie met de kerken, voor de vorming van wier dienaren

de arbeidt, in het noodige contact treedt. En *ten* derde, dat eene Theologische faculteit geen universitair verband kan nog mag aangaan met andere faculteiten, tenzij deze, elk voor haar eigen terrein, met haar op eenzelfden wortel bloeien. Een theologische faculteit, die krachtens haar wezen en roeping den inhoud der bovennatuurlijk geopenbaarde kennisse Gods doceert, kan zich niet huwen aan andere faculteiten, dfe opzettelijk of feitelijk het bestaan eener aldus geopenbaarde Godskennisse loochenen. Immers universitaire verbinding van faculteiten onderstelt gemeenschap van *uitgangspunt* en *doel* bij hetgeen elk van deze op eigen terrein doceert; en dit gemeenschappelijk doel wordt in zijn tegendeel verkeerd, zoo de éene faculteit het bestaansrecht der andere wegdoceert.

Resultaat van ons eerste onderzoek is derhalve, dat een Theologische faculteit om dien naam naar waarheid te kunnen voeren, beantwoorden moet aan deze navolgende eischen: 1°. haar deel moet zijn, niet om aan eenige geleerden gelegenheid tot onbezorgde studie te bieden, maar om te *doceeren* en te *gradueeren;* 2°. ze moet een vereeniging zijn van mannen, die niet elk op eigen risico doceeren, maar saam doceeren *als faculteit*, evenals ze saam als faculteit examineeren en gradueeren; 3°. de inhoud van wat ze doceeren, moet zijn niet „de godsdienst"; noch „God ook zelf"; maar de geopenbaarde kennisse Gods; en wel ter onderscheiding van de Philosophie, die elders thuishoort, die kennisse Gods die geopenbaard is op *bovennatuurlijke* wijze; 4°. om dit te kunnen doen moet ze als uitgangspunt voor haar doceeren een *belijdenis* bezitten; 5°. moet deze belijdenis, zal ze doceeren voor de practijk des levens, saamvallen met de *belijdenis* der kerken, op de vorming van wier dienaren ze het oog heeft; en 6°. kan ze in geen *universitair verband* staan met andere faculteiten, die haar bovennatuurlijk uitgangspunt en het bestaansrecht der boven de natuur uitgaande openbaring, principieel of feitelijk, bij hetgeen ze zelve doceeren, loochenen.

De derde en laatste term eindelijk, dien we te onderzoeken hebben, is die van *publieke Universiteit ten onzent.* Ook deze naam toch mag niet gebezigd, zonder dat men weet, wat er onder te verstaan zij. Hierbij echter mag men niet met een sprong in den vroegeren historischen

toestand terugspringen, maar moet het *jus constitutum* van onze huidige wet op het Hooger onderwijs geraadpleegd. De vraag toch is niet, of er plaats voor een Theologische faculteit was aan onze aloude Academiën, maar of er plaats voor zulk een instelling is aan *onze* Universiteiten, gelijk die thans krachtens de wet van 1876 bestaan. Dan slechts zou hierbij aanstonds uit de historie mogen geredeneerd worden, bijaldien hetgeen voor de al of niet-toelating van de Theologische faculteiten in het karakter onzer Universiteiten beslissend is, gebleven ware wat het eertijds was. Nu echter, juist op de cardinale punten, die hier den doorslag geven, de tegenwoordige Universiteiten een geheel ander karakter dragen, dan dat der vroegere Academiën, is elke conclusie, die uit de historie wordt opgemaakt, hier krachteloos. Er zou van zulk een conclusie nog sprake kunnen zijn, indien de vraag aan de orde ware, om onze geheele wet op het Hooger Onderwijs te herzien en alzoo het karakter onzer publieke Universiteiten van nieuws te bepalen. Maar nu niet deze vraag, maar uitsluitend die andere te berde komt: of in het kader onzer Universiteiten, *gelijk die thans bestaan*, de Theologische faculteit al dan niet past, mag natuurlijk de bepaling van het karakter dezer Universiteiten alleen uit de wet geput.

Onze wet van 1876 nu stelt zich in Art. 1 op het juiste standpunt dat alle Hooger Onderwijs, en dus ook dat aan de Universiteit, dient, niet om gelegenheid tot onbezorgde studie te bieden, maar om door onderwijs, d. i. door doceeren, te *vormen* en *voor te bereiden*. Alleen in zooverre wijkt de bepaling onzer wet van de oorspronkelijke opvatting af, dat ze zulk een vorming door doceeren wil, niet enkel met het oog op de officieele beroepsstanden in de maatschappij, maar ook met het oog op de vorming van particuliere geleerden. Dit punt echter kan rusten blijven. Zoolang we nog te arm aan geleerden zijn, om onze catheders te bezetten, komt er van die vorming van een schare particuliere geleerden toch niets, en voor zooverre de kweekelingen eener hoogeschool later zelf aan haar doceeren, rekenen ze meê onder den beroepsstand der doceerenden. Reeds hieruit volgt dus, dat een faculteit voor „godsdienstwetenschap," als onbekwaam om de vereischte *„vorming"* te verleenen, in het kader van deze wet niet past. Een wezenlijke faculteit voor „godsdienstwetenschap" zou aan alle publieke Universiteiten saam geen half dozijn leerlingen

tellen, en dus, reeds om de ontstentenis van de te vormen objecten, zich van haar roeping *om te „vormen"* niet kwijten kunnen. In de *tweede* plaats neemt onze wet het standpunt in, dat niet de faculteiten doceeren, maar de enkele *hoogleeraren.* Wel is dit stelssel niet consequent doorgevoerd, overmits alsdan het bestaansrecht der faculteit zou vervallen zijn, maar toch ontbreekt in onze wet elke bepaling, waaruit ware af te leiden, dat òf de faculteit homogeen moet zijn saamgesteld òf ook dat de faculteit toezicht houdt op hetgeen haar hoogleeraren doceeren. Noch bij de benoeming noch bij het onderwijs der hoogleeraren, is de noodzakelijke eenheid der faculteit in het oog gehouden. Mannen die een zaak *wit* en mannen die een zaak *zwart* redeneeren, doceeren in éénzelfde faculteit; niet enkel wat uitgewerkte bijzonderheden, maar ook wat beginsel en methode aanbelangt. Denk slechts aan de combinatie van Kuenen met Gunning. En evenmin als de faculteit *qua talis* doceert, kan dit gezegd van de Universiteit. Ook zij toch is een aggregaat van zelfstandige geleerden; geen organisme. Want wel gaat er van Curatoren zeker toezicht ook over de doceerende personen uit, maar dit toezicht is door Art. 72 uitsluitend voorgeschreven „bij *plichtverzuim of wangedrag."* Onze publieke Universiteit, gelijk ze krachtens de wet bestaat, is dus volslagen *beginselloos;* voor den geest van *hetgeen* gedoceerd wordt, biedt ze niet den geringsten waarborg; en feitelijk is ze niets anders dan een instelling, die aan zeker getal geleerden in onderscheidene deelen van het vak de gelegenheid biedt, om te doceeren wat zij persoonlijk voor waar houden. Het ééne jaar zal er op den catheder een man staan die aan de iuristen doceert, dat de koningen bij de gratie Gods regeeren, en het volgend jaar zal zijn opvolger aan diezelfde studenten doceeren, dat hier niets van aan is. Noch de Universiteit noch de faculteit doceert dus. Gedoceerd wordt er door *geleerde individuën.* En in de *derde* of laatste plaats dient er op gewezen, dat de benoeming der hoogleeraren niet aan eenig wetenschappelijk college staat, maar in handen van de Overheid berust; en dus een daad van *politieke gezagsuitoefening* is geworden. De bedoeling hiervan is, dat bij een vacature de *knapste* man in zijn vak zal benoemd worden, geheel afgescheiden van de richting die hij is toegedaan, of de resultaten, waartoe hem zijne studiën brachten of brengen zullen. Quantatief, niet qualitatief meet de waardemeter, die de keuze beheerschen

moet. Wat verderfelijke leeringen iemand ook voorsta, mits hij *de knapste* zij, en dus voor het doen ingang vinden van zijn verderfelijke theoriën *te gevaarlijker*, dan moet *hij*, zal het wél zijn, worden benoemd. Practisch daarentegen komt dit heel anders te staan. Bij de Overheid drijft nu deze dan gene politieke richting boven, en deze richtingen, zeer wel beseffende, welk een onmetelijke invloed er van de Universiteit uitgaat, zijn er dan ook op bedacht, om de professorenbenoeming te gebruiken tot wering van tegenstanders en het geven van een catheder aan geestverwanten. Daarom kregen noch Bilderdijk, noch Da Costa, noch Groen van Prinsterer een catheder, en wierd thans omgekeerd Dr. J. H. Gunning in Leiden benoemd. Maar welk verloop deze professorenbenoemingen ook nemen, in geen geval bieden ze, qua talis, den minsten waarborg voor *eenheid van beginsel in het doceeren*. Het *geval* heerscht; en alleen de individuën worden meester van den universitairen invloed ter verspreiding van hun geliefkoosde denkbeelden.

Brengen we nu hetgeen we straks over de *Theologische* faculteit vonden met dezen toestand, dien ons *jus constitutum* en de daarmeê verbonden practijk voor onze publieke Universiteit schiep, in verband, dan kan uiteraard de vraag, of er aan zulk een Universiteit plaats is voor een faculteit in de Theologie, niet anders dan *ontkennend* beantwoord worden.

En zulks wel op de drie navolgende gronden. Een faculteit in de Theologie is, gelijk we zagen, ondenkbaar, tenzij ze in eenheid van belijdenis haar uitgangspunt hebbe; anders kan ze geen Theologie doceeren, dan voor zoo verre deze deels onder de Philosophie, en deels onder de Letterkundige studiën thuis hoort. Zulk een waarborg nu voor eenheid van belijdenis is bij de inrichting onzer Universiteiten ondenkbaar. *Atqui ergo* kan ze aan onze publieke Universiteiten niet bestaan. *Ten tweede*, een faculteit der Theologie eischt correspondentie met de kerken, aan de wetenschappelijke vorming van wier doctores et pastores ze arbeiden wil. Onze wet daarentegen snijdt elk stilzwijgend of officieus verband tusschen de faculteit en de belijdenis der kerken af, en *kan* diensvolgens geen Theologische faculteit onder hare faculteiten opnemen. En ten *derde*, een Theologische faculteit kan in geen universitair verband staan met andere faculteiten, die principieel het onderwerp van haar onderzoek

ignoreeren of loochenen. De overige faculteiten aan onze publieke Hoogescholen ignoreeren of loochenen alle zonder onderscheid de *bovennatuurlijke* openbaring en erkennen geen ander richtsnoer dan de Rede. Waaruit volgt dat *geen* Theolologische faculteit in het verband van zulke Universiteiten bestaan kan.

Want wel erkennen we, dat de „gedienstigheden der practijk" het kwaad, dat in ons universitair beginsel ligt, temperen; en dat de Overheid er in den regel op bedacht is, de dusgenaamde faculteit der Theologie zóó te bezetten, dat min of meer geestverwanten saam worden gevoegd, en zeker verschil van richting de ééne faculteit van de andere onderscheidt; alsook dat de toevoeging aan onze Universiteiten van een kerkelijke *dépendance* een ontstane leemte poogt aan te vullen; edoch dit alles geschiedt niet *krachtens*, maar *in strijd* met het beginsel, waarvan onze wet op het Hooger onderwijs uitgaat. Als ten onzent bij een vacature een Roomsch of joodsch Theoloog *knapper* is dan een moderne of ethische, zou het beginsel der wet eischen, dat deze Roomsche of Jood wierd benoemd. En hoe men dan de zaak ook wende of keere, het beginsel van onze wet op het Hooger onderwijs biedt niet den minsten waarborg, dat er niet vroeg of laat een „faculteit der Theologie" aan een of meer Universiteiten zal komen, waarin enkel atheïsten, Joden of Roomschen zitting hadden.

Hoe conservatief Professor Kuenen de zaak dan ook in het gelijk trachtte te breien [1]), toch zal deze geleerde zelf kwalijk ontkennen

---

[1]) Zie *Bijbl. v. d. Hervorming*, p. 44: Hoe toch is de vigeerende wet tot stand gekomen? Zij moest gemaakt worden in een land, waarin reeds sedert 300 jaren universitair onderwijs werd gegeven, en wel sedert 60 jaar van wege den Staat. Men maakte niet tabula rasa, men hervormde het bestaande. Wat hebben wij thans — zoo werd gevraagd — en wat moet veranderd worden in verband met de gewijzigde behoeften en staatsrechtelijke eischen? Indien wij naar Zuid-Afrika emigreerden, wij zouden misschien van voren af kunnen beginnen, en 't zou zeer belangrijk zijn kennis te nemen van wat eene commissie ad hoc dan voor plannen zou ontwerpen; maar in 1876 stond de quaestie zoo niet.

Zeller heeft de vraag theoretisch behandeld, en misschien zou ik, wat de splitsing in faculteiten aangaat, in theorie met hem tot dezelfde conclusie komen Doch in 1876 is de quaestie uit dat oogpunt niet behandeld. Men had de faculteiten en behield die met het oog op de praktijk. De vraag werd dus deze: zullen wij ook een theologische faculteit hebben, of zullen hare vakken worden

kunnen, dat noch hij, noch Prof. Tiele tegenover de oppositie van de heeren Dr. Hoekstra, Rovers en De Bussy de sterkere partij speelde. Als het op schikken en plooien aankomt, is een knutselwerk als in onze Theologische faculteit tot stand kwam, verre boven mijn lof. Maar indien bij een *wetenschappelijke* inrichting als de Universiteit, *niet* geschipperd en geknutseld, maar *wetenschappelijk* geredeneerd dient te worden, zal het ook mijn hooggeachten leermeester ondoenlijk blijken, eenerzijds de Theologische faculteit en anderzijds het karakter onzer publieke Universiteit ooit zoo te definieeren, dat niet de éene tegen de andere vloeke.

Evenwel besef ik ten volle, dat het pleit hiermeê nog niet ten einde is. Al had ik toch onbetwistbaar recht, om mij op de omschrijving van ons Hooger onderwijs in Art. 1 der wet te beroepen, toch is het ook mij geen geheim, dat niet dat *geschreven*, maar een heel ander *on*geschreven *Artikel één* feitelijk den toestand en de ontwikkeling van ons Hooger onderwijs beheerscht. Sinds jaren stonden ten onzent de mannen van de *idée* en de mannen der nuchtere *practijk*, wat dit punt betreft, scherp tegenover elkander. Zij, die geen besef hadden van de innerlijke drijfkracht, die in de wetenschap zelve ligt, noch van 's menschen heilige roeping, om de wetenschap, ook om haar zelve, wat zeg ik, om Gods wil, te minnen, drongen er steeds op aan, dat althans de Overheids-hoogescholen zoo goed als uitsluitend dienen zouden om predikanten, artsen, juristen en

---

ingedeeld bij die der Letteren? Maar de juridische vakken dan? Behooren zij ook niet elders tehuis?

Dat onze Universiteiten met theologische faculteiten bestonden, was niet toevallig; zij zijn historisch geworden. De poging om ze te behouden, indien dit zonder onbillijkheid kon geschieden, was prijzenswaardig. Vroeger waren ze alleen voor Hervormden; maar dit is juist weggenomen. De Staat octroyeert geen leeraren meer voor de Hervormde kerk. Geen bevoorrechting heeft meer plaats; maar ook hier werd het bestaande zooveel mogelijk geëerbiedigd. Toen er sprake was van opheffing der theologische faculteiten, verhieven zich niet maar hier en daar, doch overal in den lande stemmen daartegen, en van alle zijden. Daarmede hield men rekening.

Nu mag men dit punt niet uit een algemeen beginsel beoordeelen; wil men het doen, dan verdwijnt er meer dan de theologische faculteit. Het behoort ons om billijke beoordeeling te doen te zijn.

docenten te kweeken; en in ons practicale vaderland beschikten deze practicale mannen steeds over ongemeenen invloed. Zooals er een militaire academie te Breda en een ingenieursacademie te Delft bestond voor Oorlog en Waterstaat, zoo ook moesten Leiden, Utrecht en Groningen niets dan leveranciers van kerk- en staatsbeambten zijn. Lijnrecht tegenover deze koude en ondiepe practici nu stonden de mannen der idée en der theorie, die wel niet *elk* verband met de practijk loochenden, maar toch oordeelden, dat de Overheid bij de inrichting van het Hooger onderwijs hiermeê geen rekening had te houden. Hooger onderwijs moest uitsluitend gericht zijn op zelfstandige beoefening der wetenschap. De vrucht van deze beoefening der wetenschap zou dan aan de practijk vanzelf in den schoot worden geworpen. Men ging dan uit van de stelling, dat er een zelfstandig verschijnsel, een levend organisme, genaamd *de Wetenschap*, bestaat, dat de Wetenschap uit eigen aandrift leeft, aan eigen wetten gehoorzaamt; en dat de Staat bij het Hooger onderwijs geen andere roeping heeft, dan om aan deze kostelijke plante den bodem te bieden, waarin ze tieren en bloeien zal; om haar, eenmaal in dien bodem geplant, rijkelijk te besproeien met zijn goudregen. Waar nu twee zulke uiteenloopende inzichten tegenover elkander staan, komt in ons goede vaderland altoos een *derde soort* lieden opdagen, die de partij van het *juiste midden* kiezen, en hun wondere bedrevenheid toonen in het praepareeren van een cement, waardoor zelfs ijzer en leem saamkleven.

Historisch vonden onze *practici* de uitdrukking hunner wenschen in het Kon. Besluit, dat ons Hooger onderwijs van 1815—1876 heeft beheerscht (¹); kregen onze *idealisten* of theoretici hun zin deels in het Concept-Fock, maar vooral in het ontwerp-Geertsema (²); en zagen onze *middenmannen* hun glanzig cement

(¹) Art. 53 van het Kon. Besluit van 2 Aug. 1815 (Stbl. no. 4) luidde:

„Er zullen op het grondgebied der Vereeniging der Nederlanden drie hoogescholen zijn, aan welke niet alleen de studiën, tot bekoming van wetenschappelijke graden, zullen voleindigd en die graden zelve zullen toegekend worden, maar aan welke *dientengevolge* in alle voornaamste deelen der menschelijke kennis onderwijs zal gegeven worden."

(²) Hoewel de minister Geertsema geen definitie van Hooger onderwijs in zijn wet gaf, blijkt toch duidelijk uit zijn Memorie van toelichting, wat hij onder Universitair onderwijs verstond, als hij schrijft:

schitteren in het Ontwerp-Heemskerk II, dat in 1876 wet wierd (1). Uiteraard koos elk dezer drie groepen bij de onderscheidene pogingen tot regeling dezer zaak haar eigene formule. Deze formule was voor de practici, dat Hooger onderwijs „dienstbaar moest zijn aan de vorming voor het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen;" voor de idealisten dat Hooger onderwijs, „de vorming voor zelfstandige beoefening der wetenschap moest beoogen"; terwijl de mannen van het *juste milieu* eenvoudig deze beide formules aaneenkramden, gelijk dan ook in onze thans vigeerende wet op het Hooger onderwijs is geschied. Intusschen verdient het hierbij opmerking, dat de idealisten in de formule: „Vorming voor de zelfstandige beoefening der wetenschap", nog volstrekt hun ideaal niet zagen belichaamd. Minister Geertsema, die een ontwerp in hun geest indiende, liet deze formule dan ook weg en onthield zich, wat bij eersten oogopslag vreemd schijnt, van elke formuleering. In zijn Art. 1 komt *geen* omschrijving van wat onder Hooger onderwijs te verstaan zij, voor. Dit nu is *niet* toevallig, maar moet verklaard uit de tastbare tegenstrijdigheid, die voor onze idealisten tusschen het denkbeeld van *onderwijs* en hun opvatting van de Universiteit bestaat. Wat toch onze idea-

---

„Wel wordt de Universiteit door zeer velen bezocht, om later in stoffelijke behoeften te kunnen voorzien, maar, zooals het Voorloopig Verslag opmerkte, wordt daardoor het karakter van het universitair onderwijs niet bepaald. De vrije vlugt van dat onderwijs mag zich door dit gebruik niet laten belemmeren. Een hooger onderwijs, geregeld met het oog op alles wat wetenschappelijke opleiding en vorming vordert, zonder te letten op de eischen, die de Staat mag stellen aan hem, die een beroep of bedrijf, waartoe dusverre universitaire ontwikkeling onmisbaar werd geacht, wenscht uit te oefenen, schijnt allezins aanbevelenswaardig. Bij het vermelden der vakken aan de Rijksuniversiteiten te onderwijzen, behoeft dan niet in de eerste plaats gelet te worden op de wetenschappelijke behoefte van aanstaande advocaten, artsen, docenten aan middelbare en andere scholen. De vorming van rechtsgeleerden, geneeskundigen, beoefenaren der wis- en natuurkunde, letterkundigen en welke wetenschappen verder een onderwerp van studie mogen uitmaken, treedt dan en terecht op den voorgrond".

(1) Art. 1 van de tegenwoordige wet luidt: „Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt is."

listen bij monde van den minister Geertsema bedoelden [1]), en nog bedoelen, is dat de Univerversiteit niet in de eerste plaats een instelling van onderwijs zal zijn, maar een instelling *voor de wetenschap* als zoodanig. Hun leidende gedachte was steeds en is nog, dat de Staat geld bij volle handen zal geven om aan de kundigste geleerden in onderscheidene vakken de gelegenheid te bieden, onbezorgd te leven, alle hulpmiddelen voor hun studie gereed te vinden en voorts, in volstrekte onafhankelijkheid van het staatsgezag, zóó te studeeren, als zij zelven dit oirbaar achten. Het collegen-geven en examineeren komt hier dan wel bij, maar als natuurlijke vrucht. Ook waar het college-geven en examineeren in eenig vak geheel ondenkbaar is, overmits er geen studenten zijn om een college, en geen examinandi om een examen mogelijk te maken, moet zulk een vak, mits het wetenschappelijk belang hebbe, aan de Academie toch gerepresenteerd zijn en voorzien worden van de noodige hulpmiddelen. En dit kenmerk nu beslist voor hun opvatting van de Universiteit. Is toch uw Universiteit een instelling van *onderwijs*, dan mogen en moeten uiteraard alleen die vakken er vertegenwoordigd zijn, die ook *onderwezen* worden, en ligt in de behoefte *aan onderwijs* in eenig vak de onverbiddelijke grens die aanwijst, voor welke vakken een katheder al dan niet zal worden opgericht. Richt ge daarentegen katheders op voor allerlei vakken, die op zichzelf wetenschappelijk belang hebben, geheel afgezien van de vraag of er in zulk een vak ook onderwijs zal gegeven worden, dan is uw Universiteit niet meer eene inrichting voor Hooger *onderwijs*, maar een instelling voor hoogere beoefening der *wetenschappen*. Bij een lagere en middelbare school of bij een gymnasium zal het niemand ook maar in de gedachte komen een leeraar aan te stellen voor eenig vak, dat er niet te onderwijzen valt; maar aan onze Universiteiten bestaat de drang, om hoogleeraren aan te stellen voor *alle* vakken van wetenschap, mits deze, geheel afgezien van de behoefte aan of de mogelijkheid voor het geven van onderwijs in dit vak, uit *wetenschappelijk* oogpunt interessant zijn. Dit ideaal *kon* echter in de formuleering der wet zijn belichaming niet vinden, om de eenvoudige

---

([1]) Zie de voorlaatste noot.

reden, dat de Grondwet geen andere instellingen dan die voor Hooger *onderwijs* kent. Dit dwong dus de idealisten, om de gedachte van *onderwijs* vast te houden, en vandaar dat hun formule wel van „zelfstandige beoefening der wetenschap" gewaagde, maar er steeds voorvoegde: „*vorming* of *opleiding tot* zelfstandige beoefening der wetenschap." Ware men vrij geweest, men zou als formule hebben voorgeslagen: „Universiteiten zijn instellingen, die dienen om de beoefening of den bloei der wetenschappen te bevorderen." Nu de Grondwet deze oprechtheid niet gedoogde, deed minister Geertsema er het zwijgen toe, en behielpen zij, die toch formuleeren wilden, zich met de naastbijkomende formule; „*opleiding tot* zelfstandige beoefening der wetenschappen."

Hiermee echter bukte men wel voor de letter der wet, maar met het stellig voornemen, om zich bij de verdere ontwikkeling der Universiteit in het minst niet aan deze wel gedrukte, maar te drukkende formule te storen. Al stond in de wet duizendmaal, dat niet de *beoefening* der wetenschap, maar *opleiding tot* die beoefening doel van de Hoogeschool was, toch bleef men feitelijk handelen, alsof *vorming* en *opleiding* slechts secondaire vrucht, en vrije, onbelemmerde, volledige beoefening der wetenschappen hoofddoel van deze stichtingen ware. Vandaar tal van vakken, van katheders en van hoogleeraren, die nooit zouden zijn opgenomen, zoo *vorming* en *opleiding*, naar eisch der wet, hoofddoel ware gebleven; en vandaar tevens het verschijnsel dat op tal van colleges slechts een, twee of drie studenten plegen te verschijnen, wier komst òf slechts dilettantisme bedoelt, òf, bij ernstiger opvatting, slechts een kans voor den minister van binnenlandsche zaken wil scheppen, om bij eventueele vacature beschikbare stof te hebben.

En wierd zoo de letter der wet van den éénen kant ondermijnd door de idealisten, de practici waren er van den anderen kant niet minder op uit, om onze Universitaire instellingen dienstbaar te maken aan hunne meer practische doeleinden. Hun scheen het onzinnig dat de Juridische faculteit week aan week college zou geven met het beleden doel, om de honderden juristen voor te bereiden voor de „zelfstandige beoefening der jurisprudentia." Hoogstens zijn er tien op de honderd, die daarvoor zin en vatbaarheid bezitten; en de andere negentig percent vat daar niets van. Voor hen is dus de eenig moge-

lijke behandeling, dat men ze zooveel juridische kennis en juridische vorming aanbrenge, als strikt noodig is met het oog op hun latere praktijk. Met de colleges over Hebreeuwsche taal en letterkunde ging het evenzoo. Ook hier geen tien, wat zeg ik, geen drie percent die er ook maar van verre aan denkt, om zich aan de *zelfstandige beoefening* dezer wetenschap te wijden, en vandaar de noodzakelijkheid om dit college nog beneden het diapason te doen blijven, waarop een gewone school bij het onderwijs in het Fransch staat; en evenzoo het doorlaten op het examen van wie ternauwernood in de eerste beginselen van deze taal thuis raakte. De kracht dezer practici ligt dus in het gehalte van het meerendeel der studenten, wier doel van studie *niet* wetenschappelijk, maar *maatschappelijk* is, en die door hun groote meerderheid in het aantal den toon van deze hoofdcolleges beheerschen. Gevolg waarvan is, dat bij de *hoofdvakken*, waar de studenten vele zijn, de *practici* hun zin doordreven, terwijl de *idealisten* hun triomf vierden bij die extra-katheders, die van het „tres faciunt collegium" leven, en dies slechts luisteren naar de eischen der wetenschap.

Bij dezen stand van zaken is het licht verklaarbaar, dat ook de quaestie der Theologische faculteit niet *naar de letter der wet* pleegt besproken te worden, maar dat het debat over dit vraagstuk schier geheel beheerscht wordt door de bedekte worsteling van de beide aangeduide richtingen; en we haasten ons, er bij te voegen: de wet zelve geeft in haar verdere artikelen hiertoe zelve aanleiding. Al biedt ze ons toch in Art. 1 een definitie van Hooger onderwijs, die noch plaats laat voor een faculteit, die alleen de wetenschap, noch voor een faculteit die uitsluitend de kerk zal dienen, toch viel in de verdere wetsartikelen de inrichting der Theologische faculteit zóó uit, dat deels de eisch der wetenschap en deels het kerkelijk belang haar inrichting beheerschte. Zoo rust de Theologische faculteit in de wet op een gekunstelde combinatie van wetenschappelijke bedoeling en van kerkelijke inzichten, en is er in hoofdzaak op gericht, om in de kerk zulke lenkbeelden voort te planten, als de wetenschap oordeelt, aan de kerk te moeten opdringen. Bij de beraadslaging over deze wet is het in de Tweede Kamer dan ook duidelijk uitgesproken, dat het: 1° een Staatsbelang was zorg te dragen dat ook de aanstaande dienaren van den godsdienst gelegenheid vonden voor een wetenschappelijke opleiding; en 2° dat, dank zij deze wetenschappelijke oplei-

ding, de kerk dienstbaar wierd gemaakt aan het verspreiden van dusgenaamde verlichte denkbeelden onder het volk. Gevolg waarvan was dat de idealisten en practici dit *on*behaaglijk, *on*wetenschappelijk en in den grond *on*waardig compromis sloten, dat eenerzijds bij 's lands wet zou worden uitgemaakt, dat dogmatiek *geen* wetenschap is, en de overige Theologische vakken, van hun Theologisch karakter ontdaan, op zouden treden in een Babylonisch wisselkleed van historische, litterarische en philosophische snit; terwijl anderzijds de practici gedaan kregen, dat de naam van „godgeleerdheid" zou behouden worden; dat slechts die vakken uit de dusgenaamde „godsdienstwetenschap" zouden worden gedoceerd, die voor Protestantsche theologen van aanbelang wierden geacht; en dat een kerkelijke dépendance de eerst gebannen dogmatiek toch weer zou binnenloodsen. Adus waren *beide* groepen bevredigd. Het was aan de idealisten gelukt, om in de oude historische theologische faculteit niet slechts bres te schieten maar ze radicaal te sloopen, ten einde ze voortaan onder de heerschappij te stellen van geheel tegenovergestelde niet-theologische beginselen, ze in te deelen in een ander kader en het moderne begrip van wetenschap der religie onbelemmerd te laten doorwerken; terwijl op hun beurt de practici zich nog met den ouden naam van *Theologische* faculteit getroost zagen, meester bij de keuze der vakken bleven, den protestantschen grondtoon feitelijk handhaafden, en in het bezit bleven van een geschikt instrument om den terugkeer van de kerk naar haar eigen levensbeginsel te beletten.

Dit nu noopt ons om de vraag, of er aan onze publieke Universiteit plaats is voor een theologische faculteit, die we eerst logisch uit de termen en *e iure constituto* bespraken, thans ook te beantwoorden met het oog op die *opvatting van het wezen onzer Universiteiten*, gelijk die in de publieke opinie resultaat is van het compromis, dat tusschen de idealisten en practici sinds 1876 wierd gesloten. Hierbij moet natuurlijk teruggegaan op *de beginselen van ons Staatsrecht.* Blijkt het toch dat deze opvatting van de regeling der zaak niet alleen noch aan de eischen der wetenschap, noch aan die der practijk beantwoordt, maar bovendien, in flagranten strijd met het beginsel van ons Staatsrecht, slechts het bezit van een *instrumentum regni* ten bate van een fractie of partij bedoelt, dan *mag* ze uiteraard geen

genade in onze oogen vinden, maar *moet* ze door elk man van beginsel worden gewraakt.

Het primordiaal beginsel nu van ons Staatsrecht, waarmeê we hier te rekenen hebben, is de nominaal door alle partijen beleden overtuiging, dat de Staat als zoodanig onbekwaam en onbevoegd is, om bij de geestelijke worsteling, die in den boezem der natie gestreden wordt, als Overheid de wet te stellen. Eertijds zag men dit anders in. Onze Staat koos toen partij voor Athanasius tegen Arius, voor Augustinus tegen Pelagius, voor Calvijn tegen Bellarminus, voor Gomarus tegen Arminius, en verklaarde zich, krachtens dit confessioneele standpunt, op religieus, ethisch en intellectueel gebied voor zulk een opvatting van deze drie levensterreinen, als gehuldigd werd doòr de als *heerschend* erkende kerk. Uit die gedachte wierd de Leidsche Academie, wierd die van Utrecht en Groningen geboren, en het was, in dit verband, volkomen normaal, dat de Overheid aan elke dezer Academiën niet slechts den gang van het wetenschappelijk onderwijs beheerschte, maar ook het glanspunt harer hoogescholen zocht en vond in de officieele theologische faculteit. Het toen geldend beginsel van Staatsrecht splitste de natie in twee deelen. Eenerzijds dat deel, hetwelk confessioneel homogeen was met de opvatting der Overheid; en daarnaast een ander deel van dissentieerenden, onverschillig of deze Roomsch, Luthersch, Remonstrantsch, Joodsch of Libertynsch waren. Wie eensdenkend met de Overheid was gold toen voor *den echten burger*; wie van de Overheid in zienswijze verschilde, wierd slechts als *bijwoner* geduld. Kortom men stond toen nog op het middeleeuwsche standpunt, dat uit de paganistische wereldbeschouwing te kwader ure in de christelijke wereld was overgegaan. Thans echter ligt in dit standpunt het beginsel van ons Staatsrecht niet meer. Zulk een splitsing van de burgerij in volle burgers en dissentierende bijwoners is opgegeven. Men erkent thans, dat alle burgers voor de wet gelijk moeten staan, en dat uit dien hoofde de Staat in zijn wetgeving niet de zienswijze van de ééne helft der burgerij tegenover de zienswijze van de andere helft der burgers op religieus, ethisch, en intellectueel gebied, mag propageeren. In het afgetrokkene oordeelen zoo *nominaal* thans alle partijen. Niemand stelt meer de pretentie op, dat de Staat *zijn* bepaalde kerk tot de *heerschende* zal maken; niemand spreekt er meer van, dat de

Overheid een confessioneel karakter zal hebben aan te nemen. En geen enkele partij brengt meer openlijk den eisch te berde, dat de Staat hare bijzondere denkbeelden, ten koste van de denkbeelden der andersdenkende burgers zal propageeren.

Hieruit nu vloeit voor ons Hooger onderwijs de consequentie voort, dat de Overheid dan alleen gerechtigd is de wetenschap te propageeren, zoo deze wetenschap *absoluut* is, en alzoo niet door het verschil in denkwijze onder de burgerij in verschillende richtingen uiteenloopt; en zoo zij ten andere deze absolute wetenschap zoo geheel aan zichzelve overlaat dat er noch door benoeming van hoogleeren, noch door te houden examens of te verleenen graden een partijdige bevoorrechting van de éene boven de andere richting insluipt. Nu blijkt, wat het eerste punt betreft, het absoluut karakter der wetenschap al meer een zelf bedrog. Absoluut, althans tot op zekere hoogte, is de wetenschap slechts zóó lang als ze in de lagere sferen van de natuur en haar verhoudingen omdoolt; maar ze verliest dit absoluut karakter te eenenmale, zoodra ze uit deze lagere sferen opklimt tot die wetenschappen, die met het leven van den *mensch* in verband staan. Een absolute geschiedenis b. v. van het vaderland is door niemand te leveren. Vandaar dan ook dat men er zich in Engeland almeer aan went om alleen de lagere, natuurkundige wetenschappen, *sciences* te noemen, en dat in de theologische, juridische, litterarische en zelfs in de medische wetenschap, zich almeer een tegenstelling van onderscheidene richtingen openbaart, wier uiteenloopende gang bepaald wordt door de onderscheidene gesteldheid van dat saamgesteld verschijnsel, dat we het *gemoedsleven* plegen te noemen. Er is zoomin een absolute philosophie als een absolute historiebeschrijving; rechtschool staat tegenover rechtschool; en allopathen en homoeopathen staan op medisch terrein rechtstreeks tegenover elkander. Dit heeft men dan ook zelfs op de moderne Predikantenvergadering gevoeld, en Prof. Van Manen heeft zijn geestverwanten gewaarschuwd uit dit oogpunt niet te veel over de Theologische faculteit te zeggen overmits anders ook de juridische en medische faculteit in het gedrang zou komen. [1]) Struisvogelpolitiek, waar geen kracht in zit, maar die

---

[1]) Zie *Bijbl. v. d. Herv.* p. 44: Indien de theologische faculteit moet vallen

toch een onbedoelde rechtvaardiging inhoudt van heel het standpunt der Vrije Universiteit. Is er nu, uitgezonderd de lagere wetenschappen der natuurkunde, *geen* absolute wetenschap, maar staat ook op wetenschappelijk gebied richting tegenover richting, en hangt dit verschil van richting saam met de diepgaande scheiding, die op het stuk van beginselen in den boezem der burgerij wordt aangetroffen, dan eischt dit zoo straks aangeduid staatsrechtelijk beginsel, óf dat de Overheid zich (de natuurkundige faculteit misschien uitgezonderd) van alle bemoeiing met de wetenschap onthoude; óf wel, dat ze er zich op zulk een wijze mede bemoeie, dat elke richting gelijk recht ontvange. Vandaar onze tweede clausule, dat niet een partijdige bevoorrechting van de éene boven de andere richting mag toegelaten worden, door benoeming van hoogleeraren als anderszins. Aan dezen noodzakelijken eisch nu is *niet* door *de wet* voldaan, en nog minder voldaan door *de wetspraktijk.*

Niet door *de wet.* Staan toch alle richtingen op wetenschappelijk gebied voor den Staat gelijk, en verschillen deze richtingen evenzeer in beginsel als in methode, dan mag de wet geen regeling van het Hooger onderwijs voorschrijven, waarbij de methode der éene richting *geëerd,* en die der andere richting *uitgesloten* wordt. En toch dit doet onze wet. Ze volgt voor alle faculteiten de methodologische regeling van de rationalistische richting, en sluit de daartegenoverstaande richting eenvoudig uit. En even partijdig als de wettelijke regeling, was ten onzent *de wetspractijk.* Toen de keuze stond, om Groen van Prinsterer of Thorbecke de richting voor de juridische wetenschap te laten aangeven, benoemde de overheid niet beiden, maar sloot Groen van Prinsterer uit, gelijk ze eens Bilderdijk uitsloot en straks Da Costa weerde, en gaf aan de juridische richting van Thorbecke al het overwicht. Deze enkele namen zijn hier welsprekend, en ten overvloede herinner ik hoe, omgekeerd, nog niet lang geleden een ander jurist van den katheder wierd uitgesloten, wijl zijn denkbeelden *te* radicaal schenen. Het feit is alzoo onloochenbaar, dat de overheid door de benoeming der hoogleeraren op wetenschappelijk terrein de éene

---

omdat de Staat naar richting vraagt, dan kan ook de juridische en medische faculteit niet bestaan. Wij weten allen, dat iemand als juridisch professor om zijn richting in de economie niet is benoemd en dat aan geen enkele medische faculteit de homoeopathie is vertegenwoordigd.

richting heeft geweerd en de andere op machtige wijze gepropageerd. En nu zegge men niet, dat de wet van 1876 hierop een correctief heeft geleverd door ook het Hooger Onderwijs vrij te verklaren, want dit zeggen is niets dan een tergende bespotting. Wanneer er twee, drie richtingen in een vak van wetenschap bestaan, en de Staat, die aller is, geeft aan de éene richting al het voordeel van haar invloed en gezag, van haar goud en haar eere, van haar *effectus civilis* en haar hulpmiddelen, en gunt aan de andere geen andere vrijheid, dan om tegen den stroom op te worstelen en particuliere geleerden te kweeken, dan is er geen eerlijke wedstrijd, maar de strijd van een hulpeloos en gebonden martelaar tegen den zwaar gewapenden gladiator. Dat juist was het aloude en geoordeelde standpunt van de heerschende kerk, en is alzoo de lijnrechte onderstbovenkeering van het thans geldend staatsrechtelijk beginsel.

Krachtens dit beginsel van ons staatsrecht toch mag de Staat thans in zake het Hooger onderwijs slechts éen van deze drie wegen inslaan. Hij kan òf geheel het Hooger onderwijs uit handen geven en aan de belangstelling van de minnaars der wetenschap zelven overlaten, hoogstens geldelijken steun biedende aan elke Universiteit, die aan zekeren eisch in het aantal van katheders enz. voldoet; òf wel hij kan aangenomen dat zich in hoofdzaak drie richtingen op wetenschappelijk gebied vertoonen, voor elk dezer drie een zijner Universiteiten beschikbaar stellen, onder toekenning van het recht van benoeming der hoogleeraren aan deze Universiteiten zelve; òf eindelijk, hij kan de rol op zich nemen, om enkel een *tente voor de wetenschap* te spannen, waarin ze alle hulpmiddelen gereed vindt, en aan elke particuliere vereeniging voor Hooger onderwijs hiervan het vrij gebruik afstaan. Elke andere regeling van het Hooger onderwijs of bemoeiing van Staatswege met de wetenschap is in strijd met het primordiaal beginsel van ons Staatsrecht, gaat van een valsch begrip van de absoluutheid der wetenschap uit, drijft de overheid in een partijdig spoor, en is een onbedoeld, maar daarom niet minder verderfelijk, terugkeeren tot het begrip van een heerschende kerk, nu niet van de Roomsche of Calvinistische, maar van de *rationalistische* orthodoxie.

Geldt dit nu reeds (altoos buiten de natuurkundige faculteit, zoolang ze haar boekje niet te buiten gaat) voor alle vakken van studie, toch komt dit het sterkst uit bij de Theologische faculteit, om-

dat juist zij zich met het hoogste bezig houdt en rechtstreeks in verband staat met hetgeen in den boezem der burgerij de diepste scheiding te weeg brengt. Van die scheiding merkt ge weinig, zoo lang het blijft bij wegen, tellen en meten,dus bij de rechtstreeksche empirie; ge merkt er iets meer van op medisch terrein; ge merkt het reeds sterk als het antirevolutionaire staatsrecht tegen het revolutionaire komt over te staan; ge merkt het nóg sterker als de vaderlandsche historie moet onderwezen of te kiezen valt tusschen de philosophische school van Kant of Hegel, Schoppenhauer of Herbart; maar ge merkt dit verschil het *allersterkst* zoodra ge op Theologisch terrein den voet zet, en u geplaatst vindt tegenover de principieele tegenstellingen van de *naturalistische* en *supranaturalistische* wereldbeschouwing; zoodra er te kiezen valt tusschen Pantheïsme en Theïsme, tusschen *Protestantisme* en *Romanisme*, tusschen Arminius en Calvyn. Dan toch dringt het feit, dat er niet *eenerlei* maar *velerlei* wetenschappelijke richting op dit gebied bestaat, zich klaar en helder aan heel het meêlevend publiek op, en tast en voelt een ieder hoe de pretentie van een Overheidsfaculteit voor de Theologie, die *geen* partij zal kiezen, weinig anders dan wetenschappelijke *pedanterie* en staatrechtelijke *humbug* is. Zelfs Prof. Tiele heeft zich aan het rekenen met deze duidelijke en in het oog springende feiten niet geheel kunnen onttrekken, en dan ook eerlijk weg erkend dat er althans *tweeërlei* Theologische wetenschap bestaat, t. w. een Protestantsche en een Roomsche, en daarom het denkbeeld niet geheel van zich geworpen, om een *Roomsche faculteit* naast de thans bestaande Protestantsche te plaatsen (*). Hier splijt dus de absolute wetenschap reeds in tweeën; wordt erkend dat in strijd met het beginsel van ons Staatsrecht, bij de inrichting van onze Theologische faculteit is te werk gegaan, als bestond er nog een heerschende Protestantsche Staatskerk, en als

---

(*) Zie *Bijbl. v. d. Herv.* p. 37: Een ding geef ik gaarne toe. Dat Roomsch-Katholieken ooit aan een niet-Katholieke faculteit theologie zouden komen studeeren, was een illusie die sommigen zich vormden, doch aan wier verwezenlijking ik althans nooit heb geloofd. Daarom zou het denkbeeld reeds door den heer Wintgens bij de debatten in 1876 geuit, aanbeveling verdienen, om den Katholieken, zoo zij 't verlangen, een gelijksoortige faculteit als de protestantsche en naast deze te verleenen.

waren de Roomschen ten onzent nog een soort gedulde Heloten. Reeds deswege is een theologische faculteit, gelijk die thans feitelijk aan onze publieke Universiteiten bestaat, door het beginsel zelf van ons staatsrecht geoordeeld. Immers de tegenwerping, dat wij in historischen zin nog altoos een Protestantsche natie zijn, hoe uitnemend en onweersprekelijk op zichzelve ook, kan noch mag er ooit toe leiden, om op *staatsrechtelijk* gebied het Protestantisme wetenschappelijk te propageeren, en *eo ipso* het Romanisme niet slechts te ignoreeren, maar, overmits deze tegenstelling *antithetisch* is, te bestrijden. We zijn Protestanten in onze traditioneele levensuiting als natie, maar nooit kan dit Protestantisme *staatsrechtelijk* geformuleerd worden, of we vervalschen het beginsel van ons huidig staatsrecht en vallen in het middeleeuwsch beginsel van staatsrecht terug. En zoo staat men voor deze impasse, dat het Protestantisme zich nooit staatsrechtelijk *kan* laten gelden, dan door het beginsel zelf van ons Staatsrecht weer *Roomsch* te maken.

Doch er is meer. Plaatst men zich eenmaal op historisch standpunt en acht men dat de Staat verplicht is in de Theologische faculteit „de glorie van ons verleden", gelijk Mr. Levy het uitdrukte, te handhaven, dan is men er niet van af, zoo men aan onze Theologische faculteit een *Protestantsch* karakter leent; neen, dan moet dit karakter zeer bepaald *Gereformeerd Calvinistisch* worden. Acht men zich toch gerechtigd, om ter wille der historie niet te rekenen met het bestaan in ons vaderland van een Roomsche bevolking, die twee vijfden van het geheel uitmaakt, met welk recht zal men dan ter wille van de verdwijnend kleine minderheid van Lutherschen, Mennonieten en Remonstranten, saam nog geen 3 %, het Calvinisme in een algemeen Protestantisme oplossen? Zoo iets vast staat, dan wel dit dat het Protestantisme ten onzent historisch een scherp geteekend *Gereformeerd* karakter droeg. Let men dus niet op het beginsel van ons Staatsrecht, noch op de letter der wet, maar argumenteert men uit den eisch, dien het verleden ons brengt, dan is de conclusie niet, dat onze Theologische faculteit een algemeen *Protestantsche* maar wel dat ze noodzakelijk een *Gereformeerde* zal zijn. Zoo eerst kwame de glorie onzer vaderen tot haar eer.

Doch wat veroorlooft zich thans de machthebbende côterie? Ze weet dat er, om met da Costa te spreken, van meet af tweeërlei op-

vatting van het Protestantsch beginsel hier te lande bestaat, het ééne puur *negatief* tegenover Rome, en voorts rationalistisch; het andere evenzeer *negatief* tegenover Rome en het rationalisme gekeerd, maar *positief* zijn sterkte vindende in het *Woord van God.* [1]) Nu heeft men reeds in de dagen van Oldenbarnevelt gepoogd door de benoeming van Prof. Vorstius deze rationalistische opvatting van het Protestantsch beginsel hier te lande ingang te doen vinden; maar onder de leiding van Oranje en de diepe verontwaardiging van het gereformeerde volk, is deze aanval destijds afgeslagen. Niet met de woorden van Voetius, die partijdig kon schijnen, maar met die van Coccejus, wiens naam en gezag men zoo gaarne tegen ons uitspeelt, zal ik u zeggen wat dit negatieve Protestantisme ten onzent reeds destijds bedoelde. In zijn op 2 Juli 1644 gehouden lijkrede op den Franeker hoogleeraar Maccovius zegt Coccejus van dezen scherpzinnigen dialecticus dit: „Maccovius' bloeitijd viel in die bange, netelige dagen.... toen er binnen de wanden van de Gereformeerde kerken mannen zijn opgestaan, die, eerst bedektelijk, toen openlijk, het Libertijnsch beginsel dreven; hierin bestaande, dat ze een nieuwsoortige kerk wilden, *waarin plaats zou zijn voor allerlei slag van lieden, mits ze nominaal slechts zeker Christendom beleden*; *een kerk, die niet door Christus als haar hoofd, maar door een college van dwingelanden zou geregeerd worden, en waarin men óók nog, ja de belijdenis der vaderen zou gedoogen, maar naast deze vrij spel zou laten aan alle meening of inzicht, waarvoor men zich op eenige opvatting van de Schrift of op eenige historische traditie beroepen kon; ja, waarin plaatsruimte zou zijn zelfs voor hen, die alles afbraken en ontkenden, wat met eenig aan de rede of de Schrift ontleend schijnargument kon aangetast worden, en die aan dit streven den weidschen titel gaven van verdraagzaamheid en irenisch bedoelen; zich daarbij beroepende op de vrijheid van onderzoek, om hun leervrijheid te rechtvaardigen, en daarbij uitgaande van den vrijen wil des menschen, om van de almacht van Gods genade ontslagen te worden*" [2]). Wat nu

---

(1) *Da Costa.* Protest. Amst. H. Höveker 1848, p. 6.

(2) Cocceci, *Opera omnia*, Tom. VI p. 63*a*. (Niet Tom. VIII, gelijk alle biographieën opgeven). De letterlijke woorden van Cocceius luiden: „Incidit eius cursus in tempus illud durum et difficile... (in quo)... inventi sunt intra parietes Ecclesiae reformatae, qui primum occulte, deinde aperte Libertinismum partu-

zijn deze opmerkelijke woorden van Coccejus anders dan de juiste uitdrukking van wat de Haagsche Synode in haar encycliek bedoelde met het zeggen: „dat na moet gisten in de kerk, al wat gist in het volksleven?" Wat teekent Coccejus ons hier anders dan het welgelijkend portret van wat thans onder de organisatie van 1816 in het Synodaal genootschap feitelijk tot stand kwam? En ook, welk ander standpunt is hier door Coccejus in schets gebracht, dan datgene waarop thans de Theologische faculteit aan onze publieke Universiteit staat? Metterdaad Coccejus is hier als historiograaf tevens profeet geweest, en hetgeen in de 16e eeuw aan het *negatieve* Protestantisme, dank zij het kloeke optreden van Prins Maurits en de taaiheid der Gereformeerde bevolking, *mis*lukt was, is drie eeuwen later, door blinddoeking van het Gereformeerde volk, maar al te wel *ge*lukt. Laat dus onze tegenstander ophouden zich tegenover de wet en tegenover het beginsel van ons staatsrecht op de historie te beroepen. Roept men de schim der historie op, dan moet niet het *negatieve*, maar het *positieve* Protestantisme in onze Theologische faculteit aan het woord gelaten, en dat positieve Protestantisme bepaaldelijk in zijn Calvinistischen vorm.

Het zijn dus volstrekt niet alleen de Roomschen, die gelijk Prof. Tiele waande, op grond van ons Staatsrecht, beklag en protest tegen deze dusgenaamde Theologische faculteit indienen; tegen die *negatief*-Protestantsche faculteit aan onze publieke Universiteiten gaat even luid het diep verontwaardigd protest uit van een iegelijk op onze erve, die aan het glorietijdperk van onze Calvinistische vaderen nog de grondtype voor zijn eigen leven ontleent, en met onze vaderen vasthoudt aan *de ware Gereformeerde religie.* Wilde men *drie* Theologische faculteiten naast elkander oprichten, een Calvinistische, een Roomsche

---

rirent, i. e. Ecclesiam novam ex omni hominum genere Christum ore appellantium conflatam, subditam non capiti sed tyrannis, in qua praeter veritatem gratiae Dei omnia sentire, omnia credere, ac docere liceret, quae quis ulla vel littera scripturarum, sive traditionis specie novaturienti ingenio approbare posset; liceret abnegare et labefactare, quodcunque ulla ratiuncula vel cavillatione scripturae eludere sibi posse viderentur. Quod institutum conciliationem et pacem. Ecclesiae vocitaverunt, praetextentes suis inventis primo prophetandi libertatem, ad omnis doctrinae admissionem, deinde libertatem arbitrii ad evertendam gratiae liberationem.

en een Rationalistische, er zou nog een schijn van recht bewaard zijn; maar de tegenwoordige inrichting is in onverzoenlijken strijd met ons beginsel van staatsrecht, en mitsdien een wapen, dat aan de éene Theologische richting in handen is gegeven, om de andere buiten gevecht te stellen. En een overheid, die zich tot zoo partijdig bedrijf leent, verkracht hiermee het recht; kiest partij waar ze allen gelijkelijk genegen moest zijn; en oordeelt zoodoende haar eigen standpunt en stelsel. Het gezag haar door God verleend, om ons volk, en dus ook ons te regeeren, misbruikt ze, om wat ons het heiligst is officiëel te laten bestrijden; en ons geld, dat God ons gaf om zijn waarheid te verdedigen, besteedt ze, om officiëel door principiëele tegenstanders, hetgeen ons *waarheid* is, *leugen* te doen heeten. De oude klacht van Da Costa, dat wat voor ons *geloof* is, bij de Overheid als „bijgeloof" te boek staat, en hetgeen naar luid van Gods Woord als ongeloof moest gebrandmerkt, met den eeretitel van „geloof" gekroond wordt. [1])

En hiermee M. H. ben ik aan het einde van mijn taak genaderd. Uit de termen, uit de historie, uit het beschreven recht, en uit het beginsel van ons Staatsrecht meen ik te hebben aangetoond, dat onze publieke Universiteit, gelijk die ten onzent bestaat, onder elk opzicht ongeschikt is om een Theologische faculteit te herbergen. Zelfs toch al ging de gedienstigheid der practijk zóó ver, dat men ook aan ons, Calvinisten, een *geheele* Theologische faculteit wilde inruimen, met waarborg dat ze in de toekomst steeds Calvinistisch kon blijven; ja al schonk men ons, door wetsherziening vrijheid, om het kader van deze faculteit naar de eischen van onze wetenschap in te richten; dan nog zouden we zulk een Theologische faculteit afwijzen. Afwijzen, vooreerst omdat onze zaak te heilig is, en wij te fier in haar verdediging zijn, om van conniventie te leven; ten tweede omdat wij elke schikking ten onzen behoeve afwijzen, waarbij een ander groot deel onzer medeburgers verongelijkt blijft; en ten derde, en hier lette men wel op, omdat onze Theologie de eere niet mag prijs geven van slechts te kunnen optreden aan een Universiteit, die *in al haar faculteiten*, wat het beginsel aangaat, met ons homogeen is. Door hier niet op te staan, zouden we het organisch verband tusschen de Theologie en de

---

[1]) *Da Costa*. Bezwaren tegen den geest der eeuw, 2e dr. 1823. p. 1 v. v.

overige deelen van de wetenschap prijs geven. Zulk een faculteit zou een Methodistisch seminarie of Baptistische kluis zijn, ingemetseld in den ringmuur van een *rationalistische* academie; en het noodzakelijk verband tusschen het leven uit *de schepping* en het leven uit *de genade* zou worden losgelaten; m. a. w. het uitgangspunt zelf van onze Theologie zou in de positie, die men aan onze faculteit aanwees, principieel worden verloochend.

Resumeerende komen we dus tot deze navolgende omschrijving van ons standpunt, en het advies, dat we, op dit standpunt staande, geven.

Voor ons leeft de wetenschap, bij de gratie Gods, een zelfstandigen organisch leven, en komt het noch aan den Staat, noch aan de kerk, noch aan eenige andere macht toe, om aan de wetenschap de wet te stellen. Maar in dit organisch leven der wetenschap vertoonen zich *verschillende richtingen*, die niet slechts in de afgeleide begrippen, maar evenzeer in de methode zelve der wetenschap uiteengaan, en alzoo, waar van wetenschappelijke instellingen sprake is, leiden moeten tot het oprichten van afzonderlijke instellingen, die elk uit haar eigen beginsel en naar eigen methode de beoefening der wetenschap dienen. Voor zoover zulk een inrichting op wetenschappelijk gebied van het pantheïstische of naturalistische beginsel uitgaat, en inrichting van *onderwijs* zal zijn, kan ze nimmer komen tot eene faculteitsindeeling, die voor een theologische faculteit plaats laat, omdat alsdan de natuurlijke Godskennis onder de *philosophie*, de geschiedenis van het Paganisme en Mahomedanisme onder de *historie*, en Israels letterkunde onder de *litterarische* vakken valt, en in de praktijk der maatschappij naar leeraren van godsdienstwetenschap, als afzonderlijke beroepsstand, geen de minste vraag is. Voor zooverre daarentegen zulk een inrichting voor Wetenschap en Hooger onderwijs op *supranaturalistisch* standpunt staat, is ze *zonder* theologische faculteit zelfs ondenkbaar, maar moet dan ook de wetenschap in *alle* faculteiten dit supranaturalistisch beginsel tot zijn recht laten komen. Dienovereenkomstig heeft ons Calvinistisch volk, bij ontstentenis van zulk een supranaturalistische Universiteit, zelf de beginselen van zulk eene Universiteit in het leven geroepen, en naar eisch van deze beginselen ook eene theologische faculteit aan deze Universiteit opgericht. Dat de dusgenaamde Ethischen de behoefte aan zulk een eigen Universiteit nog wel in 1875, maar thans

niet meer gevoelen, en zich thans nestelen in de bestaande rationalistische Academiën, is ons een bewijs, hoe het besef van het diepgaand verschil tusschen het naturalistisch en supranaturalistisch levensbeginsel steeds meer bij hen uitslijt; iets wat bij hun genetischen samenhang met Schleiermacher niemand verwonderen kan. En dat de Roomschen hier te lande evenzoo nog stil zitten, is alleen uit practische bezwaren te verklaren. Rome acht het beneden haar waardigheid, om, gelijk wij, „zeer klein bij den weg" te beginnen, en stelt de verwezenlijking van haar idealen uit, tot haar Minerva fix und fertig uit den kop van Jupiter kan tevoorschijn treden.

Op dit standpunt nu kan ons advies niet twijfelachtig zijn. Naar onze overtuiging eischt het beginsel zelf van ons Staatsrecht, eischt onze vaderlandsche historie, zoowel als de historie der Universiteiten, en eischt niet minder het karakter en de eere der wetenschap, dat de Staat hoe eer hoe beter met zijn stelsel van officieële Staatsorthodoxie op geheel het terrein der wetenschap breke, en op dien grond overga tot volledige opheffing van de dusgenaamde theologische faculteit aan zijn publieke Universiteiten. Doch hierbij kan hij niet blijven staan. Laat de Overheid haar Staatsorthodoxie op wetenschappelijk terrein los, dan zal zij onverwijld ernst moeten maken met het beginsel van *vrij* Hooger onderwijs, dat ze nu wel in haar wet van 1876 opnam, maar als een doode letter liggen liet. Hoe sterker dan het particulier Hooger onderwijs in kracht wint, hoe meer alsdan de Overheid geplaatst zal worden voor het dilemma, om óf geheel het Hooger onderwijs aan de minnaars der wetenschap zelven over te laten, óf wel als Overheid ten deze een positie in te nemen, die strookt met den gebiedenden eisch van ons staatsrechtelijk beginsel. Daarbij nu zal ze allereerst hebben uit te maken of zij in onze publieke Universiteit een inrichting *van onderwijs* wil blijven zien, of wel ze zal omstempelen tot een inrichting *voor den bloei der wetenschappen*. Kiest ze het eerste, dan zal de grens van wat aan zulk een Universiteit thuis hoort, bepaald moeten worden door *de vraag naar onderwijs*, 'd. i. door de behoefte van de maatschappij. Plaatst ze zich daarentegen, wat wij wenschen zouden, op het tweede standpunt, dan valt deze grens „van de maatschappelijke behoefte aan onderwijs weg," en zal de wetenschap zelve moeten bepalen, wat voor haar leven en haren bloei eisch is. Dan zal de Staatswet zich dus hebben te

onthouden van elke indeeling in faculteiten of opsomming van vakken of betiteling dier vakken. De wetenschap als „souvereine in eigen kring", zal dan elken teugel van de Staatswet afwerpen en geen andere inmenging van de Overheid op haar erf dulden, dan dat zij *materieel* de mogelijkheid scheppe, om de wetenschap naar eigen aandrift en in gehoorzaamheid aan eigen levenswet te laten tieren. Waarmee dan rechtstreeks samenhangt, dat hetgeen de Overheid materieël aanbiedt, voor alle richtingen op wetenschappelijk terrein gelijkelijk beschikbaar zal moeten zijn, en dat elke richting vrij zal moeten blijven in de keuze harer hoogleeraren, in de keuze harer vakken, het vaststellen van haar beginsel, en het in schets brengen van haar kader

Verhelen we ons echter niet, M. H., dat we van de bereiking van dit ideaal nog zeer verre af zijn, en dat er nog heel wat water uit Maas en Rijn en Schelde in de Noordzee zal loopen, eer de tegenwoordige bezitters van zoo machtig privilegie van dit hun ongerechtig *instrumentum regni* afstand doen. Er ligt in zulk een privilegie voor het egöstisch menschenhart een bijna onweerstaanbare verzoeking. Voor drie eeuwen zijn onze Calvinisten voor diezelfde verzoeking bezweken. Men geeft dan in beginsel wel toe, dat de ééne landgenoot het recht niet heeft, om in de zake der consciëntie aan den ander de wet te stellen, maar als het op de consequentie der praktijk aankomt, mist men den geloofsmoed om het op vrijen kamp te wagen. Toen waren de rollen omgekeerd; lag onder en wierd teruggezet wat thans in in macht en eere is, en lag de heerschappij in de handen dierzelfde richting, die door de gebeurtenissen van 1793 en 1816 het onderspit delfde. Maar juist aan die wisseling van rollen, die voor nu een eeuw plaatsgreep, ontleen ik dan ook mijn hope voor de toekomst. Immers toen is gebleken dat een stelsel, dat zich door privilegie en miskenning van anderer recht poogt te handhaven, hoe sterk ook in schijn, toch innerlijk uitgehold is, en ten slotte aan eigen inconsequentie een smadelijken dood sterven moet. Zoo is het toen óns vergaan, zoo zal het vroeg of laat ook het lot van de staatsorthodoxie van het Rationalisme blijken, en waarlijk, ik zal mij niet aan de grootspraak wagen dat, herwon het Calvinisme eens het verloren terrein, niet nog menig Calvinist onze huidige liberalen, in onderdrukking der tegenpartij op wetenschappelijk gebied, zou willen nabootsen.

Veeleer moet het een der ernstigste bedoelingen van onze Vrije Universiteit zijn, om ook voor de toekomst dien boozen demon bij onze geestverwanten uit te bannen, en ons opkomend geslacht tegen het zedelijk gevaar, dat in zulk een verzoeking liggen zoude, te waarschuwen. En inmiddels zij het ons genoeg dat én uit staatsrechtelijk, én uit historisch én uit wetenschappelijk oogpunt alleen de positie van onze Vrije Universiteit thans zuiver en onberispelijk is. Te haren opzichte wordt de vraag, of er binnen haar tente plaats voor een Theologische faculteit is, dan ook door niemand opgeworpen. En dit toch is het afdoend kenmerk van zuivere positie; want onze tegenstanders zien het wel in, en er bestaat voor ons geen reden om het te bemantelen: in het vraagstuk van de Theologische faculteit ligt *geheel het universitaire vraagstuk* als in kiem besloten. God de Heere blijft zijn majesteit ook in de encyclopaedie der wetenschappen handhaven, en daarom *kan* onze publieke Universiteit niet tot ruste komen, zoolang ze met de faculteit, die *zijn heilige kennisse* moet voortplanten, op zoo onverantwoordelijke wijze het recht verkrachtend, uit bijoogmerken speelt.

HET SOCIALE VRAAGSTUK

EN

DE CHRISTELIJKE RELIGIE.

REDE

ter opening van het Sociaal-Congres op 9 November 1891,

GEHOUDEN DOOR

DR. A. KUYPER.

M. H.

In uw aller geest acht ik te handelen, zoo ik, aanstonds in mijn openingswoord, de taak van dit eerste Congres zoo *bescheiden* mogelijk opvat. Geen oogenblik mag, zoomin binnen als buiten dezen kring, de gedachte post vatten, als bedoelden we hier op ónze wijze eene nabootsing te leveren van een dier indrukwekkende samenkomsten, waarop mannen van het vak, uit alle landen van Europa saamgestroomd, den schat hunner kennis uitstalden of den glans van hun talent schitteren deden. Als droeve vrucht van het staatsmonopolie, dat ten onzent op het gebied van het Hooger onderwijs nog steeds voortwoekert, bezitten wij zelfs nog geen mannen van het vak; als specialiteit in de staathuishoudkunde is geen onzer op dit Congres verschenen; en versta ik u wel, dan hebt ge u aangegord, niet om hier in openlijk toernooi het zwaard met den tegenstander te kruisen, maar om, in besloten vergadering, als broeders in den naam van Jezus vereenigd, op ernstige wijze de vraag te bespreken: *Wat ons als belijders van den Christus te doen staat, met het oog op de sociale nooden van onzen tijd.*

Ook de belijders van Jezus in het buitenland zagen almeer de noodzakelijkheid daartoe in. Denkt slechts aan het optreden van de *Christliche Arbeiterpartei* in de kringen van Graaf Von Waldersee te Berlijn; aan de *Christian Socialists,* die, door Maurice en Kingsley geïnspireerd, zich onder Reverend Headlam te Londen tot een groep aaneensloten; aan de *Société Chrétienne suisse pour l'économie sociale,* nu twee jaren geleden te Genève opgericht; en, om nu het Christelijk terrein op zijn breedst

te nemen, aan wat van Roomsche zijde door kundige denkers als Le Play en Von Ketteler, door heel een reeks van gewichtige Congressen in Duitschland, Frankrijk en België, en nu onlangs door Leo XIII in zijn encycliek voor de oplossing der sociale quaestie gedaan is. Zoo valt ons optreden niet te *vroeg*, maar eer te *laat*, en komen we achter anderen aan, waar vóórgaan ons mogelijk ware geweest. Of hadden niet reeds Bilderdijk, Da Costa en Groen van Prinsterer, nog eer onder de Christenen buitenslands een enkele stemme vernomen werd, óns op dezen socialen nood gewezen? Bilderdijk, die reeds in 1825 de lagere bevolking toezong:

't Is armoê en verval waar ge in verkwijnt en zucht,
Daar weelde tergend brast *van uwer handen vrucht;*

en die, in het aangezicht van dien nood, de valsche weldadigheidstheorie persifleerde, toen hij het oud-Liberalisme aldus sprekend invoerde:

Ja, 't land bezwijkt van de armen
Naar Frederiksoord daarmeê, dan zijn we er van verlost.
't Is rasphuisboeverij waarover we ons erbarmen.
Wien is 't niet reeds te veel wat *eerlijke* armoê kost?
Zij hongeren, ja, 't is waar, *zij vinden niet te werken,*
Doch waartoe zijn ze nut, zoo 't werk voor hen ontbreekt?

Waartegenover Bilderdijk dan, den vinger op de wonde leggende, de Christenen tot boete opriep met dien snijdenden aanhef van zijn snerpende Oprakeling:

Wanneer een volk in zonden moet vergaan,
Vangt *in de Kerk* de zielsmelaatschheid aan.

Vijftien jaren later geeselt Da Costa in zijn *Lied van* 1840 even meedoogenloos de Plutocratie, de „oppermacht van 't geld", gelijk hij ze noemt, en teekent ons den socialen nood, die toen te komen stond, en nu gekomen is, in deze tegenstelling:

HIER weelde ontwassen aan zichzelf, van buiten bloeiend
En schitterend van jeugd, maar innerlijk verschroeiend
En sapbedervend als een kanker, en, of 't waar'
Der standen evenwicht verbrekend..... DAAR
Gemor bij d'arbeid, *die geen brood geeft;* jokdierbanden
Geworpen om den hals van vrijen, waar de wanden
Van hitte blaak'ren dag en nacht, en eeuw'ge rook
De steden zwart verwt, en *de ziel verstikt* in smook.

Zoo profeteerde Da Costa, niet het Socialisme nasprekend, maar het vierde eener eeuw, vóór nog Karel Marx in 1864 te Londen zijn Inter-

nationale stichtte. En het was op de helft van den tijd, die daartusschen inligt, dat Groen van Prinsterer in 1853 de toen nog zoo deftige heeren op het Binnenhof schrik aanjoeg door zijn krasse verklaring: „Tegenover de socialistische begrippen lette men op den inderdaad *kommervollen toestand* der lagere bevolking; en zij bovenal indachtig aan het nadeel hetwelk de hoogere standen door *zedebederf* en *valsche wetenschap* bij het volk hebben gesticht." Hij sprak het uit, dat in het socialisme „*een waarheid gemengd ligt*, die het kracht geeft"; erkende „dat men trachten moest naar verbetering ook van de *materieele* toestanden, wier verkeerdheid de kracht der socialistische dwaling verdubbelt"; en riep zijn mede-Christenen ter blussching van den brand op, toen hij schreef: „Het Socialisme vindt zijn oorsprong in de Revolutie," en is deswege evenals de Revolutie zelve „alleen door het Christendom verwinbaar."

We zijn dus *in mora* gesteld. En dat niet alleen door de ons van God gegeven leidslieden, maar even luid door de Socialisten zelven, die niet aflieten, zich voor hun utopieën steeds op den Christus te beroepen; ons gedurig ernstige spreuken uit de Heilige Schrift voorhielden; ja, *zóó* sterk den band tusschen den Socialen nood en de Christelijke religie gevoelden, dat ze niet aarzelden den Christus zelven als den Grootprofeet van het Socialisme voor te stellen, en uit te roepen: „Von einem Misslingen des Christlichen Befreiungswerkes kann nicht die Rede sein; es liegen blosz zwei Jahrtausende zwischen dem Beginn und dem Abschluss des von Christus unternommenen Werkes."

Een liberaal van den ouden stempel, Adolphe Naquet, is er dan ook ongerust over, dat juist het Socialisme aan het Christendom nieuwe triomfen bereiden zal, en verwijt aan den Socialist, dat hij, ondanks zijn godsdiensthaat, de zaak van den godsdienst juist bevordert. *Vous faites oeuvre de religiosité*, roept hij uit, „doordien ge juist *die* problemen op den voorgrond schuift, bij wier oplossing het Christendom zoo van nabij is betrokken." Een niet bedoelde, maar niettemin beteekenisvolle hulde aan den invloed, dien het Christendom op de oplossing van het Sociale probleem kan oefenen; een invloed die nog schooner uitkomt in dit rijke woord van Fichte: „Het Christendom verbergt in zijn schoot een veel grooteren schat van levensvernieuwing dan ge vermoedt. Tot hiertoe oefende het zijn kracht nog slechts op de *enkele personen*, en slechts zijdelings op den Staat. Maar een ieder die ooit, 'tzij als ongeloovige, 'tzij als belijder, zijn geheime drijfkracht bespieden kon, moet toestemmen dat er van het Christendom *ook voor de maatschappij* een wondere *organiseerende* kracht kan uitgaan; en, eerst als *die* kracht doorbreekt zal de Religie van het Kruis voor heel de wereld schitteren in al de diepte

harer conceptiën en in al den rijkdom van den zegen dien ze brengt."

Doch genoeg citaat en te over reeds, M. H., om ook in uzelven de besliste overtuiging te doen spreken, dat het rechtstreeksch verband tusschen het Sociale vraagstuk en de Christelijke Religie eenvoudig *onloochenbaar* is. Zelfs bekruipt ons zekere schaamte, dat die overtuiging dusver niet luider in ons sprak, of althans ons niet eer tot daden prikkelde. Het wordt ons tot schuld en het stemt ons tot verootmoediging, dat, waar zoo schreiende nood openbaar werd, we niet reeds voorlang in den naam van Jezus zijn opgetreden. En het is in dien geest van zelfaanklacht, en allerminst in een toon van hoogheid, dat ik uw verwijtende wedervraag versta, of zoo in het oog springende waarheid in een kring als hier samenkwam dan nog betoog behoeft, en of, waar we staan voor zoo ontzaglijken nood der tijden, die op elk punt van den omtrek met het wezen zelf van *dwaling* en *zonde* samenhangt, ons oog zich zou mogen, ja, zou kunnen afwenden van *Christus Consolator,* die immers ook tot onze fel bewogen eeuw in goddelijke ontferming roepen blijft: „Kom *tot mij,* gij, rijkste eeuw, die ooit aanbrak, maar die zoo doodelijk vermoeid en beladen zijt, en *ik* zal u ruste geven."

Aan het *bestaan* van dat verband verspil ik derhalve geen woord meer. Veeleer is de erkenning hiervan de onderstelling, waarvan dit Congres uitgaat. Maar wat ge op dit oogenblik wel van mij verwacht, en wat ik, met een beroep op uw welwillend oordeel, althans ga *trachten* u te leveren, is eene blootlegging van de vezelen, waardoor beide levensverschijnselen, eenerzijds de Christelijke Religie en anderzijds het Sociale vraagstuk, in elkander liggen gestrengeld. Aan de overtuiging, dàt er zulk een verband bestaat, hebben we niet genoeg. Het moet ook vorm en gestalte voor ons aannemen. Zoo alleen kan het spreken tot ons bewustzijn.

Daartoe nu ga ik uit van eene tegenstelling die duidelijk voor ons aller besef spreekt; ik bedoel de tegenstelling tusschen de *natuur* gelijk ze onafhankelijk van onzen wil bestaat, en onze menschelijke *kunst* die op deze natuur inwerkt. Geheel het sociale vraagstuk toch wordt geboren uit het verband tusschen ons menschelijk leven en de stoffelijke wereld die ons omringt. Maar nu is er, zoowel in dat menschelijk leven, als in die stoffelijke wereld éénerzijds een macht die buiten ons bereik ligt, en die we *de natuur* plegen te noemen, en anderzijds een macht die van 's menschen wil uitgaat, en die kortweg kan aangeduid als *de kunst.* We zijn met onze eigen *menschelijke* natuur in de natuur *om ons heen* geplaatst, niet om die natuur te laten voor wat ze is, maar met een aandrift en roeping in ons, om door menschelijke kunst op de natuur in te werken, haar te veredelen en te volmaken. Zoo legt zich de paardenstoeterij op

de veredeling der rassen toe; leest de kundige bloemist niet een ruiker van veldbloemen saam, maar verveelvoudigt en verfijnt door zaadmenging de soorten; zoo komt uit water stoom; wordt uit een doffen steen de fonkelende diamant geslepen; zoo leidt men den wilden stroom, die door de bergen brak, in veiliger bedding, en maakt zijne wateren aan de scheepvaart en aan de besproeiing onzer velden dienstbaar. Kortom, op elk gebied der natuur treedt menschelijke kunst op, niet om het leven der natuur te vernietigen, veelmin om er mechanisch een anderen opstal naast te plaatsen; maar wel om de kracht, die in de natuur schuilen bleef, er aan te ontlokken, of ook om de te wilde kracht, die van haar uitging, te regelen. Gods eigen ordinantie wil het alzoo. Nog in het paradijs ontving de mensch den last, om deze stoffelijke wereld „te bewaren en te cultiveeren." Ze was geschapen, — vergeef mij het hier onmisbaar Germanisme — om „vervolmaakt" te worden. Alle creatuur, zegt onze Confessie zoo schoon, moest den mensch dienen, opdat de mensch zijn God zou dienen. Maar hieruit volgt dan ook dat deze regel even onverbiddelijk doorgaat voor uw eigen *menschelijk* leven, zoo wat uzelven persoonlijk, als wat uw saamleven met anderen aangaat. Verzaking van plicht is het, zoo ge uw innerlijke natuur onbeteugeld haar loop laat gaan, en ze niet door de heilige kunst van het „waken, bidden en strijden," te hulpe komt en veredelt. Schande is het voor vader en moeder zoo ze hun kroost uit zijn natuur laten opgroeien, en niet door de kunst der opvoeding op die natuur inwerken. En zoo nu ook is het niets dan primitieve barbaarschheid, wanneer de menschelijke samenleving, zonder hoogere contrôle, aan het verloop der natuur wordt overgelaten, en geen staatskunst, nu in hoogeren zin genomen, tusschenbeide treedt, om uit dit samenleven een *gemeenschap* te doen opkomen, en voorts dit maatschappelijk even zoo in zich zelf, als in zijn samenhang met de stoffelijke wereld, te veredelen.

Greep hierbij nu *geen* vergissing plaats, verliep men *niet* in dwaling, en trad het egoïsme en de misdaad *niet* storend tusschenbeide, dan kon deze ontwikkeling van de menschelijke samenleving steeds rustig haren loop vervolgen en zich ongehinderd naar steeds volkomener geluksstaat voortbewegen. Maar in zoo gewenschte conditie verkeerde men niet. Want wel heeft zeker instinct schier onder alle volkeren tot de erkenning van enkele onmisbare grondslagen voor alle menschelijke samenleving geleid; en is door genieën en heroën op dit gebied reeds van oude tijden af menige gelukkige greep gedaan; maar zoodra het aankwam op een meer *uitgewerkte* ordening voor dit zoo samengestelde levensverschijnsel, dat we de menschelijke maatschappij noemen, is slag op slag misgetast, zoo door hen die

in het sociale leven de usantie beheerschten, als door hen die optraden met magistrale macht; en beide malen had die reeks van misslagen tweeërlei vaste oorzaak, óf in de dwaling, óf in de zonde. *In dwaling* voor zooverre men in onkunde verkeerde omtrent het wezen van den mensch en zijn sociale eigenschappen; en niet minder omtrent de wetten, die eenerzijds de samenleving en anderzijds de voortbrenging, de verdeeling en het gebruik van het stoffelijk goed beheerschten. Maar ook en niet minder *in de zonde*, die uit hebzucht of heerschzucht, de ééne maal door geweld, en de andere maal door valsche usantie en ongerechtige wet, de gezonde ontwikkeling der samenleving stoorde of tegenhield, en dan soms eeuwenlang een zeer ongezonde ontwikkeling deed voortkankeren. Na eenig verloop van tijd traden dan deze dwaling en deze zonde met elkander in bond, om onwaarachtige *beginselen*, die onze menschelijke natuur geweld aandeden, tot heerschappij te verheffen; en uit deze valsche beginselen *systemata* op te bouwen, die aan het onrecht een glimp gaven en in theorie als *normaal* stempelden wat feitelijk tegen den eisch van het leven inging.

Dit roekeloos spel met de menschelijke samenleving is onder alle volkeren, is in alle tijden der historie gedreven; gedreven door denkers en bezitters in het private leven; en straks onder hun inspiratie op niet minder onverantwoordelijke wijze gedreven door de Overheid. Immers al is het volkomen juist, dat de sociale quaestie in engeren zin slechts bij groote tusschenpoozen aan de orde komt, en velen hierdoor in den waan verkeeren, alsof de inmenging van de Overheid in het sociaal probleem een nieuwigheid van onzen tijd ware, toch is er feitelijk in geen land ter wereld ooit eenige Overheid geweest, die niet op allerlei wijze én den gang van het maatschappelijk leven én zijn verhouding tot het stoffelijk goed beheerscht heeft. Ze deed dit door velerlei bepaling van het burgerlijk recht; ze deed het door het handelsrecht; zijdelings ook door haar staatsrecht en strafrecht; en wat de verhouding tot het stoffelijk goed betreft, meer bijzonder door het erfrecht, het belastingstelsel, door de regeling van uit- en invoerrechten, door hare bepalingen voor koop en huur, door haar agrarische regeling, haar koloniaal beheer, haar muntregeling en zooveel meer. Van een vrije geheel instinctieve ontwikkeling der maatschappij is in geen rijk van hoogere nationale ontwikkeling dan ook ooit sprake geweest. Menschelijke kunst heeft allerwegen de ontwikkeling der natuurlijke krachten en verhoudingen aan zich onderworpen. Maar al moet nu dankbaar erkend, dat deze inmenging van het menschelijk beleid ons, in het algemeen gesproken, uit de toestanden der barbaarschheid in een toestand van geordende saamleving heeft overgebracht; jà, al mag en moet toegegeven, dat zekere doorgaande ontwikkeling der saamleving het geloof sterkt

aan hooger Providentieel bestuur; toch valt het geen oogenblik te betwijfelen, of deze inmenging heeft, veelszins van *onware* beginselen uitgaande, alle eeuwen door toestanden, die gezond hadden kunnen zijn, *ongezond* gemaakt; veelszins onze onderlinge verhoudingen *vergiftigd;* en namelooze *ellende* teweeggebracht, waar het *geluk* en de *eere* der natiën aller staatskunst's doel moest zijn.

De niet weg te nemen ongelijkheid tusschen mensch en mensch gaf den sterkere een overwicht over den zwakkere, en als gold het geen menschelijke samenleving, maar een samenleving van dieren, in wier wereld de vaste regel geldt *que les plus forts mangent les plus faibles* *), hebben de sterkeren, bijna als vaststaanden regel, alle usantie en alle magistrale ordinantie zóó weten te buigen, dat hunner het profijt en voor den zwakkere de schade was. Niet als de kannibaal zette men den tand in elkanders vleesch, maar de machtigere mergelde den zwakkere uit door een wapen waartegen geen verweer was. En waar de magistraat als dienaar Gods nog voor den zwakkere opkwam, wist de machtigere klasse der maatschappij welhaast zulk een overwegenden invloed op het staatsbestuur uit te oefenen, dat de Overheidsmacht, die den zwakkere had moeten beschermen, een instrument tegen hem werd. En dat niet omdat de machtiger man in zijn hart slechter was dan de zwakkere; want nauwlijks kwam er een uit de lagere klasse naar boven, of hij deed op zijn beurt even hard, ja, nog harder, aan het goddelooze onderdrukken van zijn vroegere standgenooten mede. Neen, de oorzaak van het kwaad lag daarin, dat men den mensch beschouwde als afgesneden van zijn eeuwige bestemming, hem niet eerde als naar den beelde Gods geschapen, en niet rekende met de majesteit des Heeren, die alleen machtig is, om een in zonde verzonken geslacht, door genade, in toom te houden. En zoo nu is reeds vanouds die ongerechtige toestand geboren, waarvan de Prediker zoo roerend klaagt: „Ik zag aan alle de onderdrukkingen, die onder de zon geschieden, en zie, er waren de tranen der verdrukten, en aan de zijde hunner verdrukkers was macht; *maar zij hadden geenen trooster.*" Een toestand als toen Náboth vermoord werd, opdat Izébel zijn akker bij het koninklijk park van Achab zou trekken. Of wilt ge: een staat van zaken door onzen Heiland in den rijken man en den armen Lazarus voor altoos gebrandmerkt; en waartegen Jacobus zijn apostolischen banvloek slingerde, toen hij schreef: „Welaan nu, gij rijken, weent en huilt over uwe ellendigheden die over u komen zullen. Zie, de loon der werklieden, die uwe landen gemaaid hebben, welke van u verkort is, roept, en het geschrei

*) Dat de sterkere dieren de zwakkere opeten.

dergenen die geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren van den Heere Sebaôth."

Is het nu denkbaar M. H. dat de Christelijke Religie, toen ze de wereld inging, tegen zoo misdadigen stand van zaken *geen* positie zou hebben genomen? Gij weet toch, hoe, in nog erger mate dan thans, soortgelijke sociale toestanden, als nu het huidig Europa en Amerika in spanning houden, destijds den naderenden val profeteerden van het Romeinsche keizerrijk, en hoe een echt Aziatisch despotisme, schier in alle wingewesten van het Romeinsche rijk, een stelsel van uitzuiging en uitmergeling deed heerschen, waartegen helden van het woord als Cicero vaak vruchteloos hun stem verhieven. Ook *toen* het evenwicht der standen verbroken; tartende weelde naast schreiende nooddruft; onmetelijke kapitalen opeengehoopt en schamele armoede weggestopt in Romes achterbuurten; en als noodwendig gevolg hiervan: bederf in het staatsbeheer; zingenot in stee van zedelijke aandrift toongevend in de publieke opinie; en de door nood en hartstocht vervoerde menigte elk oogenblik gereed tot opstand, moord en plundering.

Het stroeve heidensche Rome is toen, evenals het lachende Griekenland, in dien bajert van menschelijken jammer verzonken; maar, eer het zonk, was er in Bethlehem een licht opgegaan en was er van Golgotha een stervenskreet vernomen, waardoor een nieuwe hope voor de volkeren gewekt was. Niet in den zin waarin men thans den Christus Gods tot een *sociaal* hervormer *verlagen* wil. *Heiland der wereld* was zijn veel hooger en veel rijker eeretitel. Maar toch, de „godzaligheid", die hij onder menschen aanbracht, had een belofte, „niet alleen voor het *toekomende*, maar ook voor het *tegenwoordige* leven", zóó echter dat altoos 's menschen *eeuwig* welzijn hoofdzaak bleef. Ziel en lichaam mocht niet verdorven worden in de hel. De worm die niet stierf, de weening en knarsing der tanden in een vuur, dat nooit uitgebluscht wierd, waren de schrikbeelden, die, als Jezus op ons, arme menschheid, zag, hem geen rust lieten. De vreugde, waartoe hij opriep, moest de *eeuwige* vreugde in zijn koninkrijk zijn. En nooit is in onzen Heiland de wreedheid van den Socialist gevonden, die, om een lotsverbetering in deze korte spanne tijds van ons *tijdelijk* aanzijn, wild en woest alle uitzicht op een heerlijkheid, *die eeuwig duren zal*, afsnijdt. Revolutie is dan ook door Jezus, noch door zijn apostelen ooit gepredikt. Aan alle macht, die over ons gesteld is, hebben we onderworpen te zijn; en de arme Lazarus zal zijn wrake hebben, niet terwijl hij van de brokskens leeft, die van de tafel des rijken vallen, maar als eens die rijke eeuwige smart lijdt en de arme Lazarus wordt vertroost.

En vraagt ge wat Jezus dan deed, om redding aan te brengen in den socialen nood *dier* dagen, zie het hier. Omdat hij wist dat zoo tergende misstanden uit den boozen wortel van dwaling en zonde waren opgesproten, plaatste hij tegenover die dwaling de *waarheid*, en brak hij der zonde kracht door voor die zonde zijn bloed te vergieten en *zijn Heiligen Geest* uit te storten in de zijnen. Omdat rijk en arm uitéén waren gevallen, doordien beiden hun vereenigingspunt in God hadden verloren, riep hij beiden samen terug naar hun *Vader die in de hemelen is.* Omdat hij inzag, hoe de afgoderij van het geld den adel in het menschenhart deed besterven, gaf hij den *dienst van Mamon* aan de diepe verachting zijner volgelingen prijs. Omdat hij den vloek begreep, die in het kapitaal ook voor den rijkere ligt, riep hij hem toe, met dat kapitaliseeren toch op te houden, en geen schatten te vergaderen op aarde, waar ze de mot en roest verteert en de dieven doorgraven en stelen ; terwijl hij den rijken jongeling afwees, omdat deze niet besluiten kon *al* zijn goed te verkoopen en aan de armen te geven. In Jezus' hart woonde geen haat tegen de rijken, maar wel een diep medelijden met hun klaaglijken toestand, want de Mamondienst was zoo hard, en immers, eer zou een kemel door het oog eener naald gaan, dan dat eene rijke inging in het koninkrijk der hemelen. Alleen waar geldbezit tot woeker en tot hardheid leidt, *toornt* Jezus, en de man, die zijn schuldenaar niet wil kwijtschelden, wordt in een aangrijpende gelijkenis aan de pijners overgeleverd en als een booze dienstknecht, die geen ontferming kent, gebrandmerkt.

En toch werkt Jezus ook weer niet uitsluitend door zedelijke motieven. *Il paye de sa personne* *). Waar arm en rijk tegenover elkander staan, kiest hij zijn plaats nooit bij de meergegoeden, maar sluit hij zich altoos bij de armeren aan. In een stal wordt hij geboren, en al hebben de vossen holen en de vogelen des hemels nesten, de Zoon des menschen heeft niet waar hij het hoofd nederlegge. Bij zijn apostelen mag van kapitaalverzameling geen sprake zijn. Zij moeten uitgaan zonder buidel en zonder male. En wel is er onder hen één die de beurs droeg, maar die ééne was Judas, die vreeselijke mensch, die, juist door geldzucht verleid, zijn ziel aan den duivel verkocht. Machtig is dan ook de trek van ontferming, die in elke bladzijde van het Evangelie is ingesneden, zoo dikwijls Jezus met de lijdenden en de verdrukten in aanraking komt. De schare die de wet niet kent, stoot hij niet af, maar trekt hij tot zich. Geen vlaswiek die nog even smeult, dat hij ze zou uitblusschen. Wat krank is geneest hij. Van de aanraking van het melaatsche vleesch trekt

---

*) Hij predikt ook door zijn persoonlijke verschijning.

hij zijn hand niet terug. En als de schare honger heeft, ook al hongert ze nog niet naar het brood des levens, reikt hij haar tarwebrood in menigte en schenkt haar overvloed van kostelijke visch. Zoo paart zich bij Jezus aan de theorie een *levenspractijk*. Zijn theorie is gezet in den toon van wat den Spreukendichter bad: „Armoede of rijkdom geef mij niet; voed mij met het brood mijns bescheiden deels". Een bede waaruit voor den geldzuchtige door den Apostel deze levensles wordt afgeleid: „Niets hebt ge in de wereld ingebracht; dies kunt ge ook bij uw sterven niets er uitdragen. Zoo ge derhalve slechts voedsel en deksel hebt, zult ge daarmede vergenoegd zijn. Wilt ge daarentegen rijk worden, zoo valt ge in verzoeking, en in den strik, en in allerlei dwaze en schadelijke begeerlijkheid, die den mensch doet verzinken in verderf en ondergang; *want de geldzucht is de wortel van alle kwaad.* Gij, o, mensch Gods, vlied dan deze dingen." Maar eene theorie, waaruit bij tegenstelling evenzeer voor den armere volgt, dat hij niet morren zal, noch zich tot bitterheid laten prikkelen, en niet zeggen zal in zijn bezorgdheid: „Wat zullen wij eten? of wat zullen wij drinken? of waarmede zullen wij ons kleeden? Want alle deze dingen zoeken de heidenen, terwijl toch uw hemelsche Vader weet, dat gij alle deze dingen behoeft." En dan heet het, zoo vlak omgekeerd, als onze Socialisten het prediken: „Zoekt eerst het Koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid en alle deze dingen zullen u toegeworpen worden." Aldus de theorie, die naar twee zijden tegelijk, bij rijk en bij arm, den wortel der zonde in ons menschelijk hart doorsnijdt. Maar om dan ook op die *theorie* de hartverwinnende *practijk* te laten volgen van een toewijding, een zelfverloochening, meer nog van een goddelijke ontferming, die eerst alle balsem, die slechts onder haar bereik ligt, in de wonde der lijdende menschheid druppelt, en dan eindigt met voor aller nood en dood, 't zij dan dat ze rijk, 't zij dat ze arm zijn, zelf ter slachting te gaan, als het Lam dat stom is voor dien die het scheert.

Zulk een optreden nu M. H., zulk een prediking, zulk een sterven zou reeds op zich zelf invloed ten goede hebben geoefend op de sociale verhoudingen. Het omverwerpen van het afgodsbeeld van den Mamon en het verplaatsen van het bestaansdoel van deze aarde naar den hemel, moest, ook zonder meer, een geheelen ommekeer te weeg brengen in het zelfbewustzijn der volkeren. En toch, hierbij liet Jezus het niet. Jezus heeft ook *georganiseerd*. Hij deed immers ook *zijn Kerk* onder de natiën uitgaan; een kerk, die bestemd was in drieërlei opzicht op het sociale leven in te werken. Vooreerst *door den Dienst des Woords*, in zooverre dit Woord gestadiglijk de geldzucht bestreed, den arme en verdrukte troostte, en in ruil voor het lijden des tegenwoordigen tijds op een eindelooze

heerlijkheid wees. Ten tweede door een georganiseerden *Dienst der barmhartigheid*, die in 's Heeren naam, als zijnde Hij de eenige Eigenaar van alle goed, in zooverre gemeenschap van goederen vroeg, als in den kring der geloovigen geen man of vrouw die gebrek leed, of zijn naaktheid niet kon dekken, meer mocht geduld. En ten derde door tegenover het verschil van rang en stand *de Gelijkheid der broederschap* te stellen; alle zich vreemd houden aan zijn eigen vleesch af te snijden; en bij het Heilig Avondmaal rijken en armen aan éénzelfden heiligen Disch te vereenigen, ten symbool van de eenheid, die hen niet slechts als „kinderen der menschen", maar meer nog als onder ééne schuld bezwijkend en door éénzelfde offerande verlost, in Christus samenbond.

Feitelijk *is* dan ook, als rechtstreeksch gevolg van de verschijning van den Christus, en van het uitgaan van zijn kerk onder de volkeren, de menschelijke samenleving een merkbaar *andere* geworden, dan ze onder de Heidensche bedeeling was. De toenmalige Romeinsche maatschappij geleek treffend op wat Jezus eens noemde „een wit gepleisterd praalgraf, van buiten wel schoon schijnend, maar van binnen vol doodsbeenderen"; en dat witte praalgraf stortte in puin. En zonder nu te willen beweren, dat het nieuwe maatschappelijk gebouw, dat als vanzelf op dezen puinhoop verrees, ook maar eenigszins aan het door Jezus gekoesterde ideaal beantwoordde, mag toch dankbaar erkend, dat er *draaglijker* sociale toestanden geboren werden. Niet het aardsche goed woog langer het zwaarst in de publieke schatting; ook het eeuwige welzijn woog meê. De slavernij wierd in haar wortel geknakt en onderging een zedelijke critiek, die haar als instelling sloopte. Voor den arme en den wees begon men zorg te dragen. Het ophoopen van te groote kapitalen werd, ook door het verbod van woeker, tegengegaan. Hoogere en lagere standen naderden elkander op voet van vrijer gemeenschap. En al werd de tegenstelling van overvloed en schaarschte niet uitgewischt, toch vloekte de overdadige weelde niet zoo sterk meer tegenover het nijpend gebrek. Wel was men nog niet waar men wezen moest, maar toch was men op een beteren weg geraakt; en zoo de kerk niet van haar eenvoud en haar hemelsch ideaal ware afgeweken, zou de invloed der Christelijke religie op de Staatsinrichting en op de maatschappelijke verhoudingen eerlang *overheerschend* zijn geworden. Daartoe echter ging de kerstening van Europa te snel en was de te assimileeren volkerengroep te massaal. De bekeering van Constantijn was voor de kerk het sein om te huwen met de wereldmacht, en hiermeê sneed ze de zenuw van haar kracht door. Vandaar toen allengs het weer insluipen van *de wereld* in de Kerk. In steê van discipelen, die zonder male of buidel uitgingen, rijk gedoteerde kerkprinsen, huizend in prachtige

paleizen; en als opvolgers van den Galileeschen visscher aan het hoofd der Kerk te Rome een reeks van Pausen, die vorstelijken praal ten toon spreidden en in een Julius II en Leo X meer op paganiseering der Christenheid dan op de kerstening van het wereldsche leven bedacht schenen. Zoo was het zout zouteloos geworden en hernam het sociale bederf zijn oude kracht; een bederf, dat, in de landen der Reformatie wel gestuit maar niet bedwongen, in het Roomsch gebleven deel van Europa alras derwijs voortkankerde, dat ten leste vorstenabsolutisme en aristocratische trots die onduldbare spanning in het leven riepen, welke ten slotte uitliep op de Fransche, en dus op Roomsch terrein uitgebrokene, revolutie.

Deze revolutie nu, waartegen elk consequent doordenkend belijder van den Christus zich *moet* keeren, stichtte haar kwaad, *niet* zoozeer doordat ze de Bourbons van den troon stootte, *noch* doordien ze den derden stand in macht boven adel en geestelijkheid plaatste; maar door den volstrekten ommekeer, dien ze in het levensbesef en in de levensbeschouwing der volkeren teweegbracht. Lag in de Christelijke religie het beginsel, dat aller onderwerping aan God den band vlecht, die Gezag en Vrijheid vereenigt, — de Fransche revolutie wierp de majesteit des Heeren uit, om uit den vrijen wil van het individu een gekunsteld gezag op te bouwen, dat wonderwel geleek op dien steiger, die, uit losse binten en planken ineengespijkerd, bij den eersten stormwind, die opstak, kraakte en naar omlaag sloeg. Had de Christelijke religie ons het leven op aarde als onderdeel van een *eeuwig* bestaan leeren begrijpen, — de Fransche Revolutie loochende en bestreed al wat buiten den gezichtskring van dit aardsche leven viel. Sprak de Christelijke religie van een verloren gelukstaat, een staat van reinheid waaraan we ontzonken waren, en riep ze deswege tot ootmoed en bekeering op, — de Fransche Revolutie zag in den natuurstaat den normaal-menschelijken maatstaf, prikkelde onzen hoogmoed en stelde voor bekeering *liberaliseering* van 's menschen geest in steê. Meer nog, had de Christelijke Religie, als vrucht van goddelijke ontferming, de ontferming eener uit God gewelde liefde de wereld ingedragen, — de Fransche Revolutie stelde daartegenover het egoïsme van den om bezit worstelenden hartstocht. En, om op het eigenlijke punt te komen, waarin de hartader der sociale quaestie schuilt, had de Christelijke religie de persoonlijke menschelijke eere in de sociale samenbinding van een organisch-samenhangend maatschappelijk leven gezocht, — de Fransche Revolutie verstoorde dat organisch weefsel, verbrak die sociale banden, en hield ten

slotte in haar atomistisch knutselwerk niets over dan het eenzelvig, zelfzuchtig en voor zijn zelfstandigheid opkomend individu.

Hiermeê nu was de teerling geworpen. Het kon toch niet anders, of uit deze loswoeling van al wat ons menschelijk leven in menschelijke eere saâmbond, moest met ijzeren noodwendigheid, én een diepgaande *sociale nood*, én een wijdvertakte *sociaal-democratische beweging*, én ten slotte voor alle volk en natie een uiterst netelige *sociale quaestie* geboren worden. Ik ontken daarmeê niet, dat de toepassing van den stoom op het werktuig, de snellere gemeenschap tusschen land en land, en evenzoo de sterke toeneming der bevolking, medé op de verslechtering der sociale verhoudingen inwerkten; maar wat ik staande houd is, dat noch de sociale quaestie, die thans twee werelddeelen in koortsachtige spanning houdt, noch de sociaal-democratie, die thans in Europa en Amerika de publieke orde bedreigt, ooit, ook maar van verre, zulke onheilspellende afmetingen zouden hebben aangenomen, indien de beginselen der Fransche Revolutie niet zulk een volslagen ommekeer hadden teweeggebracht in het levensbewustzijn der natiën, der standen en der individuën.

In de eerste plaats dan, de Fransche Revolutie *moest* oorzaak worden van een diepgaanden *socialen nood*. Dit volgde uit den dubbelen karaktertrek, die haar eigen was, om vooreerst *geldbezit* als het hoogste goed voor te stellen, en ten andere bij de worsteling om *dit geld* allen tegen allen op te hitsen. Niet alsof die jacht op het geld in haar programma stond, noch ook alsof haar bezielder tolken geen idealer tonen aan hun harp ontlokten, maar de theorie, het systema *moest* op een kniebuiging voor den Mamon uitloopen; eenvoudig doordien het den horizont van *een eeuwig leven* afsneed, het geluk op aarde, *dus in het aardsche*, deed zoeken, en alzoo een sfeer van lagere drukking schiep, waarin geld de waardemeter en voor geld alles veil zou zijn. Voeg daarbij nu de slooping van alle sociale organisatie, gevolgd door de uitroeping van het mercantiele evangelie van het: *Laissez faire, laissez passer;* en ge verstaat het hoe de *struggle for life* wierd ingeluid door een *struggle for money*, waarbij de wet der dierenwereld, dat de snoek het vorentje opslokt, grondwet wierd van alle sociale verhouding. Geldzucht, jacht op geld, aldus had de heilige apostel ons geleerd, is *de wortel van alle kwaad;* en nauwelijks was dan ook deze booze demon in den aanvang dezer eeuw ontketend, of geen overleg bleek fijn, geen list sluw, geen bedrog schandelijk genoeg, om door overmacht van kennis, van positie en grondkapitaal geld en altoos meerder geld op den sociaal zwakkere te veroveren. Dit zou reeds zoo geweest zijn, ook bijaldien in den aanvang van deze worsteling de kansen voor beide partijen *gelijk* hadden gestaan; maar

wierd het in veel erger mate, nu de kansen zoo in het oog loopend *ongelijk* waren. Eenerzijds bij de bourgeoisie ervaring en inzicht, talent en aaneensluiting, beschikbaar geld en beschikbare invloed; en daar tegenover de boerenbevolking en de arbeidersklasse van kennis ontbloot, van alle hulpmiddel beroofd, en door de elken morgen weêrkeerende behoefte, om den mond open te houden, genoodzaakt zich naar elke, zelfs naar de onbillijkste conditie, te voegen. Ook zonder profetische gave viel de uitkomst van deze worsteling dan ook licht te voorzien. Ze *kon* niet anders eindigen dan met een wegzuiging van alle verrekenbare waarde naar den kant der grootere en kleinere kapitalisten, om voor de breede onderlagen der maatschappij slechts zóóveel over te laten, als strikt noodig bleek, om deze instrumenten der kapitaalvoeding (want als zoodanig alleen golden in dit systeem de arbeiders) in stand te houden. En zoo is dan, wat dusver alleen onder de Joden gezien werd: „aan het ééne uiteinde der sociale linie bezitters van milliarden en aan het andere uiteinde mier-arme tobbers", allengs de sociale toestand van heel Europa geworden; en dat nog wel zonder het palliatief, dat huiselijken band en mededoogen met den verarmden geloofsgenoot bij onze Joodsche medeburgers verzachtend werken deed. En zoo heerscht dan thans in heel Europa een welgedane bourgeoisie over een verarmenden werkenden stand, die gestadig *haar* kapitaal moet voeden, en gedoemd is, om hetgeen voor die kapitaalvoeding geen dienst meer kan doen, te laten verzinken in het moeras van het proletariaat. Een sociale nood nog daardoor verergerd, dat de weelderige bourgeosie haar weelde ook uitstalt; aldus een *valsche behoefte* bij den mindere prikkelt; en door het ondermijnen van die tevredenheid, die ook met weinig gelukkig kan zijn, te feller, naarmate er minder voor den arme te genieten viel, den koortsachtigen hartstocht naar genotzucht in hem doet ontbranden.

Met even strikte noodzakelijkheid gaf datzelfde systema in de tweede plaats de geboorte aan de *Sociaal-democratie*, met haar openlijk proclameeren van een komende revolutie. Niet alleen „vrijheid" maar ook „gelijkheid en broederschap" had de Fransche Revolutie in haar bloedroode banier geschreven, en het waren zeker niet het minst de Fransche boeren en de Fransche arbeiders, die in de oorlogen der Fransche republiek ter verovering van die kostelijke heilgoederen, onder het zingen der Marseillaise, naar het slagveld waren gesneld. Doch, helaas, die „gelijkheid" waarvan men gedroomd had, liep uit op steeds stuitender *on*gelijkheid; en voor de beloofde „broederschap" kreeg men een vernieuwde opvoering van de fabel van den wolf met het lam. Moest dit dan niet bij de lijdende klasse der maatschappij de zoo natuurlijke vraag doen rijzen: „Met welk

recht dringt men ons dien noodstand op? Ons is geleerd, dat wij zoo goed als ieder ander zijn; alsook dat zich de minderheid in het cijfer aan de meerderheid moest onderwerpen. Welnu, *zijn wij dan niet de meerderheid;* de *overgroote* meerderheid; de alles overstelpende *massa?* En is het dan geen schending van het beginsel der Fransche Revolutie, en een bespotting van de heilige leuze, waarvoor te Parijs zooveel kostelijk bloed heeft gevloeid, dat een nieuwe aristocratie, thans een aristocratie van veel lager kaliber, t. w. *de aristocratie van het geld*, zich opmaakt, om ónѕ de wet te stellen, óns den voet op den nek te zetten, en aldus nogmaals datzelfde kwaad te vernieuwen, dat eens met zoo ongelooflijke inspanning door de Voltaires en Rousseaus en de helden der Bastille bedwongen werd? Geef ons, óns óók, de stem in het kapittel, die ons naar het eigen systema der Fransche revolutie toekomt; dan zullen wij u overstemmen, en u een geheel andere sociale huishouding leveren, die aan het privilegie voorgoed den doodsteek toebrengt, en ons eindelijk, eindelijk in den schoot werpt, wat uwe fraaie theorie ons had toegezegd, maar wat ge ons nimmer schonkt."

In ernste, M. H., ik zie niet in, wat er, zoo men geen tegenstander, maar aanhanger van het systema der Fransche Revolutie is, op logisch goede gronden tegen dezen eisch der Sociaal-democratie zou zijn in te brengen. Op dát standpunt moet ik althans haar onvoorwaardelijk gelijk geven. Die valsche theorie eenmaal toegegeven, is de Sociaal-democratie en zij alleen consequent. En wat men haar tegenwerpt, dat ze *hierin* althans misgaat, dat ze openlijk *de revolutie* predikt en verklaart desnoods *voor geweld* niet terug te zullen deinzen, ook hiervan zie ik niet in, hoe ge het ooit in naam der Fransche Revolutie zult veroordeelen. Of hebben de deftige heeren uit de kringen der Girondins dan *geen* revolutie gepredikt? Heeft men tegenover Lodewijk XVI dan heusch uit het beginsel gehandeld, dat de maatschappelijke orde *niet* mocht verbroken worden? Zijn de geestelijke voorouders onzer Liberalen en Conservatieven dan bij de September-moorden *wel* voor geweld teruggedeinsd? Maar immers reeds het opwerpen van die vragen verloopt in het ongerijmde, waar het doffe dreunen van de valbijl der guillotine ons nog zoo tragisch-onrustig in de ooren naklinkt, en waar nog onlangs het eeuwfeest van de bestorming der Bastille door heel het Liberalistisch Europa als de herdenking van het loffelijkst heldenfeit gevierd is. Hoe wil, wie zelf niet geaarzeld heeft, om door stroomen bloeds naar zijn doel te waden, anderen aan de verachting van het menschelijk gevoel prijsgeven, omdat ook zij, des noods zijnde, de guillotine weer zouden oprichten? Natuurlijk huiver ik zelf onder het uitspreken van die woorden, en komt al wat de Christelijke

Religie ons inspireert, met afschuw tegen zulke uitlatingen in verzet; maar, den Sociaal-democraat tegenover den Liberalist genomen, hém kan of mag ik geen ongelijk geven; want het is meten met twee maten, het is huichelarij of zelfmisleiding, zelve uit de Revolutie, ja uit koningsmoord geboren te zijn, en dan het aan uw geestelijke kinderen als doodzonde aan te rekenen, zoo ook zij van „krasse middelen" *spreken durven*.

Ik kom tot een aanlokkelijker onderwerp, M. H., want uit de gevolgen der Fransche Revolutie is nog een *derde iets,* ditmaal *bij reactie*, geboren; ik bedoel nu niet den socialen *nood*, noch ook de Sociaal-*democratie*, maar de *Sociale quaestie*. Niet alsof de sociale quaestie thans voor het eerst zich zou aandienen. Veeleer is ze in de oude geschiedenis, zoowel aan den Euphraat als aan den Tiber, zoo te Sparta als te Athene aan de orde geweest; dook ze nogmaals op, toen het leenstelsel ingang vond en na verloop van eeuwen uitsleet; en is ze, om ook een feit uit onze eigen historie te noemen, voor Java tweemaal opgelost, eens door de invoering en later door de afschaffing van het cultuurstelsel. Immers wie van een *sociale quaestie* spreekt, bedoelt hiermeê in den algemeensten zin, dat er ernstige twijfel is gerezen *aan de deugdelijkheid van het maatschappelijk gebouw, waarin we wonen;* en dat er dientengevolge in de publieke opinie strijdt wordt gevoerd over de hechtere grondslagen, waarop een doelmatiger maatschappelijk gebouw, en dat beter bewoonbaar, valt op te trekken. Op zich zelf ligt dus in het stellen der sociale quaestie nog volstrekt niet opgesloten, dat ze moet opgelost in *socialistischen* zin. De oplossing, waartoe men geraakt, kan ook een geheel andere wezen. Slechts dit ééne is, zal er voor u een sociale quaestie bestaan, noodzakelijk, t. w. dat ge de *onhoudbaarheid* van den tegenwoordigen toestand inziet, en deze onhoudbaarheid verklaart niet uit *bijkomstige* oorzaken, maar uit een fout *in den grondslag zelf* van ons maatschappelijk samenleven. Voor wie dit *niet* erkent, en acht dat het kwaad te bezweren is door kweeking van vromer zin, door vriendelijker bejegening of milder liefdegave, moge er een religieuse, en moge er een philanthropische quaestie bestaan, maar een *Sociale* quaestie bestaat voor hem niet. Die bestaat voor u dan eerst, zoo ge architectonische critiek oefent op de menschelijke sociëteit zelve, en dienvolgens een andere inrichting van het maatschappelijk gebouw gewenscht én mogelijk acht.

Wat nu de onhoudbaarheid van den socialen toestand betreft, gelijk die uit individualisme der Fransche revolutie geboren werd, daarover kan, dunkt mij, onder Christenmannen, niet wel verschil van opinie bestaan. Zoo ge u nog een menschelijk hart in den boezem voelt kloppen, en zoo ooit het ideaal van ons heilig Evangelie u verrukt heeft, moet ook in u

elke betere aspiratie vloeken tegen den actueelen toestand. Immers gaat het zoo voort, dan wordt het al *minder* een hemel, en krijgt het al meer iets van een *hel* op aarde. Van den Christus raakt onze maatschappij los; voor den Mamon ligt ze in het stof gebogen; en door den rusteloozen prikkel van het brutaalst egoïsme, waggelen, gelijk de Psalmist klagen zou, de fundamenten der aarde. Alle binten en ankers van het maatschappelijk gebouw verschuiven; desorganisatie kweekt demoralisatie; en in de toenemende brooddronkenheid van den één tegenover het steeds klimmend gebrek van den ander, speurt ge eer iets van de ontbinding van het lijk, dan van den frisschen blos en de gespierde veerkracht eener bloeiende gezondheid.

Neen, *zóó* behoeft het *niet* te blijven, het *kan* beter worden. En die beterschap ligt ongetwijfeld — ik deins voor het woord niet terug — op den *socialistischen* weg, mits ge onder socialistisch nu maar *niet* verstaat het programma der Sociaal-democratie, maar in dit op zich zelf zoo schoone woord alleen uitspreekt, dat ook onze vaderlandsche maatschappij, om met Da Costa te spreken, „geen hoop zielen op een stuk grond is", maar een van God gewilde *gemeenschap*, een levend menschelijk *organisme*. Niet een mechanisme, uit deelen ineengezet; niet een mozaïek als brokkelvloer, gelijk Beets het noemt, ineengelegd; maar een *lichaam* met ledematen, staande onder de levenswet, dat we allen elkanders leden zijn, en dat dus het oog den voet niet, noch de voet het oog ontberen kan. Het is die menschelijke, die wetenschappelijke, die Christelijke waarheid, die door de Fransche Revolutie het diepst miskend, het stoutst geloochend, het grievendst in het aangezicht is geslagen; en het is in den grond der zaak tegen het *uit die loochening* geboren individualisme der Fransche Revolutie, dat geheel de sociale beweging van onzen tijd gekeerd is.

Ge vergist u dan ook, zoo ge waant, dat het hedendaagsch socialisme zijn oorsprong dankt aan de verwarde utopieën van dwepers, of geboren zou zijn uit het brein van hongerlijdende heethoofden. Immers Marlo, die het eerst „de organisatie van den arbeid" in drie dikke deelen aan de orde stelde, was een bij uitstek kundig *hoogleeraar*. Rodbertus, die nog vóór Karl Marx de sociale quaestie zelve bepleitte, was in 1848 *minister van den koning van Pruisen* geweest. Karel Marx zelf, de stichter der Internationale, behoorde tot de hoogste standen en was gehuwd in een ministerieele familie. Lasalle verkeerde in de kringen van de *high life*. Henri George is een Amerikaan uit den besten stand. En Schaeffle, die zoo ver gaat van bodem, werktuigen *en kapitaal* collectief te willen maken, was in 1871 *minister van den keizer van Oostenrijk*. Men kon dan ook temet zekeren Homerischen lach haast

niet bedwingen, als men, tot voor korten tijd, ook in onze kringen, van het socialisme nog soms spreken hoorde als van iets dat thuis hoorde bij Jan Rap en zijn maat. Haast zou men vragen, of men dan niet leest, dan niet meeleeft. Of Quack dan bij dooven aanklopte, toen hij in zoo boeiende taal heel de socialistische familie bij ons beschaafd publiek geïntroduceerd heeft. Ja, of men dan zelfs nooit gehoord heeft, hoe reeds Plato, Griekenlands grootste wijsgeer, een ontwerp schreef en aanbeval van een geheel socialistische staatsinrichting. En al ware zoo verregaande onwetendheid vóór twintig jaren nog vergeeflijk, nu althans is ze toch nachtschuiten-politiek geworden, nu de socialistische beweging reeds aan vier onderscheidene wetenschappelijke scholen het aanzijn gaf; spontaan en gelijktijdig in alle landen van Europa de „voldane burgerij" uit hare rust deed opschrikken; aan geheel een reeks van universiteiten haar pleitbezorgers vindt; de persen zweeten doet onder heur elkaar schier verdringende studiën; en allengs zóó aan diepte, zóó aan omvang, en derwijs aan beteekenis won, dat Von Bismarck zich bij haar aansloot, een Leo XIII er zijn encycliek over rondzond, en zelfs de keizer van Duitschland zijn regeering inluidde met een congres in Pruisens hoofdstad, om de *internationale* oplossing der sociale quaestie voor te bereiden. Neen, waarlijk, struisvogelpolitiek baat hier niet; en er steekt geen kracht in, of men al schimpt op *Recht voor allen*, Domela Nieuwenhuis maatschappelijk dood verklaart, en den dommen hoop laat zingen van „al de Sosjalen in een harington." Het Socialisme zit in de lucht. De sociale wind, die elk oogenblik in een storm kan overslaan, doet de zeilen van het politieke scheepje bollen. En veilig mag gezegd dat de sociale quaestie *de* quaestie, de brandende *levens*quaestie van het einde der negentiende eeuw is geworden. Ja, dat in heel deze, aan vraagstukken zoo overrijke eeuw, nog geen enkel vraagstuk is opgedoken, dat zoo diep in het leven der natiën ingrijpt en met zoo fellen golfslag de publieke opinie heeft beroerd.

De gemeenschappelijke karaktertrek nu van alle vormen en stadiën, waarin deze indrukwekkende beweging zich dusver vertoonde, is het opkomen voor het gemeenschapsgevoel, voor het gemeenschapsrecht, en voor de organische natuur der maatschappij, tegenover het eenzijdig ontwikkeld individualistisch type, dat de Fransche Revolutie, met de bij haar passende œconomische school van het *laissez faire, laissez passer*, op onze samenleving had afgedrukt. En dit in zulk een mate, dat de strijd over het eigendomsrecht en tegen het kapitalisme slechts een *uitvloeisel* is van dit ijveren voor het *sociale* beginsel; naardien toch juist in het absolute eigendomsrecht het individu zijn hechtste bolwerk vindt, en het onmete-

lijke, krachtens dit absolute eigendomsrecht opeengehoopte, kapitaal den onoverkomelijksten hinderpaal oplevert, die der maatschappij belet aan haar sociologisch karakter recht te doen wedervaren.

In zooverre is dan ook de socialistische beweging in al haar vertakkingen één. Zoodra het echter aan de vraag toekomt, wát moet gesloopt en wát voor het gesloopte in de plaats moet komen, wordt het een *tot capita tot sensus*, zooveel hoofden zooveel zinnen. Immers, wie niet aan een God gelooft, voor wiens eeuwige ordinantiën we te buigen hebben; noch ook in het leven der volkeren hecht aan die historische ontwikkeling, die nooit straffeloos de haar inklevende levenswet schenden laat; ziet in heel den opstal onzer tegenwoordige maatschappij niets dan het product van menschelijke willekeur; acht zich dienvolgens gerechtigd, al wat staat, omver te werpen; en deinst niet terug voor de reuzentaak, om straks op het leeg geworden erf nieuw te bouwen. Het radicaalst nu denkt in deze richting de *Nihilist*, die, ziende hoe alles in ons menschelijk leven samenhangt, geen redding voor mogelijk houdt, zoolang er ook nog maar iets van onze doodgeloopen beschaving staan blijft; en die deswege beginnen wil met *alles*, letterlijk *alles* te vernielen. Zijn ideaal is terug te gaan tot de tijden na den zondvloed. Voor hem ligt het rustpunt in het *Nihil*. Reeds minder radicaal is de *Anarchist*, die spot met het denkbeeld, alsof de smetstof ook aan huizen en aan werktuigen zou kleven, maar het gif alleen zoekt in de Overheid en in alle macht en werking die van de Overheid uitgaat. Voor hem zal dus het sloopen reeds ver genoeg zijn gegaan, zoo maar eerst alle *gouvernement* weg is. Geen *staat* meer; alleen nog een *maatschappij*. Dan komt de gouden eeuw vanzelf. Nog minder radicaal zijn de *Sociaal-democraten*, die én staat én maatschappij beide willen aanhouden, maar een Staat, die enkel orgaan en huisbezorger der Maatschappij zal zijn; en zich dies zóó behoort in te richten, dat de *vele* huisgezinnen zich in het *ééne* huisgezin van den Staat oplossen, en in dat ééne huisgezin alle burgers zonder onderscheid gelijkop deelen. Want wel vindt ge onder hen schakeeringen. Niets ontziende drijvers, die plundering en oproer prediken, naast mannen als Liebknecht, die in parlementaire triomfen heil zoekt. Een Schaeffle, die bodem, gereedschap *en kapitaal*, naast den gewonen *Collectivist*, die alleen bodem en gereedschap aan den Staat wil brengen; maar in het einde loopt toch aller weg op één zelfde ideaal uit: De ééne, alle individu in zich opslorpende, en alle individu gelijkelijk verzorgende Staat.

Op tamelijken afstand van deze Sociaal-democratie vindt ge dan de *Katheder-* of *Staats*-socialisten, die, zij het ook met een schakeering, juist omgekeerd het Staatsgezag zeer hoog *boven* de Maatschappij plaatsen,

maar aan dit gezag dan ook de taak voorschrijven, om *patriarchaal* de beweging der maatschappij te leiden. Een school, die in Rudolph Meyer, in Wagner, en ten deele in Laveleye, met zoovele anderen, haar bezielde tolken, en ten slotte in Von Bismarck haar gewenschten staatsman vond. Minder in een practisch program, dan in wetenschappelijk onderzoek ligt de kracht der *Historische school*, die de illusie bestrijdt, alsof de thans bestaande toestanden en rechtsverhoudingen een *absoluut* karakter zouden dragen, en alzoo de publieke opinie op wijziging van het bestaande voorbereidt en voor die wijziging de wet poogt op te sporen. Voeg hierbij, dat ook onder de *minder doctrinaire* Liberalisten almeer de neiging merkbaar wordt, om eenerzijds, *conservatief*, d. i. ter conserveering van het bestaande, de hoog noodige concessiën te doen; en anderzijds om in *radicaler* richting, door sterking van den politieken invloed der lagere klasse, voor *deze* klasse tot lotsverbetering en voor de *bezittende* klasse tot inkrimping van de haar zelve schadende privilegiën te geraken. Een korte opsomming, waaraan ik, om niet *te* onvolledig te zijn, ten slotte nog de groep der cynische *Pessimisten* toevoeg, die wel zien, dat er in het huis van onze moderne beschaving iets smeult, toegeven zelfs dat er *brand* is, en dat, wordt het vuur niet gestuit, de vlam eener alles vernielende revolutie straks laaie zal uitslaan, maar *blusschen* nu eenmaal voor onmogelijk verklaren; en u dies met stoïcynsche kalmte profeteeren, dat, gelijk eens de Oostersche, en daarna de Romeinsch-Grieksche beschaving, zoo ook onze moderne volkerenbeschaving bestemd is, om in de *Nirvâna* onder te gaan.

Vergis ik mij niet, M. H., dan heeft reeds deze vluchtige schets mij tot mijn doel geleid, en liggen thans metterdaad duidelijk de vezelen bloot, waardoor de Christelijke religie met het Sociale vraagstuk moet saâmgestrengeld. Mij rest daarom in het laatste deel mijner toespraak niet anders, dan dat ik die vezelen één voor één oplicht, en u doe zien, welke richting ze aan onze *studiën* hebben te geven en welke richting aan onze *practijk*. Vooraf echter zij nog ééne bedenking uit den weg geruimd, die, bleef ze staan, allicht de kracht van mijn betoog breken zou, de bedenking namelijk, hoe ik de Sociaal-democratie een *vrucht* der Fransche Revolutie kon noemen, en toch tegelijk kon beweren, dat ze *tegen* het beginsel der Fransche Revolutie gekant is. Immers die schijnbare tegenstrijdigheid spruit hieruit voort, dat het individualistische karakter der Fransche Revolutie slechts een *afgeleid* beginsel, niet het *wortel*beginsel is, waaraan ze haar

drijfkracht ontleent. Dat wortelbeginsel toch is voor de Fransche Revolutie haar Godtergend *ni Dieu, ni maître,* of wilt ge: 's menschen emancipatie van God en van de door Hem gestelde orde. Uit dit beginsel nu loopt niet één lijn, maar loopen twee lijnen. Eerst de lijn, waarlangs ge er toe komt, om de bestaande orde van zaken af te breken, en niets te laten staan dan het individu met zijn eigen wilskeus en ingebeelde oppermacht. Maar daarnaast loopt ook de andere lijn, aan wier einde ge verlokt wordt, om niet alleen God en zijn orde opzij te schuiven, maar ook, om alsnu, u zelven vergodend, zooals de profeet zegt, te gaan zitten *in Gods stoel,* en uit uw eigen brein *een nieuwe orde van zaken* te scheppen. En dit laatste nu doet de Sociaal-democratie. Maar dit doende, laat ze zoo weinig het individualistisch uitgangspunt los, dat veeleer ook onder het sociaal gebouw, dat zij wil optrekken, nog altoos, om een beeld aan onze Amsterdamsche bouwwereld te ontleenen, door het algemeen stemrecht de palen van de volkssouvereiniteit, en dus van *den individueelen wil,* geheid worden.

Doch dit slechts in het voorbijgaan. De vraag toch die thans al onze aandacht vergt is: *Welke houding de belijders der Christelijke Religie tegenover deze socialistische beweging hebben aan te nemen.*

En dan moet zeer zeker de ontreddering van ons maatschappelijk leven en de daaruit voortgevloeide nood, óók onze diepe *ontferming* gaande maken. We mogen niet als de Priester en de Leviet bij den uitgeputten reiziger, die uit zijn wonden ligt te bloeden, voorbijgaan, maar moeten, als *de barmhartige Samaritaan,* door een aandrift van goddelijke ontferming met hem bewogen worden. Want, ja, er *wordt geleden;* er bestaat schreiende nood. Nog niet zoozeer in de kringen van onze geregelde ambachtslieden; maar wel bij het proletariaat, dat achter hen staat, en niet minder in sommige streken ten platten lande. *Denk aan Friesland.* En dan zeg ook ik met Bilderdijk, God heeft het niet gewild, dat iemand hard sloven zou en toch *geen brood* hebben voor zich en zijn gezin. En nog minder heeft God het gewild, dat iemand, met handen en met een wil om te werken, *omdat* er geen werk is, in honger zou omkomen of gedoemd worden tot den bedelstaf. *Als* we „deksel en voeding" hebben, dán ja eischt de h. Apostel, dat we ons daarmeê vergenoegen zullen. Maar nooit kan noch mag het, waar onze Vader in de hemelen met goddelijke mildheid overvloed van spijs uit den akker wil doen voortkomen, in den naam des Heeren vrijgepleit, dat door *onze* schuld dit rijke goed zoo *ongelijk* verdeeld wordt, dat, terwijl den één de broodkruimels steken, de ander met leege maag naar zijn stroozak moet, of, soms zelfs nog dien stroozak moet derven. En als er dan nog zijn, die, God vergeve

het hun, zulke misstanden met een beroep op Jezus woord: *de armen hebt ge altijd bij u*, verdedigen willen, dan teeken ik voor de eere van Gods heilig Woord tegen zulk een misbruik van de Schrift protest aan; en verzoek wie zoo oordeelt, eerst in diezelfde Schrift eens na te speuren, hoe bijna weelderig, vergeleken bij den jammer waarin ons proletariaat verzonken ligt, de toestand van den arme in Israël was.

Vraagt ge mij dan ook, of er dan *nog meer* moet gegeven, dan antwoord ik zonder aarzeling: *Zeer gewisselijk,* maar dan haast ik er bij te voegen: Een barmhartigheid die alleen *geld* en niet ook *zich zelven* weet te geven, is nog de *Christelijke* liefde niet; en dan eerst zult ge vrij uitgaan, zoo ge ook uw tijd, uw kracht, en de sympathie uwer vindingrijkheid er voor ten beste geeft, om aan zulke misstanden voor goed een einde te helpen maken, en, niets van wat er in de schatkamer uwer Christelijke Religie verscholen ligt, onaangewend laat tegen den kanker die de levenskracht onzer maatschappij op zoo verontrustende wijze verwoest. Want, ja, de *stoffelijke* nood *is* ontzettend, groot de verdrukking, en ge eert Gods Woord niet, zoo ge daarbij ooit vergeet hoe, én de Christus, én zoo *na* hem zijn Apostelen, als *voor* hem zijn Profeten, het onveranderlijk *tegen* wat machtig en weelderig was *voor* den lijdende en den verdrukte opnamen. Maar nóg grooter, nóg ontzettender is de *geestelijke* nood van ons geslacht; want als ik te midden van onzen maatschappelijken jammer de *demoralisatie* gadesla, die achter dien nood aankomt, en dan nog een rauwe stem hoor opgaan, die, in plaats van den Vader in de hemelen om redding aan te roepen, God vloekt, spot met zijn Woord, het kruis van Golgotha hoont, en vertrapt wat er nog in de conscientie getuigde, om, als in razernij, al wat er wilds en dierlijks in ons menschelijk hart schuilt, in vlam te zetten; dan, M. H., sta ik voor een bajert van *geestelijke* ellende, die schier in nog sterker mate, dan het nijpendst gebrek, mijn menschelijke deernis gaande maakt.

Immers ook van die *geestelijke* ellende gaat een geroep van aanklacht tegen ons, Christenen, uit. Of wierden niet bijna allen, die nu zoo razen, eens gedoopt? En wat is na dien doop aan die duizenden ten koste gelegd, om voor het spotbeeld van de Christelijke religie, waartegen ze nu hun vloek uitstooten, hen iets, iets ook maar, te doen verstaan van de wezenlijke liefde Gods die in Christus Jezus is? Wat is er door ons, Christenen in Nederland, uitgericht, om, toen het gif der Fransche Revolutie ongemerkt voortsloop in de aderen van het maatschappelijk lichaam, die vergiftiging van het sociale levensbloed te stuiten? Ja, wat is er gedaan, om, toen dan het kwaad ten leste naar buiten uitsloeg, en de sociale krankheid een epidemisch karakter aannam, ook onzerzijds artsenij en

balsem aan te dragen voor haar genezing? Nu pas onze eerste zwakke poging, om in Sociaal Congres den doodsnood der maatschappij onder de oogen te zien, waar reeds voor twintig en voor dertig jaren onze Christelijke denkers zich hadden moeten opmaken, om met iets van den ernst en met iets van den wetenschappelijken zin van een Marlo en Schaeffle de diepte van dezen noodstand te peilen.

Er is zooveel schade in te halen, M. H. Bezie slechts de problemen, waarop het hier aankomt.

Voorop gaat daarbij het probleem van *de majesteit onzes Gods;* want, al kom ik straks ook op concrete maatregelen, toch moet eerst gehandeld van die algemeene denkbeelden, die geheel onze voorstelling van het leven vorm en tint geven. Noch plant noch dier zijn we; *mensch te zijn* is onze eeretitel; en, omdat we mensch zijn, leven we allereerst *uit ons bewustzijn*, en wordt ons gevoel van geluk of ongeluk zoo veelszins door onze beseffen, onze voorstellingen, onze algemeene denkbeelden beheerscht. Daarom *blijve* het eerste artikel van elk sociaal program, dat redding zal aanbrengen: *Ik geloof in God Almachtig, Schepper des hemels en der aarde.* Dat artikel wordt thans gestreken. Van geen God wil men in de staatkunde meer weten. Niet alsof men de poëzie der religie niet bekoorlijk vond; maar omdat wie zegt: *Ik geloof in God,* daarmeê ook erkent, dat er een ordening Gods over de natuur bestaat, en een ordinantie Gods over onze consciëntie; een hoogere wil, waaraan we als schepselen ons te onderwerpen hebben. Het moet thans alles vrije menschelijke kunstschepping worden. Men zal het sociaal gebouw geheel naar gril en willekeur optrekken. En daarom moet God weg, om alzoo, door geen natuurlijken band meer belemmerd, elke zedelijke ordinantie in haar tegendeel te kunnen omzetten en elk fundament der menschelijke samenleving te kunnen ondermijnen. Ligt hierin nu voor ons niet de vingerwijzing, dat wij, als Christenen, juist in de sociale quaestie zoo sterk mogelijk nadruk op de majesteit van Gods gezag en de absolute geldigheid van zijne ordinantiën hebben te leggen, om, bij alle afkeuring van het vermolmd gebouw, waarin we thans maatschappelijk samenleven, toch nooit een ander te helpen optrekken, dan zulk een, dat rusten blijft op het door God gelegde fundament.

Even beslist hebben we, in de tweede plaats, als Christenen, partij te kiezen in het geding tusschen *Staat* en *Maatschappij.* Wie met den sociaal-democraat den Staat *in de Maatschappij* laat opgaan, loochent daarmeê het van Godswege ingestelde gezag, dat strekken moet, om *zijn* hoogheid en *zijn* recht te handhaven. En wie omgekeerd, op de lijn der Staats-socialisten, de maatschappij doet opgaan *in den Staat,* draagt wie-

rook voor de Staatsvergoding aan: de Staat in plaats van God, en de vrije door God geordende maatschappij, ter wille van de apotheose van den Staat, vernietigd. Daartegenover hebben wij, als Christenen, dus staande te houden, dat èn de Staat èn de Maatschappij elk heur eigen sfeer, wilt ge, elk heur eigen souvereiniteit hebben, en dat de sociale quaestie niet naar recht *kan* opgelost, tenzij ge die *tweeheid* eerbiedigt, en zoo het Gezag hoog houdt, als paden effent voor het vrije initiatief der Maatschappij.

Wordt in de derde plaats de vraag opgeworpen, of onze menschelijke maatschappij *een aggregaat van individuen*, dan wel een *organisch lichaam* is, dan *moet* wel al wie Christen is, zich aan de zijde der sociale beweging en tegenover het Liberalisme plaatsen, naardien immers Gods Woord ons leert, hoe het al uit éénen bloede geschapen en in één Verbond door God saamgevat is. En niet minder wijl èn de solidariteit van onze schuld èn het mysterie der Verzoening op Golgotha, als met al zulk individualisme volstrekt onbestaanbaar, ons juist òm strijd op het *samenhangend geheel* van ons menschelijk samenleven wijzen.

Roept dan voorts de Pantheïst, en op zijn inspiratie *de Pessimist*, ons toe, dat de loop der historie, hoe fataal en jammerlijk ook, niet is te breken; dat een ijzeren *Noodlot* den gang van ons menschelijk leven beheerscht; en dat we eerst dezen stroom van jammer doorwaden moeten, om misschien, indien het zoo uitvalt, in later eeuwen bij gelukkiger toestanden uit te komen; dan is het onze plicht, als Christenen, om, met Gods Woord in de hand, zoowel deze valsche theorie van het *Noodlot* als het valsche systema van zoo schuldige lijdelijkheid tegen te staan; uit kracht onzer Belijdenis van Gods Voorzienigheid ook op maatschappelijk gebied wat goed en kwaad is te schiften; en voorts met het zwaard omgord, en met den truffel in de hand geklemd, tegelijk te strijden tegen wat onhoudbaar is bevonden en aan wat goed bleek te bouwen. — Of ook zoekt, vlak met dit lijdelijk pessimisme in strijd, de doldriftige ijveraar den brand in het huis te steken, om door wilde revolutie zijn *tabula rasa* te verkrijgen, waarop straks dan het nieuw getimmerte verrijzen moet, dan is het even beslist onze roeping, als Christenen, om, met het apostolisch Woord op de lippen, van alle aanranding van het gezag af te manen, kloek alle daad van geweld of wetsschennis tegen te staan, en luide en hoog den eisch te doen weerklinken, dat nooit anders aan den draad der historische ontwikkeling dan door geleidelijken overgang en in den wettigen weg mag voortgesponnen.

Wordt in de zesde plaats door de sociale quaestie het vraagstuk *van den Eigendom* aan de orde gesteld, en beweert daarbij de één, dat alle

begrip van eigendom absoluut is, terwijl de ander alle bijzonder eigendom in gemeenschappelijk bezit wil doen overgaan, dan heeft de man, die bij Gods Woord leeft, hier de eenig ware theorie die God ons in zijn ordinantiën gaf tegenover te plaatsen, en in zijn naam te getuigen, dat er van absoluut eigendom alleen bij God zelven sprake kan zijn; dat al óns eigendom slechts *leenbruik*, al óns beheer slechts *rentmeesterschap* is; en dat alzoo eenerzijds niemand dan de Heere, onze God, ons van de verantwoordelijkheid over dat beheer ontslaan kan, maar ook dat ge nooit een ander beheersrecht van Godswege *kunt* hebben, dan in verband met den organischen samenhang der menschheid, en dus ook met den organischen samenhang van haar goed. Wat de Sociaal-democraat „gemeenschap van goederen" noemt, heeft dan ook noch in Israël noch in de eerste Christengemeente ooit bestaan. Zulk een absolute gemeenschap is veeleer allerwege in de H. Schrift buitengesloten; maar buitengesloten is even stellig in dat Woord elke inbeelding van een eigendomsrecht, krachtens hetwelk ge absoluut, en alsof ge er God over waart, zonder rekening te houden met anderer nooden, over uw goed zoudt beschikken.

Is al verder, niet enkel door den Collectivist, maar ook door de mannen der Landnationalisatie, een afzonderlijk geschilpunt gemaakt van het vraagstuk *van den Bodem*, dan voegt het ons ook hier als Christenen niet, om òf al zulk denkbeeld laatdunkend te belachen, òf, als gaf Gods Woord ons ook hier geen leiddraad, over zoo netelig vraagstuk de schouders op te halen. Reeds om onze consciëntie niet: want als we hooren, hoe in Schotland drievierden van het landbezit in de hand van veertien personen is, en hoe nog onlangs een dier veertien, die een nieuwe landstreek, door 48 gezinnen bewoond, aankocht, er die bijna driehonderd personen eenvoudig van afjoeg, om het terrein voor zijn wildstand uit te breiden, dan zegt toch reeds een stem in uw binnenste u, dat zulk een beschikking over het land, waaruit het brood voor den eter moet groeien, *in beginsel* niet goed *kan* zijn, en dat landbezit en los bezit over ééinzelfde kam te scheeren, *moet* indruischen tegen de ordinantiën Gods. In 's Heeren wetgeving voor Israël vindt ge voor het landbezit dan ook wel terdege een geheel afzonderlijke regeling. De vruchtbare akker is door God *aan heel het volk* gegeven, opdat alle stam in Israël er op wonen en er van leven zou; en elke agrarische regeling, die met deze stellige ordinantie *niet* rekent, verderft „land en luijden".

O, het is zoo diep onwaar, dat Gods Woord ons alleen roepstemmen zou doen hooren voor de redding onzer ziel; neen, ook voor ons volksbestaan, ook voor ons maatschappelijk samenleven, stelt Gods Woord ons wel terdege vaste ordinantiën, trekt het zeer duidelijk zichtbare lijnen,

en het is ontrouw aan Gods Woord in ons Christenen, zoo we, daar *niet* op merkende en daar *niet* meê rekenende, gemakshalve onze theorie en onze practijk zeer onvromelijk bepalen laten door de heerschende opinie of door het gangbare recht.

Op elk punt schier van de sociale quaestie geeft Gods Woord ons immers de stelligste aanwijzing. Denk slechts aan het *Huisgezin*, dat men voetstoots wil vernietigen, aan het *Huwelijk* dat men in vrije liefde gaat omzetten, aan den *Familieband* der geslachten, dien men door afschaffing van alle erfrecht wil ontbinden; en niet minder aan de *Geboorten*, die men onder wet en regel zal stellen. Want, om nu met het laatste te beginnen, noemde niet reeds Bilderdijk, nog zonder Malthus te kennen, op grond van Gods Woord al zulk drijven een „*impium facinus*, een goddeloos bestaan, strijdig met Gods stellige ordinantie, een *homicidium posteritatis*, een vermoorden van het nog ongeboren nageslacht"? Juist daarom echter mag, zoolang Gods Woord onder ons gelden blijft, *de Kolonisatie* nooit tegengestaan. Gods aardrijk biedt, mits het maar niet braak ligge, voedsel te over voor meer dan het dubbele millioenental dat thans onze aarde bewoont, en wat is het anders dan eene menschelijke *follie*, om op enkele plekjes van dezen aardbol zoo opeengehoopt te zitten, dat men zich in kelders en sloppen versteken moet, terwijl elders streken, honderdmaal grooter dan heel ons vaderland, op den ploeg en den sikkel wachten, of duizenden kudden van het kostelijkst rund ronddolen zonder bezitter. „Weest vruchtbaar", luidt de goddelijke ordinantie, maar ook „*vervult het aardrijk*", en niet *over*vult het kleine pleksken binnen uw zoo enge grenzen. Immers het huwelijk dat door zoo bekrompen geographie schade lijdt, moet door ons als Christenen hoog en in eere gehouden, en God straft ons met alle laster van wellustzonde en met den vloek der prostitutie, zoo we zijn ordening ten deze weerstaan. En zoo is dan *het Huisgezin* ons door datzelfde Woord van God voorgeteekend en opgelegd als die wondere schepping, waaruit het rijke weefsel van ons menschelijk organisch leven zich als vanzelf moet voortspinnen. Ook hier hebt ge dus niet te aarzelen. Ge weet wat u te doen staat. Niet wij hebben de maatschappij te organiseeren, maar slechts de kiem van organisatie te ontwikkelen, die God zelf in onze menschelijke natuur inschiep. En daarom wég met het valsche individualisme, en een *anathema* over elk pogen om het *Huisgezin* te ontbinden. Althans in onzen Nederlandschen burgerstaat, die nu drie eeuwen lang juist in het bloeiend huisgezin de veer zijner kracht voelde spannen, mag de loswrikking van dit eerste fundament onzer samenleving nimmer, althans nooit met óns gedoogen, geduld.

Met *den arbeid* staat het niet anders. Bepaaldelijk met het oog op dien stoffelijken arbeid, die het sterkst bij de sociale quaestie meespreekt, staat hoog voor ons de goddelijke ordinantie: „*In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten.*" Maar daarnaast staat ook: „*De arbeider is zijn loon waardig,* en dat loon zult ge niet verkorten, veelmin inhouden. De Heere zegt uitdrukkelijk door Mozes: Gij *moogt* den armen daglooner niet verdrukken; zelfs mag zijn dagloon bij u niet vernachten." Ook in den daglooner zult ge een mensch eeren met u uit éénen bloede, zoodat hem tot instrument te verlagen een u vreemd houden is aan uw eigen vleesch. Ook die daglooner moet als naar den beelde Gods geschapen kunnen leven. Hij moet zijn roeping als man en vader kunnen vervullen. Ook die daglooner heeft een ziel te verliezen, en moet dus zijn God kunnen dienen zoo goed als gij. En daarom komt hem een Sabbath toe; hém bovenal, wiens arbeid zoo naar het stoffelijke neertrekt. Ook dien arbeider schiep God als eens broos schepsel, d. i. als een wiens kracht door ziekte en ongeval kan gebroken worden, en straks door ouderdom afneemt; en ook dan, als hij niet meer zwoegen *kan* in het zweet zijns aanschijns, moet hij brood kunnen eten van den arbeid zijner *mannelijke* kracht. Zoo spreekt God in zijn Woord, en dat leest ook uw arbeider; hij moet en mag het lezen; en als hij dat leest, geeft dan Gods Woord zelf hem geen recht, nu wel niet tot morren, veelmin tot opstand, maar dan toch tot *klacht*, tot *aanklacht* tegen een maatschappelijke inrichting, die hem zoo pijnlijk derven doet, wat de ordinantie eener Goddelijke barmhartigheid voor hem besteld had. En al drukt nu de meesten onzer dit lijden *persoonlijk* niet, moet het ons dan niet drukken om onzer broederen wil? Mogen we dan aflaten, om, met Gods Woord in de hand, een vernietigende critiek op zoo ongezonde samenleving uit te oefenen? Ja, moogt ge dan rusten zoolang die samenleving, nu nog afgezien van Staatshulp, niet weer naar Gods Woord hervormd is. Den werkman als „een stuk gereedschap" te misbruiken, is en blijft een aanranden van zijn *menschenwaarde.* Sterker nog, het is een zonde, rechtstreeks ingaande tegen het *zesde* gebod: „Gij zult den arbeider ook maatschappelijk niet dooden.".

Ten slotte ook over *die Staatshulp*, als laatste meer concreet punt, nog een kort woord. God de Heere stelde ook voor de roeping van de Overheid wel terdege een grondregel. De Overheid is er, om zijn recht op aarde te bestellen en dat recht te handhaven. Alzoo ligt het niet op haar weg, om de taak van huisgezin en maatschappij over te nemen. Daarvan houde ze haar hand terug. Maar zoodra er uit de aanraking der verschillende levenskringen botsing ontstaat, zóó dat de ééne kring het van Gods-

wege aan den anderen kring toekomende erf te na komt of aanrandt, dan is het de van God gestelde roeping der Overheid, dat ze *recht* voor *willekeur* doen gelden, en het vuistrecht van den sterkste der twee terugdringe door het recht onzes Gods *over beiden*. Wat ze dus in geen geval doen mag, is zulk een rechtsverzekering aan den éénen kring te gunnen, om aan den anderen kring gelijke rechtszekerheid te onthouden. Een wetboek *voor den Handel*, ik blijf bij wat ik in 1875 in de Staten-Generaal sprak, roept om een Wetboek ook *voor den Arbeid*. De Overheid helpe den arbeid aan recht. Ook voor den arbeid moet de mogelijkheid geboren, dat hij zich zelfstandig organiseere en voor zijn rechten kunne opkomen. En wat nu die andere Staatshulp aangaat, die in het bedeelen niet van *recht*, maar in het bedeelen met *geld*, onder allerlei vorm en voorwendsel, bestaat, zeker ook die hulpe is in Israëls wetgeving niet buitengesloten; maar toch ze is er tot een minimum beperkt; en daarom zeg ik, tenzij ge den arbeidersstand ontzenuwen en zijn natuurlijke veerkracht breken wilt, beperkt die stoffelijke staatshulp dan steeds tot de allergeringste afmetingen. Blijvend heil schuilt voor volk en vaderland, en zoo ook voor onzen arbeidersstand, alleen in een krachtig *eigen initiatief*.

Zoo behoeft het dan geen betoog meer, M. H., dat de blik op ons menschelijk leven, dien u de Christelijke religie gunt, schier voor alle onderdeelen óók van de sociale quaestie een *vast uitgangspunt* stelt, van waaruit de concrete oplossing voor elk vraagstuk moet beproefd. We tasten volstrekt niet in het duistere rond. Duidelijk liggen in Gods Woord de beginselen uitgesproken, waaraan we verplicht zijn den bestaanden toestand en de bestaande rechtsverhoudingen te toetsen. En we schieten te kort in de heilige roeping, die op ons als Christelijke staatsburgers rust, zoo we ons onttrekken aan de ernstige taak, om wat met die ordinantie Gods in strijd blijkt te reconstrueeren naar hetgeen door God den Heere is gewild.

En toch, ook hiermeê mag ik niet eindigen, want ook al ware dit pad van het recht door ons ten einde toe afgeloopen, nog zou het door God beoogde doel nimmer bereikt worden, indien ge het bij uw maatregelen tot rechtsverbetering liet. Immers *maatregelen*, zonder meer, genezen onze kranke maatschappij niet, tenzij de medicijn tevens gedruppeld worde *in het hart* van rijk en van arm. De zonde is zulk een ontzettende macht, dat ze spot met al uw dammen en sluizen, en, in weerwil van uw rechtsregeling, toch telkens weer den akker van uw menschelijk leven met de wateren van haar hartstocht en haar zelfzucht overstroomt. En zoo keer ik terug tot het punt van waar ik straks uitging: Omdat we *bewuste* wezens zijn, hangt zoo bijna alles af van den waardemeter, die *ons bewust-*

zijn aanlegt. Is *dit* leven *al* ons leven, dan versta ik het, dat men genieten wil eer men sterft en op het mysterie van het lijden zich star ziet. En daarom is het uw roeping, Belijders van onzen Heere Jezus Christus, met een ernst, die aangrijpt, en met een nadruk, die in de ziel dringt, èn bij den arme èn bij den rijke, altoos weer *het eeuwige leven* op den voorgrond te stellen. Alleen wie ook met een eeuwig leven rekent, kent van dit aardsche leven den wezenlijken prijs. En zoo ook, is uitwendig bezit, is stoffelijk goed, is genieting met de zinnen het al wat voor den mensch bestemd is, dan versta ik den materialist, en zie niet in met wat recht ik den Epicurist bestraffen zou. En daarom is het úw roeping, o, Kinderen des Koninkrijks, op alle manier, altoos weer, het aan rijk en arm in te prenten, dat *de vrede Gods* veel rijker heilschat is, en het *geestelijk* goed der menschheid van veel hooger waardij. Ook bij de sociale quaestie is het toch de vraag maar, hoe er *tevredenheid en geluk* zal heerschen; iets wat immers volstrekt niet alleen afhangt van het montant van uw bezit, maar allereerst van de *behoefte*, die bij u gewekt is, en het *soort* van behoefte, dat in u om bevrediging roept. En of nu de socialist al lastert, dat dit een afschepen van den arme met „een wissel op de eeuwigheid" is, de feiten weerspreken die lastertaal. Want wie geen vreemdeling in onze christelijke gezinnen, ook van den laagsten stand, is, die weet het, wat de vreeze onzes Gods ook bij een sober deel vermag; die heeft het gezien hoe, wat elders in drankzucht en zonde verkwist werd, bij den Christenwerkman een dubbelen zegen ontving; die kan het getuigen, hoe ook in zulk een arm gezin bij man èn vrouw èn kinderen, de menschenwaarde tot haar recht kwam; en die heeft God gedankt voor het milde deel van levensgeluk en verheuging des harten, dat ook bij zoo beperkte middelen genoten wierd. Want, neen, ze vragen niet, ze bedelen niet, die kern onzer werklieden. Eer doen ze zelven nog soms milde handreiking aan wie minder ontving dan zij.

Wreed en onmeedoogend handelt dan ook, naar mijn innigste overtuiging, alle profeet die zich onder ons volk opwerpt, en deze fundamenteele stukken van het volksbewustzijn aan het wankelen brengt. Als wreed moet deswege ook gebrandmerkt de moderne richting op den kansel, die twijfel aan onze eeuwige bestemming in de harten zaaide. Wreed niet minder was onze openbare school, die de kinderen onzes volks van dit verheven standpunt naar de laagte trok; en niet hoog genoeg kan daartegenover geschat wat onze Christelijke school reeds alleen hierdoor voor het lijden onzes volks gedaan heeft, dat ze dezen eenig betrouwbaren waardemeter voor ons menschelijk leven, ons menschelijk goed en onze menschelijke genieting aan duizend bij duizend gezinnen hergaf.

Maar dan, M. H., moet ook onder de milder bedeelden heel ons leven ééne prediking van die heilige beginselen zijn; en moogt gij, die meer ontvingt, die beginselen niet moedwillig in het aangezicht slaan, door toch weer zoo boven mate sterk u aan het aardsche goed te hechten; door toch weer den indruk te geven alsof weeldegenot bij u boven alles ging; of, veel erger nog, alsof uit te reiken in den naam des Heeren, wat ge van Hem, als uw Landheer, ontvangen hebt, u zoo zwaar van het harte ging. Dan toch *gelooft* de minder bedeelde uw prediking niet; en daar heeft hij gelijk in; want tegen een theorie van het geluk hiernamaals, die alleen dienst doet, om u den armen Lazarus hier op aarde van het lijf te houden, komt al wat aan waarheidszin in ons is, in verzet. Voor u zelven en voor den arme moet *eenzelfde* geloof gelden; en de vraag, die bij de sociale quaestie eigenlijk den doorslag geeft is maar: of ge in den minder bedeelde, ja, ook in den armste, niet maar een schepsel, een persona miserabilis, maar iemand van uw eigen vleesch en bloed ziet, en, om Christus' wil *uw broeder*. Juist dit *edel* gevoel nu is, helaas, door het materialisme onzer eeuw, op zoo tergende wijze verzwakt en afgestompt. Want ja, gij kent ze ook wel die gegoede bezitters, die, door het dreigen der Sociaal-democratie beangst geworden, thans, uit vreeze voor dit dreigement, de hand uitstrekken naar allerlei sociale verbeteringen, waar vroeger geen hunner aan dacht. Maar laat toch, bidde ik u, althans in dezen kring van Belijders des Heeren, *een volmaakter liefde* al zulke vreeze uitdrijven. Voor wie, om gevaar voor zijn geldkist af te wenden, met ons in het gelid wilde treden, is hier geen plaats. Het is hier heilig land, en wie het betreden wil, moet eerst den voetzool van zijn egoïsme ontbinden. Al wat ons hier in het oor mag gefluisterd, is de roerende, de zoo welsprekende roepstem van *den barmhartigen Samaritaan*. Er is lijden om u heen, en die dat leed lijden, zijn uw broeders, zijn uw natuurgenooten, van uw eigen vleesch en van uw eigen gebeente. *Gij* hadt in hun plaats kunnen staan, en zij in *uw* betere positie. En nu spreekt het Evangelie u van een Redder der menschheid, die, daar hij rijk was, arm is geworden om uwentwil, opdat hij u rijk zou maken. Het Evangelie doet u in aanbidding nederknielen bij een Kindeken ons geboren, maar geboren in een stal, in een kribbe nedergelegd en in doeken gewonden. Het wijst u op den Zone Gods, maar die Zoon *des menschen* werd, en het land doorging, uit het rijke Judea naar het armere Galilea, om in dat verachte Galilea zich te wenden tot wie in kommer neerzat of door leed gedrukt werd. Ja, het zegt u van dien eenigen Heiland, dat hij, eer hij van deze aarde ging, in het slavenkleed voor zijne jongeren bukte; hun één voor één de voeten wiesch; en toen opstond en sprak: *„Ik heb u een exempel nage-*

laten, opdat gelijkerwijs ik u deed, gij zoo ook doen moogt aan malkanderen."

Hierin schittert dan ook al het schoon eener uit God in u gewelde liefde, niet dat ge den armen Lazarus zijn honger stillen laat van de brokskens, die van uw rijke tafel vallen; want al zúlk weldoen beleedigt veeleer het mannenhart, dat óók in den boezem van den arme klopt; maar hierin, dat, gelijk ge aan den Heiligen Disch rijk en arm met elkanderen aanzit, ge zoo ook voor den arme als een lid des lichaams, ook voor den dienstknecht of de dienstbode, die voor geld bij u arbeidt, als voor een *kind des menschen*, van gelijke beweging als gij zelf zijt, gevoelen zult. Een trouwe handdruk is voor den arme soms zoeter dan een rijke aalmoes. Een vriendelijk, niet uit de hoogte gesproken woord, is, voor wie bij zijne wonden weent, de zachtste balsem. Goddelijk mededoogen, *mede*lijden, een lijden *met* ons en *voor* ons, is het mysterie van Golgotha geweest. Zoo dan moet ook gij, uit medegevoel, *lijden met uw lijdende broederen.* Dan eerst zal de heilige muziek der vertroosting in uw woord gaan trillen, en dan voegt ge vanzelf, door die sympathie des *mede*lijdens gedrongen, bij het woord ook *de daad.*

Want ook op die *daden* der liefde komt het aan. Immers de arme kan niet wachten, tot de herstelling van het gebouw onzer maatschappij zal zijn afgeloopen. Bijna zeker beleeft hij die gelukkige ure niet meer. En inmiddels moet hij toch *leven*, moet hij zich den mond openhouden, en den mond openhouden van zijn gezin. En daarom krachtige hulpe is er noodig. En hoe hoog ik ook geneigd ben, uwe offervaardigheid te roemen; en dit mag door Gods genade bij velen uwer; toch moet de heilige kunst van „het geven om Jezus' wil" onder ons Christenen nog veel sterker ontwikkeld. Alle Staatsarmenzorg, wilt het toch nimmer vergeten, *blijft* roepen tegen de eere van uw Heiland.

Hebt dan medegevoel met het lijden der *ge*drukten en *ver*drukten. In niets zoo sterk als in dit heilig *mede*lijden kunt ge „navolgers Gods als geliefde kinderen" zijn. In *dat heilig motief des erbarmens* schuilt al het geheim van de hemelsche kracht, die ge, als Christenen, kunt uitoefenen. Want juist dit wondere motief maakt den gierige mild en opent de lippen bij wie stug van aard is. En ontwaakt dan in u de aandrift om ook door raad, ook door voorgaan, ook door eigen initiatief den armere het oproeien tegen den stroom van het sociale lijden mogelijk te maken, neen, dan hebt ge niet verlegen te vragen, wie meê zal doen, maar dan dingt al wat niet slechts Christen *heet*, maar ook Christen *is*, als om strijd naar de hooge eere, om dezen dienst der Barmhartigheid, in Jezus' naam, aan uw lijdende broederen te helpen bedienen.

Mannen broeders, moge door dàt hoog en heilig motief dan ook ons samenzijn op dit Congres worden beheerscht. Roeme geen onzer in het goede werk, waartoe we ons hier aangorden; maar zij er veeleer stille zelfbeschaming, dat we nu eerst saamkomen; en ligge er in het gelukkige feit, dat mannen van *Patrimonium* hier met Christenen uit hoogeren stand saamverkeeren en saamberaadslagen zullen, een rustig symbool, en in dat symbool de uitlokkende profetie, dat het Christelijk vertrouwen onder ons welhaast volkomen zal hersteld zijn.

En vraagt ge mij dan ten slotte, of ik op dit ons Congres dan waarlijk *hope durf bouwen*; de hope dat we de oplossing der brandende quaestie van den dag althans *iets* nader zullen komen, vergeet dan niet, dat de sociale nood een *wereldvraagstuk* is, een vraagstuk van in eminenten zin *internationaal* karakter, en hetwelk uit dien hoofde, althans binnen de zoo enge grenzen van ons kleine vaderland, nimmer kan worden afgedaan. Van tal van gegevens, die niet in *onze* macht staan, hangt het af, wat de toekomst ons ook te dezen opzichte baren zal. Het kon óók zijn, dat de lang getergde God, in zijn rechtvaardig oordeel, zoo al niet voor de naaste, dan toch voor een niet zoo verre toekomst, zeer bange dagen over ons gehengd had. Dat zijn de *verborgen* dingen, die we ook op dit Congres voor den Heere onzen God laten. Maar voor ons blijft zijn *geopenbaarde* ordinantie, om, in afwachting van wat komen moge, ook op dit Congres te doen wat onze hand vindt om te doen, en dat te doen *met alle macht*. Spreke God de Heere daar zijnen zegen toe. En voorts, dit immers staat bij ons allen vast: zal er voor onze felbewogen maatschappij nog redding dagen, zoo moet ook aan onze straks stervende eeuw de Christus als *haar Heiland* verschijnen. En daarom eindig ik met de bede, een bede, ik weet het, uit uw aller hart gegrepen, dat, al mocht die redding uitblijven, en al moest de stroom der ongerechtigheid nòg hooger wassen, er nooit van Neerlands Christenen zal kunnen gezegd worden, dat door onze schuld, dat door de lauwheid van ons Christelijk geloof in hooger of in lager standen, de redding onzer maatschappij verhinderd en de zegen van God den Vader verbeurd werd.

Ik heb gezegd.

DE BLIJVENDE HEER DAARBOVEN

EN

DE ONGERECHTIGHEID DER HEILIGE DINGEN HIERBENEDEN.

EEN WOORD VAN AFSCHEID EN INTREDE

DOOR

DR. J. H. GUNNING JHz.

PREDIKANT TE LEIDEN.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1891.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

Hartelijk Geliefde Gemeente!

Voor het laatst zien wij elkanders aangezicht hier in dit huis des gebeds, althans in de liefelijke betrekking die ons tot dusverre te samen bracht. De ure der scheiding is gekomen, de band die ons drie en een half jaar bijeen hield staat verbroken te worden. O het menschelijk gevoel heeft zijn recht, en het ware onnatuurlijk zijne stem aan deze plaats te willen smoren. Met innerlijke aandoening des harten hoorde ik daar voor het laatst onze torenklokken mij oproepen tot mijne heilige taak in uw midden; voor het laatst beklom ik als *uw* leeraar dezen kansel, vanwaar ik in dit onvergelijkelijk schoone kerkgebouw u zoo menigmaal toe mocht spreken, om u te wijzen op de dingen van Gods Koninkrijk; voor het laatst zie ik u daar in die zoo bekende, breede rijen neergezeten, om nog eens de eeuwige waarheid u te hooren verkondigen, en u met mij te vereenigen in de aanbidding des Heeren. Behoef ik u nog te zeggen hoeveel het mij kost u te gaan verlaten? Hoe zwaar het mij valt dezen arbeid, dien God zoo kennelijk zegende, op te geven voor eene onbekende en onberekenbare toekomst? Maar immers wij kennen elkander te goed, wij hebben elkander te lief om zulke betuigingen noodig te achten. Niemand kan meer dan ik doordrongen zijn van het schadelijke aan vele en snelle verwisseling van standplaats verbonden, zoo voor gemeente als leeraren beide. Hoe gaarne zou men wat van het uitgestrooide zaad zien rijpen, of ten minste ontkiemen; hoe gaarne een langer, gelijkmatiger bearbeiding gunnen aan hen die men nog maar zoo kort *werkelijk* heeft leeren kennen! Hoe veel tijd is er niet noodig eer men zich in eene gemeente wat heeft ingeleefd, en eenigszins hare behoeften verstaat en doorziet! Maar . . . . gij weet het, ik meende niet anders te *kunnen* en te *mogen* dan de roepstem naar Leiden op te volgen; niet zonder ernstig gebed heb ik besloten u te verlaten, en het is dan nu ook

alleen de hartgrondige verzekerdheid in 's Heeren weg te zijn, die mij moed en kracht geeft u vaarwel te zeggen, en u dit afscheidswoord toe te spreken.

En nu wàt zal ik zeggen? Zal ik mijzelven aanklagen, en al mijne zonden en tekortkomingen voor uw aangezicht belijden? Neen, dat behoort niet aan deze plaats, dat verblijve voor de binnenkamer en voor God. Zal ik toegeven aan de sombere, droevige stemming van het oogenblik? Maar immers dat wenscht gij evenmin als ik. Laat ons trachten onszelven te beheerschen, en die heilige, kalme nuchterheid te behouden die Gods kinderen altoos, maar bovenal in het huis des gebeds, behoort te sieren. Maar toch ook louter jubeltonen, ik kan ze thans niet doen hooren; daartoe is mijne ziel nu te vol, te gedrukt. Weet gij wat ik kan en wat ik mag? Te roemen in de trouw en in de genade mijns Gods. De beteekenis toch van deze ure, wanneer wij haar wèl verstaan, is niet voornamelijk gelegen in hetgeen wij *verliezen* — gij een uwer leeraren die u hartelijk liefhad, ik eene gemeente die ik nimmer genoeg danken kan voor hetgeen zij voor mij was — maar in hetgeen wij *overhouden* ook bij en na deze scheiding, in hetgeen wij *bezitten* als kinderen van God. En waarlijk dàn valt daar ook heden zùlk een eigenaardig, zùlk een heerlijk licht van den hemel op neder, dat wij onze tranen kunnen drogen, en blijmoedig met den apostel belijden: „wij hebben dan altijd goeden moed." Ja geliefden! hoe ik ook tegen dit woord van afscheid als tegen een berg heb opgezien, thans zou ik voor geen schatten het voorrecht willen missen het in uw midden neer te leggen, neer te leggen als een getuigenis van ons geloof in de toekomst, en van de gewisheid onzer christelijke hope.

Gij weet het, Gemeente! ik heb u van deze plaats nimmer met de ijdele wijsheid der wereld bezig- en opgehouden. Nooit heb ik u vermoeid met de twistvragen van den dag, hetzij op maatschappelijk hetzij op kerkelijk gebied. In de diepgewortelde overtuiging dat wij hier niet opkomen in een *gehoorzaal*, waar gij nuttige en practische lessen komt zoeken, maar in een *huis des gebeds*, waar de Gemeente des Nieuwen Testaments den drieëenigen God aanbidt en verheerlijkt, heb ik u steeds het geloof der Gemeente verkondigd hetwelk in Jezus Christus, den Immanuël, zijn toetssteen en middelpunt vindt. Bij al het gevoel mijner vele tekortkomingen, bij het levendig besef dat mijne prediking ach zoo vaak door de zwak-

heid en zonde van mijn hart werd ontsierd, mag ik toch ootmoedig uitspreken dat ik u Jezus Christus naar de heilige Schriften voor oogen heb afgeschilderd, gelijk het onveranderlijke Godswoord ons Hem kennen doet, gelijk ook mijne ziel door 's Heeren ontferming zijne schoonheid leerde verstaan, en dat het *kruis van Golgotha* „de" waarheid was, die ik onder allerlei vormen u bracht.

Dat ik die prediking zonder aanzien des persoons in uw midden heb doen hooren, mag ik vrijmoedig getuigen, en daarom was ik dan ook velen uwer gewoonlijk „te kras", die toch zoo gaarne de scherpe puntjes wat zagen afgeslepen, terwijl anderen het maar niet begrijpen konden dat ik die, gelijk zij zelven erkenden, toch de „oude, beproefde waarheid" bracht, dat zoo deed in de taal van onzen tijd, met verwaarloozing van zoovele oudvaderlijke gewoonten en onderscheidingen, en zoo onverschillig voor de zwakheden en vooroordeelen van het „lieve volkje". Maar, Gemeente! ik *kon* niet anders. „Want indien ik nog menschen behaagde, zoo ware ik geen dienstknecht van Christus." Een zeker middel om bij God zijn loon te verbeuren, is het te eischen of te verwachten van menschen.

Nu, zoo wil ik u dan ook nog in deze ure, eenvoudig en klaar, voorgaan in de belijdenis van ons allerheiligst, gemeenschappelijk geloof. En dat geloof is geen stelsel, maar eene levende hope, het is een levensbeginsel van oneindige strekking, het is de goddelijke kracht die ons draagt, en daardoor tot dragen in staat stelt. Van *die* hope wensch ik ook thans nog rekenschap af te leggen, en naar ik biddende van mijnen Zender verwacht, zullen wij dan allen te samen dèrmate verblijd worden en bemoedigd door dezen blik op Gods eeuwigen Vrederaad, dat als ik straks voor het laatst zegenend de handen over u uitbreide, niemand onzer zal blijven hangen aan den zondigen, armen dienaar die henen gaat, maar elkeen wiens oogen door den Heere zijn geopend, ze met kalme verzekerdheid zal richten op Hem, onzen komenden Heiland, die gisteren en heden dezelfde is, en tot in eeuwigheid.

Mijn tekst is een der meest gebruikte, maar toch ook nimmer uitgeputte afscheidswoorden, en mij als met onweerstaanbaren aandrang voor deze ure aangewezen.

Romeinen VIII : 35—39.

35. Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? verdrukking, of benauwdheid, of vervolging, of honger, of naaktheid, of gevaar, of zwaard?

36. (Gelijk geschreven is: Want om uwentwil worden wij den ganschen dag gedood; wij zijn geacht als schapen ter slachting).

37. Maar in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door hem, die ons liefgehad heeft.

38. Want ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen,

39. Noch hoogte, noch diepte, noch eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heere.

De blijde verzekerdheid van Gods kind — aldus meenen wij de hoofdgedachte dezer heerlijke verzen te kunnen samenvatten. Twee eenvoudige vragen laat ons dan achtereenvolgens mogen beantwoorden:

ten eerste, waarop rust deze blijdschap? en

ten andere, waartoe bekwaamt deze blijdschap?

Deze tekstwoorden drukken de meest nuchtere, aan alle opwinding gespeende werkelijkheid uit. Zij staan daar niet, gelijk in zoo menige schitterende kanselrede, bij wijze van indrukwekkend sloteffect, aan het eind van een hoofdstuk — gij weet dat onze verdeeling in kapittels van veel jongeren datum is. Paulus gaat in het volgende vers even kalm met zijn betoog voort als altoos, en voor *hem* zijn deze woorden, die *ons* vaak als een hoogverheven psalmkoraal tegenklinken, niets dan de stille, gelukkige echo van zijn tot vrede gekomen hart.

En met dezen uitverkoren dienstknecht Gods belijdt elke geredde zondaar *geheel hetzelfde!* Te midden van eene wereld die in het booze ligt, en die hij voor zijne oogen ziet vergaan, getuigt hij met blijde verzekerdheid dat zijn Heiland *blijft*. En zoo is dan ook *de* belijdenis der kerk — „kerk" nu genomen in den zin van onze Twaalf Artikelen, „eene, heilige, algemeene christelijke kerk" — de toekomst van Jezus Christus. Te belijden dat Jezus Christus wederkomt, komende *is* om al zijne beloften waar te maken, en zijne geloovigen tot zich te nemen in heerlijkheid, dat is „de" belijdenis waarin al het andere ligt opgesloten. En dat te gelooven maakt den mensch niet tot een speelbal van onzekere, wisselende meeningen, tot een dwependen „idealist", maar geeft hem de rechte kracht deze wereld aan te grijpen met de almacht der liefde, de blijde verzekerdheid dat hij een Heiland heeft wien *alle* macht is gegeven in hemel en op aarde.

Welke is nu de grond dezer blijdschap?

De liefde Gods, gelijk de heilige apostel het in ons laatste tekstvers uitdrukt. De liefde Gods, dat is: de liefde die God heeft.

Heeft, voor wie? Voor eene gevallen, voor eene Gode vijandige, voor eene verdoemelijke wereld. O de eeuwigheid is te kort om dit grondelooze mysterie van barmhartigheid te bezingen! God heeft lief *gehad*, zoo lezen wij in Johannes 3 : 16, liefde *gehad*, dus in den *tijd* heeft Hij zich inbegeven, die van eeuwigheid zalig was in het voorwerp zijner liefde. Door eene ontferming gedreven die voor engelen te hoog was, en die de helle deed sidderen, gaf Hij zijnen Eengeborene over aan een verloren geslacht, opdat de zondaar leven moge. Hoe trilt onze ziel van heilige verontwaardiging als wij ons indenken dat er menschen zijn, die zich nog wel naar Hem „christenen" durven noemen, ja dat er wellicht in ons midden zijn, die dezen Verlosser de *goddelijke* eerekroon durven rooven, die Hij door zijn gadeloos offer geheiligd heeft! Onze mond verstomme voor immer, wanneer hij ooit iets anders beleed dan de waarachtige Godheid des Heeren!

Het Woord is vleesch geworden. Dàt is de grond waarop de zekerheid van Gods kinderen rust. Komt laat ons die heerlijkste aller waarheden, dat steun- en middelpunt van al ons hopen, bidden en zingen, nog wat nader mogen omschrijven!

De heilsraad Gods is vervuld. Toen het scheen alsof Satan voor altoos had overwonnen, en den gevallen mensch voor goed onder zijne klauwen gevangen had, toen lichtte in dien donkeren nacht de glans van Gods genade: „Ik zal, uit loutere ontferming, vijandschap zetten tusschen u, o slang, en deze vrouw. Ik zal het niet dulden dat gij, o mensch, u tehuis gaat gevoelen op deze aarde, die nu om uwentwil is vervloekt. Ik zal het niet gedoogen dat gij eet van den boom des levens, en voortleeft in een Paradijs zonder God. Ik zal u in genade uit Eden verbannen, leven zult gij op eene aarde met dorens en distels overdekt, totdat *mijn* Raad is vervuld, en dan zal het nogmaals zeer goed wezen. En kunt gij, o gevallen mensch! uzelven niet redden — gered *zult* gij worden, want hierin heb Ik lust dat gij u bekeert en leeft."

Het Woord is vleesch geworden. De liefde heeft overwonnen, de liefde is almacht gebleken. Helaas! wat kennen *wij*, gezonken schepselen, van hare kracht? In wiens hart is zij *niet* belemmerd, tegengestaan, vernietigd door den giftigen adem der zonde? Slechts *Eén* heeft het volgehouden lief te hebben, lief te hebben tot het einde toe. Oók toen wij Hem hebben verworpen, na eerst Hosanna te hebben geroepen; óók toen wij Hem aan het kruis hebben

gebracht; óók toen Gods aangezichte voor Hem verborgen bleef, en Hij klagen moest die nimmer uit te peinzen angstkreet der ziele: „mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?" Hij heeft volhard tot in den dood, en daarom ook door den dood henen, en van nu af aan is de grondwet des hemels, de almacht der liefde, verkondigd op aarde, en beleden door alle vrijgemaakte slaven der zonde.

»De liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heer." O dát was een lijdensweg dien de Zone Gods bewandelen moest, van zijne schamele kribbe af tot aan zijn vreeselijk kruis! Als de groote vreemdeling wandelde Hij daar rond op eene aarde die de zijne was, maar die Hem niet kende; onbegrepen door zijne naaste betrekkingen, verworpen door zijne broeders, verraden door zijn discipel, vertreden door dat Jeruzalem, dat zijne heilige oogen deed overvloeien van deernisvolle tranen. De dorens die Hij droeg vóór Pilatus, waren slechts de zichtbaarwording dier dorens die zijn voeten doorwondden, zoolang zij gingen door het stof dezer aarde. De liefde draagt *altoos* een doornenkroon, en daarom noemt Paulus dan ook geheel vanzelf, gansch ongedwongen tal van ellenden op, terstond nadat hij de liefde van Christus vermeld heeft. Ja om uwentwil, zoo getuigt hij, worden wij den ganschen dag gedood, altoos dragen wij de dooding des Heeren Jezus in ons om, ons leven is een gestadig gekruisigd worden, een onophoudelijk sterven met Hem, wij zijn geacht als schapen ter slachting. Maar — in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door Hem die ons heeft liefgehad!

Hoe voller de liefde, hoe dieper de smart. Daar zijn er toch gewis wel in deze groote schare, die dit uit eigen ervaring bevestigen kunnen. Slechts de aschgrauwe alledaagschheid ziet vreugde en zonneschijn, zoolang daar geen opzichtig rouwkleed gedragen wordt, en geene Egyptische duisternis te beklagen valt. Slechts de oppervlakkige mensch kan meenen dat het lijden der liefde alleen in ruwe scheldwoorden bestaat, of directen, tastbaren tegenstand. Dat lijden gaat zooveel dieper. Het toont zich niet aan de oppervlakte, waar de kringetjes in het water o zoo spoedig zich verwijden en oplossen, maar daar beneden, daar in de diepte, dáár ligt die steen, hij ligt er, ach soms tot stikkens toe op het hart. Dat lijden is het gevoelen van een oneindig dieper behoefte dan ooit hierbeneden vervuld wordt, het brandend, het verterend bezit van

een ideaal dat niet wordt verwezenlijkt.... O gij die deze dingen eenigszins bij ervaring verstaat, o gij die zoopas de lijdensweken mede doorleefd hebt, ziet *nu* op uwen lijdenden Jezus!

„De liefde Gods in Christus." Gods heilige, eeuwige Zoon werd mensch. Mensch, ons in alles gelijk. Zijne teedere ziel trilde bij elke aanraking met dit zondige leven, maar toch Hij onttrok zich niet. Zijn maagdelijk harte kromp samen van deernis, van schaamte, van liefde bij het aanschouwen van gevallenen, van gezonkenen, maar toch Hij hief hen op, en bracht hun vrede. En zóó liep zijn lijdensweg voort, tot Gabbatha, tot Golgotha toe. Nooit, nooit kunnen wij ons indenken wat het kruis voor *Jezus* geweest is! Het kruis toch is de dood, en de dood is al wat laag en gemeen is, de dood is de zelfzucht, het egoïsme in tastbare werkelijkheid, de dood is de vloek der zonde, is de zonde zelve.... en Hij *heeft* dien dood geduld, verdragen, gesmaakt, Hij heeft aller zonden gedragen, en zijne ziel tot een schuldoffer gesteld.... O diepte des rijkdoms, beide der wijsheid en der kennisse Gods, hoe ondoorzoekelijk zijn zijne oordeelen, en onnaspeurlijk zijne wegen!

En nu dezen verachten, gekruisten, verbrijzelden Man, gehangen aan het vloekhout der schande, *dezen* heeft God uitermate verhoogd, en wij hebben zijne heerlijkheid gezien, juicht Johannes, en Paulus, en elke burger van Immanuëlsland met hen. Hoe, zijne *heerlijkheid?* Op welke heerlijkheid kan die van de menschen verworpene, tusschen twee moordenaars gekruisigde mensch bogen? Op eene heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader, vol van genade en waarheid! Ja heerlijk kruis van mijn Heiland! gij *zijt* dan toch geworden het teeken der overwinning. Het waagstuk der eeuwige Barmhartigheid is gelukt, de liefde is *al*machtig gebleken. *In* ons vleesch heeft genade haren hoogsten triomf behaald, en uit eene schare die niemand tellen kan, al zijn ze ook allen geteld bij den Heer, rijst het loflied ten hoogen:

Gij toch, Gij zijt hun roem, de kracht van hunne kracht,
Uw vrije gunst alleen wordt de eere toegebracht.

Dàt is het, Gemeente des Heeren! wat Paulus in onzen tekst zoo blijmoedig doet danken, dàt is de grond waarop de blijde verzekerdheid van Gods kinderen rust. Genade alleen is de polsslag voor alle geestelijk leven. Dàt is het ook wat ik u onafgebroken verkondigd heb: alléén redding en behoudenis door vrije ontferming,

alléén vrede door het bloed des kruises. En dàt is het wat ik hoop dat *gij* belijden zult tot aan uw jongsten snik, en wat *ik* hoop te blijven prediken totdat mijne laatste ure slaat.

Aan dit oneindig is geen uitputten. Een gezant van het machtige Spanje werd eens in het paleis van San Marco te Venetië binnengeleid, om de schatten der bloeiende Republiek te bewonderen. Telkens stak hij zijne handen in de kasten en koffers die met velerlei kostbaarheden waren opgevuld, en toen men hem eindelijk vroeg wat toch dit zonderlinge gedrag beduidde, antwoordde hij: »Mijn koning is rijker dan gij! Want bij *uwe* schatkisten kan men tot aan den bodem komen, maar bij die van *mijnen* vorst is dat onmogelijk, want dat zijn de onuitputtelijke goud- en zilvermijnen van Peru en Mexico."

O Gemeente! laat u niet bedriegen door het klatergoud dezer wereld. Gij kunt den bodem van hare schatkisten peilen, maar àl te ras! Doch eeuwig vloeit de onuitputtelijke, onmeetbare stroom der genade die op Golgotha is ontsprongen. Welzalig hij die daaruit drinkt om zijn brandenden dorst te lesschen, die zich daarmede besprengen laat tot afwassching zijner zonden, die zich daarin werpt, om op zijne golven de Haven der ruste tegen te gaan! Komt laat ons van die genade thans ook zingen in ons lied!

GEZANG 38 : 8.

Paulus gelooft, daarom spreekt hij. Hij gelooft in de vastheid van Gods genadeverbond. En daarom kan hij roemen ook in de verdrukking, en terwijl hij zich opmaakt te gaan sterven, wetende dat alles hem straks gaat ontvallen, en dat zijn leven zal eindigen in een gewelddadigen dood, jubelen in blijde gewisheid: „ik ben verzekerd dat niets ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods die daar is in Christus Jezus onzen Heer."

Talrijke machten noemt de heilige apostel op die het beproeven. In rijke verscheidenheid schetst hij in onze beide laatste tekstverzen het leven gelijk dat een menschenkind van de wieg tot het graf omgolft, het leven met al zijne schijnbaar zoo onoverwinnelijke, van God afscheidende machten. En toch — zij vermogen tegen Gods kinderen niets! De „dood" niet met zijn stervensnood, met zijn angsten der hel, met het looden wicht van het naderend oordeel. Het „leven" niet, met zijn zorgen en lusten, met zijn lieven en loven, zijn vreugd en zijn smart. Geen „engelen", op wie het onvaste gemoed zoo licht zijn hope gaat bouwen, als

bemiddelaars tusschen den heiligen God en den zondigen mensch. Geen „overheden noch machten", in de aardsche bedeeling, of in het rijk der booze geesten, nergens, nergens is waarlijk „macht" om den jonger des Heeren te schaden. Noch „tegenwoordige dingen", die het een mensch vaak zoo moeielijk kunnen maken en zwaar, noch „toekomende dingen", ach vaak zoo onzeker, zoo duister, zoo raadselvol. »Noch hoogte noch diepte", hemel noch hel met al het onnoembaar, onmeetbaar, ondenkbaar vele dat die beide tegenstellingen omvatten, „noch eenig ander schepsel", onder wàt naam of vorm dan ook, *niets hoegenaamd* kan hem scheiden van de liefde Gods die daar is in Christus Jezus zijnen Heer.

Scheiden, scheiden — dat is een diepzinnig woord, en vooral in deze scheidingsure moeten wij trachten het goed te verstaan. Want voor Gods kinderen is ook dáárvan de bitterheid weggenomen.

Er is meer dan één woord in de grondtalen der Heilige Schrift, hetwelk wij door „scheiden, afscheiden" kunnen weergeven. De wortel van het Hebreeuwsche woord dat wij met „heiligen" vertalen, beteekent niets anders dan „afzonderen, afscheiden." Zoo zonderde de Israëliet zijn offerdier van de overige kudde af, en bestemde het voor zijnen God. Hij adelde het dus daardoor, onttrok het aan het lager gebruik, en wijdde het zijnen Heer en Koning toe. Op deze lijn voortgaande stellen de Nieuw-Testamentische schrijvers de heiliging aan God van hart en leven voor als eene afzondering van de wereld die in het booze ligt, dus als eene opheffing, verheerlijking des levens, dat eerst door deze „scheiding", deze „afzondering" zijn ware eenheid en schoonheid ontvangt.

Doch er is ook een *ander* scheiden! Daar is een afzondering ten doode van wat leven kon en leven moest; een verbreken van de krachten die de verschillende deelen van het organisme te samen houden, zoodat zij, eenmaal losgeraakt, geen verdere levenskracht meer bezitten. Hetzelfde stamwoord dat in onzen tekst van het scheiden van de liefde Gods wordt gebezigd, komt in den brief aan Filémon voor van een slaaf die zijn wettigen eigenaar ontloopt, of — wilt gij een nog teederder beeld — in den eersten Korintherbrief van een man of vrouw die den heiligen huwelijksband verbreken. Dit „scheiden" is dus het drukken van den stempel des doods, der ontbinding, der vernietiging op wat tot leven, tot bloei, tot onlosmakelijk saamhooren bestemd is. En nu wil de apostel Paulus zeggen: al die machten die ik daar opnoem, al die invloeden

die u, o mijne broeders in het geloof! belagen en bestrijden zullen, zij kunnen u onmogelijk afrukken uit uwe vastigheid, ontrukken aan de almachtige bescherming van de liefde Gods in Christus.

Waarom kunnen zij dat niet?

Omdat al die machten door Jezus Christus *overwonnen* zijn. Zij maken veel vertoon, zij maken ook een diepen indruk op het nog niet bevestigde hart, daar is ontzachelijk veel dat ook een aanvankelijk heilbegeerige ziel zou kunnen verontrusten en schokken.... maar toch *niets hoegenaamd* bezit hierbeneden *werkelijk* macht dan de *liefde Gods.* Gods kinderen staan tegenover den hoogopvlammenden gloed dezer wereldsche schijnmachten, gelijk in Bunyans onvolprezen Christenreize die wandelaar, die een vuur hoog en helder tegen een muur ziet branden. Onophoudelijk werpt iemand stroomen waters in de vlammen, en toch dooft het vuur niet uit. Hoe komt dat? Aan de andere zijde was er iemand die telkens opnieuw olie uitstortte, en door een verborgen opening onder den grond vloeide de voeding steeds toe aan het vuur, hetwelk dan ook de waterstroomen des boozen niet konden uitblusschen.

Hoe heeft onze Heiland de machten der wereld overwonnen?

„De Zoon des menschen is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen, en zijne ziel te geven tot een rantsoen voor velen." Dàt is de grondwet van zijn koninkrijk. Hierbeneden geldt het, en de natuurwetenschap tracht het als de allesbeheerschende wet op elk gebied aan te wijzen: het recht van den sterkste is oppermachtig; in den strijd om het bestaan wordt het zwakkere vertreden door het sterkere; wat weerstandsvermogen heeft komt er boven op, wat niet weerstaan kan gaat te gronde. Geen wonder dan ook dat „het gansche schepsel te samen zucht, en te samen als in barensnood is, tot nu toe!" Daar gaat één onafgebroken jammerklacht, één nimmer wegstervende wanhoopskreet door de wereld henen, want „het schepsel is der ijdelheid onderworpen." Niet gewillig, neen waarlijk niet! Het draagt zijn juk al klagend, al jammerend, maar immers het is onvermijdelijk, onverbrekelijk? *Ja*, antwoordt de wijsheid dezer wereld, en haalt de boeien nog steviger toe.

Neen, spreekt Jezus Christus, *Ik* slaak die boeien. Terwijl de wereld het zwakke zoekt om het te *vernietigen*, zoekt Jezus het om te *behouden.* Hij, Hij alleen heeft het gewaagd *volkomen* aan de macht der *liefde* te gelooven — en zie, zij is *almacht* gebleken!

Zij heeft die ellendigen aangevat, vastgehouden, tot in de diepste versmaadheid der helle toe, en zie noch hoogte noch diepte noch eenig ander schepsel vermocht hen te scheiden van de liefde van Christus! Deze liefde is „sterk als de dood", ja sterker nog dan deze vorst der verschrikking, want zij keert uit de dooden triomfantelijk weer. „Vele wateren zouden deze liefde niet kunnen uitblusschen, ja de rivieren zouden ze niet verdrinken; al gaf iemand al het goed van zijn huis voor deze liefde, men zou hem ten eenenmale verachten."

„In dit alles zijn wij meer dan overwinnaars door Hem die ons heeft liefgehad." Iemand is reeds overwinnaar wanneer zijn vijand gewond ter neder ligt. Maar toch, hij kan wellicht herstellen, en later den strijd opnieuw aanbinden. Maar over *deze* vijanden is Gods kind „*meer* dan overwinnaar"; zij zijn vernietigd, voor immer krachteloos. En dat „door Hem die ons heeft liefgehad." Door vrije, ongehoudene genade. Hoe zouden de maagden opstaan om den Bruidegom te begroeten, wanneer *Hij* niet op weg was gegaan? Hoe zouden de dorre doodsbeenderen levend worden en staan op hunne voeten, als niet de Geest des Heeren over hen vaardig werd? Hoe zouden in zonden en misdaden verlorene schepsels den Heiland liefhebben, wanneer *Hij* hen niet was voorgekomen, en hen niet het eerst had liefgehad?

Ziet, als wij dàt mogen gelooven — en toch, niet waar? dàt maakt alleen het Evangelie tot eene *blijde* boodschap voor verlorenen — dat God ons liefheeft in dezen Christus, ons Hoofd, dan wordt ons leven wonderschoon en wonderheerlijk. Dan wordt het een leven der hope, dan hebben wij een toekomst.

Ach, zoolang wij buiten den Heiland om leven, verteren we onze krachten. Wij *moeten* iets anders hebben dan de wereld ons biedt, wij zijn niet gelukkig, wij jagen naar een Ideaal dat ons telkens ontvliedt, wij willen „onze toekomst" en die onzer kinderen verzekeren, wij jagen, wij sloven er voor, en toch..... het oude Schriftwoord blijkt telkens maar al te waar te zijn: de goddeloozen, dat wil zeggen: de zonder God levenden, de God in Christus niet toebehoorenden, zij *hebben* geen vrede, zegt mijn God.

Maar, o zalige ommekeer! Sedert wij vrede vonden, doordat ons harte den Vredevorst leerde kennen, sedert zijne liefde ons kille, redeneerende hart wist te breken, werd het anders, zoo gansch en al anders! Nu kwam daar „het gewaad des lofs voor een benauwden

geest". Nu werd het ons ruim om het hart. Nu leerden wij dat angstige klagen af. Want immers nu werd *zijne* toekomst ook de *onze*? Nu gingen wij het den apostel na-stamelen, na-danken, na-jubelen: „Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus?" Nu werd het ons mogelijk aan de menschheid te blijven gelooven, ondanks onze tallooze teleurstellingen met de menschen, en allereerst met onszelven ervaren. Nu werd het ons mogelijk, neen! een lust, een behoefte des harten voor allen die de Heere ons toezond op ons levenspad, te getuigen van die eeuwige, grenzenlooze ontferming die *zelfs ons* had weten terecht te brengen, ons de grootsten der zondaren, zoodat ons ook de laatste reden tot wanhoop voor iets of iemand ter wereld ontzonk.

O mijn broeder of zuster, die mij thans hoort spreken, en die wellicht in uw harte zegt: „hij schijnt het vrij licht te nemen met het leven, maar ik *kan* niet zoo blijmoedig, zoo jubelend daarhenen gaan", ik bid u, denk zoo niet! Ook wij, voorgangeren, moeten het zoo menigmaal met den apostel getuigen: „niet dat ik het alreede gegrepen heb", en vaak is niemand zóó beschaamd en verootmoedigd door de woorden die hij spreekt, dan de dienaar des Evangelies zelf. Maar dat geeft *ons* toch geen recht *iets* van onze boodschap af te doen? O dat toch onze zondige kortzichtigheid ons niet belemmere dat volle, heerlijke, dierbare Evangelie van een armen zondaar en een rijken Heiland te brengen, dat deze zuchtende wereld zoo broodnoodig heeft! En gij, mijn broeder! onttrek u niet onder allerlei, wellicht zelfs zeer vroom klinkende voorwendselen, aan den eisch van dit Evangelie dat u gebracht wordt! De wedergeboorte moge eene geheimenis zijn, de noodzakelijkheid er van is het toch niet. Laat ons daar ernst mede maken! *Jezus alléén* — dàt moet meer en meer ons wachtwoord, ons levenswoord, en straks ook ons stervenswoord worden. Al onze geestelijke armoede, onze gedruktheid, onze dorheid (ach! wie onzer weet daar *niet* van mede te spreken?) komt hier vandaan dat wij dit groote, heerlijke middelpunt uit het oog verliezen, dat wij ons den blik op den levenden Christus laten verduisteren. En dan gaan wij 't vanzelf elders zoeken. Bij onze goede werken, of bij onze vrome vrienden, of bij onze lieve dominees, of bij wat ter wereld ook, maar in elk geval *bij die wereld*, waarvan wij eertijds zoo oprechtelijk konden zingen: „laat het vallen, laat het zinken, niets besta dan 's Heeren Raad." Alle goederen, zelfs de geestelijke, worden ons tot zonde en schaden

ons, wanneer wij ze eigenmachtig, buiten de ordeningen Gods ons toeëigenen. Dan gaan wij aan al die machten der wereld, die toch door Christus overwonnen *zijn*, weer macht geven, en ja dan *krijgen* ze ook weer macht. Zoodra wij niet meer op Jezus alléén zien, worden de golven en winden ons ook weer te sterk, en zinken wij reddeloos weg, wanneer niet zijn reddende arm ons aangrijpt. Alleen wat wij in Christus hebben, wat wij Hem hebben toegewijd, Hem hebben geheiligd, dat is betrouwbaar bezit, al het andere is een roof die zich vroeger of later tegen ons keert.

O laat u dat gezeggen, mijn broeder! ook wanneer het u pijnlijk en beschamend is. Zulke ervaringen van eigen armoede en ontrouw, zij behooren almee tot de privaatlessen van onzen God, die wij zoo noodig hebben, die ons zoo heilzaam en nuttig zijn. Laat u vermanen, laat u bestraffen, laat u verootmoedigen, deze Leermeester meent het zoo goed, zoo onuitsprekelijk goed met u! Maar dàn ervaren wij het toch ook meer en meer dat deze goddelijke liefde ons vastgrijpt en verder brengt. Een rivier, die waarlijk hare bronnen op de bergen heeft, *blijft* stroomen, al schept men aan hare oevers zijne vaten ook vol, of al werpt eene baldadige hand er steenen in, — en hare golven drijven het scheepje voorwaarts. Ja, al die smarten des levens brengen ons nader tot God en dichter bij huis! Wie zou ons scheiden van de liefde van Christus? „*Wie*" zegt de apostel, niet „*wat*", daarmede het *persoonlijke* dier booze machten aanwijzende, die zich achter deze *toestanden* verbergen; een oog dat voor de liefde van Christus geopend is, ziet ook de hand des Satans overal, al kent hij die hand Goddank! als eene *gebondene*. „Verdrukking?" Maar immers in 't lijden is zijne rechterhand onder ons hoofd, en die hand geneest alle wonden die zij uit barmhartigheid sloeg. „Benauwdheid?" Maar immers de weg naar den hemel is open, en zelfs in de vallei der doodsschaduwen, glanst de heerlijkheid van Jeruzalem de doodsangsten weg. »Vervolging?" God geeft zijn moegejaagd kind toch zijn Elims, opdat het zou kunnen uitrusten, en tevens de vaste belofte dat weldra alle leed is vergeten in Kanaän. „Honger?" De God van Elia leeft nòg, en Hij kent en verzorgt zijn getrouwen. „Naaktheid, of gevaar, of zwaard?" Maar geen nood zoo hevig, geen ellende zoo groot, of de Heer helpt er koninklijk door. Hij die aan Bartimeüs voor zijn schamelen mantel een paar stralende oogen wist te schenken; die op de onstuimige golven vrede en troost kon gebieden;

die Petrus in den kerker, en Thomas in de nòg somberder gevangenis van zijn twijfel en ongeloof, vrijheid schonk en blijdschap — die Jezus is overwinnaar op *alle* gebied.

O, wie kan nu nog weenen over aardsche vrienden die henen gaan, waar wij zulk een Vriend in de hemelen hebben die blijft? Ik meende dat niets u zóó goed zoude doen, dat niets onze, toch vanzelf min of meer sombere, gedrukte stemming zóó waarlijk zou kunnen verhelderen, dan een blik op 's Heeren eindelooze barmhartigheid. Niets ter wereld kan ons scheiden van de liefde van Christus — en zou dan, als wij beiden haar kennen mogen, ook tusschen *ons* niet een band *blijven* bestaan? Zouden die uren, ook voor de toekomst hierbeneden, zonder *blijvende* beteekenis voor ons geweest zijn, waarin wij elkander troostten en vermaanden, en wezen op de eeuwige ontfermingen onzes Gods? Indien ik werkelijk voor sommigen uwer tot zegen heb mogen zijn — en ik dank mijnen God het te mogen gelooven — zullen dan onze zielen elkander niet *blijven* ontmoeten voor den Troon der genade?

Lieve gemeente van Gouda! denk er toch aan: „*niets* o Jezus! dan Uw bloed, geeft voldoening aan 't gemoed." Mijn hart schiet vol wanneer ik er aan denk hoevelen uwer deze kalme, blijmoedige verzekerdheid des geloofs nog *niet* kennen. Ach, daar wordt in ons midden nog zooveel onbeslistheid en ongewisheid gevonden, zooveel hinken op twee gedachten, terwijl toch alleen eene welgegronde, besliste keuze, vrede en rust vermag te schenken. Gij hoort de prediking des Woords gaarne. Gij hebt van den aanvang af tot aan dezen laatsten Zondag toe ook *mijne* verkondiging met zeldzame getrouwheid en belangstelling gevolgd. Hoe *kan* het anders of dit was mij tot innige vreugde? Maar toch, ik mag mijzelven niet bedriegen door te meenen dat gij allen voornamelijk kwaamt *om* de waarheid die ik bracht, omdat gij gevoeldet *buiten* die waarheid rampzalig *verloren* te zijn. Ik *durf* niet gelooven dat wanneer eens — wat God verhoede! — mijn opvolger een *anderen* Christus bracht dan ik u verkondigd heb, maar hij deed het in bloeiende, sierlijke vormen, dat gij u allen van hem af zoudt wenden, zeggende: „Wij verlangen den vollen, levenden Heiland der Schrift!" Weest gewaarschuwd, ook door dit mijn laatste woord. Speelt niet met den hoogen God, die tegen zulk een omgang met het heilige zoo nadrukkelijk heeft doen waarschuwen (denkt maar aan de laatste verzen van Ezechiël 33!) en die te rein van oogen is om geverniste

wereldzucht, ofschoon zij zich voordoet als oprechte belangstelling, ja wellicht als zoekende ongerustheid, te kunnen dulden. Weest wáár tegenover den Kenner der harten, en als gij moet belijden ach! nog zoo verre van die kalme, welbewuste overgave van hart en leven verwijderd te zijn, bidt Hem om genade daartoe te komen, en Hij *zal* u verhooren. Schaamt u niet uwe zonden, ook niet uwe *eigenaardige* zwakheden, te erkennen! Dat zou *valsche* schaamte wezen; „de *rechte* schaamte is de dochter der waarheid, en de zuster van 't geweten." En zulk eene eerlijke bekentenis heeft eene goddelijke belofte. Bidt, en u zal gegeven worden. Zoekt, en gij zult vinden. Klopt, en u zal opengedaan worden.

Ja, de Heere *zal* ook aan *u* zijne genade verheerlijken. In dat vertrouwen heb ik hier deze jaren in zwakheid gearbeid, in dat vertrouwen ga ik u thans verlaten. Niets kan ons scheiden van de liefde van Christus. Die Christus is *altoos* met de zijnen, dus ook met de zijnen aan *deze* plaats, en dat moet u *genoeg* zijn. Ik zeg dat vooral tot *die* vrienden die, in de warmte maar ook eenzijdigheid van hun gevoel, zich veel te zwarte gevolgen van mijn heengaan voorstellen. Lieve zielen! geen menschenkind is onmisbaar, en wie dat meenen zou, hetzij van zichzelven, hetzij van anderen, pleegt afgoderij. Nooit ontneemt de Heer ons meer dan Hij weet dat wij missen kunnen, maar stellig ontneemt Hij ons, vroeger of later, wat ons zou kunnen verhinderen *zijne* liefde als het ééne noodige te zoeken en te begeeren. En daarom — gij die mij liefhebt, gij die u aan mij gehecht hebt, sommigen wellicht hechter dan goed is bij arme zondaren, wier adem in hunne neusgaten is, onthoudt het goed dat mijn laatste, mijn vurigste, mijn diepst gevoelde vermaning tot u allen geweest is: *Jezus alléén!*

En hiermede wenschen wij deze onze Evangelieverkondiging in uw midden te besluiten. Gaarne stelden wij nog veel dat onze heerlijke tekstwoorden ons te denken geven u voor oogen, want ach! hoe arm, hoe schraal was dit ons getuigenis, wanneer wij letten op de majesteit dier liefde Gods over welke wij stamelden — maar de onverbiddelijke tijd dringt ons te eindigen.

Hartelijk geliefde vader! gij hebt mij bij deze gemeente ingeleid, nu kwaamt gij nog eens herwaarts om mij door uw gebed en tegenwoordigheid te sterken in deze moeielijke ure der scheiding.

Met uwe altoos frisch blijvende werkkracht, hebt gij meer dan éêns mij geholpen in mijn heilig dienstwerk, toen de zwakheid des hoofds het mij verbood. Weest ook dáárvoor, gelijk voor zóóveel meer, hartelijk door mij gedankt. God geve dat ik om *die* reden u *nooit* meer behoef lastig te vallen, maar de gedachte is mij toch liefelijk dat gij, wanneer ik van tijd tot tijd nog eens voor *deze* zoo noode door mij verlaten gemeente mag optreden, dan in Leiden nog wel eens mij uwe welkome plaatsvervanging zult willen schenken.

Ambtgenooten van deze plaats, geliefde vrienden! Het is helaas! niet te loochenen dat de predikantenwereld, vooral in ons kleine en aan partijgangers zoo rijke Nederland, vaak weinig aantrekkelijk is, en dat haar leden dikwijls *onder* den kansel zelf weer afbreken, wat zij *op* den kansel hebben opgebouwd. Met innigen dank mag ik hier uitspreken dat niet alleen in *onzen* kring *nooit* te hebben ondervonden, maar steeds van u de meest ongeveinsde vriendschap te hebben genoten. Als wij eens met elkander verschilden, bespraken wij het onder vier oogen, nooit achter elkanders rug, en wij kunnen Goddank! elkander rustig in de oogen zien bij het scheiden. Gelukkig hij die u tot zijne medebroeders ontvangt! Hebt dank voor al de liefde en hartelijkheid die ik met de mijnen van u ondervinden mocht, en weest met al wat u lief en dierbaar is Hem aanbevolen wiens barmhartigheden vele zijn!

Met hoevelen mocht ik niet in deze stad te samen werken in eenigheid des geestes, hetzij tot onze eigen gemeente behoorende, gelijk gij, ijverige en hulpvaardige Visser! dien ik hier met zooveel opgewektheid mocht zien arbeiden, en wien ik voor zoo menigen dienst heb te danken, hetzij in een ander deel van 's Heeren wijngaard geplaatst, gelijk mijn »Luthersche" broeder Geelhuysen, mijn „Christelijke Gereformeerde" collega van den Berg, of mijne „Darbystische" vrienden de Raadt. Ik noem u opzettelijk met deze „bijnamen", omdat ik zoo heerlijk heb mogen ondervinden dat, ook met behoud van eigen zelfstandigheid en kerkelijke indeeling en afdeeling, de liefde van Christus *waarlijk* vereenigt allen die den éénigen Naam tot zaligheid boven *alles* liefhebben. God zegene u, naar den rijkdom zijner goedertierenheid!

Vrienden uit den omtrek, waar ik zoo menigmalen het Evangelie mocht verkondigen, ook gij, broeders uit Boskoop met wie ik vaak zulke goede, gezegende uren in uw lief lokaal heb mogen doorbrengen,

en gij, ringbroeders, ambtgenooten uit de omliggende gemeenten! hebt dank voor uwe tegenwoordigheid, een nieuw bewijs uwer belangstelling, die ik, evenals uwen omgang, steeds hoogelijk heb op prijs gesteld. Weest in uwen arbeid gesterkt en bekrachtigd, en ondervindt het in onze veelszins afmattende dagen, dat zij die den Heere verwachten, ook de krachten vernieuwen. Wij brengen zulk een heerlijke boodschap, en toch is er zooveel in onze gemeentelijke toestanden dat ons kan neerdrukken — Sursum Corda! de harten naar Boven! God leere ons vasten met gezalfden hoofde, en met koninklijke blijdschap de banier van onzen Heiland dragen!

Leden van den kerkeraad! ik wensch u Gods zegen, dien gij begeert en behoeft om deze gemeente naar 's Heeren wil en gebod te regeeren. Gij weet wat zij noodig heeft, gij weet wat zij begeert, en bovenal gij weet wat Gods Woord van u eischt. Wijkt daarvan geen duimbreed af. Weigert standvastig van onze Kerk een genootschap te maken waar „elk wat wils" vindt, en vergeet het niet dat de Gemeente, die u kort geleden opnieuw haar vertrouwen schonk, door de benoeming van leeraars, opzieners en diakenen wederom aan u op te dragen, nu ook *verwacht* dat gij, met Gods hulpe, in mijne plaats een ander zult roepen, wiens bazuin evenmin als de mijne (ik dank den Heer het in allen ootmoed te mogen zeggen) een onzeker geluid geeft. God schenke u bij die keuze zijnen Heiligen Geest, en bij al uwe besluiten, en in al uwe daden, zijne genadige, onmisbare nabijheid!

Heeren kerkvoogden! ik heb u leeren waardeeren, ook al waren wij 't niet altoos eens. Uwe goede zorgen hebben van onzen eerwaardigen Sint Jan, voor zoover de ongeschiktheid eener Roomsche Kathedraal dit toelaat, een der schoonste en beste Protestantsche bedehuizen gemaakt die onze vaderlandsche kerk bezit. Mogen ook de oudsten uwer de hoognoodige herstelling van ons eenmaal zoo prachtige orgel nog beleven, welks gebreken alleen door de beleidvolle hand van onzen uitnemenden organist, wiens gevoelvol, sober spel ik zoo noode missen zal, werden bedekt, maar die toch ons orgel sints lang verhinderen zijn volle kracht te ontplooien. God zij u genadig, en neme u eenmaal op in zijn hemelsch heiligdom!

Een *goede* voorlezer is eene te zeldzame verschijning, dan dat ik niet ook u met een enkel woord danken zou, waarde Rochefort! voor uwe voortreffelijke voordracht van Gods heilig Woord. Uw

levensavond is gedaald — Gods genadelicht moge hem nog eenigen tijd bestralen, en verrijze dan ook voor uw oog de blijde morgen in Sion, van welken gij zoo menigmaal der luisterende schare hebt voorgelezen! Ook u, waarde koster Engelbregt! wensch ik, evenals allen beambten van deze en van de kleine kerk, van heeler harte Gods besten en rijksten zegen.

Mijne leerlingen [1]), vooral ook diegenen uwer die ik aan de gemeente des Heeren te dezer plaatse mocht toevoegen! ik beveel mij in uw liefdevol aandenken aan. Velen uwer zijn mij werkelijk lief geworden. Bewaart het pand u toevertrouwd, en waakt dat niemand uwe kroon roove. Vergeet het niet dat ik u veel van Jezus gesproken heb — op Hem, op Hem alléén hart en zinnen met biddenden ernst gericht. O zullen daar onder u ook gevonden worden die hunne eerste liefde verlaten hebben? De Heere beware u in de vreeze zijns naams, en leide u op den eeuwigen weg!

Lieve gemeente, blijf wakker! Daar *is* zeker leven in uw midden, laat het niet weer te loor gaan. Jezus' bazuin roept altoos ter overwinning, nooit tot den terugtocht. Wij behooren aan de waarheid, niet de waarheid aan ons — derhalve: *voortgegaan!* Gij moet zelve leeren arbeiden, en met uwe leeraars en opzieners mede werken. Dat eischen onze dagen, en onze in menig opzicht zoo verwarde toestanden met klimmenden ernst. Het is onmogelijk dat uw predikanten alles âf kunnen, alleen door goede verdeeling en gebruikmaking van de beschikbare krachten, en bij verstandige organisatie van den arbeid, kunnen onze groote gemeenten bewerkt worden. Daartoe moet gij trouwens afleeren (en dat vooroordeel zit er diep bij u in!) dat het alles en alleen door den leeraar moet worden gedaan, en moeten wij, leeraren, meer gaan beseffen dat wij door ons voor *alles* maar te laten gebruiken, en beurtelings diaken, politieagent en collectant te willen wezen, ons eigenlijke werk: verkondigers des goddelijken Woords te zijn, schaden. Een zeer gelukkig en gezegend begin is hier gemaakt met de „Doopbezoeken", voor welken trouwen, zelfopofferenden en waarlijk niet altoos bemoedigenden arbeid ik aan de lieve vriendinnen, die hem op zich namen, gewis ook uit naam mijner ambtgenooten, mijnen hartelijken dank betuig. Maar hoeveel meer was daar door goede wijk-

[1]) Mijne geliefde leerlingen, die ik (zeer tot mijn leedwezen) bij de toespraken oversloeg, zien hieruit, gelijk zij 't ook wel begrepen zullen hebben, dat ik slechts bij vergissing het hun toegedachte woord niet heb uitgesproken.

en bezoekcommissiën, door een of twee gemeentelijke diaconessen, en door allerlei dergelijken arbeid niet te doen! Niemand verachte in valsche „geestelijkheid” zulke practische bemoeienissen. Ik geloof dat *niets* geheel en al alledaagsch is, behalve voor geheel en al alledaagsche menschen. God geve dat alles wat waarlijk van dien aard alhier *noodig* is, er ook gaandeweg *kome*, en dat dit goede Gouda, voor altoos den verderfelijken waan reeds het ideaal bereikt te hebben ontkomen, voortga van kracht tot kracht, en groeie en bloeie onder den zegen des Heeren!

En nu, vaartwel geliefden! Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Immers niets of niemand? Welnu, dan hebben wij ook altoos goeden moed. Daar is een Woord dat blijft, schoon hij die het predikte heenging, en dit is het woord dat ook in *uw* midden verkondigd is. Daar is toch een Geest die harten, welke waarlijk te saam behooren vereenigen blijft, ook als Gods raad de personen uit elkander doet gaan. En in die gewisheid reik ik u kalm en blijmoedig de hand ten afscheid. Ik vraag u vergeving voor alles waarin ik jegens u te kort ben gekomen in zachtmoedigheid, in wijsheid, in geduld, en ik vertrouw dat velen uwer voor mij zullen *blijven* bidden, ook met het oog op de moeielijke taak die mij in Leiden zal wachten. Gij, weest verzekerd dat ook ik u *nooit* vergeten zal.

De God nu aller genade, die ons geroepen heeft tot zijne heerlijkheid in Jezus Christus, bevestige, versterke, volmake, fundeere ulieden. Hem zij de heerlijkheid en de kracht tot in alle eeuwigheid! Amen.

LITURGIE.

GEZANG 22 : 1, 3.
VOORGELEZEN, 2 COR. 4 : 1—14.
PSALM 73 : 14, 13.
GEZANG 38 : 1, 8.
PSALM 72 : 11.

Met een bewogen hart sta ik thans voor u, Gemeente des Heeren aan deze plaats! Nog onder den levendigen indruk der scheiding van een arbeid die mij onbeschrijfelijk lief was geworden; onder den indruk van mijnen nu ten vierden male afgelegden ambtseed, die mij telken reize ontzachelijker en meer omvattend werd; onder den indruk bovenal van het hooge gewicht en de zwaarte der nieuwe taak, die ik nu gereed sta op mij te nemen, zou niets mij liever zijn dan op dit oogenblik te mogen *zwijgen*, om met mijne gedachten, wenschen en gebeden stille te zijn voor Gods aangezicht. De Heere helpe mij, nu ik echter *spreken* moet, het te doen „als uit God, in de tegenwoordigheid Gods", opdat het geene bloote „gelegenheidsrede" maar eene klare, duidelijke verkondiging des Evangelies zij, een woord tot onderlinge versterking in ons allerheiligst geloof, en bovenal tot eer van onzen God. Ik hef mijne oogen op naar de bergen, vanwaar mijne hulpe komen zal. Mijne hulpe is van den Heere, die hemel en aarde gemaakt heeft.

Gij leest mijnen tekst in

Exodus 28 : 36—38.

36. Verder zult gij eene plaat maken van louter goud, en gij zult daarin graveren, gelijk men de zegelen graveert: DE HEILIGHEID DES HEEREN!

37. En gij zult dezelve aanhechten met een hemelsblauw snoer, alzoo dat zij aan den hoed zij: aan de voorste zijde des hoeds zal zij zijn.

38. En zij zal op het voorhoofd van Aäron zijn, opdat Aäron drage *de ongerechtigheid der heilige dingen*, welke de kinderen Israëls zullen geheiligd hebben, in alle gaven hunner geheiligde dingen; en zij zal geduriglijk aan zijn voorhoofd zijn, om henlieden voor het aangezigt des Heeren aangenaam te maken.

Ik heb u dit drietal verzen in hun geheel voorgelezen, opdat gij den samenhang kennen zoudt van die woorden uit het 38e vers waarom het mij thans uitsluitend te doen is: *Aäron, de hoogepriester, zal dragen de ongerechtigheid der heilige dingen van Israël.* Voor de

gemeente des Nieuwen Testaments, die gewoon is *alles* te bezien in het licht van den Christus, zal het niet moeielijk vallen de Oud-Testamentische heilsgedachte, ook in *deze* verzen neergelegd, door te trekken tot aan hare vervulling in Hem, dien zij belijdt als haren eeuwigen Hoogepriester, naar de ordening van Melchizedek. En voor mij was het een bijkans onwederstaanbare behoefte, bij het levendig gevoel mijner zwakheid en zonden, bij het levendig gevoel óók van het voorloopige en gebrekkige zelfs onzer verhevenste kerkplechtigheden en gemeentelijke verrichtingen, u te wijzen op dien waren Hoogepriester, die al onze ongerechtigheden draagt en verzoent.

Laat mij nu, telkens eerst de schaduwbedeeling van Israël, en daarna de vervulling daarvan in het Nieuwe Verbond u aantoonende, deze drie gedachten in uw midden eenigszins nader mogen toelichten:

ten eerste, daar zijn heilige dingen;

ten andere, die heilige dingen zijn evenwel nog met ongerechtigheid besmet;

eindelijk, die ongerechtigheid zal weggedaan worden.

Geheel de geschiedenis van Israël is typisch, dat wil zeggen zij heeft haar doel niet in zichzelve, maar in de toekomst die zij voorbereidt. Alles in haar is profetisch, heenstrevende naar het volle leven dat, ook in den schoonsten bloeitijd des volks slechts zeer gedeeltelijk en gebrekkig gekend, eerst in den Christus zijne rechte vervulling vindt. Alles in het Oude Testament is nog in wording, in groei, in hope, een worstelen van de heilsgedachten Gods met de zwakheid en onwilligheid van zijn uitverkoren volk, totdat de dag der victorie aanbreekt, en Immanuël wordt geboren, het Woord dat vleesch is geworden, en onder ons heeft gewoond, om alle profetiën te voltooien, en alle schaduwen te verdrijven.

Dit geldt niet alleen van de profetiën in engeren zin. Ook *die* verstaat de christelijke gemeente veel te weinig, er verkeerdelijk enkele, óverbekende voorspellingen van den Messias uitnemende, en zich om het overige weinig of niet bekommerend. Alsof niet ook die enkele voorspellingen alleen in haren samenhang verstaanbaar waren, alsof niet *geheel* de profetie, en *elk* profetisch geschrift afzonderlijk, ons een openbaring behoorde te wezen van den heilsraad des Almachtigen, die uitloopt op de komst van zijnen Zoon.

Maar ook de Wet, heel het samenstel van Israël's eeredienst en

godsdienstplechtigheden, heeft voor de Kerk des Nieuwen Verbonds de hoogste beteekenis. Ook de Wet is profetisch van het begin tot het einde. De opgestane Heiland roept aan de Emmaüsgangers niet alleen toe: „O onverstandigen en tragen van hart om te gelooven al hetgeen de *profeten* gesproken hebben," maar ook „begonnen hebbende van *Mozes* en al de profeten, leide Hij hun uit, in al de Schriften, hetgeen van Hem geschreven was." Ja gewis ook Mozes, ook de Wet, ook de uitwendige eeredienst der Israëlietische kerk, predikt den Christus. „Welke het voorbeeld en de schaduw der hemelsche dingen dienen, gelijk Mozes door goddelijke aanspraak vermaand was, als hij den tabernakel volmaken zoude. Want zie, zegt Hij, dat gij het alles maakt naar de afbeelding die u op den berg getoond is." Laat ons nu, *dit* steeds voor oogen houdende, nadenken over de ongerechtigheid onzer heilige dingen!

Israël had de roeping en bestemming een *heilig* volk te zijn. „Heilig" beteekent: afgezonderd, aan het profane leven en gebruik onttrokken, en Gode toegewijd, toebehoorend. Israël mocht niet zijn als de andere volken, levende voor zichzelf, steunende op de kracht van zijn zwaard. „Gijlieden, spreekt Jehovah, hebt gezien wat Ik den Egyptenaren gedaan heb; hoe Ik u op vleugelen der arenden gedragen, en u tot mij gebracht heb. Nu dan, indien gij naarstiglijk mijner stem zult gehoorzamen, en mijn verbond houden, zoo zult gij mijn eigendom zijn uit alle volken, want de gansche aarde is mijne; en gij zult mij een priesterlijk koninkrijk, en een heilig volk zijn. Dit zijn de woorden die gij tot de kinderen Israëls spreken zult." Juist *omdat* de gansche aarde des Heeren is, en eenmaal vervuld zal worden met zijne kennis, *omdat* in Abraham en zijn zaad *alle* geslachten des aardrijks gezegend zouden wezen, moest Israël afgezonderd zijn, „alléén wonen", opdat het straks zijne heerlijke, universeele bestemming zou kunnen vervullen. Uitverkiezing is nooit op beperking, maar altoos op uitbreiding van zegen gericht.

In deze heilige gemeente Israëls nu waren heilige voorwerpen, heilige verrichtingen, tijden en plaatsen. Het ideaal stond altoos zooveel hooger dan de werkelijkheid, en wat in elke daad van elk lid dezes volks *behoorde* te leven, moest in *bepaalde* personen en daden zijne uitdrukking vinden. Daar was een tabernakel, de plaats waar Jehovah zich kennen en vinden liet. Daar waren vaste tijden waarop Hij bizonderlijk gediend, vaste vormen waaronder Hij

gezocht werd. Daar waren ook bepaalde personen, priesters geheeten, die de idée der heiligheid, die aan het geheele volk eigen was, als 't ware tastbaar en zichtbaar maakten. Zij waren de tusschenpersonen, de middelaars, tusschen God en zijn volk, met liederen en gebeden, bovenal met offers naderende tot den Heilige Israëls. Wat zijn de offers? De middelen, door God zelven ingesteld en verordend, waardoor de zondige mensch tot Hem naderen mocht. Niet alsof in het offer *op zichzelf*, zij het bloedig of onbloedig, eenige waardigheid of verdienste gelegen ware, het offer heeft alleen kracht omdat God de Heere het aannemen, en er zijne genadige schuldvergiffenis aan vasthechten wil.

Deze priesterlijke bediening nu bereikte haar hoogtepunt, vond hare zuiverste uitdrukking in den Israëlietischen *hoogepriester*. Terwijl de gewone priester alleen als lid van zijn geheelen stand optredende, op de bepaalde dagen en voor de bepaalde diensten die hem naar vaste ordening waren aangewezen, zijn middelaarswerk volbrengen kon, was de hoogepriester ambtshalve *voortdurend* de vertegenwoordiger van Israël, het heilige volk, bij zijnen God. Door tal van wetsbepalingen zooveel mogelijk tegen verontreiniging beschut, en door eene rijke vorstelijke kleeding van al zijne medepriesteren onderscheiden, bekleedde hij in Gods oude volk eene geheel éénige plaats, en bracht hij „de heiligheid des Heeren", gelijk de gouden plaat aan zijn voorhoofd gedragen deze woorden ook bevatte, tot de hoogst mogelijke uitdrukking op aarde.

Gemeente des Nieuwen Verbonds! dit alles is voor u van de grootste beteekenis, want al deze schaduwen en beelden hebben in uw midden hare vervulling gevonden. „Gij zijt — zoo getuigt het de apostel Petrus aan zijne broeders vreemdelingen — een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk, opdat gij zoudt verkondigen de deugden desgenen, die u uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht." Als *Gemeente des Heeren* heb ik u toe te spreken en te behandelen. Ik mag niet doen of gij eene vergadering van louter heidenen zijt, die als de Atheners van weleer hier samenkomt om wat nieuws te hooren. Gij zijt gedoopt. Het verbond der verzoening en der genade is aan uwe voorhoofden bezegeld. En als verbondskinderen hebt gij u hier te gedragen. Wat is uw opgang hier in het huis des gebeds? Een gang naar een lokaal, waarvoor gij even goed een concertzaal of nutszaal gebruiken kondt, waar een redenaar u een uurtje stich-

telijk komt bezig houden, om u wijze lessen en nuttige kundigheden te verschaffen? God beware mij dat ik ooit aldus mijn heilig ambt zou misbruiken, God beware u dat gij ooit met zulke gedachten u zoudt opmaken naar de voorhoven des Heeren! Neen, wij komen hier om den Drieëenige te loven, te prijzen, te verheerlijken, te *aanbidden.* Te aanbidden onder den vorm des gebeds, des lieds en der prediking. Wij spreken hier uit, niet de wisselende meeningen der aardsche wetenschap, maar de groote daden Gods. Dat deze belijdenis zeer wel kan samengaan met een levendig gevoel onzer zonden en onreinheid, zal ik u zoo aanstonds nog uitleggen, maar als uitgangspunt sta onwrikbaar vast: wij komen hier als gedoopten, als christenen, als verbondskinderen samen, als Kerk des Nieuwen Verbonds, als menschen die niet meer zoeken, maar als degenen die *gevonden hebben*, omdat zij (hoe aanvankelijk dan ook) *gevonden zijn.*

Ook in deze Nieuw-Testamentische Gemeente zijn daar heilige plaatsen, tijden, zaken en personen. God is een God van orde, en niet van verwarring. En daarom al is de tempel verwoest, omdat het voorhangsel scheurde, als is elke plaats waar de Vader in geest en in waarheid wordt aangebeden, een Bethel waar de ladder Jakobs staat opgericht, toch hebben wij onze bepaalde huizen des gebeds, onze bepaalde rust- en feestdagen, onze bepaalde sacramenten en bondszegelen, en zoo ook onze bepaalde voorgangers, onze tolken en leidslieden bij de gemeenschappelijke aanbidding onzes Gods. Geen „priesters" heeten zij meer, want sedert het Lam op Golgotha is geslacht hield het offeren op, maar „opzieners" die u, in gehoorzaamheid aan Christus, hebben te regeeren, en steeds meer hebben in te leiden in hetgeen gij reeds in beginsel zijt en bezit. Ook *ik* kom nu in deze ure, niet zonder een levendig gevoel mijner onwaardigheid in mijzelven, maar Goddank! óók niet zonder een blijmoedig bewijstzijn dat de *Heere* mij tot u zond, naast uwe andere dienaren mij stellen om u toe te roepen: „het is volbracht! Waakt dan en bidt, opdat de Bruidegom u wèl toebereid vinde wanneer Hij komt!" Vergeet dus uwe roeping tegenover ons niet, gemeente! De Heer zegt *niet:* „oordeelt uwe leeraars, dweept met hen, of verwerpt hen al naar het u goeddunkt," maar „weest uwen voorgangeren gehoorzaam", en denkt er aan dat wie hen of hun woord verwerpt, ook Hem versmaadt die hen gezonden heeft. „Zoo zijn wij dan gezanten van Christus wege, alsof God door ons bade: wij bidden van Christus wege, laat u met God verzoenen!"

Zoo *is* daar dus eene heilige Gemeente, die hare „heilige dingen" heeft, die zij als zóódanig heeft te kennen en aan te zien. En nochthans.... gewaagt onze tekst van de *ongerechtigheid* van al dat heilige!

Ach, reeds in Israël stierf de kreet nimmer weg: „om Uws naams wille, Heere, zoo vergeef mijne ongerechtigheid, want die is groot." „Wasch mij wel van mijne ongerechtigheid, en reinig mij van mijne zonde." Daar was, ook bij en ondanks allen offerdienst, terwijl het bloed van varren en bokken bij beken stroomde, bij de besten des volks, bij de ware kinderen Gods, een levendig besef van de onvoldoendheid dezer ordeningen. Heilig moest het volk Israël wezen — en ach! hoe *on*heilig was het steeds! Hoe is zijne gansche geschiedenis ééne onafgebroken rij van rebelleeringen en wederspannigheden, één voortgezette afval van den God des verbonds! Heilig moesten de priesteren zijn — maar ach! hoe *on*heilig waren zij vaak! Reeds Aäron, weldra tot eersten hoogepriester geroepen, toont in de geschiedenis van het gouden kalf, en dáár niet alléén, hoe hij in zichzelven niets dan een zwak, onrein menschenkind is. De zonen van Eli maken het priesterschap tot eene aanfluiting, bedienaars van Jehovahs altaren begeven zich tot afgoderij en valschen godsdienst, ja een Jesaja moet van de priesters zijner dagen jammeren: „zij dwalen van den sterken drank, zij zijn verslonden van den wijn, zij dwalen in het gezicht, zij waggelen in het gericht." Ach, van dat Sion hetwelk zich de Heere tot een eigendom verkoren had, tot eene plaatse om daar eeuwig te wonen, moet Micha getuigen: „hare hoofden rechten om geschenken, en hare priesters leeren om loon," en Zefanja roept een wee uit over Jeruzalem „de ijselijke, de bevlekte, de verdrukkende stad", wier profeten „lichtvaardig zijn, gansch trouwelooze mannen; hare priesters verontreinigen het heilige, zij doen der Wet geweld aan."

En zelfs de *hoogepriester* — wat was hij in zichzelven anders dan een arme, machtelooze zondaar? Moest niet ook hij, als hij op den Grooten Verzoendag zich opmaakte tot zijne heilige taak, eerst voor zichzelven een zondoffer brengen, en daarna voor het volk? Moest hij zijne „gouden kleederen" dan niet afleggen, opdat alle pracht en sierlijkheid hem zou ontbreken? Moest hij niet, eer hij in het heilige der heiligen binnentrad, een wolk van reukwerk doen opstijgen, opdat hij niet stierve door de tegenwoordigheid van Israëls Koning?

Ach, geheel de offerdienst, met zijn jaarlijks terugkeerende verzoening voor het gansche volk, van den hoogepriester af tot den bedelaar toe; met zijne priesters zonder welke het volk, met het verzoenende bloed zonder hetwelk de priesters niet konden naderen — hoe droeg het alles den stempel van het voorloopige, ontoereikende aan zich! Hoe riepen al deze gebrekkige, met zonde en schuld bedekte middelaars, met luider stemme om den waarachtigen, den blijvenden Hoogepriester, die niet met vreemd maar met zijn eigen bloed zou binnen gaan in het heiligdom, en die met ééne offerande eene eeuwige verzoening te weeg zou brengen.

Gemeente des Nieuwen Verbonds! dit alles moogt gij nu als vervuld beschouwen. Het smachtend verlangen der ware Israëllers is verhoord, de Verlosser is tot Zion gekomen, en heeft de goddeloosheden afgewend van Jakob. Gij moogt u, ziende op uw Koning en Hoofd, laten aanspreken als »de gemeente Gods die te Leiden is, geheiligden in Christus Jezus, geroepene heiligen, met allen die den naam van onzen Heere Jezus Christus aanroepen in alle plaats, beide hunnen en onzen Heer." Gij hebt een Hoogepriester naar de ordening van Melchizedek, die voor eeuwig het voorhangsel heeft weggeschoven — en tòch, en tòch, blijft gij klagen: „o God, wees ons zondaren genadig!" en tòch moet gij zingen: „en wij belaan met euveldaan, wat zijn wij in zijn oogen?" en tòch beseft gij het: daar is eene ongerechtigheid ook in en aan onze heilige dingen, ja het is *alles* onrein, en minder dan een wegwerpelijk kleed!

Dàt geeft dat eigenaardig tweeslachtige aan geheel ons christelijk leven, hetwelk zij die er buiten staan onmogelijk kunnen begrijpen. Aan den éénen kant dat blijmoedige, dat alles aandurvende van het: „met mijnen God spring ik over eenen muur; ik vermag alle dingen door Christus die mij kracht geeft." Aan den anderen kant dat: „ik ellendig mensch! wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?" Moedig en toch zoo ootmoedig, groot en toch zoo klein, sterk en toch zoo zwak, alles kunnend en toch zoo niets vermogend — zietdaar de rechte stemming van Gods kind, zietdaar ook de beide bestanddeelen die onze gemeentelijke samenkomsten in het huis des gebeds beheerschen.

Wij spreken u als „gemeente des Heeren" aan, wij verkondigen u wat gij in Christus *hebt*, wij prediken u dat het alles, alles volbracht *is*, dat gij in Jezus' bloed gewasschen en gereinigd *zijt* — van dat alles, wat wij zoopas u hebben voorgehouden, gaat *niets*

af.... en nogthans smeeken wij om genade, en bidden wij om vergeving, en belijden wij onze zonden, ook als gemeente, ook in het huis des gebeds. Immers het is alles bevlekt! Niet alleen dat ook de wereld door de openstaande kerkdeuren binnenkomt, niet alleen dat zij die aan het mysterie van Gods gemeenschap ten eenen male vreemd zijn met ons vergaderen, ja wellicht mede aanzitten aan den Disch des Nieuwen Verbonds, maar ook wij die den Heere kennen mogen, wier oogen aanvankelijk geopend zijn voor de liefde van Christus en de heerlijkheid zijner genade, wat zijn en wat blijven wij hierbeneden anders dan arme, ellendige zondaren, die alleen van genade kunnen leven, en door genade kunnen behouden worden? Waar kleeft de ongerechtigheid onze heilige dingen niet aan? Wiens bidden is volkomen oprecht, wiens lied is geheel waar, wiens hooren niet belemmerd door de zonde, wiens prediking niet bevlekt door de boosheid van zijn hart? En daarom *blijft* het, ook voor Gods verloste kinderen, zoolang zij nog verkeeren in dit dal der doodsschaduwen, bij het oude lied:

Ontzondig mij met hysop, en mijn ziel,
Nu gansch melaatsch, zal rein zijn en genezen.
Wasch mij geheel, zoo zal ik witter wezen
Dan sneeuw die versch op 't aardrijk nederviel.
Ai! geef mij weer gewenschte zielevreugd;
Laat uit uw mond mij stof tot blijdschap hooren;
Zoo wordt op nieuw 't verbrijzeld hart verheugd,
En in mijn geest de ware rust herboren.

Zoo hebben wij u dan reeds twee onzer hoofdgedachten ontvouwd. Daar zijn heilige dingen. Die heilige dingen zijn evenwel nog met ongerechtigheid besmet. Rest ons nog de heerlijke gewisheid u voor te stellen: ook die aanklevende ongerechtigheid zal worden weggedaan.

Wij wezen u op de Israëlietische priesterschap, en bovenal op den hoogepriester, als het van God gegeven middel om den mensch weer tot zijnen Maker terug te brengen. Wanneer hij op den Grooten Verzoendag uit het heilige der heiligen wederkeerde, en het bloed op het gouden verzoendeksel gesprengd had, kon het volk zich verzekerd houden dat zijne schuld voor Gods aangezicht verzoend was, en werd, onder het schetteren der zilveren trom-

petten, het Psalmwoord met innige zielsgenieting herhaald: „welgelukzalig is het volk hetwelk het geklank kent. Zoo ver het Oosten is van het Westen, zoo ver doet Hij onze overtredingen van ons."

En toch deze hoogepriester was nog maar een type, een schaduwbeeld van den beteren, den waren Hoogepriester die eenmaal komen zou. Elk jaar op nieuw trad hij in zijne witte kleedij voor de Arke des verbonds met het reinigende bloed, een sprekend en aandoenlijk bewijs dat de zonden nog *niet* voor immer waren uitgewischt. Maar *onze* Hoogepriester, o Gemeente des Nieuwen Verbonds! is niet met „het bloed der bokken en kalveren, maar door zijn eigen bloed *éénmaal* ingegaan in het heiligdom, eene *eeuwige* verlossing teweeg gebracht hebbende." Hij is de Bedienaar des *waren* tempels, en maakt nu den hemel tot een heiligdom voor *menschen*. Want het is *ons* vleesch dat wij nu in den hemel hebben. *Hij* heeft in waarheid door zijn offer tot stand gebracht, wat al de offers der schaduwbedeeling niet vermochten: den mensch *werkelijk* nader te brengen tot God. Zijn gansche leven is een leven des offers geweest, en ten slotte zijn offer en offeraar te samen gesmolten, tot één geworden op Golgotha, waar Hij „zich zelven vernederd heeft, gehoorzaam geworden zijnde tot den dood, ja den dood des kruises. Daarom heeft Hem ook God uitermate verhoogd, en heeft Hem eenen naam gegeven, welke boven *allen* naam is."

Door Hem nu zijn onze offeranden Gode aangenaam. Door Hem kunnen wij God dienen en verheerlijken naar zijn welbehagen. Door zijne verdiensten kunnen wij wandelen in de vervulde wet. Want *Hij* is nu onze voorganger, onze „liturg" gelijk de Brief aan de Hebreën het zoo heerlijk uitdrukt, de Leidsman onzer aanbidding, Hij die altoos leeft om voor de zijnen tusschen te treden bij God. In *dien* eeredienst, in *die* bediening is alles wezen, en niets meer schaduw en schijn. En.... die bediening bepaalt zich niet tot den Hemel alléén. „Mij is gegeven alle macht in hemel *en op aarde*." Zijn invloed reikt ook tot hier, ook *in* onze duisternis licht de glans van dat eeuwige vuur, waarvan het geduriglijk brandende altaar in Israël eene zwakke profetie was, en reinigend, louterend, heiligend gloeit het voort, totdat ook de laatste onreinheid verteerd, de laatste ongerechtigheid weggedaan is.

Daarmede troost u, o kruisdragende schare van Jezus' volgelingen! wanneer gij ziet op uw eigen onmacht, en de verscheurdheid van het lichaam van Christus hierbeneden. Al schijnt het u

ook vaak alsof alles verkeerd ging, alsof de ongerechtigheid toe-en niet af nam, alsof de macht des Satans steeds wies, en het buiten hope was voor de Kerk des Heeren — wees niet vervaard gij kleine stoet! „Deze Hoogepriester, een slachtoffer voor de zonde geofferd hebbende, is *in eeuwigheid* gezeten aan de rechterhand Gods, voorts verwachtende totdat zijne vijanden gesteld worden tot een voetbank zijner voeten.” Wij hebben dus de toevlucht tot een vasten troon, en de zekerheid dat onze Koning leeft en regeert. En Hij doet *nooit* iets ten halve.

Maar wèl is dit alles vernietigend voor onzen hoogmoed, vooral ook voor onzen „vromen” hoogmoed, die ons zoo gaarne den hemel wil doen verdienen, die ons zoo menigmaal tot allerlei krachtige daden van eigenwillige, eigengerechtige godsvrucht wil aanzetten. Het eenig-noodige offer *is* gebracht, wij kunnen dus niets hoegenaamd er aan toebrengen, en al wat wij nog brengen, is met ongerechtigheid besmet, en heeft de verzoening door het reinigend bloed des kruises van noode.

Dit zal, met Gods hulpe, de hoofdinhoud mijner prediking zijn in uw midden, lieve broeders en zusters! *God alles, en de mensch niets.* En dat niet in dien laffen, geesteloozen zin waarin velen onzer dagen hun zoogenaamd Christendom meenen te moeten toonen, door den mensch als een vleeschelijken duivel voor te stellen, en hem als Issaschar tusschen de pakken te laten liggen, maar door u al de vijandschap van uw natuurlijke hart voor te houden, o ja, maar tevens de onmetelijke liefde van Christus die het zelfs voor *zulke* rampzaligen en gezonkenen als gij zijt volbracht *heeft.* „Niet door de werken opdat niemand roeme”, tenzij dan door het werk van Immanuël. En dáárin zullen wij roemen, zoolang wij adem hebben.

De ongerechtigheid der heilige dingen zal niet eeuwig duren. Eenmaal zal het onderscheid tusschen rein en onrein, tusschen heilig en profaan verdwenen zijn, omdat het *alles* gereinigd zal wezen, zoodat zelfs, naar het koninklijke woord van den profeet Zacharia „op de bellen der paarden zal staan: *de heiligheid des Heeren*, en er zal geen Kanaäniet meer zijn in het huis des Heeren der heirscharen, te dien dage.” Dan zal het verzoenende bloed des onstraffelijken Lams zijn reinigingswerk hebben voltooid, de verdeeldheid der volkeren zal hebben opgehouden, de vele afdeelingen van het lichaam van Christus zullen met schaamte en met een

glimlach nederzien op wat hen hierbeneden zoo lang heeft verdeeld en gescheiden — dan zal ook de laatste ongerechtigheid van onzen eeredienst zijn verzwonden, en de aanbidding des Lams en van Hem die op den troon zit, zonder smet of rimpel, zonder einde voortgezet worden in het Nieuwe Jeruzalem. Kinderen Gods, verheugt u, ja verheugt u met zeer groote vreugde! „Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten desgenen die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren; desgenen die goede boodschap brengt van het goede, die heil doet hooren; desgenen die tot Zion zegt: Uw God is Koning!" En ook wij, geloofd zij de Heer, mogen er aan toevoegen: „er is eene stem uwer wachters; zij verheffen de stem, zij juichen te samen, want zij zullen oog aan oog zien, als de Heere Zion wederbrengen zal."

Ja, zij zullen het *zien*. De lijn *is* aàngewezen, de weg *is* gebaand. Christus is voorgegaan, en waar het Hoofd is, daar komen ook de leden. Daarom jubelt elk vrijgekochte des Heeren, ook al gaat nog zijn voet door dorens en distelen henen: „God die rijk is in barmhartigheid, door zijne groote liefde, waarmede Hij ons liefgehad heeft, ook toen wij dood waren door de misdaden, heeft ons levend gemaakt met Christus, en heeft ons mede opgewekt, en heeft ons mede gezet in den hemel in Christus Jezus." Geliefden! laat ons dàt vasthouden, het is de éénige werkelijkheid, al schijnt het ons somwijlen een droom te zijn. „Het pad des rechtvaardigen is gelijk een schijnend licht, voortgaande en lichtende tot den vollen dag toe." In dezen Hoogepriester streeft nu de verloste, de waarachtige menschheid hare verheerlijking tegemoet, in Hem mogen wij naderen als kinderen, ja als koningen en priesters. „'t Heerlijk Hoofd is opgewekt, dat zijn leden tot zich trekt." In Hem kunnen wij leven, in Hem kunnen wij sterven, in Hem zijn wij reeds nú meer dan overwinnaars — Hem zij de lof, en de eere, en de dankzegging tot in alle eeuwigheid!

GEZANG 50 : 3.

Eer wij dit woord van intrede besluiten, zij het ons vergund naar bestaand gebruik eenige toespraken tot enkele personen of colleges er aan toe te voegen. Ik doe dat ditmaal met grootere opgewektheid dan wel anders, want zulke gelegenheidswoorden, vaak alleen uit gewoonte en buiten het hart om gesproken, wekken dikwijls de ijdele nieuwsgierigheid van velen, voor wie eene stille,

eenvoudige verkondiging des Woords niets aantrekkelijks heeft. En aan dergelijke ongeestelijke begeerten moet men zoo min mogelijk voedsel geven. Maar ik *heb* inderdaad voor sommigen uwer wat op het hart, en daarom wil ik dat gaarne uitspreken.

Allereerst zeg ik u hartelijk dank, innig geliefde vader! voor uw woord van inleiding tot deze gemeente, waartoe de vriendelijkheid van den consulent u gelegenheid gaf. Hoe zijn de tijden veranderd! Als jongen zat ik onder uwe prediking, die mij gaandeweg de oogen deed open gaan voor mijn eigen zonden en voor de onuitsprekelijke liefde van Christus. Wat ik heb, en wat ik ben, dank ik naast God aan u. En — nu zal *ik u* moeten stichten, *u* onder mijne eenvoudige prediking zien, *u* de woorden des eeuwigen levens verkondigen! .... Ik zou wel zeer hoogmoedig moeten zijn, wanneer ik de zwaarte daarvan niet gevoelde, en daar niet tegen opzag. Maar toch ook weer, niemand heeft mij zóó geleerd bij de verkondiging des Woords niet als beoordeelaar maar als belijder neer te zitten als gij, en gij zult dat ook ten mijnen opzichte *blijven* doen. Aan den anderen kant kan ik God niet genoeg danken dat Hij ons weder te samen bracht in ééne stad, zoodat gij mij nu nog veel meer dan tot dusverre door uwen raad en omgang zult helpen steeds voller, steeds zuiverder de heerlijkheid van Immanuël te doen zien aan de kinderen dezer eeuw. De Heer geve dat voor u en mijne lieve moeder, onze overkomst herwaarts nog een vriendelijke zonnestraal op uw levensweg zijn moge! Die weg kort al op, o ik kan er haast niet zonder tranen aan denken, maar God zij geprezen: de zon die aan *dezen* kant zich tot ondergaan neigt, is dicht bij haren opgang aan *gene* zijde, en de schaduwen wijzen *allen* naar het *Oosten!* De weg loopt naar Boven, naar de eeuwige Stad!

Leden van het kiescollege! Gij hebt mij met groote en zeldzame eenstemmigheid voor de beroeping herwaarts aangewezen. Ik dank u voor uw vertrouwen, en hoop dat het ongeschokt zal blijven. Wanneer gij in mij zoekt een verkondiger van den Christus naar de Schriften, zult gij, geloof ik, niet teleurgesteld worden. Wanneer gij denkt dat ik mij als partijman of vaandeldrager van *éénige* richting hier kom vestigen, zult gij zeer bedrogen uitkomen. Alle menschen, menschenoordeel, menschengeschriften minder dan de ijdelheid zelve, maar Gods Woord toetssteen en regel voor alles — zóó zij en zóó blijve het! De Heere geve u wijsheid ook voor de keuze tot welke gij eerlang weder zult worden geroepen!

Broeders ouderlingen en diakenen! Namens uwe beide colleges heb ik, terstond nadat ik beroepen was, een zeer warm en dringend schrijven ontvangen, den wensch uitdrukkende dat ik komen mocht. Nu hier ben ik dan! Ontvangt mij met welwillendheid, en laat ons elkander steunen en helpen. Wanneer gij het oudvaderlijke bevestigingsformulier eens naleest, op welks vragen gij allen wel bevestigend geantwoord hebt, zult gij niet te klagen hebben dat er voor u niets te doen is in de gemeente. Laat ons gemeenschappelijk werken zoolang het voor ons dag is, en bij al den arbeid die ons wacht de schoone zinspreuk van ons kerkelijk zegel niet vergeten: „Laet u tlam leyden."

Predikanten dezer gemeente, waarde ambtgenooten! De geschiedenis verhaalt ons dat de Leidsche leeraren in vroegere eeuwen het nog al dikwijls met elkander oneens waren, en uwe voorgangers hebben destijds aan Magistraat en Prins menige moeielijkheid berokkend. En ook nú nog vormt gij, wanneer men op onze theologische schakeeringen let, in menig opzicht een „gemengd gezelschap." Doch, wat nood? Eén hoogepriester was er in Israël, met vele en velerlei priesteren. Eén Hoogepriester is daar in het geestelijk Israël, en Hij heeft vele en velerlei dienaren. Onze verhouding tot *Hem* bepale ook onzen onderlingen omgang, en de mate onzer vertrouwelijkheid met elkander. Maar laat ons dien omgang dan ook verder door geene „bijzaken" belemmeren! Ik hoop dat wij het steeds zóó druk met de geestelijke belangen dezer gemeente zullen hebben, dat wij nooit voor „persoonlijke" kwestietjes tijd zullen vinden, die *altoos* van den Heer afleiden, en gewis ook onzen arbeid in zijnen wijngaard schade doen. Gij kent de spreuk: „éénheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, liefde in alles." Die spreuk is ook uit mijn hart gegrepen, evenals die andere: „ik verdoem niemand, in wien ik *iets* van Christus vinde." Ach, wie onzer, ook al staat hij, (gelijk niet anders dan betamelijk is), op den grondslag van onze Kerk en hare belijdenis, zal het *durven* beweren dat hij de schoonheid des Heilands ten *volle* verstaat? Laat dan de een meer bizonderlijk den nadruk leggen op de rechtvaardiging, waarin de heiligmaking is opgesloten, de ander prijs stellen op eene volledige uiteenzetting der Gereformeerde leerbepalingen, een derde het gemoedelijke en mystieke element, een vierde de betooning des geloofs in het practische leven op den voorgrond plaatsen, een ander weer zich met voorliefde wijden aan het kerkelijk

recht, en zijn toepassing op onze verhoudingen bestudeeren, laat *mij* dan, gelijk ik zoo vurig wensch, de Godmenschelijkheid van den Heiland in het licht mogen stellen, er op wijzende hoe in dezen Christus waarlijk *alle* behoeften en aspiratiën des harten vervuld zijn — moeten wij daarom in zoovele elkander bestrijdende richtingen uitéén gaan? Buigen wij niet te samen onze knieën voor Immanuël, als onzen Heer en onzen God? Nog eens *deze* Christus, de Christus der H. Schriften (er *is* geen andere), bepale onze betrekking tot elkander. Laat ons, *indien wij in Hem één zijn*, elkaar steunen. Het is niet goed dat de mensch alleen zij, ook niet als predikant in een groote gemeente, waar de verleiding zoo groot is zich binnen een eigen kringetje van geestverwanten op te sluiten, en zich als een klein pausje te laten bewierooken. Ik hoop veel van uwe rijpere ervaring, ook ten opzichte dezer gemeente, te mogen leeren. Ontvangt mij dan met vertrouwen, en de Heer zegene ons te samen naar zijne grondelooze barmhartigheid!

Ambtgenooten van andere kerkgenootschappen hier ter stede, en medebroeders uit den omtrek! ik beveel mij voor uwen collegialen omgang aan. Ik heb daar steeds behoefte aan gehad, al schijnt het helaas! dat men in onze dagen met deze behoefte meer en meer een zonderling wordt. Een ieder staat tegenwoordig zoo op zichzelf, en heeft aan zichzelven genoeg. Ik niet! Niets verruimt meer onzen blik dan het over en weer uitwisselen van zijne ervaringen en gedachten. Leiden is niet meer, gelijk in vorige eeuwen, voor Warmond, Oegstgeest, Noordwijk en vele andere dorpen rondom haar gelegen, eene geestelijke moeder, die soms hare leeraars maandenlang „uitleende”, en in elk geval ze telkens ter prediking uitzond, omdat men daar nog van eigen herders verstoken was. Maar Leiden is toch nog een middelpunt, waar vervulling van stoffelijke en verstandelijke wenschen gezocht wordt. Wilt dan als gij daartoe herwaarts komt ook *mijne* woning somtijds als eene pleisterplaats aanzien, en kan ik u wellicht eens van dienst zijn, klopt dan gerust bij mij aan!

Leden der Gemeentecommissie! God geve u zijnen zegen op al uwe bemoeienissen voor den uitwendigen eeredienst, en al wat er mede samenhangt. Niemand kan meer dan ik verlangen naar een waardigen cultus in onze vaak onpractische, maar toch weer zoo schoone en eerwaardige kerkgebouwen, en meer waardeeren wat er gedaan wordt om onze bedehuizen passend en gewijd te maken. Ook de

kunst is eene dienaresse des Heeren, en hoog te schatten wanneer zij geheiligd wordt door het geloof, „zij de dochter onzer arme werkelijkheid, en onzer rijke verbeelding." Ik hoop dat onze omgang zich niet tot den kouden, officieelen band der waarlijk niet overdadige finantieele uitkeeringen bepalen zal, en dat wij ook in de geestelijke dingen elkander verstaan en tot zegen zijn zullen.

Edelachtbare Magistraat dezer stad! — en allicht zijt gij toch door één uwer leden alhier vertegenwoordigd — ik hoop als een gehoorzaam en rustig burger met de mijnen uwe bescherming te mogen genieten. De tijden zijn voorbij dat gij, gelijk in April 1579 geschiedde, eenvoudig den kerkeraad afzetten kondet, omdat de predikanten zich naar uwen zin te veel bemoeiden met het „politische regiment", of ouderlingen, die u niet bevielen, kortweg ter stede uitbandet. Indien nú maar niet het omgekeerde plaats greep, en de oude, zij het ook vaak drukkende, liefde voor onze vaderlandsche kerk, plaats maakte voor onverschilligheid of erger. Wat ons betreft: wij zullen niet ophouden van God het goede voor u te vragen, en te bidden dat uwe regeering moge strekken tot heil dezer oude, roemrijke stad.

Professoren aan deze doorluchtige Hoogeschool, en in het bizonder gij, Hoogleeraren in de Heilige Theologie! hoe gaarne zoude ik mij nog eens aan uwe voeten neerzetten, om uit den schat uwer geleerdheid aan te vullen, wat mij aan wijsheid ontbreekt. Wilt mij uwen omgang niet ontzeggen, en weest verzekerd dat ik *altoos* van u leeren wil. Er is niets dat zóózeer tot altoos dieper en steeds ernstiger studie dringt, dan de blijde ervaring, die ik Goddank met Filippus deelen mag: „wij *hebben* gevonden." *Die* zalige kennis, die wel het beginsel is van *alle* waarachtige wijsheid, zij ook u door 's Heeren genade boven alles begeerlijk, en worde het u meer en meer, mag het zijn ook door *mijnen* geringen dienst in het Evangelie!

Studenten aan deze Universiteit! Vurig wensch ik in en door u ook eenige aanraking te verkrijgen met de Academie die ik liefheb. Welke schoone herinneringen wekt uwe fiere Hoogeschool bij elken rechtgeaarden Nederlander op, herinneringen die ook prikkelen om voor het heden en de toekomst *alles* van God den Heer te verwachten. Voor *elken* student die van mij geestelijken raad zou kunnen begeeren, of die mijnen omgang mocht wenschen, stel ik mijn huis gaarne open. In het bizonder echter hoop ik voor *u* iets te kunnen zijn, studenten in de heilige Godgeleerdheid! Verschei-

denen uwer hebben mij een gemeenschappelijken brief geschreven, in de moeielijke dagen van beraad ten opzichte van dit beroep, een brief die mij groot genoegen deed, en die gewis veel heeft bijgedragen om mijne keuze tot aannemen dezer roepstem te neigen. God geve dat ik iets voor u zijn en doen kan! Geleerdheid kan ik u niet veel bijbrengen, daartoe vindt gij hier ter stede trouwens ook overvloedige gelegenheid, maar gaarne wil ik u er op wijzen dat allerlei talen en geslachtsrekeningen te kennen, en veel te weten van kritiek en historie, maar zonder het werk en de kritiek des Heiligen Geestes te verstaan, u machteloos houdt tegenover de raadselen onzer eeuw, machteloos ook tegenover de vragen van de arme zondaarszielen die gij u toebereidt te gaan weiden met den staf des Woords. Ja zelfs kennis der waarheid kan u, wanneer gij haar het offer van uw gansche hart niet brengen wilt, tot een last, tot een valstrik, tot een oordeel worden. God gebruike, om u tot deze onmisbare zelfkennis te brengen in genade ook mijn zwakken, gebrekkigen dienst!

Onderwijzers en onderwijzeressen der jeugd! het is mij behoefte ook ú nog een enkel woord toe te spreken. Ik heb hart voor het volk, en daarom ook voor u die in de school een zoo hooggewichtige taak ten opzichte onzer kinderen vervult. Wij zijn nog een *christelijke* natie, en gij hebt tot maatschappelijke en *christelijke* deugden de „hope des vaderlands” op te voeden. Ach, wilt dan ook den band met onze *christelijke* kerk wat nauwer aanhalen dan zoovelen uwer gewoon zijn te doen, tot schade van de school en tot schade van zichzelven. Persoonlijk, met het oog op onze tegenwoordige wetten, hartelijk voorstander van het *bizonder* onderwijs — mits het *waarlijk* „christelijk” zij, de *naam alléén* is helaas! niet altoos een waarborg voor het gehalte — zal het mij evenwel een groote vreugde zijn voor *elken* onderwijzer, waar hij ook geplaatst zij, iets goeds te mogen zijn door prediking of omgang.

Vrienden uit den Haag en Gouda! Ook gij waarde vriend Swaan die door uwe tegenwoordigheid wildet toonen dat gij de goede uren die wij te samen in Gouda doorleefden nog niet vergeten zijt, hebt dank voor uwe overkomst, en ook dit blijk uwer belangstelling in mijn persoon en werk. Voor mijn gevoel is de residentie, waar ik mijne gelukkige jeugd mocht slijten, nu nòg dichter bij dan in het toch reeds nabij gelegen Gouda, en dat ik u niet spoedig vergeten zal, lieve vrienden uit mijn pasverlaten arbeidsveld, allerminst u,

mijn voormalige ambtgenooten, met wie ik het zoo éénig-goed heb gehad, ik behoef het u wel niet te verzekeren. Wij willen elkanders hart thans niet week maken. Ontvangt nogmaals mijn diepgevoelden dank, en mijn hartgrondig vaartwel!

Gemeente van Leiden! tot u mijn laatste woord. Ook velen uwer hebben mij geschreven toen ik het beroep herwaarts ontvangen had, en sommigen heb ik zeer vriendelijk te bedanken voor alles wat zij reeds hebben gedaan, om mijnen weg te effenen, en bestaande moeielijkheden uit den weg te ruimen. God loone 't u! Maar anderen hebben mij brieven toegezonden, die ik maar half begrijp. De een schreef: „ik hoop toch maar dat u geen *eng* Evangelie zult brengen", een ander: „wij *verwachten* dat uw Evangelie *niet al te ruim* zal wezen." Maar lieve vrienden! hoeveel Evangelies kent gij dan toch wel? Ik ken er maar één, dat van Gods ontfermende genade voor een verloren wereld, het Evangelie van een armen zondaar en een rijken Christus, dat in Johannes drie vers zestien, dat in de gansche Schrift zijn beschrijving, zijn inhoud, zijn grenzen, zijn volledige uitdrukking vindt. Dàt Evangelie hoop ik u te verkondigen, mij er niet àl te zeer om bekommerend of ik aan de „verwachting" van dezen of genen voldoe, want ik heb van morgen verklaard in mijn hart te gevoelen, *niet* door een of andere *partij*, maar „wettiglijk door Gods *gemeente*, en mitsdien door *Godzelven* tot dezen dienst geroepen te zijn." *Dàt* Evangelie wensch ik u dan ook te brengen, zonder aanzien des persoons, en een *ander* Evangelie ken ik *niet!*

Anderen weer bevalen mij, reeds vóór ik bij u was, allerlei belangen aan: zending, bijbellezing, geheel-onthouding, christelijke school, ja wat al niet? Broeders! laat ons kalm en nuchter blijven. Laat ons niet dadelijk doen alsof wij nu reeds de intiemste vrienden van de wereld zijn, wij kennen elkander immers nog niet. Komt mij niet terstond met allerlei extra-arbeid belasten. Laat mij maar eerst met mijn gewone, gemeentelijke werk mogen beginnen. Zich te beperken, en niet dadelijk van alles op zich te nemen, is een les die ik niet zonder schade en schande geleerd heb, en nog altoos bezig ben te leeren. Ik hoop u te dienen, maar.... om Christus' wil. Ik wensch niemands slaaf te zijn, en mijn eigen oogen te gebruiken, en daarvoor moet gij mij den noodigen tijd gunnen. Als *gij* uwe oogen nu maar niet te veel op *mij*, en *ik* de mijne niet te veel op *u*, maar als wij ze *beiden* maar veel naar *Boven* slaan,

zal het, vertrouw ik, wel schikken. Gij zult dan niet vergeten op dezen dag een zeer gewonen dienaar gekregen te hebben, wien alle menschelijke zwakheden en zonden even goed eigen zijn als u, en wij zullen dan in den eersten tijd wat minder plannen maken, en wat meer voor elkander bidden. Dan zal God *zijn* plan, ook met mij, aan ons te samen wel duidelijk maken. Wilt ook niet te spoedig ongerust worden wanneer gij in mijne prediking, of mijne manier den eeredienst te leiden, eens iets opmerkt dat gij niet gewoon zijt [1]). De Heere Jezus noemt zich de *Waarheid* en niet de *Gewoonte*, en alleen Gods Woord biedt een vasten maatstaf om het oude zoowel als het nieuwe recht te beoordeelen. Voorts gelooven wij in een God die alle dingen *nieuw* maakt.

Bidders in ons midden! op u is, voorzoover men van menschen iets verwachten mag, mijne hope. Gij kunt mij zoo helpen. Terwijl de toonaangevers en partijgangers zich waarschijnlijk wel spoedig zullen opmaken om mij hunne wijze lessen te komen geven; terwijl anderen misschien reeds uit deze ééne prediking overvloedige stof tot verzuchtingen en waarschuwingen hebben geput; terwijl weer anderen misschien reeds morgen aan den dag met allerlei vermoeiende, platte, ongeestelijke vragen tot mij zullen komen, kunt *gij*, stillen in den lande! mij zoo goed doen door uwe voorbede getrouw en hartelijk voor mij op te zenden. Onder rijken zoowel als armen heb ik in mijne vorige gemeenten, ach! meestal niet *vele* maar daarom juist *dubbel gewaardeerde* broeders en zusters ontmoet, met wie ik van hart tot hart kon spreken. O wat was het dan liefelijk, te midden van zooveel dorheid en ongevoeligheid als aan onze kerkelijke toestanden gewoonlijk eigen zijn, van tijd tot tijd eens te mogen bemerken, het ook eens te mogen hooren en gevoelen: „wij begrijpen u! wij leven met u mede! wij deelen in uwen strijd!" Waarlijk, lieve vrienden! de zwaarste en moeielijkste beproevingen in het herderlijke leven zijn die, welke nooit in eenig archief ter wereld worden opgeteekend, en dagelijks geleden worden. Gelukkig de leeraar die dan somtijds door een ongeveinsden handdruk, door een woord van zuivere liefde gesterkt wordt. Moge ik van zulke eenvoudige, niet àl te theologische, niet àl te rede-

---

[1]) Belangstellende gemeenteleden zij het mij vergund te verwijzen naar mijn geschrift „Onze Eeredienst", waarin ik mij over het gewichtige onderwerp onzer gemeenschappelijke godsdienstoefeningen zeer uitvoerig, en ik vertrouw niet onduidelijk, heb uitgesproken. Groningen, J. B. Wolters, 1890.

neerende, maar kinderlijk geloovige zielen ook hier velen ontmoeten. Zij behooren tot die „zeven duizend" met welke de Heer vaak zijne overmoedige, en dan ook van zelf weer mismoedige en wankelmoedige dienaren komt vertroosten en leeren.

En zoo vat ik dan niet zonder een heilig beven, maar toch ook in stil vertrouwen den herderdersstaf in uw midden op, gemeente van Leiden! Moge dit mijn eerste woord als een uwer eigen leeraren tot u gesproken — en ik hoop *duidelijk* te zijn geweest, ik hoop dat gij mij *goed* begrepen hebt — nog door vele gezegende verkondigingen der oude, beproefde, zalige Evangelieboodschap gevolgd worden. Laat ons trachten elkander lief te hebben, want het is onmogelijk eene kudde waarlijk te weiden die men niet liefheeft; maar gij weet het even goed als ik: „liefde moet van twee kanten komen." Laat op onze liefde maar altoos het licht van het kruis vallen, gemeente! dan is zij voor *elke* eenzijdigheid bewaard. Het kruis alléén leert voor *alles* de rechte verhoudingen kennen. Over al onze ongerechtigheden, ook over de ongerechtigheid onzer „heilige dingen", ook over al het gebrekkige dat deze plechtige ure heeft aangekleefd, doe het bloed van Jezus Christus genadiglijk verzoening. Goddank dat wij een levenden, een blijvenden Hoogepriester *hebben!* Houd dit vast, gij zoekende, onrustige menschheid, houd dit vast, gij bekommerde ziel, houd dit vast, gij die vrede en rust gevonden hebt. „Niets o Jezus dan uw bloed, geeft voldoening aan 't gemoed." Niets dan de liefde van *dit* hoogepriesterlijke Hart, kan de nooden en ellenden van *ons* ledige, arme hart vervullen. Maar *die* liefde is dan ook *al*machtig. En daarom loof den Heere mijne ziel, en al wat binnen in mij is prijze zijnen heiligen Naam. Loof den Heere mijne ziel, en vergeet geene van zijne weldaden. Want zijne goedertierenheid is geweldig over ons, en de waarheid des Heeren is in der eeuwigheid. Hallelujah! Amen.

LITURGIE.

Gezang 2 : 3, 5.
Voorgelezen Hebr. 8 : 1—13.
Psalm 130 : 2, 4.
Gezang 50 : 3.
Psalm 65 : 2.

Z. M. KONING WILLEM II.

QUATRE-BRAS

EN

WATERLOO

DOOR

W. J. KNOOP,
GEPENSIONEERD LUITENANT-GENERAAL.

FEEST-UITGAAF.

SCHIEDAM,
H. A. M. ROELANTS.
1890.

VOORWOORD.

Hooggeachte Heer en Vriend! Mijn gezondheid laat mij niet toe om veel te schrijven; maar, natuurlijk kan ik niet anders dan met groot genoegen Uw vereerend verzoek tot het schrijven van een Voorwoord voor een goedkoope Volks-editie van „Quatre-Bras en Waterloo" aannemen. Beschouw dit weinige als zoodanig; zoo eenvoudig mogelijk, geen groote woorden.

t.t.

W. J. KNOOP.

DEN HAAG, 1 Junij 1890.

Gedrukt ter Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij van H. A. M. ROELANTS, te Schiedam.

QUATRE-BRAS EN WATERLOO.

Er zijn in de geschiedenis jaartallen en namen, die meer dan anderen een diepen indruk op de gemoederen der menschen blijven maken, omdat zij herinneren aan grootsche, buitengewone gebeurtenissen; gebeurtenissen, die den gewigtigsten invloed op het lot van het menschdom hebben uitgeoefend, en de wereld van gedaante hebben doen veranderen. Zoo zullen het jaartal 1815 en de naam Waterloo ons nooit onverschillig en koel laten; want zij brengen ons een kampstrijd in de herinnering, zoo bloedig, zoo grootsch, zoo heldhaftig gestreden, zoo onvergetelijk door de groote mannen, die daar optraden, door de gewigtige belangen, die daar op het spel stonden, door de gevolgen aan de uitkomst van dien strijd verbonden, dat de wereldgeschiedenis er misschien het gelijke niet meer van oplevert. Noem Waterloo, en ieder stelt zich dadelijk dien halfgod van den nieuweren tijd voor, de banden verbrekende, die hem kortstondig omgaven, opnieuw de keizerskroon op zijn schedel drukkende, opnieuw den kamp tegen geheel Europa aanvaardende; noem Waterloo, en gij verbeeldt u dat slagveld, waar Frankrijks krijgshaftige scharen, voortgestuwd door den wil van hun grooten veldheer, zich, evenals de woedende baren der zee, met onweêrstaanbaar geweld storten op die bataillons van Wellington, die daar pal staan als vaste en sterke dijken der vrijheid; noem Waterloo, en gij herinnert u zoo vele dappere landgenooten, die op het slagveld met roem streden, met zelfopoffering vielen; gij herinnert u dien Oranjevorst, die daar zijn bloed vergoot voor de vrijheid van Nederland, voor de onafhankelijkheid van Europa, en door zijn moed en zijne krijgsdeugd den luister verhoogde van een geslacht, dat zoo vele kampvechters voor de zaak des vaderlands heeft voortgebragt. Reeds bijna veertig jaren *) zijn verloopen sedert dien laatsten worstelstrijd tegen Napoleon, en toch is de herinnering daaraan nog zóó levendig in aller harten, alsof die strijd pas gisteren plaats had; en ieder onzer zegt het Da Costa na, wanneer hij zingt:

> „'t Kanon van Waterloo
> Galmt in mijne ooren nog."

Het is ons voornemen in de volgende bladen de krijgsgebeurtenissen van dat altijd gedenkwaardige jaar 1815 in overzigt te nemen, en zonder ons te wagen aan een uitvoerig verhaal daarvan — te zeer boven onze krachten verheven, — ons te bepalen tot de beschouwing van enkele punten, die dienen kunnen om de kennis en beoordeeling dier gebeurtenissen algemeener en juister te maken. Het is eene nieuwe poging, die wij wagen, om de krijgskennis meer onder onze landgenooten te verspreiden, en om iedereen in staat te stellen te beoordeelen, niet alleen dat zijne voorouders roemwaardig waren, maar ook **waarom** zij het zijn geweest.

De aanleiding tot dien arbeid vonden wij in de lezing der fransche vertaling van het bekende werk des heeren van Löben Sels, voor zoo ver den veldtogt van 1815 in de Nederlanden betreft *). De luit. kolon. van Löben Sels heeft door zijne »bijdragen tot de krijgsgeschiedenis van Napoleon Bonaparte" zich eene regtmatige aanspraak verworven op de achting en dankbaarheid zijner wapenbroeders en landgenooten; want in die bijdragen heeft hij met naauwgezette waarheid de roemrijke krijgsbedrijven opgeteekend van het hollandsche leger, in het tijdvak van het Fransche keizerrijk en in het jaar 1815. Zoo iets is bij ons eene zeldzaamheid; slechts schaars vindt men bij ons voorbeelden van goed geschreven krijgsgeschiedenissen; van juiste, waarheidlievende verhalen der door ons leger verrigte wapenfeiten; en het is eene wezenlijke oneer voor ons, dat daden en verrigtingen, die ons onmisken-

*) Men bedenke, dat het ongeveer 35 jaar geleden is dat dit geschreven werd. DE UITGEVER.

* Précis de la campagne de 1815 dans les Pays-Bas etc. La Haye, Doorman, 1849.

baar tot roem verstrekt hebben, alleen door vreemdelingen zijn beschreven en opgeteekend. De luit.-kolon. van Löben Sels maakt eene eervolle uitzondering op dien geest van laauwheid en onverschilligheid, die bij ons te algemeen is; hij, ten minste, heeft aan zijn vaderland de schatting van zijne talenten gebragt; hij heeft de eer van dat vaderland verdedigd; hij heeft medegewerkt tot de uitbreiding van onzen volksroem, en aan hem hebben wij het te danken, dat ook de vreemdeling weet, welk een gewigtig deel de nederlandsche krijgsmagt heeft gehad aan den laatsten worstelstrijd tegen Napoleon.

Het jaar 1814 had Napoleon, na heldhaftigen kamp, zien bezwijken voor de reusachtige overmagt zijner vijanden; de keizerlijke schepter was uit zijne handen gevallen, en weêr was een Bourbon op Frankrijks troon verheven.

Voor den aandachtigen opmerker moest het intusschen spoedig blijkbaar zijn, hoe moeijelijk het den nieuwen gebieder van Frankrijk zou vallen, het woelige, wispelturige volk, dat hij bestuurde, aan rust en gehoorzaamheid te gewennen; en hoe de strijdige, geheel vijandige partijen, waarin de natie verdeeld was, de voortduring der regering van Lodewijk XVIII ten hoogste onzeker maakten. Die vorst toch was niet alléén in Frankrijk teruggekomen, maar met hem waren een aantal zijner getrouwe aanhangers wedergekeerd; vijanden en slagtoffers der omwenteling van 1789, bestrijders van hare beginselen, die zelfs het goede loochenden, dat zij had voortgebragt, en die in hun blinden waan alles weêr tot den vorigen toestand wilden doen terugkeeren, en het geheele tijdvak van 1789 tot 1814 uit de geschiedenis van Frankrijk wilden wisschen. Is het wonder, dat zulke meeningen, voorgedragen op den trotschen toon van wie als gebieder meent te kunnen spreken, in de hoogste mate kwetsend en krenkend waren voor dat talrijke gedeelte der fransche natie, dat, met hart en ziel de beginselen der omwenteling toegedaan, daaraan zijne stoffelijke welvaart, zijne maatschappelijke ontwikkeling, zijne volksgrootheid, zijn schitterenden krijgsroem had te danken? Is het wonder, dat die edelen en die met den koning teruggekeerde ballingen weldra vreemden en vijanden waren te midden hunner landgenooten, wier denkwijze, zeden en belangen zoo geheel anders, zoo geheel strijdig waren met de hunne?

En mogen al soms dwaze adeltrots, onverstandige gehechtheid aan verouderde instellingen, bij velen der teruggekeerde koningsgezinden de oorzaak zijn geweest der vijandschap, die hunne landgenooten hun toedroegen, toch vordert de billijkheid te erkennen, dat die vijandschap bijna in den aard der dingen lag, en juist niet altijd aan de eene der twee partijen moet geweten worden. Er was eene te wijde klove tusschen die partijen; er was te veel gebeurd, wat eene verzoening en verbroedering onmogelijk maakte. De Vendeër, die onder Charette en la Roche Jacquelin de wapenen voor zijn koning had gevoerd, kon onmogelijk de hand toereiken aan den veteraan van Napoleon's legers, die op de slagvelden van Austerlitz en Friedland had gestreden; want beide, hoe verschillende zaak zij ook hadden voorgestaan, hadden toch den luister en de eer van den franschen naam uitgebreid, en de dapperheid verbroedert spoedig; maar hoe kon die verbroedering plaats vinden tusschen hem, die door het geweld der omwenteling have en erf had verloren, en hem, wien die omwenteling daarmede had verrijkt? Hoe kon er vriendschap, of zelfs maar vrede bestaan tusschen den edelman, die zijne vrienden en verwanten door de gerigtsbijl had zien vallen, en hem, wiens hand bevlekt was met het door de omwenteling onschuldig vergoten bloed? Zulk eene vereeniging van zoo strijdige, vijandige bestanddeelen te verwachten, was dwaas en ongerijmd: nog jaren lang zou Frankrijk in twee vijandige partijen verdeeld blijven; en alleen dan kon men op de uitdelging dier partijen rekenen, wanneer er een later geslacht was opgetreden, vrij van de driften en hartstogten der voorvaderen.

Met al de schranderheid en bekwaamheid, die Lodewijk XVIII bezat, was het hem dan toch niet mogelijk, zijne moeijelijke taak, het besturen van een zoo verdeeld rijk, goed te vervullen: te meer, omdat naast en om hem andere mannen waren, die zijne verstandige gematigdheid niet bezaten, en die, hetzij uit verblinding, hetzij met misdadige inzigten, er gedurig op uit waren, om de driften der partijen aan te wakkeren en het goede uit te roeijen, dat de koning wilde stichten. Die koning had bovendien voor het fransche volk twee hoofdgebreken: zijn uiterlijk was weinig indrukwekkend, en vreemde legers hadden hem op den troon gebragt. Ieder volk, maar vooral het fransche, wordt spoedig voor zijne hoofden ingenomen, wanneer deze door majesteit en kracht zich als door de natuur gevormde gebieders voordoen; maar hoe weinig moest een koning voldoen als Lodewijk XVIII, die oud, ziekelijk, zwaarlijvig, niets gebiedends, niets krijgshaftigs had, niet eens te paard kon stijgen; hoe ongunstig moest hij afsteken bij dien Korsikaan, wiens ijzersterk ligchaam elke vermoeijenis scheen te tarten, en die, aan het hoofd zijner legioenen, als het ware beeld van den oorlogsgod prijkte! — Maar ook die Korsikaan, hoe onderdrukkend en geweldig zijne regering was geweest, had toch altijd als hoogste doel den roem en den luister van het fransche volk voor oogen gehad: en zijn opvolger was op den troon gekomen door de vernedering en den val des vaderlands: door de zege der vreemde legers over Frankrijk. Dat was een denkbeeld, dat voor het roemzuchtige fransche volk niet te verduren viel; dat was een denkbeeld, dat de verbittering tegen den ouden vorstenstam steeds levendig hield; en tot aan de omwenteling van 1830, bleef het altijd een voornaam en niet te wederleggen verwijt tegen de Bourbons: »ils sont venus dans les bagages de l'étranger." Frankrijk kan onderdrukking verduren van de zijde zijner bestuurders; maar die bestuurders moeten nooit dwaas genoeg zijn om het te vernederen, of de volksijdelheid te kwetsen.

Was de groote massa van het fransche volk, om de opgenoemde redenen, vijandig gezind jegens de Bourbons, in het bijzonder gold dit van het leger; hier vooral was dit gevoel ten hoogste natuurlijk. Geen legerhoofd heeft ooit zijne soldaten met meer afgodische gehechtheid aan zich weten te verbinden, dan Napoleon; de verknochtheid der fransche soldaten aan hun keizer kende geene perken; en in die lange, eindelooze oorlogen, in verschillende werelddeelen onder zijne bevelen gevoerd, vindt men nooit, zelfs te midden der grootste gevaren, der nijpendste jammeren, een voorbeeld van wederspannigheid of onwil; maar daarentegen duizende voorbeelden van onbeperkte zelfopoffering. Voor die

oude beproefde soldaten, die op zoo menig slagveld onder Napoleon's aanvoering hadden overwonnen, was hun keizer alles; zij konden zich onmogelijk aan het denkbeeld gewennen, hem te moeten missen; met weêrzin gehoorzaamden zij de bevelen zijns opvolgers; reikhalzend en met een vast geloot zagen zij de terugkomst te gemoet van den man, die hen in staat zou stellen, de nederlagen der laatste jaren te wreken, en den hoon uit te wisschen, dien Frankrijk had ondergaan, toen de woeste benden van het noorden in zegepraal Parijs waren binnengetrokken.

Die gesteldheid der gemoederen in Frankrijk was natuurlijk Napoleon niet onbekend gebleven, en hij had daarin het middel gezien, om zich nogmaals van de verloren heerschappij meester te maken. Zijne zendelingen, over alle deelen van Frankrijk verspreid, wakkerden overal den moed zijner aanhangers aan, vermeerderden de vijandige gezindheid tegen de Bourbons, en stelden de terugkomst des keizers als onfeilbaar en als zeer aanstaande voor. Een digt net van zamenzwering overdekte als het ware geheel Frankrijk, omgaf de Bourbons, belemmerde al hunne handelingen, verblindde hen voor het steeds toenemende gevaar, gaf hen, om zoo te zeggen, geboeid en weêrloos aan hunne vijanden over. Eindelijk, toen de omwenteling genoeg is voorbereid; toen de grond, waarop de troon der Bourbons rust, reeds genoegzaam is ondermijnd; toen de in den vuurberg opgehoopte brandstoffen op het punt zijn uit te breken, doet Napoleon den beslissenden stap. Een rank vaartuig voert den nieuwen Cezar, door slechts weinigen vergezeld, over de wateren der Middellandsche zee; hij bereikt de kusten van Provence, en als een donderslag weêrgalmt het eensklaps in Europa: Napoleon is geland! Napoleon is in Frankrijk!

Moeten wij hier den togt des keizers van Cannes naar Parijs vermelden; dien togt, meer zegepraal dan krijgstogt? Moeten wij dien plotselingen omkeer van geheel Frankrijk verhalen; dat verlaten van den koning door zijne staats- en raadslieden; die betuigingen van verknochtheid, zoo ras vergeten; die eeden van trouw, zoo ras verbroken; dien afval des legers; dat verraad van Ney, — want wij kunnen hier geen zachter woord gebruiken voor de handeling van dien oorlogsman; en noch zijne onsterfelijke dapperheid, noch de rampzalige dood, dien hij later onderging, zijn in staat om het schandelijke weg te nemen van den meineed, die hij hier pleegde; — moeten wij de steden noemen, die hare poorten voor den terugkeerenden balling openden; de krijgsbenden optellen, afgezonden ter bestrijding des keizers en die zich bij diens eerste toespraak aan zijne zijde schaarden; de legerhoofden aanwijzen, die hun zwaard aan zijne dienst kwamen toewijden? Moeten wij schilderen, met welk eene snelle vlugt de keizerlijke adelaar zich over geheel Frankrijk uitbreidde; hoe ras de driekleurvlag weêr van de grijze torens van Nôtre Dame wapperde? — maar neen, dit zijn te welbekende, te veel beschreven feiten; het is onnoodig daaraan te herinneren; iedereen weet, hoe Lodewijk XVIII, verlaten en vlugtende, den troon zijner vaderen ontvlood, en hoe Napoleon weêr zijne intrede deed in het vorstelijk verblijf der Tuileriën.

Maar niet ongehinderd, niet onbetwist zou die herstelling van Napoleon's keizerrijk plaats hebben, en ras zou het vijanden en bestrijders zien opdagen. In het binnenland telde de verdreven koningsstam nog talrijke aanhangers, en de Vendée, getrouw aan de voorvaderlijke herinneringen, vatte dadelijk de wapenen tegen den nieuwen gebieder op; die gebieder werd bovendien belemmerd door de tegenwerking der vrijheidsgezinde partij, die, zich Frankrijks vroegere onderdrukking door Napoleon herinnerende, thans hare voorzorgen daartegen wilde nemen, het gezag des keizers aanmerkelijk beperkte, en ieder zijner handelingen met wantrouwen gadesloeg. Veel grooter nog waren de gevaren, waarmede het buitenland dreigde. Napoleon's ten onderbrenging en val was het voorname doel geweest, waarom de verbondene vorsten van Europa de wapenen tegen Frankrijk hadden gevoerd; dat doel was in 1814 bereikt; maar de terugkeer des keizers wierp alles weêr in duigen; en liet men hem ongehinderd op den franschen troon, dan was het te wachten, dat hij weldra zijne magt weêr zou willen uitbreiden, en ras, even als vroeger, gevaarlijk zou worden voor de vrijheid en onafhankelijkheid der andere europesche mogendheden. Zelfverdediging gebood het bestrijden van Napoleon. Dit zagen de vorsten van Europa te regt in; en daarom besloten zij niet te rusten, maar zich op nieuw te wapenen, en ten krachtdadigste hunne pogingen aan te wenden, om den man te beoorlogen, dien zij niet als den regtmatigen gebieder van Frankrijk, maar als een overweldiger beschouwden. De oorlog tegen Frankrijk werd bepaald.

Geduchte krijgstoerustingen werden aangewend, om Frankrijk te bestrijden, en de zege der bondgenooten zoo weinig mogelijk twijfelachtig te maken. Alom naderden sterke legers de grenzen van dat land. In de zuidelijke Nederlanden zouden zich twee legers zamentrekken, een pruissisch onder Blücher, een engelsch-nederlandsch onder Wellington; die vereenigde magt zou meer dan 200,000 man bedragen. Aan den Boven-Rijn trok eene oostenrijksche krijgsmagt van 230,000 man zamen; 60,000 Oostenrijkers en Sardiniërs stonden aan de grenzen van Italië; eene russische legermagt van 140,000 man was in aantogt. Voegt men hierbij de nog later oprukkende spaansche, duitsche en deensche krijgsbenden, dan kan men zonder overdrijving aannemen, dat Frankrijk in 1815 aangevallen zou worden door eene magt van niet minder dan 800,000 man.

Napoleon had te vergeefs pogingen aangewend, om het dreigende onweêr af te keeren, dat aan alle zijden om hem zamentrok; hij had te vergeefs de bondgenooten tot vredelievende inzigten trachten te brengen, of verdeeldheid onder hen te zaaijen. Alles was vruchteloos geweest; de vrede kon niet bewaard blijven, en het zwaard alleen moest beslissen. De oorlog was onvermijdelijk, en de keizer besloot den aanval zijner vijanden niet af te wachten in Frankrijk, maar zelf aan te vallen, en in de Nederlanden de legers der bondgenooten op te zoeken en slag te leveren. De helft van Junij was voor dien aanval bepaald, die over het zijn of niet zijn des franschen keizers moest beslissen.

Een der uitstekendste krijgskundigen van den nieuweren tijd, Clausewitz, heeft de vraag behandeld, in hoever Napoleon's besluit, om in Junij 1815 de legers van Blücher en Wellington aan te vallen al dan niet was goed te keuren; en hij heeft op eene overtuigende wijze aangetoond, dat dit besluit het beste was, dat Napoleon, in den toestand, waarin hij verkeerde, kon nemen; dat zoowel de meening,

dat de fransche keizer zich tot de verdediging had moeten bepalen, als de meening, dat hij dien aanval op de Nederlanden reeds vroeger, reeds in de maand April, had moeten verrigten, beide evenzeer ongegrond zijn. Wij zullen kortelijk de redenen mededeelen, die Clausewitz tot bevestiging van dat oordeel bijbrengt.

De aanval reeds in de maand April zou denkelijk de verovering van de Nederlanden, ten minste van het zuidelijk gedeelte, hebben ten gevolge gehad; want de legermagt der bondgenooten, die daar bijeentrok onder den prins van Oranje en onder den pruissischen generaal Kleist, bedroeg toen nog maar ongeveer 50,000 man. Maar welk voordeel zou die verovering der zuidelijke Nederlanden, dat slaan van die legermagt der bondgenooten hebben opgeleverd? Slechts een onbeduidend voordeel; de vermeestering van eenig grondgebied doet in den oorlog zeer weinig ter zake af, en het slaan van eene magt van 50,000 man zou niets beslissen in een kamp, waarin men honderdduizenden tegenover zich had. Die aanval, in April gedaan kon dus geene belangrijke gevolgen opleveren; en door zoo vroeg aan te vallen, kon men ook niet de noodige uitbreiding geven aan de strijdkrachten van Frankrijk. Die vroegtijdige aanval was dus onraadzaam.

Bleef men daarentegen verdedigend handelen en wachtte men den vijand in Frankrijk af, dan zouden de groote krijgsverrigtingen, de beslissende handelingen des oorlogs, niet in Junij plaats hebben, maar eerst eenige weken later tegen het einde van Julij of het begin van Augustus. Napoleon won dus, door zoo te handelen, eenige weken tijds; hij kon dus, in dat geval, zijne legermagt eene grootere uitbreiding geven, en in zoover was de verdediging voordeelig. Maar er waren andere redenen. waarom die verdediging voor Napoleon, in 1815, geheel onraadzaam was. Om eenen verdedigenden oorlog goed te kunnen voeren, moet men kunnen rekenen op de medewerking der bevolking, ten minste men moet hare vijandschap niet te duchten hebben; dit nu was niet de toestand, waarin Frankrijk zich in 1815 bevond; die toestand was juist het tegenovergestelde. In Frankrijk was eene sterke partij den Bourbons toegedaan, en dus Napoleon vijandig; die partij had, in sommige gedeelten des lands, reeds de wapenen opgevat; en het was te voorzien, dat, zoodra de legers der bondgenooten op den franschen bodem doordrongen, de opstand in kracht en uitbreiding zou toenemen, de koningsgezinden zich alom bij de vreemde legers zouden aansluiten, de handelingen dier legers begunstigen, de verdediging belemmeren, afval en verraad bij Napoleon's krijgsmagt zouden doen ontstaan. Daarom was het, in 1815, voor den franschen keizer onraadzaam, om den vijand in Frankrijk af te wachten; daarom kon hij de verdediging niet voeren, zoo als Frederik II dit in den zevenjarigen oorlog deed; de pruissische koning was toen zeker van zijn volk en van zijn leger, Napoleon in 1815 niet.

Daarentegen de aanval, in Junij op de legers der bondgenooten in de Nederlanden gedaan, kon goede en beslissende uitkomsten opleveren. Dat men dien aanval tot dien tijd uitstelde, was noodzakelijk om met meer krachten te kunnen optreden; langer uitstel mogt er evenwel niet plaats hebben; want dan zouden ook de overige legers der bondgenooten in werking komen en de overmagt des vijands te groot zijn; in Junij aanvallende, had men nog maar alleen met de legers van Blücher en Wellington te doen, en bestond de mogelijkheid om die legers te slaan, vóór de komst van de oostenrijksche en russische legermagt aan den Rijn. En eene groote overwinning, behaald op eene legermagt van tweemaal honderdduizend man, aangevoerd door de stoutste en uitstekendste bevelhebbers der bondgenooten, zou denkelijk beslissende gevolgen hebben gehad; zij zou de geestdrift van het fransche volk hebben opgewekt; de kracht van Napoleon verdubbeld; ontmoediging en verdeeldheid, de gewone gezellen van tegenspoed onder de bondgenooten doen ontstaan en de kansen op de overwinning aan de zijde van Frankrijk hebben gebragt. Onderstel, dat Napoleon in de Nederlanden de legers van Blücher en Wellington slaat en uiteendrijft, dan is het — wel niet zeker — maar toch zeer waarschijnlijk, dat het hem later gelukken zal ook aan de overige legermagten der bondgenooten het hoofd te bieden, en dat de oorlog eindigt met zijne erkenning als keizer van Frankrijk.

Eene overwinning op Blücher en Wellington was dus niet alleen voor Napoleon het eenige middel om zich op den Franschen troon te handhaven, maar kon hem ook tot de vorige magt en grootheid terugbrengen; en dat er kansen op die overwinning waren, dat die overwinning mogelijk was, zal blijken uit de opgave van de sterkte, zamenstelling en aanvoering der wederzijdsche legers.

In Junij 1815 was de geheele sterkte van de krijgsmagt, die Napoleon te velde kon brengen, een paar maal honderdduizend man; bovendien had men nog depôts en een aantal bataillons der nationale garde, tot bezetting der talrijke vestingen. De legermagt van tweemaal honderdduizend man kon evenwel niet geheel worden aangewend tegen den vijand in de Nederlanden; aan den Rijn, naar de zijde van Zwitserland, van Italië, aan de Spaansche grenzen moesten legercorpsen worden geplaatst; wel op zich zelve veel te zwak om de legers der bondgenooten het hoofd te bieden, maar die later sterkte zouden verkrijgen, door toevoeging der nationale garde en der volkswapening, waaraan zij tot kern zouden dienen: de opstand van de Vendée vorderde ook een legercorps ter bestrijding; en door dit alles kon de legermagt, waarmede Napoleon naar de Nederlanden oprukte, slechts eene sterkte verkrijgen, waaromtrent de opgave wel eens verschillend zijn, maar die denkelijk ongeveer 120,000 man zal hebben bedragen.

Hiertegenover had men nu twee legers van de bondgenooten: een Pruissisch leger, onder Blücher, 117,000 man sterk; een engelsch-nederlandsch leger, onder Wellington, 90 à 95,000 man tellende.

Men ziet dus, dat de legermagt der bondgenooten in de Nederlanden bijna het dubbel was van die, welke Napoleon aanvoerde. Maar soms kan de invloed der getalsterkte aanmerkelijk gewijzigd worden door de meerdere of mindere militaire waarde der troepen, door de meerdere of mindere bekwaamheid der aanvoerders; — laat ons onderzoeken, in hoever dit hier het geval was.

Bij de bondgenooten had het leger van Blücher het groote voordeel, van uit troepen te bestaan van eene en dezelfde natie, uit Pruissen. Het grootste gedeelte van het leger bestond uit oude soldaten, die reeds meer dan eenmaal zich met den vijand hadden gemeten, die vervuld waren met geestdrift, met vaderlandsliefde, met dien gloeijenden haat, die toen ter tijd alles wat Duitsch was, koesterde tegen

Frankrijk en tegen Napoleon. De roemvolle veldtogten van 1813 en 1814 hadden het Pruissische leger een groot vertrouwen gegeven in zijn eigene krachten en in de bekwaamheid van zijn stouten aanvoerder; en hoezeer, na de nederlaag bij Ligny, eenige duizende manschappen, nieuwe lotelingen, de gelederen verlieten, zoo pleit dit gewone verschijnsel, dat elken tegenspoed vergezelt, evenwel volstrekt niet tegen de waarde van het toenmalige pruissische leger, dat in alle opzigten als uitmuntend kon worden beschouwd.

Het door Wellington aangevoerde leger had eene zeer vreemdsoortige zamenstelling; men had daarbij britsche en hanoversche troepen, en het dusgenaamde duitsche legioen der nederlandsche krijgsmagt, Nassauers en Brunswijkers. De verschillende deelen van dit leger hadden alle niet dezelfde militaire waarde. De britsche regimenten konden als de kern en kracht van Wellington's leger worden aangemerkt; een goed gedeelte dier regimenten had, onder zijne aanvoering, de veldtogten in het Spaansche schiereiland medegemaakt en dáár ondervinding van den oorlog verkregen; werden die regimenten in sommige opzigten door de troepen van andere europeesche legers overtroffen, in dapperheid op het slagveld deden zij voor niemand onder. Hetzelfde geldt van het duitsche legioen, eene troepenafdeeling in britsche soldij, tijdens Napoleon's overheersching uit uitgewekene Duitschers zamengesteld; lange jaren hadden die troepen, onder Wellington, in Spanje gestreden; en krijgstucht, onvermoeidheid, beleid, schitterende dapperheid op het slagveld, hadden die uitstekende schaar ten allen tijde gekenmerkt. De Nassauers konden mede, in alle opzigten, als goede dappere troepen worden beschouwd; de hanoversche legermagt, over het geheel goed, telde evenwel troepen, die minder oefening en minder ondervinding hadden; de Brunswijkers bestonden grootendeels uit nieuwe ligtingen. Het nederlandsche leger, pas daargesteld, bestond voor het grootste gedeelte uit soldaten, die geene of weinig ondervinding van den oorlog hadden; en wanneer dat leger, aangevoerd door dappere en bekwame bevelhebbers, toch in dezen veldtogt uitmuntend zijne pligt heeft betracht, dan was dit iets, waarop men niet vooruit kon rekenen. In één woord, Wellington's leger bevatte uitmuntende, maar zeer ongelijke, zeer vreemdsoortige bestanddeelen; en het had niet zooveel eenheid, het maakte niet zulk een sterk en vast ligchaam uit, als het leger van Blücher.

Het leger, waarmede Napoleon in 1815 naar de Nederlanden oprukte, bestond geheel of grootendeels uit oude beproefde soldaten, gehard door vroegere oorlogen, gewoon aan krijgsgevaren, met geestdrift bezield voor de zaak huns keizers, brandende van verlangen om door schitterende overwinningen den hoon der vorige jaren uit te wisschen, en Frankrijk weêr op zijne vijanden te doen triomferen. Een leger, zóó zamengesteld, met zulke gevoelens bezield, heeft eene geduchte kracht, en geen onpartijdige kan de dapperheid en zelfopoffering loochenen, door Napoleon's soldaten in dezen veldtogt betoond; toch, bij al dat uitmuntende, kan men in het overhaaste der zamenstelling en in de staatkundige gebeurtenissen der laatste jaren oorzaken zien, die een nadeeligen invloed uitoefenden op het fransche leger van 1815.

Het is altijd voor een leger een groot voordeel, wanneer het reeds langen tijd bestaat, wanneer de verschillende deelen van dat leger reeds lang onder de bevelen van dezelfde aanvoerders gestaan hebben, en er daardoor in alle rangen eene nauwkeurige bekendheid met wapenbroeders en bevelhebbers, en een wederzijdsch vertrouwen zijn ontstaan, die hechtheid en sterkte aan eene krijgsmagt geven. Vereenig een aantal dappere soldaten, geef hun bekwame bevelhebbers, — wanneer die bevelhebbers en soldaten elkander nog vreemd zijn, nog pas zijn bijeengebragt, dan zal daaruit nog niet dat vaste en deugdzame militaire geheel ontstaan, dat men eerst door den tijd verkrijgt, wanneer bevelhebbers en soldaten elkaar hebben leeren kennen, en door ondervinding weten, wat zij van elkander hebben te verwachten. Dat voordeel nu van een langdurig bestaan miste Napoleon's leger in 1815; het was in haast bijeengebragt; vele gedeelten waren pas daargesteld, of van nieuwe bevelhebbers voorzien, geheel vreemd aan hunne soldaten; de aanvoerders der bataillons en regimenten kenden soms ternauwernood de namen van hunne officieren; de divisie-generaal had corpsen, die onder zijne bevelen waren gesteld, soms maar een enkelen keer gezien, en Ney, die zulk een gewigtige taak in dezen veldtogt vervulde, kwam maar een paar dagen voor het begin der vijandelijkheden bij het leger aan, en had niet eens den tijd gehad om zich paarden aan te schaffen. In één woord, Napoleon's leger van 1815, welk eene uitstekende dapperheid het ook op de slagvelden heeft betoond, had op lange na niet dat vaste, dat sterke, die orde, die eenheid, welke een langdurig zamenzijn aan de krijgsmagt had gegeven, tien jaren vroeger in de velden van Austerlitz bijeenverzameld.

Er was eene andere oorzaak, die nog veel verderfelijker werkte op het toenmalige fransche leger, en de kracht daarvan ondermijnde: het was het gemis aan vertrouwen op den goeden afloop des oorlogs. Het leger was, over het geheel, blindelings Napoleon toegedaan; maar toch, het geloof aan de onoverwinnelijkheid des keizers, het vertrouwen op de bestendigheid zijner heerschappij, bestond niet meer zoo als vroeger. Men had in 1814 den franschen keizer van den troon zien vallen; een ander vorst had hem vervangen; wel was deze nu weêr verdreven, en in weinige dagen tijds had eene nieuwe schildverheffing van den grooten oorlogsman plaats gehad; — maar wie waarborgde het, dat deze lang de teugels van het gezag in handen zou houden, en niet ten tweedenmale voor de wapenkracht van het verbonden Europa zou moeten zwichten? De snelle ommekeer der laatste jaren, die rassche vervanging van den eenen gebieder door den anderen, had ieder doen gevoelen, hoe onbestendig de staatkundige toestand van Frankrijk was, en hoe gemakkelijk het kon gebeuren, dat de Bourbons weêr op hunne beurt Napoleon op den franschen troon vervingen. Dit was een denkbeeld, dat aan geen gedeelte van het leger vreemd bleef, maar dat vooral in de hoogere rangen met kommer en angstvalligheid de toekomst deed te gemoet zien; de kansen van den strijd deed wikken en wegen, op maatregelen van eigenbelang deed peinzen voor het geval dat de Bourbons mogten zegevieren, en den ijver voor de zaak van Napoleon deed verflaauwen, de trouw aan den keizer deed wankelen. En wie kon, na de gebeurtenissen der laatste jaren, nog op het onwankelbare van die trouw, nog op de heiligheid van den militairen eed bouwen, nu er zoo veel voorbeelden waren geweest van het verbreken dier trouw, en nu die eed nog zoo korte-

lings was geschonden, toen een geheel leger de zaak zijns konings verliet en tot Napoleon overging? Wie kon nog zeggen, wat men morgen zou doen, welken vorst men dàn trouw zou zweren, welk vaandel men dàn zou volgen, welke kleuren men dàn zou dragen? Het geloof aan de toekomst bestond niet meer, en de stem van pligt en eer was bij sommigen vervangen door de ingevingen van zelfzucht en eigenbelang; het vertrouwen op wapenbroeders en bevelhebbers was aan het wankelen, en het rampzalige vermoeden van verraad was aan velen niet vreemd.

Vooral werd die ongelukkige gesteldheid der gemoederen niet weinig verergerd door eene gebeurtenis, die kort voor het openen van den veldtogt plaats had, en den meest ontmoedigenden, den verderfelijksten indruk op het leger te weeg bragt. Drie fransche officieren — waaronder een generaal, Bourmont, die zich door dapperheid en bekwaamheid een schitterenden militairen naam had gemaakt — verlieten, tijdens den opmarsch, de rijen van het fransche leger, en gingen over tot de vijanden van hun vaderland. Dit is eene handeling, die het fransche volk hun nooit heeft kunnen vergeven, en waarvan de tijd het schandelijke en misdadige niet heeft kunnen uitwisschen. Vijftien jaren later, toen de onbedachte Karel X zijne kroon op het spel zette in den kamp tegen het vrijheidsgezinde gedeelte zijns volks, was het voornamelijk de benoeming van Bourmont tot oorlogsminister, die de openbare meening tegen den koning in het harnas joeg; een kreet van verontwaardiging begroette die benoeming: »affront inoui, dont la France tressaille!" riep de hekeldichter Barthelémy uit; en in gloeijende verzen vermeldde hij die desertie van 1815, toen een fransch generaal, om tot den vijand over te loopen, in de stilte en duisternis zijne legertent verliet, »even als de overspelige vrouw: die in het geheim van de huwelijkssponde wegsluipt, om schande en misdaad op te zoeken." Die verguizende, verpletterende verzen vonden toen weêrklank door geheel Frankrijk, en de roemrijke tenonderbrenging van Algiers was niet vermogend, om die zoo algemeene en zoo krachtige uitdrukking van den volkshaat te bedwingen. De naam van Bourmont bleef in Frankrijk geschandvlekt.

Was dit ten onregte? Moet men daarin enkel de uitwerking zien van dien blinden partijhaat, die ook soms een geheel volk onregtvaardig maakt, en die alleen, na verloop van lange jaren, voor de stem der rede zwicht? Wij gelooven het niet; wij gelooven, dat eene handeling, als die, waaraan Bourmont zich in 1815 schuldig maakte, altijd veroordeeling verdient, altijd de regtmatige verontwaardiging moet opwekken van ieder, die nog niet onverschillig is voor goed en kwaad, voor eer en oneer. Er is in dat verbreken van zijn eed, in dat ontrouw worden aan zijn vaandel, in dat verlaten van zijne wapenbroeders, op het oogenblik, waarin deze strijd en doodsgevaren te gemoet gaan, iets dat stuit, iets dat niet kan verdedigd worden. Wij begrijpen het, dat men aan opstand, aan zamenzwering deel neemt; wij begrijpen het, dat men, bij den strijd der partijen, zich bij de slechtste partij aansluit; wij begrijpen het, dat men uit trouw aan het vaderland de wapenen voert tegen zijn koning, of uit trouw aan den koning de wapenen voert tegen zijn vaderland; staatkundige verblinding, staatkundige driften en hartstogten verklaren, verschoonen zulke handelingen, al is het dat zij ze niet regtvaardigen; maar wat wij **niet** begrijpen, wat naar ons inzien niet kan verklaard, niet kan verschoond worden, is de daad des krijgsmans, die in den oorlogstijd tot de vijanden van zijn vaderland overloopt. Chateaubriand, die, om zijn koning trouw te blijven, hem in ballingschap vergezelt en aan de raadslagen der vijanden van zijn vaderland deelneemt, had regt zóó te handelen: hij was geen krijgsman; — maar Bourmont, die krijgsman was en na Napoleon's terugkomst krijgsman **bleef**, had geen regt om — welke gevoelens van verknochtheid hij ook jegens de Bourbons koesterde — te midden des oorlogs tot de legers der bondgenooten over te gaan. Zijn militaire pligt verbood dit, en het verzaken van dien pligt is hem met regt tot blijvende oneer aangerekend.

Neemt men die overhaaste zamenstelling en dien verderfelijken invloed der staatkundige gebeurtenissen in aanmerking, dan ziet men, dat het fransche leger van 1815, indien al even goed, stellig niet beter was dan de legers der bondgenooten in de Nederlanden; dáárdoor kon het dus tegen zijne mindere getalsterkte niet op wegen. Onderzoeken wij, in hoever de bekwaamheden der legerhoofden daartoe konden bijdragen.

Het is eene oude, afgesleten waarheid, die heden ten dage door niemand meer betwist wordt, dat Napoleon, als legerhoofd, eene grootheid heeft bereikt, die elke vergelijking met een zijner tijdgenooten onmogelijk maakt; in oude en nieuwe geschiedenis zijn slechts zeer enkele namen van legerhoofden — die **naast** — geene, die **boven** den zijnen kunnen worden geplaatst. Maar even waar is het, dat men den franschen keizer groot onregt zou aandoen, wanneer men zijne bekwaamheid als veldheer alleen naar den veldtogt van 1815 wilde waarderen; die veldtogt is op lange na niet die, waarin hij het meeste heeft geschitterd. Integendeel, wel bemerkt men daarin nog dikwijls de hand des meesters; wel treft men daar nog soms uitstekend beraamde handelingen aan; wel kan men als zeker stellen, dat op het slagveld het meerdere beleid van Napoleon tegen eenige duizenden en tienduizenden soldaten zijner vijanden opweegt: maar aan den anderen kant is het onmogelijk te ontkennen, welke hooge bewondering men ook voor den franschen keizer koestert, dat deze in den veldtogt van 1815 niet die kracht, die rustelooze werkdadigheid van vroegere jaren heeft betoond; dat hij soms, bij gewigtige beslissende gelegenheden, op eene onbegrijpelijke wijze den gunstigen tijd om te handelen ongebruikt heeft laten voorbijgaan; en dat die verduisteringen van zijn veldheersgenie, ten minste voor een gedeelte, oorzaak zijn geweest van de zegepraal der bondgenooten. Er is een hemelsbreed verschil tusschen den Napeleon van 1815 en den veldheer, die het jaar te voren met zoo onbeduidende strijdkrachten geheel Europa het hoofd bood.

De aanvoerders der bondgenooten in de Nederlanden waren Blücher en Wellington.

Wie Blücher als een groot, uitstekend, of zelfs maar bekwaam veldheer voorstelt, doet aan de waarheid te kort; zulk eene voorstelling kan haar aanzijn danken aan partijzucht, aan de overdreven nationaliteit zijner landgenooten; zij kan door de geestdrift van het oogenblik worden verklaard; maar zij kan den toets van het onderzoek niet doorstaan; zij moet zwichten voor het onpartijdige

oordeel der latere tijden. Blücher was een man, die eene groote mate van stoutheid en geestkracht bezat, die door zijne geestdrift voor de zaak zijns vaderlands, door zijn gloeijenden haat tegen Frankrijk en Napoleon, door zijne erkende dapperheid, mogelijk ook door zijne zonderlinge ruwheid, in de hoogste mate populair was, en volk en leger vertrouwen inboezemde; maar een veldheer was hij niet. In het gewoel van den slag kon hij, even als de dapperste huzaar, de sabel gebruiken; maar het hoofd gebruiken om den slag te besturen, dat kon hij niet.

Ziedaar het beeld van Blücher, niet zoo als zijne overdreven lofredenaars het hebben voorgesteld, maar denkelijk meer met de waarheid overeenkomende. Blücher was eigenlijk slechts veldheer in naam; de wezenlijke veldheer was de pruissische generaal Gneisenau, een officier, wiens groote en uitstekende bekwaamheden algemeen erkend worden. Blücher had ten minste die verstandige en lofwaardige eigenschap, van meestal naar den raad van Gneisenau te luisteren, en steeds de voorkeur te geven aan de stoutste en moedigste handelingen, wat gewoonlijk in den oorlog het beste is.

Wellington, het andere legerhoofd der bondgenooten, stond, wat bekwaamheid als veldheer betrof, op veel hoogeren trap dan Blücher. Het moge waar zijn, dat de britsche aanvoerder, in zijne lange schitterende loopbaan, zeer veel aan het geluk heeft te danken gehad; het moge waar zijn, dat men bij hem niet, of slechts zeldzaam die buitengewone, grootsche handelingen opmerkt, vruchten van stoute ingevingen van het genie; het moge waar zijn, dat men, bij de studie van Wellington's veldtogten, menigvuldige afwijkingen der goede regels, talrijke onvoorzigtigheden, misslagen, roekelooze handelingen kan aanwijzen; toch zou het onbillijk, onregtvaardig zijn, de groote hoedanigheden te miskennen, die Wellington bij meer dan ééne gelegenheid ten toon spreidde. Zijne zorg voor de door hem aangevoerde troepen; zijne volharding en zijn geduld in het bestrijden en overwinnen van moeijelijkheden: de meesterlijke wijze, waarop hij goede, verdedigende stellingen wist uit te kiezen, slagvelden, uitmuntend geschikt voor de bijzondere vechtwijze der britsche regimenten; zijn heldere blik op het slagveld; de standvastigheid en uitstekende moed, die hem daar bijbleven, te midden der dreigendste gevaren; de geestdrift en heldenmoed, die hij zijne soldaten wist in te boezemen; dit alles bewijst, dat de roem, die den britschen veldheer omgeeft, niet zoo onverdiend is, als zijne vijanden soms hebben beweerd; en dat wanneer het dwaasheid is hem met Napoleon te vergelijken, hij evenwel een der bekwaamste van Napoleon's tegenstanders is geweest.

De veldheer, hoe goed, hoe uitstekend hij ook zij, kan evenwel niet alles regelen; meestal kan hij alleen den algemeenen gang der verrigtingen voorschrijven, en moet hij de bijzonderheden der uitvoering aan zijne onderbevelhebbers overlaten; zelfs het grootste legerhoofd is voor een gedeelte van zijne onderbevelhebbers afhankelijk, en de meerdere of mindere bekwaamheid van deze kan soms een beslissenden invloed op de uitkomst van een veldtogt hebben. De veldtogt van 1815 heeft bewezen, dat in dit opzigt de bondgenooten veel beter bedeeld waren dan hunne tegenpartij; bij de bondgenooten ontmoet men onderbevelhebbers, die een juist en helder inzigt in den gang der gebeurtenissen hebben; die bij beslissende gelegenheden uit zich zelven weten te handelen, niet alleen zonder, maar zelfs tegen ontvangen bevelen; Napoleon's onderbevelhebbers daarentegen betoonen weinig of geene strategische bekwaamheid, en zijn door de te letterlijke opvolging der ontvangen voorschriften voor een goed gedeelte oorzaak zijner nederlaag geweest. De fransche keizer zou denkelijk als overwinnaar uit dezen veldtogt zijn teruggekeerd, wanneer hij, in plaats van Ney en Grouchy, onderbevelhebbers had gehad, zoo als de prins van Oranje, de generaal Perponcher en andere hoofden der bondgenooten.

Trekken wij alles te zamen, dan zien wij, dat in getalsterkte het fransche leger ver voor dat der bondgenooten moest onderdoen; dat het in militaire waarde, hoogstens genomen, daarmede gelijk stond; dat de bondgenooten bekwamer onderbevelhebbers hadden; en dat alleen de uitstekendheid van het legerhoofd tegen de minderheid der fransche strijdkrachten in andere opzigten eenigzins opwoog. De kansen op de overwinning waren, aan de fransche zijde, dus niet zeer groot, en zij hingen voornamelijk daarvan af, of men de legermagt der bondgenooten al dan niet vereenigd zou vinden. Waren die legermagten vereenigd, dan maakten zij eene bijna dubbel zoo sterke magt uit als die van Napoleon, en zelfs de uitstekende bekwaamheid van den franschen keizer zou hem dan bezwaarlijk voor eene nederlaag kunnen behoeden; want teregt merkt Clausewitz aan, dat er bij de nieuwere europesche oorlogen weinig of geene voorbeelden bestaan, dat, onder gewone omstandigheden, een leger de overwinning behaald heeft op een dubbel zoo sterken vijand. De kans van Napoleon bestond dus daarin, zijne vijanden niet vereenigd te vinden, hen bij gedeelten aan te vallen en te slaan, en telkens op het slagveld met overmagt te verschijnen, al had hij, over het geheel van het oorlogstooneel, de minderheid. Tot die handeling, het voorname geheim van Napoleon's vroegere overwinningen, werd hem nu weêr eene gunstige gelegenheid gegeven door de verkeerde wijze, waarop de legers der bondgenooten in de Nederlanden waren geplaatst.

Vóór het begin en na het einde van een veldtogt, ook bij oogenblikken van stilstand, waarin de legers eenigen tijd werkeloos blijven, worden zij gewoonlijk in een kamp vereenigd, of wel verdeeld over de verschillende steden en dorpen der landstreek, en dáár bij de inwoners gehuisvest en gevoed. Die laatste handeling, het verdeelen van een leger in kantonnementen, is de meest algemeen gevolgde, omdat zij verschillende voordeelen vereenigt en de groote moeijelijkheid vermijdt, van in de voeding te moeten voorzien van een leger, dat op één punt is zamengetrokken. Dat betrekken van kantonnementen in oorlogstijd moet echter met de noodige voorzorgen geschieden; men moet maatregelen nemen tegen een plotseling oprukken van het vijandelijk leger; nadert die vijand tot den aanval, dan moet hij bij dien opmarsch lang genoeg worden opgehouden om het kantonnerend leger den tijd te geven op te breken, zich zamen te trekken en geheel vereenigd den vijand slag te leveren; »verdeel het leger om het te voeden, vereenig het om te strijden," dit is het groote, moeijelijke beginsel, door Napoleon daarover vastgesteld. De krijgskunst heeft dan ook verschillende regels voorgeschreven, die bij het betrekken van kantonnementen in oorlogstijd moeten worden nagekomen; als de voornaamsten

dier regels kan men opnoemen: het bepalen voor die kantonnementen van een vereenigingspunt, zoo ver mogelijk van den vijand verwijderd; het beveiligen der kantonnementen, door ze achter eene groote rivier, een gebergte of andere aanmerkelijke terreinsafscheiding te nemen; het plaatsen naar de zijde van den vijand van eene sterke voorhoede, bestemd om den eersten aanval des vijands door te staan en hem tijd te doen verliezen; en eindelijk, het eenigzins in verhouding brengen van de uitgestrektheid der kantonnementen met den afstand, waarop de voorhoede wordt vooruitgeschoven; — meestal schrijft men voor, dat die afstand nagenoeg gelijk moet zijn met den straal van den kring, door de kantonnementen uitgemaakt; maar het ligt in den aard der zaak, dat dit afhankelijk is van de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van een vijandelijken aanval.

Die krijgsregels nu waren door de bondgenootea op eene onverantwoordelijke wijze geheel verwaarloosd; en de kantonnementen van hunne legers in de zuidelijke Nederlanden waren zoo uitgebreid en zoo slecht gekozen, dat daardoor Napoleon veel kans had, hun eene geheele en beslissende nederlaag toe te brengen.

Blücher's leger was in de nabijheid der Maas geplaatst; en het schijnt, dat het dorp Sombref, op den weg van Namen naar Brussel, als het vereenigingspunt voor dat leger was aangegeven. Van de vier pruissische legercorpsen was dat van Ziethen aan de Sambre gekantonneerd, en vervulde de taak van voorhoede; gemiddeld was het daar slechts twee of drie uren gaans van het vereenigingspunt Sombref verwijderd. Het legercorps van Pirch kantonneerde op de beide oevers der Maas, van Namen tot Huy, gemiddeld op vijf á zeven uren afstand van Sombref; dat van Thielmann was op den regteroever der rivier, naar de zijde van Ciney en Dinant, gemiddeld acht à tien uren van het vereenigingspunt; dat van Bulow, tusschen Luik en Hannut geplaatst, was gemiddeld op twaalf uren afstand van Sombref; maar enkele kantonnementen waren tot bij de twintig uren van dat punt verwijderd.

Dat zulk eene plaatsing geheel slecht was, valt gemakkelijk aan te toonen. Napoleon's leger kon, bij eenige inspanning, in éénen dagmarsch van de grenzen tot Sombref oprukken; want de Sambre is eene onbeduidende rivier, die geen leger tegenhoudt; onmogelijk konden Blücher's legercorpsen in dienzelfden tijd te Sombref komen; hoogstens alleen Ziethen en Pirch. Napoleon zou dus daar alleen de helft van het pruissische leger te bestrijden hebben, en met zijne groote overmagt kon hij zeker zijn van de overwinning; daarna kon hij zich even zoo wenden tegen de naar Sombref oprukkende legercorpsen van Thielmann en van Bulow, en deze even zoo met groote overmagt aanvallen en slaan; de geheele vernieling van Blücher's leger kon het gevolg daarvan zijn.

Wendde Napoleon zich tegen het andere leger der bondgenooten, dan waren de kansen om dat leger verdeeld te vinden, nog gunstiger. Want Wellington had nòg grootere uitbreiding gegeven aan zijne krijgsmagt dan de pruissische veldheer. Het eerste legercorps, onder het bevel van den prins van Oranje, breidde zich uit over de landstreek tusschen Mons, Enghien en Nivelles; het tweede, onder den engelschen generaal Hill, was westelijk daarvan, in Henegouwen en Oostvlaanderen tot aan de Schelde; de reserve was grootendeels in en om Brussel en naar de zijde van Mechelen; de ruiterij in Henegouwen en Oostvlaanderen.

Die algemeene aanduidingen en een enkele blik op de kaart zijn voldoende, om een denkbeeld te geven van de groote uitbreiding, die de kantonnementen van het engelsch-nederlandsche leger hadden, en van de moeijelijkheid of onmogelijkheid om, bij een snel oprukken des vijands, dat leger te kunnen vereenigen. Het vereenigingspunt wordt nergens bepaald opgegeven; maar waar men het ook uitkoos, altoos zou, wanneer de vijand krachtig aanviel, slechts een gedeelte van het leger dat punt hebben kunnen bereiken. Zelfs te Antwerpen, zelfs in Westvlaanderen, te Ostende en te Nieuwpoort, stond een gedeelte van Wellington's krijgsmagt; en dat dit gedeelte volstrekt niet kon medewerken tot het bestrijden van een snel oprukkenden vijand, behoeft geen betoog.

Elk der beide legers van de bondgenooten was dus zoo ongelukkig geplaatst, dat het niet in het minste verzekerd kon zijn, zich tijdig te kunnen vereenigen bij een aanval van de fransche zijde; en wat betreft de zamentrekking van die legers tot ééne verbondene magt, daaraan viel volstrekt niet te denken. Zelfs blijkt het nergens, dat voor die zamentrekking beschikkingen waren genomen. Wèl vindt men in ééne opgave vermeld, dat, wanneer Napoleon's aanval op Blücher gerigt was, Wellington ter hulp van zijnen ambtgenoot zou snellen, en het engelsch-nederlandsche leger dan, twee en twintig uren tijds na het eerste kanonschot, vereenigd zou zijn te Quatre-Bras, op slechts een paar uren afstands van de pruissische krijgsmagt; maar, behalve dat die tijdsopgave eene ongerijmdheid is, en het engelsch-nederlandsche leger misschien driemaal zooveel tijds noodig had, om zich te Quatre-Bras zamen te trekken, zoo blijkt het ook uit verschillende handelingen van Wellington, dat de zamentrekking van zijn leger op dat punt volstrekt niet door hem is bedoeld. Gerustelijk kan men aannemen, dat de beide legerhoofden der bondgenooten niet de minste maatregelen hadden getroffen; om de zamenvoeging hunner krijgsmagt te verzekeren.

Dit nu is een groote, onverantwoordelijke misslag, dien de geschiedenis met het volste regt de aanvoerders der bondgenooten kan ten laste leggen, en die den noodlottigsten invloed op den afloop des oorlogs kon gehad hebben. Vereenigd waren Blücher en Wellington zoo sterk, dat zij bijna verzekerd konden zijn van de overwinning op Napoleon; gescheiden, gaven zij den franschen keizer de gunstigste kans, hen ieder afzonderlijk aan te vallen en te slaan. Verschillende redenen zijn aangevoerd, om die groote uitbreiding der kantonnementen te verklaren; de verwachting, dat Napoleon niet zou aanvallen; de wensch van Blücher, om bij de Maas en in gemeenschap met Duitschland te blijven; van Wellington, om in verband te zijn met Holland en met de zee; de begeerte om het grondgebied van een bondgenoot niet te veel te drukken, door de kantonnementen te digt bijeen te plaatsen; maar dat zijn allen eigenlijk onbeduidende redenen, redenen, geheel zonder waarde; door de verstandhoudingen in Frankrijk moest men weten, dat Napoleon zou aanvallen, en men wist het dan ook tijdig genoeg; dat Blücher in gemeenschap wilde blijven met Duitschland, Wellington met de zee, moest volstrekt niet in aanmerking komen; want het

verliezen dier gemeenschap was niets, in vergelijking van de vereeniging der beide groote legers; daarvan hing alles af. Wat den wensch aangaat, om de zuidelijke Nederlanden niet te veel te drukken door den last der inkwartiering, dit verklaart alleen, waarom men de legers zoo ver uitbreidde, toen de vijandelijkheden nog niet kort op handen waren, maar toen die vijandelijkheden wèl kort op handen waren; toen men de zekerheid had, dat het fransche leger aan de noordelijke grenzen bijeentrok; toen men wist, dat Napoleon zijne hoofdstad had verlaten, om zich aan het hoofd van dat leger te stellen; toen elke zuidewind den klank der fransche oorlogstrom kon overbrengen; toen men elken dag den geduchten franschen keizer aan het hoofd zijner legioenen ten aanval kon zien opdagen; toen was het geene zaak meer, te letten op den meerderen of minderen druk, welken de landstreek door de zamentrekking der legers zou lijden; toen was het zaak, alleen te letten op die maatregelen, die eene nederlaag konden afwenden en de overwinning verzekeren. Dat dit niet werd ingezien door de hoofden der bondgenooten, kan als eene gewigtige en moeijelijk te wederleggen beschuldiging tegen hun beleid worden ingebragt.

Napoleon, in het algemeen bekend met de plaatsing der vijandelijke legers in de Nederlanden, besluit partij te trekken van die gebrekkige plaatsing, snel op te rukken, zich tusschen de legers van Blücher en Wellington in te plaatsen, zóó de doorbreking van de magt der bondgenooten te bewerken, en achtereenvolgens de beide vijandelijke legers aan te vallen en te slaan. De verschillende fransche legercorpsen trekken naar de zijde der Nederlanden; de garde gaat den 8sten Junij van Parijs op marsch, en rukt met snelheid naar de noordelijke grenzen; de keizer zelf verlaat den 12den zijne hoofdstad; den 14den Junij is hij aan het hoofd zijner legioenen en geeft dezen door eene legerorder kennis van het begin des oorlogs.

Die legerorder, even als de meeste legerorders van Napoleon, is in dien indrukwekkenden, welsprekenden toon vervat, die zeker niet vrij is van overdrijving en niet altijd eene koele ontleding toelaat; maar die juist geschikt is om den krijgsman, tot wien zij gerigt wordt, met vertrouwen te vervullen en in geestdrift te ontvlammen. Zij vangt aan met eene herinnering aan de roemrijke veldslagen van Marengo en Friedland, waarvan de 14de Junij de jaardag is. »Daar!" zeide de fransche keizer »werd het lot van Europa beslist; dáár, even als te Austerlitz, evenals te Wagram, zijn wij te edelmoedig geweest, en hebben wij geloof geslagen aan de beloften en eeden dier vorsten, die wij op den troon hebben gelaten, en die thans zich verbonden hebben tegen Frankrijks onafhankelijkheid en heiligste regten, die thans de onregtvaardigste aller oorlogen beginnen... Maar zijn zij en wij dan niet meer dezelfde menschen van voorheen? Soldaten! die Pruissen, thans zoo opgeblazen van trots, hebt gij overwonnen te Jena toen zij d r i e m a a l , te Montmirail toen zij z e s m a a l talrijker waren!" Daarna herinnert Napoleon aan de gruwzame martelingen, welke zij ondergaan hebben, die het ongeluk hadden in krijgsgevangenschap bij de Britten te komen; hij verwijst op de sympathie der kleinere staten van Europa voor Frankrijk; op het ijdele der verwachting, om dat land te kunnen onderdrukken en vernederen; en ten slotte roept hij zijne krijgers toe: »Soldaten! wij hebben zware marschen te verrigten, veldslagen te leveren, gevaren door te staan; maar met standvastigheid zal de zege ons blijven, en zullen de regten, de eer en het welzijn van het vaderland herwonnen worden. Voor ieder Franschman, die moed heeft, is het uur gekomen om te overwinnen of te sterven."

Bezield door die heldentaal wachtte het leger met ongeduld op den aanvang der vijandelijkheden. Den 14den Junij stond dat leger in drie groote afdeelingen, onmiddellijk aan de nederlandsche grenzen; links, te Solre sur Sambre, waren de legercorpsen van d'Erlon en Reille, te zamen groote 40,000 man; in het midden, te Beaumont, de keizer zelf, met de garde, de legercorpsen van Van Damme en van Lobau en de reserve-kavallerie, in alles ongeveer 60,000 man; regts, te Philippeville, het legercorps van Gérard, 15 à 20,000 man sterk. Die drie massa's rukten nu, in den vroegen ochtend van den 15den Junij naar de Sambre op, en waren bestemd om zich te vereenigen tusschen Marchiennes en Charleroi, de rivier over te gaan en aan de andere zijde den vijand aan te vallen.

Algemeen is men het daarover eens, dat de beschikkingen voor dien opmarsch van het fransche leger naar de Sambre, op den 15den Junij, uitmuntend waren en met regt mogen worden aangehaald als een voorbeeld voor zulke handelingen; maar dat daarentegen de uitvoering van dien marsch zeer veel te wenschen overliet. De marsch begon 's ochtends vroeg: reeds om vier uur kwam men in gevecht met de voorste posten der Pruissen, op den regteroever der Sambre; natuurlijk werden deze teruggedrongen, en een paar bataillons, die te lang bleven stand houden, gingen geheel verloren. Om 8 uur 's ochtends was de fransche ruiterij van Domont reeds voor Charleroi; die stad, toen geen vesting, bleef door de Pruissen nog eenigen tijd bezet en werd eerst om 10½ uur door Napoleon's troepen in bezit genomen; om 11 uur waren die troepen ook meester van den overgang der Sambre bij Marchiennes. Van de linker-kolonne rukt nu Reille, door d'Erlon gevolgd, den steenweg op naar Brussel; en Ney, die aan het hoofd dezer kolonne staat, heeft last door te dringen tot Quatre-Bras, het vereenigingspunt der twee wegen van Charleroi en Namen naar Brussel. De hoofdmagt van het Fransche leger moet van Charleroi vooruitrukken in de rigting van Sombref; maar hierbij heeft eene noodlottige, onverklaarbare vertraging plaats: eenige uren worden werkeloos doorgebragt, en eerst in den namiddag, tusschen vijf en zes uur, stelt men zich weêr in beweging. De pruissische troepen worden nu verder teruggedrongen op Sombref; de fransche troepen volgen den vijand, maar niet verder dan tot in de nabijheid van het stadje Fleurus, op nog een uur afstands van Sombref. Op den brusselschen steenweg dringt Ney niet verder voort dan tot aan Frasnes, een dorp nog bijna een uur van Quatre-Bras verwijderd.

De hoofden der bondgenooten, hoezeer tijdig onderrigt, dat Napoleon de hoofdstad had verlaten en het fransche leger in aantogt was naar de noordergrenzen, hadden evenwel volstrekt geene maatregelen genomen om hunne krijgsmagt bijeen te trekken; alles bleef werkeloos en rustig, even alsof er geen gevaar dreigde. Op den avond van den 14den zendt echter Ziethen het berigt in, dat de menigte der legervuren, die men bij den vijand ontwaart en de mededeelingen van vijandelijke over-

loopers het bijna zeker maken, dat Napoleon den volgenden dag ten aanval zal oprukken. Op dit berigt worden, te middernacht, uit het pruissische hoofdkwartier te Sombref bevelen afgezonden aan de verschillende legercorpsen, om in allerijl op te breken en zich te Sombref te vereenigen. Maar, in weêrwil van den goeden wederstand, dien Ziethen aan de Sambre bood, zou, bij eenige voortvarendheid aan de fransche zijde, die vereeniging onmogelijk geweest zijn; want op den 15den, 's avonds, had men te Sombref nog slechts twee legercorpsen, dat van Ziethen, dat terugtrekkende en door verlies verzwakt was, en dat van Pirch, waarvan eene brigade nog was achtergebleven en eerst den volgenden ochtend Sombref bereikte. Thielman kwam op den avond van den 15den te Namen, nog vijf uur van Sombref; Bulow was nog bezig met het zamentrekken zijner troepen.

Bij Wellington's leger was hoegenaamd niets gedaan. De britsche veldheer had wel, even als zijn ambtgenoot, de berigten van Ziethen ontvangen, even zoo als de berigten van andere gedeelten der voorposten, over den opmarsch van den vijand; maar niets werd in de plaatsing der troepen veranderd. Bij het voortdringen van Ney op den brusselschen steenweg was het daar geplaatste gedeelte van Wellington's leger aan den aanval des vijands blootgesteld. Dit gedeelte bestond uit de helft der nederlandsche divisie Perponcher, de brigade van Saxen-Weimar, een naam, in onze nieuwere krijgsgeschiedenis roemrijk bekend en goed klinkend in weêrwil van zijn vreemden oorsprong. Die aanvoerder, pas met het bevel der brigade bekleed, verzamelt, op de tijding van de nadering des vijands, zijne bataillons-kommandanten: »Mijne Heeren!" zegt hij, »ik ben volstrekt zonder bevelen; maar ik heb nooit gehoord, dat men een veldtogt met een terugtogt begint, en daarom zullen wij te Quatre-Bras stand houden." Een bataillon, dat met de rijdende batterij Byleveld in het voorwaarts liggende dorp Frasnes was geplaatst, wordt daar, omstreeks zes en een half uur 's avonds, aangevallen door de voorste troepen van Ney, voetvolk en ruiterij; het dorp wordt na een onbeduidend gevecht ontruimd; maar de vijand, die nu ten noorden van het dorp wil voortrukken, wordt daarin verhinderd door het vuur der nederlandsche batterij, die zich hier »uitstekend dapper" gedroeg; dit zijn de bewoordingen, door Saxen-Weimar, stellig een bevoegd beoordeelaar, wanneer het op dapperheid aankomt — in zijn verslag gebezigd. De Nederlanders gaan toen langzaam en in orde op Quatre-Bras terug.

Ziedaar kortelijk de gebeurtenissen van den 15den Junij; zij hebben volstrekt niet beantwoord aan de voordeelen, die Napoleon's leger dien dag had kunnen en moeten behalen. Aan het pruissische leger was eenig verlies toegebragt, zoo als dit bij den ernstigen aanval op eene voorposten-keten gewoonlijk plaats heeft; maar die verliezen maakten hoogstens een paar duizend man uit; ander voordeel was er door de fransche troepen niet behaald; de vijandelijke legers waren niet in wanorde, niet geslagen; en vier en twintig uren waren zoo goed als nutteloos verloopen, waarvan de bondgenooten partij konden trekken om hunne magt te verzamelen.

Stel tegenover die nietige uitkomsten het belangrijke, het beslissende, dat die uitkomsten hadden kunnen zijn: aan de Sambre had men Ziethen veel grootere verliezen kunnen toebrengen, en gemakkelijk eene zijner brigaden (de brigade Steinmetz,) die te lang te Fontaine-l'Evêque was gebleven, kunnen afsnijden en geheel vernielen; men had nog den 15den tot Sombref kunnen voortrukken, en daar eene wisse overwinning kunnen behalen op de veel minder sterke pruissische magt; men had daardoor de zamentrekking van Blücher's leger onmogelijk gemaakt; en dat leger daarna bij gedeelten kunnen slaan; Ney had nog den 15den tot Quatre-Bras kunnen doordringen, dáár de zwakke troepenafdeeling van Saxen-Weimar kunnen uiteendrijven, en op die wijze Wellington beletten om de Pruissen ter hulp te komen. Dat alles was mogelijk, dat alles was zeer goed uitvoerbaar; en het valt dus niet te loochenen, dat Napoleon reeds op den 15den Junij de beslissing van den oorlog in handen had.

Wil men hierop aanmerken, dat toch dit doordringen van het fransche leger tot Sombref reeds op den 15den, eene moeijelijke handeling was, daar het dan eenen marsch van acht uren had moeten verrigten, en dit voor een leger geen gewone marsch is, dan antwoorden wij daarop: dat het waar is, dat een marsch van acht uren gaans voor een leger iets ongewoons is, en stellig niet dikwijls en niet aanhoudend mag gevorderd worden; maar dat men dit wel mag doen voor eene enkele keer, ter bereiking van een gewigtig doel; dat men hier eene buitengewone uitkomst kon verkrijgen, en dit dus ook wel eene buitengewone inspanning mogt kosten; dat die marsch bovendien onder de gunstigste omstandigheden plaats zou hebben, in een goed jaargetijde, op een langen dag, en juist bij den aanvang van den veldtogt, terwijl de troepen nog niets hoegenaamd geleden hadden; en dat men van een leger als het fransche, en van een aanvoerder als Napoleon, zulke marschen mogt verwachten, daar in vroegere veldtogten, zoo als onder anderen in dien van 1796 in Italië, in dien van 1809 in Duitschland, voorbeelden voorkomen van buitengewone inspanningen, verreweg overtreffende de inspanning van het in eens tot Sombref doormarscheren. Men zou daar dan aangekomen zijn met vermoeide troepen; dit kan zijn; maar de vijand, dien men te bestrijden had, zou in geen beteren toestand verkeeren; want het eene pruissische legercorps, Ziethen, was geslagen, terugtrekkende, vervolgd; en het andere, Pirch, had ook een aanmerkelijken marsch verrigt, om Sombref te bereiken.

Dat op den 15den Junij het fransche leger slechts onbeduidende voordeelen behaalde, is wel eensdeels toe te schrijven aan de goede houding der Pruissen van Ziethen en der nederlandsche brigade van Saxen-Weimar; maar nog veel meer moet men het wijten aan gemis van werkdadigheid aan de fransche zijde. Verschillende oorzaken worden daarvoor opgegeven: volgens sommige opgaven gingen de fransche legercorpsen veel later op marsch dan bevolen was; volgens andere werden die legercorpsen opgehouden door de slechte wegen, of wel sloegen zij verkeerde wegen in en verdwaalden; hoe het zij, zoo veel is zeker, dat de marsch naar de Sambre slecht werd verrigt. Het niet doordringen van Ney tot Quatre-Bras wordt door vele fransche schrijvers aan dien maarschalk geweten, die Napoleon's stellige bevelen niet opvolgde, de verdedigers van Ney zeggen, dat die voorschriften des franschen keizers volstrekt den stelligen last niet inhielden om tot Quatre-Bras voort te rukken, maar alleen het bevel om de troepen van Wellington, die men ontmoette, terug te dringen; en dat Ney het niet voorzigtig rekende, om zich verder dan tot Frasnes

te wagen, daar hij niet wist, welke magt de bondgenooten te Quatre-Bras hadden vereenigd. Aan wien de schuld ook moet geweten worden, dit is gewis, dat reeds bij het begin van den veldtogt aan de fransche zijde eene weifeling en eene langzaamheid kunnen worden opgemerkt, die anders aan Napoleon's veldtogten vreemd zijn.

Maar wat vooral te veroordeelen is, is Wellington's werkeloosheid gedurende den geheelen dag van den 15den Junij. — Den lezers van Byron is de treffende schildering bekend, die de dichter in de »Childe Harold" geeft van de verrassende uitwerking, welke Napoleon's aanval in Belgie's hoofdstad te weeg bragt: die schitterende zalen, die alles vereenigen wat Brussel schoons en aanzienlijks bevatte; die feestvreugde, die ruischende dansmuzijk, plotseling afgebroken door den doffen klank van het kanon; de aanvankelijke onzekerheid, wat dat onheilspellend geluid beteekent; Brunswijk's hertog, in somber gepeins verzonken, daardoor herinnerd aan zijns vaders sneuvelen, daardoor vervuld met het voorgevoel van zijn eigen dood; spoedig de zekerheid, dat het de vijand is, die nadert; het staken der feestvreugde, het vaarwel zeggen van hen, die elkaar mogelijk nimmer zullen wederzien; de overhaaste bevelen, de drukte, de verwarring, het ratelen der oorlogswagens over de straten, de klank der schrille krijgsmuzijk van Schotlands bergbewoners; dit alles vormt bij den dichter een tafereel, zoo schoon, zoo levendig, dat hij, die het eenmaal gelezen heeft, het altijd in gedachtenis behoudt. — Er is eenige waarheid in die dichterlijke voorstelling: op den avond van den 15den Junij gaf de hertogin van Richmond te Brussel een luisterrijk bal, waar een groot aantal officieren van Wellington's leger waren, die vandaar regtstreeks naar het slagveld vertrokken. Maar men moet zich de zaak niet voorstellen, alsof eerst op den avond van den 15den, en eerst door het geschutvuur Wellington van de nadering des vijands werd onderrigt; behalve de vroegere tijdingen, die het oprukken van het fransche leger naar de noordergrenzen aankondigden, is het stellig zeker, dat Wellington in den ochtend van den 15den berigten kreeg van den opmarsch des vijands naar de Sambre. Desniettemin laat de britsche veldheer den geheelen dag verloopen, zonder de minste bevelen te geven tot het in beweging stellen van zijn leger.

Die werkeloosheid van het britsche legerhoofd, in een tijdvak waarin ieder uur zijne waarde had, kan mogelijk wel verklaard, maar moeijelijk geregtvaardigd worden Het schijnt, dat Wellington, naar de inzigten van eene verouderde krijgskunst, een overdreven belang stelde in het bezit der hoofdstad, en inderdaad meende, dat Napoleons operatiën minder tot doel zouden hebben het slaan en vernielen van de legers der bondgenooten, dan wel het bemagtigen van Brussel; Wellington was van meening, dat de aanval naar de zijde van de Sambre slechts in schijn geschiedde, enkel met inzigt, om de legermagt der bondgenooten daarheen te lokken, en aan andere gedeelten van het fransche leger de gelegenheid te geven, gemakkelijk tot Brussel door te dringen. Dit wilde de britsche veldheer verhinderen, en daarom stelde hij den afmarsch van zijn leger uit, en liet het nog bij Brussel; de bescherming dier hoofdstad schijnt, gedurende den ganschen veldtogt, bij hem het heerschende denkbeeld te zijn geweest. Als men, in Gurwood's verzameling, de militaire brieven en bevelen van Wellington over dit tijdvak leest, dan kan men ten duidelijkste opmaken, dat werkelijk de inzigten van den britschen veldheer zoodanig zijn geweest, als wij hier vermelden. Die inzigten verklaren zijne werkeloosheid op den 15den Junij: regtvaardigen zij die? Verre vandaar; want dat hier het bezit of niet bezit van Brussel hoegenaamd niets ter zake afdeed; dat het hier alleen aankwam op het vereenigen van de legermagt der bondgenooten, op het slag leveren, op het overwinnen; dat het ongerijmd was te gelooven, dat Napoleon, om Brussel te vermeesteren, of om welke reden dan ook, zijne magt zou verdeelen en in gescheidene legerafdeelingen ten aanval oprukken; dat dit eene algeheele onbekendheid aanduidt met Napoleon's eenvoudige en verhevene veldheerskunst; en dat men, door werkeloos te blijven op den 15den, het pruissische leger aan eene geheele nederlaag blootstelde; — dit alles zijn waarheden, zoo duidelijk, zoo eenvoudig, dat zij door niemand kunnen worden betwijfeld.

Eindelijk, den 15den, om tien uur 's avonds, worden door den britschen veldheer de bevelen uitgevaardigd voor de zamentrekking van zijn leger. Waar moet die zamentrekking geschieden? Te Quatre-Bras, om, volgens de in sommige opgaven vermelde afspraak, Blücher ter hulp te komen? — Volstrekt niet. Die zamentrekking — het is bijna ongeloofelijk, maar het is te stellig bewezen om betwijfeld te worden — die zamentrekking moet, naar Wellington's bevelen, te Nivelles geschieden; te Nivelles, op een dagmarsch afstand van Sombref; zoodat, waren die bevelen uitgevoerd, het engelsch-nederlandsche leger, op den 16den, buiten de mogelijkheid zou zijn geweest het pruissische in het minste bij te staan, en dit laatste dus ongehinderd door de geheele magt van Napoleon zou kunnen worden aangevallen en verpletterd. Gelukkig voor de zaak der bondgenooten, dat Wellington onderbevelhebbers had, begaafd met genoeg doorzigt om het verkeerde zijner bevelen in te zien, en met genoeg karakter om ongehoorzaam te durven zijn aan die bevelen.

Van de nederlandsche divisie Perponcher stond op den avond van den 15den, de eene brigade, Bylandt, te Nivelles; de andere, Saxen-Weimar, was, zooals wij gezien hebben, vechtende voor den vijand teruggegaan tot Quatre-Bras; de generaal Perponcher zond aan laatstgenoemde brigade bevel, zich op dat punt te handhaven, voornemens haar te komen ondersteunen met de brigade Bylandt. Maar om één uur 's nachts (van 15 op 16 Junij) ontvangt Perponcher het bevel, dat de vereeniging te Nivelles en het ontruimen van Quatre-Bras voorschrijft; de hollandsche generaal ziet het verkeerde, het verderfelijke van die handeling in, waardoor alle gemeenschap met Blücher wordt verbroken en diens leger aan eene geheele nederlaag blootgesteld; hij besluit niet te gehoorzamen, maar te Quatre-Bras te blijven stand houden. De aanvoerder van het eerste legercorps, de prins van Oranje, ontvangt kennis van dit besluit en keurt het goed, dadelijk de juistheid der inzigten van Perponcher erkennende. Later schijnt ook Wellington het verkeerde der ontruiming van Quatre-Bras te hebben ingezien; ten minste in den loop van den 16den Junij trekken de verschillende gedeelten zijns legers derwaarts, zonder dat het echter blijkt, wanneer die veranderde marschbevelen zijn gegeven.

Aan het werk van den heer Löben Sels komt de groote verdienste toe, van op eene duidelijke,

onwederlegbare wijze te hebben aangetoond, dat, wanneer op den 16den Junij eene engelsch-nederlandsche krijgsmagt bij Quatre-Bras heeft gestreden, dit plaats heeft gehad in weêrwil van de bevelen van Wellington, en enkel te danken is aan het besluit van den generaal Perponcher, om niettegenstaande die bevelen, te Quatre-Bras stand te blijven houden, en aan de handeling des Prinsen van Oranje, die dit besluit dadelijk goedkeurde en tot het zijne maakte. De uitkomst des oorlogs, Napoleon's nederlaag en val, hebben denkelijk afgehangen van het beleid dier beide hollandsche aanvoerders; want waren Wellington's bevelen door hen opgevolgd, dan had Napoleon op den 16den Junij het pruissische leger geheel kunnen vernietigen, en daarna met overmagt zich tegen het engelsch-nederlandsche kunnen wenden. En dat dit geene losse onderstelling is, kan men bewijzen door de getuigenis van een man, wiens naam een zeer groot gezag in krijgskundige zaken moet uitoefenen, van den generaal Gneisenau, den werkelijken opperbevelhebber van het pruissische leger van 1815. Die bevelhebber wendde zich, bij een brief van den 12den Junij 1817, aan den koning van Pruissen, met het verzoek, dat onder de nederlandsche offfcieren, door dien koning met eereteekenen vereerd voor hun gehouden gedrag in 1815, vooral de luitenant-generaal Perponcher mogt in aanmerking komen. Na het bezet houden en verdedigen van Quatre-Bras door den hollandschen generaal te hebben vermeld, laat Gneisenau daarop volgen: »Wanneer de luitenant-generaal Perponcher het bevel van den hertog van Wellington had opgevolgd; wanneer hij op Nivelles was teruggetrokken en niet een zoo goeden wederstand had geboden, dan had de maarschalk Ney, te Quatre-Bras gekomen, zich regts kunnen wenden, in den rug komen van het leger, dat onder bevel van vorst Blücher te Ligny streed, en dat leger geheel ten ondergang kunnen brengen." — Die getuigenis van een zoo bevoegd beoordeelaar is voor ons van de hoogste waarde, daar zij bewijst, welk een beslissenden invloed dat besluit des prinsen van Oranje en van den generaal Perponcher op de uitkomst van den veldtogt van 1815 heeft uitgeoefend.

Den 16den Junij trokken dus de verschillende divisiën van Wellington's leger naar Quatre-Bras, maar bereikten op dien dag slechts voor een klein gedeelte die stelling. Den 16den vereenigde Blücher zijne magt in de stelling bij Sombref of Ligny; de legercorpsen van Ziethen en Pirch waren reeds daar en ook het legercorps van Thielmann kwam in den voormiddag tusschen elf en twaalf uur aan. Hoewel hij zeker wist, dat het vierde legercorps, dat van Bulow, op den 16den niet kon aankomen, rekende Blücher evenwel zijne drie legercorpsen, te zamen 80 à 85,000 man uitmakende, sterk genoeg, om den vijand af te wachten en slag te leveren. Blücher vertrouwde op de sterkte zijner stelling, en op den bijstand van Wellington's leger, dat te Quatre-Bras zamentrok.

Aan de fransche zijde wilde Napoleon, met de garde, de legercorpsen van Van Damme en van Gérard, en met drie ruitercorpsen, den 16den aanvallen op de stelling der Pruissen bij Sombref; die fransche regermagt zal in alles ruim 65,000 man hebben uitgemaakt. Het legercorps van Lobau, ongeveer 9,000 man, bleef aanvankelijk als reserve bij Charleroi, maar rukte later ook op naar het slagveld van Sombref, zonder evenwel deel aan den strijd te nemen. Ney moest aanvallen op de stelling der bondgenooten te Quatre-Bras en kreeg daartoe onder zijne bevelen de legercorpsen van Reille en d'Erlon en het ruitercorps van Kellerman, in alles ongeveer 45,000 man; het legercorps van d'Erlon was echter niet dadelijk beschikbaar, daar het nog ver achter was, nog nabij de Sambre.

Die wederzijdsche beschikkingen gaven aanleiding, op den 16den Junij, tot de twee veldslagen van Ligny en van Quatre-Bras; veldslagen, die in het naauwste verband met elkander staan, dewijl de beide slagvelden slechts een paar uren van elkander verwijderd en niet gescheiden waren door bijzondere moeijelijkheden van het terrein. De handelingen op het eene slagveld hadden dus een regtstreekschen invloed op de handelingen op het andere; de beide veldslagen maken, als het ware, een geheel uit.

De strijd bij Ligny zullen wij slechts kortelijk vermelden.

Blücher had hier, achter de beek van Ligny, eene stelling genomen, die, gedekt door Ligny, St. Amand en andere dorpen, eene zeer groote sterkte had; te meer, omdat het golvende, heuvelachtige terrein aan den vijand het overzigt moeijelijk maakte en Napoleon een geheel verkeerd denkbeeld van die stelling deed opvatten. De aanval had hier, aan de fransche zijde, eerst plaats des namiddags tusschen twee en drie uren; algemeen wordt die traagheid veroordeeld, omdat door het late uur van aanval, de beslissing van den strijd eerst kon plaats hebben met het invallen van den nacht, toen de duisternis noodzaakte het gevecht af te breken en het pruissische leger toeliet, ongehinderd af te trekken. Beide partijen streden hier met eene schitterende dapperheid; maar het beleid, waarmede de fransche keizer den slag leidde en bestuurde, overtrof verreweg dat van zijn tegenstander.

Onder de aanmerkingen, die hier op Blücher's handelingen worden gemaakt, vindt men vermeld: dat hij te veel uitbreiding aan zijne stelling had gegeven; te weinig partij trok van het legercorps van Thielmann; een veel te groot getal troepen voor de dorpsgevechten aanwendde en daardoor onnut maakte; en bij herhaling tot den aanval overging, onder omstandigheden, die voor zulk eene handeling ongunstig waren. Bewondering verdient de wijze, waarop Napoleon spaarzaam met zijne strijdkrachten wist om te gaan, en het gevecht langen tijd met zoo weinig troepen te voeren, dat hij, hoezeer hij een 15 à 20,000 man minder sterk was dan de Pruissen, evenwel in het laatste gedeelte van den strijd nog eene sterke reserve beschikbaar had, terwijl bij den vijand nagenoeg alles was in het gevecht gebragt. De aanwending dier reserve gaf Napoleon dan ook de overwinning; er had eene doorbreking plaats bij het dorp Ligny; het pruissische leger moest, geslagen, het slagveld verlaten; maar de invallende nacht belette alle vervolging; en hoezeer de Pruissen geschut achterlieten en eenige duizend man meer verloren dan hunne tegenpartij, hoezeer, ten gevolge der nederlaag, hun leger nog verzwakt werd door het wegloopen van eenige duizenden vlugtelingen, zoo was die nederlaag echter volstrekt van geen beslissenden aard, en de overwinning, door Napoleon bij Ligny behaald, kan volstrekt niet in vergelijking komen met overwinningen als die van Austerlitz of Jena.

Dadelijk, bij het begin van den slag van Ligny, had de fransche keizer ingezien, dat het noodzake-

lijk was eene grootere magt tegen Blucher aan te wenden, en hij besloot daarom het legercorps van d'Erlon tot zich te trekken, dat aanvankelijk bestemd was, om onder Ney te Quatre-Bras werkzaam te zijn; het bevel daartoe wordt aan dien maarschalk afgezonden. De ordonnance-officier, overbrenger van dat bevel, ontmoet nabij het dorp Frasnes het legercorps van d'Erlon, dat naar Quatre-Bras trok; de officier bekend met het bevel dat hij overbragt, deelt het aan d'Erlon mede, en haalt dien generaal over om zijn marsch op Quatre-Bras te staken, en dadelijk, regtsaf slaande, naar het slagveld van Ligny te trekken. De ordonnance-officier zet daarna zijne zending naar Ney voort; maar de maarschalk begrijpt dat bevel van Napoleon geheel anders, en maakt er ten onregte uit op, dat eerst na het vermeesteren der stelling van Quatre-Bras, het legercorps van d'Erlon naar Ligny moet trekken; en daar die stelling nog niet vermeesterd is, oordeelt hij, dat d'Erlon naar het slagveld van Quatre-Bras moet terugkeeren; hij zendt hem den last daartoe. d'Erlon ontvangt dat bevel, op het oogenblik dat hij met zijn legercorps reeds nabij het pruissische leger is; hij gehoorzaamt oogenblikkelijk, keert weêr naar Quatre-Bras terug, komt daar aan toen de strijd is afgeloopen; en door die reeks van onhandigheden en misslagen gebeurde het, dat op den 16den Junij 20,000 man fransche troepen nutteloos heen en weder trokken, zonder een schot op den vijand te doen!

De gelijktijdige slag van Quatre-Bras is voor ons Nederlanders van meer belang, en zal eene minder korte vermelding vorderen.

Het strategische gewigt, dat die stelling bij Quatre-Bras had; het belang, dat Napoleon in hare vermeestering stelde, en de omstandigheid, dat dáár een zoo klein aantal Nederlanders aan eene zoo groote overmagt des vijands het hoofd heeft geboden, hebben soms aanleiding gegeven tot het denkbeeld, dat die stelling eene groote natuurlijke sterkte had, van dien aard, dat, even als in eene vesting, eene kleine magt zich daar met goed gevolg tegen een veel sterker vijand kon verdedigen. Niets is evenwel meer onjuist, minder met de waarheid overeenkomstig, dan dit denkbeeld; de stelling bij Quatre-Bras had volstrekt geene bijzondere sterkte, het was in alle opzigten een zeer gewone stelling.

Daar waar de twee steenwegen van Namen naar Nivelles, en van Charleroi naar Brussel elkaar snijden, heeft men het gehucht Quatre-Bras, in 1815 bestaande uit eene groote hoeve, eene herberg en een klein aantal andere huizen. Onmiddellijk bij dat gehucht beginnende en zich over eene lengte van een half uur gaans in zuid-westelijke rigting uitbreidende, had men het bosch van Bossu, waarvan de breedte gemiddeld 600 à 700 pas bedroeg; dit bosch, waardoor goede wegen liepen, leverde de gewone voordeelen voor een verdediger op, dat men dáár met een minder aantal troepen een sterkeren vijand het hoofd kon bieden, en dat die vijand niet kon weten, welke magt a c h t e r het bosch was geplaatst. Buiten den boschrand, aan de zuid-oostzijde, naar de zijde van den steenweg van Charleroi, had men twee pachthoeven, Grand- en Petit-Pierrepont; eene derde hoeve, Germioncourt, vermaard geworden door den strijd van den 16en, was aan den straatweg van Charleroi, aan de oostzijde, maar veel digter bij Quatre-Bras, slechts een klein kwartier uurs daarvan verwijderd. Die hoeven waren, zoo als meestal in deze landstreek, uit hechte steenen gebouwen zamengesteld; halfweg tusschen Germioncourt en Quatre-Bras had men eene schaapskooi. Van Quatre-Bras in zuidelijke rigting den weg naar Charleroi volgende, komt men, op bijna een uur afstands van eerstgenoemde plaats, aan het dorp Frasnes, waar Ney's troepen waren. Oostelijk van het dorp, naar de zijde van den namenschen steenweg, had men het uitgestrekte bosch van Villers Peruin, dat gunstig voor de verdediging zou zijn geweest, had het zich niet op te grooten afstand van Quatre-Bras bevonden; om die reden bleef het onbezet en ook daarom kon men geen partij trekken van het gehucht Péraumont, tusschen het bosch van Villers Peruin en den namenschen steenweg. — Ziedaar de voornaamste bijzonderheden van dat slagveld van Quatre-Bras; kleine, geheel onbeduidende beken doorsneden het slagveld, maar over het geheel liet de grond toch de ongehinderde werking toe van alle wapens; alleen had het golvende terrein, waarop toen hoog koorn stond, dien invloed, dat daardoor het uitzigt niet zeer uitgestrekt kon zijn.

In die stelling had de prins van Oranje, in den ochtend van den 16den Junij, de divisie Perponcher vereenigd, op één bataillon na, dat aanvankelijk nog te Nivelles moest blijven. Die divisie maakte twee brigaden uit; de eene (Saxen-Weimar) bestond uit vijf bataillons Nassauers in nederlandsche dienst; de andere (Bylandt) had hier vier nederlandsche bataillons; bij die infanterie had men twee batterijen, eene rijdende onder Byleveld, en eene veldbatterij onder Stievenaar. In alles maakte dit eene krijgsmagt uit van groote 6,000 man infanterie met 16 stukken geschut, maar zonder eenige ruiterij. — De legermagt van Ney, die te Quatre-Bras in werking kwam, telde groote 16,000 man infanterie, 5,000 ruiters en 50 stukken geschut; dus bijna driemaal zooveel voetvolk dan de Nederlanders; meer dan driemaal zooveel geschut en eene talrijke ruiterij, die bij de Nederlanders geheel ontbrak. Bij de magt des prinsen van Oranje had men bovendien een aantal jonge soldaten; Ney's legermagt bestond geheel uit oude, beproefde krijgers, aangevoerd door bevelhebbers, zoo als Kellerman, Foy, Bachelu en anderen, wier namen met een zoo welverdienden roem van dapperheid en bekwaamheid waren omgeven; terwijl het fransche legerhoofd zelf, door zijn onstuimigen en buitengewonen moed, de schrik zijner vijanden, de trots en sterkte zijner soldaten was geworden.

Oranje zag zeer goed in, dat de ontmoeting der kleine nederlandsche afdeeling met dien vijand, wiens juiste sterkte men niet kende, maar wiens geduchte overmagt niet te betwijfelen viel, niet anders dan eene nederlaag kon te weeg brengen; toch moest die ontmoeting plaats hebben, daar men, door het terugtrekken en het verlaten der stelling bij Quatre-Bras, het aan Wellington's divisiën onmogelijk zou gemaakt hebben, zich daar te vereenigen. Alles hing er maar van af, of de Nederlanders lang genoeg den vijand het hoofd zouden kunnen bieden, om de overige troepen der bondgenooten in staat te stellen het slagveld te bereiken, en dáár den strijd minder ongelijk te maken; tot dien tijd zou die strijd stellig in het nadeel der Nederlanders zijn; zij zouden verliezen lijden; maar tèn koste daarvan moest het behoud der stelling, de vereeniging des legers worden gekocht.

In gewone omstandigheden zou de voorzigtigheid hebben voorgeschreven, om met zoo kleine magt,

als de Oranjevorst bij Quatre-Bras aanvoerde, in de onmiddellijke nabijheid van het beschermende bosch van Bossu stelling te nemen; hier echter was dit minder goed, daar zulk eene bedachtzame handeling den vijand dadelijk tot den aanval zou hebben uitgelokt, en hem dadelijk de geringe sterkte der nederlandsche krijgsmagt zou hebben doen kennen. Oranje's heldere veldheersblik deed hem inzien, dat het hier zaak was, te wagen, zelfs veel te wagen; en dat, door eene meer vooruitspringende stelling te nemen, men den vijand beter in ontzag zou houden en hem doen gelooven, dat achter het bosch van Bossu sterke reserves tot ondersteuning der Nederlanders gereed stonden. Dat die vooruitspringende stelling groote gevaren opleverde, viel niet te ontveinzen; maar de prins rekende die gevaren te kunnen braveren, sterk door het vertrouwen op zijn eigen beleid, op de bekwaamheid zijner officieren, en op de geestdrift, welke hij zijnen jongen soldaten wist in te boezemen.

De nederlandsche troepen plaatsten zich in slagorde, dwars over den weg naar Charleroi, de regtervleugel het bosch van Bossu bezettende, de linker zich naar de zijde van Péraumont uitbreidende. Zes stukken van de batterij Stievenaar en vijf van de batterij Byleveld stonden aan weêrszijden van den steenweg, eene groote duizend pas ten zuiden van Germioncourt; de twee andere stukken der batterij Stievenaar, onder bevel van Winzinger, waren aan de zuid-oostelijke punt van het bosch van Bossu geplaatst; en Koopman stond met de drie overige stukken der rijdende batterij bij den namenschen steenweg, westelijk van Péraumont. Van de infanterie bezette de brigade Saxen-Weimar het bosch van Bossu en de hoeven Grand en Petit Pierrepont; een bataillon Nassauers was buiten het bosch geplaatst, tot dekking der batterij Stievenaar. Van Bylandt's brigade was het bataillon jagers No. 27 (Gruneboscb) gedeeltelijk in eene tirailleurlinie opgelost, zich oostelijk van den steenweg van Charleroi tot bij Péraumont uitbreidende; gedeeltelijk diende het tot bedekking voor de artillerie van Byleveld. Het 5de bataillon militie (Westenberg) stond bij Germioncourt; het 7de en 8ste militie (Singendonck en de Jong) stonden, als reserve, bij Quatre-Bras; het 7de van linie (van der Sanden) was nog niet aangekomen.

De geheele voormiddag van den 16den verloopt, zonder dat de fransche troepen een aanval beginnen; er hebben niets anders plaats dan weinig beduidende schermutselingen nabij het bosch van Villers-Peruin, waarbij de fransche tirailleurs door de jagers van Grunebosch teruggedrongen werden. Die langzaamheid van Ney had gedeeltelijk tot oorzaak de gebrekkige wijze, waarop de opmarsch van den vorigen dag had plaats gehad, en het achter zijn van sommige zijner divisiën; gedeeltelijk de beduchtheid van dien aanvoerder, dat de bondgenooten reeds eene te sterke magt te Quatre-Bras vereenigd zouden hebben. Het is eerst na één uur 's namiddags, dat men de fransche kolonnes uit Frasnes ziet opdagen en ten aanval oprukken, onder den kreet van: »leve de keizer!" Van de drie infanterie divisiën, rukt die van Foy, in het midden, aan weêrszijden van den steenweg voort; de divisie Bachelu gaat regts, langs het bosch van Villers-Peruin; links, maar iets achterwaarts, is de divisie Jerôme Bonaparte, die zich naar de zijde van het bosch van Bossu wendt; die divisiën zijn bataillonsgewijze in geslotene kolonnes, met sterke liniën tirailleurs voorop. De ruiter divisie Piré, lanciers en jagers te paard, beschermt of volgt den opmarsch van het voetvolk. Kellerman's zware ruiterij is op dat oogenblik nog niet op het slagveld, maar verschijnt kort daarna.

Het lag in den aard der zaak, dat de aanval van eene zoo sterke magt de zwakke bataillons des prinsen van Oranje moest doen teruggaan; echter had dit niet plaats dan na gevechten, die niet alleen ten hoogste roemvol waren voor de Nederlanders, maar die bovenal tijd deden winnen, waarop hier alles aankwam. De fransche artillerie der divisiën Foy en Piré, te zamen 14 stukken, kwam in batterij dwars over den steenweg, tegenover die der Nederlanders; er had een geschutvuur plaats, dat door de batterijen Byleveld en Stievenaar goed werd volgehouden, en dat de vijandelijke kolonnes verhinderde, over den steenweg en naar het bosch van Bossu voort te rukken. Maar op den regtervleugel had Bachelu veld gewonnen; hij had, door zijne overmagt en door de medewerking der ruiterij van Piré, de jagers van Grunebosch gedwongen terug te gaan, en bedreigde nu, door zijn voortrukken, de linkerzijde van de nederlandsche artillerie; deze was daardoor gedwongen terug te gaan; zij verdeelde zich, en terwijl Byleveld's vuurmonden zich zijwaarts van Germioncourt plaatsten, stelde zich Stievenaar's batterij bij den oostelijken rand van het bosch van Bossu. Hier hield die batterij nog eenigen tijd het vuur tegen den vijand vol, totdat de dappere Stievenaar door eene vijandelijke granaat doodelijk gewond werd; het sneuvelen van dien aanvoerder, de groote overmagt van het fransche geschut en het oprukken van sterke vijandelijke kolonnes, drong toen de nederlandsche veldbatterij om achter het bosch van Bossu terug te gaan; alleen de twee door Winzinger aangevoerde vuurmonden bleven nog bij de zuidelijke punt van het bosch.

Toen ging Ney over tot den aanval op het bosch van Bossu en op de hoeve Germioncourt. Het aanvankelijk afwezige bataillon van Van der Sanden en dat van de Jong waren opgerukt en hadden zich geplaatst bij den oostelijken rand van het bosch van Bossu, ten noorden van Pierrepont; het hevige geschutvuur des vijands dwong die bataillons weêr in het bosch terug te gaan. Het fransche voetvolk maakte hier echter geene vorderingen en werd tegengehouden door twee nassausche bataillons en door dat van Singendonck, in persoon door den prins van Oranje tegen den vijand aangevoerd.

Germioncourt werd met uitstekende dapperheid door Westenberg verdedigd; en het 5de militiebataillon sloeg hier langen tijd alle aanvallen af. Oranje was hier weêr de ziel van de verdediging; en het verheven voorbeeld van dapperheid, dat hij gaf, maakte helden van die jonge soldaten, die hier voor het eerst den vijand onder de oogen zagen; zoo waar is het, dat alles, of bijna alles, van de bevelhebbers afhangt. Het fransche geschutvuur rigtte groote verwoestingen aan in de rijen der Nederlanders, en de prins, geen ander middel hebbende om daaraan een einde te maken, deed de vijandelijke artillerie door het bataillon van Westenberg bestormen. Zelf, te paard ging de oranjevorst, even als oudtijds zijne groote voorvaderen op de slagvelden van Séneffe en Malplaquet, aan het hoofd zijner dapperen het vijandelijk geschut te gemoet. Dat die aanval mislukte; dat het 5de bataillon militie groote verliezen leed; dat Ger-

mioncourt eindelijk door den vijand werd genomen, dit heeft bij de verbazende overmagt des vijands, niets dat verwonderen moet; maar wèl is het te verwonderen, dat een enkel bataillon — nog geene 500 man sterk — aanvallend durfde handelen tegen een zoo sterken vijand, uit de drie wapens bestaande; dat het zoo lang dien vijand het hoofd bood en dat het zoo lang het doordringen tot Quatre-Bras wist te beletten.

Het was nu vier uur 's namiddags geworden. De ongelijke strijd had reeds twee à drie uren geduurd; de Nederlanders hadden gevoelige verliezen geleden; hun toestand was zeer hagchelijk geworden, en het is waarschijnlijk, dat zij den kamp tegen de overmagt niet lang meer zouden hebben volgehouden, toen er hulp kwam opdagen. Van de zijde van Brussel zag men donkerroode massa's voetvolk het slagveld naderen; het was Picton's sterke divisie, uit de dapperste en beste troepen van het engelsche leger zamengesteld. Van de zijde van Nivelles kwamen huzaren en dragonders, de nederlandsche ligte ruiterij van Van Merlen uitmakende. Door de komst dier versterkingen was de prins van Oranje nu aan het hoofd van ongeveer 14,000 man voetvolk, 1000 ruiters en 24 of 26 stukken geschut.

Hoezeer dus nog altijd, in vergelijking met den vijand, verreweg de minderheid hebbende, was nu de ongelijkheid niet zoo overstelpend meer; er was meer kans, om met goed gevolg den strijd voort te zetten, en de prins van Oranje besloot dadelijk gebruik te maken van de komst dier nieuwe troepen, om tot den aanval over te gaan en te herwinnen wat verloren was.

Die aanvallende beweging werd echter niet door het geluk bekroond. Het 6de regiment huzaren (Boreel), op de fransche ruiterij aanvallende, werd door deze overhoop geworpen en geheel geslagen. Men heeft de oorzaak van dien tegenspoed gezocht in het overhaaste van den aanval en in de vermoeijenis, die de nederlandsche ruiterij, door eenen marsch van acht à tien uren, dien dag reeds had ondervonden; — maar wanneer men de getalsterkte der wederzijdsche ruiterij in aanmerking neemt, dan heeft men al gronden genoeg, om de nederlaag der Nederlanders te verklaren; nederlaag, die bovendien niet in het minste aan den wapenroem dier huzaren te kort doet, daar niemand de hooge waarde en voortreffelijkheid der fransche ruiterij, waardoor zij geslagen werden, kan ontkennen of betwijfelen.

De nederlaag der nederlandsche ruiterij had nadeelige gevolgen, en scheen, een oogenblik, den toestand der bondgenooten bedenkelijk te maken. De overwinnende fransche ruiterij vervolgde Boreel's huzaren op den voet, en verbreidde zich als een alles wegsleepende stroom over het slagveld. De bataillons van Grunebosch en Westenberg, die zich herzameld hadden, werden door den aanval der fransche ruiterij gedwongen, in verwarring en met verlies terug te gaan; Bylevelds artillerie ging bij tijds achteruit; maar die van Stievenaar werd door de vijandelijke ruiterij bereikt en vier van hare vuurmonden daardoor genomen. Kortstondig slechts bleven die stukken in handen des vijands; een onverschrokken officier, de kapitein Gey van Pittius, werpt zich met zijne rijdende artilleristen, die bij de brigade van Van Merlen behoorden, met de sabel in de vuist op den vijand, herneemt de verlorene stukken en voert die terug. — De zegevierende fransche ruiterij, tot in de onmiddellijke nabijheid van Quatre-Bras doordringende, werd hier tegengehouden door het vuur van een regiment Schotten van Picton, dat zich achter de breede sloot had geplaatst, die hier den namenschen weg omzoomt.

Van dit oogenblik af aan neemt de strijd bij Quatre-Bras voor de bondgenooten telkens eene meer voordeelige wending, om de zeer natuurlijke reden, dat, terwijl Ney altijd dezelfde krijgsmagt, behoudt, waarmede hij den strijd begon, de bondgenooten ieder oogenblik versterkt worden door de komst van nieuwe troepen. Op het einde van den dag is dan ook eene aanmerkelijke overmagt aan de zijde van Wellington, die nu op het slagveld is gekomen en het opperbevel voert. Alleen aan ruiterij blijft Ney zijne tegenpartij verre overtreffen, en die ruiterij is het dan ook, die de meeste aanvallen op de vlakte oostelijk van het bosch van Bossu verrigt, terwijl het fransche voetvolk hoofdzakelijk naar de vermeestering van dat bosch streeft.

Het zou te uitvoerig zijn, alle latere bijzonderheden van dien strijd bij Quatre-Bras hier te beschrijven; wij zullen alleen de merkwaardigste feiten even vermelden. Picton's divisie onderscheidde zich hier door hare uitstekende dapperheid: herhaaldelijk aangevallen door de ruiterij van Kellerman en Piré, wist zij, in carré's geschaard, de aanvallen dier geduchte vijanden telkens af te slaan, en slechts een enkel regiment ging daardoor verloren. De Brunswijkers, door hun dapperen hertog aangevoerd, waren spoedig Picton op het slagveld gevolgd en hadden stelling genomen bij de schaapskooi, ten noorden van het verlorene Germioncourt. Hier, geteisterd door het hevige geschutvuur des vijands, houden zij eenigen tijd stand, aangemoedigd door het voorbeeld van hun koenen aanvoerder, die vóór de slaglinie der zijnen, te midden van den vijandelijke kogelregen, koelbloedig zijne pijp blijft rooken. Maar spoedig is dat vijandelijke vuur te hevig, de verliezen der Brunswijkers te groot; de hertog doet zijne troepen teruggaan; aanvankelijk geschiedt dit in orde; maar toen de vervolgende fransche tirailleurs al meer en meer opdringen, een fransche geweerkogel den dapperen hertog nedervelt en Kellerman's kurassiers tot den aanval oprukken, zijn de jonge brunswijksche soldaten daar niet langer tegen bestand; in overijling en wanorde verlaten zij het slagveld. Ook engelsche regimenten en zelfs de garde-brigade Maitland — eene uitgelezene krijgsschaar — zag men in den loop van dezen slag in overhaaste vlugt de wijk nemen, wanneer zij door de fransche ruiterij met een aanval werden bedreigd, soms op het enkele gerucht van de nadering dier ruiterij; zoo groot was de indruk, welken die uitstekende schaar, door hare vroegere wapenfeiten, op den vijand uitoefende; en zoo verkeerd is het te gelooven, dat zelfs goede en uitmuntende troepen, zoo als de britsche bataillons ontegenzeggelijk waren, nooit teruggaan en altijd onbezweken blijven stand houden.

De nederlandsche divisie Perponcher bepaalde zich, na de komst dier nieuwe troepen der bondgenooten, hoofdzakelijk tot de verdediging van het bosch van Bossu; dat bosch werd toen met kracht aangevallen door de divisie, aan wier hoofd Napoleon's jongste broeder, Jerôme, stond. De hoeven Pierrepont werden vermeesterd en de fransche bataillons drongen in het bosch van Bossu door en wonnen daar veld; dit kostte echter tijd, en de teruggedrongen nederlandsche bataillons bleven voortdurend in het bezit van het noordelijke ge-

deelte van het bosch, dat onmiddelijk aan Quatre-Bras paalt. Voor en na kwamen toen op het slagveld de nassausche bataillons van Kruze, het grootste gedeelte der engelsch-duitsche divisie van Alten, en de engelsche garde onder Cooke. De magt van Wellington klom daardoor tot groote 30,000 man. De britsche veldheer deed toen weêr aanvallend te werk gaan; een gedeelte der divisie Cooke, de brigade Maitland, viel tusschen zes en zeven uur het bosch van Bossu aan, en verdreef de bataillons van Jerôme daar weêr uit; bij dien aanval werden de Britten ondersteund door twee der bataillons van Saxen-Weimar en door dat van Singendonck. Met afwisselende kansen werd toen, aan de oostzijde van het bosch, de strijd voortgezet; al meer en meer kwam het voordeel aan de zijde der bondgenooten; Germioncourt werd hernomen, en toen de duisternis het gevecht deed afbreken, waren beide partijen nagenoeg in dezelfde stellingen, die zij 's ochtends, voor het begin van den slag, hadden bezet.

Zoodanig was in algemeene trekken het beloop van dien slag, onbeslist wanneer men op de verliezen let, die nagenoeg gelijk stonden, en bij elk der beide partijen ruim 4000 man bedroegen; ook onbeslist, wat de uitkomst betreft, daar, indien aan de eene zijde Wellington niet ter hulp van het pruissische leger kon oprukken, Ney evenzeer belet werd, tot de nederlaag van dat leger mede te werken. De eerste periode van dezen veldslag, het tijdvak van een tot vier ure 's middags, was het hagchelijkste voor de bondgenooten, het roemrijkste voor de Nederlanders. Dat het stand houden der bataillons van Perponcher van het hoogste, van het beslissendste gewigt is geweest, behoeft geen uitvoerig betoog; hadden die bataillons de stelling bij Quatre-Bras niet in bezit blijven houden, dan was de vereeniging van Wellington's divisiën op dat punt onmogelijk, en dan had Ney volle vrijheid gehad, om zich met een groot gedeelte zijner magt tegen Blücher's leger te wenden, en dat leger eene geheele nederlaag te doen ondergaan. En dat stand houden bij Quatre-Bras kon niet geschieden dan door buitengewone inspanningen, door eene dapperheid, die de nederlandsche wapenen met een onsterfelijken luister omgeeft. Gerustelijk mag men daarbij toestemmen, dat de Nederlanders verliezen hebben geleden, dat sommige hunner corpsen zijn teruggegaan en in wanorde gebragt, dat de toestand uitermate hagchelijk was, en een stouter en vroegtijdiger aanval van Ney denkelijk de geheele nederlaag des prinsen van Oranje zou hebben veroorzaakt; — dat alles is waar, maar dat alles ontneemt niets aan den roem, dien èn veldheer èn soldaten zich hier verwierven. Want eene dwaasheid is het zich voor te stellen, dat men op een gewoon terrein voortdurend het hoofd kan bieden aan eenen twee-, driemaal sterkeren vijand, aan wiens talrijke en uitmuntende ruiterij men geen enkel ruiter kan overstellen; zoo iets kan slechts voor een korten tijd geschieden, en vordert dan nog eene vereeniging van uitstekend beleid in den aanvoerder, en van geestdrift en dapperheid bij de troepen, zoo als men dit bij de Nederlanders te Quatre-Bras opmerkt. De oudheid schildert ons Leonidas, met een handvol soldaten een ontelbaar vijandelijk leger het hoofd biedende; bij de hedendaagsche oorlogen is zoo iets ondenkbaar; de dapperste soldaten der wereld kunnen thans, even als de driehonderd Spartanen, met de wapenen in de hand sneven; maar in den strijd tegen eene verpletterende overmagt overwinnen, of de overwinning twijfelachtig maken, dit kunnen zij niet.

De misslagen der bondgenooten, de verspreiding hunner legers, Wellington's werkeloosheid op den 15den Junij, hadden aan den franschen keizer de gunstigste kansen gegeven, en ook den 16den Junij was het lot des oorlogs in zijne handen; maar even groote misslagen aan de fransche zijde deden die gunstige kansen verloren gaan.

De fransche strijdkrachten werden op den 16den niet zoodanig aangewend, dat men daardoor beslissende uitkomsten kon verkrijgen; en wanneer men er op let dat die strijdkrachten zoo veel minder waren dan die der bondgenooten, en dat nog ongeveer 30,000 man (de legercorpsen van d'Erlon en Lobau) op den 16den werkeloos zijn gebleven, dan zal dit het verkeerde van die aanwending niet twijfelachtig maken. Den 17den hebben er twee veldslagen plaats, een bij Ligny en een bij Quatre-Bras; dit had niet moeten zijn. Napoleon's magt was niet groot genoeg, om de beide legers der bondgenooten gelijktijdig slag te leveren; dit had achtervolgelijk moeten geschieden; op den 16den had men zich eerst met het grootste gedeelte der fransche magt tegen Blücher's leger, als het meest nabij zijnde, moeten wenden; men had Wellington's leger moeten bezig houden met zoo weinig mogelijk troepen, en daarom had men dat corps van d'Erlon niet ter beschikking van Ney moeten stellen, maar dadelijk bij de hoofdmagt moeten aantrekken. Twintig duizend man fransche troepen meer op het slagveld van Ligny en een vroegtijdiger aanval zouden, naar alle waarschijnlijkheid, den geheelen ondergang van Blücher's leger, en ten gevolge daarvan, de beslissing des oorlogs ten voordeele van Napoleon hebben veroorzaakt. Uit het bevel, dat Napoleon later gaf, om d'Erlon naar Ligny te doen trekken, blijkt genoegzaam, dat de fransche keizer toen het hooge gewigt inzag om eene geduchte magt tegen het pruissische leger aan te wenden.

Dat bevel werd niet uitgevoerd, dank zij de weinige bekwaamheid van Napoleon's onderbevelhebbers, met name van Ney en d'Erlon. De verdedigers van Ney beroepen zich op de door Napoleon aan den maarschalk gegeven bevelen, en beweren, dat die ten duidelijkste voorschreven, om d'Erlon's legercorps te Quatre-Bras te doen werkzaam zijn; eene aandachtige lezing dier bevelen zal echter het ongegronde dier bewering doen inzien en de overtuiging geven, dat, mogten al de eerste bevelen zoodanig kunnen worden uitgelegd als Ney dit deed, de laatste evenwel hem ten stelligste voorschrijven, om zoo spoedig mogelijk een gedeelte zijner magt naar Ligny te zenden. Maar al waren ook Ney's handelingen de letterlijke opvolging van Napoleon's bevelen geweest, dan zou dit nog niet volstaan om die handelingen goed te maken; want het is eene ongelukkige verdediging, wanneer een aanvoerder, om zijne misslagen te verklaren, aantoont, dat hij letterlijk heeft opgevolgd wat hem werd voorgeschreven. Een bevelhebber van zoo hoogen rang, een legerhoofd als Ney, moet geen blind werktuig zijn, dat niet anders kan, dan uitvoeren wat bevolen wordt; integendeel, hij doet aan zijn pligt te kort, wanneer hij zich bepaalt tot de letterlijke opvolging der ontvangen bevelen; hij moet verstand en doorzigt genoeg bezitten, om te oordee-

len, in hoever die bevelen door veranderde omstandigheden, al dan niet, goed zijn gebleven; hij moet karakter en geestkracht genoeg hebben om uit zich zelven te handelen en die bevelen te wijzigen, of zelfs geheel op zijde te stellen. Had Ney zóó den pligt van een bevelhebber begrepen, dan had hij op den 16den Junij geheel anders gehandeld; hij had dan ingezien, dat alles aan de uitkomst van den strijd bij Ligny gelegen was, en daarentegen de strijd bij Quatre-Bras maar een ondergeschikt belang had; dat hij niet bestemd was om Wellington's leger geheel te slaan, maar alleen om dat leger te beletten de Pruissen ter hulp te komen; dat voor dit laatste doel de magt, die hij reeds bij zich had, voldoende sterk was, en dat het dus zaak was, zoo spoedig mogelijk Napoleon's bevel op te volgen, en d'Erlon naar het slagveld van Ligny af te zenden. Zóó zou een bekwaam legerhoofd zijne taak begrepen hebben; maar Ney, op een slagveld dapper boven allen, miste evenwel het heldere doorzigt, het verstand, dat een veldheer moet hebben.

Ook d'Erlon's gedrag is te veroordeelen; d'Erlon, die dadelijk het van Ney ontvangene bevel opvolgde, het slagveld van Ligny verliet, en naar Quatre-Bras terugkeerde, d'Erlon had moeten begrijpen, dat de komst van zijn legercorps op het slagveld van Ligny eene beslissende uitwerking had kunnen hebben, terwijl daarentegen de marsch van Quatre-Bras dat legercorps voor den 16en nutteloos zou maken, daar hij eerst met het vallen van den avond den grond zou kunnen bereiken, waar Ney en Wellington om de overwinning kampten. d'Erlon had dus moeten inzien, dat het hier zaak was niet te gehoorzamen, en in weêrwil van Ney's bevelen, zich bij de hoofdmagt des franschen keizers aan te sluiten.

Zeker, de gehoorzaamheid, de ondergeschiktheid, de geheele en onverwijlde uitvoering van een ontvangen bevel, is, in het algemeen, de eerste pligt van den krijgsman; maar ook daarop zijn uitzonderingen; en men mag, men moet gehoorzaamheid en ondergeschiktheid op zijde stellen, wanneer dit onvermijdelijk is om een gewigtig voordeel te behalen, of om een dreigend gevaar af te wenden; een legerhoofd wordt het beste gehoorzaamd, wanneer men medewerkt om hem overwinnaar te doen zijn. Het is verre van ons, dat wij hiermede inbreuk op de militaire gehoorzaamheid willen regtvaardigen; integendeel, om eene onbeduidende reden, op eene ligtzinnige wijze gedaan, is zulk eene inbreuk ten hoogste te veroordeelen; het is niet dan op de gewigtigste gronden, dat men de ondergeschiktheid, die ziel van het krijgswezen, mag ter zijde stellen, en hij, die dit doet, laadt eene zware verantwoordelijkheid op zijn hoofd; — maar juist voor die verantwoordelijkheid moet een bevelhebber van d'Erlon's hoogen rang niet terugdeinzen, en in een toestand geplaatst, waarin hij kiezen moet tusschen ongehoorzaamheid en verderf van de algemeene zaak, moet hij de ongehoorzaamheid kiezen. Zulk een toestand is voor een bevelhebber een toetssteen zijner bekwaamheid; en hier blijkt het overwigt van de bevelhebbers der bondgenooten, boven die van het fransche leger; Ney en d'Erlon houden zich aan de letterlijke opvolging der ontvangene voorschriften; de prins van Oranje en Perponcher weten tegen de bevelen huns veldheers te handelen.

De veldslagen van Ligny en van Quatre-Bras waren voor Napoleon, òf geene overwinningen òf ten minste geene beslissende overwinningen geweest; maar toch had hij zich, door die veldslagen, tusschen de legers van Blucher en Wellington in geplaatst; hij had, den 16den Junij, de doorbreking van de magt der bondgenooten verrigt. Zulk eene doorbreking kan groote, belangrijke gevolgen hebben, wanneer men daarna de gescheidene deelen van de doorgebrokene vijandelijke magt onvermoeid vervolgt, belet zich te hereenigen, en ieder dier deelen afzonderlijk en met overmagt aanvalt; — maar wanneer de partij, die de doorbreking heeft verrigt, zulk eene werkdadigheid niet betoond en na die doorbreking den tijd onbenuttigd laat voorbijgaan, dan blijft dat eerste voordeel meestal zonder belangrijke gevolgen, daar de beide deelen van het doorgebrokene leger spoedig trachten zich op een achterwaarts gelegen punt te hereenigen, om dàn met vereenigde magt op nieuw den vijand het hoofd te bieden. Hier, in 1815, had dit laatste plaats: de hoofden der bondgenooten gingen, na de veldslagen van Ligny en Quatre-Bras, met zooveel bekwaamheid te werk, dat hunne groote legers elkander telkens meer nabij kwamen en spoedig vereenigd waren; en de onverklaarbare langzaamheid en werkeloosheid aan de fransche zijde liet die hereeniging ongehinderd toe, en deed daardoor alle vruchten van de verrigte doorbreking geheel verloren gaan.

In persoon deelnemende aan den strijd en zelf zijne ruiterij tegen die van Napoleon aanvoerende, was Blücher op den avond van den 16den, door den val van zijn paard zoodanig bezeerd, dat hij, voor het oogenblik, het opperbevel niet kon uitoefenen; dit ging toen over op Gneisenau, wat hier minder kwaad was, omdat laatstgenoemde toch, met de daad, altijd opperbevelhebber was. Het pruissische leger was bij Ligny geslagen; het moest terugtrekken; maar waarheen? — Lette men alleen op het voordeel dat er in gelegen was om in verband te blijven met de Rijnprovinciën, met die plaatsen, van waar het pruissische leger zijnen toevoer van krijgsbenoodigdheden, zijne versterkingen ontving, dan moest de terugtogt naar de Maas geschieden, naar de zijde van Luik en Maastricht; maar deed men dit, dan verwijderde men zich van Wellington, dan maakte men de hereeniging met diens leger onmogelijk, of ten minste zeer twijfelachtig; Gneisenau zag teregt in, dat alles van die hereeniging afhing; dat het een zeer gering nadeel was, of het pruissische leger al, voor het oogenblik, de gemeenschap met de Rijnprovinciën verloor; dat de overwinning op Napoleon dat nadeel dadelijk zou herstellen; hij zag in, dat het daarom zaak was, niet naar de Maas terug te trekken, maar den terugtogt te verrigten in noordelijke richting, om daardoor Wellington's leger te naderen. Het bevel werd gegeven om op Wavre terug te trekken, en aan die keus van terugtogtsweg is de verschijning van het pruissische leger op het slagveld van Waterloo te danken.

Die terugtogt werd met het meeste beleid uitgevoerd. 's Nachts, of in den vroegen ochtend van den 17den Junij, verlieten de pruissische legercorpsen het slagveld van Ligny, herstelden spoedig onder den marsch de wanorde, die de strijd van den voorgaanden dag noodwendig moet veroorzaakt hebben, vereenigden zich te Gemblours met het legercorps van Bulow, dat intusschen was opgerukt, en zetten toen verder den marsch voort op Wavre. Op den avond van den 17den Junij was Blücher's leger, nog ongeveer 90 à 100,000 man tellende, bij die plaats

geheel vereenigd op de beide oevers der Dyle; het was dààr, op slechts drie uren afstands van de stelling bij Waterloo, waar Wellington's leger toen kwam; en tusschen beide waren geene bijzondere hindernissen van het terrein, of geene vijandelijke magt, die de hereeniging van beide legers kon beletten.

Niet weinig werd die terugtogt der Pruissen begunstigd door de onbegrijpelijke werkeloosheid van Napoleon. De spreuk der oudheid, »dat de goden, wien zij ten val willen brengen, eerst het verstand ontnemen," dringt zich onwillekeurig aan de herinnering op, wanneer men de handelingen des franschen keizers bij den veldtogt van 1815 gadeslaat; er hangt om zoo te zeggen, eene wolk van fatalismus over die handelingen, en het is alsof eene hoogere magt den geest des veroveraars verbijstert, en daardoor de zege zijner tegenstanders voorbereidt. Zoek, bij dien veldtogt van 1815, niet die verbazende werkdadigheid, die van rust nog duur weet, en geen oogenblik onbenuttigd voorbij laat gaan; die kenschetsende trek van Napoleon als legerhoofd heeft hier plaats gemaakt voor eene traagheid, voor eene tijdverspilling, die, bij ieder veldheer te veroordeelen, in hem geheel onverklaarbaar zijn.

Het pruissische leger trekt af, en hoezeer het reeds dag is toen sommige gedeelten van dat leger het slagveld van Ligny verlaten, wordt die terugtogt evenwel niet in het minste verhinderd of bemoeijelijkt; er heeft niet de minste vervolging plaats van de zijde der fransche troepen, die daar, in het gezigt van den aftrekkenden vijand, om hunne legervuren blijven. Uren verloopen, alvorens zich Napoleon's ruiterij in beweging stelt; maar zij weet niet eens, in welke rigting zij voort moet gaan om den terugtrekkenden vijand te vervolgen; en de toevallige vermeestering van eene pruissische batterij, die door een misverstand den weg naar Namen was ingeslagen, doet gelooven, dat Blücher's leger naar de Maas is afgetrokken. De geheele voormiddag van den 17den Junij verloopt, zonder dat er iets gedaan wordt; eene magt van 36,000 man wordt onder het bevel gesteld van den maarschalk Grouchy, om daarmede de Pruissen te vervolgen; maar het is reeds middag voor dat die magt van het slagveld van Ligny oprukt, en Blücher's leger is reeds spoorloos verdwenen.

Het pruissische leger, den 16den bij Ligny geslagen, is twee dagen later weêr op het slagveld van Waterloo verschenen, en heeft daar de overwinning beslist. Dat dit gebeurd is, wordt door Napoleon en door zijne onbepaalde bewonderaars geweten aan de misslagen van Grouchy, die zijne voorschriften slecht nakwam, en niet zorgde van steeds met zijne magt tusschen het leger van Napoleon en dat van Blücher te blijven. Er is waarheid en onwaarheid in die beschuldiging.

Onwaar is de beschuldiging, dat Grouchy zijne voorschriften niet zou hebben nagekomen; want die voorschriften waren van een zeer algemeenen, onbepaalden aard, en gingen uit van de veronderstelling — waarin Napoleon schijnt te hebben verkeerd — dat door den slag bij Ligny het pruissische leger voor eenigen tijd buiten werking was gesteld, en zich haasten zou naar de Maas terug te trekken. Die voorschriften hielden dus geen last in aan Grouchy, om eene vereeniging van Blücher's leger met dat van Wellington te beletten, daar Napoleon de pogingen tot zulk eene vereeniging niet onder de waarschijnlijke zaken stelde.

Maar de beschuldiging is waar, in dien zin, dat Grouchy zijne taak, om het pruissische leger te vervolgen, op eene zeer gebrekkige wijze vervulde. Niet verder dan tot Gemblours, op slechts een paar uren afstands van het slagveld van Ligny, kwam den 17den de hoofdmagt van Grouchy; en die bevelhebber was, om 10 uur 's avonds, nog geheel en al onkundig van de rigting, waarin Blücher was teruggetrokken. Ziedaar bijzonderheden, die ten sterkste pleiten tegen de werkdadigheid en het beleid, waarmede de vervolging plaats had; een marsch van slechts een paar uren te doen, wanneer men een terugtrekkenden vijand wil vervolgen, dit is eigenlijk niet vervolgen; en onbegrijpelijk en onverschoonbaar is die onkunde aangaande den terugtogtsweg des vijands; men oorloogde toch in geene woestijn, maar in eene bevolkte landstreek; ligte ruiterij, in verschillende rigtingen uitgezonden, had, door het ondervragen der landbewoners, dadelijk den terugtogtsweg der Pruissen moeten doen kennen; een leger van zestig of zeventigduizend man kan niet onbemerkt wegtrekken, als ware het eene sluippatrouille.

Wellington had gedurende den nacht van den 16den op den 17den Junij te Quatre-Bras verschillende versterkingen gekregen, en, nog niets wetende van Blücher's nederlaag bij Ligny, maakte hij zich gereed om, in verband met het pruissische legerhoofd, op den 17den den strijd van den vorigen dag voort te zetten. Eerst op den ochtend van den 17den kreeg de britsche veldheer het berigt van den aftogt der Pruissen, en dit veranderde zijn besluit en deed hem nu bevel geven tot den terugtogt naar de zijde van Brussel. Om 10 uur 's ochtends begon het engelsch-nederlandsche leger die beweging.

Ook hier valt het gemakkelijk aan te toonen, dat Napoleon weêr de beslissing van den oorlog in handen had. Wanneer Ney den aanval op Wellington tijdig had hervat; wanneer Napoleon vroeg van de zijde van Ligny was opgerukt en op den linkervleugel van het verbondene leger had aangevallen, waarvan hij slechts een paar uren verwijderd was, dan had dat leger den strijd niet kunnen ontwijken, en dan had de beslissende slag, nu den 18den in de velden van Waterloo geleverd, reeds den 17den te Quatre-Bras plaats gehad. Maar onder geheel verschillende omstandigheden, oneindig gunstiger voor den franschen keizer, zou die slag op den 17den geleverd zijn; Napoleon's leger zou dezelfde sterkte gehad hebben, die het nu te Waterloo had, maar dat van Wellington zou minder sterk zijn geweest; en, wat alles afdoet, niet één pruissisch soldaat zou op het slagveld hebben kunnen komen. Uit wat den 18den is gebeurd op het slagveld van Waterloo, kan men dus met regt besluiten, dat die strijd op den 17den de geheele nederlaag van Wellington's leger zou zijn geweest. Maar ook die gunstige kans werd verzuimd; Ney viel niet aan, en Napoleon, laat in den ochtend oprukkende, kwam eerst na den middag te Quatre-Bras aan, juist op het oogenblik, dat ook de troepen van Ney zich in beweging stelden. De vereenigde fransche magt trok toen, in de rigting van Brussel, den britschen veldheer achterna, zonder dezen, die zijnen terugtogt door eene sterke ruiterij onder Uxbridge deed beschermen, eenige nadeelen te kunnen toebrengen. Bij Genappe had nog een ruitergevecht plaats, dat in het voordeel van Uxbridge afliep; ten noorden van dat stadje zette Napoleon's

leger de vervolging voort, totdat het, om 7 uur 's avonds, te Maison du Roi kwam, op een groot uur afstands van het gehucht Mont St. Jean, waar de beide steenwegen van Charleroi en van Nivellés naar Brussel zich vereenigen. Hier werd de vervolging gestaakt; de fransche ruiterij, verder willende voortrukken, werd tegengehouden door het geschutvuur des vijands; en de sterke massa's, die de bondgenooten op verschillende punten vertoonden, deden hun voornemen kennen om stand te houden en den aanval af te wachten. Het late uur van den dag en de sterke regen maakten het echter ondoenlijk, om nog op den 17den slag te leveren, en de beide legers sloegen hunne bivouacs op, en maakten zich gereed tot dien strijd, die over het lot van Europa zou beslissen.

Op den avond van den 17den Junij waren dus de stellingen der wederzijdsche legers als volgt: Napoleon stond met bijna 72,000 man op een uur ten zuiden van Mont St. Jean; Grouchy, met de hoofdmagt van zijn 36,000 man sterk leger, te Gemblours; die beide deelen van het fransche leger waren dus gescheiden door eenen dagmarsch afstands, en door de tusschen beide stroomende rivier de Dyle. Bij de bondgenooten was Blücher met 90 à 100,000 man in en om Wavre; Wellington, met bijna 68,000 man, in de stelling van Waterloo, op slechts drie uren afstands van de Pruissen; op een paar uren westelijk van Waterloo, te Halle, stond een troepencorps van 12 à 15,000 man, onder prins Frederik der Nederlanden.

Op den avond van den 17den Junij was dus de toestand van zaken veel gunstiger voor de bondgenooten dan voor Napoleon; de bondgenooten waren verzekerd, van hunne legers den volgenden dag te kunnen vereenigen; Napoleon kon er niet op rekenen, dien dag Grouchy's leger bij het zijne aan te trekken. Behalve den meerderen afstand en de aanwezigheid van de rivier de Dyle, tusschen de beide groote deelen der fransche legermagt, was nog eene omstandigheid geheel in haar nadeel; het was de slechte wijze, waarop zij, bij dien marsch van den 17den Junij, de veiligheidsdienst had verrigt.

De krijgsregels schrijven voor, dat, wanneer een leger een marsch verrigt in de nabijheid des vijands, het zich aan alle zijden met eene postenketen moet omgeven, die in alle rigtingen kleine troepenafdeelingen afzendt, om de omliggende landstreek te doorzoeken; dat, wanneer dit leger zich bij dien marsch in verschillende gedeelten splitst, het zoo veel mogelijk moet zorgen, dat tusschen de wegen, door die gedeelten gevolgd, zich geene groote terreinhindernissen, zoo als rivieren meeren of gebergten moeten bevinden, daar deze de spoedige zamentrekking van het leger zouden verhinderen; en dat, tusschen de verschillende kolonnes, waarin een leger zich bij een marsch splitst, het verband moet worden daargesteld, door gedurig kleine afdeelingen ligte ruiterij van de eene kolonne naar de andere te zenden.

Die regels waren, bij de bewegingen van den 17den Junij, aan de fransche zijde geheel en al verwaarloosd; de beide legers van Napoleon en van Grouchy waren gescheiden door de rivier de Dyle; die legers waren onderling weinig of niet in verband; de tusschen beide liggende landstreek werd volstrekt niet doorkruist en doorzocht. Integendeel, de ligte ruiterij der Pruissen, die hier met groote werkdadigheid en beleid handelde, had hare patrouilles op het bedekte terrein bij de Dyle ver vooruitgeschoven, tusschen de marschlijnen van Napoleon en van Grouchy; zij kon daardoor de bewegingen en handelingen des vijands van nabij gadeslaan en daarvan de bondgenooten onderrigten; zij verbrak daardoor de regtstreeksche gemeenschap tusschen de beide fransche legerhoofden, zoodat de overbrengers van Napoleon's bevelen, om tot Grouchy te komen, toen deze reeds tot Wavre was voortgerukt, gedwongen waren eenen grooten omweg te maken over Quatre-Bras, Sombref en Gemblours; gewigtig, soms beslissend nadeel, daar in den oorlog zoo veel van tijd afhangt, en dezelfde beweging, die, op het oogenblik gedaan, eene volledige overwinning verschaft, zonder eenige gevolgen blijft, wanneer zij een paar uur later verrigt wordt. Het is zeker, dat Grouchy, tijdig op het slagveld van Waterloo aankomende, daar de krijgskans kon doen keeren; het is zeker, dat, wanneer hij daar niet is gekomen, dit voor een gedeelte daaraan is te wijten, dat het bevel van Napoleon daartoe zoo veel tijd tot overbrenging vorderde. Zoo veel invloed heeft op de uitkomst des oorlogs de wijze, waarop zelfs de kleinste troepenafdeeling hare taak verrigt; en zoo dwaas is het, om de regels, die tot beveiliging der oorlogsmarschen worden aangegeven, te beschouwen als de uitvindingen van een bekrompen pedantismus, en ze geheel te verwerpen, zoo als hier door het fransche leger werd gedaan.

De hoofden der bondgenooten, het voordeel van hun toestand inziende, besloten daarvan gebruik te maken, en met hunne vereenigde magt, den 18den Junij, den vijand eenen hoofdslag te leveren. Wellington moet het eerst het voorstel hiertoe hebben geopperd, en — nog onkundig van den toestand, waarin het pruissische leger door den slag van Ligny was gebragt — zijn ambtgenoot hebben bekend gemaakt met het voornemen, om met het engelsch-nederlandsche leger bij Waterloo stand te houden en 's vijands aanval af te wachten, wanneer dat leger op de ondersteuning van een gedeelte van het pruissische kon rekenen. Blücher, die een voornaam vereischte eens veldheers, stoutheid van besluit, bezat — antwoordde zijn ambtgenoot: dat niet een gedeelte, maar het geheele pruissische leger den 18den Junij op Waterloo zou trekken, en wanneer dien dag de vijand niet aanviel, men hem den 19den zelf tegemoet zou rukken.

Dat antwoord bepaalde het besluit van Wellington, om slag te leveren; een besluit, dat in alle opzigten is goed te keuren. Ten onregte toch hebben sommige fransche krijgskundigen beweerd, dat de hoofden der bondgenooten beter zouden gedaan hebben hun terugtogt verder voort te zetten, en hunne legers te vereenigen ten noorden van het bosch van Soignies, naar de zijde van de Nethe; zoo iets zou verkeerd geweest zijn; alles hing af van de vereeniging der beide legers van Blücher en Wellington; die vereeniging was, op den 18den Junij, te Waterloo onfeilbaar; waarom die vereeniging dan verschoven tot eene andere plaats en tot een later tijdstip, daar zoo ligtelijk de eene of andere omstandigheid, en vooral de veranderlijke en mogelijk strijdige inzigten van twee verschillende legerhoofden, die vereeniging dan twijfelachtig of onmogelijk konden maken?

Het is een hoofdbeginsel der veldheerkunst, dat, wanneer er een veldslag zal geleverd worden, een legerhoofd met de meest mogelijke sterkte op het slagveld moet verschijnen; alles wat men op dat

slagveld kan brengen, moet daar gebragt worden; de kleinste afdeeling mag niet worden achtergelaten, want van hare aanwezigheid hangt mogelijk de uitkomst van den veldslag af, en die uitkomst kan beslissend zijn voor geheel den oorlog. Dat beginsel, aan welks trouwe nakoming Napoleon meer dan ééne zege heeft te danken gehad, is zoo eenvoudig en duidelijk, dat men zou denken, dat het ten allen tijde heeft moeten worden gehuldigd; het tegendeel is echter waar; en wanneer men de krijgsgeschiedenis leest, vindt men ieder oogenblik afwijkingen van dat beginsel; ieder oogenblik vindt men voorbeelden, dat legerhoofden een gedeelte hunner magt van het slagveld verwijderd laten, meestal om daarmede doeleinden te bereiken van een ondergeschikt belang, volstrekt niet te vergelijken met het alles overwegende belang, dat aan de uitkomst van een veldslag is verbonden.

Ook hier kan de beoefenaar der krijgsgeschiedenis zulk eene afwijking van de goede beginselen bij Wellington opmerken; zulk een misslag, die onverklaarbaar is, en, ten minste tot nu toe, zelfs door de onbepaaldste bewonderaars van den britschen veldheer nog niet verklaard is geworden. Te Halle, op slechts een paar uren afstand van het slagveld van Waterloo, stond eene magt, denkelijk 12 à 15,000 man sterk, onder het bevel van prins Frederik der Nederlanden; daar men een veldslag tegen Napoleon verwachtte, was niets natuurlijker, dan die magt tijdig bij het hoofdleger der bondgenooten aan te trekken; dit werd niet gedaan. Waarom niet? — mogelijk omdat Wellington nog altijd zulk een overdreven belang in het behoud van Brussel stelde; nog altijd geloofde, dat de vijand hem alleen door schijnbewegingen wilde bezighouden, maar voornamelijk de vermeestering dier hoofdstad beoogde; mogelijk dat Wellington daarom deze afdeeling te Halle liet, ten einde daarmede den weg van Mons naar Brussel af te sluiten. — De reden, die wij hier aangeven, is weinig afdoende, is slecht, beduidt eigenlijk niets; maar het is de eenige, die men voor zulk eene handeling bedenken kan.

Maar wat nog slechter, wat onverklaarbaar, wat geheel onbegrijpelijk is, wat naauwelijks valt te gelooven, is dat op den 18den Junij, — toen het toch zóó duidelijk en zóó zeker was, dat Napoleon geene schijnbeweging meer beoogde, maar een' grooten beslissenden veldslag, — dat men toen nog niet dat legercorps van prins Frederik naar Waterloo deed oprukken: het had daar tijdig kunnen aankomen; het had deel aan den strijd kunnen nemen; er waren oogenblikken in dien strijd, waarop de komst van 12,000 man versche troepen voor de bondgenooten alles behalve onverschillig zou zijn geweest. Maar neen, ook gedurende den slag denkt men er niet aan, om dat legercorps tot zich te trekken; men zendt het geene bevelen; men geeft het geene berigten; het verneemt niets van den slag, die te Waterloo wordt gestreden, en het heeft even weinig invloed op dien slag, alsof het op honderde uren afstands van het slagveld ware geweest, alsof het in China had gestaan. Het is onmogelijk het denkbeeld van zich te weren, dat dit geheele legercorps door Wellington is vergeten geworden. Waarlijk, de britsche veldheer heeft groote, roemrijke daden verrigt; blinde partijzucht alleen kan de uitstekende bekwaamheden loochenen door hem bij meer dan ééne gelegenheid ten toon gespreid; maar wie zulk eene handeling, als die ten opzigte van dat legercorps te Halle, niet voorstelt als een grooten onbegrijpelijken misslag, die is vreemd aan alle krijgskennis, die doet te kort aan de waarheid der geschiedenis!

Terwijl de bondgenooten zich dus gereed maakten tot den beslissenden strijd, had Napoleon even zoo het besluit genomen, den britschen veldheer slag te leveren, en door diens nederlaag het engelsch-nederlandsche leger evenzeer buiten werking te stellen, als, naar zijne meening, ook het pruissische leger buiten werking was gesteld door de nederlaag van Ligny. Slechts ééne vrees koesterde de fransche vorst: die, dat zijn tegenstander, den slag ontwijkende, in stilte zou aftrekken. Napoleon, door zijn ongeduld aangespoord, verliet herhaaldelijk gedurende den nacht zijne legerstede, om zich met eigen oogen te overtuigen, dat de vijand, dien hij zocht, nog altijd dáár was; alles beantwoordde aan de verwachting des oorlogmans, de donkere vlakte bleef steeds bezaaid met de wachtvuren des vijands; geen gedruisch of wapenklank kondigde eene aftrekkende beweging van dezen aan, en toen de dag was aangebroken, en de verminderde regen een vrij uitzigt toeliet, zag men Wellington's leger in slagorde staan, gereed tot den beslissenden kamp.

Alvorens dien onvergetelijken kamp te schetsen, zal het noodig zijn, met een paar woorden de bewegingen en handelingen te vermelden, die op den 18den Junij buiten het slagveld van Waterloo plaats hadden, en van zoo grooten invloed zijn geweest op den afloop van den worstelstrijd tusschen Wellington en Napoleon.

Blücher, getrouw aan zijne beloften, had de bevelen gegeven, om zijn leger den 18den naar Waterloo te doen oprukken. De marsch moest aangevangen worden door het legercorps van Bulow, dat nog niet in het gevecht was geweest, dat nog zijne volle sterkte had; Bulow, opbrekende van Dion-le-mont op den regteroever der Dyle, moest Wavre doortrekken, en zijne marschrigting nemen op het dorp St. Lambert, om van daar op Napoleon's regtervleugel aan te vallen. Het legerkorps van Pirch zou later in dezelfde rigting als Bulow oprukken. Ziethen's legercorps, van Bierge op den linkeroever der Dyle opbrekende, moest op Ohain trekken, een dorp, een klein half uur westelijk van St. Lambert gelegen, en dáár zich bij den linkervleugel van Wellington aansluiten. Thielmann's legercorps zou Wavre en de Dyle bezet houden, als eene achterhoede den marsch der overige legercorpsen dekken, en daarna Ziethen op Ohain volgen.

Wanneer een leger, dat twee dagen nadat het eene nederlaag heeft ondergaan, weêr den vijand te gemoet trekt, door wien het geslagen is, dan bewijst dit eene geestkracht, die hoogen lof verdient; en die marsch naar Waterloo op den 18den Junij is dus ten hoogste eervol geweest voor Blücher's krijgsmagt. Maar wil men opmerken, welk een indruk eene nederlaag maakt, zelfs op een uitmuntend leger, dan lette men op de in het oog vallende langzaamheid, waarmede het pruissische leger op den 18den Junij naar het slagveld van Waterloo oprukte. Bulow, wiens legercorps nog niets hoegenaamd had verloren of geleden, begint den marsch met het krieken van den dag; hij heeft slechts eenen afstand van vier uren gaans af te leggen, en toch is het vier uur in den namiddag, toen zijne twee eerste brigades op het slagveld van Waterloo verschijnen. Ziethen begint den marsch eerst om twaalf uur; hij heeft geen drie uren gaans af te leggen,

en toch is het over zeven uur 's avonds, toen, niet het geheele legercorps, maar slechts de voorste troepen op het slagveld komen. Men verklaart die langzaamheid door den slechten toestand der wegen, en door het oponthoud, dat Bulow ondervond bij een brand, die in Wavre uitbarstte, juist op het oogenblik, dat zijn legercorps die stad doortrok; maar de ware reden dier langzaamheid zal wel de indruk geweest zijn, door de nederlaag van Ligny gemaakt. Trouwens, dit bewijst niets ten nadeele van het pruissische leger; want eene minder goede krijgsmagt, in den toestand van dat leger verkeerende, zou mogelijk, in stede van langzaam op te rukken, in het geheel niet zijn opgerukt.

Gedurende den marsch der pruissische legercorpsen naar Waterloo, krijgt Blücher berigt van Thielmann, dat deze te Wavre door het overmagtige leger van Grouchy wordt aangevallen; Blücher doet zijn onderbevelhebber antwoorden, dat hij op geene versterking heeft te rekenen, zijne stelling te Wavre zoo lang mogelijk moet verdedigen, en daarna maar zijnen terugtogt moet verrigten, zoo goed en zoo kwaad hij kan. Dat antwoord van Blücher, dat besluit om den marsch naar Waterloo voort te zetten onverschillig wat er te Wavre gebeurde, verdienen den hoogsten lof; menig aanvoerder, met minder geestkracht bedeeld dan het pruissische legerhoofd of zijn raadsman Gneisenau, zou, op het berigt dat zijne achterhoede aangevallen en ernstig bedreigd wordt, den marsch naar Waterloo hebben gestaakt, en tot bijstand dier achterhoede zijn teruggekeerd; Blücher ziet echter in, dat dit verkeerd zou zijn; dat die strijd bij Wavre slechts van een ondergeschikt belang is; dat het er weinig toe doet, al ondergaat Thielmann daar zelfs eene geheele nederlaag; maar dat daarentegen alles afhangt van den strijd in de velden van Waterloo; hij zet dus zijnen marsch voort, en beslist daardoor Napoleon's nederlaag. Ook aan dat besluit van Blücher is de uitkomst des oorlogs toe te schrijven.

Hoe zeer steekt die bekwaamheid en geestkracht van het pruissische legerhoofd af bij het gedrag van zijn tegenstander, van Grouchy. De blinde partijzucht, die te vaak elke ramp, elke nederlaag, aan opzettelijk kwaden wil meent te moeten toeschrijven, heeft ook ten aanzien van dien franschen maarschalk hare werking doen gevoelen; en van meer dan ééne zijde is, even als tegen Ney, ook tegen Grouchy de beschuldiging van verraad ingebragt. Dat is eene valsche, eene onwaardige beschuldiging, door geen enkel feit gestaafd, door een geheel leven vol roem en zelfopoffering ten stelligste weêrsproken; dat is eene beschuldiging, die de geschiedenis dan ook alleen vermeldt, om haar ongerijmd te noemen; — maar, wat niet ongerijmd is, wat moeijelijk kan worden tegengesproken, is de beschuldiging, dat Grouchy, even als Ney door gebrek aan beleid, door gemis van werkdadigheid eene der voornaamste oorzaken is geweest van de nederlaag des franschen legers en van den val van Napoleon. Onkunde of onbekwaamheid hebben ook hier weêr dezelfde noodlottige uitkomst te weeg gebragt, als het verraad zou kunnen uitwerken.

Wij hebben gezien, dat Grouchy, op den 17den Junij, op eene jammerlijke wijze zijne taak, de vervolging van het pruissische leger, had vervuld; de hoofdmagt van zijn leger was niet verder gekomen dan tot Gemblours, en tot tien ure 's avonds bleef men onbekend met de rigting, waarin het pruissische leger was teruggegaan. Eerst later werd men in het zekere onderrigt, dat Blücher terugtrok op Wavre, en Grouchy besloot nu, den 18den, ook daarheen te rukken.

Ziedaar een groote misslag. Wel handelde Grouchy niet tegen de ontvangen voorschriften; want die hielden in het algemeen in, om de Pruissen te vervolgen, en dus, door op Wavre te trekken, kwam men die voorschriften letterlijk na. Maar Grouchy had moeten begrijpen, dat die vervolging der Pruissen hoofdzakelijk ten doel had, deze te beletten zich met het engelsch-nederlandsche leger te vereenigen; dat door dien marsch van Blücher op Wavre een groote stap tot die vereeniging was gedaan; dat het weinig zou baten, of men den vijand al natrok op Wavre, daar de pruissische veldheer aan de Dyle gemakkelijk met een gedeelte zijner magt het fransche legerhoofd kon tegenhouden, en intusschen met de hoofdmagt zich bij Wellington voegen; en dat dus Grouchy volstrekt niet op Wavre moest trekken, maar de Dyle moest overgaan op een hooger gelegen punt, waar geen vijand was om dit te verhinderen, zich bij Napoleon's magt moest aansluiten, of de pruissische legercorpsen in de linkerflank aanvallen gedurende hun marsch naar Waterloo.

Zóó zou een bekwaam legerhoofd zijn toestand, zijne taak begrepen hebben; Grouchy niet, die zich letterlijk aan zijne voorschriften hield. Nòg werd er, bij de uitvoering dier voorschriften, slechts geringe voortvarendheid betoond. De opmarsch naar Wavre moet eerst laat zijn aangevangen; ten minste het was reeds twee ure in den namiddag, toen men die plaats bereikte. Gedurende dien opmarsch, toen de fransche voorhoede bij het gehucht la Baraque is gekomen, op een uur afstands van Wavre, hoort men den donder van het geschut naar de zijde van Waterloo; de keizer is dus slaags met den vijand, en de overtuiging daarvan doet sommige onderbevelhebbers van Grouchy het voorstel opperen, om den marsch naar Wavre te staken, oogenblikkelijk de Dyle over te gaan, en regtstreeks daarheen te trekken, waar het kanonvuur den strijd der hoofdmagten verkondigt. Grouchy weigert; hij rukt op Wavre, en omstreeks vier uur 's namiddags valt hij daar Thielmann's legercorps aan.

De Pruissen hadden Wavre goed bezet, en achter de Dyle eene sterke stelling genomen, waarvan zij met veel beleid partij trokken; herhaaldelijk sloegen zij de aanvallen des vijands af. Te midden van dien strijd ontving Grouchy, omstreeks zeven uur 's avonds, een bevel door Napoleon van het slagveld van Waterloo afgezonden, den last inhoudende, om oogenblikkelijk naar het slagveld op te rukken; op dat late uur van den dag was dat bevel niet meer uitvoerbaar; 's avonds gelukte het aan een gedeelte der magt van Grouchy, om, bovenwaarts van Wavre, den overtogt van de Dyle te verrigten; de fransche troepen behaalden eenig voordeel; en denkelijk, dat, wanneer niemand anders op het oorlogstooneel was werkzaam geweest dan Grouchy en Thielmann, het legercorps van den pruissischen bevelhebber, den volgenden dag, bij den terugtogt voor de fransche overmagt, verliezen zou hebben geleden. Maar den volgenden dag deed de tijding van Napoleon's nederlaag bij Waterloo dien voordeeligen toestand van Grouchy geheel verloren gaan, en het fransche legerhoofd op niets anders bedacht zijn dan op een overhaasten terugtogt.

Wat zou het gevolg zijn geweest, wanneer Grouchy anders had gehandeld, wanneer hij het pruissische

leger bij den marsch naar Waterloo had aangevallen, of zelf met zijn legercorps daar ook was verschenen? Met zekerheid kan men niet zeggen, dat dan Napoleon te Waterloo overwinnaar zou zijn gebleven; maar zeer waarschijnlijk is het toch, dat dan de uitkomst van dien slag geheel anders zou zijn geweest; want Napoleon's nederlaag aldaar was hoofdzakelijk dááraan toe te schrijven, dat Blücher's leger wél op het slagveld kwam en dat van Grouchy niet.

Dat wegblijven van het slagveld is eene handeling van den franschen maarschalk, die onmogelijk geregtvaardigd of verschoond kan worden. Men zegge niet: Grouchy had alleen bevel om de Pruissen te vervolgen, en dit heeft hij gedaan; hij had hoegenaamd geen bevel om naar Waterloo te marscheren; — neen, dat had hij ook niet; maar hij had het zonder dat bevel moeten doen; hij had moeten begrijpen, dat daarvan de beslissing van den oorlog, het lot van Frankrijk afhing. Een veldheer kan aan zijne afwezige onderbevelhebbers niet in alle bijzonderheden voorschrijven, wat zij doen moeten; hij moet veel aan hun eigen beleid overlaten; vooral Napoleon was gewoon zóó te handelen; zijne voorschriften waren dikwijls zeer algemeen, zeer onbepaald; hij rekende er op, dat het bij den man van bekwaamheid voldoende is, hem het doel aan te wijzen, dat men wil bereiken, en dat men hem vrij moet laten in de keus der middelen. Hier echter, bij dien veldtogt van 1815, heeft de fransche keizer het ongeluk gehad onderbevelhebbers te hebben — dapper en uitstekend zoolang hij regtstreeks en onmiddellijk hunne handelingen bestuurde, — maar ongeschikt om naar eigen ingeving te werk te gaan, en door hunne onbekwaamheid als veldheer den val van hun gebieder veroorzakende. Het ongeluk van Napoleon was, dat Grouchy niet wist te handelen, zoo als, vijftien jaren vroeger, Desaix te Marengo; ook daar, even als te Waterloo, zou Napoleon bezweken zijn, wanneer niet Desaix, ook zonder bevel, maar alleen de ingeving van zijn stouten geest volgende, tot hulp zijns veldheers was opgerukt, en, door zijne verschijning op het slagveld, de zege aan de fransche standaards had gehecht.

Napoleon, op den 18den Junij in de velden van Waterloo te strijden hebbende tegen de vereenigde legers van Blücher en Wellington — eene magt, bijna dubbel zoo sterk als de zijne — kon met geene mogelijkheid eene nederlaag ontgaan. Maar zoo iets was, bij den aanvang van den slag, zelfs in den loop daarvan, den strijdenden partijen niet bekend; er was lang onzekerheid, aan de eene zijde de vrees, dat Blucher's leger niet, of slechts gedeeltelijk, of te laat, op het slagveld zou aankomen; aan de andere zijde de verwachting van Grouchy ter hulp te zien opdagen. De hoop op de overwinning bezielde dus beide partijen; beide achtten zich even sterk; en zelfs de zwakste partij, het fransche leger, handelde gedurende het grootste gedeelte van den strijd aanvallend, terwijl Wellington zich bepaalde tot het verdedigen der sterke stelling, waarin hij zijn leger had geplaatst.

Wie Wellington's bekwaamheid als veldheer van de schitterendste zijde wil leeren kennen moet zijne handelingen bij een veldslag gade slaan; deze zijn bijna altijd meesterlijk, en vergoeden en herstellen zeer veel gebrekkigs en verkeerds, dat men anders kan opmerken in zijne wijze om de oorlogszaken te leiden. Bij de meeste der veldslagen, door het britsche legerhoofd geleverd, heeft hij als verdediger gehandeld; en met uitstekend beleid heeft hij daarbij goede, sterke stellingen weten uit te kiezen, uitnemend geschikt voor de bijzondere vechtwijze der door hem aangevoerde troepen. Ook hier te Waterloo had Wellington zulk een gunstig slagveld voor zijn leger uitgekozen, dat het bijna aan alle voorwaarden voldeed, die de regels der krijgskunst daaromtrent voorschrijven.

Wanneer men, den steenweg van Brussel naar Charleroi volgende, het groote bosch van Soignies is doorgekomen, dan begint bij het dorp Waterloo, aan de zuidzijde van dat bosch, eene uitgestrekte, golvende vlakte, eene goede ruime kampplaats, waar twee groote legers het bloedig pleit des oorlogs moeten beslechten. Bij het gehucht van Mont St. Jean, een half uur ten zuiden van het bosch van Soignies, verdeeld zich de steenweg in twee armen, waarvan de oostelijkste over Genappe en Quatre-Bras naar Charleroi, de westelijkste naar Nivelles geleidt. Tusschen de beide steenwegen van Nivelles en Charleroi verheft zich thands een door kunst opgeworpen heuvel van aanmerkelijke hoogte, op welks kruin de metalen leeuw als gedenkteeken der overwinning prijkt. Hier, op dit hooge standpunt, kan men met een enkelen blik de stelling der bondgenooten en het geheele slagveld overzien.

Men ziet den grond, rijzende van Waterloo naar Mont St. Jean, ten zuiden van dat gehucht weêr dalen, zoodat daardoor eene smalle heuvelkling gevormd wordt, zoowel in westelijke als in oostelijke rigting zachtkens afloopende. Ten westen van den weg naar Nivelles, op een kwartier uurs daarvan verwijderd, vertoond zich het stadje Braine-la-Leud, het regter steunpunt van de stelling der bondgenooten; en van die stad gaat een landweg uit, die, de beide steenwegen doorsnijdende op punten, ongeveer een klein kwartier uurs van Mont St. Jean verwijderd, verder in noordoostelijke rigting naar het dorp Ohain geleidt, bijna een uur ten oosten van Mont St. Jean gelegen. Die landweg van Braine-la-Leud naar Ohain, maakte de zuidelijke grens uit van Wellington's stelling, en leverde groote voordeelen op, daar zij, op verschillende punten diep ingezonken en met boomen en heggen omzet, dáár de aanvallen der vijandelijke ruiterij ondoenlijk maakte.

Op duizend pas ten zuiden van den landweg van Ohain, tusschen de beide steenwegen, maar het meest nabij die van Nivelles, vertoont zich het kasteel van Hougomont; in 1815 bestond dit uit een heerenhuis en hoeve, stallen en schuren, — hechte steenen gebouwen, met een ringmuur omgeven, en ten noorden begrensd door een boomgaard en een moestuin, ten zuiden door een boschje; het geheel maakte een regthoek uit van 6 à 700 pas lengte en 5 à 600 pas breedte, geheel omringd door eene digte heg en eene diepe sloot; — een post, uitnemend te verdedigen, zelfs tegen groote overmagt. — Aan den weg naar Charleroi, onmiddellijk aan de westelijke zijde, ligt de hoeve la Haie Sainte, van veel minder omvang en sterkte dan Hougomont, maar uit eenige hechte steenen gebouwen zamengesteld, door een ringmuur omgeven, en dus ook eene gunstige plaatsing opleverende voor het met buksen gewapende voetvolk, dat, op zulke punten, waar het niet te vreezen heeft dadelijk handgemeen met de aanvallers te worden, de grootste uitwerking van zijn geducht vuurwapen verkrijgt. De hoeve la Haie Sainte is slechts vijf honderd pas van den landweg van Ohain ver-

wijderd. Op een kwartier uur oostelijk van la Haie Sainte heeft men de hoeve Pappelotte en la Haye, die met het gehucht Smohain en het kasteel Frichermont als het ware een zamenhangend geheel maken. — Nog heeft men, westelijk van den weg naar Nivelles, nagenoeg op halven afstand tusschen Braine-la-Leud en Mont St. Jean het dorp Merbe-Braine.

Ziedaar de voornaamste terreinpunten in de stelling der bondgenooten. Wanneer men nu den blik meer zuidwaarts wendt, naar de zijde waar Napoleon's leger stond, dan ontwaart men eene ruime opene vlakte, geene andere hindernis aan de werking der verschillende wapens opleverende, dan die, welke kon ontstaan uit het zware bouwland, door den regen doorweekt. Wanneer het oog de rigting van den weg naar Charleroi volgt, dan doet zich eerst de hoeve la Belle Alliance voor, op een paar duizend pas ten zuiden van la Haie Sainte, maar aan de andere zijde van den weg: verder op Rossomme, Maison du Roi, en eindelijk Caillou, de hoeve, waar de keizer den nacht vóór den veldslag doorbragt. Tusschen la Belle Alliance en Rossomme, oostelijk van den weg naar Charleroi en duizend pas daarvan verwijderd, ontdekt men eene torenspits; zij duidt de plaats aan van het geheel in de laagte liggende dorp Planchenoit, het tooneel van eene zoo hardnekkige en bloedige worsteling tusschen Napoleon's troepen en de soldaten van Blücher. Zijdwaarts van Planchenoit stroomt, bijna in noordoostelijke rigting, de beek van Lasne; zij gaat langs het smalle bosch van Virère, langs het meer uitgestrekte bosch van Frichermont en langs de dorpen Lasne en St. Lambert; die beek maakt de oostelijke grens uit van het slagveld van Waterloo. Dat slagveld, overal open, nergens, of bijna nergens doorsneden, bestaat echter uit eene vlakte, gedurig en afwisselend golvende, zoodat het uitzigt niet overal vrij is, en de lage gedeelten der troepen aan het gezigt onttrokken worden. De steenweg van Charleroi maakt het hoogste gedeelte van het terrein uit, dat aan weêrszijden daarvan zachtkens, maar ongelijkmatig daalt; de steenweg zelf, klimmende tot ten zuiden van Mont St. Jean, daalt daarna tot halfweg tusschen la Haie Sainte en la Belle-Alliance; dan klimt hij weêr, en bereikt bij laatstgenoemde hoeve zijne grootste hoogte.

Op dit slagveld nu had Wellington eene stelling genomen, die, regts aan Braine-la-Leud geleund, zich achter den landweg van Ohain tot ten noorden van de hoeve Pappelotte uitbreidde, en eene lengte had van drie kwartier uur gaans. Daar echter in de ruimte tusschen Braine-la-Leud en den weg van Nivelles geene aanvallen der Franschen plaats hadden, zoo werden de daar staande troepen der bondgenooten in den loop van den slag al meer en meer naar het midden aangetrokken; zoodat men kan rekenen, dat de slaglinie eigenlijk bij den weg van Nivelles begon en dus slechts eene uitgebreidheid had van een half uur gaans.

In drie deelen was het leger der bondgenooten gesplitst: de regtervleugel, onder den engelschen generaal Hill, stond westelijk van den weg naar Nivelles; het midden, waar de prins van Oranje het bevel voerde, bezette dat gedeelte der stelling, dat tusschen de beide steenwegen begrepen was; de linkervleugel, door Picton aangevoerd, was geplaatst oostelijk van den weg naar Génappe en Charleroi.

Hill's troepen bestonden uit de nederlandsche divisie Chassé, de engelsche divisie Clinton, en eene brigade van de engelsche divisie Colville, waarvan het overige zich bij de legermagt van prins Frederik bevond. Van de divisie Chassé bezette de brigade Detmers het stadje Braine-la-Leud; de andere, de brigade d'Aubremé, stond ten westen daarvan. De drie brigades Adam, Duplat en Hackett van de divisie Clinton waren geplaatst tusschen Braine-la Leud en den steenweg naar Nivelles; de brigade Mitchell stond achterwaarts daarvan.

Tusschen de beide steenwegen had men, in eene eerste slaglinie, de divisiën Cooke en Alten. Cooke's divisie bestond uit de engelsche garde, uitgelezene troepen, de beste van het britsche leger, wanneer niet Picton's en Alten's bataillons hun dien eeretitel konden betwisten; de brigade Byng van die divisie sloot aan den steenweg van Nivelles; de andere brigade, Maitland, stond links van Byng. De drie brigades van Alten stonden in deze orde: op den regtervleugel de engelsche brigade van Colin Hackett, in het midden Kielmansegge, links Ompteda; de twee laatste brigades bestonden uit duitsche troepen in engelsche soldij, troepen, even als de brigade van Colin Hackett, uitmuntende in krijgsdeugd; Ompteda's bataillons sloten tot aan den steenweg naar Charleroi. In eene tweede linie had men, achter de divisie Cooke, de Brunswijkers. jonge, maar toch goede soldaten, brandend van verlangen om den dood van hun dapperen hertog te wreken; achter de divisie Alten stonden de Nassauers van Kruze, drie zeer sterke bataillons. beproefd door langdurige veldtogten in het spaansche schiereiland, waar zij meermalen gedeeld hadden in de roemrijke wapenfeiten van Chassé's hollandsche brigade. Achter die twee liniën voetvolk had men eene sterke ruiterij: in de eerste linie de engelsche brigade Grant, die nog westelijk van den steenweg naar Nivelles stond; links van Grant de duitsche brigades van Arentschild en Dörnberg, en eindelijk de britsche gardebrigade Somerset. In eene tweede linie voerde Collaert de nederlandsche ruiterij aan: op den regtervleugel stond de brigade zware ruiterij van Trip, links daarvan de brigades ligte ruiterij van Van Merlen en Ghigny.

Oostelijk van den weg naar Charleroi waren Picton's brigades en die van de nederlandsche divisie Perponcher en van de engelsche divisie Cole. De brigade Kempt leunde onmiddellijk aan den weg naar Charleroi, en had links van zich de brigade Bylandt; verder links stonden de Bergschotten van Pack, de hanoversche brigade Bock en de brigade von Vincke, duitsche bataillons, ook tot de brigade Picton behoorende. De brigade Lambert, die met Bock de divisie Cole uitmaakte, stond in eene tweede linie. De uiterste linkervleugel werd uitgemaakt door Saxen-Weimar, die met zijne Nassauers het kasteel van Frichermont, de hoeven van Pappelotte en la Haye en het gehucht Smohain bezette. Achter het voetvolk had men de drie brigades Ponsonby, Van de Leur en Vivian, uit britsche en duitsche ruiterij zamengesteld; Ponsonby sloot aan den weg naar Charleroi, links van hem stond Van de Leur, geheel op den linkervleugel Vivian.

Al die troepen, de brigade Saxen-Weimar uitgenomen, stonden achter den weg van Braine-la-Leud naar Ohain; daar, waar die weg, diep ingezonken en met heggen bezet, den aanval der ruiterij onmogelijk of ten minste zeer moeijelijk maakte, stonden de bataillons infanterie in linie ontwikkeld;

op de meer genaakbare gedeelten waren zij in kolonnes geschaard, gereed om carrés te vormen, zoodra de vijandelijke ruiterij zou opdagen. De batterijen waren gedeeltelijk als reserve achtergehouden, maar grootendeels in de eerste slaglinie verdeeld tusschen de bataillons, waaraan zij bescherming ontleenden. Voorwaarts van de hoofdstelling bezette Saxen-Weimar met zijne bataillons Frichermont en de hoeven voor den linkervleugel liggende; vóór het midden was in la Haie Sainte een bataillon buksenjagers geplaatst, van Ompteda's duitsche troepen; het werd aangevoerd door den onverschrokken Baring; vóór den regtervleugel was Hougomont bezet door een nassausch bataillon van Saxen-Weimar en eenige kompagniën van de engelsche garde van Cooke; later werd die bezetting aanmerkelijk versterkt. — 85 bataillons, 98 escadrons en bij de 200 stukken geschut, maakten de geheele sterkte van Wellington's legermagt uit.

In de beginselen der krijgskunst wordt geleerd, hoedanig de vereischten eener goede verdedigende stelling moeten zijn; maar tevens wordt daarbij gezegd, dat zelden of nooit eene stelling aan al die vereischten gelijktijdig beantwoordt. Hier echter, op het slagveld van Waterloo, vindt men bijna het ideaal van zulk eene stelling, door Wellington uitgekozen, met een oordeel, met een beleid, die onbegrensde bewondering verdienen.

De stelling was niet te uitgebreid; eene frontlengte van drie kwartier uur gaans is niet te groot voor een leger van zeventig duizend man. De regtervleugel der stelling was goed aangeleund door de stad Braine-la-Leud; de linkervleugel was zonder aanleuning, maar dit deed geen kwaad; dáár had men geene omtrekking te vreezen, want juist dáár verwachte men het pruissische leger te zien opdagen. De slaglinie werd uitgemaakt door eene smalle heuvelkling, wier noordelijke helling toeliet om de achterste liniën des legers te onttrekken aan het gezigt des vijands en dus ook gedeeltelijk aan de uitwerking zijner vuurwapenen. Niet de minste hindernis belemmerde de gemeenschap van het eene gedeelte der stelling met het andere. De gedeelten, waar de landweg naar Ohain diep ingezonken of met heggen bezet was, gaven de bataillons der bondgenooten gelegenheid om zich in linie te ontwikkelen, en dus de meeste uitwerking van hunne vuurwapenen te erlangen; en het geschut was daar ook verzekerd tegen plotselinge aanvallen der vijandelijke ruiterij.

Wat vooral een groot, een overwegend voordeel gaf, was het bezetten der voor de stelling liggende punten Hougomont, la Haie Sainte en Frichermont; die punten waren met een klein aantal troepen te bezetten en goed te verdedigen, vooral omdat zij zoo nabij de slaglinie waren, dat de in die slaglinie geplaatste batterijen krachtdadig tot de verdediging konden medewerken, en uit de hoofdstelling telkens troepen konden oprukken tot ondersteuning en versterking der bezetting; die punten waren dus door den aanvaller moeijelijk te nemen; en zoo lang zij niet genomen waren, was de aanval op de hoofdstelling slecht te verrigten, omdat zulk een aanval door geschutvuur moet voorbereid worden, en de aanwezigheid van die vooruitspringende posten, door de bondgenooten bezet, Napoleon's batterijen zou verhinderen de stelling van Wellington genoegzaam te naderen. — Op eene meesterlijke wijze had het britsche legerhoofd de drie verschillende wapens in onderling verband gebragt, zoodat zij elkander wederkeerig tot steun en bescherming dienden: de batterijen, nabij de bataillons staande, konden bij het doordringen des vijands, gerust tot het laatste oogenblik hun vuur voortzetten, zeker als zij waren, van door die bataillons te worden beveiligd; en de ruiterbrigades, digt achter het voetvolk staande, waren gereed dit ter hulp te komen, wanneer het door de aanvalkolonnes van Napoleon aan het wankelen mogt worden gebragt.

Altijd is het bij een veldslag, waar men als verdediger optreedt een vaste regel, om een sterk gedeelte der legermagt niet in de slagline te plaatsen, maar als eene spaarbende achter te houden, ten einde daarmede niet voorziene aanvallen tegen te gaan, en in den loop van een langdurigen strijd, de vermoeide en uitgeputte gedeelten door versche troepen af te lossen of te versterken. Hier, te Waterloo, zou men oppervlakkig zeggen, dat Wellington dien regel verwaarloosd had, daar hij alles in de slaglinie plaatste en geene reserve achterhield. Bij eenig nadenken ziet men echter in, dat die verwaarloozing van zulk een gewigtigen regel slechts schijnbaar was; Wellington zonderde van zijn leger geene eigenlijke spaarbende af, omdat hij, vastelijk rekenende op de komst van de pruissische krijgsmagt, die krijgsmagt als zijne reserve beschouwde. Daarom is het ook een geheel ongegrond verwijt, soms door fransche schrijvers tegen het britsche legerhoofd ingebragt, alsof deze alleen aan de komst van Blücher's leger de overwinning bij Waterloo heeft te danken gehad, en zonder die komst onfeilbaar zou zijn geslagen; dat de britsche veldheer, zonder de komst der Pruissen, zou zijn geslagen geworden, is zoo goed als zeker; maar dit zou dàn alleen iets tegen zijn beleid bewijzen, wanneer die komst geheel toevallig ware geweest; die komst echter was niet toevallig; integendeel, er was vast op gerekend, en zelfs had Wellington mogen vertrouwen, zijne bondgenooten veel vroeger te zien opdagen dan zij het gedaan hebben. Wellington's geheele taak bestond daarin, den vijand zoo lang het hoofd te bieden, den strijd zoo lang vol te houden, totdat de digte massa's der Pruissen uit het bosch van Frichermont en uit Ohain zouden opdagen, en door hunne komst de zege ontwijfelbaar maken; en tot bereiking van die taak was de plaatsing van het engelsch-nederlandsche leger uitnemend berekend.

Nog heeft men op Wellington's stelling de aanmerking gemaakt, dat de aanwezigheid van het uitgestrekte bosch van Soignies, in den rug dier stelling, een terugtogt ondoenlijk zou hebben gemaakt, en dus, bij eene nederlaag, den geheelen ondergang van het engelsch-nederlandsche leger zou hebben te weeg gebragt. Ook die aanmerking is ongegrond, of ten minste zeer overdreven. Dat bosch van Soignies wordt voorgesteld, als eene bijna onoverkomelijke hindernis opleverende voor een terugtrekkend leger; maar die voorstelling is geheel onjuist; dat bosch wordt doorsneden door een aantal goede wegen, geschikt voor den marsch van een leger; en eene achterhoede, in en bij dat bosch geplaatst, zou juist dáár gunstig gesteld zijn, om een vervolgenden vijand op te houden.

De nacht, die den bloedigen strijd van Waterloo voorafging, werd gekenmerkt door een sterken, aanhoudenden regen, die den grond doorweekte, en weinig rust toeliet aan de legerscharen, welke daarop, onder het gewelf des hemels verbleven. Tegen den ochtend echter hield die regen op; de grond droogde

en werd spoedig weêr bruikbaar voor de bewegingen der troepen; en Napoleon's legercorpsen, voor en na zich in slagorde scharende evenwijdig aan de stelling door de bondgenooten bezet, ontwikkelden weldra hunne geduchte wapenmagt op het hooge terrein bij la Belle Alliance.

De geheele fransche legermagt vormde, als het ware, drie onderscheidene liniën. In eene eerste linie stonden de beide legercorpsen van d'Erlon en Reille. De vier divisiën van d'Erlon, die, op den 16den Junij nutteloos heen- en weêrtrekkende, nog hoegenaamd niet in gevecht waren geweest, stonden ten oosten van den weg naar Charleroi: zij sloten links aan de hoeve van la Belle Alliance, en hun regtervleugel breidde zich uit tot op een duizend passen ten zuiden van het door de bondgenooten bezette Pappelotte. Die divisiën stonden in de volgende orde: links, aan den steenweg, de divisie Allix, en daarna, achtervolgens, die van Doncelot, Marcognet en Durutte; de regtervleugel van dit voetvolk werd beschermd door Jacquinot, met zijne divisie ligte ruiterij, huzaren, lansiers en jagers te paard. Links van d'Erlon, zich tusschen de beide steenwegen uitbreidende, stond Reille met de magt, die den strijd bij Quatre-Bras had gevoerd. Reille had hier, even als te Quatre-Bras, slechts drie divisiën infanterie; de vierde, die van Girard, welke op het slagveld van Ligny groote verliezen had geleden en haar koenen aanvoerder had zien sneuvelen, was achtergelaten; opzettelijk, of door een verzuim, dit is onzeker. Op den regtervleugel, onmiddellijk aan de hoeve la Belle Alliance sluitende, stond Foy, een even uitstekend krijgsman, als hij later uitstekend redenaar en schrijver is geweest; in het midden was Bachelu; terwijl op den linkervleugel Jerôme Bonaparte — een der weinige overblijfselen van den roem van den keizerstijd — zijne bataillons ten zuiden van Hougomont had geschaard. De lansiers en jagers te paard, die de ligte ruiterij-divisie Piré uitmaakten, beschermden den linkervleugel van Reille's voetvolk, en stonden tot aan gene zijde van den weg naar Nivelles.

De tweede linie was voornamelijk uit ruiterij zamengesteld. Op den regtervleugel, achter d'Erlon, schitterden de helmen van Milhaud's kurassiers, twee divisiën uitmakende; op den linkervleugel stonden de twee divisiën zware ruiterij, door Kellermann aangevoerd; eene keurbende, niet minder geducht dan die van Milhaud, en even als deze, door den luister van tallooze overwinningen omstraald. In het midden had men het zwakke legercorps van Lobau, hier slechts twee divisiën voetvolk hebbende; iets regts van die infanterie, stonden nog twee divisiën ligte ruiterij, de jagers te paard van Domont en de lansiers van Subervic.

Eindelijk, in eene derde linie, iets ten noorden van Rossomme, stond de keizerlijke lijfwacht, wier roem onafscheidelijk is van dien des grooten veldheers. Friant voerde daar de grenadiers aan, die geduchte krijgsschaar, vereeuwigd, door het penseel des schilders en door den zang der dichters; Morand had het bevel over de jagerdivisie; Duhesme stond aan het hoofd der jonge garde, bataillons, brandend van naijver op den roem dier oude knevelbaarden, die Egypte's zandwoestijnen en de sneeuwvlakten van Rusland hadden aanschouwd. Links van die drie infanterie-divisiën schaarden zich de grenadiers te paard en de zware dragonders van Guyot; de andere ruiterdivisie, onder Lefebvre-Desnouettes, bestond uit de jagers te paard en uit de lansiers. door Victor Hugo bezongen:

„Les rouges lanciers, fourmillant dans les piques,
Comme des fleurs de pourpre en l'épaisseur des bleds."

Eene sterke artillerie, 96 vuurmonden, sloot zich aan dat voetvolk en aan die ruiterij, en maakte, vereenigd, eene keurbende uit, zoo geducht, zoo vreeselijk voor den vijand, dat zij meermalen, door haar enkel optreden, de zege had beslist; even als in de dagen, toen Europa ten prooi stond aan de aanvallen der Halve Maan, in de legers der Bajazeth's en der Soliman's, de slagorden der Janitsaren zoo dikwijls de nederlaag van de heirmagten der Christenheid beslisten.

Meer dan één ooggetuige heeft van den indruk gewaagd, welke het schitterende schouwspel maakte van de slagorde van een zoo sterk en zoo uitmuntend leger; en niet onwaarschijnlijk is het, dat de fransche keizer door die tentoonspreiding zijner strijdkrachten voornamelijk beoogd heeft, den moed en het zelfvertrouwen zijner troepen te verhoogen en zijne vijanden met schrik te slaan. Aan den anderen kant wordt aangemerkt, dat dit in slagorde scharen van het geheele leger — eene handeling, die anders aan Napoleon's veldslagen vreemd is — veel tijd deed verliezen, en daardoor nadeelig was; had de fransche keizer, zegt men, den aanval eenige uren vroeger begonnen, dan had hij den slag ten einde kunnen brengen, vóórdat Blücher's troepen daaraan een werkzaam deel hadden kunnen nemen. Die bewering is waar; maar zij zou dàn alleen iets tegen Napoleon's beleid bewijzen, wanneer hij op die medewerking der Pruissen had gerekend. Maar het tegendeel blijkt uit alles; het blijkt uit alles, dat Napoleon gemeend heeft, dat Blücher door de nederlaag bij Ligny voor geruimen tijd buiten werking was gesteld; dat van de Pruissen in de eerste dagen niets meer viel te vreezen; en dat men te Waterloo alleen tegen Wellington's legermagt had te kampen; en, dit aannemende, was er geene enkele reden om het oogenblik van den aanval te vervroegen. Wil men Napoleon's handelingen te Waterloo met juistheid beoordeelen, dan moet men altijd uitgaan van die stelling, dat de fransche keizer volstrekt niet geloofde aan de medewerking, dáár, van Blücher's legercorpsen; dit was een dwaalbegrip, dat de oorzaak van zijne nederlaag is geweest; daardoor echter laten zich zijne handelingen niet alleen verklaren, maar, dit aannemende, kan men zelfs overtuigend aantoonen, dat die handelingen goed en meesterlijk zijn geweest.

Napoleon's aanvalsplan te Waterloo bestond daarin, dat hij den regtervleugel der bondgenooten wilde bedreigen door het aanvallen van Hougomont, en hun linkervleugel door het aantasten van Frichermont en Pappelotte; maar dat hij, door die aanvallen zijne tegenpartij bezig houdende, zijne voornaamste strijdkrachten wilde aanwenden tegen het midden, tegen la Haie Sainte, dáár doordringen, en zóó Wellington's slaglinie in twee deelen doorbreken.

Ook dit aanvalsplan is gegispt geworden, voornamelijk door duitsche krijgskundigen. De eene (von Damitz) heeft gezegd, dat de fransche keizer Wellington's linkervleugel had moeten aanvallen, omdat zoo doende Blücher verhinderd werd zich bij het engelsch-nederlandsche leger aan te sluiten;

neen, zegt een ander (Clausewitz), het is de regtervleugel van Wellington, die had moeten aangevallen worden, want daardoor ontging Napoleon het gevaar van tusschen de beide legers der bondgenooten in te geraken. Wanneer men zich houdt aan de spreuk: »dat meestal de waarheid in het midden ligt," dan is het al dadelijk zeer waarschijnlijk, dat, terwijl de eene beoordeelaar zegt, dat de aanval op den linkervleugel moest geschieden, en de andere, dat zij op den regtervleugel moest plaats hebben, de fransche keizer goed deed, noch den eenen, noch den anderen vleugel, maar het midden aan te vallen. Maar bovendien, de beide beoordeelaars gronden zich, tot staving van hun gevoelen, op het voordeel, dat uit het beletten der vereeniging met Blücher's legermagt moest ontstaan, of op het gevaar, dat de opmarsch van dat leger kon aanbrengen; voor Napoleon, die volstrekt niet dacht aan de medewerking van het pruissische leger, konden dus de gronden, welke die beoordeelaars aanvoeren, geene waarde hebben; en de zaak beschouwende uit het oogpunt, waaruit de fransche keizer haar beschouwde, was er dus alle reden om den aanval op het midden te doen. Denk de Pruissen weg, en het aanvalsplan van Napoleon is het beste dat men zich voorstellen kan; bijna wiskundig kan men bewijzen, dat, zonder de komst der Pruissen op het slagveld, dit aanvalsplan den keizer eene volkomene overwinning zou hebben verschaft.

Het is reeds bijna middag, toen het magtwoord des gebieders het sein ten aanval geeft; de donder van het geschut weêrgalmt over de vlakte, en weldra is Hougomont het tooneel van een hevigen strijd. Jerôme Bonaparte, — die, wanneer hij anders weinig of niets had van de groote hoedanigheden zijns broeders, hier toch eene dapperheid betoonde, dien broeder waardig — Jerôme rukt vooruit met zes zijner bataillons, in gesloten kolonnes geschaard, en voorafgegaan door talrijke zwermen tirailleurs. Die magt stort zich op Hougomont, met de onstuimige drift, welke de eerste aanvallen van fransche troepen zoo geducht voor hunne vijanden maakt; maar het nassausche bataillon van Saksen-Weimar's brigade, dat het boschje aan de zuidzijde van Hougomont bezette, houdt moedig stand en slaat den eersten aanval af. Spoedig hervat, door nieuwe bataillons ondersteund, brengt die aanval eindelijk, na afwisselende gevechten, de Franschen in de omheining van Hougomont; maar zonder dat zij zich meester kunnen maken van de gebouwen aan de noordwestzijde, waar de verdedigers zich goed blijven handhaven. Uit de hoofdstelling der bondgenooten worden, voor en na, troepen afgezonden ter versterking der bezetting van Hougomont, — een brunswijksch bataillon en een gedeelte der engelsche garde; — Oranje heeft de batterijen in zijne slaglinie zoodanig geplaatst, dat zij door haar vuur Hougomont van ter zijde kunnen bestrijken en dus krachtig medewerken tot de verdediging van dat punt; en de strijd om dat kasteel, met onbezweken moed volgehouden door de nassausche en brunswijksche soldaten, en vooral door de engelsche garde, doet van lieverlede een goed gedeelte der bataillons van Reille in gevecht komen, zonder dat deze er in slagen, hunne vijanden uit Hougomont te verdrijven. Eindelijk, omstreeks twee uren 's namiddags, de nutteloosheid hunner pogingen inziende, doen de fransche bevelhebbers hunne bataillons eenigzins teruggaan, slechts hier en daar met tirailleurs den vijand bezig houdende; maar eene sterke artillerie, haar vuur op Hougomont rigtende, brengt dood en vernieling in de gebouwen van dat kasteel, en tracht, door het in brandschieten, een einde aan den wederstand te maken.

De aanval op Hougomont was korten tijd begonnen, toen het geschut van d'Erlon vooruitrukte, en, versterkt door artillerie van de legercorpsen van Reille en van Lobau, mogelijk ook door artillerie van de garde, eene massa vormde, door sommige opgaven op 62, door anderen op 80 stukken begroot. Men weet, dat bij Napoleon's veldslagen voor het eerst als regel werd aangenomen, om het geschut in groote massa's aan te wenden, door een verdelgend vuur de vijandelijke slaglinie aan het wankelen te brengen, daardoor voor het later aanvallende voetvolk of ruiterij het doorbreken dier slaglinie gemakkelijk te maken, en zoo doende de overwinning voor te bereiden. Ook hier te Waterloo gebruikte de groote veldheer zijne artillerie als een beslissend wapen; en de kogelregen bragt vreeselijke verwoesting teweeg in de rijen van Wellington's bataillons, oostelijk van den weg naar Charleroi geplaatst; voornamelijk — dit wordt door alle opgaven erkend — in de rijen der brigade Bylandt, die, om welke reden is onzeker, op een vooruitspringend gedeelte der heuvelkling, te veel aan het geschutvuur des vijands was blootgesteld. — De divisiën van d'Erlon scharen zich intusschen in kolonnes, gereed om aan te vallen op de geschokte slaglinie der bondgenooten.

Maar een onverwachte verschijning doet het oogenblik van dien aanval vertragen. Op de hoogten bij het dorp St. Lambert, een klein uur ten noord-oosten van de slagline der Franschen, rijzen stofwolken omhoog; men ziet het geglinster van wapenen; troepen zijn in aantogt naar het slagveld. Is het Grouchy, die deel komt nemen aan den strijd? Zijn het pruissische bataillons, die ter hulp van Wellington oprukken? — Vreeselijke onzekerheid, waarvan de uitkomst van den kamp, het lot van Europa afhangt. Die onzekerheid doet eene poos den aanval van d'Erlons divisiën uitstellen. — Men heeft in lateren tijd die bijzonderheid van het ontwaren van stofwolken in twijfel willen trekken, zich beroepende op den sterken regen, die gedurende den nacht was gevallen; maar hij, die met de landstreek eenigzins bekend is, weet hoe zeer de grond daar verschilt met dien van onzen effen bodem, en hoe spoedig, zelfs na een zwaren regen, de heuvels weêr met stof en zand bedekt zijn, in wolken oprijzende onder de treden van menschen en paarden. Hoe het zij, op welke wijze dan ook, dit is zeker, dat de nadering van een legermagt bij de Franschen werd ontwaard; spoedig zelfs schijnt Napoleon vermoed te hebben, dat het pruissische troepen waren, die daar oprukten; en, om eenige maatregelen daartegen te nemen, kregen de ligte ruiterij-divisiën van Domont en Subervic bevel om regts naar de zijde van het bosch van Frichermont te trekken; kort daarop werd die ruiterij gevolgd door het voetvolk van Lobau. Tusschen een en twee uur schijnt bij Napoleon bijna de zekerheid te hebben bestaan, dat het geen eigene, maar eene vijandelijke magt was, die men daar in de verte ontwaarde; ten minste in een bevel, toen aan Grouchy afgezonden, wordt hem gelast naar Waterloo op te rukken, en het legercorps van Bulow te beletten, den regtervleugel des keizers aan te vallen; in een

naschrift wordt gezegd: »wij gelooven dit corps te zien op de hoogten van St. Lambert."

Het is twee ure 's namiddags, toen de divisiën van d'Erlon ten aanval vooruitrukken. De formatie, welke die divisiën aannamen, wordt verschillend opgegeven; de waarschijnlijkste opgave is die, dat van elke brigade eene geslotene kolonne gevormd werd, en dat die kolonnes, trapsgewijze, van den linkervleugel vooruitgingen. De ruiterij van Milhaud, wordt gezegd, moest die infanterie ondersteunen; maar uit den loop van het gevecht kan men opmaken, dat die ondersteuning niet krachtdadig genoeg was, en dat die ruiterij òf te laat oprukte, òf op te grooten afstand achter bleef. De groote massa geschut zette haar vuur voort, zoo lang dit doenlijk was. De keizer zelf sprak de bataillons, die ten aanval oprukten, in korte, kernachtige woorden aan.

De linker-kolonne wendde zich tegen la Haie Sainte, en viel die hoeve aan. Zij ondervond hier een krachtigen wederstand van Baring's buksenjagers, die echter den boomgaard ten zuiden van de hoeve aan den vijand moesten inruimen. In de gebouwen werd de verdediging voortgezet. Uit de hoofdstelling der bondgenooten rukte een bataillon van Ompteda's brigade ter hulp van la Haie Sainte op. Baring sloot zich met zijne buksenjagers daarbij aan; maar plotseling aangevallen door Milhaud's kurassiers, wordt de duitsche infanterie uiteengeslagen en bijna geheel vernield. Een gedeelte van de jagers van Baring bleef zich echter handhaven in de gebouwen van la Haie Sainte; en die onverschrokken officier bezette de hoeve weêr, toen ook op andere punten de aanval van d'Erlon's divisiën geheel en al mislukt was.

De volgende aanvalskolonne der Franschen, denkelijk ook tot de divisie Allix behoorende, rukt regts van la Haie Sainte voort, eerst in de rigting, waar de britsche brigade Kempt aan den weg van Charleroi sloot; maar hier te veel moeijelijkheden vindende in den diep ingezonken weg en in de heggen, die haar omzoomen, wendt zich de fransche kolonne nog meer regts, naar het punt, waar de brigade Bylandt geplaatst is. Die brigade, die reeds twee dagen te voren bij Quatre-Bras groote verliezen had geleden, en hier te Waterloo verzwakt was door het vreeselijke geschutvuur, waaraan zij gedurende een paar uren was blootgesteld, is niet in staat door haar geweervuur de vijandelijke kolonne tegen te houden; en toen deze blijft voortrukken, gaan de bataillons van Bylandt terug. Dat teruggaan is een feit, dat niet kan geloochend worden; maar valsch en onwaar is het, om dat feit voor te stellen als eene vlugt, als eene handeling, krenkend voor de wapeneer. Er heeft bijna geen veldslag plaats, waar men niet iets dergelijks, zelfs bij de beste troepen, kan opmerken; en de brigade Bylandt, verre van door de vlugt het slagveld te verlaten, nam dadelijk daarop weêr een werkzaam deel aan het gevecht. Wij hebben voor ons liggen den brief, waarin een onzer geachtste hoofdofficieren — toenmaals kapitein bij het 7de bataillon militie — ten stelligste verklaart, dat Bylandt's brigade geen honderd passen ver is teruggegaan, en dadelijk daarop, met eene sterke tirailleurlinie, weêr op de fransche kolonne is aangevallen. In den strijd tegen die kolonne werden dan ook verschillende hollandsche bevelhebbers, door 's vijands vuur, buiten gevecht gesteld; de generaals Perponcher en Bylandt, de kolonnel van Zuilen van Nyevelt, Westenberg, den dapperen aanvoerder van het 5de bataillon militie, vinden wij daarbij vermeld.

Picton heeft intusschen het doordringen des vijands bemerkt, en dadelijk aan de britsche brigade Pack, links van Bylandt staande, gelast, om, door eene zwenking regts, de fransche kolonne op zijde aan te vallen. Picton wil zelf zijne bergschotten tegen den vijand aanvoeren; maar op dat oogenblik wordt hij getroffen door een franschen geweerkogel, die een einde maakt aan het heldenleven des britschen bevelhebbers; en waarlijk, hier mag men wel de woorden toepassen, door Napier bij eene andere gelegenheid gebruikt: »niemand sneuvelde dien dag met meer roem dan hij; toch sneuvelden er velen, en groot was de roem." — Pack voert nu achtervolgens twee zijner regimenten tegen de fransche kolonne aan; beide die regimenten lijden zoo veel verliezen door het vuur der fransche tirailleurs, dat zij teruggaan, even zoo als de brigade Bylandt teruggegaan was. Een derde regiment blijft over, het eenige, dat op dat oogenblik daar beschikbaar was; Pack wendt zich tot die troepen: »Al het andere is teruggeslagen," zegt hij, »gij alleen blijft over om den vijand tegen te houden; gij moet dus uw pligt doen." Die woorden, welke op minder goede troepen ligtelijk een ontmoedigenden indruk konden hebben te weeg gebragt, dienden juist om de geestdrift der onverschrokken hooglanders ten top te doen rijzen: zij rukken vooruit, zij vallen op de fransche kolonne aan, en op hetzelfde oogenblik wordt hunne poging krachtig ondersteund door andere troepen der bondgenooten.

Wellington's wijs beleid had hem zijne ruiterij kort achter de liniën der infanterie doen plaatsen, om deze, werd zij te veel bestookt door den vijand, dadelijk ter hulp te kunnen snellen. Uxbridge, de bevelhebber dier ruiterij, het doordringen des vijands opmerkende, doet de brigade Ponsonby vooruitrukken. Die brigade bestond uit drie dragonderregimenten, uit de drie groote deelen van het britsche rijk aangeworven, en wedijverende om de eer van Engeland, van Schotland of van Ierland op te houden. Ponsonby, twee regimenten in de eerste en het derde in de tweede linie plaatsende, rent daarmede vooruit, en stort zich op de linkerzijde van de fransche kolonne; die kolonne, van voren aangevallen door Bylandt's herzamelde bataillons, op hare regterzijde door Pack, en nu op hare linkerzijde door de britsche dragonders is niet in staat om aan die vereenigde aanvallen het hoofd te bieden; zij wordt doorgebroken en geheel uiteengeslagen; wat niet door de sabels en bajonnetten wordt neergeveld, legt de wapens neder, en een paar duizend man van Napoleon's voetvolk gaan hier verloren.

Ponsonby, aangemoedigd door dit schitterend begin, zet zijn voordeel door, en vervolgt den vijand tot ten zuiden van den landweg naar Ohain. Die vervolging heeft met meer dapperheid dan beleid plaats. Het is een vaste regel bij de gevechten der ruiterij, dat zij zoo veel mogelijk moet trachten niet in eens hare geheele magt in werking te brengen, maar eene tweede linie moet achterhouden, die de eerste, wanneer deze geslagen is, kan opnemen en haar toelaten zich te herzamelen. De britsche bevelhebber had aanvankelijk dien regel gevolgd, en een zijner regimenten in eene tweede linie geplaatst; maar in de hitte van het gevecht was ook dat regiment bij de andere opgerukt, zoodat die ruiterbrigade nu slechts ééne linie vormde.

Die magt gaat nu op de vlakte vooruit, en dwingt de kolonnes van Doncelot's voetvolk in overhaasting terug te gaan; de britsche dragonders dringen verder door en bereiken de groote artilleriemassa der Franschen. Alison en andere engelsche schrijvers zeggen, dat deze 60 of 80 stukken geschut van Napoleon door Ponsonby's ruiters genomen werden; dit is waar, in dien zin, dat voor een kort oogenblik die onbeschermde artillerie in hunne handen viel; maar slechts voor een kort oogenblik; en dra werd dat kortstondig voordeel der britsche ruiterij, door eene geheele nederlaag afgewisseld.

Napoleon had het doordringen van Wellington's ruiterij opgemerkt, en aan eene brigade van Milhaud's kurassiers gelast, om die ruiterij te gemoet te gaan; gelijktijdig rukten, met hetzelfde doel, de lansiers van Jacquinot van den regtervleugel op. Tegen den vereenigden aanval van die goed geordende ruiterij zijn Ponsonby's dragonders, door de overhaaste vervolging in verwarring gebragt, niet bestand; zij worden doorgebroken, overhoop geworpen, geheel geslagen. Geene tweede linie is daar, om hen op te nemen en te beschermen; en alles ijlt, in verwarde vlugt, naar de hoofdstelling der bondgenooten terug. De fransche lansiers volgen den vijand op den voet, en met hun geducht wapen vellen zij menigen vijandelijken ruiter ter neder; Ponsonby zelf, met zijn paard over het zwaar beploegde bouwland niet spoedig genoeg kunnende vlugten, wordt bereikt en door eene vijandelijke lans doorboord; wat zich redden kan van zijne dragonders rent, regts en links, over het slagveld weg; en die geheele ruiterbrigade kon men, door die nederlaag, zoo goed als ontbonden rekenen.

De beide andere divisiën van d'Erlon, de divisiën Marcognet en Durutte, waren niet gelukkiger geweest in hunnen aanval op de andere deelen van de stelling der bondgenooten, De kolonnes van Marcognet werden, vóór dat zij die stelling bereikten, aangevallen door de duitsche dragonders van Van de Leur en door de nederlandsche brigade Ghigny; beide die ruiterbrigades streden hier met groote dapperheid; vooral wordt met roem vermeld het vierde regiment dragonders (Renno), dat bij herhaling zich op het fransche voetvolk wierp, en een aantal gesneuvelden op het slagveld achterliet. De infanterie van Marcognet sloeg die aanvallen der Nederlanders af; de regimenten van Van de Leur werden door Jaquinot's ruiterij gedwongen terug te gaan: maar toch hadden die aanvallende bewegingen van de ruiterij der bondgenooten het voordeel, dat het fransche voetvolk niet eens tot de hoofdstelling doordrong, maar terugkeerde. — Op den franschen regtervleugel waren de aanvallen van Durutte's bataillons op Pappelotte en Frichermont evenzeer afgeslagen door den dapperen tegenstand van Saxen-Weimar's brigade.

Die eerste groote aanval, door Napoleon's divisiën op de stelling der bondgenooten gedaan, was dus niet door het geluk bekroond geworden: wèl was de magt der bondgenooten daardoor geschokt, en sommige hunner brigades, zoo voetvolk als ruiterij, tot den strijd ongeschikt gemaakt; maar ook aan de fransche zijde waren zware verliezen geleden; nergens had men zich op een gedeelte van Wellington's stelling kunnen staande houden; Hougomont, la Haie Sainte en de hoeven vóór den linkervleugel der bondgenooten, waren niet vermeesterd. Eene korte poos van rust volgde op dien eersten grooten aanval, en werd spoedig afgewisseld door een' nieuwen en even hevigen strijd. Altijd zijn eerste voornemen getrouw, om bij la Haie Sainte door te dringen, besloot de fransche keizer krachtige pogingen aan te wenden om die hoeve te bemagtigen, die voor hem de sleutel van de stelling der bondgenooten uitmaakte; en ten einde den vijand ook op de andere punten der slaglinie bezig te houden, zou Reille voortgaan met den aanval op Hougomont, en d'Erlon's regterdivisie Pappelotte en la Haye aantasten.

In de eerste jaren, die op den slag van Waterloo volgden, toen men, bedwelmd door de vreugde en geestdrift over de behaalde zege, nog niet in staat was om met kalmte, onpartijdigheid en juistheid alle bijzonderheden van dien reuzenstrijd naar waarde te schatten, heeft men een te overdreven gewigt gehecht aan den kamp om Hougomont. Niet dat wij door die bewering in het minste afbreuk willen doen aan den roem van dapperheid, hier behaald door de verdedigers, vooral aan den roem der engelsche gardedivisie Cooke, waarvan eene brigade (Byng) grootendeels in Hougomont heeft gestreden; die verdedigers bleven moedig pal staan, sloegen 's vijands stormen af, verduurden zijn geschutvuur en hielden den strijd vol zelfs te midden der vlammen, die alom de gebouwen van Hougomont met eene geheele vernieling bedreigden; — hij zou geen krijgsmansgeest hebben, die de schatting der bewondering aan zulk een heldenmoed zou weigeren! Maar, de dapperheid dier verdediging erkennende, moet men er evenwel bijvoegen, dat zij geen zoo grooten invloed op den loop van den slag heeft uitgeoefend, als dikwijls daaraan is toegeschreven; uit alles blijkt ten duidelijkste, dat Napoleon's aanvallen op Hougomont geen ander doel hebben gehad, dan om den vijand daar bezig te houden, en de strijdkrachten der bondgenooten naar dat punt heen te lokken: de vermeestering van Hougomont kon voor de Franschen voordeelig zijn, zij was niet noodzakelijk; en na de eerste mislukte stormen was het voornamelijk door een vernielend geschutvuur, dat de fransche bevelhebbers poogden hunne vijanden te dwingen, de verdediging van Hougomont op te geven.

Dezelfde aanmerking geldt de aanvallen op de sterke punten vóór den linkervleugel der bondgenooten; ook die aanvallen dienden alleen om den vijand daar bezig te houden; en zoo doende het doorbreken van het midden te begunstigen. Durutte's bataillons voerden hier, gedurende het grootste gedeelte van den veldslag, den strijd tegen de Nassauers van Saxen-Weimar; afwisselend en zonder beslissende uitkomsten was die strijd; en mogten al enkele punten door de aanvallers vermeesterd worden, zoo wist de nederlandsche bevelhebber zich echter zoo goed te handhaven, dat hij den vijand de nadering belette tot de hoofdstelling der bondgenooten.

Het was bij en om la Haie Sainte, dat de hardnekkigste worsteling plaats vond. Er was eene omstandigheid, welke de verdediging van die hoeve bijzonder begunstigde; zij was op slechts eenige honderden passen vóór de hoofdstelling der bondgenooten gelegen, en kon dus van daar krachtdadig ondersteund worden door geschutvuur en door het oprukken van hulptroepen. Om dit tegen te gaan, besloot de fransche keizer, gelijktijdig met die aanvallen op la Haie Sainte, aanvallen te doen op de hoofdstelling van Wellington, ten einde daardoor den britschen veldheer te beletten de aangevallene

hoeve ter hulp te komen. Het fransche geschut zette zijn vuur op die hoeve voort; het voetvolk, in kolonnes geschaard, met sterke liniën tirailleurs voor zich, rukte daarna op tot bestorming van dat punt; en gelijktijdig daverde de grond door het vooruitrukken der kurassiers, waarmede Milhaud, westelijk van den weg naar Charleroi, op de slaglinie des prinsen van Oranje aanviel.

Hetzelfde uitstekende beleid, dat de Oranjevorst twee dagen vroeger te Quatre-Bras als legerhoofd had betoond, betoonde hij hier te Waterloo als onderbevelhebber. Toen hij die vreeselijk ruitermassa — in kracht een koperen muur, in snelheid een stormwind gelijk — zag naderen, nam Oranje dadelijk de geschiktste maatregelen, om door dien schok zijne slaglinie niet te zien verbrijzelen. De bataillons schaarden zich daar, waar zij het meeste bedreigd waren, in carrés, den vorm, waarin eene goede infanterie, zelfs in den kamp tegen de sterkste ruiterij, onoverwinbaar kan zijn; de batterijen plaatsten zich in de nabijheid van die carrés; de achterstaande ruiterij rukte digter op, om het voetvolk meer van nabij te kunnen beschermen. Er had hier eene meesterlijke verbinding plaats van de drie verschillende wapens; en het goed stand houden der bondgenooten is evenzeer te danken geweest aan het beleid der bevelhebbers, als aan de dapperheid des soldaats.

Milhaud's kurassierbrigades vielen, voor en na, het midden van de stelling der bondgenooten aan, het gedeelte, dat tusschen de beide steenwegen begrepen was, hoofdzakelijk de plaats, waar de divisie Alten stond. De eene fransche ruiterschaar werd, na afgeslagen aanval, onverwijld door eene andere vervangen; zij stortten zich op Oranje's slaglinie, even als de baren der door den storm voortgezweepte zee zich op den hechten dijk storten, die met hare woede spot. De artillerie der bondgenooten bestookte het eerst de naderende ruiterscharen des vijands, en hield haar vuur vol, tot op het oogenblik, dat deze bijna op de monding der stukken waren gekomen; dan verwijderden zich de kanonniers en zochten toevlugt en bescherming bij de carrés van het voetvolk; de fransche ruiterscharen, door het vuur van de carrés verhinderd om de alleen staande vuurmonden mede te voeren of te vernielen, wierpen zich dan bij herhaling en met wanhopigen moed op die carrés; en indien dapperheid alleen de zege had kunnen geven, dan zouden de zwaarden der kurassiers verdelgend gewoed hebben in de rijen van Wellington's voetvolk. Maar de toestand was te ongunstig, de tegenstand te krachtig, de verliezen, door het vuur van Wellington's geschut en voetvolk geleden, te groot; geen dier aanvallen op de carrés der bondgenooten gelukte; allen werden afgeslagen; en telkens, wanneer er vrees was, dat hier of daar bataillons der bondgenooten voor die te dikwijls herhaalde aanvallen der vijandelijke ruiterij zouden bezwijken, rukte eene britsche, of duitsche, of nederlandsche ruiterbrigade op, viel aan op de fransche kurassiers, en wierp die, na afwisselende gevechten, terug tot ten zuiden van den landweg naar Ohain. In dapperheid stonden de beide partijen gelijk; maar het beleid in de aanwending der troepen was verreweg grooter aan de zijde der bondgenooten, en terwijl deze hun voetvolk, hunne ruiterij, hun geschut, naauw vereenigd en goed verbonden in gevecht bragten, werd aan de fransche zijde de strijd alleen gevoerd door ruiterij; eerst door Milhaud's kurassiers, later ook door Kellermann's zware kavallerie; beide uitgelezene ruiterscharen, maar die hier in een te ongelijken kamp hunne beste krachten moesten verspillen.

Nutteloos waren echter die aanvallen der fransche ruiterij niet, want zij dienden om Oranje te beletten la Haie Sainte ter hulp te komen. Die hoeve, door sterke massa's voetvolk aangevallen, was weldra met een kring van vuur omgeven, en van het vorige der stelling geheel afgesloten; herhaaldelijk wierp zich de fransche infanterie op de heggen en muren, die la Haie Sainte omgeven, maar ondervond hier, van Baring's zijde, een onbezweken tegenstand; en in den strijd, die uren lang werd voortgezet, wist de dappere Duitscher steeds in het bezit te blijven van den hem toevertrouwden post. Oranje, het groote belang inziende, aan het bezit van la Haie Sainte verbonden, deed alles, wat in zijn vermogen was, om de bezetting te ondersteunen: telkens, wanneer de aanvallen van Milhaud of Kellermann een oogenblik ophielden, en eene korte rust aan de bondgenooten werd gegeven, werd er versterking gezonden naar la Haie Sainte, of rukten uit de slaglinie bataillons der bondgenooten op, om de fransche kolonnes van voor die hoeve te verdrijven. Die aanvallende bewegingen des prinsen hadden soms tegenspoed en nederlagen ten gevolge; men noemt een paar bataillons, die, ten zuiden van den landweg voortrukkende, plotseling door fransche ruiterij werden aangevallen en geheel verloren gingen; Ompteda, de dappere aanvoerder van eene der brigades van Alten, sneuvelde bij zulk een verrassenden aanval. Smartelijke verliezen zeker, maar welke men niet aan het legerhoofd moet wijten, die gedwongen was iets te wagen, om een voorliggenden post te behouden, waaraan zooveel gelegen was.

Onder de troepen, die zich hier bij dien strijd tusschen la Haie Sainte en Mont St. Jean roemrijk hebben onderscheiden, worden ook genoemd de drie regimenten karabiniers, onder het bevel van den generaal Trip, de zware brigade der nederlandsche ruiterij uitmakende. Wij hebben reeds gezegd, dat de ruiterij der bondgenooten gedurig ten aanval oprukte, wanneer het voor haar geplaatste voetvolk te hevig en te aanhoudend door Milhaud's en Kellermann's ruiterij werd bestookt; bij zulk eene gelegenheid was het, dat Trip's karabiniers slaags geraakten met de kurassiers van Milhaud, en overwinnaars bleven in dien kamp; de drie regimenten, achtervolgens aanvallende op fransche ruitercorpsen, die waren doorgedrongen tot de heuvelkling, door de bondgenooten bezet, wierpen die ruitercorpsen telkens overhoop, en dwongen hen, met groot verlies, achter den weg van Ohain terug te gaan. Het aantal gevangenen, dat de Nederlanders op den vijand maakten, de groote verliezen, welke zij zelven ondervonden, het sneuvelen van een aantal hunner officieren, van Coenegracht en Lechleitner, de aanvoerders van het eerste en derde karabinierregiment — ziedaar feiten, die als bewijzen van de krijgsdeugd der nederlandsche ruiterij kunnen worden bijgebragt; bewijzen, krachtiger en overtuigender nog, dan zelfs de eervolle vermelding van den aanvoerder der nederlandsche ruiterij in Wellington's legerberigten. De waarheid vordert daarbij te erkennen, dat in dien ruiterkamp de Nederlanders veel in hun voordeel hadden, daar zij nog weinig of geene verliezen hadden ondervonden, en de fransche kurassiers reeds geteisterd waren door

het geschut en geweervuur der bondgenooten, en afgemat door het beklimmen van de moeijelijke helling des heuvels; maar wanneer men aan de andere zijde opmerkt, dat die kurassiers tot de uitstekendste troepen behoorden, die Europa ooit op een slagveld zag verschijnen, en de regimenten van Trip, om zoo te zeggen, pas opgerigt waren, dan valt het niet te betwisten, dat de strijd tegen zulk een vijand gevoerd, voor de nederlandsche ruiterij een roemrijk wapenfeit heeft uitgemaakt.

Terwijl dus die hevige worsteling bij en om la Haie Sainte plaats had, Hougomont door het fransche geschutvuur werd geteisterd, en op der bondgenooten linkervleugel Picton's troepen, verzwakt en van strijdvaardigheid beroofd, zoo door den reeds doorgestanen grooten aanval, als door de verliezen vroeger bij Quatre-Bras geleden, bezig werden gehouden met tirailleursaanvallen van d'Erlon's even zeer verzwakte divisiën, — was eene nieuwe legermagt opgetreden, die, Napoleon's regtervleugel bedreigende, den franschen keizer dwong een gedeelte zijner magt daartegenover te stellen, en hem dus verhinderde met al zijne krachten op Wellington te vallen. Traag voortrukkende, waren eindelijk twee brigades van Bulow, nagenoeg de helft van dat pruissische legercorps uitmakende, tusschen 4 en 4½ uur uit het bosch van Frichermont opgerukt, en in de vlakte verschenen, waar de legers om de zege kampten. Aanvankelijk ontmoetten de Pruissen hier niets anders dan de ruiterij der divisiën Domont en Subervic; maar Napoleon, spoedig in het zekere onderrigt, dat het eene vijandelijke magt was die daar zijn regtervleugel naderde, zond Lobau met zijn twee divisiën infanterie derwaarts; in alles maakte dit eene kleine tienduizend man uit. — De fransche troepen houden in den beginne de brigades van Bulow tegen; maar omstreeks vijf en een half uur komt ook het overige van het legercorps van dien pruissischen aanvoerder op het slagveld, en die overmagt dwingt nu die fransche troepen terug te gaan. De pruissische bataillons dringen door tot het dorp Planchenoit, en bemagtigen de voorste huizen.

Het was nu voor Napoleon duidelijk, dat hij niet alleen met Wellington's leger had te kampen, maar dat ook een sterk gedeelte van Blücher's krijgsmagt tegen hem overstond; toch besloot de fransche keizer den strijd voort te zetten. Dat besluit wordt door Clausewitz ten sterkste gegispt: »Napoleon," zegt hij, »had toen den slag moeten afbreken en terugtrekken, wat zonder groot bezwaar kon geschieden; dan had hij zijn leger behouden en kon eene latere gunstige gelegenheid afwachten, om op nieuw de kans van een veldslag te wagen. In stede daarvan blijft de fransche veldheer een strijd voortzetten, die geene overwinning meer kan opleveren; hij handelt als de dolzinnige speler, die, hoe ook de kansen hem ongunstig zijn, roekeloos op den laatsten worp al zijn overgebleven goud plaatst, en daardoor alles in eens doet verloren gaan."

Wij gelooven, dat dit oordeel van den duitschen krijgskundige op geene goede gronden berust; wij gelooven, dat het Napoleon, in den toestand waarin hij geplaatst was, niets hoegenaamd zou gebaat hebben, wanneer hij, bij de verschijning van Bulow, den strijd had afgebroken; wij gelooven, dat het voortzetten en volhouden van dien strijd de eenige verstandige handeling was, die hem te doen stond. Was Napoleon omstreeks zes ure 's avonds teruggetrokken, dan had hij, wel is waar het grootste gedeelte zijns legers kunnen behouden, en de slag bij Waterloo was een onbesliste veldslag gebleven. Maar wat zou dit den franschen keizer gebaat hebben? De vereeniging der legers van Wellington en Blücher was dan onmogelijk te beletten; en, eenmaal die legers vereenigd, was er voor Napoleon aan geene overwinning meer te denken; dan moest hij de Nederlanden ontruimen en naar Frankrijk terugkeeren; en de van alle zijden toestroomende heirmagten der bondgenooten zouden in Frankrijk de verdediging onmogelijk maken, en hem de wapenen even zeker uit de handen doen vallen, als dit in 1814 had plaats gehad. Voor Napoleon was dus een onbesliste veldslag even verderfelijk als eene geheele nederlaag; hij moest eene overwinning behalen, wilde hij zich staande houden; en daarom was het voor hem eene volstrekte noodzakelijkheid den strijd bij Waterloo niet af te breken.

Was er mogelijkheid, om, door dat voortzetten van den slag, overwinnaar te blijven? — Ja, die mogelijkheid bestond, al is het dat de kans niet groot was; het kon zijn, dat geen ander gedeelte van het pruissische leger, dan die magt van Bulow, op het slagveld verscheen; het kon zijn, dat de overige legercorpsen van Blücher opgehouden werden door Grouchy, of door andere oorzaken belet werden Wellington ter hulp te komen; het kon zijn, dat Grouchy nog bij tijds zijn keizer ter hulp kwam; — dat alles was mogelijk, dat alles was niet onwaarschijnlijk, dat alles kon de overwinning verschaffen, en moest dus weerhouden van een terugtogt, die toch, wat de geheele uitkomst van den oorlog betreft, gelijk zou hebben gestaan met eene geheele nederlaag. Het is dus ongegrond, Napoleon, om dat voortzetten van den slag, van dolzinnigheid te beschuldigen; hij k o n hier niets anders doen. In het algemeen is het een dwaalbegrip, wanneer men meent, dat de fransche keizer, bij zijne oorlogshandelingen, zich dikwijls door vermetelheid en roekeloosheid heeft gekenmerkt; het tegendeel is waar; groote voorzichtigheid en diepe berekening zijn, in den regel, het kenmerk dier oorlogshandelingen; en slechts dan neemt Napoleon zijne toevlugt tot stoutheid, wanneer hij, zoo als hier te Waterloo, inziet, dat alleen volhardende stoutheid hem kan redden.

De keizer geeft de bevelen om dien dubbelen vijand te wederstaan, den een van het slagveld te dringen, den ander te vernielen, voordat nieuwe hulpbenden der bondgenooten kunnen opdagen. Duhesme, met zijne divisie jonge garde, benevens eenige bataillons der oude, met 24 stukken geschut, trekken naar de zijde van Planchenoit, om de Pruissen daar weer uit te werpen. Ney krijgt bevel, de aanvallen op Wellington's stelling met onverpoosde inspanning, te hervatten; het voetvolk van d'Erlon en Reille, de ruiterij van Kellermann en Milhaud, moet daartoe nogmaals worden aangewend, en de ruiterij der garde rukt op, om door hare nabijheid de kracht dier reeds verzwakte corpsen te schragen. Alleen de oude gardebataillons van Friant en een gedeelte van die van Morand blijven achter als eene laatste spaarbende, om later door hun optreden de nog onzekere overwinning te beslissen,

Stoutheid, de inspanning van alle krachten, hevige onverpoosde aanvallen, ziedaar wat den franschen keizer nog de zege kon verschaffen en de vernieling van Wellington's leger bewerken. voordat de digte rijen van Blücher's legercorpsen door hunne

komst op het slagveld die nederlaag konden voorkomen. Napoleon, die zijnen toestand duidelijk inziet, neemt dan ook zijne toevlugt tot zulk eene handeling; en met eene verbazende, onvergelijkelijke krachtdadigheid werpt hij zijne legerscharen op de stelling des vijands. De strijd neemt een karakter aan van onstuimigheid en hevigheid, dat alle denkbeeld te boven gaat; de eene aanval volgt zonder tusschenpoozen op den anderen; en de hoofden der bondgenooten hebben al hunne geestkracht noodig, al de dapperheid hunner soldaten, om dien doldriftigen, telkens terugkeerenden vijand het hoofd te bieden, en door zijne wapenkracht niet te worden doorgebroken en vernield. Stel u een stadsmuur voor, onophoudelijk door den stormram des vijands gebeukt; zie de door storm bewogene Noordzee, hare ontelbare golven op Neêrlands dijken stortende, — en gij zult u een denkbeeld kunnen maken van de onverpoosde hevigheid, waarmede Wellington's slaglinie door de geduchte drommen des franschen keizers werd bestookt. »De adelaar bezielt zijne benden, dol van moed," zoo zingt Da Costa van den strijd bij Waterloo; en in die dichterlijke taal is niet de minste overdrijving; het is de ware, onopgesmukte vermelding van wat werkelijk gebeurd is.

De fransche legermagt, alom hare vijanden aangrijpende, dwong op haar regtervleugel Bulow weer Planchenoit te ontruimen, en wierp, tusschen 6½ en 7 uur, de pruissische bataillons op eenige honderd pas ten oosten van dat dorp terug. Bij Frichermont en Pappelotte bleef Saxen-Weimar met onbezweken moed aan de aanvallen der bataillons van d'Erlon het hoofd bieden; maar een gedeelte van de door de Nassauers bezette posten viel toch in handen der aanvallers. Oostelijk van den weg naar Charleroi hield een onverpoosd tiralleurgevecht de brigades bezig, vroeger door Picton aangevoerd, en putte de laatste krachten uit van die troepen, welke reeds een zoo roemrijk deel aan den strijd hadden genomen, reeds zoo groote offers hadden gebragt. La Haie Sainte, zoo lang een hechte voormuur van Wellington's stelling, bezweek eindelijk; de opgaven verschillen aangaande den tijd, waarop die post in handen des vijands viel; volgens de waarschijnlijkste opgave was het omstreeks zes uur 's avonds, toen gebrek aan ammunitie den dapperen Baring dwong eene verdediging op te geven, die hem eene welverdiende onsterfelijkheid heeft verworven. Hougomont, door het vijandelijke geschutvuur in brand geschoten, bood nog weêrstand; maar die weêrstand, hoe heldhaftig ook, kon weinig of niets bijdragen tot de uitkomst van den slag, kon de aanvallen op de hoofdstelling der bondgenooten niet verhinderen. Op die hoofdstelling, op dat gedeelte, dat tusschen de beide wegen begrepen was, wierpen zich nu de ruiterscharen van Kellermann en Milhaud, en ook die der garde, door den doldriftigen Ney, tegen den wil des franschen keizers, reeds toen in gevecht gebragt. Toen la Haie Sainte was gevallen, werden bovendien de slaglinien der bondgenooten bestookt door het vuur van talrijke zwermen tirailleurs, en door dat van fransche batterijen, die zich nu op zijde van die hoeve plaatsten.

Het is een algemeen erkend feit, dat de toestand van Wellington's leger, in dit gedeelte van den slag bijzonder hagchelijk was. De strijdkrachten, van het britsche legerhoofd waren door den reeds gevoerden kamp aanmerkelijk verminderd; de brigades waren versmolten tot bataillons, de regimenten tot escadrons; vlugtende of in verwarring zijnde troepen overdekten het slagveld, en alles had dat sombere, onheilspellende voorkomen, dat eene nederlaag kort voorafgaat. Wellington had de troepen, die onder Hill westelijk van den weg naar Nivelles stonden en daar niet werden aangevallen, van lieverlede naar het midden aangetrokken; zoo kwam de nederlandsche divisie Chassé met eene brigade (Detmers) in de eerste linie, regts van de engelsche garde; terwijl de andere brigade (d'Aubremé) in eene tweede linie achter die garde werd geplaatst. De komst dier troepen was noodig tot aanvulling der geledene verliezen; zoo was van de engelsche garde divisie alleen de brigade Maitland in de slaglinie, terwijl de andere bij Hougomont streed; zoo was van Alten's divisie de brigade Ompteda geheel vernield, en de beide andere brigades, Kielmansegge en Hackett, door 's vijands vuur op eene vreeselijke wijze gedund, Picton's brigades hadden bijna alle strijdvaardigheid verloren. Van de ruiterij konden de engelsche brigades van Somerset en Ponsonby als ontbonden worden beschouwd; ook de andere ruiterijbrigades der bondgenooten waren aanmerkelijk verzwakt en onder anderen had de nederlandsche ruiterij ruimschoots hare offers gebragt, en bij een groot aantal officieren en ruiters ook hare dappere aanvoerders, de generaals Collaert en van Merlen, zien vallen. Het geschut kon niet meer de vroegere kracht uitoetenen, door een aantal officieren en manschappen buiten gevecht waren gesteld, en bij sommige batterijen de munitie schier was verbruikt.

Wellington's nederlaag zou ontwijfelbaar zijn geweest bij minder krachtige aanvoerders, bij minder dappere soldaten, dan hier te Waterloo tegen Napoleon streden. Dien aanvoerders, dien soldaten komt dan ook een onbeperkte lof toe. Onbeperkte bewondering verdient de standvastige volharding van den britschen veldheer zelven, die, kalm te midden van het dreigendste gevaar, in zijn geest de kansen van den strijd overwoog, en de hoop op de overwinning niet opgaf. Aan tergtrekken, zoo begreep Wellington te regt, viel hier niet te denken; de strijd moest hier worden volgehouden, totdat de komst der Pruissen de besliste, of de invallende nacht een einde aan de aanvallen des vijands maakte. Alles kwam maar aan op tijd winnen; Wellington zag in, dat men moest stand houden; hij wist zijne troepen van die waarheid te overtuigen; en waar die troepen hun veldheer, kalm en bedaard, het slagveld zagen overrijden en met korte woorden hen tot pligt aanmanen, daar was alle zwakheid, alle vrees verbannen; daar betoonden zij een heldenmoed, te verhevener, naarmate zij meer lijdelijk is. Wellington werd ondersteund door onderbevelhebbers, zijner waardig; Oranje, alleen gehoor gevende aan zijne onstuimige dapperheid, van carré tot carré rennende te midden van dien digten kogelregen, als evenaarde hij Achilles in onkwetsbaarheid evenzeer als in moed, wist overal de geestdrift der zijnen op te wekken; zoo deed ook Hill; zoo deed ook Alten; zoo deden ook andere bevelhebbers, die hier door hunne geestkracht hunnen soldaten een verheven voorbeeld gaven.

Dat voorbeeld droeg vruchten, en nooit welligt hebben troepen met grooter dapperheid op een slagveld stand gehouden dan Wellington's soldaten te Waterloo; in het bijzonder verdienen daarbij de engelsche bataillons geroemd te worden. »De Engelschen," zegt een ooggetuige, »telden ook vluch-

telingen, zooals bij een veldslag zelfs het beste leger »die heeft: misschien had een derde gedeelte der »britsche soldaten de gelederen verlaten; maar wat »overbleef streed met leeuwenmoed, en wist van »wankelen noch wijken. Toch waren de verwoes- »tingen, door 's vijands vuur aangerigt, zóó groot, »dat, wanneer een bataillon van plaats moest ver- »anderen, men de vroegere standplaats duidelijk »kon herkennen aan de in een vierkant geschaarde »dooden, die daar gevallen waren." Zelfs Foy, de bestrijder van die heldenscharen, geeft de volgende schitterende getuigenis van de dapperheid der britsche infanterie: »Nous les avons vu, au jour de »notre désastre, ces enfans d'Albion, formés en »bataillons carrés dans la plaine entre le bois de »Hougomont et le village de Mont St. Jean. — — »La cavalerie qui les appuyait fut taillée en pièces, »le feu de leur artillerie fut éteint. Les officiers- »généraux et d'état major galopaient d'un carré à »l'autre, incertains où ils trouveraient un abri. »Chariots, blessés, parc de réserve, troupes auxiliaires »fuyaient à la débandade vers Bruxelles. La mort »était devant eux et dans leurs rangs, la honte »derrière. En cette terrible occurence les boulets »de la garde impériale, lancés à brûlepourpoint, et »la cavalerie de france victorieuse, ne purent pas »entamer l'immobile infanterie britannique. On eût »été tenté de croire qu'elle avait pris racine dans »la terre....." (Foy, Histoire de la guerre de la Péninsule. Tome 1er, page 322, 323). — Niet een der carrés, waarin Wellington's infanterie zich schaarde, kon door de anvallen der fransche ruiterij worden doorgebroken; toch stonden enkele dier carrés tot elf malen aan dien aanval bloot.

Zoo bleef de strijd een geruimen tijd voortwoeden, en deed de sterkte, maar niet den moed der beide partijen verdwijnen, toen, tegen 7½ uur, Napoleon de strijdkrachten der bondgenooten genoeg uitgeput rekende, om met de bataillons der oude garde, zijne laatste spaarbende, een beslissenden aanval te doen, en daardoor Wellington's nederlaag te bewerken. Al wat aan artillerie nog voorhanden en beschikbaar is, snelt vooruit, komt bij la Haie Sainte in batterij, en opent van daar een verdelgend vuur op de hoofdstelling der bondgenooten, om daardoor de werking der andere wapens voor te bereiden; veertien bataillons der oude garde hebben zich in twee diepe kolonnes geschaard, gereed om snel de ruimte te doorloopen, die hen van den vijand scheidt, en zich met de bajonet op dien vijand te werpen; wat van d'Erlon's en Reille's divisiën beschikbaar is, zal regts van de garde, dien aanval ondersteunen; achter dat voetvolk ziet men de blinkende helmen van een sterke linie kurassiers, die de nederlaag des vijands moet voltooijen; Ney, de geduchte oorlogsman, zal in persoon die aanval-kolonnes aanvoeren, en vooraan, bij de beeremutsen der grenadiers, ziet men een maarschalk van Frankrijk, te voet, met getrokken degen, gereed om als de minste soldaat zich in het strijdgewoel te mengen. — Eene groote sterkte heeft die magt, waarop Napoleon's laatste hoop is gebouwd; met veel minder middelen had de fransche keizer eenmaal, bij Montmirail, de russische en pruisische legerscharen doorgebroken en voor zich doen verschuiven; — maar hier te Waterloo was de kans der zege veel minder groot, daar men reeds in de verte Ziethen's kolonnes het slagveld zag naderen, en Bulow nogmaals zijne bataillons tegen Plachenoit aanvoerde. De komst der Pruissen maakte den toestand bijna hopeloos, en de fransche legerscharen werden niet meer bezield door de verwachting der overwinning.

Wanneer bij de barbaarsche volksspelen der Romeinen de kampvechters het strijdperk binnentraden, waar weldra hun bloed bij volle stroomen zou vloeijen, waren zij gewoon eene laatste hulde te brengen aan dien keizer, die daar als een ongevoelige getuige van hun lijden en sterven voorzat: »Cezar, de ten dood gewijden groeten u!" Ook Napoleon's ter dood gewijde bataillons vergaten in hun laatsten strijd den gebieder niet, die hen zoo dikwijls ten zege had gevoerd; voor hen bestond de hoop op het behalen eener overwinning niet meer; de oude krijgers voorzagen, dat zij eene nederlaag te gemoet gingen, dat zij aan eene onwaarschijnlijke kans werden opgeofferd; toch verminderde dit in geenen deele hunne oude, door de jaren beproefde verknochtheid aan den grooten veldheer, en nog eenmaal daverde het »leve de keizer!" over de velden, welke weldra met de lijken dier dapperen bezaaid zouden zijn; — laatst bewijs van trouw en heldengeest; waardige bekrooning van eene loopbaan van roem en zelfopoffering, die den naam der fiere keurbende eene onvergankelijke plaats in de geschiedenis heeft doen verwerven.

De hoofden der bondgenooten zien het onweder, dat hen dreigend nadert, en spannen alle middelen in om het af te wenden, en dien vreeselijken schok te wederstaan, die denkelijk 's vijands laatste poging zal zijn. Nòg zijn de Pruissen niet op het slagveld gekomen, Bulow's legercorps uitgezonderd, dat op een grooten afstand van Wellington's legerscharen strijdt; en die verzwakte en uitgeputte scharen moeten, alleen, het hoofd bieden aan de keizerlijke garde. Het midden, het gedeelte tusschen de beide wegen, is het punt van aanval, en dáár worden de strijdkrachten der bondgenooten, zooveel het kan, bijeengetrokken. Al wat er aan geschut voorhanden is, vereenigt zich en opent een hevig vuur op de bij la Haie Sainte geplaatste fransche artillerie. De ruiterbrigade van Vivian, nagenoeg de eenige, die nog weinig of niets had geleden, wordt nog achter den linkervleugel gelaten, om het daar staande, geheel ontredderde voetvolk eenige kracht bij te zetten; maar zoodra de komst van Ziethen's legercorps op dien linkervleugel alle vrees voor een aanval heeft doen verdwijnen, moet Vivian met zijne huzaren tot versterking van het midden oprukken; achter dat midden staat reeds de dragonderbrigade van Van de Leur, die vroeger ook op den linkervleugel was geweest. Chassé's divisie rukte digter op, en zijne artillerie, door Van der Smissen aangevoerd, komt voor in de slaglinie in batterij, om de batterijen der Britten te ondersteunen, die reeds gebrek aan munitie hebben. Oranje plaatst zich bij dat gedeelte der stelling, dat onmiddelijk ten noorden van la Haie Sainte is, en waar brunswijksche en nassausche bataillons den vijand afwachten; Wellington zelf stelt zich meer westlijk, daar, waar Maitland's brigade in eene verlaging van den grond geplaatst, de naderende fransche kolonnes door een plotseling optreden wil verrassen.

Kort is die laatste strijd, maar bloedig, maar gekenmerkt door groote dapperheid, zoo aan de eene als aan de andere zijde. Op den regtervleugel der Franschen dringen de bataillons van d'Erlon of Reille, ten noorden van de hoeve la Haie Sainte, in de stelling der bondgenooten door; brunswijksche bataillons gaan hun te gemoet, maar worden zoodanig geteisterd door het vuur der sterke tirail-

leursliniën, die de fransche kolonnes voorafgaan, dat die bataillons in verwarring de wijk nemen. Oranje, getuige van de nederlaag, wil haar herstellen, en voert, in persoon, een bataillon der Nassauers van Kruze tegen de fransche kolonnes aan; maar ook dat bataillon is niet bestand tegen het hevige geweervuur des vijands en gaat terug. De prins wendt zich oogenblikkelijk tot de andere bataillons der Nassauers en geleidt die nogmaals, met groote dapperheid tegen Napoleon's troepen; maar op dat oogenblik wordt de vorstelijke aanvoerder door een vijandelijken geweerkogel getroffen, en het wonden van dien held, het hevige geweervuur, door de fransche tirailleurs op de nassausche bataillons gerigt, maakt zulk een indruk op die bataillons, dat zij in overhaasting van het slagveld willen vlugten en slechts tegengehouden worden door de paarden van Van de Leur's achter hen staande dragonders. Kruze's bataillons bestonden uit oude, uitmuntende soldaten; maar ook de beste troepen kunnen hunne oogenblikken van zwakheid hebben, en hij, die dit betwist, is geheel vreemd aan de studie en ondervinding des oorlogs. Die nederlaag der Brunswijkers en Nassauers kon misschien de slaglinie der bondgenooten hebben doen doorbreken, wanneer niet de gelijktijdige aanvallen op andere gedeelten dier slaglinie geheel waren afgeslagen.

Links van die magt, welke tegen den prins van Oranje streed, rukte de eerste kolonne der garde voort; aan hare linkerzijde, maar op eenige honderd passen meer achterwaarts, gevolgd door de andere kolonne dier keurbende. De engelsche batterijen en de nederlandsche batterij van Krahmer openen een hevig vuur op die eerste kolonne der garde, die, desniettegenstaande, onverschrokken den marsch voortzet en de stelling bereikt ter plaatse waar Maitland's gardebrigade is opgesteld. Die britsche infanterie, in eene verlaging van het terrein staande, is voor het oogenblik onzigtbaar voor den vijand, zoodat Napoleon's garde, toen zij de hoogte bereikt, geene troepen voor zich ziet, en meent de doorbreking der vijandelijke slaglinie voltooid te hebben. »Op, garde! val aan!" zijn de korte woorden, waarmede Wellington zijne dapperen in beweging brengt. Maitland's brigade, op vier gelederen diepte geschaard, om te beter eenen mogelijken aanval der fransche ruiterij te wederstaan, verrijst eensklaps uit de diepte, vertoont zich aan den verbaasden vijand en opent van nabij een moorddadig geweervuur op de kolonnes van Napoleon's garde. Die kolonnes reeds verzwakt door de verwoestingen, welke het geschutvuur der bondgenooten in hare rijen heeft aangerigt, zijn niet in staat dien nieuwen schok te wederstaan; en toen Maitland's brigade daarop met geveld geweer ten aanval vooruitrukt, deinzen de fransche bataillons in verwarring terug, een tal van dooden op de kampplaats achterlatende.

De zegevierende Britten dalen nu verder de heuvelkling af, om den geslagen vijand te vervolgen. Maar te midden van den kruiddamp ontdekken zij eensklaps de tweede kolonne van Napoleon's garde; en — zoo snel afwisselend zijn op het slagveld zege en nederlaag, geestdrift en ontmoediging — het verrassende gezigt van dien nieuwen vijand doet den moed der overwinnaars bezwijken, en op hunne beurt nemen zij in overijling en wanorde de wijk naar de eerst door hen bezette stelling, door dien aan vlugt gelijkenden terugtogt ook verwarring brengende bij de nederlandsche bataillons van d'Aubrémé, die achter hen waren geplaatst.

De tweede kolonne van Napoleon's garde blijft met dapperheid hare aanvallende beweging voortzetten, en nadert de plaats, waar de engelsche brigade van Adam en de overgeblevene engelsche bataillons van Alten geschaard zijn. De britsche infanterie ontvangt den vijand met een krachtig geweervuur; te gelijkertijd rukt de nederlandsche rijdende batterij van Krahmer een paar honderd passen vooruit, en maait met hare kartetsen geheele rijen des vijands neder. Chassé heeft de brigade Detmers in eene geslotene kolonne zamengetrokken, en haar met korte, nadrukkelijke woorden tot pligtsbetrachting aanmanende, doet hij haar, met den stormpas, tegen de linkerzijde der fransche kolonnen oprukken. Van Thielen, de dappere bevelhebber van het zesde militiebataillon, sneuvelt; maar met geestdrift blijven de nederlandsche troepen voorwaarts gaan, en hun koene aanvoerder heeft het geluk, den door het geweer- en kartetsvuur reeds zoo geschokten vijand voor de bajonetten zijner soldaten te zien wijken. De tweede kolonne der garde ondergaat het lot der eerste. — Op dit oogenblik verkondigt het geschutvuur aan de linkerzijde van Wellington's slaglinie, dat Ziethen eindelijk op het slagveld is gekomen, en dat de nederlaag des franschen keizers onherroepelijk is beslist.

Nu is de kracht des vijands geheel gebroken, het gevaar voor de bondgenooten geweken, hunne zege niet twijfelachtig meer. Vivian's ruiterbrigade, door de komst van de Pruissen op Wellington's linkervleugel niet langer noodig, is naar het midden der slaglinie gesneld; die ruiterij is nu aan het hoofd der algemeene aanvallende beweging, door Wellington verrigt, met de troepen die nog het minst aan strijdvaardigheid hebben verloren: onder die troepen vindt men Chassé's divisie en de overgebleven gedeelten der nederlandsche ruiterij vermeld, waarvan onder anderen Boreel's regiment, het zesde huzaren, bij den aanval, op de fransche infanterie, nog gevoelige verliezen leed. Dat voortrukken van Wellington's legermagt wordt bijzonder begunstigd door den gelijktijdigen aanval, dien Ziethen toen op den regtervleugel van Napoleon's slaglinie deed, en door Bulow's aanval op Planchenoit. Dat dorp wordt na een bloedigen strijd, na een dapperen wederstand genomen, en Duhesme, de aanvoerder van Napoleon's jonge garde, vindt daar den dood.

Nog eenmaal tracht Napoleon den voortgang van de zegevierende legers der bondgenooten te sluiten. Bij Rossomme plaatst zich het laatst overgebleven regiment zijner garde in een carré, om tot een steunpunt te dienen, waarbij zich de geslagene deelen kunnen herzamelen; maar te vergeefs; de nederlaag is te groot geweest, de verwarring te algemeen; het eene corps voor, het andere na, ontbindt zich, en de stroom der vlugtelingen, door niets meer te weêrhouden, verspreidt zich over het slagveld en neemt telkens toe in uitbreiding. Men wil, dat de keizer toen, alle hoop op de zege vervlogen ziende, ten minste een eerlijken krijgsmandood wilde sterven, en zich werpen in het carré der garde, dat laatste overblijfsel zijner dappere keurbende, dat daar nog alleen stond, als de enkel overeind gebleven zuil van een verwoesten tempel; men wil, dat Soult en andere volgelingen van Napoleon hunnen gebieder, bijna met dwang,

van dit wanhopig voornemen hebben doen afzien, en hem in hun midden nemende, spoorslags met hem van het slagveld zijn gevloden. Hebben zij wèl gedaan? Was het dan niet beter, eene zoo schitterende loopbaan te besluiten met den roemvollen dood op het slagveld, dan jaren lang, gekluisterd aan eene rots, te midden der wereldzee, als gevangene weg te kwijnen?

Terwijl dus de fransche keizer, voor het eerst zijns levens, als vlugteling het slagveld verliet, en zijn wit beschuimd ros hem in snelle vaart naar Frankrijk terugvoerde, waren de laatste overblijfselen zijner garde, met de wapenen in de hand, roemvol gevallen; roemvol, onverschillig of die vermaarde woorden: la garde meurt et ne se rend pas, al dan niet zijn uitgesproken; want woorden, hoe verheven ook, kunnen niet opwegen tegen daden, en de daden verdienen hier hoogen lof. Bij hun gelijktijdig vooruitrukken, ontmoetten de beide legerhoofden der bondgenooten elkaar bij Rossomme, en begroetten elkaar daar als overwinnaars. Blücher's minder vermoeide legermagt nam toen de vervolging op zich en voerde die uit met eene krachtdadigheid, die den vijand nergens rust of duur liet; die nergens een oogenblik van herademing gedoogde, om de wanorde te herstellen; maar die, door het rusteloos natrekken des vijands, de verwarring al meer en meer vergrootte, en een aantal soldaten, geschut en bagaadje in handen der overwinnaars deed vallen. Het is eene erkende waarheid, dat het voordeel eener overwinning slechts voor een gedeelte op het slagveld wordt verkregen, maar voor het grootste gedeelte de vrucht is van de krachtige vervolging des geslagenen vijands. Het voorbeeld van den slag van Waterloo strekt weder ten bewijze van die waarheid; op het slagveld zelf waren de verliezen der beide partijen niet zeer ongelijk, van ieder tusschen de 25 en 30,000 man; maar bij den terugtogt verloor het fransche leger zoo veel aan gevangenen, zoo veel aan geschut, munitie en wat kracht en sterkte aan een leger geeft, dat men gerust kan aannemen, dat dit leger door de nederlaag bij Waterloo zoo goed als vernietigd was.

De oorlog was door die nederlaag bij Waterloo geëindigd. De verbondene legers drongen oogenblikkelijk Frankrijk binnen; en hoezeer het aan de magt van Grouchy gelukt was, zonder verlies uit de Nederlanden te ontkomen, zoo was er evenwel niet aan te denken, om daarmede de heirscharen van Blücher en Wellington tegen te houden, veel minder die sterke magten der bondgenooten, die tegelijkertijd den Rijn overgingen en op Parijs trokken. De tweede troonsafstand van Napoleon, de onderwerping van Frankrijk, het herstel der Bourbons, zijn de regtstreeksche en onvermijdelijke gevolgen geweest van de overwinning bij Waterloo.

Wij hebben in de voorgaande bladen eene oppervlakkige, onvolledige schets gegeven der krijgsgebeurtenissen van 1815. Het doel, dat wij daarmede beoogden, was, voornamelijk, de aandacht onzer landgenooten te vestigen op een kampstrijd, zoo roemrijk, zoo grootsch, zoo episch, dat, daaraan deel te hebben genomen, schier voor een adelbrief kan gelden; dat, bij dien strijd een vader of broeder of maag te hebben verloren, schier met dezelfde eer omgeeft, die de roemrijke dood van martelaars voor godsdienst of vrijheid op hunne verwanten en nakomelingen doet afstralen. De geschiedenis heeft misschien geen tweede voorbeeld van zoo gewigtige, onvergetelijke gebeurtenissen, in zoo korten tijd volbragt; en het eenvoudige, onopgesmukte verhaal der kampstrijden bij Ligny, Quatre-Bras en Waterloo levert even schitterende wapenfeiten op, doet het hart evenzeer van oorlogsdrift branden, als de heldenzangen van den »Ilias" of van de »Niebelungen" daartoe vermogend zijn. Waterloo is ons mogelijk nog te veel nabij; de helden, die daar streden, zijn mogelijk nog te veel onze tijdgenooten, om het grootsche hunner verrigtingen geheel naar waarde te doen schatten; maar van jaar tot jaar komen wij toch meer tot de erkentenis van dat grootsche; al meer en meer verkrijgt die gebeurtenis voor ons de majesteit der geschiedenis en wanneer zij eenmaal geheel zal zijn omgeven door het halfdonker van het verledene, dat al, wat minder beduidend en minder belangrijk is, voor het oog verbergt, en alleen zigtbaar laat wat groot is en reusachtig, — dan zullen wij tot de erkentenis komen, dat in de jaarboeken der menschheid zelden gebeurtenissen meer verdienen aan de vergetelheid onttrokken te blijven, dan de gebeurtenissen van 1815.

En men werpe ons hier niet tegen, dat die strijd bij Waterloo daarom geen regt heeft, bij ons in zoo vereerende herinnering te blijven, omdat de hoop, die de volkeren tijdens dien strijd koesterden, niet is verwezenlijkt geworden; omdat de aan Europa toegezegde vrijheid is achterwege gebleven; omdat wel Napoleon is gevallen, maar niet de willekeur en dwingelandij van Napoleon; omdat men dus eigenlijk slechts van onderdrukkers heeft gewisseld, en, zoo als de engelsche zanger zegt: »de leeuw heeft overwonnen, alleen om aan wolven hulde te bewijzen." Men werpe ons dit niet tegen; want die tegenwerping, hoe vaak ook aangevoerd, is toch valsch en overdreven.

Laat het zijn, dat de droombeelden van vrijheid en volksgeluk, die men zich tijdens den strijd van Waterloo voorspiegelde, niet alle zijn verwezenlijkt, en dat vele der beloften van de hoofden der volkeren op de onwaardigste wijze zijn verbroken geworden; — schande over hen, die zich schuldig hebben gemaakt aan zulk eene trouweloosheid! — maar dit doet niets af ten aanzien van het edele en grootsche der zelfopoffering van de mannen, die bij Waterloo, streden en vielen; want zij, die dit deden, hadden de vaste overtuiging, dat zij voor eene goede zaak de wapenen voerden, en dat hun moed de heerlijkste vruchten zou dragen voor latere geslachten.

Bovendien stelt men de zaak eenzijdig en overdreven voor, wanneer men beweert, dat Europa, door Napoleon's val, slechts van onderdrukkers heeft gewisseld; dit moge waar zijn voor sommige landen, het is niet waar voor andere; het is, in het bijzonder, niet waar voor Nederland. Wij leven thans, Goddank! in een vrij land, waar de wetten ieder burger tegen onderdrukking waarborgen; waar geen vreemde landvoogd ons door den druk der belastingen uitmergelt, of onze zonen ten oorlog roept, om, in ver verwijderde gewesten voor een geheel vreemde zaak hun bloed te storten; wij spreken weêr onze eigene taal; wij volgen weêr onze oude zeden en gewoonten; de godsdienst onzer voorvaderen blijft weêr de onze; wij doen onze roemrijke vlag weêr op de verste zeeën wapperen; wij zijn weêr Nederland, een onafhankelijk op zich zelf

staand land, geen wingewest van een vreemd rijk. Zie, dat zijn zegeningen, die wij aan de overwinning van Waterloo te danken hebben; zonder die overwinning zou Napoleon weêr over ons land heerschen; en wel moet hij kort van geheugen zijn, die vergeten is, met hoeveel harde onderdrukking die overheersching eenmaal gepaard ging.

Laat ons hier, in het voorbijgaan, aanmerken, dat de tegenwoordige tijd over het geheel te gunstig is in zijn oordeel over den franschen keizer. Verblind door zijne uitstekende hoedanigheden, door de groote daden, die hij heeft verrigt, door het geniale, dat in al zijne handelingen doorstraalt, ziet men het verkeerde, het slechte van die handelingen niet in; men vergeet, dat, wanneer zijne heerschappij al een verstandig despotismus is geweest, het toch een despotismus was, dat alle vrije ontwikkeling van den menschelijken geest tegenging, en de wereld tot eene diepe slavernij voorbereidde; men vergeet, dat, al was wreedheid geen karaktertrek des keizers, hij toch, tot bereiking van het doel, dat hij beoogde, weinig schroomvallig was in de keus der middelen; dat hij bij zijne onregtvaardige oorlogen het bloed van tallooze offers heeft doen storten, en zelfs zich meer dan eenmaal geschandvlekt heeft door regterlijke moorden, de afschuwelijkste van allen, omdat zij tot dekmantel nemen wat den menschen eerbiedwaardig is en heilig. Dat alles zien die onbepaalde bewonderaars van Napoleon over het hoofd; de onmetelijke val des franschen keizers heeft hen zoo getroffen, dat dit in hun oog al het kwade, dat hij bedreef, uitwischt; zij zijn de hovelingen van het ongeluk geworden; maar diezelfde grootmoedige harten, die voor den gevallen Cezar wierook branden, zouden denkelijk zijne verklaardste vijanden en bestrijders zijn geweest, hadden zij den overheerscher gekend in den zonneglans van het geluk en omgeven door al zijne magt en grootheid.

De gebeurtenissen van 1815 zijn ook daarom belangrijk, omdat zij een juist inzigt geven in het wisselvallige dat de oorlogshandelingen aankleeft, en aantoonen, hoe meerder of minder beleid der bevelhebbers op die handelingen den gewigtigsten invloed uitoefent. De staatsman, die in 1848 de oorzaak of het voorwendsel was van den val van het fransche koningschap, noemde eenmaal, in een zijner welsprekende redevoeringen, den oorlog, »un jeu sanglant du hasard et de la force;" — nooit heeft een uitstekend man mogelijk valscher stelling geuit, dan Guizot, toen hij die woorden sprak. Neen, de oorlog is geene handeling, waarin alleen het geweld of het blinde toeval de beslissing aanbrengt; hij, die zoo iets beweert, heeft nooit een van Napoleon's veldtogten bestudeerd; hij heeft nooit daarbij opgemerkt, hoeveel er van den bevelhebber afhangt, en hoe de leiding van één mensch den toestand van zaken geheel van gedaante kan doen veranderen. Ook hier, bij die gebeurtenissen van 1815, kan men zien, welk een onmetelijk verschil het maakt, of men aanvoerders heeft, zooals Oranje, zooals Perponcher, die verstand en doorzigt genoeg bezitten om uit zich zelven te handelen, of bevelhebbers, zoo als Ney en Grouchy, die niets anders kunnen, dan letterlijk en onverstandig opvolgen wat hun wordt gelast. Het is een verderfelijk dwaalbegrip, soms door bekrompenheid en drieste onkunde voorgestaan, dat studie en kennis voor den krijgsman meer nadeelig dan voordeelig zijn, en dat, hoe minder hij zijn geest heeft geoefend, hoe beter hij geschikt zal zijn tot de uitvoering van wat hem wordt voorgeschreven. Ook de veldtogt van 1815 bewijst de onwaarheid dier bewering. Had Wellington toen zulke onderbevelhebbers gehad, niet gewoon te denken, maar alleen gewoon om als lijdelijke werktuigen, dàtgene uit te voeren wat bevolen wordt, dan waren de bondgenooten in dezen kamp de overwonnenen geweest, en Europa was weêr onder Napoleon's gebied gekomen.

Achttien honderd vijftien moet ook daarom bij ons in herdenking blijven, omdat Neêrland's krijgsroem een nieuwen luister van de gebeurtenissen van dat jaar heeft ontvangen. Verre van ons, om uit blinde gehechtheid aan ons vaderland, uit bekrompen patriottismus, eene overdrevene en onware voorstelling te geven van wat de Nederlanders in 1815 hebben gedaan; verre van ons vooral, om door een onwaar verhaal den roem onzer landgenooten te verheffen, ten koste van den roem der bondgenooten, die met ons tegen Napoleon streden. Neen, laat ons billijk, laat ons waar zijn; laat ons vrijuit erkennen, dat van de legermagt, die den franschen keizer bestreed, slechts een klein gedeelte uit Nederlanders bestond, en dat dus minder aan ons, dan aan onze bondgenooten, de eer der overwinning toekomt; laat ons de groote verdiensten huldigen van die Pruissen, die met zoo veel dapperheid te Ligny streden en met zoo veel volharding, twee dagen na de nederlaag, hun vijand weêr opzochten; van die britsche en duitsche bataillons, die onder Wellington's aanvoering, zoo te Quatre-Bras als te Waterloo, een moed betoonden, boven allen lof verheven. Maar, regt doende aan anderen, moeten wij ook jegens ons zelven niet onbillijk zijn, en wij mogen en moeten met waarheid zeggen, dat ook ons aandeel aan de in 1815 behaalde zege groot en belangrijk zijn geweest. Het waren nederlandsche bevelhebbers, het was Oranje, het was Perponcher, die de vereeniging van Wellington's leger bij Quatre-Bras bewerkten, en daardoor de pruissische krijgsmagt, den 16den Junij, voor eene geheele vernieling hebben behoed; het was eene nederlandsche divisie voetvolk, met weinig geschut en zonder eenige ruiterij, die uren lang aan Ney's geduchte overmagt het hoofd bood, en daardoor de andere divisiën van Wellington tijd gaf om Quatre-Bras te bereiken; het was een nederlandsch vorst, die op het slagveld van Waterloo de voornaamste steun was van den britschen veldheer, en dáár het bevel voerde, waar de woede der vijandelijke aanvallen het hevigst was; het was de nederlandsche ruiterij, die te Waterloo, meer dan eenmaal, zich met den vijand mat, en meer dan eenmaal overwinnend uit dien kamp terugkeerde; het was het geschut der Nederlanders, dat in de rijen van Napoleon's lijfwacht zoo groote verwoestingen aanrigtte; het waren de nederlandsche bataillons van Chassé, die in den kamp tegen de laatste aanvalskolonne dier lijfwacht overwinnaars bleven. — Dat alles zijn feiten, die niet geloochend kunnen worden; op dat alles kunnen wij ons met regt beroemen; en wanneer soms de vreemdeling, in zijn verwaten overmoed, dien roem wil ontkennen, en ons aandeel in den gevoerden strijd gering en onbeduidend heeten, dan kunnen wij, om hem voor altijd te logenstraffen, verwijzen op de verliezen, door ons in dien strijd geleden; wij kunnen de getallen opgeven van hen, die daar zijn gevallen; wij kunnen de nederlandsche bevelhebbers noemen, die daar, met de sabel in de vuist, een glorievollen

dood hebben gevonden. Groot is de roem onzer bondgenooten, maar ook ons komt de eer der zege toe; ook wij hebben talrijke offers daarvoor gebragt; en de velden van Braband zijn niet minder besproeid geworden door het bloed der Nederlanders, dan door dat van Britten, Duitschers en Franschen.

Vooral moeten wij 1815 herdenken, omdat toen de heldenmoed van een onzer vorsten op de schitterendste wijze heeft uitgeblonken.

Willem de Tweede is niet meer, en in den grafkelder te Delft is zijn gebeente bij dat zijner vaderen verzameld. Hij behoort der geschiedenis toe, en niet aan onze onbedreven hand is het gegeven om de veder van Clio op te nemen; niet aan ons is het vergund om een oordeel over hem uit te brengen; de stand, waartoe wij behooren, verbiedt ons evenzeer de gebreken onzer vorsten te vermelden, als uit laffe vleizucht hen voor te stellen als toonbeelden van alle volmaaktheid. Maar dàt ten minste mogen wij zeggen, zonder ons aan vleijerij schuldig te maken, dat Willem de Tweede een heldenmoed bezat, zijner groote voorvaderen waardig; dat op het slagveld niemand, met meer koenheid dan hij, gevaar en dood wist te braveren; en dat de dapperheid, door de Nederlanders in 1815 betoond, voor een goed gedeelte was te danken aan de geestdrift, welke de verhevene zelfopoffering van den vorstelijken aanvoerder bij hen deed ontgloeijen. Een ander zegge, wat Willem de Tweede is geweest als vorst en als mensch; wij zeggen, wat hij was als oorlogsman; wij zeggen, dat hij, als zoodanig, in het dankbaar aandenken van Nederland moet blijven leven. En dit heeft ook plaats: alom is het in Nederland bekend, wat Willem de Tweede in 1815 voor het vaderland heeft gedaan; tot in de schamele woning des eenvoudigen landmans is zijn krijgsroem doorgedrongen: en zijn bloed, in de velden van Waterloo vergoten, geeft hechtheid en sterkte aan den band, die Nederland met het stamhuis van Oranje verbindt.

Wij hebben in de laatste tijden veel gelezen en gehoord over het regt van souvereiniteit, dat het huis van Oranje over ons land zou toekomen. Wij hebben dat regt hooren verklaren, wijzigen, uitbreiden, inkrimpen, verdedigen of ontkennen, al naarmate van de verschillende inzigten der redenaars of schrijvers, die daarover handelden. Wij moeten ronduit erkennen, dat alle die dikwijls met geleerdheid en welsprekendheid gevoerde twisten, ons vrij overbodig zijn voorgekomen; dat bij ons het behandelde punt nooit twijfelachtig is geweest; dat bij ons, even als bij de overgroote meerderheid onzer landgenooten, het denkbeeld geen ingang kan vinden, dat de oppermagt over een geheel volk ooit het eigendom zou kunnen wezen van een enkel mensch of van een enkel geslacht; en dat wij, integendeel, nog eenvoudig genoeg zijn om te gelooven, dat een volk zijne regeerders kiest, zoo als dit het meeste met zijn welzijn overeenkomt, daarbij den stelregel in acht nemende, die reeds de stelregel was onzer vaderen, in hun kamp tegen Philips II: »dat het volk niet om den vorst, maar de vorst om het volk geschapen is." (Plakaat der algemeene Staten van 26 Julij 1581). Wat men ons verkondigt van het goddelijk regt der vorsten, dat begrijpen wij niet.

Maar wat wij wèl begrijpen, is, dat een stamhuis zulke groote, uitstekende, langdurige diensten aan een volk kan bewijzen, dat het daardoor dit volk met den sterken band der dankbaarheid aan zich verbindt, zoodat het, als het ware, niet anders dan natuurlijk en regtmatig wordt, de hoofden van dat volk zooveel mogelijk uit dat stamhuis te kiezen. Ziedaar, naar ons inzien, wat bij ons den hechtsten grondslag uitmaakt, waarop het huis van Oranje zijne aanspraken op de oppermagt kan vestigen. Die aanspraken moeten zich nooit gronden op een in nevelen en duisternis gehuld goddelijk regt, altijd stuitend voor een volk als het onze, dat gezond verstand heeft, gevoel van eigenwaarde en afkeer van knechtelijke onderwerping; maar die aanspraken moeten gegrond zijn op de vele diensten, die het huis van Oranje den lande heeft bewezen, op den luister, dien de groote daden der leden van dat huis op ons hebben doen afstralen, op de eeuwenlange verbinding van Neêrlands geschiedenis met die der Oranje's, van Neêrlands welzijn en roem met het welzijn en den roem van dien vorstenstam.

De afstammeling van dat geslacht van helden en groote mannen kan altijd aanspraak maken op onze verkleefdheid; de verdiensten zijner vaderen pleiten voor hem. Hij telt onder zijne voorouders dien Willem den Eerste, wiens naam, de geheele wereld door nog wordt geëerbiedigd, als de naam van een verheven martelaar voor de edelste zaak; dien Maurits, den grootsten oorlogsman van zijn tijd, die in de zandige duinen van Nieuwpoort de vlag van het trotsche Spanje voor zijne standaards zag buigen; dien Frederik Henderik, den stedenwinnaar, die in zijne belegeringen den krijgsroem van een Cezar heeft geëvenaard; dien Willem den Derde, den onsterfelijken kampvechter voor de vrijheid van Europa, wien Nederland huldigt als zijn redder, Engeland als zijn bevrijder; dien Friso, die met zooveel dapperheid op het slagveld van Malplaquet de fransche legerscharen te gemoet vloog; dien lateren Willem den Tweede, die aan Ney bij Quatre-Bras het hoofd bood, en door zijne uitstekenden moed zoo veel bijbragt tot Napoleon's nederlaag te Waterloo; — om niet te gewagen van zoo veel andere leden van dat geslacht, die den staat in de raadzaal of in het oorlogsveld hebben gediend, door hunne wijsheid het heil van het land hebben bewerkt, of het harnas met hun bloed hebben roodgeverwd in den strijd tegen Neêrland's vijanden. Hij die zulke mannen onder zijne voorouders telt; hij, die, even als die voorouders, een heldengeest in zich voelt blaken, en even als zij, bereid is om zich met hart en ziel aan Nederland aan te sluiten, en aan het welzijn en den roem van dat land, de zorg zijner dagen, de rust zijner nachten, zijn bloed, zijn leven te offeren, — hij kan er gerust op rekenen, dat het nederlandsche volk zich niet van hem zal afkeeren, maar zich met geestdrift om hem zal scharen, en hem zal huldigen en eerbiedigen als een regtmatig opperhoofd.

Willem de Tweede, toen hij bij Quatre-Bras en Waterloo met zoo veel onverschrokkenheid het staal en het vuur des vijands braveerde, en de zege kocht ten koste van zijn over het slagveld stroomend bloed, — Willem de Tweede heeft daardoor aan zijn stamhuis eene nieuwe aanspraak gegeven op onze dankbaarheid en trouw, en den band versterkt, die zijn geslacht aan Nederland verbindt.

VAN CALVIJN TOT ROUSSEAU

DOOR

J. H. GUNNING Jr.

ROTTERDAM. — OTTO PETRI.
1881.

VOORREDE.

In de wintermaanden van 1880/81 *hield ik te 's Hage en te Rotterdam een zestal voorlezingen over Mozes, Plato, Calvijn, Shakespeare, Leibniz en Goethe. Met voorbijgang van de andere geef ik hier de derde, maar gewijzigd, uit. Velerlei bijzonderheden over Calvijn, dien ik in deze voorlezing met Rousseau vergeleek, en over den laatstgenoemde liet ik weg of verwees ze naar de Aanteekeningen, en beperkte mij hier tot hetgeen noodig was voor deze hoofdgedachte: „wordt Calvijn niet naar den eisch van zijn eigen beginsel ontwikkeld, bepaaldelijk in 't geen hij terecht het hart der kerk noemde, de prediking van de verkiezing, zoo maakt men de verschijning van Rousseau noodzakelijk; nalaten van de noodige evolutie brengt revolutie." De titel is dan ook niet meer, gelijk bij die voorlezing: „Calvijn en Rousseau" — maar „van Calvijn tot Rousseau." Hierbij diende Rousseau mij slechts als type van zijn zienswijze. Niet om zijn persoon, maar om de*

geestrichting van welke hij een der voornaamste vertegenwoordigers was, is het mij te doen geweest; en om naar die aanleiding sommige heilzame waarheden in herinnering te brengen.

De leer der Verkiezing is in Nederland inheemsch. De sterke trek naar het individueele, naar persoonlijke en toch tevens corporatieve, in allerlei samenvoegingen gemeenschap zoekende vrijheid; de loop der historie, die eerst door de uitsluiting der Gereformeerden van den Augsburgschen godsdienstvrede, daarna door al wat verder hen en de Martinisten hier te lande scheidde, en bovenal door den worstelstrijd tegen Spanje den krachtigsten vorm van het gezuiverd geloof tot behoefte van ons volk maakte; de kamp tegen de woedende baren, van het schip en van de dijken af gestreden; en een zekere neiging tot het nuchter-verstandelijke, die meer tot de Zwitsersche dan tot de Duitsche hervorming trok — dit een en ander verklaart deze voorkeur voldoende. Want deze leer is niet zoozeer een afzonderlijk leerstuk, dat als zoodanig eenvoudig gelijk elke andere bijzonderheid, apart beschouwd, een voorwerp van uitlegkundig en dogmatisch onderzoek zou zijn. Neen, zij is een gezichtspunt, een geestrichting, een bepaalde wijze van de geheele waarheid des evangelies aan te zien. Zij wordt daarom, waar het geestelijk leven zijn rustigen gang gaat, ook niet bij elke gelegenheid besproken. Zij is meer de stilzwijgende onderstelling van al wat men gelooft

en leert, dan een afzonderlijk leerstuk dat men drijft — behalve natuurlijk in tijden wanneer zij betwist wordt, als b. v. de Arminiaansche beweging. Edoch in den vorm waaronder zij bij Calvijn voorkomt was zij noodzakelijk en heilzaam voor dien bepaalden tijd, maar niet meer voor den onze. Welke vorm wordt dan thands vereischt? Op die vraag tracht ik in de volgende bladzijden andwoord te geven. Dat andwoord, ik weet het, is onvolledig. Ik wensch ook maar alleen hiervan getuigenis, op mijn wijze, te geven, dat deze leer niet een angstig en duister vraagstuk, maar een heerlijk licht is, door Gods Woord over de geloofservaring Zijner kinderen ontstoken. Niet bespiegeling over Gods wil en Raad, ons toch verborgen en ondoorgrondelijk, noch oplossing van de door den Heiland zelf niet beandwoordde vraag of er ook weinigen zijn die zalig worden; maar bemoediging voor hen die werkelijk gelooven: verzekering dat hetgeen in hen omgaat een werk Gods, een eeuwig verzekerde, aan Gods trouw en niet aan onze nietigheid hangende vastigheid is. Voorts, allereerst een bron van nooit wijkende verootmoediging, daar ons tijdelijk en eeuwig leven met alles, alles wat er toe behoort, enkel en alleen aan vrijmachtige goedertierenheid, aan verbeurde genade hangt; maar dan ook, op dien grondslag, een bron van geestdrift, moed en kracht, liefde geduld en hoop, poezie en onoverwinlijke blijdschap. Over Calvijn zelven iets nieuws te zeggen, daar maak ik geen

aanspraak op. Wie den eenvoudigen inhoud van mijn vertoog eenige opmerkzaamheid schenkt zal hem, hoop ik, niet met een der thands geldende partij-namen in verband, noch iemand anders dan mijzelven alleen er voor aansprakelijk stellen. Den naam van „ethische" of „bemiddelings-theologie" aanvaard ik voor mijn zienswijze zonder tegenspraak. Niet omdat die naam juister dan de andere namen zou zijn, maar veiligheidshalve; — namelijk omdat hij tegenwoordig als aanduiding van halfslachtig schipperen, van vreesachtigheid, of althands van een door de behoefte des tijds aan confessioneele bepaaldheid overvleugeld streven, vrij algemeen in oneere is. Wil iemand weten wat ik daarbij met „bemiddelings-theologie" bedoel? Mijn bedoeling is de volgende: het geloof der groote Gemeente van alle eeuwen, t. w. het geloof in den drieëenigen God, hetwelk ik, gaarne onze Nederlandsch-hervormde belijdenis onderschrijvende, mede belijd, heeft tot bron en toetssteen Jezus als den Christus naar de heilige Schriften en zoo als den waarachtigen „Middelaar" Gods en der menschen. Naar den Middelaar laat ik mijn overtuiging gaarne bemiddelings-theologie noemen. Dit bedoelt geen bemiddeling tusschen godgeleerde of kerkelijke partijen, maar bemiddeling tusschen God en menschen. D. w. z. niet een „tusschen–beiden–staan"; want Christus staat niet tusschen God en mensch in, maar hij is God en mensch; in Hem blijkt het dat deze beide naturen niet heterogeen zijn, omdat zij

in zijn persoonlijkheid vereenigd zijn geworden. Dit beginsel brengt meê dat ik niet kan instemmen met de tegenstelling: „òf uit God, òf uit den mensch"; omdat die tegenstelling alleen geldt voor hetgeen buiten Christus is, niet voor hetgeen in of door Christus is. Deze hoofdgedachte zal men in de volgende bladzijden gedurig terugvinden. Zij geven overigens meer een overdenking dan een dogmatisch vertoog. Het nadenken, het indenken neemt bij mij (als ik er een oogenblik over mag spreken) licht den vorm van bewonderend overdenken aan. Begeerlijk komt mij voor de toestand van den natuur-mensch; niet gelijk Rousseau over hem fantaseert, maar gelijk de onlangs ontslapen Thomas Carlyle in de eerste zijner voorlezingen over „Helden-vereering" hem beschrijft. „De werkelijkheid stond vóór dezen mensch heerlijk, geducht, onuitsprekelijk. Het natuurlijke was hem bovennatuurlijk, en zijn bewondering werd van zelf aanbidding. Trouwens, niet door dieper inzicht houden wij op te bewonderen, maar door g e b r e k *aan inzicht, door na te laten van te denken."*

Dat God den zondaar begenadigt, ja wij prediken en leeren het in kalme afgepaste taal. Maar als wij soms een hoekjen van den hemel waarlijk ontwolkt zien, dan verrukt ons zelfs de eenvoudige gedachte dat er over 't geheel iets bestaat: en dan voelen wij des te meer, hoe al ons dogmatisch spreken is als het gebruik der algebraïsche letters met welke de sterrekundige rekent zonder dat zijn

verbeelding zich ook maar uit de verte aan voorstelling waagt van de grootheden die zij vertegenwoordigen. Ik zal dus tevreden zijn als ik mijn lezer leeren mag dat de waarheid, hier behandeld, oneindig dieper en heerlijker is dan ik heb kunnen aanduiden; als de gedachten die ik geef, steunpunt mogen zijn voor veel rijker gedachten die ik opwek.

'S HAGE, 16 Maart 1881. J. H. G.

VAN CALVIJN TOT ROUSSEAU.

Van den levensloop en de algemeene beteekenis der twee beroemde mannen wier namen de titel meldt, zal ik niet spreken. Slechts ééne gedachte wensch ik in 't licht te stellen, deze: wie Calvijn niet behoorlijk ontwikkelt, niet van hem uit en op zijn grondslag voortgaat maar bij hem blijft staan, die maakt de verschijning van Rousseau noodzakelijk.

I.

De grondgedachte van Calvijn is de heilige Gemeente Gods, naar Zijn Woord ingericht, gelijk de predikdienst dat Woord verklaart en de regeering der Oudsten zijn voorschriften handhaaft. Die Gemeente wordt zichtbaar door de heilige Sakramenten, en werpt door den ban de bestanddeelen uit die haar leven krank maken (1). Om de eere der Gemeente te handhaven had Calvijn reeds in 1535 te Basel zijn hoofdwerk, de Institutie, uitgegeven: „Mijn ter dood gebrachte broederen" — zegt de schoone voorrede — „wier bloed kostelijk is voor God, en zoovelen wie even als hen de dood dreigt, wilde

ik bevrijden van onrechtmatigen smaad, en de andere natiën eenig medelijden met hen doen gevoelen."

Deze heilige Gemeente bestaat uit Gods uitverkorenen. De leer der verkiezing, nauwverbonden aan die der Voorbeschikking Gods, is in den grond niet uitsluitend gereformeerd.

„Gereformeerd" en „luthersch" is één beginsel in twee vormen; het teruggaan van de verschijning tot den wortel, van het afgeleide tot het oorspronklijke, van het uitwendige, van den omtrek tot het middelpunt, hetzij die concentratie meer theologisch van God uitga of anthropologisch van den mensch. Een twintigtal jaren vroeger was Luther begonnen met den stoot tot de groote beweging. Nu kwam te juister tijd met Calvijn organisatie voor een beweging die anders door uiteengang verzwakt zou zijn. Luther geeft meer een beginsel, Calvijn de daaruit vloeiende vaste leer. Voor Luther meer de eerste vraag: „hoe word ik met God verzoend?" — voor Calvijn de tweede vraag: „hoe leef ik in Gods gemeenschap?" Maar de grondwaarheid dat alle leven alleen van God uitgaat, dat aan Gods soevereine genade alles hangt, was niet slechts gereformeerd, neen reformatorisch, uit het meest frissche, oorspronklijke leven van de nieuwe beweging der geesten gegrepen (2). Het groote protestantsche belang dat op den voorgrond stond, de dadelijke gemeenschap met God zonder belemmering door eenig menschelijk of ander middelaarschap, eischt van zelf zulk een Gods-idee als in de later meer ontwikkelde leer der verkiezing zich uitdrukt. Niets in het leven der wereld geschiedt of kan geschieden buiten Gods wil en plan. Maar deze leer kan men even goed anthropologisch, d. i. dan meer luthersch,

noemen, omdat toch der menschelijke natuur wordt onrecht gedaan door aan eenige van een schepsel uitgaande werking zedelijke kracht en beteekenis toe te schrijven. Daarom wordt zij dan ook in Luther's werk „over den onvrijen wil" zeer nadrukkelijk verkondigd.

Wij ontkennen niet het bepaald verschil tusschen de beide leertypen der hervorming: een verschil dat niet slechts op een enkel ondergeschikt punt bestond, maar alle bijzonderheden beheerschte en in de beschouwing van het Avondmaal slechts het duidelijkst doorbrak, zonder in de andere leerstukken afwezig te zijn. Evenwel het levensbeginsel van beide zuster-afdeelingen was één. En deze eenheid werd wederom door de „gereformeerden" het diepst gevoeld. De dikwerf rustelooze heftigheid der luthersche polemiek wekte bij hen niet zoozeer een dergelijk gevoel, als wel slechts verwondering. Irenisch (3) waren de gereformeerden van ouds, omdat zij zich bewust waren, het belang waarvoor de lutherschen streden, ook zelf te handhaven even goed als deze hunne broeders. Maar op den gemeenschaplijken grondslag heeft Calvijn een eigen ideaal, welks gelaatsuitdrukking bepaaldelijk bij de inrichting der gemeenschap het duidelijkst spreekt. Dat ideaal is theokratisch, omdat beide Staat en Kerk de werktuigen, de vormen zijn door welke God Zijn wil ten uitvoer legt (4). De Kerk bovenal staat daar vol majesteit, door eigen leven sterk genoeg om elken steun van buiten te kunnen ontbeeren. Aan de spits der Gemeente werkt naar het voorbeeld der Apostelen het collegie der Ouderlingen. Hier geen onderscheid tusschen geestelijken- en leekenstand als bij de Roomschen, tusschen leer-, weer- en huisstand als bij de lutherschen. In kringen die hetzelfde middelpunt

hebben voegt zich de bouw der kerk zóó, dat telkens de voornaamste krachten van de lagere kringen naar de hoogere geroepen worden om die te steunen, en het geheel zichzelf steunt. Als een huis, dat door den zegen van den familiegeest en door den invloed der beproefde persoonlijkheden zijner voorgangers staat, zoo deze in den edelsten zin aristokratische kerkregeling. Wie over het zware juk der wettelijke Calvijnsche ordeningen klaagt, toone eerst in de vele plannen en theoriën van onzen tijd een praktische kracht als die van den moed en het glansrijk gevolg waarmeê deze ordeningen een verwoestend liberalisme te lijf gingen. Het moge schijnen dat verstand en wil hier eenzijdig overwicht hebben, de waarheid is dat het leven des gemoeds in vurige offervaardigheid het eigen lijf niet spaart.

Ontzachlijk groot was dan ook Calvijns invloed. Ieder weet hoe hij te Genève zelf met de macht van persoonlijkheid en inrichtingen alles beheerschte. Wat hij in het buitenland beteekende is bezwaarlijk te hoog aan te slaan. Uit zijn briefwisseling, overwaard om door allen, ook die niet bepaald historische studien maken, gelezen te worden, ontvangt men den indruk alsof er in geheel Europa niets van belang gebeurde of hij was er in betrokken. In Fransch Zwitserland, in Italie, Boheme, Hongarije, aan den Rhijn werkt hij. De evangelische kerk van Frankrijk, met haar rijken zegen van vroomheid en martelaarsmoed; de Schotsche, met haar vrijheid, strenge zeden en het altijd levend voorbeeld van Knox; de Engelsche, die in den strijd tegen de hierarchie der staatskerk een kostbaar bestanddeel der oude nationale onafhanklijkheid en wilskracht beschermde; de amerikaansche kerken, honderdvoud in gestalte en naam, één in

geest en kracht als erfenis der pelgrim-vaderen; de nederlandsche eindelijk, zoo rijk aan martelaarsbloed als aan heerlijke vruchten van geloofskennis — deze alle zijn in meerdere of mindere mate vruchten van bezieling die van Calvijn en zijn scheppingen uitging. Gedurig geraadpleegd door tal van vorsten, had hij met zijn vrijmoedig woord aan de staatsaangelegenheden en de kerkinrichting van vele landen even groot aandeel als aan den stervensmoed waarmeê tal van belijders, na hem in eerbiedige liefde gegroet en voor zijn sterkende toespraak gedankt te hebben, houtmijt of schavot bestegen.

En toch hadden zijn inrichtingen de kiem der ontbinding in zich; ja lag het in haar eigen aard dat zij, na eerst nog een toppunt van sterkte beklommen te hebben, weer moesten dalen en eener voortgaande verzwakking te gemoet gaan. Want in haar werd de menschelijke persoonlijkheid onderdrukt. Het beginsel zelf bergt in zich den eisch der heerlijkste vrijheid: maar zijn tijdelijke vorm liet aan dat beginsel niet toe, zijn volle strekking te openbaren.

De kracht der middeleeuwen was hare éénheid geweest. In de school dier wet was nu het christelijk besef gerijpt en vorderde allengs grooter vrijheid om het onmetelijk vele dat zich nieuw aan den horizont opdeed, te kunnen omvatten. Hand in hand met een middelpuntzoekend streven naar het ééne noodige, vervult nu den tijd der reformatie een middelpuntvliedend verlangen naar den bonten rijkdom des levens, ja een lust naar de zwelgerij van Belsazar's feestmaal. Ook uit vrees voor dit laatste, en in het besef dat de sterke organisatie van Rome nu niet meer ten dienste was, daalde de heerlijke oorspronklijke evangelische vrijheid van den Wartburg

af tot een krachtig conservatisme, door een eenzijdig supranatureele Gods-idee ondersteund. Ook het Calvinisme had de schoonste vrijmaking der menschelijke persoonlijkheid in zich; men denke aan puritanisme, Knox, Milton en dergelijken; maar toch op eenzijdige, dualistische wijze. Men zag geen vrijheid door God in de gebondenheid aan God. De menschelijke vrijheid heeft Gods gezag tot levensgrond. Handhaven nu echter de menschen dit gezag Gods verkeerdelijk, zoodat de menschelijke vrijheid, in plaats van door dit gezag gedragen en gehandhaafd te worden, zich er door gedrukt voelt, zoo staat weldra die vrijheid, eerst bedekt daarna openlijk, tegen dit goddelijk gezag op.

Reeds de tijd van Calvijn zelf had, inzonderheid door werking van de Renaissance vóór, naast en in de Hervorming een dergelijke tweeledigheid in zich gedragen. In merkwaardige tegenstelling staat naast Calvijn zijn oudere broeder Charles, als roomsch priester na een ongebonden leven spottend gestorven. Maar het Calvinisme zelf toont, als consequentste, strengste, edelste uitdrukking van het protestantisme, in hooge mate het kenmerk van schoon en krachtig te zijn zoolang er innerlijk leven is, maar flets en ondragelijk te worden zoodra dat leven taant. Het bederf van het beste geeft het slechtste. Is het roomsch-katholicisme inwendig kwijnend, geen nood! De ordeningen dier kerk zijn zoo vast, de glans harer plechtigheden, de warmte van den onderlingen samenhang is zóó sterk, dat die kwijning lang, lang kan voortwerken zonder dat men er iets naar buiten van bespeurt. Maar het vormloos protestantisme is dan terstond kaal en koud. Een protestantsche kerk met levende leden is het schoonste schouw-

spel dat der gemeente kan geboden worden. Maar vervalt door ongeloof haar inwendige kracht, terstond toont zij zich in ondraaglijke dorheid.

Dit heeft ook het Calvinisme ondervonden.

De verhouding van de kerk tot den staat, van welke wij spraken, kon niet duurzaam zijn. Calvijn's eigenlijke gedachte staat boven de door hem ingevoerde werkelijkheid. Zijn gedachte is dat de eenheid in Christus onder de menschen het in natuur en geschiedenis gegronde verschil niet opheft, en derhalve, daar het natuurlijk leven van den mensch niet zonder den geest is, ook de staat een geestelijk karakter draagt. Hij wil dus terecht den zedelijken grondslag der maatschappij (vreeze Gods, openbare veiligheid en eerbaarheid, enz.) handhaven. Maar dit mag zich niet zóó ver uitstrekken als de kerk te Genève, in naam naast maar inderdaad boven den staat zich stellende, gegaan is. Wel beschouwt Calvijn staat en kerk als twee verschillende terreinen. Maar de scheiding tusschen deze beide was toch in werkelijkheid te Genève slechts uitwendig, voor zoover zij door verschillende overheden geregeerd werden: niet inwendig, voor idee en doel van beide. Hierin had de staat bij Calvijn geen zelfstandigheid nevens de kerk. Van de kerk en van het evangelie dat zij verkondigde, had de staat regel en bestemming te ontvangen. Calvijn stelde den staat niet uitwendig onder de kerk, maar wel inwendig, daar hij zijn middelen tot hetzelfde doel als de kerk te besteden had. Vóór alles moest de staat de kerk en haar noodzakelijke waarheden en wetten erkennen en met zijn macht beschermen. Zoo liet Calvijn de ordonnances ecclesiastiques proclameeren in naam der Syndics en van den Raad, met het volk bij

trompetgeklank en met de groote klok naar oud gebruik samengeroepen. En opdat in de goede stad Genève alleen het ééne ware evangelische geloof zou geduld worden, had hij reeds in 1536 voor elk lid van den kleinen raad geëischt dat hij de geloofsbelijdenis zou bezweeren. Wie dien eed weigerde werd buiten de stad verwezen. Dit heeft hij wel niet herhaald toen hij ten tweedenmale de teugels in handen nam, maar toch rechtstreeks uitgesproken dat de afval van het ware geloof tegelijk staatsmisdaad was.

Van waar die ongelijkvormigheid der praktijk aan de gestelde theorie? Zij is bij den edelen hervormer niet uit heerschzucht te verklaren, maar uit dat eigenaardig vooruitgrijpen hetwelk aan profetische naturen eigen is. Gelijk Paulus in zijn eerste geschriften de toekomst des Heeren onmiddelijk vóór zich aanschouwt, zoo ziet Calvijn de roomsche kerk reeds gevallen, en dus de evangelische kerk, als erfgename dezes gebieds, bevoegd om hare waarheid als grondwet van den staat te doen gelden. Te erkennen dat die eenheid van wetgeving eerst in het Koningrijk Gods, de hoogere eenheid van kerk en staat, zal kunnen gelden, daaraan heeft hij geen behoefte. Want als de bestaande kerk zich ongeschikt toont om haar zoo hoog een gezag op te dragen, dan heeft Calvijn, als andere hervormers, het denkbeeld van de „onzichtbare kerk" gereed. De tijd moest ééns komen, dat de staat de onbevoegdheid zijner voogdes erkende en zich eerst aan haar, onder beleefd voorwenden van scheiding der twee terreinen, onttrok, daarna van de gewezen heerscheres voetwisch maakte. De historisch–noodzaaklijke Nemesis van dezen terugslag heeft zich te Genève en elders, ook in Nederland, doen gevoelen.

II.

Aanvankelijk zien wij dat de groote hervormer zijn gedachte dóórzet. De strijd om zijner regeling van kerk en staat te Genève ingang te geven, heeft negen jaren geduurd, van 1546—1555. Toen heeft Calvijn gezegevierd. Hij week niet van zijn post, maar stond pal met lichaam en ziel voor 't geen hij verdedigde. Meer dan eens dreigde libertijnsche vijandschap den gehaten vreemdeling in de Rhone te werpen. Men hitste de honden tegen hem op als hij zich zien liet, en ontzag zich niet voor de laagste beleedigingen. Dikwerf als het oproer door de straten woelde, is hij er onvervaard tegen in gegaan, en men heeft niet gewaagd, den tot het uiterste beslisten man aan te tasten. Ook omdat hem een sterke onzichtbare macht beschermde: immers in het achtervertrek lag Idelette neêrgeknield en smeekte den Heer om de bescherming zijner engelen voor den teedergeliefden en hoogvereerden echtgenoot.

De raad, niet zelden (b. v. bij Servet's rechtsgeding) harder dan Calvijn zelf, heeft met doodvonnissen, verbanningsdecreeten en ongehoorde vernederingen zijn inrichting doorgezet. Toen is een nieuw geslacht opgestaan, en het getemd Genève is een voorbeeld van welvaart, degelijkheid en bloei geworden, een Sion waar oog en hart van alle vervolgde kinderen Gods zich met eerbiedig verlangen heen richtte.

Wie Calvijn billijk wil beoordeelen; bedenke hoe noodzakelijk toen strenge orde was. In luthersche landen heeft de wereldlijke overheid zich meest gewillig, trouwens ook tot haar voordeel, aan de hervorming on-

derworpen. In het westen van Europa daarentegen waren niet slechts de Valois en de Habsburgers, maar ook de Stuarts en Tudors langen tijd tegen haar gezind. Was er dus geen vaste organisatie ingesteld, het protestantisme zou daar in allerlei afzonderlijkheid, in conventikels en verbrokkelingen een kwijnend leven hebben moeten leiden. De eisch der omstandigheden kwam dus Calvijns grondgedachte nog sterken. Die grondgedachte is wel het vooropstellen van de persoonlijkheid, doch met weerzin tegen het individualisme. D. i. niet de enkele geloovige, maar de Gemeente was zijn uitgangspunt. De kerk is voor hem geweest de van God gegeven inrichting die, hier op aarde onder bescherming van den staat gesteld, Gods Woord verkondigt en de Sacramenten uitdeelt. Men wordt lid van haar door onderwerping onder het Woord en de bediening der Sacramenten; op persoonlijke bekeering moet men wel aandringen maar men kan haar niet als voorwaarde tot kerkelijke gemeenschap stellen.

Nu voelde Calvijn levendig hoe Genève als het ware voor de geheele naar Gods Woord hervormde christenheid tot voormuur strekte. Als hij in de jaren van strijd meer dan eens, des worstelens en der smarten moê, in verzoeking kwam om de weêrspannige enfants de Genève aan hun verderf over te laten, dan hield hij zich weêr voor dat dit kleine plekje ten voorbeelde was gesteld hoe de kerk zich moest organiseeren; en dat zij alleen sterk naar buiten kon zijn door zich naar binnen tot vaste orde te regelen. Calvijn droeg zoo als het ware een lijden der strengheid om aller wille.

Maar dit alles verviel later. Het bleef uitwendig nog lang staan. De belijdenis bleef door de gevestigde in-

richting gedragen, maar de geestdrift, de moedige instemming der harten, slonk. De strijd om het bestaan niet meer noodig zijnde, openbaarde zich ook hier het gewoon verschijnsel dat de oppositie, regeering geworden, haar vroegere kracht verloor; hetzij uit verslapping door de rust, hetzij omdat zij inzag eenzijdig te zijn geweest. De tucht verviel, verdween. Voor inwendige levenskracht trad een steeds moeilijker te dragen conventionaliteit in de plaats. De inwerking der vreemde elementen van buiten overtrof de terugwerking van binnen. De kerk verloor haar geestelijk evenwicht over de burgermaatschappij, en trachtte zich te handhaven door een verscherping die reactie wekte en zoo tot een later beschaamd terugwijken dwong. Door oogluiking voor de hoogere standen verloor het handhaven van de tucht over de lagere standen zijn zedelijke beteekenis. De wetten, die toch niet meer golden, moest men wijzigen om eigener waardigheid wille. Stilzwijgende onderstelling van Calvijn was geweest dat de kerk feitelijk was de naar Gods Woord georganiseerde burgermaatschappij; dat derhalve de burgerlijke gemeente ook de christelijke was en beiden elkander ondersteunden. Hij was, terwijl de hervormers in Duitschland slechts de leer hadden gereinigd en als in haast, zonder er veel over te denken, aan de vorsten bisschoppelijke rechten devolveerden (5), van den beginne af op iets beters bedacht geweest, namelijk op het verwezenlijken, zooveel mogelijk, van het ideaal eener chistelijke gemeenschap, Maar nu de staat allengs zich aan de kerkelijke tucht over de zeden onttrok, de wetenschap zich tegen de theologie, de aristokratie tegen het lagere volk stelde, de algemeene belangstelling van de kerk naar de politiek overliep, recht

en gebruik zich van elkander scheidden, nu werd het evenwicht tusschen de burgerlijke en de christelijke gemeente verbroken en verwarring en ontbinding onvermijdelijk. Genève echter bestond geheel en al door zijn geestelijke beteekenis. Zoo hield zich dus het geloof in naam der vaderlandsliefde, als nuttig en onontbeerlijk voor het algemeen welzijn, nog lang staande, maar ontbond zich toch zichtbaar als door een dooiweder in de lente. De invloedrijke werkzaamheid van een Chouet, straks van Turretinus en geestverwanten geeft het keerpunt aan.

Een achtbaar doch schuchter supranaturalisme, dat de bovennatuurlijke openbaring, door wonderen en voorspellingen verzegeld, in de geïnspireerde Schrift nedergelegd zag, begon tusschen fundamenteele en onwezenlijke geloofsartikelen te onderscheiden, evenals een theologisch geloof" en een humanistische zedelijkheid naast elkander begonnen te staan. En in den altoos noodzakelijken overslag van supranaturalisme tot rationalisme begon het verstand, dat zich eerst vóór de openbaring verklaard had, zich nu er tegen te stellen. Allerlei andere invloeden, Labadie, het pietisme, Voltaire, werkten mede. (6) Het natuurlijk leven, dat door Calvijn's strenge tucht onderdrukt en daardoor allengs van onder die tucht weggeloopen was, had nu de sterkte verkregen om als jongeling tegen den vader die hem niet tot vrijheid opgeleid had, in onstuimige bandeloosheid op te staan. En die aan deze richting der geesten het woord leende was Jean Jacques Rousseau, op drie jaren na juist twee eeuwen na Calvijn, in 1712 te Genève geboren. Wij gaan de algemeen bekende bijzonderheden van zijn levensgeschiedenis voorbij, maar teekenen slechts dit kenmer-

kende aan dat hij met zijn vader, een onbemiddeld uurwerkmaker, reeds op zijn zevende jaar de romans las, door zijn moeder, aan wie zijn geboorte het leven gekost had, nagelaten. „Je n'avais rien conçu, j'avais tout senti" zegt hij, en kondigt zich reeds daardoor aan als den man van een gevoel dat, zonder verstand, als de drang van een noodzakelijke natuurkracht werken zal.

Naar het arabisch spreekwoord dat „elk mensch nog meer een kind van zijn tijd dan van zijne moeder is" moet ook Rousseau beoordeeld worden. Het woord van zijn tijd sprak hij uit. Hij was, zegt Sainte-Beuve, de leeuwrik die voor Frankrijk een nieuwe lente aankondigde. Die tijd was ter dood toe moede van den conventioneelen dwang, de dorre verstandelijkheid wier ontstaan en voortgang wij aanstipten. Retournons à la nature! was daarom Rousseau' leuze, wapenkreet, levensspreuk voor elk gebied. Doch daar hij van het geloof der gemeente niet geleerd heeft de „natuur" in haar hoogeren zin, in haar geestelijken oorsprong en bestemming op te vatten, daar hij als pelagiaan hare laagte, haar gevallenheid niet kent, zoo heeft hij van de natuur zelve, die hij roemt, geen begrip. Zijn „natuur" is slechts een strijdleus tegen het kunstige, conventioneele. Zijn geheele beschouwing en handelwijze is daarom slechts negatief, bestrijding van 't geen hij rondom zich vond. Het van kracht beroofd Calvinisme tot een levenloos supranaturalisme gezonken, verkondigde een gezag der opgelegde waarheid dat geen zedelijk motief had; en de noodzakelijke bestrijding van dat gezag is hoofdtaak van Rousseau's leven.

Van daar in zijn Contract social een strijd tegen de historie in naam van de natuur. Alles wordt opge-

lost in een hoogst onnatuurlijk van alle overlevering schijnbaar losgemaakte heerschappij der menschelijke neigingen. Geen instellingen mogen blijven gelden als gewrochten van een hoogeren wil, die den mensch als lid aan den gang van een boven hem staand organisme doen gehoorzamen. Enkel nommer, als voor zijn deel mede door meerderheid der stemmen bepalende wat als waarheid zal gelden, mag de mensch zijn. (7) Hier staat de revolutie zichtbaar voor de deur. Zij ligt trouwens in de gronddwaling van Rousseau, het pelagianisme, in de miskenning van de zonde, opgesloten. Immers, het bestaan van het kwaad is niet te loochenen. Ligt nu de oorzaak niet in de natuur van den mensch, zoo ligt zij in de toestanden, die dus weggeruimd moeten worden. Daartoe strekt dan ook Rousseau's opvoedingsleer. Zijn Emile is een gezonde, sterke, in 't gebruiken zijner zintuigen geoefende, methodisch voor een zuiver aardsch bestaan en koude zelfstandigheid gedresseerde jonge man zonder liefde, poëzie, godsdienst. (8)

Zelfs zijn Confessions, die slijkpoel met enkele paarlen, moeten uit dien tijd verklaard worden. Rousseau biecht in naam van zijn tijd. Terwijl Augustinus in zijn Bekentenissen spreekt tot een levenden God, wiens heiligheid hem leert goed en kwaad te onderscheiden, kan de bleeke afgetrokken God van Rousseau hem niet helpen om dat groote onderscheid te maken. Zoo werpt hij dan zijn indrukken door elkander voor de godheid Publiek neder, die hem met hartelooze nieuwsgierigheid aanhoort. Als een danseres die er nu eenmaal over heen is om naakt in een ballet op te treden, voelt hij zich door niets meer gehinderd.

Doch men bedenke den aard van dien tijd, en men

zal erkennen dat Rousseau tegenover het ancien régime recht had. De absolute Koning, die uit den strijd tegen de vrijheden van adel en volk zegevierend was te voorschijn getreden, exploiteerde alles ten behoeve van zichzelf, zijn bevoorrechten en gunstelingen; zoo werd hij, door een diepen weerzin tegen zich te wekken, zelf de eerste revolutionair. Het heerlijke „l'état c'est moi!" (d. i. ik behoor met al wat ik ben, aan den Staat toe) werd in den mond van Lodewijk XIV een oproep aan het volk tot omwenteling. Door een sterken terugslag ontstond de behoefte om zich den Staat te denken als een maatschappij, in welke allen gelijke rechten hebben en, daar de hoogste wil niet meer rechtvaardig is, nu de gezamenlijk wil in zijn plaats kracht en leven zal verleenen aan het geheel. De leer van contract social en volkssoevereiniteit was voorwaar niet slechts goddelooze lust om 's Hoogsten ordinantiën te vertreden en den mensch tot God te verheffen. Het welig ontvanklijke van den bodem voor die leer was natuurlijk gevolg van de staatsontwikkeling die vooraf ging. De onklare hartstochtelijkheid van het geroep „de natuur, de natuur!" vloeide van zelf voort uit het werktuigelijke der bestaande toestanden. Zij is een mengsel van kwaad en goed. Er is afbreken en opbouwen in. Een woest en ondankbaar nivelleeren van het bestaande: maar toch ook het zoekend en tastend begin van die samenhangende kennis der wereld als één organisme, waar onze tijd met recht bovenal naar streeft. De organische wereldbeschouwing der achttiende eeuw, door den invloed der natuurstudie bewerkt, is zelve een veel grooter revolutie dan welke twaalf jaren na Rousseau's dood uitbrak. En door dat de christelijke kerk eens-

deels den wettigen eisch des tijds niet begreep, anderdeels door den wilden drang van dien tijd miskend werd, vormde zich de strijd tusschen de supranaturalistische en de naturalistische wereldbeschouwing die onzen modernen toestand vervult. Zoo moet ook Rousseau's bestrijding van het christelijk geloof billijk beoordeeld worden. Zij doet ons onwillekeurig aan de atheïstische poëzie van Lucretius Carus terugdenken. Ook deze, gekwetst door het willekeurige van de oude godenleer, gaat tot de natuur terug, zoekt in haar, met onstuimige verwerping van al het oude, den grond der dingen, en stelt den eenvoud der vroegere tijden tegenover het bederf door ontplooiing van industrie en verfijnde beschaving. Ook hier is niet enkel ongeloof, maar hoofdzakelijk de schuld der tijden zelve; en een billijke historiebeschouwing doet wat de kunst, naar Wallenstein's Proloog, tot taak heeft:

Sie seht den Menschen in des Lebens Drang,
Und wälzt die gröszre Hälfte seiner Schuld
Den unglückseligen Gestirnen zu. (9)

III.

Bij dit alles, het spreekt wel van zelf, is er geen sprake van Rousseau te verontschuldigen of hem met Calvijn ook maar eenigzins gelijk te stellen. Wij beschouwen hem — dit gelieve men wel in 't oog te houden — enkel als type, als aankondiger van een geestrichting die in de noodzakelijkheid van zijn tijd lag. Ook anderen, en grooter geesten dan hij was, hadden

we tot typen kunnen nemen, maar wij bepalen ons bij hem, omdat hij stadgenoot is met Calvijn en als zoodanig geschikt om te dienen als tweede term der tijdsbepaling, welke onze titel uitdrukt. Hem zelven kunnen wij, alles samenvattend, ondanks bewondering voor zijn inderdaad buitengemeene gaven, toch bezwaarlijk anders aanzien dan met weerzin en medelijden. Niets is in Rousseau geheel — zooveel menschelijke zwakheid toelaat — voltooid. In zijn godsdienst heeft hij van de Stoïcijnen de zelfverheffing, maar zijn flets deïsme, door al zijn rhetoriek niet te verwarmen, bereikt in de verte de verhevenheid van het stoïsch pantheïsme niet. De „natuur" waarmeê hij dweept, is eigenlijk ook de natuur niet, maar slechts het „land" in tegenstelling met de stad: het tuinhuis waar hij, verborgen en toch voor zijn bekendheid zorgende, de weelde der kasteelen bestraffen en benijden, de zedeloosheid der edelen verwenschen en onder andere vormen evenaren kan. De vergelijking tusschen Calvijn en hem valt in alle opzichten ongunstig voor Rousseau uit. (10) Calvijn wordt geboren in den schoot eener achtenswaardige familie, en zijn eerste indrukken zijn die der strenge deugden van den huiselijken haard; Rousseau, van zijn moeder beroofd, door een loszinnigen vader opgevoed, komt vroeg onder den invloed van onreine gesprekken en slechte boeken. Calvijn toont reeds in zijn jeugd een zedelijke waardigheid die zelfs op de knapen van zijn leeftijd tucht oefent; Rousseau zwak, wankelend, wordt door zijn indrukken en overdreven prikkelbaarheid medegesleept. Calvijn, in een methodische school opgevoed, verkrijgt de akademische graden; Rousseau ongeregeld opgeleid, eerst handwerksman, daarna knecht,

altoos zwerveling, laat een kostbaren tijd verloren gaan. Calvijn is bij zijn intrede in het openbare leven omringd van edele vrouwen, toegelaten tot den omgang met de moeder van Hendrik IV en met Renée van Ferrara; gehuwd, hoe kort ook, met de edele Idelette de Bures; Rousseau, op zestienjarigen leeftijd door zijn vader verlaten, ongestadig heen en weer bewogen, ontmoet in Mad. de Warens eene beschermster die door zinnelijkheid zijn geweten bevlekt, zijn jeugd bederft en hem voorbereidt om met de laaggestemde Therèse te gaan samenleven en zich tot de maatschappelijke degradatie te veroordeelen, bij zulk een onwettige verbindtenis onvermijdelijk. Calvijn in de eeuwige waarheid geworteld, met groote majesteit van karakter zichzelf altoos gelijkblijvende; Rousseau op den zandgrond van eigen gevoel zwervende, zonder zelfbeheersching, speelbal der omstandigheden. Bij Calvijn een strenge vorm met heilzame kern; bij Rousseau een wegsleepende inkleeding voor onvertrouwbaren inhoud. Calvijn kan in de geestdrift die hem doet blaken, kalm en vast voortgaan, want zijn koel verstand is slechts de verklaring, uitvoering van die geestdrift; Rousseau moet door het later werkende verstand zijn inspiratie, die eigenlijk slechts opgewondenheid is, onophoudelijk wijzigen. (11)

Calvijn is zeer behoudend van neiging en theorie, maar tast in de praktijk stoutmoedig dóór; Rousseau sloopt alles in theorie, maar trekt zich voor de praktijk in de eenzaamheid terug, gelijk hij het b. v. in zekere dame bepaald afkeurde, dat zij haren zoon naar zijn Emile had opgevoed. Calvijn uitwendig stroef maar inderdaad vol liefde voor huisgenooten en vrienden, houdt in 't algemeen een groot deel der menschen voor

eeuwig verloren, doch als het op oordeelen over bijzondere personen aankomt (b. v. op den grooten vijand François de Guise na zijn dood) is hij zeer toegevend. Rousseau daarentegen houdt in 't algemeen de menschen voor van nature goed, maar individueel overlaadt hij hen met smaadredenen. Calvijn was van nature (op zijn sterfbed beleed hij het nog) schuchter en versaagd, maar plichtsbesef maakte hem tot een held. Rousseau schuimt tot een groot vertoon van moed op, maar het leidt tot niets. Calvijn weet zichzelf onophoudelijk te verloochenen, en wint daardoor de noodige volharding om de werkelijkheid aan te vatten, te kennen en te beheerschen; Rousseau kent in sterk subjectivisme niets dan zichzelf, trekt zich steeds van de werkelijkheid terug, en eischt wel vrijheid maar weet niet de zedelijke zelfbeperking te vinden, die tot haar gebruik noodig is. Zijn geheele leven is een krankheidsgeschiedenis van overprikkelde gevoeligheid, die de wetten der werkelijkheid niet acht en dus in onophoudelijk botsen zichzelf verteert, om eindelijk te gronde te gaan. Calvijn is een man des dagelijkschen levens, maar wat hij schept heeft een zeer hoog ideale strekking, eerst in verre toekomst geheel te ontvouwen; Rousseau kan bij al zijn idealisme het ideale in de werkelijkheid niet zien, en blijft dus tegen de werkelijkheid strijden met de blikken wapenrusting eener ijdele sofistiek. Waartoe meer? Het is ons niet om een volledige kenschets noch van Calvijn noch van Rousseau te doen. Wij hebben met deze vergelijkingen, licht nog uit te breiden, alleen het misverstand willen voorkomen alsof wij, de verschijning van Rousseau als kind van zijn tijd noodzakelijk achtende, daarmeê uit het oog verloren dat wij met een

gecompliceerd, onrein karakter, met een ijdel en listig mensch te doen hebben, die heilzame waarheden uitspreekt, maar zelf daar verre beneden staat en met zijn schitterende talenten en uitgebreiden invloed een taak vervult, veel meer uit de eischen en behoeften van zijn tijd dan uit zijn eigen onedele persoonlijkheid te verklaren.

Men zou tegen onze vergelijking van Calvijn met Rousseau de bedenking kunnen opperen, dat de termen der tegenstelling voor het doel van ons geschrift niet juist gekozen zijn. Calvijn toch is godgeleerde, Rousseau philosoof en staatsman. Rousseau staat tegenover het ancien régime: maar is er dan verwantschap genoeg tusschen dit régime en Calvijn, om de termen van onzen titel te wettigen? Ik wil tot andwoord op deze bedenking niet zoo zeer opmerken dat Calvijn, ter eener zijde, evenzeer rechtsgeleerde als theoloog was, ja de jurist in hem den godgeleerde veelszins regeert; en dat aan de andere zijde Rousseau toch overal den godsdienst bespreekt, rechtstreeks of als grond van zijn wijsgeerig-staatkundige stellingen. Mijn recht tot de tegenstelling, op den titel uitgedrukt, vind ik veeleer in de verhouding van beide Calvijn en Rousseau tot den menschelijken wil, die de hoofduiting der persoonlijkheid is. Calvijn gaat in alles uit van den soevereinen wil Gods. De menschelijke wil wordt wel, bij wettige gevolgtrekking, door gehoorzaamheid aan dien wil Gods gedragen en gesterkt; maar deze consequentie trekt het stelsel van Calvijn nog niet, dan hier en daar in enkele uitingen, die bewijzen dat wij in dezen grooten geest, gelijk doorgaans bij hen die op het keerpunt van twee tijden staan, tweeledige strekking hebben te onderscheiden. De *echte*, eigenlijke Calvijn staat boven zijn stelsel. Bij

hem is in den grond geen verwerping van het natuurlijk leven ten bate van het hoogere geestelijke. Hij, de echte Calvijn, heeft dan ook niets met Rousseau uit te staan. Voorgangers van Rousseau zijn veeleer, hoe vreemd die beweering ook schijne, Thomas van Aquino en zijn leerlingen die, door het natuurlijke en het geestelijke strak te scheiden, b. v. het gezag der vorsten van alle goddelijke sanctie ontdaan, hen tot bloote lasthebbers des volks vernederd, en zoo de theorie der volkssouvereiniteit en van het maatschappelijk verdrag voorbereid hebben. Maar het stelsel van Calvijn blijft toch goeddeels in een opvatting bij welke de goddelijke werking die van het geschapen leven slechts beheerscht, en het nog niet bevrijdt. Doorgaans heerscht nog bij hem de tegenstelling tusschen den goddelijken en den menschelijken wil. Hij stelt de vraag: „òf God òf de mensch?" en andwoordt dan onvoorwaardelijk: God en niet de mensch. In dit dualisme nu verkeert eveneens Rousseau; hij stelt dezelfde vraag als Calvijn, en andwoordt dan: „de mensch, en niet God." Beginsel en macht tot alle zoeken en beoordeelen van de waarheid, ook tot alle maatschappelijke orde, is bij Rousseau de wil des menschen zonder God, zonder gebod boven hem, zonder zedelijk doel, bloot zelfzuchtig-natuurlijk (in den lageren zin van dit woord) opgevat. Als zoodanig zien wij in hem een keerzijde van het niet ontwikkeld, in het bederf dat op alle conservatisme volgt, gezonken Calvinisme, en erkennen in zijn verschijning een historische noodzakelijkheid.

IV.

Want voorzeker, het verloop der tijden m o e s t Rousseau voortbrengen. Wanneer het geloof niet als bevrijding maar als binding der menschelijke persoonlijkheid wordt opgevat, zoo volgt met historische noodzakelijkheid eerst een zeker verscherpen van dien band, daarna zijn losmaking. Immers het begin der daling van het geloofsleven is altijd een verscherpen van de uitdrukkingen. Onheil spelt de uitvoerige uitdrukking en het verscherpen van 't goddelijk gebod (Gen. 3 : 2 en 3) als de slang Eva aan 't wankelen brengt; of het later volgen van „leer-regelen" op de „belijdenis des geloofs." Het persoonlijke, levende wordt dan door het afgetrokken-verstandelijke vervangen: de „waarheid," die in de heilige Schrift P e r s o o n is, wordt in de kerkleer een stelling, een verstandelijke uitdrukking. Aldus is het ook te Genève en in 't algemeen in de gereformeerde kerken geschied.

Hier gold de groote waarheid der e e u w i g e v o o r b e s c h i k k i n g e n v e r k i e z i n g als het „hart der Kerk." Men kan haar trouwens niet gelooven en belijden zonder haar in het middelpunt te stellen. Wie haar gelooft, houdt haar ook voor het „hart der Kerk."

Wij spreken vervolgens nog meer opzettelijk over inhoud en beteekenis dezer leer. Hier merken wij alleen van haar op dat zij, gelijk we reeds zeiden, uit het reformatorische leven zelf voortkwam. Zij staat dan ook in 't nauwst verband met de Kerkorde en de kerkelijke bedieningen; immers zij eischt dat slechts hij daar toetrede, die er inwendig, d. i. in waarheid toe geroepen

is en zich als zoodanig kent. Ook omdat zij tegen alle ziekelijke piëtisme, tegen alle conventikel-afzonderlijkheid in beginsel zich aankant. En niet het minst omdat zij aan de samenkomsten ter eeredienst een groote heerlijkheid bijzet. De roomsch-katholieke eeredienst, schijnbaar der fantasie zoo ruime en schoone vlucht gevende, laat inderdaad eigenlijk niets aan de fantasie over. De geheele onzichtbare, bovenzinlijke wereld treedt den roomsch-katholiek zichtbaar en zinnelijk tegemoet, en hij is er zich niet van bewust dat er tusschen dit, wat hij ziet, en het hoogere een onderscheid is. (12) Is Christus niet tegenwoordig in den Paus en de schoone vaste ordeningen, heeft de heilige Kerk geen goddelijk gezag, het wonder niet bij het Mis-offer zijn voortdurend gelding? Zoo is de roomsch-katholieke horizont begrensd tot het aardsche, tegenwoordige, dat in zijn heerlijkheid aan alle behoeften voldoet. De protestant daarentegen, en wel bepaaldelijk de Calvinist, ziet krachtens zijn geloof zich oneindig wijde perspectieven openen in de eeuwige heerlijkheid. En als hij met zijn geloofsgenooten samenkomt in het eenvoudig huis des gebeds, als hij dan, wel is waar, het belijdend maar ook opvoedend karakter der kerk niet voorbijziet en dus ook de nog niet bekeerden gaarne toelaat, maar toch voornamelijk zich met Gods geloovig volk, onder alle belijdenissen zoowel als onder de zijne uit de wereld uitverkoren, in den geest samensluit — dan heeft zijn kunsteloos sobere eeredienst, die in geen „stomme beelden" maar slechts in waarachtig levende menschen behagen scheppen kan, een schoonheid die geen roomschen kerkpraal behoeft te benijden.

Het is in 't algemeen een schadelijk vooroordeel bij

velen, dat de leer onafhankelijk van kerkinrichting en gemeente-orde zou zijn. Men beschouwt wel deze laatste als afhankelijk van de leer: wil b. v. erkennen dat de kerkelijke orde sedert de hervorming belangrijk door den invloed van de leer der rechtvaardiging uit het geloof gewijzigd is geworden. Maar dat ook, omgekeerd, de leer door den invloed van de kerkorde gevormd en gewijzigd wordt, neemt men niet zoo algemeen aan. Hier denkt men schier uitsluitend aan een immanent logisch proces, waar een leerbeginsel in het brein van scherpe en diepe dogmatische denkers door heen wordt geleid, of aan een zuivering van het leerbegrip door het steeds op nieuw aan de heilige Schrift te toetsen. Natuurlijk erkennen wij het hoog dogmatisch gewicht dezer beide wegen. Maar wij gelooven toch dat de leer, naar luid der historie, voornamelijk door den geheelen toestand der gemeente en der inrichting van haar leven en werken gevormd wordt. Hoe groot was, om slechts iets te noemen, aan het eind der eerste eeuw het dogmatisch gewicht der verwoesting van Jeruzalem! Of had b. v. in de vierde eeuw de vereering der „heiligen" kunnen opkomen indien niet de Gemeente, door rust en veiligheid lager gedaald in geestelijk leven, had vergeten dat zij zelve door de Apostelen als „heiligen" was toegesproken, en de heiligen en martelaren van het verleden allengs als hemelhoog boven haar zelve verheven beschouwd had? De christelijke idee is in den geloovige het resultaat van zijn gansche leven. Maar dit leven zelf ontvouwt zich slechts als deel van een gemeenschap waar het toe behoort. De kerk der volgende eeuwen (om verder voorbeelden te noemen) werd niet door volk en staat ondervangen. Een waarlijk christelijke staat

kon bij byzantijnsch-romeinsche wereldgelijkvormigheid niet ontstaan, en het leven der germaansche stammen was te jong om zich in de eerste eeuwen na hun verschijning in de historie zelfstandig te doen gelden. Zoo ontvingen dan de germaansche middeleeuwen hun kerkelijke vorming van een uit Rome toegezonden priesterschap. De heerlijke waarheid dat de gemeente een priesterlijk volk is, werd verdorven door de dwaling dat een geestelijke stand uitsluitend die gemeente vertegenwoordigde. Ziedaar de levensgrond der hooggewichtige dogmatische leering dat het dankoffer der aanbiddende gemeente een zoenoffer voor levenden en dooden, het Mis-offer, zou zijn. Voorts, de geheiligde instellingen der geestelijkheid, van hoe groot dogmatisch gewicht waren ze voor de richting der wetenschaplijke gedachte in 't algemeen en des onderzoeks van de heilige oorkonden in het bijzonder! Hoe keeren sedert de hervorming rechts de gezuiverde kerk, de gemeente-kerk, tot onbevooroordeeld historisch onderzoek, zoover de tijden het toelieten, terug, terwijl links, in het tweede geslacht na de hervorming, te Trente dogmatisch vastgesteld werd wat door het leven, daar het de weldaad der hervorming weigerde in zich op te nemen, was opgeworpen. Uit Rome, uit de geestelijkheids-kerk werd de voorstelling (dáár alléén thuis behoorende!) dat het geloofsleven zich bovenal in de leer uitdrukt, naar de hervormde kerken overgedragen en hield in dit opzicht de concordia-formule en de dordtsche leerregelen aan het Lateraan verwant. Evenzoo is, als wij tot buiten de grenzen en tot vóór de vorming der gemeente opklimmen, de afgoderij der oude wereld niet uit de leer maar uit de overgeleverde orde ontstaan

en gevoed. Of komen we tot de latere tijden van Israels geschiedenis, zoo zien wij hoe de wet der levitische inrichting, geesteloos misverstaan, tot farizeïsme en werkheiligheid, doch hierdoor ook tot de allergewichtigste dogmatische bepalingen, aanleiding gaf. Zie verder den weg der zaligheid naar de roomsche leer. Op zichzelve loochent die kerk eigenlijk de rechtvaardiging uit het geloof in den zin van Paulus niet of wil het althans niet doen. Maar de kerkelijke instellingen, van zelf door het volk als wet en goddelijke bevelen beschouwd, doen de verdienende oorzaak der zaligheid, eerst praktisch daarna ook dogmatisch, elders dan bij de vrije genade zoeken. De geest des volks toch zoekt eenheid, rede van bestaan in deze instellingen en plechtigheden, en vindt ze in de leer, die dus dient om de voorhanden werkelijkheid des levens te verklaren. Zoo is de leer van het mis-offer slechts de laatste schakel eener ontwikkeling die aanvangt met het beschouwen van de geestelijken als waren zij de kerk zelve.

Deze overweging doet ons de geschiedenis des levens en zijner inrichting in de kerk van Genève met belangstelling aanzien en een daarvan afhanklijken gang der leerontwikkeling er naast verwachten. En die verschijnt dan ook werkelijk. Het evenwicht tusschen Staat en Kerk, door Calvijn ingesteld, kon niet alleen slechts door een zoo machtige persoonlijkheid als de zijne, in welke de theoloog op den jurist steunde, in 't leven treden, maar eischte ook krachtvolle geestdrift en toewijding in zijn aanhangers, zou het kunnen blijven bestaan. En nu waren de niet-geestelijken aan welke Calvijn terecht aandeel in de kerkbesturen gaf, niet uitsluitend als geloovigen en belijders, maar als overheidspersonen geroepen

de zuiverheid van leer en leven te handhaven. Dit kon alleen goed gaan als het geloof „aller" ware. Doch daar zulks niet het geval was, voelde de Overheid weldra dat zij voor haar oefening van kerkelijk gezag, hetwelk zij als Overheid op allen moest toepassen, geen zedelijken grond had; weshalve zij zich van lieverlede zocht te onttrekken. Voor Calvijn zelf was de kerkelijke inrichting, door hem gegeven, slechts middel om het geestelijk leven der Gemeente te handhaven. Dit doel faalde, en nu bleef het middel, de inrichting, als een vorm zonder inhoud staan. Het later gekomen Réveil wilde met Calvijn het geestelijk leven, doch koos daartoe een ander uitgangspunt dan hij, namelijk het individueele leven, terwijl men eerst later tot de belijdenissen der hervormers, als zoodanig, teruggreep. Dit behoort evenwel niet tot ons onderwerp.

Wij vermelden alleen dat met de inrichting ook de leer een weg van verval en ontbinding opging.

De leer (of liever leering) van het Calvinisme ging, behalve van de Institutie, ook van den te weinig gekend en Catechismus uit.

Dit leerboek, zeer voortreffelijk en gewichtig van inhoud, toont echter reeds dadelijk veel meer dan de luthersche of de Heidelberger een doctrinair, theologisch karakter. Ook hier wordt, en wel in den 15^{en} Zondag naar aanleiding van de heiligheid der kerk, de geloofswaarheid der verkiezing vermeld. Deze leer, zooals zij van Genève uit geleerd en alom in de gereformeerde kerken beleden werd, strekte tot heilzamen voormuur tegen een sociniaansche beperking van Gods almacht, die de atmosfeer begon te verontreinigen (Calvijn klaagt reeds over de „sceptische Akademici") en tot een deïsme

geleid zou hebben in hetwelk zoo niet de lutherschen dan toch zeker de Arminianen zouden vervallen zijn. Het lag dan ook in den aard der zaak dat dit leerstuk, na Calvijns dood, aanvankelijk in plaats van verder ontwikkeld te worden, slechts strakker en strenger werd gehandhaafd. Calvijn's opvolger, Beza, was scholastieker dan hij. Het godsdienstgesprek te Montbeliard is vooral dáárom merkwaardig, omdat tegenover de Lutherschen de volstrekte voorbeschikking niet meer als eisch der persoonlijk-godsdienstige verzekerdheid maar als zelfstandige gevolgtrekking uit de objectieve Gods-idee werd gesteld. Deze verkeerdelijk dusgenoemde objectiviteit kenmerkt ook de latere luthersche ontwikkeling van de leer der „rechtvaardiging uit het geloof", en onderscheidt eveneens de besluiten der kerkvergadering te Dordrecht van de geheel persoonlijk sprekende 37 artikelen der vroegere, ook te Dordrecht herziene en beaamde, Belijdenis. In den eersten tijd verhinderde voorts het oorlogsrumoer de ontwikkeling der leer. De pogingen om tot verzoening met andere belijdenissen te komen (Calixtus, Amyraldus), strekten, door het verscherpen van de confessioneele bijzonderheden, slechts tot verhoogen van de spanning. Maar toen nu de tijd van meer kalme rust kwam, bleek het dat de gereformeerde leer niet langer in waarheid ongeschonden blijven kon. Deze leer toch onderstelt een heilig sterk geestelijk leven; anders is zij veel te zwaar om te dragen. Van daar dat later natuurlijk en noodwendig velerlei verzwakkingen opkwamen. Niet slechts het Arminianisme, dat bepaald tegen den grondslag zelven van het stelsel gericht is, maar ook het fijner Amyraldisme en de merkwaardige ketterij van Claude Pajon over de onmiddelijk-

heid van de inwerking des Heiligen Geestes. Zoo werden ook de logische tegenstrijdigheden dat God de eerste oorzaak aller dingen en „nogthans" de zonde eigen schuld zou zijn, en andere bezwaren, door een zwakker geslacht begeerig aangegrepen om de strenge leer te kunnen betwijfelen. Haar loochenen deed men wel is waar liefst nog niet. Maar het ging haar als Drako's wetten te Athene, die juist om haar gestrengheid van lieverlede in onbruik raakten. De slagboom stond te hoog voor den in kracht en moed verminderden ruiter: in plaats van er over heen te springen als vroeger, dook hij en gleed er onder dóór. Door de achttiende eeuw werd de leer voortgesleept. Mannen als Hess, Lavater en hun geestverwanten ten onzent ontkennen haar niet rechtstreeks maar spreken er toch niet veel over, en waarschuwen tegen het verlaten van den eenvoud der heilige Schrift om in te dringen in geheimenissen, ons te diep en trouwens ook ter zaligheid, zeggen zij, onnoodig.

De scheef aangelegde strijd tusschen rationalisme en supranaturalisme drong ook in de gereformeerde kerk door, omdat het oude onderscheid tusschen de „natuurlijke" en de „geopenbaarde" waarheid, dat dien strijd slechts in schijn begunstigde, niet meer begrepen werd. En het arminianisme, de gebrekkige anthropologie, door het niet-ontwikkelen van de gereformeerde theologie wettiglijk te voorschijn geroepen, zegevierde evenzeer inderdaad als het naar de kerkbepaling overwonnen was. Het volstrekt goddelijk besluit der verwerping werd zelfs door zijn belijders niet in waarheid vastgehouden (13). Zoo kon d' Alembert in de door hem en Diderot uitgegeven Encyclopédie de Theologen van Genève deïsten en socinianen noemen, zonder dat de Vénérable Compag

nie er iets anders dan zwakke en ontwijkende repliek op geven kon. En van dit ongezond supranaturalisme tot Rousseau is de overgang gering. Ja het moest nu een weldaad genoemd worden, tot een meer consequenten, krachtigen gedachtengang te komen. Het supranaturalisme stelt in de geschiedenis der wereld en van het eigen leven een heilig terrein, het bijbelsche of religieuze, waar wonderen geschieden, in min of meer nestoriaanschen trant naast het ongewijde terrein dat op de wijze der wereld, naturalistisch, beschouwd en doorleefd wordt. Dit sentimentalisme eener afgeleefde grijsheid wekt een voorgevoel van den godsdienst des vleesches dien het hedendaagsche socialisme verkondigt. En deze dienst is door Rousseau voorbereid. Het Calvinisme kon, juist om en door zijn verhevenheid, niet anders dan door sterke, diep religieuze geesten op den duur aangekleefd worden. Is de tijd er niet meer gunstig voor, zoo kan toch het roomsch-katholicisme met een zekere wel oppervlakkige maar toch gemoedelijke volks-poëzie blijven bestaan en goede houding hebben. Maar het Calvinisme verliest dan alle poëzie en warmte, en verschrompelt tot een zeer droevige figuur. Al is het dat Gode, uit eerbied voor de bijbelverhalen, nog wonderen worden toegeschreven, toch wordt de natuur, de werkelijke wereld, niet meer door Hem bezield. Het wonder daalt, omdat de ondoorgrondbare Oppermacht het zoo verkiest, in die wereld neder; maar het is als een hout dat, met uwe hand tot den bodem van het vat gedompeld, toch zoodra die hand het loslaat, weer dóór het water naar boven schiet. Evenzoo toch wordt het wonder hier weldra door den bodem der natuurlijke wereld, die het niet zelf gekweekt heeft, uitgeworpen, en het supranaturalisme

heeft zijn wettige dochter, het deïstisch rationalisme gebaard. De God van den „Vicaire Savoyard", door den uurwerkmakerszoon van Genève gepredikt, is zelf niet veel meer dan een uurwerkmaker die zijn uurwerk, de wereld, heeft opgewonden en het nu, zonder poëzie of leven, op zichzelf laat loopen. Van dit deïsme tot het pantheïsme is, de geschiedenis der wijsbegeerte leert het, de overgang gemakkelijk en logisch noodwendig. Maar ook het pantheïsme bevredigt slechts een korten tijd; dan komt twijfelzucht, matheid en een ondragelijk ledig des harten. Rousseau opent er de deur voor. Hij draagt der philosophie op, de poëzie tot hem te brengen, maar beide blijven van hem weg. Hij kleedt den godsdienst in het wit van schijnbaren eenvoud en onschuld, maar het blijkt een lijkkleed te zijn. Zoo werkt hij, nevens een heirleger van geestverwanten, aan het omverwerpen van alle grondslagen die hij stutten wil, en is voorlooper, voorafbeeldende type van den modernen mensch met zijn ontevredenheid over de wereld en zichzelven, zijn twijfel, zijn hartstocht, zijn behoefte aan leven en licht (14).

V.

Die behoefte van den modernen mensch aan waarachtiger leven en licht kan, naar onze overtuiging, Calvijn zelf bevredigen, indien hij slechts naar zijn eigen beginsel ontwikkeld wordt.

Wij hebben dit uit de leer der Verkiezing aan te toonen, en beschouwen daartoe eerst die leer in haar eigenlijken grond en aard, of wel de idee, door den

Heiligen Geest in het hart der Gemeente levende en welke zij tracht uit te drukken.

Verkiezing is vrijmachtige, bovennatuurlijke daad des persoonlijken Gods, die, in Zijn eeuwige voorbeschikking gegrond, in de roeping tijdelijk door den mensch ervaren wordt. Want de ervaring dat God ons roept is even stellig als — ja veel stelliger dan — de ervaring die wij van de wereld maken.

De heilige Schrift, de oorkonde van het geloof der gemeente, heeft voortdurend de verheerlijkte wereld in het oog. Zij verkondigt God als Schepper, Verlosser, Voleinder, en de schepping als „zuchtende als in barensweën, verlangende naar de openbaring der kinderen Gods"; want de mensch is het Hoofd der schepping. God is persoon en de mensch wordt persoon. Het hoogste doel van al het geschapene is de persoonlijkheid. Het doel toch der geheele schepping, het „hoogste goed" is dit, dat de goddelijke Persoonlijkheid iedere menschelijke persoonlijkheid vervulle, en zij te samen aldus tot „het Koningrijk Gods" vereenigd worden. Want in vereeniging, gemeenschap met God en daardoor met de anderen, ontplooit zich eerst ten volle het leven der persoonlijkheid, d. i. der zelfbewustheid. Zichzelf tot op den bodem van zijn wezen te kennen, dit vermag alleen wie in God de ware gesteldheid des levens terug ontving. En hij ook alleen kent zich persoonlijk geroepen van God, omdat hij zijn plaats in het geheel kent. Immers het wezen des menschen, de menschheid, het gemeenschaplijke, drukt zich weêr zuiver in hem af. Slechts hij dus is in waarheid eerst zelfstandig persoon, in wien de gemeenschap met het algemeene leeft. D. i. hij voelt en kent zich in waarheid

van God geroepen. Want het begrip „mensch" is een zoodanig, dat het niet alléén door God, maar slechts door den mensch zelven in gemeenschap met God, kan worden verwezenlijkt. Hierin bestaat juist het wonderbare, bovennatuurlijke van 's menschen wezen, dat God Zijn doel niet anders dan door 's menschen vrijheid bereiken kan: want dat doel is geen ander dan dat de goddelijke wil door den vrijen menschelijken wil verwezenlijkt worde. M. a. w. God wil gehoorzaamd worden. Der natuur geeft Hij wetten, die Zijn onvoorwaardelijke onwederstandelijkheid betuigen: den mensch geeft Hij geboden, die niet dan vrijelijk kunnen gehoorzaamd worden. Wie nu door gemeenschap met God tot volle zelfbewustheid komt — een andere weg is er daartoe niet — die voelt en kent zich van God gekend, van God geroepen, uitverkoren. Waarlijk mensch te zijn en van God verkoren te zijn, dat is één en hetzelfde. De bijzonderheden van den gang der Genade in ons geestelijk leven bij deze verkiezing bespreken wij hier niet. Hoe hier het kruis en de opstanding des Heeren, en het daarop steunende „ééne plant met Christus worden in de gelijkmaking zijns doods om het ook te zijn in de gelijkmaking zijner opstanding" het noodzakelijk middellid uitmaakt: hoe aldus het heilig mysterie des nieuwen levens kiemt waarvan het aandeel aan Gods zijde is de Genade, aan 's menschen zijde zelfontdekking, schuldbelijdenis, aangrijpen van het reddende kruis, sterven en opstaan en in den hemel overgezet worden met Christus — dit alles is van oneindig gewicht, doch wij moeten het ter zijde laten.

Deze verkiezing is iets dat in den tijd geschiedt; maar zij wortelt in de eeuwige voorbeschikking Gods. Jezus

alleen is in den volsten zin de Uitverkorene Gods. De geheele menschheid en ook elke enkele is op dezen Middelaar aangelegd: in Hem alleen bereikt ieder zijn bestemming. Wie niet tot Hem komt, wie Hem verwerpt, die wordt verworpen. D. i. de ware menschheid, het wezenlijk mensch-zijn, komt niet in hem tot stand. Als een eindelijk afgesneden rank valt hij van den wijnstok der menschheid af.

Waarlijk mensch te zijn en van God verkoren te zijn, is één en hetzelfde. Want allen hebben gezondigd en derven de heerlijkheid Gods. De geheele wereld is voor God verdoemelijk. Daar wordt niemand behouden, niemand komt tot ware menschheid, uit zichzelf, door eigen ontwikkeling zonder God. Daartoe is een bijzondere genadedaad, een vrijmachtig werk van ontferming Gods noodig. Zonder deze genade blijven we allen rechtvaardiglijk in den eeuwigen dood, onder wiens macht wij van nature allen liggen.

In den gang der historie worden volken uitverkoren boven andere volken die voorbijgegaan worden. Op Gods tijd, niet eerder noch later, treden zij in de geschiedenis op en volvoeren Gods raad. Want „niemand komt tot mij", zegt de Heiland, „tenzij de Vader hem trekke" in Zijn voorbereidende genadeleidingen. (15) En evenzoo is het met elken enkele. Het bestaan van den enkelen bijzonderen mensch is een onderdoorgrondelijk mysterie. De philosophie die van het hoogste beginsel der dingen, het absolute, begint te denken, kan hare gedachten hebben over „den mensch", maar nooit kan zij verklaren het bepaald bestaan van den bijzonderen mensch, de reden waarom gij en ik met onze afzonderlijke, door niemand anders ter wereld bezeten, eigenaar-

digheid, met onzen eigen naam bestaan. En even ondoorgrondelijk is onze persoonlijke verkiezing. Wij kunnen de historische voorwaarden daartoe nagaan tot in verre verte, wij zullen toch altijd op de vrijmachtige verkiezing Gods ten slotte terugkomen. Gods vrijheid in dezen is niet willekeur. Zij heeft de wet naar welke zij handelt, niet boven zich, niet beneden zich, maar in zich.

God is zichzelf wet. De hoogste wet des Heelals is Hij persoonlijk. Daarom kunnen wij Hem ook met ons afgetrokken denken nooit bereiken. Want dat denken komt ten slotte altoos tot iets afgetrokkens, algemeens. En God is Persoon. Hij kan niet gekend worden dan door Zijn eigen vrijmachtige daad, zijn eigen persoonlijke openbaring, welke Hij ons genadig verkiest te geven. Dan wordt ook de mensch vrij. Zich aan „de idee" over te geven, kan den mensch niet vrijmaken, maar slechts hem binden aan iets dat lager is dan hijzelf: want ook hijzelf, den mensch, is persoon naar zijn aanleg. Hij kan slechts vrij worden door zich aan God zelf over te geven, zoodat God dan zijn aanleg tot ontvouwing brengt, hem tot persoonlijkheid roept.

In dit roepen en scheppen van de menschelijke vrijheid verheerlijkt zich de vrijmacht Gods. Indien dus Calvijn — om tot hem terug te keeren — verder zal moeten ontwikkeld worden, zal die ontwikkeling dáárin moeten bestaan, dat God vrijmachtiger voorgesteld worde dan het aan Calvijn mogelijk is geweest, Hem voor te stellen.

Inderdaad ontbreekt er iets aan de vrijmacht Gods bij Calvijn. Niet naar zijn bedoeling. Niemand kan de bedoeling om God als volstrekt vrijmachtig te eeren, sterker dan Calvijn uitdrukken. Maar in werkelijkheid schept God bij Calvijn nog niet ten volle 's menschen

vrijheid. De mensch heeft bij hem niet in waarheid een geschiedenis, want deze onderstelt een vrijheid in het tijdelijk leven. De groote overwinning of nederlaag, die over ieders lot beslist, is reeds in de eeuwigheid voltrokken, en hier beneden ontrolt, openbaart zich slechts het noodzaaklijk gevolg van haar, in stede dat hier de kampstrijd, die over het eeuwig lot beslist, zou worden uitgevochten. Zoo is God bij Calvijn te natuurlijk. Met dezelfde noodzaaklijkheid naar welke de pantheïstische of materialistische wijsgeer weet vooruit te zeggen het ééne Rijk van „God" (zooals hij spreekt) of van de stof, weet Calvijn vooruit te zeggen het tweeledig Rijk der zaligheid en der verworpenheid: en niets ontbreekt hem, dan slechts de kennis der bepaalde personen die deze beide Rijken zullen komen te vervullen.

Van waar is dit? Niet uit Calvijns bedoeling. Menige plaats uit zijn geschriften bewijst het tegendeel. Ook niet uit de heilige Schrift. Maar het is uit de philosophie van zijn tijd, gelijk wij hopen aan te wijzen.

De ontwikkeling dus, welke wij begeeren, niet slechts voor Calvijn maar voor allen en voor onszelve, die van nature allen aan dat euvel mank gaan, — die ontwikkeling bestaat in zooveel mogelijk verwijderen van alle philosophie uit de getuigenis en belijdenis des geloofs. Hier ligt de groote eisch dien, naar onze overtuiging, de Heilige Geest ten allen tijde aan de christenheid doet. En heeft, naar wij bescheidenlijk gelooven, de hervormde kerk een voorrecht, zoo ligt het vooral dáárin dat zij aan dien eisch krachtens haar eigen beginsel voldoen kan, omdat zij altoos geweest is, althans heeft willen zijn, de kerk der onbepaalde gehoorzaamheid aan Gods heilig geschreven Woord.

Calvijn zelf eischt zulk een voortgang. Hij is nog vrijer en grooter als uitlegkundige dan als leerstellige. En voor de erkenning van het historisch karakter der heilige Schrift hebben weinigen zoo krachtig als hij de baan gebroken.

Wanneer wij de hervormde kerk noemen de kerk der onbepaalde gehoorzaamheid aan Gods Woord, bedoelen wij geenszins een dusgenoemd formeel beginsel te stellen naast het materieele, dat van de rechtvaardiging uit het geloof, of, wat in den grond hetzelfde beteekent (16), de soevereiniteit Gods. Want — om nu de logische bezwaren tegen zulk een dubbel beginsel voorbij te gaan — er is in de hervormde kerken nooit kwestie met de roomschen over het gezag der heilige Schrift geweest: alleen over de vraag, hoe aangaande de apokryfen en de overlevering daarnevens te denken. Neen de gehoorzaamheid aan Gods Woord openbaart zich tegenover elke andere kerkgemeenschap, die hierin meer of min te kort schiet, bovenal in de beslistheid om „zich niet als een roof te laten veroveren door de philosophie en ijdele misleiding, naar de overlevering der menschen en de eerste beginselen dezer wereld, en niet naar Christus, in wien de volheid der Godheid lichamelijk woont." Lang eer Kant de „theoretische rede" van de „praktische" had gescheiden en aan de laatste alleen het gebied van den godsdienst toegewezen, hadden onze Vaderen het beter en op vaster grond gedaan, door het eerste Artikel onzer schoone belijdenis aan te vangen met de betuiging: „met het hart gelooven wij;" door in het tweede de wijze hoe God zich ons te kennen geeft door Zijn heilig en goddelijk Woord,

te bepalen met de woorden: „te weten zooveel als noodig is in dit leven tot Zijne eer en de zaligheid der zijnen;" en door in het vijfde te verklaren dat wij al wat in deze heilige boeken begrepen is zonder eenigen twijfel gelooven," „om ons geloof naar dezelve te regelen, daarop te gronden, en daarmede te bevestigen."

Wij verstaan hier „de philosophie" naar de bedoeling des Apostels, namelijk als werking en formuleering van daemonische dwalingen. Op zichzelve is natuurlijk de philosophie, het zoeken van de betrekking tusschen het oneindige en het eindige, volkomen geoorloofd ja een der schoonste bewijzen van den adel onzer menschelijke natuur. Met den ongunstigen zin echter, waarin wij „de philosophie" hier nemen, bedoelen we het volgende:

De groote waarheid die altijd over alles wat tot het geloof behoort, beslissing geeft, is de vleeschwording des Woords. „Alle geest die belijdt dat Jezus Christus in het vleesch gekomen is, is uit God: en alle geest die niet belijdt Jezus Christus in het vleesch gekomen, is uit God niet." Als reden waarom de „natuurlijke mensch" deze waarheid verwerpt, geeft hij op zijn wereldbeschouwing, zijn philosophie of wetenschap, die hem verhindert deze leer te beamen. Maar de eigenlijke reden van zijn weerzin is: de heiligheid tot welke deze belijdenis ons roept. Want is het waar dat in ons menschelijk vleesch de heiligheid welke God van ons vordert, geheel is getoond en tot werkelijkheid geworden, dan vervalt elk voorwendsel onzer traagheid en zondenlust. Dan moeten we erkennen dat wij, in en door Christus, eveneens, zij het dan ook nog slechts in beginsel, die heiligheid hebben te verwezenlijken. Om nu hieraan te ontkomen ziet de mensch om naar een

philosophisch stelsel dat zijn tegenstand wettigt; want alle philosophie (Fichte heeft het terecht opgemerkt) is slechts formuleering van een behoefte des harten. Dat begeerde, en tot zelfverweer tegen Gods eisch noodzaaklijke, stelsel is in onzen tijd pantheïstisch, in Calvijn's tijd was het, uit de middeleeuwen overgenomen, dualistisch; een strakke scheiding tusschen het goddelijke en het natuurlijke, het heilige en het wereldsche, was zijn grondgedachte.

Nu had God Calvijn uitverkoren en geroepen, en dus hem in zijn hart van de vleeschwording des Woords overtuigd. Dien ten gevolge ijverde hij tegen de veruitwendiging aller waarheid die in de kerk van Rome heerschte. Deze kerk wende de menschen aan geestelooze uiterlijkheid en verhinderde daardoor de onmiddelijke aanraking der ziel met God. Daarom was het deze onmiddelijke betrekking van den levenden God tot 's menschen ziel, welke de hervormers, ieder op zijn wijze, verdedigden: en zij, deze levenservaring, is dan ook de eigenlijke kern van Calvijns verkiezingsleer. Doch terwijl hij haar formuleerde en verdedigde kon ook hij, we zullen het zien, zich nog niet ten volle van de philosophie zijns tijds losmaken. Hoe is dit euvel door ons te vermijden? Als we beproeven dit aan te wijzen, maken wij er geen aanspraak op, de levenservaring der Verkiezing hier volledig leerstellig te behandelen; wij doen het alleen voor zoover wij de vraag stellen: hoe de leer, die deze levenservaring uitspreekt, verder te ontwikkelen? Wij stippen dus slechts even aan dat „verkiezing" niet hetzelfde is als „voorbeschikking", d. i. Gods eeuwige daad van zijn doel in de wereld te stellen en te verwezenlijken, terwijl

de verkiezing alleen de menschen betreft die tot dat doel de middelen, organen mogen zijn. (17) Ook behandelen wij niet het geschilpunt tusschen de supralapsariërs en de infralapsariërs, d. i. de vraag of de verkiezing den mensch tot voorwerp heeft reeds vóór hij gezondigd had, of eerst na dien val. (18) Wat ons aangaat is slechts de aanwijzing dat wij den begeerden voortgang in de leer (19) der verkiezing vooral bereiken als wij haar zooveel mogelijk trachten te zuiveren van alle philosophie, ook van die welke de hervormers zelve nog met hun geloofsgetuigenis mengden. Want het is er verre van daan dat deze uitnemende werktuigen Gods het door henzelve gesteld beginsel reeds volledig zouden hebben toegepast.

Welke was dan de philosophie, waardoor ook nog bij de hervormers zelve de zuivere schriftuurlijkheid van deze leer werd belemmerd?

Op zichzelve, als hervormers, hadden deze mannen Gods geen philosophie hoegenaamd gehad, enkel de behoefte om de waarheid als vrije, op zichzelf steunende, door God in het binnenste betuigde levensmacht te belijden. Maar toch waren zij kinderen van hun tijd, en dachten mede in de overgeleverde vormen. Vooral heerschte onmiddelijk vóór de hervorming de philosophie van Aristoteles, zooals het heette (want de echte ware Aristoteles was zeer weinig bekend), d. i. een wijsgeerig denken van een geheel formeel karakter, dat slechts diende om een van elders gegeven stof te ontleden, te rangschikken en er een zekere logische denkbaarheid aan te geven. Eigenlijk heerschte in de middeleeuwen nog ruim zoo zeer Plato, of wel de nieuw-platonische wijsbegeerte, bepaaldelijk wat de Gods-idee aangaat.

Het denkbeeld van een afgetrokken zuiver hoogst Zijnde, een bloote kracht zondere nadere bepaling, was helaas! ook door Augustinus nog maar al te zeer uit zijn vroegeren wijsgeerigen tijd naar de latere geloofsperiode overgenomen, en overschaduwde de kennisse Gods *alleen in Christus*, uit welke de Gemeente leeft en denkt. Van daar dat het wezen Gods veel meer *natuurlijk* dan *zedelijk* werd opgevat. (20) Het onderscheid van deze beide is dit: het heidensch besef grijpt vooruit op de vereeniging van God met de wereld. Uit gebrek aan kennis van onze zonde en van Gods heiligheid maakt het die vereeniging tot een eenheid die van zelf spreekt, die *natuurlijk* is. Of ook wel berust dit heidensch besef in een strakke *scheiding* van God en wereld, zoo als in den perzischen godsdienstvorm. Doch in Israel, waar God zijn heiligheid geopenbaard heeft, wordt ingezien dat die vereeniging slechts door zijn persoonlijke nederbuiging, zijn daad kan geschieden: slechts langs den weg der geschiedenis, d.i. niet des natuurlijk-noodzaaklijken maar des *zedelijken* levens. Israel *verwacht* langs den weg der geschiedenis, der allengs voortgaande daad Gods, de vereeniging tusschen Hem en de wereld, en houdt er de ledige plaats voor open; het durft die, trachtens zijn tweede gebod, niet als de Griek met een eigen gemaakt Godenbeeld vullen, maar wacht tot dat God zelf, vleeschwordende, dat Beeld zijner heerlijkheid aan de wereld zal geven. In de heidensche wereld heeft in elk geval steeds een *verstandelijke* beschouwing den voorrang, door welke men, van abstractie tot abstractie steeds hooger opklimmende, ten slotte God, als de hoogste afgetrokkenheid, het bloot Zijnde, meent gevonden te hebben. Van Augustinus nu

ging deze Gods-idee tot de Hervormers, en ook tot Calvijn over, om naar zijn voorstelling de grond der verkiezing en verwerping te worden. Boven de barmhartigheid die de uitverkorenen verlost, en de anderen in het verderf laat, stelt Calvijn in God de wijsheid die beider werkzaamheid regelt. Maar deze wijsheid, boven gerechtigheid en barmhartigheid aldus verheven, verkrijgt toch eenigzins de gelaatsuitdrukking en de beteekenis van een strakke Almacht. Niet naar Calvijns bedoeling. Van fatalisme mag men hem, die de eere Gods als hoogste doel van alles beschouwt, niet beschuldigen, evenmin als zijn volgelingen die later dit beginsel van de eere Gods als de hoogste objectiviteit, met goed recht tegen het „om onze zaligheid" van de Remonstranten, waardoor de deur voor alle subjectivisme werd opengezet, verdedigden. (21) Maar wat zeker in Calvijns bedoeling lag, de bijbelsche Gods-idee te laten heerschen, de philosophie van zijn tijd, die ook op zijn denkvormen nog invloed oefende, liet het hem niet toe.

Indien wij dan nu deze philosophie verzaken, en ons de Gods-idee enkel door de Schrift laten geven, als „Licht", als „Liefde", kortom als geheel zedelijk van beteekenis — hoedanig is dan het gevolg?

Dan wordt de almacht Gods de bevrijdende, vrijheidscheppende kracht voor de schepping in het algemeen, en voor den mensch in het bijzonder. God wordt dan erkend niet als tegenstander of beperker, neen als Schepper van de vrijheid.

De daad der schepping zelve is reeds het geven van zooveel vrijheid als het eindig bestaan voor ieder schepsel met zich brengt. God schiep de dingen „ieder naar zijn aard" (Gen. 1). De dingen hebben dus een aard,

een eigen zelfstandig wezen, een natuur. Dit ontkent Calvijn in het afgetrokkene ook niet. Maar toch als wij het 16e hoofdstuk van het eerste boek zijner Institutie lezen, treft het ons hoe onophoudelijk de schrijver, telkens als hij zou schijnen eenige vaste regelmaat in de natuurorde te erkennen, met nadruk er bijvoegt dat de teugels voor al deze bewegingen enkel en alleen in Gods oppermachtige, geen rekenschap gevende handen liggen. (22). Dit is op zichzelf natuurlijk volkomen wáár, doch gelijk het hier voorkomt, namelijk in zekere tegenstelling tegen de vaste regelmaat der natuur, is het onjuist.

Inzonderheid echter bij den mensch komt het dan, als wij Gods wezen niet philosophisch, natuurlijk, maar volgens de Schrift, zedelijk opvatten, aan den dag hoe Gods oppermacht het scheppen van de vrijheid is. Natuurlijk beschouwd is de mensch tegenover God niets dan ijdelheid en nietigheid. Uit het natuurlijk, kwantitatief oogpunt kan God niet beter „op het hoogst verheerlijkt" worden, dan als „de mensch op het diepst vernederd wordt." Maar als redelijk wezen, d. i. als ontvanklijk voor God, is hij van oneindige beteekenis en waarde. Hij is aangelegd op Jezus Christus, en zoovelen Hem aangenomen hebben, God openbaart en verheerlijkt zich niet slechts aan maar ook in hen. Want in den persoon zelf van Jezus Christus openbaart zich dit heerlijk mysterie, dat de volle almacht Gods, natuurlijk beschouwd, niet in staat was om ons te behouden. Daartoe was de nederdaling der Liefde noodig. Uitdrukkelijk wordt het door de heilige worsteling van Gods Eengeborene in Gethsemané verkondigd, dat de almacht Gods, op welke hij zich beriep met zijn „alle dingen zijn U mogelijk!" geen anderen weg tot ons behoud kon ba-

nen dan door de hoogepriesterlijke offerande van Christus! In de gemeenschap met dezen Christus, door zijn offerande, door zijn bloed wordt de conscientie gereinigd van doode werken om den levenden God te dienen. Ook van het doode werk der dualistische gedachtenreeksen die, door God te blijven opvatten als afgetrokken Almacht, steeds blijven verklaren: „zoo God het doet, dan de mensch niet" — in plaats van: door God doet het de mensch. Uit al de verkeerde, onbijbelsche voorstellingen die hieruit voortvloeien, noemen wij als voorbeeld dat supranaturalistisch, onnatuurlijk begrip van openbaring Gods, hetwelk door rechtvaardige terugwerking gestraft wordt met het volkomen loochenen van alle openbaring, dat wij rondom ons dagelijks zien. Het miskennen van de beteekenis der menschelijke vrijheid waar de hervormers, naar de noodzaaklijkheid huns tijds, nog niet vrij van waren, drukt zich uit in een verkeerd denkbeeld van de persoonlijkheid, ook bij Calvijn onvermijdelijk. (23)

Maar dit ligt alleen in de ook door hem geërfde philosophie, niet in zijn eigenlijke bedoeling. Naar deze ligt in Calvijn een hoog en waar denkbeeld van de persoonlijkheid. Overwegen we, om dit in te zien, de reden waarom hij zich van de philosophie, ook in de roomsche overleveringen zichtbaar, tot de kenbron der waarheid, de heilige Schrift terugwendt. Beide Luther (meer bepaald in zijn tweede periode) en Calvijn verheffen het uitsluitend gezag der Heilige Schrift: maar niet om dezelfde reden. Bij Luther en zijn geestverwanten is het uit behoefte om, nadat in de rechtvaardiging uit het geloof de vrede des harten gevonden is, nu ook tegenover de roomsche kerk die hun losheid van grond-

slag verweet, een vast steunpunt buiten zich te zoeken. Bij Calvijn is het anders. Hij heeft bovenal behoefte om God te verheerlijken, Zijn woord te hooren en te verstaan. Niet alleen de dorst naar vrede voor het beangstigd geweten, hoe eerbiedwaardig dit motief bij de Lutherschen ook zij, maar iets hoogers, universeelers, de behoefte om door Gods Woord, d. i. door Hemzelven, tot de levende kennis van Zijn wezen opgeleid te worden, is de verheven drangrede die Calvijn tot de heilige Schriften drijft. Veel minder wettelijk dan zijn latere volgelingen, die verkeerd en voor het ongeloof baanbrekend (24) de goddelijke ingeving der Schrift in een onfeilbare mededeeling van zaken en denkbeelden vinden, ziet Calvijn naar zijn eigenlijk bedoelen die goddelijke ingeving in de personen zelve. Van daar zijn historische uitlegging, zijn nadruk leggen op de eigenaardigheid der schrijvers, den tijd waarin, de omstandigheden waaronder zij leefden. Hij gevoelt dat God zich niet allereerst in denkbeelden, maar in persoonlijkheden, d. i. historisch openbaart. Zoo wordt hem de Schrift wat zij waarlijk is, geen wetboek maar profetische getuigenis van den levenden God in Zijn dienaren, getuigenis waarmeê de Heilige Geest in ons samenstemt om haar zedelijk gezag onfeilbaar en onwraakbaar te vestigen.

Dit zijn historisch beginsel, meer dan Calvijn zelf gedaan heeft, op de uitlegging der Schrift bij de verkiezing toe te passen, is een voortgang tot wien hij zelf ons den weg baant en door welken wij zijn leering naar heur eigen geest ontwikkelen. Een schoon en vruchtbaar veld van beschouwing opent zich hier voor ons oog. Beproeven wij, er een overzicht van te geven.

VI.

De eerste in wien een besef der verkiezing aanvanklijk spreekt is Adam zelf. „De Heere God bracht al het gedierte des velds en al het gevogelte des hemels tot Adam, om te zien hoe hij ze noemen zou; en zoo als Adam alle levende ziel noemen zoude, dat zou haar naam zijn.” Aldus was in den mensch vóór de zonde het heerlijk levensgevoel, waardoor hij de schepping doorzag, aan alle dingen hun waren naam gaf. En wel in de gemeenschap met God. Bidden en denken, poëzie en proza, gevoelen en handelen was in hem nog één. Eerst na de zonde komt de scheiding van wat oorspronkelijk één was. Nu ontstaat ook het denken *over* God en, als een gemeenschap van menschen zulks doet, het dogma. Het dogma is eigenlijk nooit zonder overtreding van het tweede gebod, het maken van een gesneden beeld van den Oneindige, al is het werktuig om te „snijden”, te verdeelen, hier de discursieve gedachte. Maar in het besef: „O God, gij hebt ons uitverkoren!” zwijgt een oogenblik de dogmatische gedachte voor het onmiddelijk levensgevoel der weêr aangeknoopte gemeenschap. Daarna daalt de mensch uit den tweeden persoon tot den derden: hij bidt niet meer: „Gij hebt het gedaan”, maar hij leert: „Hij heeft het gedaan” — zooals in onzen zondidigen toestand noodzakelijk is — en het dogma is dáár, hoe primitief ook nog van gestalte en hoe verre ook nog verwijderd van de latere ontaarding tot dialektiek, d. i. tot het verwekken van afgetrokken voorstellingen en gedachtenreeksen de eene uit de andere naar logische gevolgtrekking en buiten gestadige intuitie van de werkelijkheid.

Hoe teekent zich dan dit dogma, met de werkelijkheid die daarachter ligt, in den verderen gang der historie?

Uitverkiezing is tot iets. Waartoe? Tot de zaligheid dóór een bepaalden dienst in het koninkrijk Gods. (25) Het einddoel van alle verkiezing, hare zegepraal staat aangeduid in het woord der Apokalypse: „des Heeren dienstknechten zullen Hem dienen, en zullen zijn aangezicht zien en zijn Naam zal op hun voorhoofden zijn." Gelijk onze aarde door God is uitverkoren om het dynamisch middelpunt des heelals te zijn (26) en wederom de Mensch om aan het hoofd aller aardsche schepselen te staan, zoo is ook in de menschheid een bepaalde verkiezing. Want het vast kenmerk van al wat God doet, is wasdom van een middelpunt uit naar den omtrek: en uitverkiezing is het stellen van zulk een middelpunt van zegen opdat het „tot een zegen zij", zich straalsgewijze uitbreide. In deze wereld waar om der zonden wille de dood heerscht, moet ook de geschiedenis den gang der plant volgen: een zaad als middelpunt wordt een plant, maar die plant verliest weldra takken en gebladerte, de kale stam blijft over en schiet nieuwe loten. Zoo trekt het leven zich tot het middelpunt terug, het leven in den omtrek versterft, maar het middelpunt doet nieuw leven uitstroomen. Adam breidt zich uit, maar de Kaïnieten vallen af. Seth en zijn linie zijn uitverkoren. Daarna valt het geheele in goddeloosheid gezonken menschdom in de wateren van den zondvloed, en het uitverkoren middelpunt Noach breidt zich op nieuw uit. De menschheid valt dan weder af, en Abraham wordt als nieuw middelpunt uitverkoren. In zijn zaad, het volk Israel, wordt één stam, één familie, één Man, de Israel, de Messias, uitverkoren, en allen

die zich niet aan hem sluiten, vallen af. Eindelijk wordt de Gemeente van Christus uit de menschheid uitverkoren, en breidt zich over de wereld uit. Maar ook uit haar, als het leven in haar groot geheel versterft, wordt ten slotte slechts een klein deel uitverkoren om getrouw te zijn en gaat den Uitverkorene, den Koning, den Bruidegom te gemoet als Hij komt. Elke dezer verkiezingen wordt op den bepaalden tijd openbaar, doch is uitvoering van Gods eeuwigen Raad. Aller verkiezing middelpunt is derhalve Jezus Christus. Hij is het naar Gods eeuwigen raad, en maakt in zijn aardsch leven tot historische werkelijkheid, wat hij naar zijn eeuwig wezen was (27). In Hem is alles „onder één hoofd samengevat" (Ef. 1, 10) en zoo als de eerste Adam, ontwakende uit zijn diepen slaap, de uit hem genomen Manninne erkent als vleesch van zijn vleesch en been van zijn gebeente; zoo doet het de tweede Adam, uit den slaap des doods opgerezen, met de Gemeente die als kern voor menschheid en wereld tot heil bestemd is.

Die uitverkiezing bedoelt het groot Geheel, en dan natuurlijk bij uitnemendheid den enkele in dat Geheel: want ten allen tijde zijn de uitverkorenen op elk gebied zulken die het leven des geheels bijzonder in zich werkzaam toonen. In de toevertrouwde „ponden" (Matth. 25, 14), in de verscheidenheid der genadegaven (1 Kor. 12, 4 enz.) wordt dit bijzondere der verkiezing verduidelijkt.

Het universalistisch, zich tot heil uitbreidend, streven en bedoelen der verkiezing wordt nergens krachtiger geleerd dan in de hoofdstukken Rom. 9—11. De bedoeling des apostels is daar, het raadsel op te lossen dat Israel, Gods uitverkoren volk, die hooge plaats in de

menschheid oogenschijnlijk had verloren, daar het nu, op enkele uitzonderingen na, den Christus had verworpen en dus zelf verworpen was. Om dit te verklaren schetst Paulus in groote wereldhistorische trekken den gang der verkiezing Gods in de wereld. In het 9e hoofdstuk, dat niet buiten verband met de beide volgende te verstaan is, stelt hij tegen de trotsche aanspraak van een eigengerechtigheid die vergeet dat alles louter genade is, billijkerwijze het beroep op Gods volkomen vrijmacht: een beroep dat hier noodzakelijk (28) die vrijmacht Gods voor een oogenblik in den vorm der willekeur van een oostersch despoot kleedt, om daarna in de volgende hoofdstukken over te gaan in de redeneering: „maar nu, zóó als God als pottebakker, d. i. als vormer van het leem afgetrokken beschouwd, naar willekeur zou kunnen doen, zoo doet Hij nu inderdaad niet: want zijn barmhartigheid in Christus keert niet alleen tot de volken, maar eindelijk ook tot dat Israel weêr hetwelk rechtvaardig verworpen was, om ook dat nog te behouden zoover het zich behouden laat"! Niet de zwijgende onderwerping, met welke de slaaf onder den oppermachtigen gebieder bukt, wil Paulus dus bij den geloovige, maar de gehoorzaamheid des geloofs, de aanbidding der wondere wegen Gods, die in den loop der historie den eeuwigen raad der onnaspeurlijke wijsheid Gods tot uitvoering brengen.

Bij Paulus is echter de leer der verkiezing, als alle leer, slechts verklaring van de levensondervinding der Gemeente. Daarom beschrijft hij, alvorens tot de hier genoemde historiebeschouwing te komen, vooraf (Rom. 8) ook den weg dien deze genadewerking Gods voor den geloovige persoonlijk neemt. Die geroepen is, die is

ook uitverkoren (29). Deze uitverkiezing ontleedt hij daarna echter in haar verschillende momenten, en ziet van de ervaring van het geroepen-zijn uit naar haren grond, voorkennis en verordineering Gods terug, en naar hare gevolgen, rechtvaardiging en verheerlijking, vooruit (Rom. 8, 29, 30). Met dit „vooruit" en „terug" willen wij geen tijdsbepaling aanduiden maar alleen de opvolging, in onze ontledende gedachte bij die beschrijving noodzakelijk. Want „deze verkiezing is eeuwig, d. i. niet in een eindeloozen tijd naar achteren en naar voren uitgestrekt (schoon dit tijdelijke er ook in begrepen is) maar in Gods heilig wezen gegrond, van den tijd onafhankelijk, boven den tijd verheven. God vindt niet als het ware den mensch als vóór meer dan duizend eeuwen in Zijn gedachten voorhanden, om dan, de massa schiftende, voor ieder de ontzaglijke handbeweging naar rechts of links te maken, die over zijn toekomstig lot beslissen zal; de eersten te verkiezen en de anderen te „laten" in het zelfgekozen verderf; neen, Hij schept den mensch, ook diens geheele geestelijk zijn van den aanvang tot het einde. Hij beschikt niet slechts het eerste uitgangspunt van 's menschen tijdelijk en geestelijk leven, maar diens geheele verdere vrijwerkende ontwikkeling tot aan het einde. Vrijwerkend is die ontwikkeling, want alle uitverkiezing is alleen in den Zoon, dat is: niets is hier afgetrokken goddelijk, evenmin als uitsluitend menschelijk, maar alles is godmenschelijk, in dier voege dat God van alles de eerste oorzaak is, maar niet anders werkt dan door de vrijheid des menschen te scheppen, waarin zich juist zijn almacht allermeest verheerlijkt. Zoo schept Gods voorkennis den godsdienstigen aanleg des menschen, en doet dien Zijner allereerste ge-

nadetrekking tegemoet komen. Hij v e r o r d e n t des menschen geschiedenis, en schept en bevredigt daardoor 's menschen tot bewustheid ontwakende behoeften aan Hem. Hij r o e p t hem dus tot bekeering, d. i. tot vrije toekeering. Hij r e c h t v a a r d i g t hem door het geloof. Hij v e r h e e r l ij k t hun door voortgaande heiliging. Ja, de vrijheid des menschen, die heerlijkste schepping der genade Gods, voltooit zich door het werk des Heiligen Geestes, waardoor Gods gedachten des menschen gedachten, Gods werk het werk des menschen wordt, als Christus in ons woont, en onze vrijheid daardoor volkomen wordt dat wij, die vroeger, helaas! zeer veel (kwaads) zonder en tegen Christus konden doen, nu van lieverlede zóó vrij worden dat wij, Gode zij eeuwig dank! zonder Christus n i e t s kunnen doen. Zoo loopt niet in ons het eenmaal vóór vele eeuwen opgewonden uurwerk af, maar omdat wij zelve Gods werk zijn geworden, wordt alles wat wij doen, ons eigen werk. De heiligen volharden, d o o r onophoudelijke waakzaamheid tegen afval, in welke Gods bewarende genade zich werkzaam toont, ten einde toe. De eeuwige roeping en verkiezing Gods verwezenlijkt zich dáárdoor, dat de menschen zich teneinde toe benaarstigt om haar vast te maken, gelijk het leven des lichaams wel allereerst oorzaak, maar dan ook evenzeer gevolg van de verrichtingen zijner ledematen is. Zoo bestaat het geestelijk leven des menschen niet uit vele onsamenhangende, op zichzelf staande wilsbepalingen, maar elke bepaalde beslissing van den wil werkt tevens ten goede op het geheel, op de blijvende richting van zijn wil, even als ook omgekeerd. (30)

In de heilige Schrift wordt deze rangorde der momenten alleen Rom. 8 t. a. p. aangeduid. Zij geeft, gelijk

voor elk deel der waarheid, ook voor de leer der verkiezing slechts groote algemeene trekken, geen verduidelijking in bijzonderheden. De verhouding van hare majestueuze, beknopte aanduidingen tot de uitvoerige, zielkundige vertoogen van later tijd is met die van de beeldhouwkunst tot de schilderkunst te vergelijken. De gebeitelde gestalte geeft niet de verscheidenheid, de nuancen van het gevoelsleven terug welke de geschilderde bieden kan en moet. De eerste geeft alleen het edele, hooge, heldhaftige: de tweede heeft ook het spel der hartstochten, de vlam van den blik, den toonenrijkdom der kleur. (31)

Zoo wordt in de Schrift, als in het werk des beeldhouwers, slechts op de groote algemeene vragen andwoord gegeven: en ook dan nog meer bij wijze van aanduiding dan in afgerond stelsel. Onderzoekt men nader de verhouding tusschen goddelijke èn menschelijke vrijheid, vraagt men of de leer der Schrift deterministisch is (d. i. of zij alle werking van onzen wil beschouwt als door natuurlijke oorzaken bepaald, gedetermineerd) of indeterministisch, wij andwoorden dat deze beide stelsels tot de p h i l o s o p h i e, niet tot het geloofsleven behooren. De ervaring der gemeente is eenvoudig dat hoe dichter wij bij God leven, hoe bepaalder van Hem afhankelijk, wij ook des te onafhankelijker zijn van al wat buiten Hem is. Gelijk Joas in de „Athalie" van Racine zoo schoon zegt: „mijn Abner, 'k vreeze God en heb geen and're vreeze!" In dit vrijheidsgevoel ligt het voorbesef van onzen toestand in de heerlijkheid, wanneer de volmaakte liefde alle vreeze buiten zal drijven, d. i. ons beheerschen van de schepping door onderworpenheid aan God volkomen zal wezen. Doch ook reeds hier be-

neden zijn we gedetermineerd, afhanklijk. Abstracte „vrijheid" is een ongerijmde gedachte. „Willen" en „handelen" kan niet bestaan zonder motieven die het in beweging brengen. Nu vinden wij de gewone determinatie, bestaande in het natuurlijk leven zooals het is, het gewone en alledaagsche bedenken des vleesches, het zijn en bestaan van den mensch zooals hij van nature leeft, een vijandschap tegen God, d. i. iets dat wij als noodzakelijk erkennen maar tevens schuldig, verwerpelijk noemen. Wij verwerpen dus den „vrijen wil", als actueelen, nu reeds bestaanden, toestand beschouwd, doch niet op philosophisch-deterministischen grond, maar zooals onze nederl. belijdenis (Art. 14) het verklaart: „wie zal met zijn wil voorkomen die verstaat dat de gezindheid des vleesches vijandschap tegen God is?" En de goddelijke indaling, levendmaking, die tot het wegnemen van dien toestand noodig is en werkelijkheid werd, is dus een scheppen en bepalen van ons willen en werken, door hetwelk wij in plaats van onvrij te worden, integendeel eerst vrij worden. De „vrije wil" is ons doel, niet punt van aanvang. Geestelijk te leven en zich door God uitverkoren te weten, is dus één en hetzelfde. Van nature loochent de mensch, naar de noodzaaklijkheid zijns hoogmoeds, dat hij door Gods genade uitverkoren is. Maar wie gelooft en dan zijn geloof onderzoekt, kan er geen anderen grond dan verkiezende genade voor vinden, en mag niet zoozeer als wel moet zich uitverkoren noemen, d. i. Gode alle eer geven.

Tegen deze verkiezing staat een verwerping over, namelijk niet slechts een „laten" van de verworpenen in het aan allen gemeenschaplijk verderf, maar iets veel ergers; een vreeselijk stuwen juist door de macht der

versmaadde barmhartigheid die tot steeds reddeloozer verharding leidt. Gelijk dezelfde zon die (Matth. 13) het zaad op den goeden grond doet vrucht dragen, op den steenachtigen grond den halm verzengt. Het is dus min juist, de „verkiezing" aan de barmhartigheid, de „verwerping" aan de rechtvaardigheid Gods, als stonden deze hier tegen elkander over, toe te wijzen. Ook, ja vooral aan en in hen die behouden worden, verheerlijkt zich de rechtvaardigheid Gods. Haar tuchtigende strengheid dient hun tot heil, om vooruit gereinigd te worden en aldus niet met de wereld ten slotte in het oordeel te gronde te gaan. De vrijmacht Gods is geenszins alleen of bij voorkeur daarin te zoeken, dat zij van 's menschen wil onafhanklijk is, dat „het niet is desgenen die wil noch desgenen die loopt maar des ontfermenden Gods"; maar vooral ook daarin, dat alle tegenstand dien vriend of vijand tegen Gods voornemen opwerpt, Hem niet verhindert zijn einddoel te bereiken. God laat zich wel b.v. te Kades Barnea door het ongeloovig Israel tot een o m w e g van acht en dertig jaren leiden: maar Hij bereikt dan toch zijn doel, alleenlijk het geslacht dat er niet tot middel toe wil dienen, vergaat in de woestijn en wordt verworpen. Want zoo stellig eert God de menschelijke vrijheid om zich te bepalen, dat Hij zelfs een voorspelling, uitdruklijk aan Nineve door Jona gedaan, op het berouw der Ninevieten niet uitvoert, en daarentegen aan Eli laat aanzeggen: „Ik had wel klaarlijk gezegd: uw huis en uws vaders huis zouden voor mijn aangezicht wandelen tot in eeuwigheid: maar nu spreekt de Heere: dat zij verre van mij, want die Mij eeren zal Ik eeren, maar die Mij versmaden zullen licht geacht worden." Zoo zijn dus Gods oordeelen over den zondaar om zijne zonde

en zijn volharden in de zonde. Maar eene verwerping in den zin van „eeuwiglijk tot het verderf bestemmen" leert de Schrift zeer zeker *niet*. Ook Calvijn leert haar niet in volle bepaaldheid. Wel leert hij uitdrukkelijk dat „het door Gods wil geschiedt dat aan dezen de zaligheid van zelf wordt toegebracht en genen van den toegang tot haar worden afgehouden": dat „niet allen onder gelijke voorwaarden worden geschapen, maar sommigen wordt het eeuwige leven, anderen de eeuwige verdoemenis verordineerd" — en gebruikt nog vele andere, ook nog krachtiger, uitdrukkingen. Maar hij is geen fatalist. Alles hangt volgens Calvijn aan Gods wil, die altoos rechtvaardig *moet* zijn, en die, wat zijn motiveering betreft, niet nog een grond boven zich kan hebben naar wien men zou mogen vragen, anders toch ware die laatste grond boven-goddelijk. En geen verworpene ontvangt iets anders dan wat hij (gelijk immers wij *allen* evenzeer!) werkelijk verdiend heeft. Aldus, en door twee met elkaar strijdige dingen, als Gods eeuwige ordineering en 's menschen schuld, beide als oorzaken van het verderf der verworpenen met een „nogthands" saam te binden, en voorts zich op Gods ondoorgrondelijkheid te beroepen, toont hij dat hij bij deze redeneeringen niet met die zekerheid wandelt, welke anders de tucht des Heiligen Geestes hem verleent. Inderdaad, hier treedt de kerkleider, naar die behoefte aan een vast program en van rondom gesloten redeneering welke altoos aan zijn positie eigen is, uit de geloofservaring tot het gebied der philosophie over, en redeneert uit een Godsbegrip dat niet de Gods-idee der Gemeente is. De God van dit begrip is, hoe gedurig Calvijn ook van zijn ondoorgrondelijkheid spreke, inderdaad volstrekt niet ondoorgrondelijk, d. i. op geen punt

voor ons verstand met zichzelf in tegenspraak. Zijn soevereine wil verklaart alles. Op de hier onnoodige aanwijzing van de bepaalde personen na is alles in Hem duidelijk: Hij heeft het gewild, geen redeneering kan er aan denken, verdere opheldering te eischen. Daarentegen de God dien de ervaring der Gemeente naar de heilige Schriften predikt, onderwijst ons alleen omtrent de zaligheid. Wel ziet de Gemeente, gelijk Israel op den morgen na den doortocht door de Roode Zee de lijken der Aegyptenaren zag aanspoelen, zoo ook op haar doorgang door de tijden het sidderend aan, hoe de verlossing door gerichten heengaat, en Gods heiligheid zich aan de weerspannigen in hun ondergang verheerlijkt. Er worden zoo in de tijdelijke tenuitvoerlegging van Gods eeuwig wereldplan tijdpunten van bijzonder gewicht onderscheiden. Bepaaldelijk drie zulke keerpunten der geschiedenis worden in de Schrift genoemd, en in deze drie gevallen (elders niet) wordt dan ook bepaald van goddelijke verharding der goddeloozen gesproken. Namelijk de verharding van Pharao (Rom. 9, 17 enz.) die van Israel (Rom. 11, 7) en die van Gog en Magog (Ezech. 38, 16). Maar terwijl deze rampzaligen bepaaldelijk daartoe gesteld, verwekt, in den toestand gebracht zijn opdat Gods macht aan hen zich openbare, is er nergens sprake van dat God een eeuwig besluit tot hun verderf zou hebben genomen. Hij „kent" in levendmakende kennis alleen den weg der rechtvaardigen. Wat den weg der goddeloozen betreft, die „zal vergaan": dien „kent God niet." Hier is „het leven niet," hier is „de eeuwige straffing": maar hoe en in welke termen het ook uitgedrukt sta, nooit wordt het anders dan met afgrijzen vermeld, nooit beschreven maar slechts met

afgewend gelaat aangeduid: nooit met Gods raadsbesluit, als ter verklaring, in verband gesteld maar altoos slechts als een schrikkelijk feit sidderend aangewezen. Het is omdat de Gemeente geen afgerond Godsbegrip — gelijk de philosophie het meent te hebben — noch logisch samenhangende wereldverklaring bezit. Alleen in het leven leeft zij, den dood heeft zij achter den rug, en kan hem dus niet zien noch beschrijven. Alleen het licht is haar licht, maar de duisternis is haar duister (32).

VII.

Middelpunt en kern van alle waarheid blijft ook hier de persoon van Jezus Christus, den Uitverkorene (§ VI). De beteekenis van deze leer kan nooit uit afgetrokken bepalingen, uit dogmatische schriftuitleggingen, maar alleen uit gestadig beschouwen van het leven des Heeren zelf, van zijn godmenschelijk spreken en handelen, gewonnen worden. Hier is de man die, omdat hij geheel één is met den Vader, volkomenlijk doet wat de edelste uitverkorenen gebrekkig doen, namelijk aan zichzelf gelooven door in zichzelve buiten God *niets*, maar *in* God het eeuwige leven te zien. Hij verkondigt het evangelie des Koningrijks; hij gelooft in majestueuze vastheid, dat zijn koninkrijk zal komen en het Koninkrijk Gods zijn. Hij is er zeker van dat er „niets verborgen is of het zal openbaar worden," d. i. het inwendig beginsel van licht en van duisternis zal tot voltooidheid dóórwerken ten einde toe. Hij sterkt zich persoonlijk tot en in zijn lijden door den blik des geloofs op het eeuwig raadsbesluit des Vaders in de heilige Schriften

op wier noodzakelijke vervulling hij zich in de bangste oogenblikken zijns levens beroept. Hij spreekt dan ook verheven, den avond vóór zijn lijden, van den Heiligen Geest dien hij zenden zal van den Vader; is dus overtuigd, der hoogste macht door zijn lijden te gemoet te gaan. Daarom verkondigt ook die Geest hem door de Apostelen als den „van God verordineerde tot rechter van levenden en dooden" (Hand. 10, 42). De verordineering toch heeft bij elk mensch ten doel, zijn natuurlijk leven te verbrijzelen; hem door vernietiging van zijn eigenbatige afzonderlijkheid in de groote menschheid in te lijven, tot mensch te maken, en wel bepaald tot dien bijzonderen mensch gelijk Gods raad eeuwiglijk vastgesteld heeft dat hij zou zijn als dienaar Gods voor Zijn Koningrijk. Daarom moeten ook, naar vaste wet der hoogere wereld, de uitverkorenen des te meer lijden naarmate zij tot meer verkoren zijn (Hand. 9. 15. 16), en is dus Jezus Christus êénig in persoon, in schuldverzoenend lijden, en in macht.

In hem, den Middelaar, kennen wij God en mensch. In hem alleen. Wij kennen dus God en mensch niet anders dan christologisch, d. i. God in de richting naar den mensch heen, den mensch in de richting naar God heen. Dus in dien God is onze zaligheid, ja die God is het zelf. Onze luthersche broeders vragen meer: hoe wordt de mensch zalig? waarop dan het andwoord is: door de rechtvaardiging uit het geloof. Wij daarentegen vragen meer: wie maakt den mensch zalig? en het andwoord is dan: de levende God in zijn persoonlijke openbaring, mededeeling. Die mededeeling spiegelt zich en blijkt in ons leven. Maar niet in dit leven ligt onze zaligheid. Neen, de ervaring der verkiezing is juist dat

die zaligheid niet ligt in ons leven, maar in Hem die dit leven heeft gewekt, die het draagt en het zal voltooien, dus in de eeuwige trouw van God, die alléén waarachtig, terwijl alle mensch leugenachtig is.

Aan een persoon, aan de vrijmacht Gods hangt dus alles. Daarom wordt ook in ons geloofsleven alles persoonlijk. Alle vóórchristelijke Godsvereering kan wel openbare instelling, maar slechts in beperkte mate persoonlijk eigendom worden. Alleen sedert en door de vleeschwording wordt zij vleesch in ons, wordt zij onszelf, gaat over van doen in zijn, en wordt dus in waarheid persoonlijk geloof, ontdaan van alle philosophie. (33) In dit geheel persoonlijk karakter der genade Gods ligt, dat deze genade even noodzakelijk blijft voor den voortgang tot aan het einde, als zij het is voor den aanvang des geestelijken levens. De gave toch wordt hier nooit van den persoon, den sprekenden God afgezonderd. De gemeente heeft geen staand kapitaal van geestelijke goederen, uit wier renten zij leven zou. Ieder leeft elken dag uit Gods hand; ook hier is het manna den volgenden dag bedorven (34). De mensch die gelooft, zegt: God verbrijzelt mij, maar ik mag mijzelven Gode offeren. Ik mag dit doen. Dit is het heerlijk wonder Gods, dat het niet meer een moeielijke, afgedwongen plicht, maar een genade is. Het kenmerk van het geloof aan de verkiezing is, dat het moeielijkste des levens een heerlijke blijdschap des geestes (al treurt en siddert de ziel er nog onder) is geworden. Zich uitverkoren te erkennen, dat is: zich in dezen dood over te geven, zichzelf te verloochenen. De zelfverloochening nu is het keerpunt tusschen de leugen die afgelegd en de waarheid die omhelsd wordt. Waarheid is eenvoudig

datgene wat een mensch ziet wanneer hij zichzelf geheel verloochent. Nu zoekt de mensch God omdat hij door God gevonden is, en ontwaart met blijde ontroering dat een eeuwige Liefde hem schiep en droeg en alles tot in eeuwigheid voor Hare rekening heeft genomen.

Maar verkiezing heeft altijd tot kenmerk: uitbreiding rondom zich. De meest ontvanklijken, de uitverkorenen, worden organen door welke de werking Gods als door kanalen afdaalt tot de overigen. Immers zij wie God ontvanklijk maakt zijn zij wier harten openstaan, d. i. die voorbidden. God regeert de wereld door de gebeden zijner kinderen. De menschen die waarlijk weêr menschen geworden zijn door het geloof in den Verlosser, worden nu de kanalen door wie de zegen Gods tot anderen afdaalt. Door den Geest wordt de natuur, de stof geregeerd. Zoo wordt door het gebed van Gods kinderen de wereldregeering tot haar hoogsten vorm gebracht. Het heerschend vooroordeel vraagt: hoe kan verhooring der gebeden met Gods wereldregeering samengaan? Het andwoord der Gemeente is: „samengaan" is te weinig gezegd: gebedsverhooring is de kroon der wereldregeering. Gods hoogste macht is, dat het Hem gelukt wezens te scheppen die vrij worden, die uit eigen beweging in Zijn wegen ingaan, en begeeren en vragen wat Hem behaagt.

De volle zelfbewustheid des menschen ontstaat door zijn roeping. De ervaring van door God geroepen te worden heeft ongetwijfeld Abraham geholpen om zich van de in zijn geslacht heerschende afgoderij volkomen af te zonderen. Maar zulk een geroepene sluit zich evenzeer met warmte aan het geheel tot hetwelk hij nu gevoelt te behooren.

De geroepen, en door dien roep tot aanvanklijke vrijheid ontwaakte mensch ziet zich in een geheel, eene Gemeente, eene menschheid. Hij is geneigd, onbegrensde ontvanklijkheid in haar aan te nemen, want hij redeneert: „God heeft mij, mij diep verlorene wel willen uitverkiezen, hoe veel te meer dan hen die ik rondom mij zie!" Die gemeente, die menschheid, maar ook de wereld die beiden als bodem draagt, ziet hij ter heerlijkheid bestemd. De blik op den Uitverkorene, op den gekruisten en verheerlijkten Christus leert: de wereld heeft een eeuwig doel. Hemel en aarde zijn slechts middelen voor het zalig Koningrijk in hetwelk God wil, dat wij met Hem zullen heerschen. Deze wereld is met haar wetten en ordeningen het noodzakelijk middel tot dat doel. Van daar dan ook een groote begeerte om deze wereld door levenservaring en door wetenschap te leeren kennen, opdat wij niet met eigen gekozen, dus vruchtelooze, middelen en eigen wijsheid, d. i. dwaasheid, dat doel najagen mogen.

In deze gemeenschap met den Zoon en door Hem met de wereld als zijn erfdeel, ligt het eeuwige leven. Is de wereld die wij zien, slechts omhulling van de eigenlijke wereld die als haar doel en vrucht uit haar schoot zal geboren worden, ook onze eigen zichtbare mensch is slechts omhulling van den waren mensch van wien dit voorbijsnellend leven zwanger gaat.

In „het Oude en het Nieuwe geloof" geeft D. F. Strauss den raad, nooit te vergeten dat wij, naar lichaam en ziel, met al wat wij zijn, denken en doen deelen zijn van één groot Geheel, het Heelal, en dat alles met het oog dáárop geschiede. Een raad dien wij gaarne overnemen sints we weten, dat dit groot Heelal

door de persoonlijke eeuwige Liefde tot een Koningrijk der heerlijkheid herschapen wordt, en ook wij daarin onze plaats hebben. Hierin ligt echter niet, gelijk bij Strauss, het verlies der persoonlijkheid, maar juist haar eeuwig behoud. Elk mensch doet van nature zekere eischen aan het leven; hij wil iets bereiken, een post, eene eere, een levensverbinding, kortom een eigen doel. Nu komt tot elk die in de Gemeente is, de prediking: „gij moogt niet, maar gij moet u voor eeuwig van „God uitverkoren houden. Dit te gelooven, deze roeping „te aanvaarden, is uw leven." Neemt de mensch dit aan, zoo laat hij in de kracht van Gods genade zijn eigen plan varen, en treedt in den eeuwigen Raad, niet met zijn kennis, maar met zijn blijde kinderlijke gehoorzaamheid, in. Hij verliest zijn leven, maar om het te behouden. Van stonden aan gaat een goddelijke dooding door eene menigte wortelen van bitterheid wier planten nu verkwijnen: allerlei ontstemming, heimelijke verbetenheid over teleurstellingen van verscheiden aard, allerlei eischen wier vervulling men voor het levensgeluk onontbeerlijk had geacht, vervallen. Met stille verrukking ziet men zich hoe langer hoe duidelijker de lijnen teekenen van het plan, oneindig schooner dan het onze, het plan dat God met ons leven heeft. Hij is bezig, dit zien wij, om ons te verbrijzelen, en om dan van ons niet meer iets te maken (dan voorzoover Hij wil) gelijk wij het vroeger wenschten, maar om iemand van ons te maken. Onze persoonlijkheid is gered, en ontvangt een eeuwig levensdoel. De mensch leert het eenvoudig-verheven dichterwoord (naar aanleiding van Abrahams offerande) naspreken:

„Wat God gebiedt, dat moet geschiên;
„In 't and're zal de Heer voorzien."

En zoo geschiedt hier het heerlijk wonder Gods, dat Hij de oorzaak van geheime zielsverteering voor zoo velen, dat Hij onze aangeboren jaloerschheid breekt. Hij zet ons over in een Koningrijk waar niemand meer wil gelden op zichzelf maar slechts in zijn betrekking tot het Geheel: waar heerschen een plicht maar dienen een voorrecht is, waar de goederen niet meer op zichzelve begeerd worden maar slechts zoover zij helpen kunnen om er de broederen meê te dienen: waar dus alles in zijn samenhang, d.i. in zijn waarheid, gezien en gebruikt wordt. Alle geestdrift, poëzie, levenslust, idealiteit rust hier op.

Alle gevoel van den dichter, die in zijn lied het leven zijner ziel voelt overstroomen; van den denker met zijn kreet: „ik heb gevonden;" van den kunstenaar met zijn: „ook ik ben schilder!" van den man der wetenschap wien een nog ongekende waarheid te gemoet straalt; van den staats- of krijgsman wien een groote daad ten bate van duizenden gegeven werd: van den apostel of zendeling die een bres in het rijk des Satans mocht breken en de heerlijkheid des eenigen Naams betuigen: van de schamele en bij de wereld onbekende, die in den strijd der zelfverloochening met brekend hart, doch overwinnende zich den Heere overgeven mocht — dit alles wekt, in zijne mate, een besef van door God tot die roeping verkoren te zijn. Want al wat groot, edel en rein is, staat met het geloofsleven in verband. Zeerveel zou voor het recht verstand der geloofswaarheid en voor haar aanbeveling aan de conscientiën gewonnen worden als wij ons gewenden aan de gedachte dat onze Heer, al is ook hetgeen ons van hem beschreven

staat uitsluitend religieus, toch niet gekomen is om een „godsdienst" op aarde te brengen, maar een vol, rijk, geheel wáár menschenleven. Dat dien ten gevolge de Schriftwaarheid wel in haar vorm bepaald religieus is, maar toch de strekking heeft om op elk levensterrein haar analogiën, haar uitbreiding te vinden. Voor elke geloofswaarheid moet een „wereldsche" naam en vorm kunnen gevonden worden. Of anders gezegd: de godsdienst is wel allereerst noodzakelijk een inrichting in het leven, in kerkelijke bedieningen, eeredienst, belijdenis, enz. zichtbaar, en zal dit in deze bedeeling ook zeker tot den einde toe blijven. Maar het eigenlijk doel van den godsdienst is toch niet, op deze wijze een inrichting in het leven te zijn, maar veeleer een inrichting van het leven, een richting van het gansche leven naar boven. Het tarwegraan wil in de aarde vallen en sterven (Joh. 12, 24) om vruchtbaar te zijn. De Heilige Geest wil, nu de Heer verhoogd is, in de geheele (het volle leven naar alle zijden omvattende) waarheid leiden. Aldus stelt het geloofsleven in zijn wereldsche, algemeen-menschelijke uiting ons onophoudelijk in den vorm van inspiratie, geestdrift, ootmoedige toewijding, gehoorzaamheid aan een bepaalde roeping, enz. de waarheid der verkiezing voor oogen. Maar bovenal dit geloofsleven zelf toch in zijn rechtstreeksche uiting raakt overal deze zalige waarheid aan. Hier kan men van niets spreken of de barmhartigheid die ons geschied is en wier dogmatische formule „de verkiezing" heet, vormt den ongenoemden, maar altoos ondersteldén, achtergrond. Hierin stemmen alle kinderen Gods, hoe verschillend ook van opvattingen en eigenheden, vol vreugde met elkaar overeen. Alle bijbelheiligen, alle getuigen

des Heeren in de kerkgeschiedenis, leven er in zonder er van te spreken, ja dikwerf zonder het leerstuk te kennen.

Hier kan ook eerst in waarheid sprake zijn van onderwerping aan God. Aan den God der onweêrstaanbare Almacht, gelijk Hij buiten Christus vóór ons staat, kan de mensch zich niet in waarheid onderwerpen. Hij kan slechts bukken en zwijgen. Een bukken dat bij trager naturen tot stompe onverschilligheid of materialisme wordt, en bij geesten van hooger aanleg tot de titanische grimmigheid kan leiden wier krachtigste uitdrukking de tegen Almacht, dood en erfzonde vloekende „Cain" van Byron is. Ware onderwerping aan God daarentegen is een daad van gehoorzaamheid, dus van vrijheid. Zij is — tot dezen adel heeft God ons naar Zijn beeld geschapen — zij is tegenover een ongemotiveerde Almacht ons niet mogelijk, al wilden wij het. Maar kennen wij God waarlijk in Christus als de heilige Liefde, zoo heeft Christophorus (elk kent de schoone legende) zijn meester gevonden; hij weet nu wien hij eeuwiglijk toebehoort.

Hier is dan ook volkomen zekerheid. Omdat God ons verkiest, daarom gelooven wij. De grond van ons geloof en leven ligt in God zelf. Moeten, kunnen wij dit bewijzen? Een grond voor onzen diepsten grond aanwijzen? Onmogelijk, want dan ware eenvoudig deze grond gebleken, niet de diepste maar op één na de diepste te zijn. Doch dan moest ook de nu aangevoerde diepste grond op nieuw bewezen, op nieuw op één na de diepste worden. Zoo verzinken zij die dit eischen, in den bodemloozen kolk van het subjectivisme, al roepende dat wij, die ons op de daad van den levenden God beroepen, subjectivisten zijn. Maar wij, als die be-

schuldiging tot ons komt, hooren naar het Hallelujah der groote Gemeente die met onze belijdenis de wereld dóór gaat, en hebben het glimlachend voor deze objectiviteit wel over, een korten aardschen levenstijd subjectivisten te heeten.

God openbaart en geeft de waarheid. Dat wil zeggen, zij overwint door zichzelve. Was dit niet zoo, overwon de waarheid niet door zichzelve, dan ware er in 't geheel geen laatste hoogste overwinning. Is de Heilige Geest zelf, in ons getuigende met onzen geest dat wij kinderen Gods zijn, niet de hoogste rechtbank, dan zinkt de beteekenis van elke lagere in het niet.

Wij meenen, in het bovenstaande de ontwikkeling te hebbben aangegeven die Calvijn's leer der verkiezing doorgaan moet, om niet Rousseau, d. w. z. de reactie der strakke, onware, revolutionaire natuurlijkheid, tegen zich in 't leven te roepen. En wel dáárom, omdat naar die ontwikkeling het waarachtig natuurlijk leven bij den belijder hersteld, en dus het „retournons à la nature!" voorkomen wordt. Maken we er dan aanspraak op, voor altoos den juisten voortgang te hebben aangewezen? Wat waarborgt ons dat ook onze voorstelling niet een reeds verouderde meening zij?

Die waarborg ligt niet in onze formuleering, maar in het beginsel der kritiek op hetwelk wij wezen. Dit beginsel is geen ander, dan steeds tot den levenden persoon van Jezus Christus, gelijk hij ons in de evangelieverhalen voor oogen staat, terug te gaan. Hij is de Uitverkorene: zijnen beelde gelijkvormig te zijn, dáártoe zijn wij verordineerd, daarop worden wij voor leven en leer eeniglijk en gestadig op nieuw gewezen. Zoo kunnen we niet dwalen.

Want met den persoon des Heeren zijn, als we rugwaarts zien, zijn zending en Gods eeuwige Raad, als we vooruit zien, zijn verlossingswerk en het wezen en leven der gemeente ja het einddoel der wereld onafscheidbaar verbonden. Persoon en werk zijn in onzen Heiland nimmer van elkaar te scheiden. Want de persoon openbaart zich in zijn woord en werk, het werk en woord is slechts verstaanbaar, is slechts het z ij n e, door den achtergrond van zijn persoon.

Overigens volgt de Heer, als Hij ons omtrent de verkiezing onderricht (want wie doet het toch, ook bij ons Schrift-onderzoek, dan de Heer zelf?) bij ons denzelfden weg als in de dagen zijns vleesches bij zijn discipelen. Bestudeeren wij aandachtig dien weg, zoo vinden wij als de twee polen van zijn leerende werkzaamheid: Zijn eigen persoon en het Koningrijk. Natuurlijkerwijze is zijn mondeling onderricht dat het t w e e d e dezer onderwerpen, het k o n i n g r ij k, betreft, het uitvoerigst, omdat hij voor het e e r s t e, zijn persoon, van zelf het meeste aan de indrukken van den persoonlijken omgang overliet. Maar er zijn, gedurende den tijd dat de Heer met zijn discipelen omwandelt, d r i e trappen van onderricht te onderscheiden. Op den eersten, dien van het eerste zalige samenzijn in de naïeveteit des vertrouwens, steunen de discipelen met de schoone geestdrift der liefde op den Meester, die hen uitzendt zonder buidel noch male en toch ontbreekt hun niets. Zij kennen noch Hem noch zichzelve grondig, maar hangen hem met hartelijke overgave aan. De t w e e d e trap is na Caesarea Philippi, als de discipelen er toe gekomen zijn, bij monde van Petrus hem aanvanklijk als den Zone Gods te kennen. Nu staat de leer omtrent zijn w e r k en het k r u i s

als noodzakelijken weg tot het koningrijk op den voorgrond. Eindelijk de derde trap, van den morgen der opstanding af. Nu gaat zijn onderricht ook nog voorzeker over de beteekenis van zijn lijden en werken, maar dient toch om, in hooger zin dan op den eersten trap, zijn hoogheerlijken persoon te doen kennen, totdat Hij, gereed om op te varen, alles in de belijdenis van den Naam van Vader, Zoon en Heiligen Geest samenvat en voorts aan den Geest overlaat om in de toekomst Hem te verheerlijken door alles uit het Zijne te nemen. Zoo keert alles op den hoogsten trap tot den persoon des Heeren, in wien zijn werk begrepen wordt, terug. En zoo is het nu ook bij ons omtrent elk deel der waarheid, en ook voor de verkiezing. Eerst kennen wij alleen den Heer, in de naïeveteit van het jeugdig geloof. Dan komt de tweede periode, waar het werk zich duidelijker van den persoon onderscheidt, en wij gaarne dogmatisch de heerlijke gedachten-ontwikkelingen over voorbeschikking, verkiezing en roeping, genade en vrijheid volgen, welke inzonderheid bij Paulus, den strijder tegen Jood en Heiden, aan te treffen zijn. Doch het hoogste is wat wij vooral bij Johannes vinden (en evenzeer bij Paulus als hij zich niet meer door den strijd met de tegenstanders behoeft heen te slaan) de concentratie van alle denken op het aanschouwen van den persoon des Heeren zelven. Dan zijn we van voorbeschikking en verkiezing ten volle overtuigd, te diep doordrongen om er veel meer over te spreken of te strijden. Die overtuiging vormt den stillen, onuitgesproken achtergrond van al onze gedachten. Maar die gedachten loopen alle uit op het middelpunt, den levenden, eeuwigen Persoon des Heeren. Al wat we dogmatisch denken wordt on-

ophoudelijk door aanschouwing van Hem getoetst, herzien, gereinigd, ontwikkeld, en bij den gloed van Zijn heilig hart voor verstandelijke versteening bewaard.

Slechts misverstand zou de meening zijn dat wij, door alzoo van den persoon des Heeren te spreken als middelpunt van onzen gedachtenkring, daarmeê een zekere onbepaaldheid van dogmatische denkbeelden zouden willen aanprijzen. Reeds de woorden „middelpunt" en gedachten*kring* leeren het anders. In een kring toch hangt alles samen en staat op zijn plaats door de kracht van het middelpunt dat zijn stralen, alle juist even ver, naar alle richtingen uitschiet. Des menschen geestesleven, bepaaldelijk bij hem die zich in Christus uitverkoren weet, is goedverbonden eenheid, karakter, persoonlijkheid. Het staat naar alle zijden ontvanklijk open; maar wat er intreedt, moet de kritiek ondergaan van het beginsel dat daar binnen werkt. Is dit beginsel de levende Christus, (Gal. 2 : 20) dan dragen alle gedachten zijn bepaalden stempel of worden, zoo ze wederrechtelijk inslopen, toch vroeger of later veroordeeld en buitengeworpen. Omtreklooze nevel is niet te vreezen als Christus de Heer is, ook over onze gedachten. Tot Hem, den levenden persoon, teruggaande staan we dus altijd in het middelpunt der waarheid. (35) Ook voor de verkiezing.

Immers, *dat* beide doel en oorsprong onzes geestelijken levens op God wijzen; *dat* niet alleen Gode de eer van alles toekomt, maar ook het allereerste begin, de geheele voortgang en het einde van dat geestelijk leven enkel en alleen uit God zijn, daarover is tusschen hen die Gods Woord gelooven, geen kwestie. Dat erkent ieder hunner. De vraag is alleen: *hoe* is God daarvan oorsprong, drager en doel? En op die vraag wordt het

andwoord ons niet in eene of andere betwistbare formule gegeven. De authentieke verklaring staat in den persoon des Heeren, in wien de volheid der Godheid lichaamlijk woont, vóór ons. Aan dat leven des Heeren moeten wij de verklaring vragen. Niet dat wij de meer afgetrokken leer-ontwikkelingen der apostelen zouden hebben achter te stellen. Ze zijn wettige, door den H. Geest gegeven, afleidingen uit de volheid van Jezus zelven. Maar onze uitlegging van die apostolische uitspraken moet telkens weder aan het leven des Heeren zelf getoetst worden. En dan zien wij dat, naar de Schrift, Jezus' uitverkorenheid zich hierin toont, dat hij volkomen tot uitvoering brengt datgene waartoe hij gesteld was. Dat dus de verkiezing Gods zich toont in het bekwaam maken van den mensch. Dat, m. a. w. de mensch zelf alles werkt omdat God in hem alles werkt, en de tegenstelling „òf God, òf de mensch" buiten het gebied des geloofs op dat der philosophie ligt.

Met dezen blik zien we dan de behoeften onzes tijds aan. Ook nu hebben wij, even als in den hervormingstijd, niets anders te doen ter juiste uitdrukking des geloofs, dan al weder zooveel mogelijk alle philosophie van het geloof af te zonderen opdat de Schriftwaarheid onbelemmerd strale. Maar gelijk wij boven zagen dat in den hervormingstijd vooral een dualistische philosophie te vermijden was, zoo is het thans meer een pantheistische.

In de middeleeuwen beheerschte de Kerk het gansche leven, en haar strakke scheiding tusschen het geestelijke en het wereldlijke drukte zich in dualistische philosophie uit, d. i. in eene die het goddelijke geheel boven en buiten het menschelijke stelde. Thans is het anders.

Wel bestaat en werkt nog de roomsche kerk met kracht. Maar voor ons heeft toch de oude vijand een andere gedaante aangenomen. De volken zijn, vooral door den invloed der hervorming en den gang des tijds in de drie laatste eeuwen, mondig geworden of gevoelen het zich althans. Alle betrekkingen des menschen tot de wereld hebben zich uitgebreid. Wat is daarvan voor de gemeente en hare belijdenis het gevolg?

Jezus heeft noch een nieuwen godsdienst, noch een kerk gesticht. Hij kwam alleen een nieuw leven in zijn eigen persoon op aarde brengen. Een nieuw leven dat zich ja, allereerst, in den kerkelijken vorm moest openbaren om zich der wereld aanvanklijk in te planten: maar dat toch eigenlijk niets minder wil dan het geheele menschelijk aanzijn met al zijn toestanden en betrekkingen doordringen en heiligen. Het wil zich het geheele leven der menschen, gelijk dit naar alle zijden uitgebreid is, toeëigenen, en zoo de volheid van levenskiemen doen uitbotten, welke daarin liggen en alleen door de zonde verhinderd worden zich te ontplooien. Zoo moet het geloof dan ook in de vormen waarin het zich uitdrukt, onophoudelijk veranderen, omdat het alle levensbestanddeelen op elk gebied der wereld zich toeeigene om er in den loop der tijden het kleed uit te weven in 't welk het zich aan ons bewustzijn voorstelt. Met breede belangstelling in de wereld heeft het zich ontvanklijk te houden voor de stemmen van wetenschap, kunst, ontwikkeling des geestes op elk gebied des modernen levens. Onzen van revolutie doorploegden tijd hebben wij aldus in den geloove te aanvaarden, om daarin het geloof aan de vleeschwording, d. i. de roeping tot heiligheid, werkelijk te maken.

Zulk een streven staat zeer bloot aan misverstand. Men kan het op pantheïstische wijze verstaan, en dan is die leuze een vrijbrief voor lichtzinnigheid. Het gevaar om in dien zin te worden verstaan, is niet nieuw. Toen Jezus niet met de strakheid van Johannes, maar etende en drinkende kwam, noemde men hem vraat en wijnzuiper. Zijn woord „geef den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is" — werd later in den mond der tegenstanders tot een verbod om den keizer schatting te geven. De prediking der „rechtvaardiging uit het geloof" werd aan Paulus als een te niet doen van de wet toegerekend. Men wachte zich, de handhavers van de overgeleverde vormen, die met zulke beschuldigingen komen, daarom huichelaars te noemen. De Farizeën uit Jezus' en uit onzen tijd waren goeddeels achtbaar genoeg om dien naam de verkeerde uitlegging, als ware hij een scheldwoord, te ontnemen. In een eenmaal aangenomen onware richting kan men met volkomen persoonlijke oprechtheid voortgaan. God alleen is waarachtig, alle menschen, ook wij en onze tegenstanders, leugenachtig. De beschuldigingen die onjuist zijn als beschrijving van het bestaande, kunnen toch dienst doen als waarschuwing tegen het mogelijke. Die waarschuwing heeft onze zwakheid zelfs dringend noodig, want onze taak is zeer zwaar. Wij moeten in de geheele veelzijdigheid die het geloofsleven steeds, gelijk we zagen, omvat, de zelfverloochening tot gelding brengen. In zooverre is onze taak zelfs moeielijker dan die van onze broederen uit de oude tijden. Eerbiedig bewonderen wij den heldenmoed der getuigen des Heeren die onder den klauw der leeuwen, in het vuur der brandstapels Zijn Naam hebben verheerlijkt. Maar toch, wat de eisch van het „volmaakt zijn gelijk

de Vader in de hemelen volmaakt is" en van de verloochening van onszelve om Jezus' wille inhoudt, wat daar alzoo in opgesloten ligt, daarvan gelooven wij, in alle bescheidenheid, een meer omvattende voorstelling door den loop der tijden ontvangen te hebben, dan dezen broederen nog eigen was.

Is onze taak dus, ook door het gevaar van min of meer pantheïstisch dóór te vloeien, eigenaardig zwaar, er is ook voor ons geen krachtiger noch heerlijker steun dan in het besef onzer eeuwige verkiezing. Van God in eeuwige vrijmachtige genade gekend, door al onze levensleidingen geordineerd, te Zijner tijd geroepen, gerechtvaardigd en levend gemaakt, zien wij ons nu reeds in ons Hoofd verheerlijkt.

En heeft God ons in eeuwige liefde aldus gekend en tot Zijn heerlijkheid bestemd, zoo mist van stonden aan deze aardsche, onvernieuwde bodem des levens, op wien wij nog staan en werken, zijn vastheid. Hij wordt openbaar als veel te eng voor de oneindige perspectieven die zich den geloofsblik openen. Gelijk zich de ziel haar lichaam schept, zoo vormt zich de verwachting der Gemeente naar 's Heeren belofte de gewisse hope van een „onbeweeglijk Koningrijk" als orgaan harer volle ontplooiing, als haar eigenlijk rustpunt en doel.

En dit verwachten is heiliging. „Wie deze hope op Hem heeft, reinigt zich gelijk Hij rein is." Niet dat hij een reiniging aan die hope toevoegt, maar die hope is zelf een reiniging. Zij leidt ons tot het kruis. Gelijk Israel en de discipelen aan hun aardsche Messias-verwachting sterven moesten, zoo ook wij. Ook wij verwachten, gelijk zij, allen van nature het geluk zonder

afsterving aan onszelve, zonder kruis. Christus leert ons dat af door ons op zijn Toekomst te doen hopen; want deze is (zoo ze niet een ijdel en zondig verbeeldingsspel is) niet anders te zien en te naderen dan dóór het Kruis heen.

Zoo loopt het leven uit in het Gebed. Het gebed is eigenlijk niet anders dan de menschelijke daad waarin zich de verkiezing Gods afspiegelt, of wel haar keerzijde, haar beandwoording. In het gebed toont zich het volkomenst, hoe de goddelijke daad de menschelijke wekt. Bidden is: zich volkomen door God bepaald weten, en aan het door deze bepaaldheid verloste, van elken invloed der wereld bevrijde, leven zijn natuurlijken gang laten. Die natuurlijke gang is aanbidding. De mensch die gelooft dat hij van God verkoren is, valt op zijn aangezicht en vangt een eeuwig gebed aan. De prediking der verkiezing is een Jordaan van genade. Den gerechtvaardigden en behouden zondaar die uit deze wateren opklimt, geschiedt op verren afstand hetzelfde als wat den Zoon geschiedde. Als hij gedoopt is en bidt (Luk. 3 : 21) worden ook hem de hemelen geopend, en hij hoort: ook gij zijt om des Middelaars wil mijn geliefde zoon, in u heb Ik mijn welbehagen. En in gemeenschap met de groote schare die in dezelfde ervaring het leven dóórgaat, draagt ook hij dit gebed en dit hemelsche gezicht door de verzoeking, den levensstrijd, het kruis, de opstanding, de hemelvaart heen tot aan het onverganklijk priesterschap vóór den Troon.

AANTEEKENINGEN.

---

(1) De in den **ban** opgeheven hand die òf voor de ergernissen waarschuwt òf ze buiten den heiligen kring verwijst, was — Lange merkt het terecht op — Calvijn's eigen ervaring. Had niet Farel, toen Calvijn 5 Aug. 1536, als 27jarig jongman, in 't belang zijner rust en studiën weêr uit Genève verder trekken wilde, de hand tegen hem opheven en hem in den naam des Heeren met vloek gedreigd zoo hij niet toegaf? Ook al zou deze zamenspraak in de herberg, gelijk prof. Pierson meent, door de overlevering opgesierd zijn, blijft de grondgedachte toch waar en gegrepen uit het hart van den man die in gehoorzaamheid „zijn bloedend hart den Heere offerde." Deze heerlijke gedachte van den **ban** is ziel en zenuw van elke waarlijk evangelische beschouwing over de Kerk, ook van luthersch standpunt uit.

(2) Dit is inzonderheid door F. C. Baur in zijn strijdschrift tegen Möhler in 't licht gesteld.

(3) Het woord „irenisch" moet niet verstaan worden in den zin dien de partijstrijd er aan geeft, nl. zooveel als flauw, karakterloos, tusschen waarheid en leugen bemiddelend: maar in den zin dien de historie doet kennen. Irenisch waren b. v. de oudste verdedigers van het geloof, die het ook met hun bloed betuigd hebben. Meestal knoopten zij hun verkondiging vast aan het ware en goede dat zij bij de Grieken kenden. Justinus de Martelaar betoogt in zijn „Vermaning aan de Grieken" (Exhor t. ad Gr.) dat hun dichters en wijsgeeren en vooral hun orakels reeds het eengodendom beleden en derhalve de afstand van hen tot Mozes en van Mozes tot Christus zoo groot niet is. Bij Athenagoras en Theophilus wordt eveneens gedurig gevonden dat ééns de menschheid den waren godsdienst gehad heeft, maar afvallige geesten hebben het onkruid der dwaling onder de waarheid gezaaid, en nu is de roeping des geloofs, de ware, oor-

spronklijke Godsvereering te herstellen. De inhoud zelf, zegt Augustinus (in zijn Retract.) van wat men steeds den christelijken godsdienst noemt, bestond reeds bij de Ouden en was aanwezig van het ontstaan des menschengeslachts tot op de verschijning van den Christus in het vleesch, van welk tijdstip af die ware godsdienst, welke reeds bestond, den naam van christendom begon te dragen. (Zie Vitringa, was de christelijke liefde een nieuw en oorspronkelijk beginsel? bl. 86).

(4) De theokratie behoeft niet uitsluitend israelitisch te zijn. Ook kalvijnsch, maar evenzeer ook modern kan zij wezen. Wanneer „het belang der maatschappij" de hoogste wet is, en dus die maatschappij het recht schept in plaats van het in God gegrondde recht ten uitvoer te leggen, dan is er een zeer sterke theokratie. Want dan wordt ondersteld dat de wil Gods, die voor ieder gelden moet, geopenbaard is in de verordeningen der bestaande samenleving.

(5) Devolutie-recht, een sedert Alexander III in de kerk geldende bevoegdheid om een zekere macht uit te oefenen in plaats van iemand die op 't oogenblik dit zijn recht niet kan laten gelden.

(6) Zie over dezen ontwikkelingsgang H. von der Goltz, die reformirte Kirche Genfs im neunzehnten Jahrhundert, enz. 1862. Wat den genoemden „noodzakelijken overslag van supranaturalisme tot rationalisme" betreft: indien de „rede" op hare gronden de mogelijkheid, werkelijkheid, redelijkheid van een openbaring bewijzen kan, zoo is die openbaring aan hare rechtsspraak onderworpen, en die „rede" maakt er dan billijk aanspraak op, scheiding te maken tusschen wat natuurlijk en wat bovennatuurlijk is; d. i het rationalisme is dáár.

(7) De staat van Rousseau is om zijn communistische strekking wel eens in beteekenis met dien van Plato (in zijn geschrift over de Republiek) gelijkgesteld. Ten onrechte. Bij Plato is de groote algemeenheid, de staat, dáár om den wille van den enkele, en ieder staat op zijn plaats, zoodat de verscheidenheid der toestanden die harmonie werkt in welke Plato de „gerechtigheid" ziet. Bij Rousseau daarentegen is er slechts eenvormigheid die alles verslindt. Bij Plato is de mensch in zijn afzonderlijk bestaan onderworpen aan het Geheel, bij Rousseau aan het Algemeene. Wel is waar, ook Plato kent de beteekenis der Liefde niet. Hij kent haar niet als grondslag der gerechtigheid, maar slechts als een hoog te schatten aanvulling van die gerechtigheid in den vorm van vriendschap of edelmoedigheid. Het is hem vreemd dat, om met Leibniz te spreken, la justice n'est autre chose que la charité du sage. Maar Rousseau kent de liefde nog veel minder dan Plato. Hij kent haar in het geheel niet, slechts den hartstocht en de natuurlijke opwelling.

(8) Zie bij K. von Raumer, Gesch. der Pädagogik, de zeer juiste kenschets van Rousseau.

(9) Ook zijn ongeloof jegens het evangelie moet billijk beoordeeld worden. Tot zijn deïsme behoorde toch een zekere moed om het naturalisme dat den toon aangaf, te bestrijden. Getuige de toorn aan welken Voltaire, bij het verschijnen van den Emile, in een bekenden brief lucht gaf, Rousseau een Judas noemende die de Encyclopedisten verliet op het oogenblik dat hun philosophie op het punt was om op alle liniën te zegevieren. Vergeten we ook niet dat Rousseau in nagelaten handschriften uit zijn laatsten tijd, door de familie Moultou aan Gaberel en door dezen aan Mignet medegedeeld en door Prevost Paradol in het Journal des Débats bekend gemaakt, een veel grooter toenadering tot het geloof toont.

(10) Zie Gaberel, Calvin et Rousseau, Introd.

(11) Rousseau heeft slechts zijn gevoel tot gids, en is daarom onophoudelijk aan de smartelijkste agitatiën ten prooi waarin hij tusschen ingebeeld en werkelijk lijden heen en weer gaat. Zijn werken beginnen doorgaans met een levendig uitgesproken gevoel, dat tot een opzienbarenden paradox leidt: en daarna komt het nadenken om het eerstgestelde te verbeteren. Neem b. v. zijn Discours sur les sciences et les arts. Rousseau verhaalt hoe hij naar Vincennes wandelde om Diderot te zien, en onderweg in den Mercure de France de prijsvraag las. Een plotselinge bewogenheid, een soort van duizeling grijpt hem aan. Nieuwe gedachten dwarrelen door zijn hoofd, tot overstelpens toe, zoodat hij zich onder een boom moet nederzetten. Overtuigd van een goddelijke inspiratie te hebben ontvangen werpt hij zijn eerste gedachten op het papier. Maar als wij de sofistische verhandeling verder lezen, zien wij dat hij naderhand tot allerlei beperking en terugnemen komt. In zijn Julie ou la nouvelle Heloise belijdt de hartstochtelijke minnares zelve in haar laatsten brief: „avec des sentiments et des lumières j'ai voulu me gouverner, et je me suis mal conduite. Inderdaad, de stelling welke de roman wil bewijzen, dat gevoel en plichtsbesef op zichzelf genoeg is, zooals Volmar Julia aanmoedigt; „fiez-vous à votre âme qui est grande et forte, n'ayez pas de doutes injurieux sur vous-même" — die stelling wordt door Julie zelve ten slotte omver geworpen met haar bekentenis: mon ami, c'est l'orgueil qui m'a humiliée. Toute la résistance qu' on peut tirer de soi, je crois l'avoir faite, et toutefois j'ai succombé: comment donc font celles qui résistent? Elles ont un meilleur appui!" Zoo zijn er in Rousseau altoos twee menschen: de man der ondoordachte inspiratie en de man der dikwerf zeer juiste kritiek op zichzelf, die daarna volgt. De inspiratie benevelt zich door den hartstocht van een sterke eigenliefde, maar wordt dan in

haar teugellooze vaart door een juist oordeel gestuit.

(12) Zie de Inleiding van prof. Pierson's Geschiedenis van het Katholicisme.

(13) Men moet hier onderscheid maken tusschen de kerkelijke prediking en het persoonlijk geloof. In de prediking hebben velen de strakste verkondiging lief, door denzelfden zielkundigen misstand als welke vaak het tooneel zoo schadelijk maakt, namelijk omdat men gaarne iets ontzachlijks hoort en ziet wat men zich bewust is, zelf persoonlijk toch niet te willen op zich nemen. Maar diezelfde kerkbezoekers voor welke hoe schriller en steiler prediking hoe liever, maken toch doorgaands als het op hun eigen vader, moeder, broeder of vriend aankomt, zooveel uitzonderingen dat, naar hun persoonlijke concessiën te rekenen, er niet weinigen, maar zeer velen zouden zijn die zalig worden. In den Wilhelm Meister komt een gesprek voor in een weiland, waar Wilhelm tot de gezamenlijke tooneelspelers de allerhevigste verwijten richt over hun spel. „Het gezelschap nam deze strafrede volkomen gewillig aan, omdat ieder meende dat zij op zijn buurman en niet op hem paste."

(14) Zoo stelt hem ook, met geheel andere sympathiën dan de onze, George Sand voor in den merkwaardigen Notice, in 1841 vóór hare nieuwe uitgave van de Confessions de J. J. Rousseau geplaatst.

(15) Men kan dit nog verder uitbreiden en ook bijzondere perioden in het leven van de volken „uitverkoren" noemen, als tijden waarin als het ware de Koning hun zijn gunst betoont terwijl zij vòòr en na dat tijdperk tot geringer beteekenis terugtreden (Esth. 2. 14). Zoo zijn de ongeveer 50 jaren van het begin der 15e en het begin der 16e eeuw voor de italiaansche kunst, de bloeitijd van da Vinci, Raphael, Michel Angelo, Andr. del Sarto, enz., terwijl de kunst vóór hen nog slechts kiemt, na hen reeds weêr verwelkt (zie Taine, philosophie de l'art en Italie); of ten onzent voor den bloei der volkskracht de tijd van Willem I en Maurits, voor dien der wetenschap en kunst de tijd van Frederik Hendrik; voor Duitschland's poëzie de tijd van Schiller en Goethe, enz. Dit hangt dan wel met natuurlijke voorwaarden samen, gelijk de wijnstok slechts op een bepaalde hoogte der berghelling groeit, terwijl de atmosfeer daar beneden te zwaar, daarboven te koud is. Maar in de menschenwereld, het gebied der vrijheid, werken daarbij toch de ondoorgrondelijke spelingen der verkiezing Gods.

(16) Omdat de „rechtvaardiging uit het geloof" niets anders is dan de heerlijke persoonlijke vrijheid welke de mensch niet dan door volkomen aanvaarden van Gods oppermacht verkrijgen kan. Het is dan ook o. i. niet juist, de Zwitsersche hervorming als theologisch van beginsel te

stellen tegenover de Luthersche als anthropologisch. Want behalve dat de tegenstelling theologisch en anthropologisch niet geldt voor wie in het christologische, d. i. theanthropologische de waarheid ziet, heeft bovendien toch elk mensch, elke geestrichting een anthropologischen grond op welken hij of zij een theologische richting volgt. Te zeggen: „ik ga uit van een objectief gezag boven en buiten mij" is met andere woorden zooveel als: „mij, mij subject gelijk ik nu eenmaal ben, zijn de gronden voor het gezag waar ik mij met anderen aan onderwerp, voldoende voorgekomen."

(17) In de dogmatiek is dit onderscheid van hoog gewicht, omdat de leer der praedestinatie behoort tot haar eerste deel, dat o. i. over God den Vader handelt, terwijl de leer der verkiezing tot het derde deel behoort, hetwelk spreekt over den heiligen Geest en den weg des behouds. De voorbeschikking is eeuwig, de verkiezing dus ook in haren grond, Gods welbehagen: maar de verkiezing treedt tijdelijk, historisch, in het werkelijk leven op. Zie Rothe Dogm. II, 19.

(18) In dit vraagstuk is niet vóór het eene en tegen het andere, met uitsluiting van het tegendeel te beslissen, omdat wij hier met twee verschillende gezichtspunten, waaruit dezelfde zaak bezien wordt, te doen hebben. Zien wij de zaak van boven af, van God uit, dan is het supralapsarisme (boven-val-drijven) onvermijdelijk. Daar er geen volstrekte onverschilligheid voor rechts of links in den mensch kan aangenomen worden, moet men alsdan aannemen dat de eerste mensch tot de zonde gepraedestineerd was, namelijk niet wegens een dwingende natuurnoodzakelijkheid, maar wegens de noodzakelijkheid om eerst door de ervaring van de onvrijheid en ellende, die uit ongehoorzaamheid volgen, tot het volle inzicht te komen dat de ware vrijheid alleen op den weg der gehoorzaamheid ligt. Zien wij daarentegen de zaak van beneden af, van den mensch uit, zoo hebben de infralapsariërs (beneden-val-drijvers) recht. Immers eischt Gods heiligheid dat van de zonde alleen de mogelijkheid maar nooit de werkelijkheid als in God gegrond beschouwd worde. Nu zien wij echter alleen in de philosophie van boven of van beneden uit. In het geloof zien wij van het midden uit, namelijk van Christus, op de wijze die verder uit ons vertoog blijkt. Dan toch kennen wij geen natuurlijk-noodzakelijke determinatie van den wil meer, hetzij om die met de supralapsariërs te erkennen hetzij om haar met de infralapsariërs te ontkennen: maar wij kennen een historie in welke de wil al voortgaande de volkomen éénheid van determinatie en vrijheid bereikt. M. a. w. wij zeggen dan niet langer: de wil des menschen is vrij of hij is niet vrij, maar: die wil wordt vrij als de mensch in Christus is.

(19) Wanneer wij van „leer" spreken, bedoelen wij dit woord altoos

in den zin van de Schrift, namelijk als „leering" (didache) gelijk zij persoonlijk door de voorgangers aan hen die zij onderwezen, werd voorgehouden. Niet in den zin van een afgetrokken, onpersoonlijk „leerstuk." Deze leer is trouwens niet alleen in de heilige Schrift maar ook in onze Belijdenis der 37 Artikelen (anders dan in de 5 artikelen tegen de Remonstranten) geen afzonderlijk leerstuk maar de onderstelling van welke de geloofsbeschouwing uitgaat wanneer zij bij den weg dien God met de menschen houdt, blijft stilstaan. Zie de duidelijke aanwijzing daarvan in „De Nederl. Geloofsbelijdenis" enz. van prof. J. I. Doedes, die aantoont dat het 16de artikel onzer Belijdenis, onbeschadigd de waarheid van zijn inhoud, er later ingeschoven is.

(20) Ik beweer niet dat Augustinus, de man der innigste geloofservaring, slechts wijsgeerige redeneeringen geven zou: maar dat de door hem uit vroeger leven geërfde philosophie grooten invloed op zijn geloofsgedachten heeft blijven oefenen. Voor dit punt hierin, dat terwijl hij als godgeleerde altijd de (betrekkelijke) vrijheid van den eersten mensch handhaafde, hij haar als wijsgeer volstrekt ontkende en een dubbele praedestinatie in den meest absoluten zin moest aannemen. Over de ontwikkeling in Augustinus' gedachte zie men het eerste deel van Nourrisson, la philosophie de St. Augustin; Jul. Müller, die christl. Lehre v. d. Sünde II, 1: inzonderheid H. Adrien Naville, Saint-Augustin. Ètude sur le développement de sa pensée jusqu' à l'époque de son ordination (Genève 1872).

(21) Veeleer verdient het Arminianisme zelf die beschuldiging van fa talisme, welke het zoo dikwijls zijn tegenstanderen toewierp. Immers het erkent het zedelijke slechts in Gods wil en doen, niet in Zijn wezen. Het meent dit wezen Gods onkenbaar te moeten achten, wil althans Gods vrijheid aan geen wet gebonden weten; zoodat zelfs het zedelijke min of meer de houding van iets toevalligs verkrijgt. Hiermeê hangt samen dat ook de vrijheid des menschen beschouwd wordt niet als doordrongen te zijn van God maar als een zekere beperking van Gods invloed op ons. Zoo begint het „getuigenis des Heiligen Geestes" in het binnenste te zwijgen: de Schrift dus wordt voor de nu tuchtelooze subjectiviteit des menschen eerst een uitwendige, wettische band: het verstand bewijst supranaturalistisch hare geloofwaardigheid en haar gezag, maar heeft daarmeê tevens ook het recht ontvangen om straks te ontkennen in plaats van te bewijzen — en de „moderne" ontbinding aller waarheid is dáár.

(22) Ook Prof. A. Pierson merkt dit terecht op in zijn „Studiën over Johannes Kalvijn (Amst. 1881), bladz. 153 enz.

23) Men zie b.v. hoe Zwingli in zijn Comment. de vera et falsa relig.

p. 157 zegt, dat wij uit ons zelven evenmin weten wat God is, als een tor (scarabeus) weet wat een mensch is. Verwant daarmeê is het denique waarmeê de gereformeerde orthodoxie (Can. Dordr. 5, 10) na het geloof aan de beloften en de getuigenis des H. Geestes, het laatst van alles melding maakt van onze zekerheid uit een rein geweten en heiligheid, terwijl toch Paulus van onze behoefte aan gerechtigheid uitgaat. En wat onzen Calvijn betreft, het is duidelijk dat hij naar zijn denkbeeld van de goddelijke verkiezing twee soorten van menschen stellen moet, die van den beginne af een verschillende bestemming hebben, en waarvan de tweede niet, gelijk de eerste, tot vrije persoonlijkheid maar slechts tot lijdelijk orgaan van den goddelijken wil des toorns gesteld is.

(24) Men kan dit reeds zien b.v. aan de Formula Consensus zelve, den triomf der orthodoxie, van welke Astié (les deux théologies nouvelles, enz. p. 18) met juistheid aanwijst hoe zij den weg voor het rationalisme gebaand heeft.

(25) Uitverkiezing is tot een bepaalden dienst in het Koninkrijk Gods. Dit wordt, behalve in de in onze 27e Aanteekening aangehaalde verhandeling van Dr. Is. van Dijk, ook uitvoerig aangewezen in H. Laichinger, das System der christl. Glaubens- und Sittenlehre (Gotha 1876) p. 399 enz. Maar „tot een bepaald doel in het koningrijk Gods" dat is tevens „tot zaligheid." Dit is zoo voor het Hoofd en voor de leden. Jezus is de Christus. D. i. hij heeft, door zich met de menschheid te vereenigen, zijn persoonlijk zijn en bewustzijn tot het hare uitgebreid. Zijn vereeniging met ons door de vleeschwording is zoo volkomen ernstig gemeend en waarachtig, dat indien de menschheid en de wereld (d. w. z. zij, die zich tot het ware levensbestanddeel der wereld laten vormen, want de anderen vallen als dorre bladen af, worden als kaf verbrand) — dat indien de menschheid en de wereld verloren kon gaan, de Zoon Gods meê zou verloren gaan Het overgeven van den Zoon was geen proefneming of de Zoon ook, misschien wèl, misschien niet, geloovigen vinden zou. Dan zou de verlossing afhangen van de willekeur der menschen. En de heerlijkheid van de leer der verkiezing bestaat juist hierin dat alle willekeur, zoowel in God als in den mensch, door haar veroordeeld wordt. In den mensch, want als de waarachtige mensch den Christus Gods ziet in zijn volle waarachtigheid die zich aan het Kruis ontsluiert, (daarom is het Kruis het middelpunt van alle geloofswaarheid) dan gelooft hij niet willekeurig, als op proef of naar goedvinden, neen, naar den diepsten drang zijner natuur, door den Heiligen Geest gewekt. En ook God, den zondaar rechtvaardigende, doet niets willekeurigs, bedekt zijn schuld niet slechts uitwendig (gelijk een verkeerd begrip van „toerekening"

wil) als met een kleed. Neen, al zijn werken zijn Hem van eeuwigheid bekend. God gelooft in den mensch, Hij weet dat de Zoon „een eeuwig Koning is die niet zonder onderdanen kan zijn." Want de onvergankelijkheid van den trek der waarachtige menschheid naar God is Gods eigen werk. Hij zelf heeft de vijandschap tusschen de vrouw en haar zaad en tusschen de slang en haar zaad gezet.

Alzoo is dus in Christus, ons Hoofd, de bediening in het koningrijk Gods niet iets dat naast zijn eigen zaligheid zou staan, als het ware nog een wijderen kring zou trekken dan deze; maar die twee zijn, krachtens de onmetelijkheid zijner liefde, één. En gelijk met het Hoofd, zoo is het ook met de leden. Ook b. v. Paulus kent voor zich geen roeping als christen, aan welke hij tot zijn behoudenis zou kunnen voldoen, binnen zijn roeping als apostel, zoodat deze laatste een toevoegsel zou zijn, en hij dus desnoods als apostel zijn doel zou kunnen zien mislukken, terwijl hij zelf behouden bleve. Dit past alleen op hen, die verkeerd bouwen (1 Cor. 3, 12—15). Maar wat hem, Paulus, betreft, krachtens zijn brandende liefde zou hij zelf verloren gaan als hij de Gemeente, voor zijn deel, niet toebracht (1 Cor. 9, 23, 27). Hierin bestaat immers ook eens leeraars getrouwheid, hier ligt zijn drang tot worstelende voorbede: hij gaat zelf verloren indien de Gemeente niet behouden wordt.

(26) De ontdekking van Copernicus, dikwerf met grooten nadruk als omverwerping van het bijbelsch geocentrisme geprezen (Zie b.v. H. Lang, de moderne wereldbeschouwing, vert. uit de Zeitstimmen aus der ref. Kirche der Schweiz, 's Hertog. 1862) strijd hier hoegenaamd niet tegen. Juist dat, naar de Schrift, Jehova boven alle gesternten troont, dit heeft die sterren (bij andere volken onaantastbare Goden) tot schepselen gedegradeerd en dus voor onze sterrekunde den weg gebaand. En het geloof, ons onze aardsche nietigheid leerende en ons verkondigende dat niet deze aarde, maar de toekomstige verheerlijkte, onze eigenlijke bestemming is, toont zich juist aan het copernicisme verwant. Het leert ons, al het menschelijke en aardsche uit het gezichtspunt des Heelals te beschouwen.

(27) Dit wordt zeer schoon ontwikkeld door Dr. Is. van Dijk, de leer der Verkiezing volgens het N. T. in de „Studiën" van DD. P. D. Ch. de la Saussaye, J. J. P. Valeton en Is. van Dijk, 4e deel bl. 298 enz.

Van deze zijn verkiezing heeft de Heer een volkomen helder besef. Dat de bestemming der menschheid als Gods beelddraagster (Gen. 1, 27) door Israel, die van Israel door den Hoogepriester (Ex. 28, 36—38) die des Hoogepriesters door hem, den priesterlijk-heilige vervuld moest worden; dat hij in zijn eigen leven het bewijs moest voeren hoe God den menschniet zonder reden, niet naar willekeurige Almacht, maar naar volmaakte

wijsheid boven alle schepselen, ook boven de engelen uitverkoren had, opdat alzoo alle schepsel zou erkennen dat hij, Jezus, naar recht en verdienste tot „eersteling aller kreaturen" was gesteld — dat wist hij uit de Heilige Schriften en uit de gemeenschap met den Vader. Hier lag de heerlijke zedelijke motiveering zijner wetenschap omtrent het lijden dat hem wachtte, maar ook omtrent de heerlijkheid die daarna en daaruit volgen moest; dat het namelijk 's Vaders voornemen was door hem, den Zoon, een onverganklijk aardsch koninkrijk op te richten en daartoe deze aarde zelve en deze hemelen te vernieuwen, zoodat het verheerlijkte ontvanklijk werd voor de Heerlijkheid, ja, God zich volkomen zou kunnen openbaren en aan de schepselen meêdeelen tot eeuwige zaligheid. In de voorverordineering des Vaders vindt de Zoon, die „niets kan doen tenzij hij het den Vader zie doen," ook rust bij elk smartelijk raadsel dat zijn geloof onderworpen aanneemt. Zie b.v. Matth. 11, 26. Joh. 17, 12 enz.

(28) Noodzakelijk, gelijk God zich „den verkeerde een worstelaar" toont: gelijk ook Job, wanneer hij zich verstout God naar zijn r e c h t te vragen, met een hoog verwijzen naar Gods ondoorgrondelijke almacht wordt afgewezen. De redeneering Rom. 9, 19—21 is daarom toch, ook op zichzelve beschouwd, niet onwaar. Wie haar i n d e r d a a d aanvaardt, wie zich inderdaad door de volstrekte oppermacht Gods laat verbrijzelen, die maakt geen aanspraak meer: die erkent dat ook hij behoort tot die geheele wereld welke voor God verdoemelijk is, en zal God niet meer hard of onrechtvaardig noemen als Hij hem eeuwig van zich verstoot, want hij komt tot het inzicht dat hij waarlijk het eeuwig verderf verdiend heeft. En wederom, wie God g e h e e l vrijlaat, die ondervindt dat de bodem van Gods wezen, (wij spreken op menschenwijze!) niet hardheid, maar genade is. Wie de magneetnaald g e h e e l v r ij laat, die ziet haar nergens anders heen dan naar het Noorden wijzen: evenzoo wie God g e h e e l laat heerschen in vrijmachtige keuze, die ziet Hem zich naar de zijde der ontferming wenden. Wie w a a r l ij k zegt: ik ben niet waardig uw kind genaamd te worden — die wordt omhelsd en opgericht. Dit is de verhooring welke ook de Kananesche vrouw ervoer.

(29) De Heiland zelf daarentegen, die in een wijden, nog niet tot gemeente gesloten kring de blijde boodschap des heils verkondigt, verklaart in de gelijkenis van den vierderlei akkergrond, van het onkruid onder de tarwe, van het koninklijk bruiloftsmaal, dat wel velen geroepenen, maar weinigen uitverkorenen zijn.

(30) Overgenomen uit mijn geschriftjen „De heilige Doop", 2de druk, Rott. 1865, bl. 8.

(31) Te vergelijken is hiermeê de voortgang der grieksche kunst in

het 3de tijdperk (de 4de eeuw tot aan Alex. den Gr.) toen de eenheid die vroeger de grieksche staten tegenover den gemeenschaplijken vijand in het Oosten had verbonden, plaats maakte voor onderlinge twisten maar ook voor rijker ontwikkeling van ieders individueelen aanleg: toen dus ook in de plastische voorstellingen de plechtige, meer eenvormige ernst plaats maakte voor de beweeglijke veelzijdigheid van het spel der hartstochten, gelijk ons Cephisodotus, Skopas, Praxiteles dezen overgang toonen, en nog veel meer in de 4de periode, b. v. de bekende Laokoongroep. Deze kunstwerken zijn wel vol gevoel, maar derven den majestueuzen eenvoud der oudere kunst: en evenzoo is de latere stichtelijke of dogmatische lektuur dikwerf wel schoon, maar niets haalt toch bij den verheven eenvoud der Schrift, b, v. het hoogheerlijk Efeze 1 en dergelijke bladzijden.

(32) Ook onze nederlandsche geloofsbelijdenis spreekt, gelijk Prof. Doedes t. a. p. bl. 205 terecht opmerkt, in Art. 16 niet van verkiezing en verwerping, maar van verkiezing en voorbijgang. Zeer duidelijk wijst Nitzsch, System der christl. Lehre § 140 aan, dat er in de Schrift geen sprake is van voorwereldlijke, eeuwige bestemming tot verdoemenis, of van goddelijk scheppen tot rampzaligheid.

(33) Wij onderscheiden gedurig geloof en philosophie van elkander en willen dus hier eenigzins nader aanduiden wat wij met die onderscheiding bedoelen. Philosophie en geloof zijn niet aldus van elkaar onderscheiden, dat zij beide een zekere kring van gedachten zouden zijn, slechts op verschillende wijze verkregen. Zoo spreekt men dikwerf, b. v. op deze wijze: „de wijsbegeerte, het eigen nadenken, kan ons tot zekere hoogte voorlichten, doch het voor 't verstand onbereikbare dat boven die grens ligt, moet dan het geloof aanvullen." Of wel: „de wijsbegeerte zoekt, het geloof heeft de waarheid" of iets dergelijks. Maar het onderscheid is een ander. De philosophie is het nadenken over de betrekking tusschen het eindige en het oneindige, tusschen gedachte en werkelijkheid. Maar het geloof is eenvoudig een toestand in welken men komt door de daad des levenden Gods, d. i. juist door de verkiezing: een toestand die dan in den mensch tot zijn eigen daad wordt. De zichtbare stadiën op den weg dier daad zijn: de gang des levens (Hand. 9, 3. 4) het gebed der binnenkamer (Hand. 9, 11) en de gehoorzaamheid (Hand. 26, 19). Is men nu een Paulus, zoo vormt zich uit die ervaring eene leer, doch eene andere dan wanneer men een Jacobus of een schrijver van Koheleth is. Aan allen echter die deze daad ervaren, is de erkenning gemeen dat de leerende beschrijving altoos slechts uit de verte de ervaring zelve bereikt, hoewel zij daarom niet een sub-

jectief zoeken en tasten is, neen zeer stellig de eeuwige waarheid uitdrukt. Kortom het verschil dat wij bespreken is gelijk aan dat tusschen het onderzoek naar de gezondheid en haar voorwaarden hetwelk iemand (zelf krank of gezond, het verandert er niet door) op de studeerkamer instelt — en tusschen de gezondheid zelve waarin iemand (zelf kundig of onkundig, het verandert er niet door) op de markt des levens wandelt. Onze gezondheid nu is de (verkiezende) daad Gods in welke God, door den gang Zijner genade in Christus, de zonde en den vloek des doods overwint. Hier vat God den enkelen mensch, u en mij, aan. De wijsbegeerte heeft met het algemeene, met „den mensch," het begrip, te doen. In dezen zuiveren aether des denkens gaat alles met noodzaaklijkheid, ongehinderd voort. Bliksemsnel ziet men het verstaan tot doen, de gedachte tot werklijkheid worden. Of eigenlijk is er in 't geheel geen overgang van het eerste tot het laatste, maar eenzelvigheid: het denken is het zijn. Ik denk, derhalve besta ik," zegt des Cartes. Verstand en wil zijn één," zegt Spinoza. Maar het geloof zegt: neen, het ontzachlijk beletsel van de zonde staat daar tusschen, niet weg te nemen dan door de vleeschwording en haar toppunt, het Kruis. De philosophie zegt: het denken is het zijn: zooals gij denkt, zoo geschiedt het. Maar God zegt: Mijn doen is het zijn; gelijk gij gelooft, d. i. aan u laat doen, zoo geschiedt het. (Matth. 8, 13). Daarom is het tegendeel van de zonde voor de Gemeente niet, gelijk voor de philosophie, de „deugd" of de „waarheid," maar het geloof (Rom. 14, 23. Joh. 16, 8, 9) waarin de mensch van God ontvangt te willen wat hij zijn moet, d. i. dus zelfstandig zichzelf te verwerkelijken, zoodat de leden door en met het Hoofd „het leven hebben in zich zelve" (Joh. 5, 26; 6, 53, 57). Daar nu het „denken" het algemeen menschelijke is waarin allen kunnen overeenstemmen, maar het „geloof" het meest persoonlijke dat er is, zoo blijkt hieruit de waarheid van het in den text beweerde.

Het geloof is het persoonlijke, de philosophie het verstandelijke-algemeene. Het geloof kan alleen gepredikt, de philosophie bewezen worden. Maar dit wil niet zeggen dat wij geen christelijke philosophie of metaphysica zouden erkennen. Hare grondlijnen zijn ons de volgende. De groote kwestie tusschen nominalisme en realisme: „is de waarheid in de dingen die wij zien, of in het onzichtbare, ideëele?" werd door Spinoza in realistischen zin beslist. Omnis determinatio est negatio, alle bepaaldheid is beperktheid. Tegenover hem beweeren wij, dat de oneindige vrijheid Gods zich in oneindige individualiseering openbaart. Waren de afzonderlijke bestaande dingen slechts uitdrukking van ideeën, zoo waren ze alle aan elkander gelijk, het individueel onderscheid zou vervallen. Doch nu open-

baart zich juist hierin de zegepraal der vrijheid Gods, dat elk afzonderlijk bestaand wezen openbaring is van het wezen Gods, zijn plaats heeft in het geheel van Gods plan. Dat het echter juist als d i t individueel wezen uit Gods wezen of uit Zijn doel volgen zou, kan o n s verstand niet beweeren. In ieder individueel wezen is dus iets geheimzinnigs, iets ondoorgrondelijks dat op Gods vrijheid, d.i. persoonlijkheid, terugwijst. In de persoonlijkheid ligt de heerschappij der zedelijke boven de natuurlijke wereld, want het „zedelijke" is niets anders dan het persoonlijke zelf in zijn eigen zuivere verschijning. Dit weten we daaruit, dat het zedelijke eenvoudig is de wet van ons leven zelf: d. i. wanneer wij onszelve volkomen ernstig willen, dan juist onderwerpen wij ons ten volle aan de zedelijke wet, of wel wij spreken die uit. De persoonlijkheid echter bewijst zich niet anders dan door de d a a d. De wereld is daad Gods, en allerbijzonderst o n s zelfbewustzijn, onze menschelijke persoonlijkheid, is daad Gods. Het zedelijke heeft alzoo een ontologischen achtergrond, die bepaaldelijk in Christus gezien wordt. Want een zedelijke volkomenheid, als het ware een zedelijke godheid in Christus te erkennen zonder wezenlijke éénheid met den Vader, zou in God een onhoudbaar dualisme stellen van zedelijke als mededeelbare, en van metaphysische als onmededeelbare eigenschappen. Niemand heeft de beteekenis van het individueele krachtiger in de philosophie op den voorgrond gesteld dan Leibniz. Doch daar hij zijn monaden eigenlijk niet in God (gelijk hij beweert) maar in henzelve grondt; en daar de zedelijke wereld hem slechts het gelukkigst voortbrengsel van de natuurlijke, de rijpe vrucht der natuur naar heur wettigen opgang is, zoo kan hij de ware persoonlijkheid, de zedelijke vrijheid, niet handhaven. Desniettemin gelooven wij met Schelling en Kuno Fischer, dat in Leibniz, den grooten prediker van het individueele, de kiemen liggen tot de allervruchtbaarste wijsgeerige ontwikkelingen.

(34) Dit onophoudelijk persoonlijk „spreken" van God tot ons is geen teugellooze mystiek. Het bedoelt niet de afzonderlijk tot den dweeper, naar hij verkondigt, onmiddellijk gekomen inspiratie Gods Zeker heeft God met iederen geloovige Zijn bijzondere, teeder-individueele leidingen, voor niemand dan voor hemzelven, die ze ervaart, te verstaan. Maar schoon deze mede begrepen zijn in 't geen hier bedoeld wordt, is toch wat wij meenen, iets algemeeners. De g e h e e l e h i s t o r i e vormt één samenhang, één continuiteit. De geschiedenis van Oud en Nieuw Testament als heilige overlevering der Gemeente vormt de vroegere schakels; maar de latere geschiedenis behoort er evenzeer toe, en haar laatste golf draagt ons. Het eerste boek van Lukas beschreef voor Theophilus „wat Jezus begonnen heeft te doen en te leeren"; het „tweede" beschrijft wat Jezus,

als de verhoogde Heiland, is voortgegaan te doen en te leeren (Hand. 1, 1). Dit tweede boek van Lukas is slechts ééne bladzijde van het groote boek welks inhoud voortdurend door den gang der dingen wordt geleverd. Het eerste boek liep „tot op den dag waarop Jezus opgenomen is." Het tweede, zoo het geschreven werd, zou loopen „tot op den dag, op welken Hij nedergedaald is" of wederkomt op de wolken. Al wat nu tot deze groote, levende geschiedenis behoort is algemeen eigendom van alle geloovigen, en zoo aan de subjectiviteit van den enkele ontheven. Maar ook, de levende God spreekt er in, even feitelijk en waarlijk (al is het niet zoo duidelijk en rechtstreeks) als in de bijbelsche geschiedenis. Anders toch, als dit zoo niet was, hadden wij geen waar geestelijk leven als Gods werk. Elke opvatting die feit en idee, of liever daad (Gods) en idee van elkander scheidt, is niet naar het geloof der gemeente. Ed. von Hartmann roemt in zijn laatste geschrift (Die Krisis des Christenthums in der modernen Theologie, p. 114 enz.) tot op zekere hoogte de zielkundige ontwikkeling van het „subjectief heilsproces" bij Lipsius, Biedermann en Pfleiderer, maar berispt het dat zij deze gedachten gewelddadig samenkoppelen met een deel der (hoe dan ook kritisch gezuiverde) geschiedenis waarvan Jezus het middelpunt is. Lieten ze dit laatste varen, zoo werkten ze, zegt hij, voor de toekomst. Onze weg is juist de tegenovergestelde. Voor ons staat de bijbelsche geschiedenis, met Jezus als middelpunt en de geheele in God geziene historie daarna als gevolg, onomstootelijk vast. Zou het blijken dat onze gedachten-ontwikkeling, onze voorstelling van het „heilsproces" niet wettig op die historie rustte, niet daarvan uitvloeisel en verklaring was, dan zouden we niet, gelijk Hartmann wil, de historische overlevering aan onze gedachten, maar onze gedachten, zonder bedenken, aan die historische overlevering opofferen. De Gemeente is de Antaeus die op den bodem dier historie telkens neêrgeworpen, telkens ook nieuwe kracht tot verderen strijd uit dien bodem ontvangt. Slechts wie haar in de lucht, d. i. in het „begrip" zonder feit, ten onrechte „idee" genaamd, weet op te heffen, vernietigt haar leven.

(35) De persoon van Christus is altijd correctief voor verkeerde theoriën in welke men vervallen kan, omdat Hij is het middelpunt der historie, en de historie altijd de onwaarheid der afgetrokken theoriën in het oog springen doet. Bij voorbeeld, sedert de kerkvergadering van Nicea had men, afgetrokken voortredeneerende, velerlei onware theoriën omtrent den persoon des Heeren verkondigd. Maar nu is het correctief altoos daartegen, dat men gevoelt, den levenden persoon der evangelie-verhalen toch niet uit die theoriën te kunnen verklaren. Beseft men dit,

dan is wel de juiste opvatting nog niet gevonden, maar de bestaande toch als onvolkomen erkend. Niets is belangrijker en meer van de verborgen voortdurende werking des Heiligen Geestes overtuigend, dan te zien hoe van tijd tot tijd, als de dogmen onafhankelijk van de historie en van de geestelijke ervaring langer of korter voortgesponnen werden (b.v. in de middeleeuwsche of protestantsche scholastiek), het historisch besef in de Gemeente weer zijn woordvoerders verkrijgt, die de taak op zich nemen om het vreemde, niet tot het leven der Gemeente behoorende, de „philosophie" in één woord, weêr uit te zuiveren. Dit is de beteekenis van Luther, Spener, Schleiermacher. In onzen tijd bestaat diezelfde behoefte, en dit mijn geschrift is een zwakke proeve — niet van haar bevrediging — die toch gaat mijn krachten te boven, maar — van aanwijzing van het bestaan dier behoefte en van den weg waarlangs zij zou te bevredigen zijn.

OPGEMERKTE DRUKFEIL.

Bladz. 11 regel 14 v. b. *staat*: rustelooze, *leest*: matelooze.

VACCINE EN VACCINEDWANG.

Vaccine en Vaccinedwang.

DOOR

Mr. L. W. C. KEUCHENIUS.

(Overgedrukt uit DE STANDAARD.)

AMSTERDAM,
J. H. KRUYT,
1883.

VOORREDE.

In *de Standaard* van 4 Augustus 1883 was voor het volgende opstel, hoofdzakelijk ontleend aan hetgene *the Vaccination Inquirer* omtrent het nagelaten of gedwongen gebruik der koepokinenting berichtte, eene plaats ingeruimd.

VACCINE OOK BEVORDERLIJK AAN DE GEZONDHEID?

In *the Vaccination Inquirer* leest men, dat de inentingen met koepokstof, die in het kanton Bazel jaarlijks een getal bereikten van **1400** tot **2000**, aldaar in het vorige jaar VERMINDERD zijn tot **200** — en dat de gezondheid der kinderen er veel VERBETERD is.

In Nederland alleen zijn de kinderen zoo gezond en sterven zoo weinig — omdat zij gevaccineerd worden. Zoo althans wordt ons dagelijks verkondigd, ofschoon niemand nog in staat geweest is op te helderen, hoe zulke wonderbare geneeskracht kan gelegen zijn in den etter uit eene vuile zweer van eene vaak aan klauwzeer, miltvuur en longziekte lijdende en daarvoor altijd vatbare koe.

In hetzelfde tijdschrift komt een brief voor van eenen vader aan het parlementslid Taylor, berichtende, dat zijn eerste en eenig kind op den 27sten Februari 1883 door eenen

der meest ervarene geneesheeren van Nottingham gevaccineerd was; dat op den 6den Maart daaraanvolgende de arm van het kind moest geöpereerd worden en dat dertien dagen later het kind onder een vreeselijk lijden, hetwelk de geneesheer zelf erkende veroorzaakt te zijn door *bloedvergiftiging*, als gevolg der inenting, bezweek.

Uit de *Boston Courier* wordt medegedeeld, dat een Iersch meisje gedurende langen tijd met de meeste zuinigheid zich beijverd had om uit hare spaarpenningen het geld bijeen te brengen, dat haar broeder voor zijnen overtocht naar Amerika zou behoeven.

Met het door zijne zuster bespaarde geld werd de jongeling eindelijk in staat gesteld de reïs te ondernemen. Hij kwam in Amerika aan, maar lag reeds weinige dagen later *hopeloos*, ten gevolge van de onzuivere lymph, waarmede men hem, evenals onlangs de miliciens te Dordrecht, gedurende de reis gedwongen had, zich te laten inenten.

De zuster is natuurlijk diep verslagen, dat al haar vlijt en spaarzaamheid geen ander uitwerksel gehad heeft dan om haren broeder in een vreemd land te doen sterven. Het geval is er slechts één uit vele. Maar wat zou men zich bekommeren om de slachtoffers der vaccine en de droefheid van ouders en betrekkingen? Immers, *vaccinatie*, mits slechts gevolgd door *revaccinatie*, is volgens Dr. Rombach en zoo vele andere kunstgenooten, een *afdoend* middel tegen de pokziekte. Krankzinnig is hij, die het durft betwijfelen of ontkennen!

Naar aanleiding daarvan schreef *de Tijd* in zijn nummer van 6 Augustus 1883:

De *Standaard* schrijft heden het volgende:

„In *the Vaccination Inquirer* leest men, dat de inentingen met koepokstof, die in het kanton Bazel jaarlijks een getal bereikten van 1400 tot 2000, aldaar in het vorige jaar *verminderd* zijn tot 200 — en dat de gezondheid der kinderen er veel *verbeterd* is.

In Nederland alleen zijn de kinderen zoo gezond en sterven zoo weinig — omdat zij gevaccineerd worden. Zoo althans wordt ons dagelijks verkondigd. ofschoon niemand nog in staat geweest is op te helderen, hoe zulke wonderbare geneeskracht kan gelegen zijn in den etter uit een vuile

zweer van een vaak aan klauwzeer, miltvuur en longziekte lijdende en daarvoor altijd vatbare koe."

Volgt het verhaal van een paar gevallen, in Engeland en Noord-Amerika, waarin evenals de miliciens te Dordrecht, een kind en een volwassene het slachtoffer zouden geworden zijn eener ongelukkig verrichte vaccinatie. Wij betreuren het ten ernstigste, dat *de Standaard* den strijd tegen vaccine*dwang* maar niet schijnt los te kunnen of willen maken van de bestrijding der inenting zelf.

Indien echter bedoeld orgaan het nut van de vaccinatie wil loochenen, dan dienen daarvoor in elk geval betere gronden te worden aangevoerd dan in het nummer van heden. Dat gedurende *één* enkel jaar of gedurende een paar jaren te Bazel weinig gevaccineerd is en dat de gezondheid der kinderen „verbeterd" is, bewijst — de waarheid van het feit aangenomen — volstrekt niets. Een enkele pok-epidemie kan hier dadelijk alle gunstige statistieken omverwerpen, terwijl er schijn noch schaduw van bewijs aanwezig is voor de bewering, dat de verbetering van den gezondheidstoestand het gevolg zou zijn van het nalaten der vaccinatie.

Voorts dient er op gewezen te worden, hoe *de Standaard* en zijn geestverwanten, wanneer zij de *lymphe* bedoelen, waarmede gevaccineerd wordt, steeds gewag maken van den „*etter* uit vuile zweren." Waartoe kunnen dergelijke voorstellingen anders strekken dan om een gevoel van walging en viesheid op te wekken, dat zeer velen — zonder dat op *redelijke* gronden wordt acht geslagen — van de vaccinatie moet afkeerig maken?

Zeker is het waar, dat wij volstrekt niet weten HOE *er zulke wonderbare geneeskracht* in de pokstof kan gelegen zijn. Maar is wel iemand in staat, te verklaren waarom of hoe in de chinine zulk een koortswerende kracht, in de morphine zulk een verdoovende en slaapwekkende kracht is gelegen? Staan wij niet in dezen opzichte nog ten eenen male op het standpunt van den *Malade imaginaire* en van de geneeskundigen uit den tijd van Molière en, moet nog niet heden op de vraag: *Quare opium facit dormire?* (waarom doet opium slapen?) als eenig mogelijk antwoord luiden: *Quia habet vim dormitivam* (omdat het een slaapwekkende kracht heeft?)

Met genoegen zagen wij dezer dagen dat *de Standaard* het gevoelen van den heer Esser niet tot het zijne maakt, maar, evenals wij, van oordeel is, dat de overheid zoowel als de particulieren in dezen tijd en nog meer bij het on-

verhoopt voorkomen van .cholera-gevallen op het nemen van voorzorgen en ontsmettingmaatregelen moet bedacht zijn. Wel moet de wetenschappelijke overtuiging van *de Standaard* volkomen vaststaan, dat hij tegen de verantwoordelijkheid niet schijnt op te zien, om in strijd met bijna alle geneeskundige autoriteiten, het gebruik van de vaccine als voorbehoedmiddel tegen de pokkken, op deze wijze te ontraden!

Ook nog om een andere reden wordt deze bestrijding hoogst ongaarne door ons gezien.

Immers wij zelven, niet minder dan de anti-revolutionnairen, wenschen beperking der Staatsbemoeiing ook op het gebied der openbare gezondheid; onze redenen voor dien wensch mogen wij bij onze lezers bekend veronderstellen.

Welnu, zou ook *de Standaard* niet meenen, dat er veel meer kans zal bestaan, om de overtuiging van het onnoodige van verdere Staatsbemoeiing te vestigen, en om te eeniger tijd een Regeering er toe te brengen allen dwang, ook wat de vaccinatie betreft, op te heffen, wanneer het blijkt, dat bij alle ernstige organen en bij alle partijen de zucht bestaat om de voordeelen en de mogelijke nadeelen der vaccinatie zonder eenig vooroordeel, kalm en wetenschappelijk te bespreken, dan door van de bestrijding der vaccine zelf een partijzaak te maken? In het eerste geval o. i. mag de slotsom geen andere zijn, dan dat de positieve voordeelen, door de mogelijke kwade kansen of gevaren in geenen deele worden opgewogen.

Zeer tegen zijne bedoeling kan de houding, door *de Standaard* aangenomen, naar het ons voorkomt, alleen strekken, om bij de liberale partij de zucht naar vaccinedwang en naar uitbreiding van Rijkstoezicht op de openbare gezondheid te versterken. Ook van artikelen als die van den heer Esser kan geen andere uitwerking verwacht worden.

Mag hetgene *de Tijd* schreef doen hopen, dat dit invloedrijke orgaan niet ongenegen zij de zijde te kiezen dergenen, die den vaccinatiedwang afkeuren, de wijze evenwel, waarop dat blad er tegen waarschuwde van met den strijd tegen den dwang ook dien tegen de inenting zelve te verbinden, moet doen vreezen dat zijne beschouwingen veeleer aan het streven om van dien dwang verlost te worden zouden schaden, dan het bevorderen en ondersteunen.

De opstellen, die dientengevolge in *de Standaard* van 16 Augustus en later geplaatst werden, hadden ten doel zulken invloed, zoo veel mogelijk, te keeren. Met dit oogmerk zijn zij ook in de volgende bladzijden voor degenen, die in het onderwerp belang stellen, tot een geheel vereenigd.

Niemand behoeft te vreezen, dat de bestrijding van den vaccinedwang tot andere middelen van geweld den weg zal openen en veel minder dat de opheffing daarvan het verbod zal medebrengen om de koepokinenting tot bevordering van eigene gezondheid aan te wenden.

Zij, die dus meenen mochten, dat God in zijne altijd waakzame en liefderijke zorg voor de menschheid, aan de *verlichte* en *denkende* kinderen der 19de eeuw voor den heiligen Doop, in den Naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes eertijds toegediend, den koeëtterdoop, in den naam van Jenner, met het mes hun in te snijden, tot hunne behoudenis heeft in de plaats gegeven, zoowel als zij, die zonder met den heer Dr. Idzerda de koepokinenting als een nieuw „genademiddel" te begroeten, haar nochtans als een krachtig voorbehoedmiddel en daarom ook als een onwaardeerbaar Godsgeschenk verlangen te huldigen, kunnen er zich van verzekerd houden, dat het hun steeds zal vrij blijven de *kunstmatige veredeling en reiniging* van HUN bloed door het vocht, ontleend aan *koe- of menschenzweer*, te beproeven.

De heilzame werking van het middel zal voor hen ook niet worden te niet gedaan door het feit, dat anderen er geen gebruik van maken. Zelve zich tegen de pokziekte in veiligheid gesteld hebbende, kunnen zij het met te grootere gerustheid aanzien, dat anderen weigeren aan hunne kuur van *bloedverfrissching* geloof te hechten.

Onder deze omstandigheden zullen zij, die den vaccinedwang wraken, ook allerminst er bezwaar tegen hebben dat de gronden, waarop anderen zich van de inenting zelve afkeerig betoonen, te duidelijker worden in het licht gesteld. De dwang toch zal

daardoor slechts te eerder kunnen blijken eene dwingelandij te zijn, niet minder inbreuk makende op de vrijheid van het geweten en de wetenschap, dan het recht en den plicht miskennende van de burgers om voor zich en hunne kinderen na te laten, wat zij voor hun lichaam verderfelijk achten.

Moge ook *de Tijd* het erkennen, dat de in deze bladen verzamelde opstellen in elk geval niet minder dan zijne beschouwingen en waarschuwingen de maatschappij kunnen behoeden voor het gevaar dat de Staat, na te zijn ontheven of losgemaakt van de openbare zielezorg, nu de openbare lichaamszorg tot voorwerp verheffe van een nieuwen staatsgodsdienst, met geneesheeren en onderwijzers als priesters.

„De Tijd" over den strijd tegen Vaccine en Vaccinedwang.

I.

Uit de jongste aflevering van *the Vaccination Inquirer* deelden wij in ons nommer van 4 Augustus jl., onder het opschrift: VACCINE OOK BEVORDERLIJK AAN DE GEZONDHEID? mede, dat in het kanton Bazel het getal der inentingen met koepokstof van 1400 à 2000 in vroegere jaren, in het vorige jaar tot 200 *verminderd*, maar daarentegen de gezondheid der kinderen er veel VERBETERD was. Tegelijk werden uit datzelfde tijdschrift twee gevallen medegedeeld van voor het leven noodlottige uitwerking der koepokinenting.

De Tijd, in zijn nommer van 6 Augustus, op ons geschrijf de aandacht vestigende, betreurt het ten ernstigste, dat *de Standaard* den strijd tegen *vaccinedwang* maar niet schijnt te kunnen of willen losmaken van de bestrijding der *inenting* zelve.

Wij geven onvoorwaardelijk toe, dat men den *vaccinedwang* kan wraken, zonder daarom de *vaccine* zelve te veroordeelen; maar meenen toch, dat de ergernis tegen den eersten grooter zijn zal en deze dus eerder kans heeft van te worden opgeheven, wanneer de bezwaren tegen de laatste zich vermenigvuldigen, dan wanneer integendeel hare weldaden telkens minder in twijfel getrokken worden.

Niet alleen de heer Dr. Idzerda, met de heeren Godefroi

en Jonckbloet, voorsteller van het amendement, waardoor zonder eenig ernstig voorbereidend onderzoek en in strijd met den wensch van den Minister van Binnenlandsche Zaken Geertsema, de indirecte vaccinedwang hier te lande met art. 17 der Wet van 4 December 1872 *Stsbl.* no. 134 werd ingevoerd — noemde de vaccine „eene verordening, een genademiddel Gods, waaraan het den mensch betaamt te gehoorzamen", zooals deze bijvoorbeeld naar het voorschrift des Heeren de Schriften heeft te onderzoeken, die van Hem getuigen. Maar ook de heer Van Lijnden van Sandenburg verklaarde met eenen schrijver in *de Hoop des Vaderlands*, de vaccine te waardeeren „als een goddelijk geschenk, waarvan het ootmoedig en dankbaar gebruik niet genoeg kan worden aanbevolen."

De eene echter meende, dat de Staat het volk tot de vaccine *mag* en *moet* DWINGEN; de andere roemde de Regeering, die door de lichting van het bedoelde art. 17 uit een vorig ontwerp „van eene waarlijk *liberale* zienswijze had blijk gegeven" en betwistte aan den Staat en aan ieder het recht „om de bij de Grondwet verzekerde en gewaarborgde persoonlijke vrijheid te *beperken*, te *beheerschen* en *illusoir te maken*, door ze gevangen te nemen in de netten van het begrip van *Staatsalvermogen.*"

Zij, die met den heer Van Lijnden van Sandenburg het amendement tot invoering van den vaccinedwang bestreden, deden het nagenoeg allen met gelijke kniebuiging voor het Godsgeschenk: *vaccine.* Hunne bepleiting van de bij het volk bestaande gemoedsbezwaren tegen deze kunstbewerking gaf den indruk, alsof op dat oogenblik geen ander gemoedsbezwaar hen drukte dan dat van iets te zullen zeggen, hetwelk aan de eer der vaccine zou kunnen schaden. De heer Jonckbloet, mede een der voorstellers van het amendement, trok er behendig partij van. Hij merkte op, dat het aantal bezwaren, waarvan men gehoord had, alleen gezocht moest worden bij hen, die *geen* leden der Kamer waren; dat zij, die zich *in* de Kamer tot de tolken daarvan hadden gemaakt, uitdrukkelijk verklaard hadden, er niet in te deeler ; en dat hij „zijne con-

scientie aanmerkelijk ontlast gevoelde" door het feit, dat de godsdienstige mannen, welke in de Kamer voor de bezwaren van eenige min ontwikkelde *confessioneel gereformeerden* daar buiten waren opgekomen, hadden aangetoond, dat die bezwaren toch eigenlijk niets anders waren dan *vooroordeelen.*

Onder deze omstandigheden draalde de Kamer ook niet, het behoud en de eerbiediging van hetgeen de heer Idzerda haar als „een genademiddel en eene verordening Gods" geschetst had, door de Wet te doen verzekeren. Met 42 tegen 14 stemmen, die der heeren Van Houten, Van Beyma thoe Kingma, Kappeyne van de Coppello, Van der Linden, Dumbar, C. van Nispen van Sevenaer, Pijls, Van Sijpesteyn, Van Lijnden van Sandenburg, Mackay, Van Zuylen van Nyevelt, Saaymans Vader, Van Loon en Van Wassenaer van Catwijck, werd in de zitting van 21 October 1872 zijn amendement *aangenomen.*

Kan deze herinnering aan de geschiedenis van het artikel 17 der Wet van 4 December 1872, *St.bl.* No. 134 misschien er iets toe bijdragen om aan *de Tijd* zijne illusie te ontnemen, dat de liberale partij te eerder geneigd zal zijn, hare zucht naar vaccinedwang en naar uitbreiding van Rijkstoezicht op de openbare gezondheid prijs te geven, wanneer wij slechts den strijd daartegen van dien tegen de vaccine zelve weten af te scheiden?

Misschien heeft *de Tijd* meer reden dan wij over de welwillendheid en inschikkelijkheid, of den ernst, het rechtsgevoel en den waarheidszin der liberale partij te roemen! Wij echter mogen het niet vergeten, dat die partij, door op voorstel van den heer Viruly Verbrugge ijlings de beraadslaging te sluiten, nog op 2 Mei 1881 toonde de vraag, of de toelating van eenen zendeling tot de uitoefening van zijn dienstwerk in Nederlandsch-Indië mocht worden afhankelijk gemaakt van zijne of anderer bezwaren tegen vaccinatie en revaccinatie, harer aandacht onwaardig te keuren, en dat vervolgens de motie, die de strekking had, den plicht tot verbreiding der kennis van Gods genade in Christus boven Jenners kwakzalverij te

verheffen, tot eeuwige schande van het Christelijk Nederland, met 46 tegen 15 stemmen, onder welke die van 10 antirevolutionairen en van de heeren Bahlmann, Reekers, Van Baar, Schaepman en Des Amorie van der Hoeven, werd *verworpen.* En ons blijft dan, met het oog overigens op den geheelen staatkundigen toestand van Nederland, slechts de klacht over van Israëls profeet:

„Wij wachten op het licht, maar zie, er is duisternis; op eenen grooten glans, maar wij wandelen in donkerheden; wij tasten naar den wand gelijk de blinden, en gelijk die geene oogen hebben, tasten wij; wij stooten ons op den middag als in de schemering, wij zijn in woeste plaatsen gelijk de dooden; wij brommen allen gelijk de beren en wij kirren doorgaans gelijk de duiven; wij wachten naar recht, maar er is geen; naar heil, maar het is verre van ons" (Jes. 59:9—11).

II.

Voor onzen strijd tegen *vaccinedwang*, onverschillig of daarvan die tegen de *vaccine* zelve al of niet worde losgemaakt, verwachten wij weinig van de ons door *de Tijd* voorgespiegelde medewerking der liberale partij.

Maar wij ontkennen niet, dat ook de wijze, waarop *de Tijd* ons terechtwijst, zoowel als de houding, door het meerendeel zijner geestverwanten bij verschillende gelegenheden tegenover het vraagstuk der *vaccine* in de Kamer aangenomen, ons vooralsnog twijfelen doet aan de kracht van den steun, dien wij van die zijde kunnen tegemoet zien.

De Tijd zegt wel niet minder dan de antirevolutionairen, beperking der Staatsbemoeiing ook op het gebeid der openbare gezondheid te wenschen. Zijn tegen ons gericht opstel is evenwel meer geschikt om het geloof zijner lezers aan de wonderkracht der vaccine te bevestigen, dan om hen van den daaromtrent uitgeoefenden Staatsdwang afkeerig te maken.

Reeds terstond, na onze vereeniging van den strijd tegen

vaccine en dien tegen vaccinedwang te hebben betreurd, merkt *de Tijd* aan, dat het door ons medegedeelde bericht uit Bazel — „de waarheid van het feit aangenomen" — *„volstrekt niets"* bewijst; en dat, indien wij het nut der vaccinatie verlangen te loochenen, daarvoor in elk geval betere gronden dan in ons Nommer van 4 dezer behooren te worden aangevoerd.

Een verhandeling over het nut of de onwaarde der vaccine bedoelden wij daar niet te leveren. De bij ieder nog levendige herinnering van den noodlottigen afloop der onlangs te Dordrecht onder de miliciens volbrachte *gedwongene* vaccinatiën maakte haar nu meer dan ooit onnoodig. Voor ons oogmerk was het genoeg twee gevallen van elders aan die van Dordrecht toe te voegen, waarin de vaccinatie een doodelijk gevolg gehad had, en den goeden gezondheidstoestand van een Zwitsersch kanton, waar de inenting nagenoeg geheel was nagelaten, te kunnen stellen tegenover den waan, dat gelijk in Spinoza voor eene *mondige*, in de koe en in hare pok voor eene *gezonde* menschheid de dageraad was aangebroken.

Waar is het dat wij daarvoor niet zoo ver hadden behoeven te gaan. Immers, ook in Nederland was, blijkens het *Verslag van de bevindingen en handelingen van het Geneeskundige Staatstoezicht in het jaar* 1881, het aantal der in dat jaar verrichte vaccinatiën en revaccinatiën 66,447 minder dan in 1880. Het bedroeg in 1881 onder eene bevolking van ongeveer 4,114,100 zielen, bij een geboortecijfer in 1880 van circa 144,000 kinderen niet meer dan 87,697 of 213 vaccinatiën en revaccinatiën op de 10,000 inwoners. En toch was, in weerwil van deze *verminderde* belangstelling in de vaccine, de sterfte in het Rijk in 1881 . . . 23.51 op de 1000 inwoners, tegen 25.62 in 1880.

Het aantal der aan 33 verschillende ziekten overledenen bedroeg:

in 1880	87,664
„ 1881	80,483

Het aantal sterfgevallen ten gevolge van pokken of van ziekten, daarmede in meer of minder verwijderd verband staande, beliep:

	in 1880	in 1881
aan pokken	79	76
„ roodvonk	479	401
„ mazelen	1365	875
„ diphteritis	256	238
„ croup	532	563
„ kinkhoest	1847	1626

Het reeds sedert lang waargenomen feit, dat, misschien ook tengevolge van het door de vaccine bevorderde *bloedbederf*, het aantal sterfgevallen ter oorzaak van *kanker* jaarlijks zoowel *absoluut* als in reden tot de bevolking klimt, werd ook in 1881 bevestigd. In dat jaar overleden aan die ziekte 2353 personen tegen 2201 in 1880 en 1214 in 1867.

Ook tegenover deze aan Nederland ontleende cijfers kan *de Tijd* beweren:

> „Een enkelele pokepidemie kan hier dadelijk alle gunstige statistieken omverwerpen, terwijl er schijn noch schaduw van bewijs aanwezig is voor de bewering, dat de verbetering van den gezondheidstoestand het gevolg zou zijn van het nalaten der vaccinatie."

Waar de Engelsche geneesheer Montague D. Makuna, laatst superintendent van het Fulham-pokkenhospitaal en uitgever van de „*Transactions on the Vaccination Inquiry*", evenals de Groninger hoogleeraar Thomassen à Thuessink in het begin dezer eeuw, nog in 1882 verklaren moet: „*The theory of vaccination is yet a problem*" [1]), of de geneesheer Dr. W. Hitchman zegt: „*The theory of vaccination is neither* SCIENTIFIC *nor* RATIONAL, *when fairly represented*" [2]), en hij daarom bij den tegenwoordigen staat onzer kennis van pokken en inenting, den vaccinedwang te eenen male ongerechtvaardigd acht (absolutely unjustifiable), zijn wij, als leeken, zeker buiten staat, den invloed van het verrichten of nalaten der vaccinatie op den algemeenen gezondheidstoestand aan te toonen. Dit is evenwel minder onze

[1]) De theorie der inenting is nog een onbeslist vraagstuk.

[2]) De theorie der inenting is noch *wetenschappelijk* noch *redelijk*, als zij eerlijk wordt voorgesteld.

schuld, dan die der mannen van de wetenschap, die, zonder dat verband te onderzoeken, zich vergenoegd hebben, het tot een algemeen verbreid en blindelings aangenomen *axioma* te verheffen: Dat het *beteugelen* en *uitblijven* van pokziekte een gevolg is van vaccinatie, en het gestadig wederkeeren der pokepidemieën slechts de welverdiende straf van het nalaten daarvan.

Onder de 384 bij de vaccine-enquête in Engeland geraadpleegde geneesheeren waren er dan ook, die beweerden, dat als de *revaccinatie* slechts verplicht gemaakt en overal op allen en met korte tusschenpoozen toegepast en herhaald wierd, het met de pokziekte eens voor altijd zou gedaan zijn.

Meent *de Tijd*, dat het oordeel over den invloed van het *verminderd* getal inentingen op den gezondheidstoestand in het kanton Bazel moet blijven opgeschort totdat zich weder te eeniger tijd eene pokepidemie aldaar openbaart, ons dunkt, dat met nog meer recht kan worden beweerd, dat, wanneer zulke epidemieën zich telkens opnieuw vertoonen in landen, waar men tot hare bestrijding tot vaccinedwang de toevlucht heeft genomen, daarmede dan ook de wonderkracht, die Regeeringen en geneesheeren aan de bedoelde kunstbewerking wenschen toe te schrijven, in plaats van gestaafd, gelogenstraft wordt.

Of moet wellicht het in *the North American Review* van Februari 1882 door Henry Bergh medegedeelde feit, dat sedert 1853 drie pokepidemieën in Groot-Brittanje gewoed hebben en hierdoor zijn weggerukt in:

1857—59	14,244	personen
1863—65	20,059	„
1870—72	44,840	„

als bewijs gelden, dat het land van Jenner steeds duidelijker de onfeilbaarheid van zijn middel en de deugdelijkheid van wetten, welke de weldaad daarvan aan het volk met geweld opdringen, in het licht stelt?

Logischer schijnt het met den geneesheer C. Holmes F. R.

C. S. te zeggen: „*I consider compulsory vaccination a political mistake*" [1]; of met den heer Forbes, F. R. C. S.: „*I think the compulsion on the part of the government either in* RELIGIOUS *or* SOCIAL *questions a mistake and a source of weakness rather than of strength*" [2]; of met den heer F. Bret M. D. „*Most unjust and degrading to any civilized nation*, MOREOVER QUITE A FARCE AND TENDING TO ENGENDER GREATER EVILS" [3].

Niet slechts met het oog op de weldra eene eeuw oude ervaring, dat in weerwil van Jenner's als *onfeilbaar* gedroomde kunstbewerking en de sedert nog tot versterking aangegrepene *revaccinatie*, de pokziekte blijft voortleven, maar met het oog vooral op de vele ziekten, die de bij het onderzoek in Engeland gehoorde geneesheeren als gevolgen en naweeën vermelden van de volbrachte inenting, zou men verwachten, dat allen met den heer K. H. S. Carpenter L. R. C. P. getuigden: „*I have lost confidence in its protective powers*" [4] of dat zij instemden met het gezond oordeel van den heer W. J. Collins M. D.: „*I am strongly opposed to compulsory vaccination, believing vaccination should be allowed* TO STAND OR FALL *upon its merits*" [5], indien het niet uit veler antwoorden tevens bleek, hoezeer ook het geldelijk belang der geneeskunst-beoefenaren bij de handhaving der dwangwetten in het dusgenoemde belang der openbare gezondheid betrokken is. Die dwangwetten zou men, niet enkel in Engeland, maar ook in Nederland kunnen noemen: de *ad kalendas graecas* [6] verlengde Billiton-concessie der geneesheeren.

---

[1] Ik beschouw gedwongen inenting als een staaatkundigen misslag.

[2] Ik acht dwang van de zij der Regeering, 'tzij in godsdienstige of in maatschappelijke vraagstukken, een misslag en veeleer een bron van zwakheid dan van kracht.

[3] Hoogst onrechtvaardig en vernederend voor elk beschaafd volk; daarbij louter vertooning, strekkend om grooter kwaad te doen ontstaan.

[4] Ik heb 't vertrouwen in haar behoedende kracht verloren.

[5] Ik ben ten sterkste tegen gedwongen inenting, geloovende dat het voortduren of ophouden der inenting behoort af te hangen van haar gebleken waardij.

[6] In 't oneindige.

III.

De Tijd schrijft:

» Met genoegen zagen wij dezer dagen dat *de Standaard* het gevoelen van den heer Esser niet tot het zijne maakt, maar, evenals wij, van oordeel is, dat de overheid zoowel als de particulieren in dezen tijd, en nog meer bij het onverhoopt voorkomen van cholera-gevallen op het nemen van voorzorgen en ontsmettingsmaatregelen moet bedacht zijn. Wel moet de wetenschappelijke overtuiging van *de Standaard* volkomen vaststaan, dat hij tegen de verantwoordelijkheid niet schijnt op te zien, om in strijd met bijna alle geneeskundige autoriteiten, het gebruik van de vaccine als voorbehoedmiddel tegen de pokken, op deze wijze te ontraden!"

Wat het eerste gedeelte dezer aanhaling betreft, hebben wij niet noodig den heer Esser, die zijne beschouwingen over de tegen cholera te nemen voorzorgen in *de Standaard* van 10 dezer nader uitnemend heeft toegelicht, te hulp te komen. Aan het Nederlandsche volk heeft die Christen-vriend inderdaad eenen dienst bewezen door het omtrent zijnen angst voor de cholera met goede redenen gerust te stellen. Niet iemand, die in Indië bij het ziek- en sterfbed van menigen lijder aan die ziekte gestaan heeft, gelooft aan hare besmettelijkheid.

Zijne waarschuwing om der natie toch den overlast en de kosten te besparen van de velerlei voorbehoedmiddelen en ontsmettingsmaatregelen, die de geneeskundige Staatsgodsdienst of Staatsdwinglandij nog vermag uit te denken, verdient de meest ernstige behartiging. Zij wordt vooral gerechtvaardigd bij de herinnering aan het woord van den arbeidsman en afgevaardigde Reimer in den Duitschen Rijksdag, ter gelegenheid van de behandeling van het *Impfzwang-Gesetz* van 4 April 1874: *„Dass der Doctorstitel vor Dummheit nicht schützt, davon werden Sie alle überzeugt sein!"* [1]).

Ook Dr. Reichensperger, aan *de Tijd* zeker niet vreemd, zoude haar, gelooven wij, hebben toegejuicht. Zich beklagende

---

[1]) Dat de Doctorstitel niet voor domheid behoedt, daarvan zult gij allen overtuigd zijn.

over den weinigen ernst, de overhaasting en de oppervlakkigheid, waarmede zonder onderzoek en zonder beraadslaging de Rijksdag in zijne zitting van 23 April 1873 op de noodzakelijkheid van eene vaccinewet had aangedrongen, vroeg deze afgevaardigde spottend, of de Regeering ook niet het *dragen van eenen flanellen buikgordel* tot wering van de cholera algemeen VERPLICHT zoude stellen?

Waarom, vragen wij, ook niet *deze* dwaasheid, naast die andere van den eisch, dat ieder, op straffe van niet te mogen worden onderwezen of zelf te onderwijzen, beproeve zich door de insnijding in het lichaam van eene willekeurige hoeveelheid koezweerpus of poketter tegen de pokziekte in veiligheid te stellen?

Of is de wetenschap, reeds uitgemaakt hebbende dat de mensch *pokziek* ontvangen en geboren wordt, nog zoekende naar het bewijs, dat hij bij zijne geboorte ook de kiem van *cholera* met zich brengt?

Met betrekking tot onze wetenschappelijke overtuiging, waarvan *de Tijd* in het tweede deel der aanhaling gewaagt, hebben wij reeds erkend op het gebied der geneeskunde slechts leeken en tot oordeelen onbevoegd te zijn. Wij meenden evenwel tot hiertoe, dat de last van het bewijs, dat de koepokstof eene reinigende en genezende kracht bezit, rustte op hen, die haar anderen wenschen aan te bevelen. Met meer recht mogen wij dus van *de Tijd* de ontwikkeling der gronden voor zijne wetenschappelijke overtuiging, dat die stof, hoe vuil, hoe vies, hoe walgelijk ook, toch een weldadig en te allen tijde gansch onschadelijk gif is, te gemoet zien.

De uitspraak van Dr. Zinn in den Rijksdag: „Er is inderdaad in de geneeskunst geene leerstelling, die *zoo wetenschappelijk gegrond en bewezen* is, als die van het nut der vaccinatie en revaccinatie,” heeft immers ook niet voor *de Tijd*, zoomin als voor ons, de waarde van een onfeilbaar gezag; vooral niet als die afgevaardigde zelf er bijvoegt, dat hij zich reeds TIENMAAL had laten *revaccineeren* en „dat het niet te loochenen is en allerminst door de geneesheeren geloochend wordt, dat

met de inenting zekere ziektestoffen kunnen worden overgedragen."

Tegenover de uitspraak van Dr. Zinn plaatsen wij die van den Medicinalrath Dr. Eulenburg, die op het medische congres te Berlijn zich aldus uitliet:

„Ik heb niet noodig aan te voeren op welken onzekeren bodem de statistiek in het algemeen staat. Let men op de pokkenstatistiek, zoo kan men beweren, dat haar *elke houdbare grondslag* ontbreekt; ja ik houd eene pokkenstatistiek ter beoordeeling der vaccine tegenwoordig nog voor *geheel onmogelijk*."

Ook zouden wij ons op de geneesheeren Dr. Lorenzer en Dr. Keller te Weenen, en Dr. Reitz te Petersburg, die zich in het bijzonder met de studie en behandeling van pokziekten hebben bezig gehouden, en die allen met den hoogleeraar Vogt te Bern den vaccinedwang verfoeien, kunnen beroepen. Wij bepalen ons echter alleen nog tot de vermelding van twee verklaringen van Engelsche geneesheeren:

de eene van Dr. Mackenzie, die op de vraag naar zijn oordeel over de bescherming tegen pokken door inenting ten antwoord geeft: „*No protection whatever;* rather *the contrary*, from INJURING natural health" [1];

de andere van de heeren F. E. en G. Hoggan, M. D. luidende: „There is *no scientific ground* for forming an opinion as to the value or worthlessness of vaccination. The only thing to go upon is the question of statistics, and their compilation is at present wholly in the hands of *those interested* in making them *favourable* for vaccination. *We decline to put* ANY FAITH *in them*" [2].

Bij de mededeeling van dit laatste antwoord lieten wij het eerste gedeelte daarvan achterwege: „We consider the good

---

[1]) *Volstrekt geen bescherming*, veeleer *het tegendeel*, wijl zij de natuurlijke gezondheid SCHAADT.

[2]) Er is geen *wetenschappelijke grond* om eene meening te vormen omtrent de waarde of onwaarde der inenting. Het eenige, waarop men kan afgaan, is het vraagstuk der statistiek, en haar saamstelling is thans geheel in handen van *hen, die er belang bij hebben* haar *gunstig* voor de inenting te maken. *Wij weigeren* EENIG VERTROUWEN *in haar* te stellen.

effects of vaccination to be chiefly *its moral effects*" [1]), omdat wij het niet konden overeenbrengen met de verklaring dier zelfde geneesheeren op eene andere vraag: „*Entirely opposed to compulsory vaccination anywhere*" [2]); maar nog veel minder met hun antwoord op de vraag: „Welke ziekten weet gij uit uwe ondervinding dat door inenting worden overgebracht, veroorzaakt of bevorderd?" Dat antwoord luidde: „Syphilis in two cases, *but they were* TOO SAD *and* TOO DANGEROUS *to be made known*. Erysipelas in *numerous* cases" [3]). Een antwoord echter, daarom vooral van zooveel gewicht, omdat het ons doet gissen hoe veel ellende en gruwelen de geneesheer in zijn praktijk te aanschouwen krijgt, die voor den leek verborgen blijven moeten, maar die hem toch in zijnen strijd tegen vaccine en prostitutie uitnemend te stade komen zouden, tot vestiging ook der overtuiging, dat niet door de zonde naar medischen lust en naar medische wetenschap te reglementeeren en te beschermen, maar door haar in het eigen hart en in het leven met Gods Woord te bestrijden, de mensch en de maatschappij, waarin hij zich beweegt, het best en het zekerst tot het genot der ons door Christus verworvene *volkomene* verlossing van *alle* zonden en kwalen kunnen worden toebereid.

Wat de heeren Hoggan bedoelen met de *zedelijke uitwerkselen* der inenting, is ons niet duidelijk, daar zij bij een andere vraag den twijfel opperen; „IF there be *any* value in vaccination!" Zedelijke uitwerking kan, dunkt ons, de inenting slechts hebben: voor een *geneesheer*, die inent, in zooverre als hij, overtuigd van het *waagstuk*, dat hij op wettelijk bevel gaat ondernemen, er op bedacht is of beproeft het gevaar daarvan door wijze voorzorg en door ernstig gebed te keeren; voor den *mensch*, die zich of zijne kinderen gedwongen laat inënten, voor het *volk*, dat zich zulken dwang ziet opgelegd en voor de *maatschappij* in het algemeen, die in de verlichte 19de eeuw

---

[1]) We gelooven, dat de goede uitwerkselen der inenting vooral *de zedelijke* zijn.

[2]) *Geheel gekant tegen alle gedwongen inenting.*

[3]) Syphilis in twee gevallen, *maar zij waren* TE TREURIG en TE GEVAARLIJK *om bekend gemaakt te worden*. Roos in *vele* gevallen.

nog bij zulke kunstbewerking heil zoekt en er vrede mede neemt, dat door haar het beginsel der inquisitie van godsdienstig naar geneeskundig gebied, uit den mond van priesters naar het lancet van vaccinateurs wordt overgebracht, in zooverre als het ieder die God vreest, tot sterking van zijn geloof en tot ontwikkeling van zijn kracht, altijd goed is verdrukt te worden en om des gewetens wil smaadheid te lijden.

Maar tegenover zulke zedelijke uitwerkselen staat de onzedelijkheid, die er in ligt, wijzer dan God te willen zijn, zijn werk te willen verbeteren, zijn Woord te kleinachten en anderen tot de terzijdestelling en verwerping daarvan aan te sporen of te dwingen; — daar staat ook tegenover de rampzaligheid van God te verlaten, zijn heil van menschen te verwachten, al waren het wonderen van geleerdheid en heiligheid, en dan ook eindelijk zich door God aan zich zelven te zien overgelaten.

Het vraagstuk der vaccine en van den daarmede verbonden dwang staat met dat der prostitutie, der legale keuring en der reglementeering en bescherming van de ontucht in het nauwste verband. Nog nooit heeft iemand daarover ernstig nagedacht, die beweren durft, dat het vraagstukken zijn, waaromtrent alleen de geneeskunst-beoefenaren met hunne immers nog zóó beperkte en onzekere wetenschap en in weerwil van hun — men zou haast mogen zeggen — spreekwoordelijk gemis aan logica, bij meerderheid van stemmen hebben te beslissen. Zij grijpen in het diepste zedelijke en godsdienstige leven eens volks en in de heiligste rechten en plichten van burgers en onderdanen, van ouders en kinderen.

Elk volk, dat die vraagstukken zich ziet voorgelegd, rijst of daalt, staat of valt in zedelijke waarde en kracht, naar het oogpunt, waaruit het die beschouwt, en naar de wijze, waarop het die oplost.

Tot zulke oplossing is evenwel meer noodig dan de geneeskundigen in den waan te laten en te sterken, dat zij zich slechts behoeven te blijven bewegen op het standpunt hunner ambtsbroeders uit den tijd van Molière en zij bij al de vragen,

die over ontucht en inenting, over syphilis en pokziekte, ook wel pseudo-syphilis genoemd, kunnen worden opgeworpen, dus mogen volstaan met een antwoord in den geest van dat, hetwelk op de vraag: *„Quare opium facit dormire?"* (Waarom doet opium slapen?) eenvoudig luidde: *Quia habet vim dormitivam*" (Omdat het een slaapwekkende kracht heeft).

In de vraag: „Waarom doet opium slapen?" door *de Tijd* tegelijk met het daarop gegeven antwoord ons in herinnering gebracht, wordt de slaapwekkende kracht van het middel boven twijfel gesteld en slechts naar de oorzaak of reden van de waargenomene, de erkende zekere uitwerking onderzoek gedaan. Bij het vaccine-vraagstuk daarentegen staat de bewering, dat het koepokgif de kracht en uitwerking mist, die men het toeschrijft; dat het niet de pokziekte weert, maar de kiem daarvan door moedwillige besmetting onderhoudt, voedt en voortplant, aan de gezondheid schaadt en nieuwe ziekten verwekt, op den voorgrond.

Wie dat gif aanprijst, toedient of in zich opneemt, behoort daaromtrent, indien hij althans van blinde navolgingszucht afkeerig, en zich zijner verantwoordelijkheid bewust is, voor zich zelven zekerheid te hebben, althans gerust te zijn. De noodzakelijkheid dezer voorwaarde wordt niet minder ingegeven door het gezond verstand, dan zij een uitvloeisel is van den zedelijken plicht, dien de eer van het eigen lichaam en van dat des naasten ons oplegt.

Zoodra dit erkend wordt en tegelijk wordt toegegeven, dat de gerustheid, die het gelukkig deel des eenen geworden is, bij het breed uiteenloopend verschil van menschelijke geestesrichtingen, gemoedsaandoeningen en lichaamsbehoeften, niet *kan* noch *mag* worden opgedrongen aan anderen, valt het bezwaarlijk langer te loochenen, dat er ook voor vaccinedwang nooit en nergens plaats mag zijn en deze zelfs als een driedubbele aanslag op het geweten, de vrijheid en het leven van den mensch, als in hooge mate *misdadig* en als een werk, eerder van barbaarschheid en dwingelandij, dan van wijze voorziening in het algemeen welzijn moet worden verafschuwd.

Bilderdijk, wiens reuzengeest eenen arbeid heeft nagelaten, die voor het Nederlandsche volk eenen rijken, nauwelijks aangeroerden schat bevat van wijsheid en profetie, Bilderdijk zag terecht in, dat „het *enthusiastisch* en *factieus*" doordrijven der vaccine, wel verre van op eenigen wetenschappelijken grondslag te berusten, slechts door „den heerschenden tijdgeest, die uit den *booze* is" kon worden verklaard.

„o, Dat Manicheïsmus!" — schreef hij reeds in 1816, dus lang vóórdat Dr. A. Capadose de uitvinding van Jenner aan godsdienst, rede en ook aan geneeskundige wetenschap getoetst had, aan den hoogleeraar H. W. Tydeman. — „o, Dat vale paard met den dood daarop.... en *de koepokstof* om den muil! 't Heeft nu ten minste 370 jaren gereden, maar zal haast aan het einde zijn. Och! dat het daar ware! — Doch wat bedroeve ik mij? Men heeft het verdiend en volhardt, gruwel op gruwel te hoopen en het is alles *Antichristisch* en *Antitheïstisch*. God alleen kent de zijnen!"

Volgens hem, kon de oprechte Christen, die over het „VERFOEILIJK MIDDEL" tot *nadenken* gebracht werd, onmogelijk voortgaan daaraan deel te nemen.

De mode te volgen, al is 't in een gewetenszaak, is in den zoogenaamden fatsoenlijken stand *de hoogste wet!* Dit aldus geteekende gebrek van de hoogere standen had, onder den invloed der geneesheeren zelven overal tot de aanneming en verspreiding der kunstbewerking van Jenner geleid. „Bij den burgerstand" echter, „waar godsdienst en liefde voor hun kinderen nog stand houdt," was men daarvan, volgens Bilderdijk, in Nederland afkeerig. En zoo is het nog nu; maar ook in Engeland, waar ruim 300 geneesheeren nagenoeg eenparig van meening zijn, dat bij opheffing van den dwang, het meerendeel der menschen zou ophouden zich of hunne kinderen te laten vaccineeren; waarlijk wel een bewijs, dat de vaccine die, na zich eerst als een nooit genoeg te waardeeren, *onfeilbaar* Godsgeschenk te hebben aangemeld, reeds zeer spoedig tot *revaccinatie* en weder iets later tot *Staatsdwang* moest toevlucht nemen, om zich staande te houden, hare voortref-

felijkheid en wonderkracht nog niet tot *volksovertuiging* heeft weten te verheffen.

Waar dit verschijnsel wordt waargenomen, is hetgene Bilderdijk in 1823, toen nog geen vaccinedwang bestond, aan Dr. Capadose schreef, de maatstaf van het oordeel, dat die geleerde en ziener over den tegenwoordigen toestand zou vellen. „Is," zoo luidde het, „is 't goed of kwaad der koepokken *in lite*, zoo kan (alle godsdienst zelfs ter zijde gesteld) geen vader, geen voogd, geen gouvernement er toe overgaan, of ze bevorderen *zonder gruwel.*"

De vaccine noemde hij — wat het toch inderdaad is — „beestenstof", „een gruwzaam gif, dat merg en beenders knaagt", en in zijn danklied aan Dr. A. Capedose, dezen Christen-geneesheer, „uit naam van godsdienst en geweten" toegewijd, klonk het:

„Verdierlijkt moet ge, o mensch, door *dierlijk smetvenijn*
Verdierlijkt? Ja, geheel van uit uw rang verstooten,
Tot reedloos slachtvee zijn voor 's Aartsverraders wrok,
En zijt ge uit *dieren* niet, gelijk hij leert, gesproten,
Uw afkomst moet met *d'os* voor eeuwig *onder 't jok.*
Rampzalig menschdom, beef, beeft, ouders, voor uw telgen;
Roept, roept d'Onfeilbren Arts in dezen toestand aan;
En, eer gij 't Hel en vloek door de aadren in doet zwelgen,
Heb moed, om voor uw bloed het ijslijkst door te staan."

IV.

De Tijd is bezorgd, dat de *Standaard* en zijne geestverwanten, door de *lymphe*, waarmede ingeënt wordt, met den naam van „etter uit vuile zweren" te bestempelen, slechts een gevoel van walging zullen opwekken, „dat zeer velen — zonder dat er op *redelijke* gronden wordt acht geslagen — van de vaccinatie moet afkeerig maken."

Onze aanhalingen van Bilderdijk toonden, dat deze ter aanduiding van de *vaccinelymph* geen lieflijker namen bezigde. In zijn „*Ziekte der Geleerden*", door den begaafden Roomsch-Katholieken priester, den heer P. F. Th. van Hoogstraten,

een „wonder van poëzy," een „in den voortreffelijksten zin des woords wetenschappelijk" gedicht genoemd, rangschikt Bilderdijk bij

't Geen de ROEKLOOSHEID, met krankten onbekend,
Als artsenijen, en als voorbehoedsels vent:
de felle smet
Van 't ettrend pokvenijn, en dat van 't eerloos bed,
Onmerkbaar door de pomp der poren ingezogen";

en elders, in den geest van Hippocrates, de stelling uitsprekende:

„De ZIEKTE is *heelingskracht*, en geen *verdervingszucht*",

waarschuwt hij:

„Wat zouden stervelingen
De wet, die de Almacht gaf, Gods stedehoudster, dwingen!
Neen, steun haar, schraag en help, en voer verkwikking by,
Maar overheer haar niet door AAVRECHTSCHE ARTSENY.
. . . .
. . . .
Geen *dierlijk geil* of *bloed*, of merg of hersenschaal
Bedwingt, Natuur ten spijt, de minste lichaamskwaal.
Zij werke! Zij alleen! HAAR vragen wij bevelen,
En volgen leerzaam na; — ziedaar de kunst van heelen!"

In den strijd tegen vaccine en vaccinedwang, die beiden — wij erkennen het, hoewel niet zonder verbazing! — door „bijna alle geneeskundige autoriteiten" als voorbehoedmiddelen tegen de pokken worden aangeraden, het gezag van Bilderdijk in te roepen, schept misschien het gevaar van, in plaats van aan het beoogde doel bevorderlijk te zijn, zelf als een onwetenschappelijk zwakhoofd en als een pokzieke te worden vermeden.

Want immers Bilderdijk, de trouwe en grootste Nederlander der 18de en 19de eeuw, die zijnen eed weigerde ter erkenning en eerbiediging van de *onvervreemdbare rechten* van den mensch en burger, zoodanig, als deze door de provinciale representanten van het volk van Holland plechtig verklaard waren, moest als balling in den vreemde rond-

zwerven, ondervond in zijn vaderland niets dan miskenning en verguizing, en nog eene halve eeuw na zijnen dood, verzekert de hoogleeraar Jonckbloet van hem, dat hij volkomen in strijd was „met de ideeën, de aspiratiën, van zijn tijd en zijn volk", en zelfs in onze dagen, wel verre dat men hem *als mensch* zoude kunnen liefhebben, „door de heftigheid van zijn strijd tegen al wat den meesten *heilig* is, onwil en weêrzin wekt."

Jenner daarentegen, een zoon der natie, die volgens de getuigenis van het Engelsche Parlementslid Wm. Cobbett, „*is fond of quackery of all sorts*," (belust is op kwakzalverij van allerlei soort); Jenner, die voor het als onvervreemdbaar verkondigde recht van den mensch en burger om pokvrij te zijn en in eene pokvrije maatschappij te leven, ook tegelijk het *onfeilbaar* middel daartoe beloofde; hij werd van den aanvang der eeuw af in Nederland als een *Verlosser* en *Vader* der menschheid vereerd; dank- en bededagen werden er ter verbreiding van zijn evangelie aanbevolen; en de afgevaardigde Jonckbloet, *beter* dan Bilderdijk, wat het volk heilig zijn moet en zijne ideeën en aspiratiën begrijpende, zorgde er met 41 anderen voor, dat de school, voor God en zijn Woord reeds ontoegankelijk, ook voortaan gesloten bleef voor ieder, wien niet vooraf in den naam van Jenner de van alle erfpokschuld reinigende etterdoop met het lancet was toegediend.

Al hebben slechts twee Roomsch-Katholieke afgevaardigden, de heeren C. van Nispen van Sevenaer en Pijls, geweigerd aan het amendement der heeren Jonckbloet, Idzerda en Godefroi hunne goedkeurende stem te verleenen, zal *de Tijd*, vertrouwen wij, het echter niet wraken, dat wij ook bij de beoordeeling van vaccine en vacinedwang aan de uitspraken van Bilderdijk blijven waarde hechten; nu het juist twee van de voortreffelijkste geestverwanten van dat blad geweest zijn, die meer en beter dan ieder ander in den jongsten tijd zich beijverd hebben het Nederlandsche volk tot de bewondering van dien grooten landgenoot op te leiden.

Reeds noemden wij den heer Van Hoogstraten, wiens studiën over Bilderdijk, in het tijdschrift *Onze Wachter* openbaar

gemaakt, tot hooger genot van al de schoonheden van den arbeid diens dichters in staat stellen, en die zijn welsprekend betoog, dat het Christendom in Bilderdijks *hart* huisvestte, bekroonde met de veelomvattende getuigenis: „De waarheid heeft nooit een vereerder gehad, die haar vuriger aanbad dan Bilderdijk!"

En de heer J. A. Alberdingk Thijm noemt dien landgenoot, welke geen besef zoude gehad hebben van de grootsche ideeën en de heilige aspiratiën van het denkend, tegelijk Jenner en jeneverlievend Nederland: „een der groote charakters, der edelste geesten van zijne eeuw," vervuld met „oneindige liefde voor het Ware en Groote," „zoekende naar het Rijk Gods" en „met al de teederheid en liefelijkheid van zijn groot gemoed de openbaring Gods in het edel menschenhart en in de edele menschengestalte" bezingende.

De heer Alberdingk Thijm spreekt de overtuiging uit, „dat het zaad, door Bilderdijk gestrooid, wel vèrre van reeds uitgebloeid te zijn, nog nauwelijks wortel heeft gevat, en dat er bosschaadjes uit groeijen zullen, waarin de vogelen des hemels zich zullen neêrzetten, en in wier lommer de Christenen zullen komen *verademen van de brandende hitte der woestenij*, die rondom ons door *het ongeloof en de stofvergoding* wordt aangericht."

Zoo zal het zijn! — Wij koesteren niet mindere verwachting; en wij houden ons verzekerd, dat ook al hetgene Bilderdijk over vaccine en vaccinedwang geschreven heeft, met elke andere waarheid, door hem uit het eeuwig blijvend Woord van God gegrepen en met de verhevenste gedachten in de schoonste vormen wedergegeven, beter en eerder dan Jenner's kunstmiddel een zaad blijken zal, bij welks ontkieming de menschheid genezing zal vinden voor hare kwalen.

De WAARHEID zal ons *vrij* maken, — *vrij* van vaccinedwang, *vrij* van vaccine, *vrij* ook van *pokken.*

Maar ter bereiking van een of ander doel behoort niet de *onredelijke* eisch op den voorgrond te staan noch te worden ingewilligd, dat het besmettelijke pokettergif met eenen *naam*

versierd worde of blijve, die het volk in den waan brengt, dat het door den vaccinedwang zich met de olie der heilige zalving of met den balsem van Gilead ziet beweldadigd.

„De *inhoud van eene kunstmatige pokpuist*" — zoo schrijft een zeer bekwaam Indisch officier van gezondheid, de arts G. J. H. Furnee, in het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, Deel 19, bl. 184 en vg. — „draagt den onschuldigen naam van *lymphe*. Het woord klinkt zacht, eenigzins liefelijk en jaagt volstrekt geen vrees aan. Misschien moet hierin de verklaring gezocht worden, dat het volk zoo spoedig over te halen was tot het aanwenden der vaccine-lymph. *De zoete klank zou bijna de wonderwerking uitoefenen tot het aanheffen van een loflied ter eere dier lymphe.* Niet de naam, maar het wezen der zaak moet nagevorscht; en als de inhoud van een koepokpuist ontleed wordt, dan komt ons dat vocht *zoo onschuldig* niet voor."

Dat *inoculatie*, eertijds met *geestdrift* door de geneesheeren aanbevolen, en door de vorsten zelfs vurig begeerd, maar thans algemeen *afgekeurd*, zelfs *verboden*, en *vaccinatie*, later voor inoculatie in de plaats getreden en thans nog in de meeste landen den volken met staatsgeweld opgedrongen, kunstbewerkingen zijn, waardoor, onder den naam van *vaccinelymph*, de *smetstof eener pokpuist* — (en *wat is dit anders dan de etter eener vuile zweer?*) — uit het eene dierlijke lichaam in het andere moedwillig, hoezeer met het alchimistisch doel om den *gezonde* nog GEZONDER of den *voor pokken vatbare* POKVRIJ te maken, wordt overgebracht, erkent ook de heer Dr. B. Carsten, in zijn onlangs verschenen opstel: *de Vaccinatie en het Parc Vaccinogène te den Haag*. Haarlem. Tjeenk Willink 1883.

Wij vinden daar toch de volgende zinsneden, waarin wij de vrijheid namen te onderstrepen hetgeen bijzondere aandacht verdient en, zonder nadere toelichting, tot rechtvaardiging strekken kan van den naam, die wij aan *vaccinelymph* geven:

„De ervaring, dat zij, die eenmaal een besmettelijke ziekte hebben doorgestaan, voor die smetstof minder vatbaar zijn en zelden voor de tweede maal werden aangetast, leidde

tot het *kunstmatig te voorschijn roepen van een* LICHTEN GRAAD DER POKZIEKTE door INENTING (*inoculatie*) VAN HAAR SMETSTOF.

„De inoculatie bleek echter in hare toepassing niet *zonder gevaar*, zoowel voor het LEVEN der *ingeënten* als voor DAT van *anderen*, met het oog op de verspreiding der *smetstof*, daar *elk geïnoculeerde* weder EENE BRON VAN BESMETTING *werd voor de omgeving*. Dientengevolge rezen dan ook in het laatst der voorgaande eeuw MEER EN MEER *bezwaren* tegen de inoculatie, zoodat hare toepassing hier en daar in de steden werd VERBODEN.

„De ervaring, dat BESMETTING MET STOF UIT POKPUISTEN, voorkomende aan de uiers van melkkoeien, den mensch tegen kinderpokken beschutte, was reeds vóór Jenner hier en daar bekend.

V.

Over de vraag, of koepokken en menschenpokken, vaccinia en variola, dezelfde, of aan elkander verwante dan wel onderscheidene ziektevormen zijn, bestaat bij de mannen der wetenschap nog zeer groot verschil.

In Nederland ontkennen de hoogleeraren Rosenstein, Huet en Lehmann kortweg het bestaan van alle eenzelvigheid (identiteit). De hoogleeraar Stokvis meent, dat de vraag WELLICHT door proeven op apen KAN worden uitgemaakt. Het bestuur van het *parc vaccinogène*, in zuiver Nederlandsch: de *pok- en pokstoffabriek*, te Middelburg antwoordt onvoorwaardelijk: „*identiteit*"; dat van Utrecht beweert: „*dat tot nogtoe de gegevens ontbreken om daaromtrent eene gevestigde opinie te koesteren.*"

In Engeland, om uit 384 over zoo belangrijk punt uiteenloopende gevoelens eene keus te doen, antwoordt:

De heer Barclay: „Ik hel over tot het denkbeeld, dat door inoculatie een ongewijzigde, en door vaccinatie een gewijzigde kiem van hetzelfde *geslacht*, zoo niet dezelfde *soort* van ziekte, wordt ingebracht."

De heer Berry: „Ik geloof, dat koepok bij de koe gelijk staat met gewone pok bij den mensch."

De heer F. Vacker: „Ik geloof niet, dat vaccinia gewijzigde variola is."

De heer Rose: „Ik besluit, dat vaccinia een gewijzigde vorm van variola is."

De heer Dukes: „Ik geloof, dat vaccinia eene ziekte is, onderscheiden van variola."

De heer Greenhalch: „Vaccinia is gelocaliseerde variola."

De heer Bernard Roth: „Er zijn *zeven* soorten van vaccinia. Slechts *eene* van deze is waarlijk voorbehoedend."

De heer Wilson: „Naar mijne meening heeft de heer Ceely bewezen, dat vaccinia is gewijzigde variola. Hoe evenwel *gewijzigd* is nog een open vraagstuk, waaromtrent de proeven van Pasteur *misschien* licht zullen geven."

De heer Locke: „Vaccinatie *verandert* zoo den toestand van het bloed, dat het onvatbaar maakt voor pokken; maar deze onvatbaarheid duurt slechts een *korten tijd*."

De heer Klein: „Op theoretische gronden acht ik het waarschijnlijk, dat vaccinia is menschenpok, verzacht door haren doorgang door de koe; en in deze veronderstelling zou vaccinia tegen variola behoeden, als b. v. een lichte aanval van roodvonk beschermt tegen eenen tweeden of sterkeren."

De heer Daniëll: „Bij mij staat het *bijna* vast, dat het kunstmatig voortbrengen van de eene ziekte een voorbehoedmiddel is tegen de andere."

De heer Wallace: „Ik heb koeien (ongeveer 400 voor runderpest) geïnoculeerd met *variola*, en, voor zoo ver ik kon beoordeelen, was de uitkomst: het *vaccineblaasje*. De lymph daaruit genomen, had dezelfde uitwerking bij andere koeien. Ik geloof, dat hetzelfde bij den mensch zou geschied zijn; maar ik beproefde het niet."

De heer Palmer: „De betrekking tusschen variola en vaccinia is bepaald vijandig (antagonistic). Slechts drie gevallen van gewijzigde variola zijn mij gedurende de laatste 8 jaren mijner praktijk bij menschen voorgekomen."

De heer Hitchman: „Menschpok-etter en koepok-etter, genomen van de hand van door koeien besmette personen, zijn wezenlijk eenzelvig in waarde en karakter. *De theorie der inenting is noch wetenschappelijk noch redelijk, als zij naar waarheid wordt voorgesteld.*"

De heer Cordwent: „Ik geloof, dat zij niet identisch zijn. Bij den mensch verkrijgen de man en de vrouw gelijkelijk de pokken. Waarom ook niet de stier, zoowel als de koe? Wie hoorde ooit van *stierpokken?*

De heer chirurgijn-majoor Passons: „Als vaccine voorbehoedend (prophylactic) is, moet zij zeker *vijandig* (antagonistic) zijn in hare betrekking tot variola."

De heer Ceely: „Zoo nauw aan elkander verwant, dat zij wezenlijk *dezelfde* zijn."

De heer Allinson: „Wanneer *variola* is overgebracht op eene koe, dan volgt naar denzelfden regel, dat, als wij van die koe *vaccineeren*, wij opnieuw *variola* in het menschelijk lichaam moeten overbrengen. *Ik ben van meening, dat er veel* INOCULATIE *is, die gemeenlijk genoemd wordt* VACCINATIE.

Om der waarheid- en onpartijdigheidwille, gedeeltelijk tot staving ook van de meening, dat eene eenigszins ernstige bestrijding van den vaccinedwang bezwaarlijk de waarde der vaccine zelve ongedeerd kan laten, deelden wij de achttien bovenstaande antwoorden mede. De verschillende inlichtingen der 366 overige geraadpleegde geneeskundigen vinden daarin meer of minder haren weerklank. Gedachtig aan de les:

> Bedenk bij 't werpen van den steen
> Hoe ver hij gaan kan, en waarheen,

verzwijgen wij niet, dat ook verre het grootste gedeelte dier geneesheeren warme voorstanders zijn der inenting, en velen hunner de verplichting daartoe zouden wenschen te zien verscherpt, ja zelfs tot de herinenting uitgestrekt, al spreekt niemand het met zoo groote beslistheid uit als de heer Dr. Carsten in zijn aanhaling: „*De pokkenepidemiën zijn eene onuitwischbare schande voor de maatschappelijke inrichting en plaatselijke besturen.*"

Deze woorden, waarmede het reeds bovenvermelde opstel tot beschrijving en aanbeveling van de Haagsche stichting tot vervaardiging van pokken en pokstof (parc vaccinogène) be-

sloten wordt, zouden haast herinneren aan de roepstem van den profeet Jeremia:

„Waarom is de gezondheid der dochter mijns volks niet genezen?

„De volken hebben uwe schande gehoord en het land is vol van uw gekrijt.

„Tevergeefs vermenigvuldigt gij de medicijnen; daar is geen heeling voor u.

„Ga op naar Gilead, en haal balsem, gij jonkvrouw, dochter van Egypte!

„Want de Heere Heere der heirscharen heeft een slachtoffer in het land van het Noorden.''

Waar de balsem en het slachtoffer gezocht moeten worden, die thans de schande der maatschappij zullen kunnen wegnemen en Nederland in zijne eer herstellen, toont ons de tusschen de regels van het bewuste opstel ingevlochtene teekening. Daar lacht de redder der menschheid ons tegen in een KALF, uitgestrekt en gebonden liggende op eene bank, in de houding, die het dier geschikt maakt om op de plaats, waar de uier zich ontwikkelen moet, uit de hand en met het werktuig des kunstenaars de bij een mensch of dier geleende pokken te ontvangen, die weder de pokken zullen baren, wier weldadig vocht zal worden verzameld om andermaal naar den mensch te worden overgebracht, ten einde zijn bloed te reinigen en in zijn lichaam voor korteren of langeren tijd de kiem der pokziekte te vernietigen.

De wederom met een buitengewoon schoonen naam begiftigde parcs vaccinogènes, wier vermenigvuldiging op alle plaatsen ten laste des Rijks of der gemeente, als eene der dringendste behoeften van onzen tijd wordt gewenscht en aangedrongen, zijn inrichtingen, waar het diep, menschenverstand, 'twelk immers zooveel beter dan God weet, hoe de mensch moet ter wereld komen, om aan zijne levensbestemming te voldoen, onder begunstiging van den Staat, ziekte kweekt, ziekte onderhoudt, ziekte voortplant om ziekte te bestrijden en uit te roeien.

Daar wordt de ziekte, die *vaccinia* of koepokken heet, gebruikt om nieuwe vaccinia voort te brengen; als *vaccinia* is uitgeput, de ziekte, die *variola* of kinderpokken heet, te baat genomen, om opnieuw *vaccinia* te kweeken; en de etter, de pus, het vuil harer zweren met teedere, die der moeder beschamende zorg bijeengebracht, bewaard, verstrekt, verkocht en medegedeeld om *variola* uit de maatschappij te bannen en slechts door pokvrije lichamen de Christelijke deugden te doen aanleeren en beoefenen, of het vaderland verdedigen.

Inoculatie en *vaccinatie* zijn, volgens den heer Carsten zelven en alle andere geneeskundigen, niets anders dan *besmetting met de smetstof eener pokpuist*, hetzij uit *variola*, menschenpokken, hetzij uit *vaccinia*, koepokken, geboren; en wel BESMETTING, met het *verklaarde* en *opzettelijke* DOEL van den geneesheer, die inent, OM TE BESMETTEN; met de *stille begeerte* van hem, die zich willens en wetens laat inenten of met het *dreigende gevaar* voor hem, die onwetend ingeënt of daartoe gedwongen wordt: „om BESMET TE WORDEN.

Het is gewoonte geworden, vooral in Nederland, te gewagen van de *domheid*, de *onkunde*, het *bijgeloof* en de *dweepzucht* van de onontwikkelden, die bezwaar hebben tegen de vaccine. Er zijn zelfs geneesheeren en afgevaardigden, die op grond hunner ernstige studie en lange ervaring, bij het hooren van bezwaren, eerder aan krankzinnigheid dan aan pokziekte denken.

Maar had Bilderdijk zoo groot ongelijk, toen hij, niet deelende in de „edele aspiratie" naar „de besmetting door een pokpuist", reeds vóór 60 jaren schreef:

> „Bij oprechte Christenen heeft dit verfoeilijk middel *zonder er over te denken*, als een gebruik, als een *per se* onschuldig praeservatief aangenomen kunnen worden, *gelijk vele verkeerdheden* meer, waarin MEN DE ONZEDELIJKHEID NIET OPMERKTE; maar met hen tot het *denken* daarover te brengen, is 't *onmooglijk*, dat zij voort zouden gaan met *deel aan dien* GRUWEL *te nemen?*"

Want vanwaar ontleent de geneesheer of wie anders ook het recht een derde door de inbrenging in zijn lichaam van

de smetstof eener pokpuist of door de toediening van *een aan eene besmettelijke ziekte ontleend* VERGIF te BESMETTEN?

Wien is het zedelijk geoorloofd dit zich zelven of zijnen kinderen te doen?

En hoe kan de Staat het met zijne roeping, zijne zorg voor het algemeen welzijn, en het gezond verstand overeenbrengen, van, terwijl de strengste voorzorgen en maatregelen door hem worden uitgedacht om alles, wat met eenen poklijder in aanraking geweest of waarover zijn adem gegaan is, te vernietigen, te weren en te ontsmetten, opdat de besmetting door pokziekte worde *onmogelijk* gemaakt, te gelijker tijd tot voorkoming van die besmetting en tot hare beteugeling de door insnijding verkrijgbare *besmetting met de smetstof eener pokpuist* te bevelen, haar te bevorderen en te doen herhalen?

Niet behoorende tot het denkend deel der natie, missen wij ook de denkenskracht, die noodig is, om aan gemeenteraden tot verheffing en verzekering van de eer en vrijheid der vrouw, tot bescherming van de gezondheid des mans, tot ondersteuning van zijnen fieren moed, tot bevordering van aller welzijn, tot bevrediging van aller lust en tot stichting der gemeente zelve, de oprichting van bordeelen, met al de daarmede samenhangende maatregelen en voorzorgen te kunnen aanbevelen.

Maar nog minder vatten wij het, hoe het op den weg kan liggen van den Staat voor het kweeken, voortleven en verspreiden van eenige ziekte, welke ook, zijne hulp te verleenen, fabrieken voor koepokken en koepokstof op te richten en tot hoogeren bloei van dezen ziekelijken tak der gezondheidsnijverheid, vaccinedwang in te voeren.

Voor zulk onverstand, zulke lichtzinnigheid, zulke roekeloosheid, zulke wreedheid zoude Bilderdijk den door hem gebezigden naam van „*antitheïstischen* en *anti-Christelijken gruwel*" wellicht nog te zacht geoordeeld hebben, indien hij geweten hadde, dat, wanneer het lancet der vaccinateurs reeds ongeveer eene eeuw lang de *besmetting met de smetstof eener pokpuist*, onder aanmoediging of op bevel des Staats, onder de beschaafde Christenmaatschappijen zoude hebben bevorderd, onderhouden

en verbreid, de pokziekte niet alleen nog als voorheen hare offers eischen en hare tijdperken van ontwikkeling, bloei en verval doorleven zoude, maar ook de wetenschap nog geen stap gevorderd zijn zoude in de kennis van den aard, het wezen, de werking en den invloed van de smetstof zelve, die den volken nochtans als een onfeilbaar of krachtig voorbehoedmiddel, en als een Godsgeschenk, met telkens ruwer geweld werd opgedrongen; en de geneesheeren nog onderling twisten of liever, gerust onder den alle zucht tot onderzoek doodenden en alle wetenschap overtollig makenden Staatsdwang, zich weinig bekommeren zouden over het verband, de verwantschap, de eenzelvigheid van de beide ziekten, *variola* en *vaccinia*, die beurtelings over en weder geroepen worden elkander te bestrijden, te voeden en te koesteren.

De Staat, die na het in Engeland door 384 geneesheeren ontstoken licht den vaccinedwang nog wenscht te handhaven, kan niet anders dan aldns spreken:

Ik weet niet en de geneeskundigen weten ook niet of *vaccinia* is zuivere, of gewijzigde of gelocaliseerde *variola*, dan wel omgekeerd; ik weet ook niet, zoomin als zij, welke veranderingen door beide die ziekten en hare zweren in het bloed, de weefsels en lichamelijke stelsels van menschen en koeien, van kinderen en kalveren worden te weeg gebracht; ik heb nooit onderzocht en ik ken ook niet de edele of kwade bestanddeelen, de scheppende, de genezende, de levenwekkende, de ziekte barende, de doodende kracht van het vocht, dat die zweren inhouden; ik kan niet zeggen, of en hoe dat vocht of gif zich wijzigt, in kracht verliest of toeneemt, in werking en invloed verandert en andere of nieuwe bestanddeelen tot zich trekt, al naar mate zijne smetstof het meer of minder met andere stoffen vermengd product is van vaccinia dan wel van variola, en eene van deze ziekten dan wel beide zijn aangeboren, uit zich zelve ontstaan, overgeërfd, overgeplant, of wel van dier op dier, van dier op mensch, van mensch op mensch, of van mensch op dier door 's kunstenaars hand overgebracht; het is mij ten eenenmale onverschillig, wat gij

onder vaccine-lymph denken wilt, aan welke voorwaarden zij hebbe te voldoen, hoe en waar gij haar verkrijgt, op welke wijze en in welke mate gij haar gebruikt; vraag het verder uwen geneesheer, wat inenting is, hoe zij door hem, in overeenstemming of verschil met anderen, wordt toegepast en hoe vele insnijdingen of prikken met het lancet door hem worden nuttig geacht; ik eerbiedig in dit alles uwe vrijheid, en zijne wijsheid; de vraag ook of gij nu of later pokken, roodvonk, mazelen, kanker, syphilis, huiduitslag, klier- of andere ziekten krijgen zult, blijft dus geheel *uwe* zaak; uw geneesheer doet ook wel, hij behoeft althans, bij het hem aanbevolen inentingswerk, zich niet al te veel er over te bekommeren; zijn streven moet alleen zijn u vatbaar te vinden en vatbaar te maken voor de besmetting door de smetstof eener pokpuist; mij is het alleen te doen om zekerheid te hebben, dat zulke poging geslaagd is; of liever, ik stel mij met nog minder tevreden: ik verlang slechts, dat als gij op de scholen, niet in de kerken, kennis en Christelijke deugden wilt zoeken of wellicht eenmaal verspreiden, gij u dat waardig toont door u vooraf tijdelijk met eenige pokpuisten, waarin uw geneesheer genoegen neemt, verrijkt te hebben. Mocht gij liever soms de pokken zelven begeeren, des te beter; dan zijt gij van de pokpuisten door inenting vrij. Tot de verkrijging daarvan kan ook, beweert men, de inenting uitstekenden dienst doen: want vaccinia is variola, en waar vaccinatie is, daar zijn ook pokken. Weet het overigens wel en zeg het voort: Ik, Staat, de *pokpuisten* bestrijdende ZONDER WETENSCHAP, gedoog geen *wetenschap* ZONDER POKPUISTEN.

VI.

Toen het ontwerp van Wet, houdende voorzieningen tegen besmettelijke ziekten op den 22 October 1872 in de Tweede Kamer was aangenomen, sprak de *Geneeskundige Courant* van 3 November 1872 de hoop uit, dat de Eerste Kamer het zou afstemmen, omdat dan misschien onze natie uitzicht zou

hebben „op den zegen eener wettelijke regeling der vaccinatie." Het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* was daarentegen tevreden met hetgene reeds door art. 17 van dat ontwerp: „de *verplichte* koepokinenting voor onderwijzers en leerlingen" verkregen was. Een schrijver daar verdedigde niettemin het wenschelijke eener wet op de verplichte vaccinatie. Hierdoor, zoo schreef hij, „zal men eene menigte behouden; *men hebbe niet* TE VEEL *vrees voor* DWANG, die bestaat reeds voor kinderen, en de ondervinding leert, DAT DE MEESTEN ZICH ONDERWERPEN." Sedert ging dan ook geen jaar voorbij, waarin niet in de eene of andere vergadering van geneeskundige raden en inspecteurs met nadruk de noodzakelijkheid van *algemeenen vaccinedwang*, somtijds zelfs die van *revaccinatiedwang* betoogd werd, met het voorstel dan ook om toch te trachten den Minister van Binnenlandsche Zaken tot het nemen van maatregelen ter verkrijging daarvan te bewegen.

Het jongste verslag aan den Koning van de bevindingen en handelingen van het Geneeskundig Staatstoezicht in het jaar 1881 is bescheidener dan al zijne voorgangers. Het maakt van zulken aandrang geen verdere melding.

Wat mag hiervan de reden zijn? De waardeering van de koepokinenting blijkt bij de geneeskundige ambtenaren en raden nog geenszins te zijn verminderd. Een getal van 66,447 in 1881 *minder* dan in 1880 volbrachte vaccinatiën en revaccinatiën bewijst ook weinig, dat het Nederlandsche volk reeds genoeg zijn belang kent van „in het leven behouden" te worden. Zou dan nu niet, evenals vroeger, behoefte zijn aan eene wet, die — zij het dan ook met eenig zacht geweld der algemeene menschenliefde — den ingezetenen de rampen besparen zal, waaraan hunne onkunde, onverschilligheid en vooroordeelen hen kunnen blootstellen?

Het is mogelijk, dat in den tegenwoordigen staatkundigen toestand de voordracht van zulk eene wet op het verzet der dusgenaamde kerkelijke partijen zou afstuiten. Maar zij, die met het geneeskundig Staatstoezicht belast zijn, behoeven zich immers niet daardoor te laten afschrikken van te volharden in

de vordering, dat het Nederlandsche volk toch eindelijk eens „den zegen eener wettelijke regeling van de vaccinatie" deelachtig worde. De strijd, door sommigen tegen vaccinedwang gevoerd, moet veeleer hunnen ijver voor eene zaak, waarvan zij het heil der menschheid afhankelijk maken, prikkelen dan hen ontmoedigen. En wat wij zelven, nu of vroeger, over het onderwerp schreven, kan hun veel meer strekken tot versterking van het bewijs, dat de Regeering zich niet mag blijven onttrekken aan de verplichting om de hier bedoelde regeling tot stand te brengen, dan het geschikt zijn zou de mannen der wetenschap van de overtolligheid en ijdelheid der Staats bemoeiing in dit opzicht te overtuigen.

Want, zonder genees- of natuurkundigen te zijn, durven wij beweren, dat het juist en vooral de genees- en natuurkundigen zijn moeten, die het minst bezwaar zullen hebben tegen de woorden, door ons den Staat in den mond gelegd, ter aanwijzing van zijn standpunt tegenover de koepok-inenting en ter kenschetsing van den aard en het wezen van den vaccinedwang, zooals die hier te lande door hem wordt uitgeoefend. Wij doen dat natuurlijk *niet*, omdat wij op een voor ons vreemd gebied iets, dat voor de wetenschap waarde heeft, zouden hebben bijgebracht; maar *wel*, omdat de vaccinedwang, welken art. 17 der epidemiewet oplegt, *zonder wetenschap* in een oogenblik van enkel geestdrift voor „grootsche ideeën en edele aspiratiën" is in het het leven geroepen; tot op dezen oogenblik *zonder wetenschap* gedreven en toegepast wordt; en iedereen *zonder wetenschap* dus ter beoordeeling toelaat.

Hoe weinig *wetenschap* ook noodig was om de Kamer tot aanneming van het amendement betreffende den vaccinedwang te bewegen, nu het eenmaal voor het geheele Nederlandsche volk het verbod medebrengt van op de scholen onderwijs te ontvangen en te geven, zonder vooraf geleverd bewijs, dat men *met goed gevolg* of *meer dan eens* de *inenting* der KOEPOKKEN ondergaan of aan de *kinderpokken* geleden hebbe, dient de Staat zich-zelven wel eenige rekenschap te geven, niet slechts wat *koe-* en wat *kinderpokken* zijn; maar

ook wat onder *inenting* en wel onder inenting *met goed gevolg* of *meer dan eens* van de eersten moet verstaan worden, opdat het volk bekwaam zij tusschen *koepokken* en *kinderpokken* te kiezen en wete, wanneer en onder welke omstandigheden eene INENTING met de *eerste* gelijk kan worden gesteld met eenen AANVAL der *laatste*.

En strekt de Staat dan zijne vader- en moederzorg voor zijne burgers zoo ver uit, dat hij er toe besluit *fabrieken* op te richten, te ondersteunen of toe te laten, waar ter onderhouding van de eene *besmettelijke ziekte*, wier leven tot dooding van de andere *besmettelijke ziekte* onmisbaar is, hare *smetstof* kunstmatig zal worden *vervaardigd*, *aangekweekt*, *voortgeplant*, *verjongd* en *verfrischt*, zoo verwacht men ook, dat, gelijk er eene wet is tot bescherming van voor den landbouw nuttige dieren of tot verzekering van de veiligheid bij het gebruik van stoomtoestellen en spoorwegen, er niet minder eene wet zij *tegen* de genezing of uitroeiing der weldadige besmettelijke koepokziekte en eene andere ter vruchtbaar- en onschadelijkmaking van de inrichtingen voor de behandeling van koepoketter. Ter bereiking van het door den wetgever met art. 17 der epidemiewet beoogde schoone doel, behoort het algemeen bovendien waarborgen te ontvangen, dat de smetstof van door of met behulp van den Staat in het belang der openbare gezondheid aangekweekte pokpuisten de waarde behoude van een kostbaar voortbrengsel der kunstnijverheid en zij dus beantwoorde aan al de door natuur en wetenschap gestelde voorwaarden, waaronder, hetzij op het machtwoord van den Staat, hetzij naar de uitspraak der pok- en pokstoffabrikanten zelven, een dierlijk vergif in een heilzaam geneesmiddel kunne worden veranderd.

Zonder zulke wettelijke maatregelen kan als tot beteugeling van kinderpokken deugdelijke *koepokstof* worden aangewend alles, wat de geneesheeren of vaccinateurs als zoodanig wenschen te doen doorgaan; en is het geheele volk, dat verplicht is zich en zijne kinderen te doen inenten, overgeleverd aan de willekeur, de onvoorzichtigheid en de onkunde van een twee à drie duizend tal mannen, die, ieder naar hunne *eigene* inzichten, bevoegd zijn voor de kunstbewerking, die in hun oog geldt

als *koepokinenting*, maar in het oog van anderen als zoodanig niet de minste waarde heeft, eene stof te gebruiken, van wier aard en geneeskracht zij aan niemand verantwoording hebben te geven en waartoe zij evenzeer het onschadelijkste vocht als het snelstwerkende, doodelijke vergif mogen bezigen, mits het door hen slechts vaccine-lymph of *koepokstof* genoemd worde en de *schijn* daarvan bewaard blijve.

Hoe ook de bouwstoffen voor de verslagen van de bevindingen en handelingen van het Geneeskundig Staatstoezicht slechts worden bijeenverzameld door mannen, voor wie het eene behoefte is de weldaden van vaccinatie en revaccinatie te doen in het oog springen, en die verslagen dus meer gegevens bevatten om de bekrompenheid te doen wraken dergenen, welke tegen die kunstbewerkingen bezwaar hebben, dan om de noodlottige gevolgen der inenting te doen kennen, gebeurt het toch somwijlen, dat ook daarin iets wordt vermeld, wat ook bij den strijd tegen vaccine en vaccinedwang nuttigen dienst kan doen.

Volgens de verslagen van het Geneeskundig Staatstoezicht zijn er geneesheeren, medicinae doctores, die bij den inspecteur om licht vragen omtrent de vraag: hoe men toch eigenlijk moet „*desinfecteeren*"; die bij gebreke van koepokstof met melk vaccineeren; die van de herinenting niet weten willen; die de gehumaniseerde koepokstof of de inenting van arm op arm verkiezen boven de animale of omgekeerd; die ééne pokpuist voldoende achten of daarmede niet tevreden, er meerdere verlangen, alvorens het verlangde bewijs van verrichte inenting af te geven.

Zijn er geneesheeren, die nog niet weten, hoe men moet *des*infecteeren of ontsmetten, niettegenstaande de regelen, daaromtrent te volgen bij het koninklijk besluit van 4 December 1873 *St. bl.* No. 43 zijn vastgesteld, het zou, dunkt ons, geene verwondering behoeven te wekken, dat er nog meerdere waren, voor wie het een volstrekt raadsel is, hoe men het wel moet aanleggen om te *infecteeren* en de besmetting der koepokziekte door de insnijding van de in hare zweren verborgene smetstof over te brengen, zoodanig, dat men met een gerust geweten verklaren kunne, niet slechts de *koepokinenting*, dat is: de in-

enting der *koepok* verricht, maar ook zich persoonlijk overtuigd te hebben, dat zich daarna een zeker in het bewijs te vermelden getal *koepokken* (en geen andere pokken of huidzweren) hebben ontwikkeld, „die een zoodanig beloop hebben gehad, dat zij *voorbehoeding tegen de* KINDERPOKKEN *zooveel mogelijk waarborgen.*"

Om de inenting der *koepok* te kunnen verrichten is, dunkt ons, een eerste vereischte, dat er koepokken zijn. Velen echter beweren, dat alleen in de dagen van Jenner de koeien van Berkeley de pokken gehad hebben, wier smetstof het onfeilbare middel opleverde, dat de menschen weldra van *hunne* pokken verlossen zoude; dat met Jenner echter ook zijne koeien gestorven zijn; dat alle latere pogingen, onderzoekingen en nasporingen om de *goede* koeien en de *echte*, de Jennersche, koepokken terug te vinden, tot hiertoe nog tot geene uitkomst geleid hebben, en dat alles, wat thans onder den naam van koepok doorgaat, niet anders is dan de booze zweer, of wel de gewone kinderpok, van den eenen mensch op den anderen of op een kalf overgebracht, en koepokstof alzoo in onzen tijd met variolagif, meer of minder door zijnen doorgang gewijzigd of verzacht, gelijk staat.

Wat daarvan zij, zullen wij niet beslissen; zij trouwens, die tot de vaststelling van art. 17 der wet van 4 Decemeer 1872 *St.bl.* No. 134 hebben medegewerkt, en de macht, welke die wet moet uitvoeren, behooren het te weten.

Maar wij beroepen ons op de verklaring van den in Engeland gehoorden Parijschen geneesheer Kingford, die op de hem gedane vragen o. a. antwoordt: „Nu Jenner's koepokstof *zoo zeldzaam* geworden is, dat zij practisch *onverkrijgbaar* is, acht ik de practijk en de theorie der vaccinatie *in alle opzichten* vergelijkbaar met de proefnemingen van Pasteur, met het virus van anthrax (de smetstof van karbonkels of pestbuilen). Daarom is „de theorie der inenting" voor mij eenzelvig met „de theorie van verzacht virus" van Pasteur; en het komt mij waarschijnlijk voor, dat de uitkomsten en uitwerkselen van beide die kunstbewerkingen bevonden zullen worden in elk opzicht aan

elkander gelijk te zijn. Het jongste verslag door het Departement van Gezondheid der Hongaarsche regeering, omtrent den uitslag van Pasteur's proeven openbaar gemaakt, kan, dunkt mij, toegepast op den mensch, een vrij juiste voorstelling geven van hetgeen verwacht mag worden, dat *„het gevolg zijn moet der inenting.*"

Tot staving, dat de door ons aangehaalde getuigenis van den heer Kingford eenig vertrouwen verdient, hebben wij een bewijs, welks hooge waarde door de Nederlandsche geneesheeren wel niet ontkend zal worden. In het belangrijk „Verslag van den toestand en de werkzaamheden van het Genootschap tot bevordering van de Koepokinenting, onder de zinspreuk: *Ne pestis intret vigila,* te Rotterdam, gedurende het jaar 1871," van zijnen eersten secretaris, den heer Dr. J. Vroesom de Haas, opgenomen in het *Nederlandsche Tijdschrift voor Geneeskunde,* 8ste jaargang, 2de reeks, bl, 433 en vg. lezen wij:

„Eene poging om zelve ons VERSCHE GENUINE KOEPOKSTOF 1) te verschaffen, mislukte. In de maand April ontving ons medelid, Dr. De Monchy, het bericht, dat op den stal van den heer Viruly te Voorburg zich *een geval van pokziekte bij een koe* had voorgedaan. ONMIDDELLIJK begaf zich eene COMMISSIE, bestaande uit de heeren Dr. Van der Pant, Dr. Bezeth, Dr. De Monchy en Dr. Vroesom de Haas, derwaarts en werd op zeer heusche wijze door den heer Viruly ontvangen, die haar alle mogelijke inlichtingen verschafte en de gelegenheid aanbood *eenige stof* voor het Genootschap te verzamelen. In eenen ruimen en luchtigen stal vonden wij een éénjarig rund, geplaatst te midden van een 70-tal andere, welks gier eenige duidelijke tuberkels, ter grootte van eene erwt, en verder eenige vesikels, met meer of min geelachtig vocht gevuld, vertoonde. Eerst den vorigen dag was de ziekte ontdekt, TERWIJL ONDER HET DIENSTDOEND *personeel* op de geheele hoeve ZICH GEEN ENKELE POKLIJDER BEVOND.

Niet dan met de meest mogelijke moeite en inspanning .... gelukte het *om eenige stof te verzamelen* .... De *verzamelde* stof werd aanstonds op een reeds ingeënt kalf overgebracht en later bij twee versche kalveren de proef herhaald, doch *steeds met een negatief resultaat.*

1) Wij onderstrepen hier en elders.

Eene proefneming met deze stof BIJ KINDEREN achtten wij NIET GEOORLOOFD wegens onze ONBEKENDHEID met den *eigenlijken aard der ziekte* van het rund. Uit latere berichten is ons gebleken, dat verder geene gevallen van pokken bij de beesten van genoemde hoeve zijn voorgekomen."

Hieruit blijkt, dat de VERSCHIJNING van *echte Jennersche koepokken*, waarop de theorie der inenting, die ongeveer eene eeuw lang de volken gekweld heeft, berust, een zoo buitengewoon en merkwaardig feit is, dat terstond bij het vernemen daarvan eene Commissie van vier wetenschappelijke mannen zich op reis begeeft om het te gaan waarnemen en onderzoeken. Maar er blijkt te gelijker tijd uit, dat die *koepokken* zoo weinig bij geneesheeren, die van koepokinenting en koepokstoffabrikage eene bijzondere studie maken, bekend zijn, dat zij niet eens hebben kunnen uitmaken of de zweren, die als zoodanig hun waren aangewezen, inderdaad de *ware*, *de echte vaccinia* vertegenwoordigden, waarom zij ook geschroomd, neen, het NIET GEOORLOOFD geacht hebben, de stof uit die pokken verzameld, op *kinderen* over te brengen. Hunne gemoedelijkheid verdient hier te grooteren lof, omdat, als zulke proefneming door hen met een noodlottig gevolg voor de ingeënte kinderen volbracht ware, zij door het hun verleende recht om koepokstof (eene niet te bepalen zelfstandigheid) in te enten, volkomen straffeloos zouden geweest zijn. Maar verdienen dan ouders zoo bespot te worden, die evenals die geneesheeren schromen hunne kinderen bloot te stellen aan den invloed van een vergif, dat hun als eene zeer weldadige en zegenrijke smetstof eener pokpuist door anderen wordt voorgesteld, maar 'twelk zij als het vieze vocht eener vuile zweer hoe langer zoo meer reden hebben te verafschuwen, nu het meer en meer blijkt dat en de Staat, die het gebruik van dat vocht als voorwaarde stelt van het recht om onderwijs te ontvangen of te geven èn de geneesheeren, die er zich van bedienen, om de bedriegelijke verklaring te kunnen afleggen, dat hij, die het van hun mes of naald in zijn bloed heeft opgenomen „ZOOVEEL MOGELIJK *tegen de kinderpokken*" is gewaarborgd, slechts in den blinde en naar

willekeur rondtasten en zij, noch hunnen eisch noch hunne daad, wetenschappelijk kunnen rechtvaardigen?

Indien voor een oogenblik mocht worden aangenomen, dat de uitvinding en kunstbewerking van Jenner in het begin dezer eeuw de pokziekten tot staan gebracht hebben en bij ijverige toepassing van zijn middel weldra die plaag geheel zou zijn uitgeroeid, moet men nu wel tot de gevolgtrekking komen, dat ZIJNE *onfeilbare* en wonderwerkende *koepokstof* voor het menschdom is verloren gegaan, wanneer men de pokkenepidemie overal, ook in het land van Jenner, met kortere tusschenpoozen ziet terugkeeren; de hoop op hare volkomene beteugeling slechts nog het droombeeld is dergenen, die de sedert uit vertwijfeling en in arglist aangegrepene *verplichte vaccinatie* met eenen nieuwen en dikwerf herhaalden *revaccinatiedwang* wenschen aan te vullen; en de Registrar-General van de pokkengasthuizen te Homeston en Stockwell erkennen moet, dat hij het feit niet verklaren kan, „waarom de sterfte" (aan pokken) „in 1876 in de hospitalen grooter was dan in 1871—72 en *bijna* even zoo hoog als in 1746—1763, dat is: VÓÓRDAT MEN NOG VAN DE VACCINE GEHOORD HAD." (Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, 12e jaargang, 1876 bl. 700.)

Één van beide. Of de uitvinding van Jenner moet eene zinsbegoocheling, een bedrog, eene kwakzalverij geweest zijn, òf ZIJNE koepokstof is er niet meer, en de in de „parcs vaccinogènes" *voortgeplante*, *verjongde* en *verfrischte kalfpokstof*, thans ter inenting beschikbaar gesteld, mist de voortreffelijke eigenschappen van het middel, dat zij vervangen moet; — maar dan is het *nu* eene onverantwoordelijke daad, het gebruik daarvan aan te bevelen, neen, te gebieden en de stelling te verkondigen, dat een zuigeling, een Haagsche grenadier en een zwaar matroos, die stof in hun lichaam ontvangende, daarmede op gelijke wijze en in gelijke mate zullen zijn gezegend en anderen tot zegen worden zullen, zoolang de wetenschap hier slechts belijdenis doen kan van hare armoede en onmacht, en de ervaring het dagelijks bevestigt, dat het der menschheid eene eeuw ongeveer lang gepredikte en opgedrongen evan-

gelie van Jenner en het onfeilbaarheidsdogma zijner koepokstof niets anders zijn dan eene *geneeskundige* LEUGEN.

VII.

Te STERVEN *aan* pokken en te LEVEN *zonder* pokken komt onder alle omstandigheden der koepokinenting tot eer, omdat de geneeskundige ambtenaren gewoon zijn met eene bewonderenswaardige onschuld in hunne verslagen elke verschijning van pokken aan het verwaarloozen der *vaccinatie* toe te schrijven en elke verdwijning van pokken, als de heerlijke vrucht der met ijver toegepaste *revaccinatie* te verkondigen.

Niettemin blijft het in hun oog eene schending van de majesteit der vaccine, een grof bedrog en eene voor de maatschappij gevaarlijke roekeloosheid, in plaats van met koepokstof die men *niet* kent, met melk, die men *wel* kent, de kunstbewerking der inenting te volbrengen.

De geneesheeren weten niet — wij zagen het uit de verklaringen der Engelsche geneesheeren, maar vooral bij het verhaal van den onderzoekingstocht eener wetenschappelijke commissie naar de Voorburgsche koe — wat *koepokken* zijn; de Regeering, die het haar door een 46 tal leden der Tweede Kamer opgedrongen amendement van art. 17 der epidemiewet handhaven moet, bepaalt niet bovendien, wat *koepokstof* en *inenting* is. Den geneesheeren is vrijheid gelaten daaromtrent hunne eigene, dikwijls zeer verschillende inzichten te volgen en de Regeering en niemand bekommert zich over de vraag, of niet door zulke stelselloosheid het gevaar, dat men door de inenting des eenen hoopt te keeren, weder door de geheel afwijkende inenting des anderen in dubbele mate opgewekt wordt; of niet daardoor juist de bescherming, die men in den vaccinedwang der maatschappij tegen de pokziekte hoopte te verleenen, geheel verloren gaat en een gansch tegenovergesteld doel bereikt wordt; of bovendien niet ieder, die verplicht wordt zich te laten inenten, opdat hij in zijn persoon voor zijne medeburgers onschadelijk zij, dan ook het recht heeft te verlangen, dat de waarborg, welke in hem door de besmetting van zijn

lichaam met de smetstof eener pokpuist moet worden gelegd, zoo in *zijn* belang, als in dat der maatschappij, door *geen beteren* kunne worden overtroffen. Al die vragen laten de Regeering geheel onverschillig en de geneesheeren werpen haar niet eens op, gerust, dat de vaccinedwang, hoe ook toegepast en uitgevoerd, in staat zal zijn de pokziekte te bedwingen, en zich overigens niet bekommerende, hoe, waar en onder welke voorwaarden of regelen de smetstof zal worden verkregen, die het vermogen hebbe het menschelijke bloed, dat nu eenmaal in eene communistische of sociaal-democratische aspiratie der geneeskundige wetenschap *voor allen* GELIJK gemaakt is, van pokkiemen te reinigen. Hadde men over deze vragen nagedacht, men zou ook terstond de onmogelijkheid van haar behoorlijk op te lossen, hebben ingezien, en wel verre van over „den zegen van eene wettelijke regeling der vaccinatie" te durven reppen, de dwaasheid, de onzinnigheid van iederen vaccinedwang, den minsten niet uitgesloten, hebben erkend.

Het eenige, wat door art. 17 der epidemiewet verkregen is, is de zekerheid, dat ieder, die ter schole verschijnt, de verklaring zal moeten medebrengen, dat hij, òf de pokziekte gehad, òf daartegen veiligheid gezocht heeft door naar een zeker onbepaald getal *pokpuisten* te streven, die haren oorsprong ontleenen aan de hem door inenting of insnijding medegedeelde smetstof eener andere puist.

Zonderling, ja belachelijk inderdaad is het hem, die reeds eenmaal door de pokziekte is aangetast geweest, een voorrecht en voorrang tot schoolbezoek toe te kennen boven hem, die daarvan is vrij gebleven. De wetenschap kan nog niet met zekerheid zeggen — en onder de geleerden bestaat er verschil over, dat uit den aard der zaak wel altijd onoplosbaar blijven zal, — of door eene besmettelijke ziekte gehad te hebben de vatbaarheid daarvoor *verminderd*, dan wel het gevaar harer herhaling juist *vermeerderd* is.

Kunnen de geneeskundige ambtenaren het feit niet loochenen, dat menigeen, die gevaccineerd en gerevaccineerd is, de pokken krijgt en sterft, terwijl de niet-ingeënte vrij blijft en in gezondheid

gespaard wordt, zij worden ook dikwijls in de noodzakelijkheid gebracht onder hunne opgaven van de pokkensterfte melding te maken van personen, die voor de tweede, somtijds zelfs voor de derde maal door de kinderziekte zijn aangetast. Alles afdoende schijnt evenwel hetgeen de reeds vroeger aangehaalde Indische arts en officier van gezondheid Furnée hieromtrent uit zijn persoonlijke ervaring mededeelt: „In 1870" — zoo schrijft hij in zijne verhandeling „de vaccine-quaestie", in het *Geneesk. Tijdschr. v. N. I.*, dl. 19, bl. 184 en vg. — „moesten tijdens de epidemie in Nederland alle militaire studenten gevaccineerd worden." Reeds toen had de heer Furnée „eene antipathie tegen de vaccinatie" en hij verzette zich. In zijne weigering werd berust. Zijn collega Eekhoff, *vroeger gevaccineerd*, maar desniettemin *na zijne vaccinatie* IN HEVIGEN GRAAD DOOR POKKEN aangetast, werd *gerevaccineerd*. KORT DAARNA kreeg hij voor de *tweede* maal de pokken en STIERF.

„Het komt mij voor," zegt de heer Furnée, „dat velen lijdende zijn aan een zekeren vorm van *daltonisme*. De kleurblindheid van den een ontaardt bij den ander weleens in groepeeringsblindheid. En het rangeeren en groepeeren van cijfers herinnert soms aan goochelaarsbehendigheid. De vooringenomenheid met eene methode is bijwijlen zoo sterk, dat alle negatieve resultaten òf genegeerd òf verkeerd beoordeeld worden."

Hoewel deze opmerking van een bekwaam geneesheer geheel bevestigt wat een niet minder deskundige, de heer Dr. S. R. Hermanides, in zijn voortreffelijk geschrift: „Reglementeering der Prostitutie, hygiënisch gerechtvaardigd ?" oordeelt over de waarde der gronden en cijfers, waarmede de geneeskundige dogmen van pok- en syphilis-vrijheid dikwijls plegen te worden verdedigd, zullen de hoogepriesters der vaccinegodheid nochtans weten te betoogen, dat juist het aangehaalde voorbeeld opnieuw de waarde der koepokinenting te sterker doet uitkomen, daar de ziekte, waaraan de *gerevaccineerde* student bezweek, niet anders was dan het *contagium*, hetwelk den mede-student, die *niet* ingeënt werd, was bijgebleven, en deze dus als de eenige oorzaak van den dood des anderen moet beschouwd worden.

Maar ouders, die hunne kinderen *met* vaccine *ongelukkig of weggenomen*, en *zonder* vaccine *gezond en behouden* zien, zijn zelden in staat zulk betoog in al zijne verbindingen te volgen. Het geval te Dordrecht, waarbij van 68 met koepokstof uit de fabriek te Maastricht ingeente dienstplichtigen *drie* de kunstbewerking met den dood bekoopen moesten en *vier* anderen dien nauwelijks, wegens de daaruit geborene ziekte, ontkwamen, blijft voor hen dan ook een grond, waarop zij, verlossing eischende van den *vaccinedwang*, de inenting zelve, als de toediening van een vergif, welks noodlottige werking geen geneesheer bepalen noch verhoeden kan, blijven bestrijden.

En terecht. Want de koepokinenting welke het bedoelde art. 17 verlangt, is niet anders dan de aanbrenging van twee of meer *pokpuisten* door middel van eene smetstof uit eenige andere ziekte, waaraan de geneesheer slechts den naam van *koepokstof* hebbe te geven, om de volbrachte kunstbewerking tot *koepokinenting*, die aan het voorschrift der wet voldoet, te stempelen.

In Algiers kregen onlangs een 50-tal soldaten van het Fransche leger, die van arm tot arm met de smetstof, ontleend aan de puisten van een tienjarig kind, waren ingeënt, allerlei vuile, syphilitische zweren en verschijnselen. Ook daar werd eene andere inenting volbracht met de smetstof, genomen uit de puisten, beneden de tong van een paard, door de veeartsenijkundigen Viseux en Thomas als *horsepox* aangeduid. Hetzelfde had in Nederland kunnen geschieden, daar de op het zwakkere geslacht door het sterkere toegepaste keuring er nog evenmin de syphilis gestuit heeft, als de vaccine de pokken en volgens het *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 15de jaargang, 2e reeks 1879 bl. 432, de „heldere lymphe .... van het door *horsepox* aangetaste paard, *ongestraft* op den mensch kan worden overgebracht en als eene bijna even *deugdelijke* VACCINE, als *die der koe- of menschenpok* kan gelden."

Van de puisten, uit die kunstbewerkingen te voorschijn gekomen, zouden de geneesheeren hier te lande dan ook hebben mogen getuigen, dat, „zich *koepokken* hebben ontwikkeld, die een zoodanig beloop hebben gehad, dat zij voorbehoeding tegen

de kinderpokken zooveel mogelijk waarborgen;" de Nederlandsche ouders en hunne schoolgaande kinderen zouden moeten gelooven, dat voortaan van de met die puisten bedeelden geene pokkracht meer zou uitgaan; de ingeënten zelven echter zouden later kunnen ontdekken, dat zij, nog altijd even vatbaar voor pokken als vroeger, slechts het gif van syphilis of kwaden droes in zich hadden opgenomen.

Voor het gebruik in Nederland van *horsepox* of smetstof, ontleend aan de pokpuisten van paarden, zoomin als van die, afkomstig van zwijnen, aanvankelijk door Jenner niet verwerpelijk geacht, zal men ons tegenwerpen, behoeft in Nederland geene vrees te bestaan, vooral niet als de overal ontwaakte en door het Rijk en de gemeenten bevorderde aandrift om pok- en pokstoffabrieken (parcs vaccinogènes) op te richten, gevolgd wordt door een algemeen maatregel van inwendig bestuur, waarbij, evenals voor de openbare scholen, haar bouw en de verzorging en ligging der kalveren worden geregeld (cf. het verslag van het Rotterdamsch genootschap: N. P. I. V. over het jaar 1878 in het *Nederl. Tijdschrift voor Geneesk.* 15e J. 1879 bl. 115). Wij zullen niet ontkennen, dat zulke maatregel niet alleen volkomen past, maar volstrekt onvermijdelijk is bij een stelsel van rechtstreekschen of zijdelingschen vaccinedwang en eene daaruit noodzakelijk gewordene, wettelijke regeling der vaccinatie. Maar ons bezwaar zou er niet door verliezen van zijne kracht, daar ook de kalveren niet minder dan de paarden en menschen verborgene ziekten kunnen hebben, die het tot een gruwel maken aan het vuil hunner zweren „*zooveel mogelijk*" tegen de kinderpokken waarborgende koepokstof te *moeten* ontleenen.

„Het getal tuberculeuse koeien," zoo deelt de Indische arts Furnée ons mede, „is vrij groot. Te Augsburg was het 18 pCt.; te Munchen 9 pCt., en Bollinger stelt als algemeen cijfer, dat van alle runderen 2 à 3 pCt., daaraan lijdende is.

„Bloed en melk van tuberculeuse dieren, in de venae van gezonde dieren gespoten, veroorzaakt bij de grootste helft *algemeene tuberculose.*"

En dat ook in de pok- en pokstoffabrieken van Nederland zieke kalveren kunnen binnendringen of gezonde kalveren met ziekte worden besmet, leert ons het verslag van het Amsterdamsch genootschap ter bevordering der koepokinenting over 1878 (*Ned. Tijdschr. van Geneesk.* 15e j. 2e r. bl. 147), waar wij lezen:

„In 1878 zijn 125 (waaronder 14 stierkalveren) ingeënt. Bij al de kalveren ontwikkelden zich de pokken, bij *vele* 1) evenwel op *abnormale* wijze. Één kalf kreeg *meningites;* een tweede stierf aan *pneumonie;* een derde werd *niet gevaccineerd,* omdat zich op den dag der inenting eene *erysipelateuse huidontsteking* vertoonde. De pokken van kalf 50 waren op den 5den dag *purulent*, zoo ook die van kalf 53, 63, 67 en 80."

Zou niet ieder, die deze dingen leest en daarover nadenkt, zouden niet alle geneeskundigen, die den mensch, hoe ook door pokziekte besmet, toch nog te goed achten voor de toepassing op hem van de vivisectie; die eerbied hebben voor de zorg en liefde der ouders jegens hunne kinderen; die de waarheid boven den schijn verkiezen en die vooral bij het hun onbeperkt vrij gelaten gebruik van *vergiften* aan het: IN DUBIIS ABSTINE! (in twijfel onthoudt u!) wenschen gedachtig te blijven, hier met den geneesheer Furnée moeten uitroepen: „HOE VERDER IK MIJ OP GENEESKUNDIG TERREIN BEWOOG, HOE DIEPER IK IN DE QUAESTIE DRONG, DES TE STERKER WERD MIJN AFKEER VAN DE VACCINATIE."

Ons althans ging het alzoo, en wij zagen het door den afgevaardigde in den Duitschen Rijksdag Dr. Reichensperger bevestigd. Hoe ook, zonder beäming daarvan, den aanwas te verklaren van het getal der geneesheeren, die, vroeger werkende en ijverende voor de koepokinenting, thans tegen haar waarschuwen?

De heer Dr. Rombach, als éénige geneesheer in staat den roem en de eer der geneeskundige wetenschappen in Nederland in de Tweede Kamer der Staten-Generaal te verbreiden, is niet langer genegen dit belangrijk vraagstuk met het licht

---

1) Wij onderstrepen.

zijner veeljarige studie en ervaring te bestralen. Bezwaren tegen de vaccinatie slechts met gekrenkte hersenen kunnende overeenbrengen, heeft hij alle wederlegging daarvan op den 11den December 1882 voor goed en voor altijd besloten met deze indrukwekkende woorden:

„Ook protesteer ik nu en voor het vervolg tegen de qualificatie van doelloos en schadelijk, die de heer Keuchenius aan de vaccinatie geeft en waarop ik nu voor de derde maal heb geäntwoord.

„Mijnheer de voorzitter, ik geef u de verzekering, dat ik *van nu af* 1) NIET MEER op dit onderwerp zal terugkomen."

Dat de wachters van Carthago blijven slapen, als wij met ons: DELENDA! (zij zal verwoest worden!) voor hare poorten staan, begrijpen wij.

Maar zullen zij het nog blijven doen, nu de Engelsche geneesheer Haughton onlangs verklaard heeft: „THE ACTS ARE A FAILURE, WHETHER WE REGARD THE DISCONTENT OF THE PEOPLE OR THE ACTUAL INCREASE OF SMALL POX SINCE THEY HAVE BEEN ENACTED." (De vaccinatiewetten hebben bankroet gemaakt, hetzij men lette op het misnoegen des volks, hetzij op de tegenwoordige vermeerdering der pokziekte sedert hare vaststelling).

En de Director en Vice-president der Keizerlijke Leopold Carel'sche Academie, Dr. Ed. Reich, in zijne voor weinige weken verschenen: „*Social-medicinische Aufsätze für die Gebildeten aller Stände*" in § 177 het nog sterker en met betere bevoegdheid dan wij mogen doen gelden, uitspreekt: „IMPFUNG UND WIEDERIMPFUNG SIND VÖLLIG NUTZLOS, STECKENPFERDE DES VORURTHEILS UND DES ABERGLAUBENS; DAHER ZU VERMEIDEN." (Inenting en herinenting zijn volkomen nutteloos, stokpaarden van het vooroordeel en bijgeloof; daarom te vermijden)?

VIII.

Alle geneesheeren, die de verwantschap van koepokken met kinderpokken aannemen en *vaccinia* slechts beschouwen als

1) Wij onderstrepen.

meer of *minder* gewijzigde *variola* — en hun getal maakt de groote meerderheid uit — moeten wel instemmen met de verklaring van den Engelschen geneesheer Allinson, „dat er veel *inoculatie* is, die gemeenlijk genoemd wordt *vaccinatie.*

Zij, die met den geneesheer Daniell meenen, „dat het kunstmatig voortbrengen van de eene ziekte een voorbehoedmiddel is tegen de andere", zullen in die *inoculatie* misschien geen groot gevaar zien. De geheele theorie der koepokinenting berust op die leer, gelijk ook daarin, naar ons bedunken, hare veroordeeling ligt, wanneer aan den eenen kant niemand de stelling zal durven onderschrijven, dat de overdracht der aan eene ziekte ontleende smetstof uit het eene menschelijke lichaam in het andere niets anders dan eenen zeer zachten, maar volstrekt onschadelijken vorm dierzelfde ziekte kan voortbrengen, en aan den anderen kant niemand in staat is, hetzij met betrekking tot den aard, de kracht of de hoeveelheid der smetstof, hetzij met betrekking tot den persoon, wien zij wordt medegedeeld, de grens aan te wijzen, waar de smetstof hare weldadige werking verliest en hare verwoestende kracht wederom eenen aanvang neemt. Immers de onderzoekingen van den Franschen geleerde Pasteur hebben aangetoond, dat het vocht, waarin de mikrobes of bacteriën, gevonden in de spieren der aan kippen-cholera gestorven hoenders, gelegenheid gehad hadden zich te ontwikkelen, in *hevigeren* of *lichteren* graad, met *meer* of *minder* levensgevaar, *dezelfde* ziekte op de met dat vocht ingeënte dieren overplantte, al naar mate dat vocht geächt kon worden met een *meer* of *minder* groot getal van die kleine organismen bezwangerd of wel, door lange blootstelling aan de opene lucht, daarvan zoo goed als bevrijd te zijn. Deze uitkomsten zouden ons, met ons leeken- en clericaal verstand of onverstand, reeds genoeg toeschijnen om de geheele theorie der koepokinenting te doen verwerpen en af te zien van het roekeloos waagstuk, dat de arts Furnée noemt; „het deponeeren der sappen van den een in het vocht van een ander," doch 'twelk wij liever met den naam van: „overzwemming van den Niagarastroom der bacteriën" zouden willen bestem-

pelen. Wij vreezen echter veeleer, dat, tenzij de volken van Europa, leering trekkende van hunne ervaring met de *onfeilbaarheid* van Jenner's kunstmiddel, evenzeer aan *medisch* als aan *clericaal* despotisme het hoofd weten te bieden en de elasticiteit of rekbaarheid der statistieke cijfers leeren erkennen, voor Pasteur bij het einde dezer eeuw de afgoderij worde voorbereid, waarmede Jenner bij haar begin vereerd werd; en dat uit de wonderen van de proeven en ontdekkingen des eersten zich langzamerhand ontwikkelen zal een stelsel van vermenigvuldigden inentingsdwang, opdat de menschheid, met hare volmaaktheid ook het toppunt der gezondheid bereikende, voortaan even vrij blijve van mazelen, roodvonk, cholera, pest, melaatschheid en syphilis, als zij het nu reeds door de vaccinatie en den zegen harer wettelijke regeling geworden is van pokziekte.

Er zijn evenwel geneesheeren, die nu reeds de *inoculatie* in het algemeen veroordeelen. De Parijsche geneesheer Kingford verklaart daaromtrent: „Ik acht het geheele beginsel van *inoculatie* van ziekte ter ontwijking van ziekte een verkeerd en slecht beginsel, uit zijnen aard reeds in strijd met de beginselen der gezondheidsleer en daarom voor de ware wetenschap niet aannemelijk."

Met betrekking tot de *inoculatie* van pokziekte in het bijzonder erkent de heer Dr. Carsten, terwijl hij haar omschrijft als „het kunstmatig te voorschijn roepen van een lichten graad van pokziekte", dat zij in hare toepassing bleek niet *zonder gevaar* te zijn, „zoowel voor het leven des ingeënten als voor dat van anderen, met het oog op de verspreiding der smetstof, *daar elk geïnoculeerde weder eene bron van besmetting werd voor de omgeving,*" tengevolge waarvan dan ook in het laatst der voorgaande eeuw meer en meer bezwaren tegen haar rezen en hare toepassing hier en daar in de steden werd verboden.

Meer voor het algemeen verstaanbaar zou die geleerde zich wellicht hebben uitgedrukt, indien hij gezegd had: „De inoculatie was in hare toepassing en gevolgen niets anders dan de stelselmatige, meest gevaarlijke en met de tegenwoordige wetenschap ten eenenmale strijdige wijze van besmetting

en verspreiding der pokziekte, tengevolge waarvan de verwoestingen, door deze ziekte aangericht, onder den invloed eener grove geneeskundige dwaling, onnoodig zijn vermeerderd en geheel Europa gevaar zou geloopen hebben één groot pokkengasthuis te worden, indien de *inoculatie* niet door de *vaccinatie* ware verdrongen. De pokziekte verminderde van het oogenblik, dat de geneeskundigen ophielden rechtstreeks uit de levende bron zelve hare smetstof over het menschdom uit te gieten."

Met deze voorstelling, die o. i. niet door de geschiedenis gewraakt wordt en geheel verscholen ligt in de al te welwillende en zachte teekening van den heer Carsten, kan Jenner nog in betrekkelijken zin een „weldoener der menschheid" genoemd worden. Niet evenwel, *omdat* hij het onfeilbare middel zou gevonden hebben van de vatbaarheid voor pokziekte bij den mensch te niet te doen en de pokziekte zelve uit te roeien; maar, *omdat* door zijne uitvinding ook van lieverlede de inoculatie ter zijde gesteld en aan de hoofdbron zelve der besmetting de gelegenheid onthouden werd van even ruim en mildelijk als vroeger te vloeien. Ware Jenner opgetreden om tegen de onzinnigheid en verderfelijkheid der inoculatie met zulke kracht te getuigen, dat zoowel met haar *beginsel* als met de *toepassing* daarvan gebroken wierd, zijn naam zou niet dan met dankbaarheid kunnen worden herdacht. Hij bepaalde er zich echter slechts toe de *toepassing* te wijzigen, maar bekrachtigde overigens en versterkte het *beginsel*, door te doen gelooven, dat niet de inenting met den etter eener *levende menschenpok*, maar wel die met het vocht eener levende *koepok* de weg was, langs welken de pokziekte kon worden bedwongen; en dat alleen door het *koepokvocht* als geneesmiddel voor ieder te erkennen en in zich op te nemen, een zekere waarborg tegen de pokziekte verkregen werd; en door het middel algemeen op ieder toe te passen, onvermijdelijk de geheele uitroeiing dier ziekte voorbereid werd.

Voor een grooter oogenblikkelijk kwaad stelde Jenner een schijnbaar minder groot kwaad in de plaats. Door het kwaad

evenwel goed te noemen en er slechts eenen meer behagelijken vorm voor te scheppen, waardoor de menschheid te gemakkelijker en te zekerder verleid werd het te omhelzen, heeft hij grooter nadeel gesticht, dan wanneer buiten zijne tusschenkomst aan het gezond verstand der volken tijd gelaten ware, door aanschouwing van de verwoestingen der pokziekte, de oorzaak daarvan in het *beginsel* der inoculatie (bestrijding van eene besmettelijke ziekte door moedwillige verspreiding harer smetstof) op te sporen en dan vanzelve er van afstand te doen. Wat de uitvinders en eerste oprichters der bordeelen voor de bevordering der ontucht en der daaruit geborene ziekten en rampen, in de hoop of onder voorwendsel van daartegen de maatschappij in bescherming te nemen, hebben uitgewerkt, is door Jenner met zijn aangeprezen onfeilbaar middel tot beteugeling der pokziekte tot stand gebracht in het belang van hare bestendiging, onderhouding en voortplanting.

Wanneer, alvorens de *inoculatie*, waarmede in Engeland van uit Constantinopel en daar weder van uit de binnenlanden van Afrika of Azië voor het eerst werd kennis gemaakt, als een voorbehoedmiddel tegen de pokziekte aan te wenden, vooraf de geschiedkundige oorsprong en de wetenschappelijke en practische waarde der kunstbewerking ernstig waren opgespoord en onderzocht, zou men wellicht tot de ontdekking gekomen zijn, dat zij niet veel meer was dan eene vrucht van heidensche afgoderij en gegrond op het bij heidensche volken levende begrip, dat men om aan eenig kwaad te ontkomen, door den Geest des kwaads, door den Booze of de booze Geesten ons toegedacht, slechts noodig heeft, zich aan hen over te geven en hen door eenig offer der gehoorzaamheid te bevredigen: eene ontwikkeling dus en toepassing van het reeds aan het eerste menschenpaar in het Paradijs aangeprezene, maar toch heilloos gebleken beginsel, dat om aan den dood te ontsnappen en het leven te vinden, de mensch, zich losmakende van God, den dood behoort tegemoet te gaan.

De 18de eeuw was weinig gestemd zich met de bepeinzing van deze dingen bezig te houden. Op eenen met Gods Woord

en zijne verordeningen strijdigen weg, hijgde en jaagde men naar eene geheel nieuwe orde van zaken, en alles wat haar kon nader brengen, ook de nieuwigheid der *inoculatie*, was daartoe hartelijk welkom. Voltaire wierp zich op als haar groote lofredenaar; hij gispte Lodewijk XV, die na reeds *eenmaal* de pokken gehad te hebben, voor de *tweede* maal door haar aangetast, op den 10 Mei 1774 daaraan bezweek, omdat deze „n'avait point profité de l'exemple de ceux, qui avaient prévenu le danger mortel de la petite-vérole EN SE LA DONNANT" [1]); en prees hoog de Fransche prinsen, die „en se faisant inoculer, *apprirent* aux Français *qu'il faut braver le danger pour éviter la mort.*" [2]) De medische faculteit te Parijs, de Sorbonne, waarschuwde er wel tegen; het Parlement vaardigde zelfs het verbod uit, dat iemand, die zich had laten inoculeeren vroeger dan zes weken na zijne genezing zich in het openbaar zou vertoonen; doch Voltaire geeselde met zijne satyre al wie weigerde de *inoculatie* als het zekere middel tot uitroeiing van die *grootste plaag* der menschheid te erkennen. Onder zijnen invloed en onder aanmoediging van enkele geneesheeren begon het Fransche volk al meer en meer met de *inoculatie* te dweepen, gelijk het dit met zoo vele andere dingen, die der menschheid tot schade geworden zijn, gedaan had. „Le jour", schrijft Bungener in zijne studie over Voltaire, „où le Duc d'Orléans envoya à l'Opéra ses enfants inoculés par Tronchin. et *où le public les accueillit par des applaudissements frénétiques,* ce jour-là, croyez-le, ce fut *un grand choc à la monarchie, à la religion, à tous les principes*" [3]).

Had Frankrijk, bij afzwering van het Christendom, zelfs door bisschoppen en priesters, zijnen Tempel der Rede gehad,

---

[1]) »Zijn voordeel niet gedaan had met het voorbeeld dergenen, die het doodelijk gevaar der pokziekte hadden voorkomen, DOOR ZICH ER IN TE BEGEVEN."

[2]) Door zich te doen inenten, den Franschen leerden, *dat men het gevaar moet trotseeren om den dood te ontkomen.*

[3]) De dag, toen de hertog van Orleans zijn door Tronchin ingeënte kinderen naar de opera zond, en *waarop het volk hen met uitgelaten toejuichingen ontving,* die dag, geloof het, was *een zware schok tegen de monarchie, den godsdienst en alle beginselen.*

onder den roes derzelfde dwalingen en driften, die zich van de volken hadden meester gemaakt, stichtte Jenner in Engeland zijnen „Tempel der Vaccinatie", dichtte Duitschland godsdienstige gezangen ter eere van de koe, en schreef Nederland bededagen uit ter verbreiding der koepokinenting. Maar toen ook de eeredienst der Vaccinegodheid een leugen bleek, moest de Staatsarm worden te hulp geroepen om dien te handhaven en revaccinatie, en maatregelen, volgens het Parlementslid Wm. Cobbett slechts draaglijk „voor lijfeigenen en slaven", werden te baat genomen, om den afgod, bij wien de mensch reiniging zocht van zijn bloed, op zijne leemen voeten nog eenen tijd staande te houden.

Als Christenvolken den weg der heidenen bewandelen, streven zij deze spoedig voorbij. Voor den eenen boozen geest, die bij hen is uitgedreven, keeren er zeven andere weder. Hadden de Chineezen voor de door hen in toepassing gebrachte inoculatie zich bediend van de tot asch gemaakte bekleedselen der opgedroogde pokpuist, de Christenen van Europa verkozen den etter zelven eener in vollen bloei zijnde pokpuist hunne aderen te doen binnendringen en aldus hunne lichamen in eenen tuin van pokken te herscheppen.

De vaccinatie deed niet anders dan dezen vorm van pokkweeking eenigzins te wijzigen. Maar ook voor haar als voor de inoculatie gold de stelling: „De inenting van de smetstof eener besmettelijke ziekte is, als middel om aan die ziekte zelve te ontsnappen, ten allen tijde *weldadig*; de mogelijkheid, dat zij nadeelig werkt, niet denkbaar, in elk geval hoogst zeldzame uitzondering." Naar den aard der zaak had de stelling van den aanvang af behooren te zijn omgekeerd en had men dan aan hen, die de uitzondering wenschten te verdedigen, het bewijs er van moeten overlaten. Het tegendeel evenwel geschiedde, en het feit, dat door de staking der inoculatie aan de pokziekte een minder ruim veld van verwoesting was geöpend, zoowel als het getal der duizenden en millioenen, die in tijden, waarin de epidemie weder geweken was, van pokken verschoond bleven, golden als onwederlegbare bewijzen voor de deugde-

lijkheid der koepokstof als zeker middel tot bestrijding der pokziekte. In 1823 reeds beweerde de Nederlandsche hoogleeraar in de geneeskunde Van der Breggen, die van de vaccine de „physische wedergeboorte van het menschdom" verwachtte, dat geen *theoretiseeren* meer te pas kwam, maar zulks, nu duizende ervaringen reeds gesproken hadden, „nutteloos, overtollig, hersenschimmig was." „Zoolang gij," schreef hij aan Dr. A. Capadose, „tegen deze ervaring geen even *echte, veelvuldige, getrouwe* kunt stellen als de vaccinatoren deden of *doen kunnen*, moet men al uwe redeneeringen wantrouwen".

Zestig jaar later, nu de rol, welke bacteriën of mikrobes bij het ontstaan of de ontwikkeling van besmettelijke ziekten vervullen, erkend wordt, kan het, dunkt ons, ook niet langer worden betwijfeld, dat, welke dan ook de betrekking van koepokstof tot variolastof wezen moge, het overbrengen der eene of der andere smetstof in het menschelijke lichaam als de meest roekelooze en gevaarlijke proefneming ten strengste behoort gewraakt te worden, omdat in die smetstof, ten einde eenige uitwerking te kunnen hebben, *kiemen* voor eene ziekte kunnen aanwezig zijn, wier hoeveelheid, aard en invloed ook geen enkel geneesheer in staat is aan te wijzen of te berekenen, niet slechts dewijl die kiemen nauwelijks door het sterkst gewapende en geoefende oog kunnen ontdekt worden, maar ook omdat zij elk oogenblik verschillen en van allerlei bekende en onbekende omstandigheden afhankelijk zijn.

Is het *Oneindig Groote*, waarvan wij omringd zijn, nog niet GROOT GENOEG of misschien TE GROOT geweest, om de genees- en natuurkundigen te bewegen zich aanbiddend neder te buigen voor de openbaringen van den Almachtige in dien Heer, Wien ook de winden en de zee gehoorzaam zijn en die op des menschen zucht: „Indien Gij wilt, Gij kunt mij reinigen!" met de macht zijner eeuwige ontferming en liefde het antwoord geven kan: „Ik wil, word gereinigd!" — nog mogelijk is het, dat het *oneindig kleine*, dat zij bij hunne wetenschappelijke studiën omtrent de besmettelijke ziekten in de bacteriën ontmoeten, hen

dringt tot de erkenning, dat ook zij op dit gebied weinig meer weten dan kinderen en de menschheid reeds veel te lang gestaan heeft onder de heerschappij dier overmoedige dwaasheid, welke speken durfde: „Uw bloed is *pokziek* van uwe jeugd af aan; ik *kan* het reinigen; ik *wil* het reinigen; ik *zal* het reinigen; — het *moet* gereinigd zijn!"

Hun bekwame ambtgenoot, de arts Furnée, kan hun hier alweder, beter dan wij, den weg wijzen.

IX.

De meening, waarvan de aanhangers van vaccine en vaccinedwang schijnen uit te gaan, dat aller menschen bloed, met betrekking tot zijne vatbaarheid voor pokziekte, *gelijk* is en de toediening aan allen van *dezelfde* smetstof, in *dezelfde* hoeveelheid, op *dezelfde* tijden, en met *dezelfde* tusschenpoozen voor allen even heilzaam en *nooit* schadelijk werkt, vindt hare wederlegging voor den leek in deze voor zijn onontwikkeld verstand meer begrijpelijke stelling van den heer Furnée:

> „Bij alle infectieziekten heeft men zware, middelmatige, lichte en abortiefvormen. De *aard* van het verloop wordt bepaald door de *hoeveelheid* opgenomen gif in den lichaamstoestand van het aangetaste individu.
>
> Ook de *variola* zal wel hare zware en lichte vormen hebben met alle tusschentrappen. Als de infectie niet te *intensief* is, zal de ziekte verloopen onder het beeld van *varioloides*.
>
> Maar dan zeggen de aanhangers der vaccine, dat die gewijzigde vorm ontstaan is door de *inenting*. Neen! de infectie is bij zulk een persoon van den beginne af van eene *middelmatige* kracht geweest."

Maar is het dan niet de vrucht enkel der vaccine en daarom alleen reeds haar verdienste zoo onvergankelijk, dat die zachtere, die gewijzigde vormen van pokziekte zich geopenbaard hebben? De heer Furnée antwoordt:

> „Reeds vóór de vaccinatie bestond de *variolois*. En als men zegt door *vaccinatie* de pokken *gewijzigd te hebben* of te

kunnen wijzigen tot varioloides, dan maakt men wel *een machtigen indruk op den leek*, maar tevens *verkondigt men eene wetenschappelijke ketterij*."

Reeds vóór meer dan eene halve eeuw beweerde een hoogleeraar in de geneeskunde, dat op het stuk van vaccinatie *theoretiseeren* niet meer te pas kwam. Zou nu nog iets op dit gebied voor de wetenschap verborgen zijn? De gemakkelijke aanneming van art. 17 der epidemiewet en de aandrang der geleerde wereld tot wettelijke regeling der vaccinatie bewijzen toch het tegendeel! Wederom stelt de heer Furnée ons te leur:

„*Veel blijft er nog raadselachtig.*

„De kracht der feiten dwingt tot de erkenning, dat er werkingen plaats grijpen (ten gevolge van den invloed van bacteriën op de weefsels), die noch door het *mikroskoop* noch langs *chemischen weg* zijn te verklaren."

„Zoo weten wij allen, dat door de vaccinatie de syphilis kan overgebracht worden, maar *welke* veranderingen in de gebruikte lymphe hebben plaats gegrepen, is *ons nog niet duidelijk.*

„In geschriften over de vaccinatie wordt *er wel wat losjes over heen geloopen.*"

Niet slechts in geschriften, ook op geneeskundige congressen Toen de hoogleeraar Van Overbeek de Meyer bij het Internationale Congres voor hygiène te Turyn in September 1880 er over spreken wilde, wilde de vergadering echter, „waarschijnlijk bevreesd voor de kracht van zijne cijfers", er niets meer van hooren en besloot zij, met overgroote meerderheid om de discussie over dit onderwerp geëindigd te verklaren," met algemeene stemmen op 5 na deze motie van Dr. Lionville te Parijs aannemende:

„Le troisième Congrès International d'hygiène émet le voeu, que dans tous les pays *la loi impose l'obligation de la vaccination et des revaccinations*" [1]).

De hoogleeraar Van Overbeek de Meyer, met kracht de verplichte vaccinatie en revaccinatie bestrijdende op grond

---

[1]) Het derde internationaal congres voor gezondheidsleer uit den wensch, dat in alle landen *de wet de verplichting tot inenting en herinentingen oplegge.*

vooral der gevallen, zoo in Nederland als elders waargenomen, waarin de koepokinenting voor hen, die haar ondergaan hadden, „*de oorzaak werd van ziekte en zelfs van dood*," beweerde, dat, al moge een regeering, die in de *strenge afzondering* der lijders aan pokziekte eenen beteren maatregel heeft om deze te beteugelen, dan in den vaccinedwang, tot zulke verplichte inenting en herinenting willen besluiten, toch in elk geval „op haar de dure plicht rust om uitsluitend de inenting met *animale* koepokstof aan het volk op te leggen." Alles behalve geruststellend, maar, gelijk het schijnt, niettemin volkomen gegrond, is de daarvoor door den hoogleeraar bijgebrachte reden: „het is toch van algemeene bekendheid, hoe *schromelijk lichtzinnig* vele geneeskundigen verklaren, dat de te hunner beschikking gekomene *gehumaniseerde* koepokstof van een volkomen gezond kind afkomstig is". Ook zonder lichtzinnigheid, met de uiterste voorzichtigheid zelfs der geneesheeren, schijnt het te veel van hen gevergd, dat zij de deugdelijkheid, de onschadelijkheid, de weldadigheid der, hetzij animale, hetzij gehumaniseerde koepokstof waarborgen. De arts Furnée althans schrijft:

„Alle infectieziekten", (dus ook die, welke aan de koe- of menschenpok ten grondslag liggen, waaraan de stof ontleend is, die ter inenting gebruikt wordt) „berustende op de invasie van bacteriën, gaan gepaard met *decompositie* van het bloed. *Ondanks de beste hulpmiddelen is men* ONMACHTIG *om alle veranderingen en verrichtingen in de weefsels te* BESTUDEEREN."

Evenals de menschen, kunnen de kalveren en koeien, wier pokken gekweekt en geborgd worden, ziekten hebben, voor den geneesheer verborgen. Die pokken kunnen, zonder dat de geneesheer het weet, met allerlei ziektekiemen gevuld, of *purulent* zijn. Weder spreekt de heer Furnée:

„Steeds wordt beweerd, dat de vaccinateur geen pok mag gebruiken, die zoogenaamd *purulent* is geworden; hij mag slechts *zuivere lymphe* overbrengen. *Dit is gemakkelijker te verkondigen dan uit te voeren*: want 1. is elke door inenting verkregen pokpuist omgeven met een rooden zoom, berustende op hyperaemie, die noodwendig gepaard gaat met uitzweeting van

serum en uittreding van kleurlooze bloedlichaampjes; en 2. is een lymph-lichaampje gelijk aan een kleurloos bloedlichaampje en dit ook weder gelijk aan een ettercel. *Waar is de grens tusschen het purulente en het normale? Wanneer* wordt de lymphecel etter? *Wanneer* blijft een *ongekleurd* bloedlichaampje nog een *onschuldig* bloedlichaampje? *Wanneer* is de inhoud *nog* lymphe en *wanneer* en *waardoor* houdt zij op LYMPHE te zijn?

„Ziedaar vragen, die slechts een *klein* gedeelte uitmaken van de VELE tegenwerpingen, welke hier aan te halen zouden zijn. *Heeft men ze ooit grondig overwogen?*

„De *grootste behendigheid* kan NIET *beletten*, dat er gekleurde bloedlichaampjes overgebracht worden."

Art. 17 der epidemiewet zou nooit door de Kamer hebben kunnen zijn aangenomen, indien het geluid hadde: „Onderwijzers, onderwijzeressen of leerlingen, die niet, blijkens verklaring van een geneeskundige, uit de smetstof der koe- of kinderpokziekte een bloedlichaampje in zich hebben doen inenten, worden in de scholen niet toegelaten; *niet*, omdat één bloedlichaampje *te weinig*, maar omdat zelfs dat éene *te veel* zijn zou en een staatsgebod, volgens 'twelk men *bloed* van mensch of dier moet in zich opgenomen hebben, alvorens onderwijs te mogen ontvangen of geven, zonder de bepaling vooral van het gehalte en de hoedanigheid van dat bloed, toch te duidelijk zou blijken de grenzen det staatsbemoeiing te buiten te gaan. Nu het artikel spreekt niet van „bloedlichaampjes overbrengen," maar van „ondergaan der koepokinenting", heeft men daartegen geen bezwaar gehad. Met die inenting erkent thans een zeer wetenschappelijk en ondervindingrijk geneeskundige, dat niet één, maar een onmeetbaar getal bloedlichaampjes kunnen worden overgedragen; dat geen geneesheer het beletten kan; dat de eisch bovendien, van slechts *zuivere lymphe* te gebruiken, wel kan worden gesteld, maar voor hem niet *uitvoerbaar* is, al ware het misschien alleen om deze reden, dat men zoomin spreken kan van „zuiveren etter uit eene besmettelijke pokpuist" als van „neus- en smaakstreelende uitwerpselen van eenen dysenterie- of choleralijder." Neen, hij doet meer. Wat die bloedlichaampjes zijn, die de wetgever wil, dat de kinderen

zullen deelachtig worden, onthoudt ons ook niet de heer Furnée, als hij schrijft:

„Door de onderzoekingen van Bollinger, Pasteur, Koch, Waldemeyer en anderen, is het gebleken, dat er in het menschelijk lichaam mikro-organismen kunnen voorkomen, wier verblijf in het lichaam met specifieke ziekten gepaard gaat. Met vrij groote zekerheid kan beweerd worden, dat de specifieke agentia, die *pokken*, *miltvuur*, *febris recurrens*, enz. voortbrengen, *door lagere organismen ontstaan*. Door Paul Bert en Chauveau zijn *in de gewone* VACCINEPOK *zulke organismen gevonden*. In pas gevormde pokken hebben deze mikroörganismen de gedaante van een *minococcus*, na korten tijd veranderen zij in een *streptococcus*."

Wat over een volk gebracht wordt, dat zich vaccinedwang ziet opgelegd of zich laat inenten met de smetstof van pokpuisten, deelt de heer Furnée in dezer voege mede:

„De leer der bacteriën, de pyaemische, septichaemische en inchorrhaemische processen, het vraagstuk der tuberculose — zij allen hebben ons tot de kennis gebracht, *hoe gemakkekelijk in het menschelijk organisme* GIFTIGE STOFFEN *kunnen worden overgenomen*.

„De vaccinatie kan een der wegen zijn, waardoor onwillekeurig die ziekten" (syphilis, erysipelas en tuberculosis) overgebracht worden. Van *scrofulosis* is dit eveneens hoogstwaarschijnlijk.

„Ik ben er verre van af alles aan één oorzaak toe te schrijven, maar *de groote sterfte der kinderen in de eerste levensjaren* doet wel eens het denkbeeld oprijzen, of de vaccinatie daar ook niet debet aan is. Wij zien zooveel kinderen aan *kaasachtige pneumoniën*, aan *tabes meseraica*, aan *cerebraal meningitis* en aan *tuberculose* te gronde gaan, dat het vermoeden recht van bestaan heeft, of NIET DE MEDICUS SOMS DE OVERBRENGER IS VAN DEZE INFECTEERENDE STOFFEN."

Aan de juistheid van dit vermoeden kan niet wel getwijfeld worden, wanneer men het reeds aangehaalde verslag van den hoogleeraar Van Overbeek de Meyer over het Internationaal Congres te Turyn en de daarbij door hem gevoegde noot raadpleegt. Daar maakt de hoogleeraar gewag van 351 gevallen, door Lanceveaux medegedeeld, van koepokinenting met

lymphe, afkomstig van syphilitische kinderen, van welke 351 ingeënten er 258 *tengevolge van de inenting* syphilitisch werden en van eene lange reeks van soortgelijke gevallen, in 1864 door De Paul aan de Fransche Academie overgelegd. Dan volgt eene opgave, die ons voor de oplossing van het vaccinevraagstuk te belangrijk toeschijnt, dan dat zij met de *Nederlandsche Staatscourant* van 30 November 1880 no. 283, waarin het lezenswaardig verslag voorkomt, vergeten worde. Zij luidt woordelijk aldus:

„1852 te Hellfeld: 13 kinderen gevacc. van een kind; 8 werden syphil. en opvolgend 9 andere (Dr. Hübner).

1856 te Lupara (Napels): kinderen gevacc. van een kind; 34 werden syphil.

1850/75 te Czomad (Hongarije): kinderen gevacc. van een kind; 72 werden syphil. (Dr. Glatter).

1861 te Rivalta (Piëmont): kinderen gevacc. van een kind; 46 werden syphil +..... 20 moeders, enz.

Te Milaan: 56 kinderen gevacc. van een kind; 35 werden syphil. + moeders. (Dr. Tassani).

1871 in Engeland: 12 kinderen gevacc. van een kind; 10 werden syphil. (Dr. Hutchinson).

1871 in Engeland: 26 kinderen gevacc. van een kind; 9 werden syphil en 6 verdacht. (Dr. Hutchinson).

1876 te Lebus (bij Frankfort a. O.): kinderen gevacc. van een kind; 9 werden syphil. + 9 moeders, enz.

1878 te Grabnik (Oost-Pruisen): 58 kinderen gevacc. van een kind; 56 werden ziek en 15 overleden (de schuldige, Dr. Dorian, gestraft met geldboete).

Te Prüm (bij Trier): kinderen gevacc. van een kind; 30 werden syphil. (de schuldige, Dr. Konig, gestraft met geld boete).

Te Preungesheim: 50 kinderen gevacc. van een kind; 10 werden ziek en 5 overleden. (Adolf Graaf Zedtwitz).

1879 te Castilione d'Orcia (Siène, Italië): 40 kinderen gevacc. met *animale stof*; 26 werden ziek."

„Bovendien zijn er nog soortgelijke „ongelukken" waargenomen te Berlijn, Maagdeburg, Marain, Ossiach, Reinach en elders; *maar het bovenstaande* is reeds genoeg om te doen zien, *welk kwaad de vaccinatie door de hand van* ONBEKWAMEN *reeds gesticht heeft.*"

Waarlijk, niet zonder redenen, zegt de genoemde hoogleeraar

dat het hier gegevene overzicht stof geeft *„tot ernstige overweging van het vraagstuk.*"

Zij, die nog aan *koepokinenting* gelooven en meenen, dat zij nog iets anders, iets hoogers ten doel heeft dan de verwekking van eenige twijfelachtige pokpuisten door middel van eene den geneesheer zelven onbekende smetstof, zullen geen moeite hebben in de opgave van den hoogleeraar Van Overbeek de Meyer en in de daaraan in het verslag zelf toegevoegde beschouwingen gronden te vinden voor de stelling:

dat de wettelijke regeling der vaccinatie een dringende eisch is des tijds;

dat te dien opzichte de nog heerschende willekeur en de voor ieder overgeblevene vrijheid niet mogen blijven voortduren;

dat de verplichting om zich en zijne kinderen op bepaalde tijden te laten inenten en herinenten, bij de wet behoort te worden verzekerd; en

dat overal van staatswege pok- en pokstoffabrieken opgericht en door het Rijk bezoldigde vaccinateurs, uitsluitend tot inenting bevoegd, zullen behooren te worden aangesteld.

Wij, die het door de koepokinenting gestichte groote kwaad niet zoeken in de „onbekwame handen", die haar hebben toegepast, maar in haar *beginsel* zelf en in de smetstof, die zij, *tegen alle wetenschap in*, heeft onderhouden en verbreid, wij zijn van oordeel, dat, afgescheiden van de vraag, of later maatregelen zullen noodig zijn om het roekeloos spelen met die smetstof te beletten, de Regeering beginnen moet met ieders vrijheid te herstellen van te beöordeelen, of hij zijn lichaam en dat zijner kinderen wenscht te maken tot eene kweekplaats van de in den etter der zweren van menschen en dieren verborgene mikro-organismen, bacteriën, minococci en streptococci, met de onbestemde hoop wel is waar van daardoor de kiem der pokziekte te dooden, maar met de meer zekere kans tevens van tegelijk met die ziekte er vele andere te bevorderen.

In weerwil van het door de koepokinenting tot steun en hulp ingeroepene staatsgeweld, is eene eeuw nog niet lang

genoeg geweest om het gezond verstand der eenvoudigen te winnen voor de wetenschap der geleerden.

Bij afschaffing van alle verplichte inenting zal geen tiental jaren, maar ook geen enkele dwangmaatregel noodig zijn, om de wetenschap der geleerden te verzoenen met het gezond verstand der eenvoudigen.

De inoculatie, eens door ieder, die in staat en wetenschap machtig en groot heette, ten hoogste vereerd, ging voorbij; — ook de dagen der vaccinatie zijn geteld!

X.

Eenig onder velen, heeft de hoogleeraar Van Overbeek de Meyer, zelf zich een warm voorstander noemende van de koepokinenting, bij het Internationale Congres voor hygiène te Turyn in 1880 de stelling verdedigd, dat geene enkele regeering het recht heeft de aanwending van een *voorbehoedmiddel* te gelasten aan hen, die om eenige reden daartegen bezwaar hebben. Hij heeft hiermede *allen* vaccinedwang, ook dien, welken art. 17 der wet van 4 December 1872 *Stbl.* No. 134 zijdelings oplegt, veroordeeld en den roem van Nederland, niet slechts op het gebied der wetenschap, maar ook op dat der staatkundige vrij, teheidgenover het buitenland gehandhaafd. Al missen wij ook het recht, hetgene hij als *afgevaardigde der Nederlandsche Regeering* sprak, te beschouwen als *in naam en met volle instemming van de Nederlandsche Regeering* gesproken te zijn, toch gelooven wij, dat hij door zijne waardige en onafhankelijke houding tegenover de vele geleerden uit andere landen, die voor eenen algemeenen wereld-vaccinatie- en revaccinatiedwang ijverden, het Nederlandsche volk eenen stap nader gebracht heeft tot de bereiking van zijnen wensch, om van het bedoelde art. 17 verlost te worden. Elke regeering, die dat artikel zou willen behouden of den daarin opgeslotenen dwang uitbreiden, zou den afgevaardigde, dien zij koos, tegenover geheel Europa in het ongelijk stellen en aan hare eigene niet minder dan aan 's volks eer te kort doen.

De erkenning bovendien van den hoogleeraar Van Overbeek de Meyer, dat zoo in Nederland als elders de gevallen geenszins zeldzaam zijn, waarin de koepokinenting de *oorzaak* van ZIEKTE EN DOOD voor de ingeënten geweest is, draagt niet weinig bij om de hoop, alsof die wetsbepaling slechts het heil der maatschappij gewrocht hadde, te beschamen.

De bezwaren, die het volk tegen haar doet gelden, zullen thans niet langer minachtend kunnen worden tehuis gebracht bij eene kleine *onontwikkelde* schaar, die in hare bekrompenheid en gemis aan denkvermogen slechts gereed is iedere voorzorg tegen een gevreesd of dreigend gevaar als een ingrijpen in Gods Albestuur te veroordeelen.

Bij de behandeling van het amendement, waaruit het bewuste artikel geboren is, werd de mogelijkheid, dat ziekte of dood het gevolg zijn kon van de koepokinenting nog door den wetenschappelijken verdediger van dat voorstel geloochend.

Hun, die beweerd hadden, dat koepokinenting syphilis overbrengt, antwoordde immers de heer Dr. Idzerda, „dat de wellicht grootste specialiteit in die ziekte, de hoogleeraar Ricord, ten stelligste ontkent, dat zij door de vaccine wordt overgeplant" en dat uit de reeds door hem eenmaal aangehaalde monographie van *Professor* Dr. A. RUISMAAL, te Freiburg in 1870 uitgegeven, blijkt, „dat van de 100 à 120 millioen ingeënten in Frankrijk, Engeland en Denemarken geen enkel geval is voorgekomen, waarbij *met zekerheid* de overplanting dier ziekte kon worden geconstateerd." En wat aangaat de bedenking, dat mazelen, roodvonk, klierziekten en tering door de vaccinatie zouden kunnen worden bevorderd, de beide laatste ziektevormen stonden wel in het nauwste verband met bodem, klimaat en voeding, maar niet met inenting; de sterfgevallen aan de beide eerste ziekten waren slechts zooveel talrijker dan vroeger; *niet*, omdat de koepokinenting vatbaar maakt voor mazelen en roodvonk, maar *wel*, omdat door haar zooveel meer menschen in het leven gespaard zijn, die de vatbaarheid van door andere ziekten te worden aangetast, behouden.

Toen de heer Dr. Idzerda de (in 1856 uitgesprokene) mee-

ning van den hoogleeraar Ricord aanhaalde, vergat hij, dat deze geleerde reeds vijf of zes jaren later haar herroepen had.

Mocht hij met den hoogleeraar Dr. A. Ruismaal, te Freiburg, bedoeld hebben den hoogleeraar Kussmaul, schrijver van de in 1870 te Freiburg uitgegevene *Zwanzig Briefe über Menschenpocken- und Kuhpockenimpfung*, zoo zou eene even strenge wetenschappelijke toetsing van de door dien geleerde medegedeelde cijfers en de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen, als waaraan die later door Vogt, Lorenzer en anderen zijn onderworpen, hem wellicht de mogelijkheid hebben doen aannemen, dat onder de 120 millioen ingeënten, door Kussmaul geteld, een enkele syphilislijder gedachteloos was voorbijgezien. De volstrekte onvertrouwbaarheidvan de pokkenstatistieken, die vele jaren lang als eenige bronnen gediend hebben om aan de zegeningen en weldaden der koepokinenting te kunnen doen gelooven, wordt in Duitschland tegenwoordig, zelfs door de ijverigste voorstanders van den vaccinedwang, nagenoeg algemeen erkend. Op het feit, dat om de pokkensterfte zooveel te kleiner te maken, staten, die over 9 jaren liepen, als de uitkomsten van 25 jaren aanwijzende waren voorgesteld, grondde de afgevaardigde Reimer in den Duitschen Rijksdag reeds in 1874 gedeeltelijk zijne bewering, dat de doctorswaardigheid niet altijd tegen domheid vrijwaart, zoals de inenting het bijv. doet tegen pokken. Het belangrijk geschrift van den Dr. Med. Böing, *Thatsachen zur Pocken- und Impffrage*, — Leipzig 1882, dankt zijn ontstaan enkel aan de zeer wezenlijke bezwaren, waaromtrent de afgevaardigde Dr. Thilenius, een oud verdediger van inentingstheorie en de rijks-vaccinatiewet, als steller van het verslag der commissie voor de verzoekschriften in den Rijksdag van 1881, zich gedrongen gezien had, de tegenstanders van de inenting, in zijne beoordeeling van hunne petitiën, te moeten in het gelijk stellen.

Wij kunnen niet nalaten hier een gedeelte uit de Voorrede tot dat geschrift mede te deelen, omdat wij ons met de hoop vleien, dat het voorbeeld van den geneesheer en inentingsarts Böing te Uerdingen a/R onder onze Nederlandsche geneesheeren, die elkander op het stuk der inenting tot hiertoe te veel

hebben nagepraat, of beter, te zwijgend nagebootst, er eenigen tot eene nieuwe en tegelijk ernstige beoefening van dit belangrijk onderwerp opwekke. Wij houden ons verzekerd, dat Nederland dan bewaard zal blijven voor de uitbreiding van die demonische, der menschheid vijandige leer, dat besmettelijke *ziekte* moet worden overwonnen door met hare smetstof besmettelijke *ziekte* te scheppen, waartoe een tweede Jenner, de vooralsnog echter als *herder* mistrouwde Pasteur, het tegenwoordig geslacht den weg schijnt te willen wijzen.

„Deze" (erkentenissen van den afgevaardigde Dr. Thilenius) — zoo schrijft Dr. Böing — „troffen mij, den inentingsarts, ten levendigste; zij verontrustten mijn geweten, als arts en burger, omdat zij mij de mogelijkheid deden inzien, dat de vaccinatiewet in hare beweegredenen faalde, en in de theorie valsch of, zoo ook al daarin gegrond, dan toch in hare werking problematisch ware. De twijfel bracht tot het besluit om zelf te onderzoeken, het besluit tot de uitvoering. En zoo heb ik, vermoeid van de lasten des daags, menigen nacht te hulp geroepen om het omvangrijke en veelzijdige materiaal onder mijne macht te krijgen; mijn arbeid vordert daarom toegevendheid met betrekking tot den vorm en tot de ordening der stof, niet evenwel met betrekking tot zijnen inhoud; voor dezen wensch en verlang ik niets-toegevende critiek. Daar ik mij echter bewust ben, hier slechts de waarheid en niets dan de waarheid gezocht en in dit zoeken de strenge, zuiver objectieve methode van wetenschappelijke navorsching gevolgd te hebben, vorder ik een gelijk streven en eene gelijke methode van vriend en vijand. — Ik begon deze onderzoekingen in het geloof en de hoop van er een zekeren waarborg door te zullen gewinnen voor de juistheid der tot hiertoe omhelsde leer, dat de inenting tegen pokken beschermt. Niemand kan daarom meer dan ik zelf het betreuren, dat hare slotsom tot nadeel van den inentingsdwang is uitgevallen. Het is zeker niet aangenaam, in een zoo uitnemend gewichtig vraagstuk van overtuiging te moeten veranderen; het is te smartelijker, omdat daarmede moet worden afstand gedaan van een maatregel, waarmede wij ge-

loofden eenen der vreeselijkste vijanden van de menschelijke samenleving krachtdadig te kunnen tegemoet gaan en waaraan wij nooit wellicht zoo dringende behoefte hadden als juist nu, dat deze vijand opnieuw dreigend zijn hoofd opsteekt en vooral in Duitschland wijd geopende poorten vindt om binnen te treden, Want met den snellen aanwas van het bevolkingscijfer, die in het laatste tiental jaren meer dan vier millioen bedroeg en gestadig klimt, hield gelijken tred de vermindering van het volksvermogen, van het volksinkomen en van de volkswelvaart en met de schielijk aangroeiende massa van het proletariaat bevorderde tegelijk eene optimistische wetgeving de slaking harer banden. Zoo werpt, als op elk gebied van het maatschappelijk leven, de sociale vraag hare schaduwen verre uit, ook op het gebied der lichamelijke volksgezondheid en ondervindt ieder menschenvriend des te meer het pijnlijke van de noodzakelijkheid der opzegging van eene voorbehoedende kunstbewerking, wier uitvinder nog heden ten dage voor eenen der grootste weldoeners geldt van de menschheid, maar wier werkelijk nuttige uitwerking door de wetenschap naar het rijk van Hartmanns illusiën moet worden gebannen."

XI.

Welke waarde de door den wetenschappelijken verdediger van het amendement geraadpleegde statistieken ook hebben mogen tegenover de ontkenning van den heer Dr. Idzerda, dat de koepokinenting syphilis kan overbrengen, zal wel de acht jaren later bijeengebrachte opgave mogen worden gesteld van den hoogleeraar Dr. Van Overbeek de Meyer, waaruit blijkt, dat de aan *twaalf* kinderen ontleende KOEPOKSTOF zoo voorbehoedend gewerkt heeft, dat minstens 354 kinderen en 29 moeders er door syphilitisch geworden, 20 hunner door die ziekte ten grave gesleept zijn.

De heer Dr. Idzerda meende, dat men in elk geval zich tegen de syphilis beveiligen kon, door de oorspronkelijke koepokstof te gebruiken, die overal bij de vaccinatiebureaux te 's-Hage,

Amsterdam en Rotterdam te verkrijgen is: „want het rund is onvatbaar voor syphilis.” Hij bedacht echter niet, dat de drie door hem genoemde pok- en pokstoffabrieken, met behulp zelfs van die, welke sedert 1872 op vele andere plaatsen zijn opgericht, niet in staat zijn overal in de behoefte aan koepokstof te voorzien; dat den min gegoede, die geen andere keus heeft dan zijn kind aan de gevreesde kunstbewerking te wagen of het van onderwijs verstoken te laten, ook niet veel anders overblijft, dan zich tevreden te stellen met de smetstof, welke de vaccinateur goedvindt te gebruiken; dat deze dikwijls nauwelijks den tijd heeft zijn lancet te reinigen en altijd buiten machte is de onschadelijkheid, veel minder de deugdelijkheid der smetstof te waarborgen; dat koeien en kalveren, zoo ook al niet syphilitisch, dan toch tuberculeus en hare pokpuisten, gekweekt wellicht uit het vuil eener syphilitische menschenpok — men noemt dit met eenen liefelijken kunstterm der lymphologie: „de stof *verfrisschen*” — PURULENT wezen kunnen en dat daarom de *animale* koepokstof, voortbrengsel der medische kunstnijverheid, onafhankelijk van de bekwaamheid en goede zorgen van haren fabrikant, al niet veel meer vertrouwen verdient, dan het ettervocht, dat van de zweren van den eenen mensch op den anderen wordt ingesneden.

Waren de in 1882 te Amsterdam na hunne vaccinatie overledene kinderen niet ingeënt door eenen *hoogleeraar* in de geneeskunde met de koepokstof, opzettelijk voor dit doel ontboden uit eene fabriek te Munchen? Had niet de pok- en pokstoffabriek van Maastricht het gif geleverd, dat oorzaak was van de ziekte en den dood der dienstplichtigen te Dordrecht? En lezen wij niet in het Verslag van het Geneeskundig Staatstoezicht in het jaar 1881 op blz. 201:

„Te Venray kwam het geval voor bij een kind van 3 jaren, dat in het begin van Mei ingeënt was met koepokstof van het parc vaccinogène te Maastricht en dientengevolge 3 pokken op den arm had bekomen. Ongeveer 14 dagen daarna werden bij dat kind POKKEN *op het aangezicht, den romp en de extremiteiten* waargenomen. Bij 2 kinderen, die met stof van hetzelfde glaasje waren ingeënt, zijn koepokken opgekomen.”

In het Vaccine-Evangelie staat geschreven:

„De goedertierenheden van Jenner zijn oneindig!" Wie evenwel let op de rampen, door den vaccinedwang en de vaccine gesticht en op de gronden, waarmede beiden in het belang van de volksgezondheid in 's lands vertegenwoordiging zijn bepleit, is veeleer geneigd weemoedig uit te roepen: „De barmhartigheden van het liberalisme zijn wreed en zijne wetenschap en denkenskracht vaak zoo weinig helder en zoo feilbaar, als de koepokstof zelve!"

Hadden de Engelsche geneesheeren Willis en Moseley reeds in 1805 beweerd, wat de heer Dr. Idzerda nog in 1872 ontkende, ja onmogelijk achtte, dat namelijk syphilis door koepokinenting verbreid wordt, het ontbrak ook niet aan geneesheeren, die het ontstaan en de bevordering van andere ziekten daaraan toeschreven. De heer Idzerda heeft zich niet, gelijk de heer Dr. Rombach, op zijne veeljarige studie en ervaring, betreffende dit onderwerp, beroepen. Daarmede zou inderdaad al te zeer in strijd geweest zijn zijne verzekering:

dat de meerdere ziektegevallen van roodvonk en mazelen slechts uit het grooter getal menschen, die de koepokinenting in het leven gespaard heeft, kunnen verklaard worden:

dat het getal geneeskundigen, die in vaccine geen vertrouwen stellen, thans zeer gering is, daar *„allen bezweken zijn voor de macht der feiten;"* en

dat het meest *ongevaccineerden* waren, die bij de jongste pokkenepidemie van 1871 werden besmet, terwijl in *vele* huisgezinnen *allen* aangetast werden, *behalve de gevaccineerden.*

Hoe geheel anders klinkt eene getuigenis, als die van Dr. Nichols in zijne *„Esoteric Anthropology*: „Syphilis, scrofula en misschien *iedere soort van bloedvergiftiging* kan van vaccinatie worden verkregen, welke, wel ver van tegen pokken te behoeden, *eene* der HOOFDOORZAKEN schijnt te zijn geweest van de laatste pokepidemieën. Het is nooit veilig stof uit een ander lichaam in het onze over te brengen; *wij loopen gevaar daarmede ook al zijne ziekten over te nemen. Er is geen twijfel aan of duizenden zijn* DOODELIJK *door vaccine* VERGIFTIGD."

Als dit juist in toenemende mate door de mannen der wetenschap wordt ingezien en erkend, zullen zij ook, *bezwijkende* „voor de macht der feiten" en die van hun eigen geweten, al minder en minder bezwaar maken het gevoelen te onderschrijven van den voorzitter der Homoeöpathische Vereeniging te New-York, Dr. Cornell: „Het is mijne vaste overtuiging, dat de vaccinatie een VLOEK geweest is in plaats van een ZEGEN voor ons geslacht. *Ieder* geneesheer weet, dat sedert de *huidziekten* ontzaglijk zijn toegenomen. Niet slechts de oude vormen van scrofula, psora, roos, dauwworm, enz. maar ook geheel nieuwe verscheidenheden vertoonen zich, waarvan geen bevredigende oorzaak kan worden aangewezen, tenzij zij een *mengsel* zijn van *al de andere* met eenige bijvoeging van venerisch gif. De *vaccinatie heeft daarvan de grootste schuld.*"

Wel verre van het te wraken, dat er dan ook zoo in als buiten de Kamer stemmen opgaan tegen de geneeskundige wetten, zou onze bekwame landgenoot Dr. Coronel, gedachtig aan hetgeen hij zelf eenmaal over de SCHOOLHYGIÈNE schreef, de koepokinenting willen mede tellen „onder de vele onrijpe vruchten," die door de geneeskundige wetenschap, hier waarlijk niet „wars van autoriteitsgeloof", maar nog minder „afkeerig van autoriteitsgezag," als „bruikbare waar op de markt der populariteit," helaas! ook in 's menschen bloed, tot bederf van geheel zijn geslacht, zijn rond- en ingedragen.

Het getal der geneesheeren, die met hunne eigene ervaring bevestigen kunnen, dat ziekten door middel der koepokinenting kunnen worden veroorzaakt, overgebracht en verergerd, is bij het onlangs in Engeland ingestelde onderzoek dan ook gebleken zeer aanzienlijk geweest te zijn. Voor de mededeeling hunner antwoorden zouden minstens een tiental kolommen van *De Standaard* worden vereischt. Wij bepalen ons er toe ééne enkele bladzijde van de *Transactions of the Vaccination Inquiry* op te slaan en vinden daarop bij zes verklaringen van geneesheeren, die van geen ziektegevallen, door de inenting te weeg gebracht, weten, er zeven andere, die het volgende inhouden:

De heer Holdsworth: Eén doodelijk geval van syphilis bij een jongen van ongeveer twee jaren oud, die later bleek te zijn ingeënt van een kind, dat geboren was met teekenen van syphilis. Met groote moeite werd de bron van het ongeval opgespoord.

De heer Spencer F. Smyth: Roosachtige ontsteking, de kraakbeenvliezen aandoende en het cellenweefsel. Zonder twijfel, als vaccinia in het lichaam gebracht wordt door inenting van een ongezond, vooral van een syphilitisch voorwerp, kan eene ziekte worden ontwikkeld overeenkomstig met die, waaraan de andere persoon leed. Alle maatregelen van voorzorg zijn begeerlijk.

De heer Edwards: Ik heb nooit eenige andere ziekte rechtstreeks aan inenting zien toegeschreven dan phlegmon (diepgaande ontsteking).

De heer Sankey: Ik heb zeer onlangs twee kinderen verloren aan phlegmon, veroorzaakt door inenting.

De heer Barrett: Hoofdzeer bij mijn eigen kind, waarschijnlijk door het gebruik in onwetendheid van negen dagen oude lymph. Roos.

De heer Brown: De lijst is te groot om op te tellen. Erysipels, syphilis, pyaemia (zie het verslag omtrent het onderzoek naar het laatste geval in het St. Pancras-Werkhuis).

De heer Day: Ik heb doodelijke gevallen gezien van roos na de inenting. Eén geval, dat ik het gevolg dacht van bloedvergiftiging, en de dood was het einde. Ook ben ik geroepen geweest bij een noodlottig geval van ontsteking der okselklieren met verettering.

De drie eerstgenoemde geneesheeren verklaren zich niettemin krachtig voor vaccinedwang; één wil dien ook tot revaccinatie op het 14de jaar zien uitgestrekt; een ander meent, dat de wet nog niet streng genoeg is.

Minder beneveld schijnt ons het oordeel van den heer Brown, die met het oog op de lange lijst der kwalen en ziekten, die de inenting veroorzaakt, haar op geen enkelen grond verdedigbaar en voor de volken verderfelijk acht. De heer Day wraakt

terecht den dwang, zoolang de Staat niet bij machte is de veiligheid tegen gevaar, ziekte en dood te waarborgen en meent, dat, indien hij niettemin daartoe overgaat, hij ook de geheele verantwoordelijkheid van de inenting behoort op zich te nemen. En bovenal juist schijnt ons de opmerking van den geneesheer Sankey: „Bewijs, dat uwe zaak *waar* is en gij hebt geene Parlementsacte noodig."

Zoo toch is het. — Als het middel, dat gij gebruikt, — het zij wat het zij en noem het, gelijk gij wilt — u tegen pokken beschermt, hebt gij immers niets meer te vreezen en kunnen anderen, die het niet gebruiken, wel zich zelven, maar niet u schaden. Maar men wist te goed, dat het niet zoo was. En omdat men het wist, moest telkens grooter geweld worden te baat genomen, om het anderen op te dringen, naarmate met de meerdere ervaring van de ondeugdelijkheid van het middel, ook de afkeer daarvan toenam.

In een volgend opstel willen wij trachten de waarheid der inentingstheorie uit het jongste geneeskundig verslag te vernemen.

XII.

In de *Nederlandsche Staatscourant* van 16 Augustus 1883 is onlangs eene vertaling openbaar gemaakt van de circulaire, die de Britsche Regeering gemeend heeft tot hare vertegenwoordigers in het buitenland te moeten doen afgaan, met het doel om het door haar ingenomen standpunt met betrekking tot de cholera, na de daartegen gerichte scherpe aanvallen van vele Europeesche dagbladen, te rechtvaardigen.

Men verandere in die circulaire het woord: CHOLERA in *pokziekte* en leze voor QUARANTAINE MAATREGELEN *koepokinenting*, en een belangrijk staatsstuk ligt voor ons, hetwelk getuigt van de onwetenschappelijkheid, de doelloosheid en het gevaar van den vaccinedwang.

Bij de lezing daarvan vraagt men dan ook zich zelven af, hoe eene Regeering op die wijze onthouding en vrijheid kan

prediken ten opzichte van de beteugeling der cholera en tegelijker tijd hare dwangwetten tot bestrijding der pokziekte kan handhaven. Een staatsman, zoo edeldenkend en volklievend als John Bright, had die wetten reeds lang te voren *monsterachtig* genoemd en Gladstone, niettegenstaande die wetten onder een bewind, waarin hij zitting had, waren tot stand gekomen, openlijk verklaard: „I regard compulsory and penal provisions such as those of the Vaccination Act with mistrust and misgiving and were I engaged on an inquiry I should require very clear proof of their necessity before giving them my approval" [1]).

Van de pokziekte, niet veel minder dan van de cholera, kan gezegd worden, dat nog geen stelsel met betrekking tot haar ontstaan of hare uitbreiding als waarheid kan worden aangenomen, en dat de geschiedenis, de oorzaken en het karakter dier ziekte nog moeten ontdekt worden, althans nog veel ter opsporing en opheldering daaromtrent overblijft.

Heet het geloof ongegrond, dat quarantaine tegen de cholera heil zou aanbieden, nog minder sterk is de verwachting, dat koepokinenting iets tegen de pokziekte zou vermogen en zij, die het zouden willen gelooven, of het door anderen wenschen te zien erkend, zijn buiten staat er eenig deugdelijk bewijs voor bij te brengen.

Zoowel voor pokziekte als voor cholera geldt dus de bewering, dat zulk ongegrond geloof, of zulk steunen op ijdele verwachtingen dit groote nadeel heeft, dat het de aanneming of aanwending belet van zoodanige gezondheidsmaatregelen, als welke inderdaad alleen de verspreiding der ziekte zouden kunnen tegenhouden.

Het thans plaats gehad hebbende uitbreken der cholera is, volgens de Britsche Regeering, niet anders dan een nieuw en zeer sterk bewijs voor de krachteloosheid van het quarantaine-

---

[1]) Ik beschouw dwang- en strafmaatregelen, als die van de vaccinewet, met wantrouwen en bezorgdheid en zou overtuigende bewijzen willen hebben van hunne noodzakelijkheid, alvorens er mijn goedkeuring aan te hechten.

stelsel en overtuigt haar van zijne doelloosheid. Hoe kunnen, vraagt men, de telkens zich op nieuw vertoonende pokken en hare met kortere tusschenpoozen terugkeerende epidemieën dan nog een oogenblik worden ingeroepen als bewijs voor het vermogen der koepokinenting om haar te keer te gaan of voor het nut harer toepassing?

En wenscht de Britsche Regeering onder zulke omstandigheden hare vrijheid te handhaven en die van andere Regeeringen te eerbiedigen om al zulke maatregelen te nemen als zij meenen noodig te zijn om hunne landen tegen mogelijke besmetting door cholera te beschermen, is het dan niet dubbel vreemd, dat zij haren eigenen onderdanen verbiedt om te doen of te laten, wat zij tot behoud van de gezondheid huns lichaams tegenover eene dreigende pokziekte nuttig of gevaarlijk oordeelen, dat zij hun integendeel beveelt, zich door de smetstof eener zoo niet gelijke, dan toch zeer nauw aanverwante ziekte te *laten besmetten?*

Van waar zulke tegenstrijdigheden?

Van den aanvang der koepokinenting af tot den huidigen dag toe ligt over haar, over haar ontstaan, hare aanvaarding, haren opgang, hare verspreiding, hare vergoding, haren wereld-Staatsgodsdienst, haar Dagons-beeld en haren afgodstempel zulk eene wolk van geheimzinnigheid, dat men, op dat alles acht gevende, den kreet niet bedwingen kan: Waarlijk! de verborgenheid van het Jenner-evangelie is groot! Maar niet tot 's menschen heil, veel minder tot heerlijkheid Gods!

Gelijk de tot offerande en tot vroolijkheid verzamelde vorsten der Philistijnen uitriepen: „Onze God Dagon heeft onzen vijand Simson in onze hand gegeven!" juichten ook de vorsten der wetenschap en der wereld in deze verlichte, fijn beschaafde en naar volmaaktheid voortsnellende eeuw: „Onze God en Vader Jenner, heeft onzen vijand, den pokduivel, aan onze voeten onderworpen en het heirleger zijner engelen in de gestaltenis van koezweren en pokpuisten te onzer beschikking gesteld!

Toen de arke Gods in het huis van Dagon gebracht en nevens zijn beeld gesteld was, ontwaarden de mannen van

Asdod des anderen daags, dat Dagon op zijn aangezicht ter aarde gevallen lag vóór de ark en vonden zij op den tweeden dag zijn hoofd en zijne handen afgehouwen liggende aan den dorpel. Asdod zelf en hare landpalen werden met spenen geslagen; en toen het „*alzoo toeging*" — lezen wij in de Heilige Schrift (1 Sam. 5 : 7) — zeiden de mannen van Asdod: „Dat de arke des Gods van Israël bij ons niet blijve: want zijne hand is hard over ons, en over Dagon onzen God!"

Ook het Jenner-Dagon-beeld van deze eeuw heeft naast de ark onzer behoudenis en het Woord Gods niet kunnen staande blijven; het is evenzeer ter aarde nedergeworpen; het werd echter weder opgericht en met revaccinatie gestut; het is andermaal, maar met gebroken hoofd en handen, nedergevallen; en God heeft de volken daarenboven met oude pokplagen en nieuwe ziekten en kwalen bezocht; maar voor de zucht der mannen van Asdod: „Zijne hand is hard over ons!" nu slechts de woeste kreet: „Jenner is God en ieder *zal* Hem eeren!" en onder verwijdering van Gods Woord, als het Levensboek ter verlichting en opvoeding van mensch en kind, zien de volken zich nu door hunne vertegenwoordigers en hunne Regeeringen *gedwongen* voor het verminkte, gebrokene en onthoofde afgodsbeeld te *blijven* nederknielen en onder straffe van de school *uit-* of de gevangenis *in* te gaan, zich — er kome van, wat er wille! — te laten *vaccineeren* en *revaccineeren.*

Maar is dan nu ook eindelijk met de legermacht van Jenner's engelen de vijand, dien hij zou verdelgen, bedwongen?

Wij willen trachten het uit de hem gewijde verslagen van het Geneeskundig Staatstoezicht in Nederland, vooral uit het laatst verschenen verslag van het jaar 1881, te vernemen. Over het verslag van het jaar 1880 deelden wij reeds vroeger iets mede in ons, ook in de *Standaard* opgenomen opstel: *Wat de verslagen van het Geneeskundig Staatstoezicht ons leeren omtrent de waarde der koepokinenting.*

Wij hebben geneesheeren ontmoet, die van het bestaan van zulke verslagen nauwelijks kennis droegen en verwonderen ons dus niet, dat de minder wetenschappelijke wereld en het

publiek er geene aandacht aan wijdt. Die verslagen hebben tengevolge daarvan ook nog weinig uitgewerkt om de waarde der koepokinenting naar haren invloed en hare uitkomsten te doen schatten. Het is eenmaal — dank zij vooral der verwoestingen, door de *inoculatie* teweeg gebracht — gelukt der stelling ingang te doen vinden: *De Vaccine is een zegen* en, vooral, nu de Staat haar omhelst en ongeveer eene eeuw lang zich beijverd heeft, die met zijne verordeningen en zijnen sterken arm te steunen, achten zoowel de mannen der wetenschap als de leeken het vrij wat gemakkelijker haar blindelings na te zeggen, dan te onderzoeken, waarin die *zegen* dan toch bestaat en in hoeverre, hetgeen als zoodanig voorgesteld wordt, inderdaad *vrucht* en *gevolg* van de *koepokinenting* en niet van *toestanden* en *oorzaken*, waarop de koepokinenting geenen invloed uitoefent of die zij misschien veeleer *tegenhoudt* dan *bevordert*, heeten mag.

Wie tot zoodanig onderzoek zich geroepen voelde, zou evenwel nog groote moeite hebben uit die verslagen iets te vernemen, dat zijn geloof in die stelling omverwierp: want de geneeskundige ambtenaren, die aan de samenstelling daarvan hebben medegewerkt, zijn van hare waarheid te diep doordrongen, dan dat zij ooit de gelegenheid verzuimen zouden van de waarde der koepokinenting en den vloek of de straf, die op hare veronachtzaming rust, in het licht te stellen.

De heeren Drs. Van Overbeek de Meyer en Carsten erkennen dan ook in hunne *Inleiding* tot „*de Pokkenepidemie in Nederland in* 1870—1873", dat zij getracht hebben in dit door hen geleverde overzicht, „duidelijk" te doen uitkomen: 1°. hoe de schrikbarende verspreiding der ziekte, die in twee aan elkander verbonden epidemieën, sedert 1 Januari 1866 tot aan het einde van 1873, in ons vaderland 22,723 menschen wegrukte, het gevolg is geweest van *onkunde*, *zorgeloosheid* en *onwil* [1]), 2°. hoe men die verspreiding had *kunnen* verhoeden, indien vóór hare ontwikkeling algemeen gebruik ware gemaakt van het *onschat-*

---

[1]) Wij onderstrepen.

bare voorbehoedmiddel, dat Jenner het eerst heeft ontdekt, en indien bij de eerste teekenen van het dreigende gevaar allerwege goede voorschriften bestaan hadden, en zoowel de gemeentebesturen als de geneeskundigen en de overige ingezetenen hadden willen samenwerken om die voorschriften goed en krachtig uit te voeren; 3°. hoe men in de toekomst zal moeten handelen, als men de herhaling van zulk een ontzettende ramp wil voorkomen."

Zij verlangen daarom, dat algemeen moge „ter harte worden genomen, wat de ervaring hier en elders ten koste van duizenden menschenlevens aangaande den heilzamen invloed der koepokinenting heeft geleerd en dat zij aldus samenvatten:

„1°. De verspreiding der kinderpokken is het grootst en doodelijkst, waar de tegenstand tegen het inenten het hevigst is.

2°. De kans, om door de ziekte aangetast te worden, is voor niet-ingeënten veel grooter dan voor ingeënten.

3°. Hoemeer niet-ingeënten in een kring samenwonen, des te meer loopen ook de onder hen vertoevende ingeënten gevaar, want de besmettelijkheid der ziekte wordt des te grooter, naarmate de aangetasten talrijker en dichter opeengedrongen zijn.

4°. Alle niet-ingeënten zijn dus voor de volksgezondheid gevaarlijk."

De geest, die in deze gedachten en stellingen spreekt, doorademt elk verslag van het Geneeskundig Staatstoezicht; en, waar hij zich niet uitspreekt, straalt hij toch door in de wijze, waarop de bijzonderheden omtrent de gevallen van pokziekte worden medegedeeld; in de zorg vooral, die men draagt om te doen uitkomen, dat hij, die aan pokken leed of stierf, die daardoor het eerst werd aangetast, die de ziekte tot anderen overbracht, enz. *niet-ingeënt* was. Heeft men dit eenmaal opgemerkt, zoo geraakt men bij de lezing der verslagen, er niet meer door in dwaling, maar is er vooruit op bedacht, dat

iedere poklijder, van wien niet uitdrukkelijk gezegd wordt, dat hij *niet ingeënt* was, onder de *gevaccineerden* moet worden geteld. Veilig schijnen ons toe ook daarbij al degenen te mogen worden gevoegd, wier *inenting* of *niet-inenting* als *onzeker* wordt opgegeven; daar bij het in het oog vallend partijdig streven om de opgaven in het voordeel der koepokinenting te doen getuigen en het getal der *ongevaccineerden* onder de aangetasten of overledenen te *grooter*, dat der *gevaccineerden* onder hen te *kleiner* te doen schijnen, de kans om in de rubriek: *Onzeker* eene plaats te erlangen, voor de laatsten altijd gunstiger is dan voor de eersten. Zoo kan de uitwissching van de litteekens eener vroeger ondergane inenting eene groote baat afwerpen vóór de inéntings-theorie en de haar stavende statistiek. Dat deze baat geenszins onbelangrijk is, blijkt uit het volgende.

Het getal aangegevene poklijders in 1871 bedroeg 39,090. Hiervan waren:

15,691	*niet-gevaccineerd.*
17,443	*gevaccineerd.*
472	*gerevaccineerd.*
5,956	*onzeker.*

Telt men dit laatste cijfer bij dat der *gevaccineerden*, omdat, indien het slechts eenigzins mogelijk geweest ware, de daarbij bedoelden als *ongevaccineerd* te doen doorgaan, dit geenszins ter eere van Jenner zou zijn nagelaten, zoo verkrijgt men de volgende getallen:

15,691	*niet-gevaccineerd.*
23,871	*gevaccineerd.*

Wij stellen ons echter met de eerste getallen tevreden. Daarmede en met de wetenschap:

dat in 1871 het getal der verrichte *vaccinatiën* en *revaccinatiën* bedroeg 452,469 en van de ruim 39,000 aangetasten aan pokken stierven 15.787 inwoners;

dat het getal vaccinatiën en revaccinatiën en dat der sterfgevallen aan pokken bedroeg in de jaren:

	Vaccinatiën en Revaccinatiën.	Sterfgevallen.
1866	48,009	1,413
1867	51,831	542
1868	48,527	143
1869	63,426	50
1870	64,501	706
1871	452,469	15,787
1872	59,234	3,731
1873	133,931	351
1874	88,207	150
1875	91,737	195
1876	100,836	113
1877	100,525	26
1878	97,328	11
1879	97,702	8
1880	164,987	79
1881	87,697	76

en dat de pokken ook in de jaren 1882 en 1883, evenals in 1880 en 1881, in enkele deelen van ons vaderland epidemisch geheerscht hebben,

is ieder gemakkelijk in staat voor zich zelven te beöordeelen, wat hij te gelooven hebbe van den ZEGEN der vaccinatie en revaccinatie en van het beweren van sommigen:

dat door haar de pokepidemieën een einde nemen;

dat alleen de *niet-ingeënten* worden aangetast, maar de *ingeenten* blijven gespaard;

dat het enkel de *niet-ingeënten* zijn, die de pokziekte veroorzaken, bevorderen, verspreiden en onderhouden;

dat hoe *grooter* het getal vaccinatiën en revaccinatiën is, des te *kleiner* het getal poklijders; en

dat daarom ieder niet-ingeënte gevaarlijk is voor de volksgezondheid en ieder tot inenting onwillige een vijand der maatschappij.

XIII.

De geneeskundige Verslagen spreken telkens van het „beschuttend vermogen der vaccinatie" en bevelen haar aan, als

het ZEKERSTE MIDDEL om zich tegen pokziekte te vrijwaren. De heeren Van Overbeek de Meyer en Carsten noemen haar „een uitstekend middel om zich tegen het gevaar van besmetting, in weerwil van alle verbodsbepalingen door derden aangebracht, te beveiligen." De pokken-epidemie, die in de jaren 1871 en 1872 ongeveer 20,000 offers eischte, heet eene „vreeselijke les", die Nederland ontvangen heeft voor zijne onverschilligheid tegenover een middel, zoo weldadig, maar toch zoo „sedert jaren schandelijk verwaarloosd." Vreeselijk, zoo verzekeren de heeren Van Overbeek de Meyer en Carsten, zijn „de onkunde of het bijgeloof *gestraft* van hen, die in het heerschen der ziekte niet anders zagen dan eene „bezoeking van God" en die op grond daarvan zich noch door *vaccinatie* noch door het vermijden van besmetting tegen de ziekte hebben gewapend." De Alblasserwaard, waar een „blind vooroordeel tegen de vaccinatie bijna alle gemoederen beheerscht," werd dan ook „duchtig geteisterd" of „bezocht", — „met uitzondering evenwel van Oud-Alblas, Bleskensgraaf en Giesendam", waar dat blind vooroordeel misschien niet zoo sterk was. En „bij het in werking treden der wet van 4 December 1872, en met name bij de toepassing van art. 17 dier wet, is het *zonneklaar* gebleken, dat de tegenkanting tegen de vaccinatie het werk was van SLECHTS *enkele geestelijken*, die, onbevoegd, om zulke vraagstukken van openbare gezondheidsleer en geneeskundige staatsregeling te beoordeelen, die dure lessen der ervaring stoutweg ontkenden en hunne subjectieve opvatting, „hunne leer" als de éénige waarheid verkondigden aan het ARME VOLK, dat dergelijke zaken niet beoordeelen kan.

Of de heer Van Overbeek de Meyer, die *hier* sprak, een andere is dan de geleerde van denzelfden naam, die als afgevaardigde van de Nederlandsche Regeering bij het hygienisch Congres te Turijn in 1880 vaccinatie noemde eene oorzaak veeltijds „van ziekte en dood", en daarom tegen allen inentingsdwang zich verklaarde, durven wij niet beslissen. Maar het schijnt ons boven alle tegenspraak verheven toe, dat ieder, hoe hij ook denke over koepokinenting, diep ontzag moet hebben

voor die „slechts enkele geestelijken", wier machtige invloed gedurende drie vierden eener eeuw het volk zoodanig heeft in bedwang gehouden, dat én het heirleger van genees- en natuurkundigen, én de Staat met al hunne wetenschap en voorschriften de „schandelijke verwaarloozing" van het *zekerste* middel tot beteugeling der pokziekte niet hebben kunnen verhoeden. Een volk, dat zich zoo laat beheerschen, mag wel „arm" genoemd worden; het is nog niet rijp voor de weldaden eener geneeskundige staatsregeling en de zegeningen eener vaccinatie-wet! Ook uit dit oogpunt mag dan immers art. 17 eene staatkundige fout genoemd worden!

Wanneer onze eeuw, zooveel wij weten, geene pokkenepidemie weet aan te wijzen, die evenals in 1871 er 15,787 in ons vaderland door den dood wegrukte, zouden wij meenen, dat het volk nog niet zoo slecht gevaren is bij dien invloed van „slechts weinige geestelijken," die het van vaccinatie afkeerig maakten en die het leerden, dat er nog een andere en betere Heiland en Geneesmeester is dan Jenner.

Wij zullen niet beweren, dat het getal der in 1871 aan pokziekte overledenen daarom zoo buitengewoon groot geweest is, omdat het getal der in *dat jaar* verrichte vaccinatiën en revaccinatiën meer bedroeg dan misschien over de 12 voorafgaande jaren te zamen; maar wij hebben evenveel recht om *deze* meening te doen gelden, als zij, die uit het feit, dat de pokkensterfte in 1872 tot 3731 en in 1873 tot 351 daalde, willen betoogen, dat deze gelukkige uitkomst enkel aan het groot getal vaccinatiën en revaccinatiën van 1871 moet worden toegeschreven. Als een 450,000-tal vaccinatiën reeds in staat zou geweest zijn de *vatbaarheid* der menschen voor pokken — gelijk in het verslag van 1872 schijnt beweerd te worden — te *verminderen*, vergete men niet, dat, ook bij zulken vaccinatiedrang, als zich in het epidemiejaar van 1871 openbaarde, toch nog $^7/_8$ deel der bevolking aan die zegenrijke kunstbewerking geen deel genomen heeft en toch zonder die weldaad aan de besmetting ontsnapt is.

Waren de $3^1/_2$ millioen menschen, die zich *niet* lieten vacci-

neeren of revaccineeren, dan nu niet *vatbaar?* — maar wat zouden hun in dat geval ook vaccinatie en revaccinatie *gebaat* hebben? Waren zij *wel vatbaar*, hoe bleven zij dan niettemin, ook *zonder* vaccinatie en revaccinatie voor pokken *gespaard?*

Het komt ons daarom voor, dat de *oorzaak* van de jaarlijks afnemende hevigheid der epidemie en hare geheele eindelijke verdwijning in 1877 niet kan gezocht worden in den weldadigen invloed, dien de grootere, maar toch in 1872 reeds aanmerkelijk verflauwde vaccinatieijver op den loop of de stuiting der ziekte zou hebben uitgeoefend.

Als de cijfers der verrichte vaccinatiën en revaccinatiën tegenover de pokkensterfte der verschillende jaren iets bewijzen, dan is het *alleen* dit, dat zij ALTIJD, in verhouding tot het bevolkingscijfer, ook zelfs in het jaar 1871, veel *te laag* geweest zijn om eenig verband te kunnen doen ontdekken van de *inenting* met de *beteugeling of tegenhouding en onderdrukking* der pokziekte.

Wel verre dus van in het aangezicht van 15787 lijken *na* of *met* 450,000 vaccinatiën en revaccinatiën te DURVEN spreken van den *zegen* der koepokinenting, opdat het getal der dooden niet nog grooter worde, voelt men zich geneigd te vragen, of de slachtoffers der pokziekte wel *zóó* talrijk zouden geweest zijn, indien er in 1871 slechts wat *minder*, in plaats van wat *meer* smetstof en pokgif door het lancet ware ingesneden. Zulke cijfers doen bij ons, leeken, althans het vermoeden rijzen, dat de geneesheeren Allinson en Furnée wel eens volkomen gelijk kunnen hebben, als de eene beweert, dat er veel *vaccinatie* is, die niet anders is dan *inoculatie*, en de andere, dat de *geneesheer* zelf, dikwijls onwillekeurig, de *overbrenger* is van de besmetting.

Oefenden wij de geneeskunst uit, aan geen *inoculatie* wenschende schuldig te staan en meenende, dat het wel onze roeping was *genezing*, maar geen *smetstof* noch *besmetting* te brengen, zouden wij ons de moeite geven omtrent deze dingen meer licht te verkrijgen.

Telkens treffen wij nochtans in de dagbladen berichten aan, die bestemd schijnen de ook in de verslagen van het genees-

kundig Staatstoezicht vaak verkondigde meening te bevestigen, dat het de *niet-ingeënten* zijn, die bij *uitsluiting*, bij *voorkeur*, *het eerst* en *het meest* door pokken worden *besmet* en dan ook *weggerukt*.

Eene aandachtige lezing dier verslagen evenwel heeft ons meer en meer overtuigd, dat vaccinatie en revaccinatie bezwaarlijk kunnen gezegd worden *eenigen* waarborg tegen de pokziekte aan te bieden; dat hij, die zich aan hare besmetting bloot stelt, altijd gevaar loopt door die ziekte te worden aangetast, onverschillig of hij *gevaccineerd* en *gerevaccineerd* is of *niet;* dat over het algemeen, gelijk ook in de epidemie van 1871 gebleken is, en nog telkens blijkt, een grooter getal *ingeënten* dan *niet-ingeënten* door de pokken worden bezocht en dat zoowel de *ingeënten* als de *niet-ingeënten* IN GELIJKE MATE daarbij den dood vinden kunnen, nu eens de eenen, dan weder de anderen, in *grooteren* of *kleineren* getale.

In het verslag van 1881 wordt bijv. melding gemaakt van negen gevallen van pokziekte in de provincie Utrecht, waarbij *zeven* bij *ingeënten* en *twee niet-ingeënten*. De persoon, die *het eerst* is aangetast, was eene *gevaccineerde* vrouw van 22 jaren. Zij overleed. Twee *niet-ingeënte* kinderen bleven gespaard.

Wilden wij hier spreken in denzelfden geest, als waarin de voorstanders der vaccine hunne statistieken samenstellen om de menigte te doen gelooven aan den zegen der koepokinenting, zoo zouden wij dat enkele geval aldus vermelden:

Van de overledenen waren 100 pCt. *ingeënt* en 0 pCt. niet ingeënt; of van de *gevaccineerden* stierven er $14^{2}/_{7}$ pCt., van de *ongevaccineerden* niet *één*.

Zoo immers lezen wij in het Verslag van 1871:

„*'s-Hertogenbosch*. Hier werden 978 gevallen van pokken waargenomen. Van deze kwamen 617 bij vroeger *gevaccineerden* voor, 361 bij *niet-gevaccineerden*. Er stierven 295; van deze waren 126 *gevaccineerd*, 169 *niet*. Van de **100** *gevaccineerden* stierven dus **20**. Van de **100** *niet-gevaccineerden* **46**.

„*Steenbergen*. Van 44 lijders waren 36 gevaccineerd, 7 niet; van één was het onbekend. Van de 20 overledenen waren 13 *gevaccineerd*; de *niet-gevaccineerden* BEZWEKEN *allen*."

„*Zeeland.* In deze gemeente hebben 60 personen aan pokken geleden, van welke *slechts* 20 waren gevaccineerd. Zooals op vele plaatsen, had ook hier een milicien de smetstof overgebracht."

Maar wanneer van de 19 te Engelen overledenen er 13 *gevaccineerd* zijn en 6 *niet;* of van de 54 poklijders te Oss *allen gevaccineerd*, er 9 sterven; of van de 33 te Klundert en 26 te St.-Michielsgestel aangetasten 30 en 24 *gevaccineerd* zijn en daarvan 8 en 5 sterven, terwijl slechts ter laatst gemelde plaats één *niet-gevaccineerde* was; of op andere plaatsen onder de gestorvenen het getal der *gevaccineerden* twee- en driemaal grooter is, dan dat der *niet-gevaccineerden*, wordt niets bijzonders in het voordeel der *niet-inenting* opgemerkt.

In het jaar 1881 werden door pokken aangetast:

in Gelderland 54, waarvan 26 *gevaccineerd*, 22 *niet*, 6 onzeker;
in Limburg 19, waarvan 13 *gevaccineerd*, 2 *niet*, 4 onzeker;
in Noord-Brabant 29;
in Zuid-Holland 143;
in Noord-Holland 30;

van welke in de drie laatste gewesten het *meerendeel*, voor zooveel wij dit uit de geenszins duidelijke voorstelling van het Verslag kunnen opmaken, *gevaccineerd* was.

Van de 10, 43 en 4 in de laatste drie provinciën *overledenen* waren er, gelooven wij,

in Noord-Brabant 1 *niet-gevaccineerd;*
in Zuid-Holland minstens 17 *niet-gevaccineerd;*
in Noord-Holland 2 *niet-gevaccineerd.*

Voor de nauwkeurigheid dezer opgave durven wij echter bij de groote duisterheid op dit punt van het Verslag, niet instaan. Alle vergissing nochtans zou daaromtrent voor het vervolg kunnen worden onmogelijk gemaakt, indien, met vermijding van een aantal bijzonderheden, die niets tot de zaak afdoen en slechts de aandacht van het hoofdpunt afleiden, eenvoudig gezegd wierd, hoe velen van de aangetasten en overledenen *gevaccineerd*, hoe velen *niet gevaccineerd* zijn.

Van de 9 te Vuren in Gelderland overledenen waren 8 *niet*

gevaccineerd, 1 wel. De 3 sterfgevallen in Limburg schijnen enkel *gevaccineerden* te hebben getroffen. Daarentegen waren van de 22 te Gorinchem overledenen 16 *niet* en 3 *wel gevaccineerd;* en het verslag pleit voor deze 3, opdat de kunstbewerking zelve toch onverdacht blijve, verschoonende omstandigheden. Het zegt, dat bij hen „geen litteekens konden bespeurd worden;" men mag dus aannemen, dat de inenting niet behoorlijk geschied is. Eén hunner had vroeger in lichten graad aan pokken geleden; een ander was *viermaal* zonder gevolg gevaccineerd; de derde, een persoon oud 21 jaren, die in zijn jeugd niet was gevaccineerd, en *daarom de school niet had bezocht*, werd aangetast en overleed." Niettemin was hij voor twee jaren „als milicien gevaccineerd, doch zonder gevolg, omdat hij, volgens zijne verklaring, *de wondjes uitgeknepen en met een pruim tabak bestreken had.*" Hadde hij dit slechts niet gedaan, honderd tegen één, de ondankbare en onvoorzichtige ware nog in leven!

XIV.

De door de wetenschap verkondigde en door eene eeuwenlange ervaring gestaafde stelling:

„ALLE NIET-INGEËNTEN ZIJN VOOR DE VOLKSGEZONDHEID GEVAARLIJK," is diep beschamend voor de *niet-gevaccineerden*. Zij is voor hen te verpletterender, als het alleen de mannen der wetenschap zijn, die bevoegd mogen geacht worden zulk gewichtig vraagstuk van openbare gezondheidsleer en geneeskundige Staatsregeling te beoordeelen en de niet-gevaccineerden niets beter te doen hebben, dan zich gewillig aan dit vonnis, hetwelk hen tot vijanden van geheel het menschelijk geslacht verklaart en hen met zeeroovers gelijk stelt, te onderwerpen.

Opbeurend is het daarom uit het Verslag van 1881 te mogen vernemen, dat nagenoeg op *alle* plaatsen, waar in de verschillende provinciën van het Rijk pokken geheerscht hebben, niet de *niet-gevaccineerden*, maar wel de *gevaccineerden* het eerst zijn aangetast.

In Utrecht waren de 4, in Gelderland de 6, in Limburg de

11 *eerst* aangetasten allen *gevaccineerd.* Te Gorinchem, waar 34 poklijders zijn voorgekomen, te Meerkerk, te Hoogvliet, te Vianen, te Amsterdam, te Oude Schild, wij vermoeden ook te Rotterdam en te Haarlem, waren het allen *gevaccineerden*, door wie, hoe goed ook door inenting tegen pokziekte gevrijwaard, de besmetting de gemeente werd binnengedragen. Te Ameide echter en te Gouda zijn het twee *niet-gevaccineerde* vrouwen geweest, die het eerst door de pokken zijn bezocht.

Wie uit dezen hoofde aan de waarde der koepokinenting zou meenen te moeten twijfelen, raadplege vooraf het Verslag van 1871. Daar zal hij op bladz. 157 het betoog aantreffen, hoe ook het feit, dat van de 834 volwassenen, in Noord-Holland aan pokken overleden, er 516 *ingeënt*, 179 *niet-ingeënt* en 139 *onzeker* waren, „de hooge waarde van de vaccinatie en revaccinatie in het helderst daglicht" plaatst en „ten duidelijkste" bewijst „de noodzakelijkheid van de revaccinatie, en *welk een onschatbaar voorbehoedmiddel tegen de pokken deze kunstbewerking is.*"

Voor de mannen der wetenschap rust de tempel der vaccinatie op zoo stevige pilaren, dat het gemakkelijker valt hen te overtuigen, dat Galilei met zijn stelsel omtrent de beweging der aarde, dan Jenner met zijne leer omtrent den stilstand der pokziekte, ongelijk had.

Geen wonder dan ook, dat de geneeskundige inspecteurs al hunne aandacht wijden aan het onderzoek omtrent de wijze, waarop de bepalingen betreffende de koepokinenting worden opgevolgd. Uit het Verslag blijkt, dat zij den Minister van Binnenlandsche Zaken op een negental punten, verkeerdheden in de toepassing dier bepalingen betreffende, hebben opmerkzaam gemaakt. Mocht aan hunne wenken worden gehoor gegeven, dan zullen de verklaringen omtrent ondergane koepokinenting voortaan beter beantwoorden aan het daarvoor vastgestelde model, niet meer met potlood geschreven zijn, en het getal der opgekomene pokpuisten met grootere nauwkeurigheid vermelden; dan zullen ook de gemeenten stipter het voorschrift van art. 18 der epidemiewet naleven, en waar geene goede

gelegenheid tot kostelooze inentig bestaat, de schoollokalen daarvoor worden aangewezen. Zoo wacht der reeds zoo beteekenisvolle en getrouwe pokken-statistiek nog eene belangrijke aanwinst door de kennis van het juiste getal „prachtige pokpuisten", die „zooveel mogelijk tegen de pokziekte waarborgen". Zoo wordt de Nederlandsche schooljeugd reeds vroeg door eigene aanschouwing van het nut en den zegen der vaccine doordrongen en een geslacht voorbereid, dat, verheven boven elk vooroordeel en bijgeloof, en weerstand biedende aan elken geestelijken invloed, de vreeze Jenner's het beginsel acht van alle wijsheid en de voorwaarde van alle lichamelijke en maatschappelijke welvaart.

Noord-Brabant schijnt het gewest te zijn, waar het voorschrift van art. 18 der epidemiewet het gebrekkigst wordt toegepast.

Wij lezen daaromtrent in het Verslag: „In 64 gemeenten van Noord-Brabant is viermaal, in 30 gemeenten driemaal, in 15 gemeenten tweemaal, en in 18 gemeenten eenmaal gelegenheid tot kostelooze vaccinatie gegeven, terwijl in 57 gemeenten in 't geheel niet aan art. 18 werd voldaan.

Door de gemeentebesturen van Boxmeer, Etten en Leur, St.-Michielsgestel, Oirschot, Oosterhout en Oss is het bepaalde in dit artikel nog nimmer nageleefd."

Bij het lezen van dit bericht berouwde het ons een oogenblik, niet in de van *de Tijd* ontvangene terechtwijzing te hebben berust.

Wij hadden niet geluisterd naar zijne vermaning om, ons onderwerpende aan het klaar en sluitend betoog van de mannen der wetenschap, de waarde der koepokinenting ongerept te laten. En ziedaar nu de geheele provincie Noord-brabant, voor *de Tijd* wellicht de meest geliefde van allen, gereed om onze vermetelheid tegenover dat beste en machtige orgaan harer godsdienstige en staatkundige richting te beschamen en aan geheel Nederland het bewijs te leveren, hoe miskenning van den zegen der vaccine en veronachtzaming harer beloften en weldaden, ten zwaarste worden gestraft!

Van de 184 gemeenten niet minder dan 57, waar niet éénmaal 's jaars gelegenheid was gegeven tot inenting, en daaronder 6, die nog nooit, zoolang de epidemiewet in werking was, tengevolge van de onverschilligheid of ongehoorzaamheid harer gemeentebesturen, de toepassing van het zoo heilrijke art. 18 hadden mogen aanschouwen! Veertig malen ongeveer, van 1873—1881, hadden die gemeenten door kostelooze inenting tegen pokziekte kunnen zijn gevrijwaard; en zelfs niet *ééns* was de gelegenheid daartoe opengesteld geweest! Was het wonder, dat wij beefden voor de verwoesting, die de pokziekte ons blijken zou in die provincie in het algemeen, en in de gemelde gemeenten in het bijzonder te hebben aangericht.

Zoo groote ellende, door verwaarloozing der inenting teweeg gebracht, zou zich, meenden wij, aan ons oog vertoonen, dat *de Tijd* zelf nog eindigen zou met te wenschen, dat wij *gelijk* gehad hadden. Wij durfden nauwelijks ons onderzoek voortzetten, toen wij op eene andere plaats van het Verslag, op blz. 253 lazen, dat eerst in 1881 te Boxmeer een modderpoel, waarover lang geklaagd was, gedempt en de paardenvilderij met de groote mestverzameling weggeruimd was; dat te Etten nog altijd in eene druk bezochte straat eene verzameling van allerlei vuil wordt aangetroffen en dat te Oosterhout, wegens gemis van afvoerkanalen voor regen- en huiswater, zich op vele erven zoogenaamde zinkputten bevinden, die des zomers eene verpestende lucht verspreiden. In plaats van heldere vaccinelymph, die tegen pokken behoedt, onreine modderpoelen, mesthoopen en zinkputten! — Kan men zich eene zwaardere beproeving en een droeviger gemis denken?

Hoe moeten dan ook jaarlijks, maar vooral in 1880 en 1871, toen in Noord-Brabant de pokken epidemisch geheerscht hebben in de zes gemeenten Boxmeer, Etten en Leur, St.-Michielsgestel, Oirschot, Oosterhout en Oss, de inwoners door die ziekte zijn weggemaaid!

En wat doen de geneeskundige verslagen ons nu omtrent den gezondheidstoestand van die gemeenten vernemen?

Dat in 5 van de 6 gemeenten gedurende de jaren 1878,

1879, 1880 en 1881 niet alleen *geen enkel* sterfgeval, maar zelfs *geen* geval van *lijden* aan pokziekte zich heeft voorgedaan.

Alleen in de gemeente Etten en Leur zijn in het jaar 1879 *drie* personen aan pokziekte overleden; in de jaren 1878, 1880 en 1881 bleef ook die gemeente *vrij.*

Maar die drie te Etten overledenen zullen dan toch wel *niet-gevaccineerden* geweest zijn? Wij slaan het Verslag van 1879 op en lezen: „Te Etten kwamen van 12 Juli tot 5 September 5 gevallen van variolae, waaronder 3 met *doodelijken* afloop voor. ALLEN waren *gevaccineerd*, terwijl één als milicien de *revaccinatie* had ondergaan." De 13 andere gevallen van pokken, waarvan nog *drie* met doodelijken afloop, in het jaar 1879 in de provincie Noord-Brabant, te Baarle-Nassau, Lage Mierda, Woensdrecht, Geldrop, Breda en Zundert voorgekomen, betroffen allen *gevaccineerden.*

En toch kan het Verslag van 1872 ons melden, dat de betrekkelijk groote uitgebreidheid der epidemie in dat jaar — toen in Noord-Brabant 1333 personen werden aangetast, waarvan 701 *gevaccineerd* en 618 *niet-gevaccineerd* — moest worden toegeschreven aan een *vooroordeel tegen vaccinatie* en ongeloof aan de besmettelijkheid der pokziekte; en dat geen *gevaccineerde* beneden de 4 jaren en geen *gerevaccineerde* werd aangetast. Te Oisterwijk kwamen toen 25 gevallen voor, waarvan 20 *gevaccineerd*, 5 *niet-gevaccineerd*; terwijl 10 stierven, die, dewijl niets omtrent hunne inenting wordt medegedeeld, vermoed mogen worden *allen* te zijn *gevaccineerd* geweest.

Te St.-Michielsgestel werden in 1872 22 gevallen waargenomen, waarvan 12 *ingeënt*, 10 *niet;* — 4 *gevaccineerden*, naar wij gissen, stierven. Even zoo velen overleden er te Ossendrecht, waar van de 21 aangetasten niet minder dan 19 *gevaccineerd*, 2 *niet-gevaccineerd* waren.

Aan *roodvonk* stierf in die *vier* jaren in de voormelde *zes* gemeenten geen enkele inwoner; aan *mazelen* stierven in 1878 te Oosterhout 2 en in 1881 te St.-Michielsgestel en Oirschot 2 en 1; in de andere gemeenten of in de andere jaren hadden aan die ziekte geen sterfgevallen plaats. *Huidziekte* rukte

slechts eenmaal in al die jaren en slechts in de gemeente St.-Michielsgestel *éénen* lijder weg. Of die overledenen *gevaccineerd* of *ongevaccineerd* waren, laat het Verslag *onbeslist*.

XV.

„Maar", zullen de hoogepriesters der Vaccinegodheid ons tegenwerpen, „gij moet niet vragen naar de jaren, waarin pokken NIET *epidemisch* heerschen; dan kan het wel eens gebeuren, dat een enkele aan pokken sterft en daartoe bij voorkeur in ongevaccineerde streken, zooals bijv. te Etten, zelfs *drie* GEVACCINEERDEN gekozen worden; doch dit geschiedt dan juist om den zegen en de kracht van het Vaccine-evangelie bij de ongeloovigen en tragen van harte op eene nadrukkelijke wijze in herinnering te brengen; gij moet alleen oordeelen naar tijden van *epidemie*. En dan, wij verzekeren het u in den naam van Jenner, worden alleen de ongehoorzamen, de *niet-gevaccineerden* aangetast en blijven de *gevaccineerden*, naar zijne onberouwelijke geloften, gespaard."

Wij hebben ons ook met het onderzoek naar die tijden bezig gehouden. Van de epidemie van 1872, die de voortzetting was, in minder hevigen graad evenwel, van die, welke in 1871 het vaderland, ook de provincie Noord-Brabant, waar somtijds met *melk* in plaats van met de heerlijke en zuivere vaccinelymph was *ingeënt*, teisterde, hebben wij reeds melding gemaakt.

In 1871 werden in Noord-Brabant, door zijne onverschilligheid tegenover de schoonste en weldadigste kunstbewerking onzer eeuw zoo in alle opzichten voor de pokken toegankelijk, aangetast 2278 *gevaccineerden* en
1175 *niet-gevaccineerden*;
d. i. 1103 minder van de *laatsten* dan van de eersten.

Maar hoe was het nu wel in de *zes* gemeenten, waar nooit gelegenheid gegeven was tot kostelooze inenting?

In 1871:

In Boxmeer en het naburige Sambeek geen enkel geval van poklijden;

in Etten en Leur 44 aangetasten, van welke, dewijl er niet *gevaccineerd* werd, de meesten uit den aard der zaak wel *ongevaccineerd* zullen geweest zijn. Er waren 11 sterfgevallen:

6 *gevaccineerd;*

2 niet;

3 *onzeker*, dus mag men aannemen, ook *gevaccineerd.*

In St.-Michielsgestel aangetasten 26, waarvan 24 *gevaccineerd*, 2 *niet*-gevaccineerd. Overleden 6, waarvan 5 *gevaccineerd*, 1 *niet-gevaccineerd.* De pokken-statistiek weet zulke cijfers in haar voordeel te gebruiken, en zij zegt dan: er stierven derhalve van de *gevaccineerden* nog geen 20 pCt.; van de *niet-gevaccineerden* 50 pCt.

In Oirschot 4 aan pokken overleden, zonder dat blijkt, of zij al dan niet ingeënt waren.

In Oosterhout aangetast 76, waarvan 60 *gevaccineerd;* 16 *niet.* — Overleden 11 *gevaccineerden;* 7 *niet-gevaccineerden.*

In Oss aangetasten 54 *gevaccineerden*; geen enkele *niet-gevaccineerde.* Er stierven er 9.

In een vroeger opstel noemden wij 16 gemeenten uit Noord-Brabant, waar in het jaar 1871 het getal der *gevaccineerden* onder de 1959 poklijders bedroeg 1372, dat der *niet-gevaccineerden* 587. — Naar den regel, waarmede de pokken-statistieken worden opgemaakt, zou men hier moeten zeggen: 70 pCt. waren *gevaccineerd*, 30 pCt. *niet.* Van de *gevaccineerde* lijders stierven er 291 of $21^1/_5$ pCt.; van de *niet-gevaccineerde* 242 of $41^1/_5$ pCt.; eene uitkomst zeker in het voordeel van de *ingeënten.* Maar men kan ook zeggen: van de aangetasten stierven er 533 of $27^1/_5$ pCt. Van deze waren er 291 of $14^4/_5$ pCt. *gevaccineerd;* en 242 of $12^2/_5$ pCt. *niet-gevaccineerd.* Beide voorstellingen zijn geheel overeenkomstig de waarheid, maar maken toch eenen geheel onderscheidenen indruk. Wij halen het slechts aan om te doen opmerken, hoe ieder *dezelfde* cijfers aan de verdediging van een geheel tegenovergesteld stelsel kan dienstbaar maken en die berekeningen *ten honderd*, waardoor

men de verhouding der *gestorvenen* tot de *aangetasten*, zoo onder de *gevaccineerden* als *niet-gevaccineerden*, pleegt aan te duiden tot staving van den zegen der koepokinenting, op zich zelve weinig waarde hebben, zoolang niet de omstandigheden, waaronder beiden verkeerd hebben, voor *gevaccineerden* en *niet-gevaccineerden* DEZELFDE zijn. Bij voorraad kan worden toegegeven, dat meest altijd een *kleiner* getal sterfgevallen onder 100 *gevaccineerde* lijders zal voorkomen, dan onder 100 *niet-gevaccineerden*. Doch dit bewijst op zich zelf niets, daar de pokken-epidemieën steeds de grootste verwoestingen aanrichten onder de min-gegoeden en armen, die slecht gehuisd en gevoed zijn en de betere verzorging en verpleging missen, welke den gegoeden ten deele vallen; terwijl ook bij de lagere standen der maatschappij de meeste *niet-gevaccineerden* worden aangetroffen.

En wat nu de epidemie van het jaar 1880 betreft, toen in Noord-Brabant 67 personen aldaar aan pokken overleden, kwam *geen enkel* sterfgeval ten gevolge van pokziekte in *eene* der zes genoemde gemeenten, waar nog nooit art. 18 der wet van 4 December 1872 is toegepast, voor.

Te Rozendaal daarentegen waren van de 91 aangetasten 52 *wel* en 29 *niet-gevaccineerd*. Van de 42 overledenen waren 26 *gevaccineerd*, 16 *niet-gevaccineerd*. Opdat dit groot getal *gevaccineerden*, die niet voor pokken gespaard bleven, toch niet al te ongunstig over de inenting doe oordeelen, voegt het Verslag er terstond bij, dat de inspecteur heeft opgemerkt, „dat ten plattenlande de geneesheer zich niet altijd van den al dan niet goedeu uitslag der verrichte vaccinatiën kan overtuigen en *derhalve bij velen de inenting hoogstwaarschijnlijk zonder goed gevolg heeft plaats gehad*."

Te Riel werden een *niet-gevaccineerd* kind, en daarna zijne moeder, broeder, tante en eene werkvrouw aangetast. De vier laatsten waren allen *gevaccineerd;* zelfs, met uitzondering van de tante, *gerevaccineerd*. Het *niet-gevaccineerde* kind van 20 maanden *herstelde*; de *gevaccineerde* en *gerevaccineerde* werkvrouw *bezweek*.

Ook in de gemeente Zeeland kwamen 4 lijders aan pokken voor, die *allen* waren *gevaccineerd*. Eén daarvan *overleed*.

Te Bladel was de eenige, die aangetast werd en stierf, een *gevaccineerde.*

Daarentegen kwamen te Woensdrecht *zes* gevallen bij *niet-gevaccineerden* voor, waarvan er *drie* doodelijk verliepen.

Te Kaatsheuvel in de gemeente Loon-op-Zand stierf een kind van 9 jaren, dat ingeënt schijnt geweest te zijn. Daarna werden 8 personen aangetast, die allen *niet-ingeënt* waren en, dewijl hun overlijden niet vermeld wordt, verondersteld mogen worden hersteld te zijn. Natuurlijker zoude het geweest zijn en meer overeenkomstig de inentingswetenschap, indien zij allen gestorven waren. Het Verslag schijnt er zelf over verwonderd. Het voegt aan het buitengewone feit deze opmerking toe: „De bewoners van die buurt zijn stoelenmatters of scharenslijpers, die des zomers met hun geheele gezin vertrekken, om des winters terug te keeren, en in kleine, akelige, bedompte en donkere woningen, waarvan men zich moeielijk een denkbeeld kan vormen, verblijf houden. Zij zijn ruw, onbeschaafd, in hooge mate onzindelijk, *laten hunne kinderen niet vaccineeren* en, wegens hun zwervend leven, evenmin ter schole gaan." In het jaar 1881 zijn daar nog 11 anderen aangetast, van welke er 7 zijn overleden. Ofschoon het niet vermeld wordt, willen wij voor ditmaal aannemen, dat zij *niet-gevaccineerd* waren.

Deze toegeeflijkheid ten gunste voor de koepokinenting schaadt niet aan ons betoog, waarmede wij geenszins poogden te doen gelooven, dat enkel *gevaccineerden* door pokken kunnen worden aangetast en sterven, gelijk de dweepzieke priesters van den vaccine-eeredienst dit ons trachten diets te maken van de *niet-gevaccineerden.* Maar wij willen het iederen onbevooroordeelde vragen, of het zooveel meer pleit voor den *zegen*, die den *ingeënte* wacht, dan voor den *vloek*, waarmede de *niet-ingeënte* bedreigd wordt, dat te Oss met 4342 inwoners in 1871 alleen *gevaccineerden* worden getroffen en van 54 er 9 sterven, terwijl in eene gemeente, zoo arm en weinig ontwikkeld als die van Loon-op-Zand en den Kaatsheuvel met 6770 inwoners, 20 *niet-gevaccineerden* de pokziekte krijgen en 7 daaraan bezwijken. Wie dit beweren mocht, verklare dan nog het feit, dat

in hetzelfde jaar 1871 te Loon-op-Zand slechts 28 poklijders waren en van de 13 overledenen er 5 waren *gevaccineerd* en in het daarop volgende jaar de bevolking, die tot op dit oogenblik zich nog niet bekeerd heeft van haren ten verderve voerenden weg der *niet-vaccinatie*, ten eenenmale van pokken verschoond bleef.

Uit het leven en lijden der provincie Noord-Brabant meenen wij het dagblad *de Tijd*, in antwoord op zijne bedenkingen, te hebben aangetoond, dat „de voordeelen" der inenting, zoo daarvan nog sprake zijn mag, ZEER GERING; met het gezag daarentegen van een *zeer groot* aantal, wij kunnen nog niet zeggen „bijna alle geneeskundige autoriteiten", te hebben gestaafd, dat hare „mogelijke nadeelen" ONNOEMELIJK GROOT zijn.

Naar onze, bij verder onderzoek telkens meer versterkte overtuiging, zijn *vaccinatie* en *revaccinatie* geen genadegiften om met heldere en weldadige *lymph* het menschelijke bloed van pokkiemen te reinigen en de maatschappij van eene harer plagen te verlossen; maar kunnen *inenting* en *herinenting* met den daaruit geboren *dwang* slechts worden geschuwd en verfoeid, als de middelen om met de smetstof eener vuile pokpuist des menschen bloed te vergiftigen en, met voortplanting, aankweeking en onderhouding van de vreeselijkste ziekten, zijn lichaam te vormen naar de hersenschimmen van eene *dwaasheid*, die zich geeft den naam van *wetenschap*, en het te doen bukken voor een *geweld*, dat zich hooghartig en geveinsdelijk aankondigt als *Staatszorg voor de volksgezondheid.*

Geene Kerk is meester van 's menschen *ziel.* Geen Staat is meester van 's menschen *lichaam.* Beiden, én ziel én lichaam zijn alleen veilig onder de hoede van dien God, welke beiden schiep en Die als tweede mensch in het vleesch verschenen, om met zijn bloed de wereld van ZONDE te reinigen, het EENIGE Hoofd is en blijft van alle overheid en macht; zijnen Geest uitzendende om den mensch zijns *Woords* indachtig te maken en hem in alle *Waarheid* te leiden.

Sluite de mensch dan zijne aderen voor het pokvergif; maar onderschrijve hij de stelling van Quesnel, ofschoon ook door

Paus Clemens XI als kettersch, goddeloos en godslasterlijk veroordeeld:

„Het is voor de Christenen als 't ware *den mond van Jezus Christus te sluiten*, wanneer men uit hunne handen dit Heilige Boek wil rukken of het voor hen verlangt gesloten te houden.

Het is in alle tijden, op alle plaatsen en voor alle menschen nuttig en noodzakelijk de Schrift te beoefenen en haren geest, haren vromen zin en hare verborgenheden te kennen."